JACQUES

ELLUL

TEKNOLOJİ TOPLUMU

DÜŞÜNCE

TEKNOLOJİ TOPLUMU

JACQUES ELLUL

Türkçesi

MUSA CEYLAN

Bakış yayınları
Düşünçe dizisi: 6

Orjinal adı
The Technological Soiety

Yazarı
Jacques Ellul
Türkçesi
Musa Ceylan

©Vintage Books, New York, 1964
©Bakış Yayınları 2003

Yayın Editörü
Ali Özcan

Ofset hazırlık : Bahadır Karahan
Kapak : Bahadır Karahan
Baskı : İstanbul Matbaa Mücellit
1. Baskı
Şubat 2003

Bakış Yayınları
Büyük Reşit Paşa Cad. İstanbul Kitap ve Kültür Merkezi
No: 22/40-Vezneciler/ İstanbul
Tel: (0212) 512 77 38
Tel Fax: (0212) 528 90 54
www.bakisyayinlari.com
e-mail: bakisyayinlari@bakisyayinlari.com

TEKNOLOJİ TOPLUMU

JACQUES ELLUL

Jacques Ellul, 6 Ocak 1912'de Fransa'da Bordeaux'da dünyaya geldi. Bordeaux Üniversitesi ve Paris Üniversitesi'nde okudu. Sosyoloji, hukuk ve hukuk tarihi alanlarında diplomaları var. 1938'den itibaren Bordeaux Üniversitesi'nde tarih ve çağdaş sosyoloji profesörü olarak çalıştı. Profesör Ellul, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız direniş hareketinin liderlerindendi. O zamandan beri de memleketi olan şehirde aktif siyasetin içinde olmuştur. Ellul, dünya çapındaki Ekümenik hareket içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Diğer kitapları: *Propaganda* (1965); ve *Siyasal Yanılsama* (1967).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Teknoloji Toplumu adlı çalışmasında Jacques Ellul, teknik medeniyetimize dair kapsamlı ve güçlü bir sosyal felsefe formüle ediyor. Thorstein Veblen'in *Mühendisler ve Fiyat Sistemi*'nden daha az keskin olsa da elinizdeki kitap, yine de teknisyenlerin istila ettiği bir topluma sahip olmanın sonuçlarına ilişkin araştırmaların ölçeğini genişletiyor. Ellul'un kitabı, Oswald Spengler'in *İnsan ve Teknik*'inden daha renkli ve keskin; Lewis Mumford'un üçlü eserinden de daha analitiktir –her ne kadar Ellul, tarihsel kanıtları Mumford'dan daha ihtiyatlı ve daha az güvenle ele alıyorsa da. Bu kitap, Siegfried Giedion'un *Mekanizasyon Egemenliği Ele Alıyor* başlıklı çalışmasından da daha geniş kapsamlı, daha sistematiktir. Ellul'un konusunu ele alan kitaplar içinde, tekniğin egemenliğinin insanın bugünü ve geleceği için anlamının ne olabileceğine dair okuyucuya bir fikir vermeye en fazla yaklaşanı Giedion'un kitabıdır. Kısacası, arasıra görülen eksiklikleri ne olursa olsun, *Teknoloji Toplumu*, yazarın giderek teknik tarafından domine edilen bir medeniyetin asli trajedisi dediği şeyi yeni baştan incelememizi gerektiriyor.

Teknisizmin getirdiği moral değerler erozyonuna yaptığı vurguya rağmen, Ellul, ne çağa uygun makine düşmanı bir yazı yazmış ne de sosyolojik bir vahiy kaleme almıştır. Teknofobiyanın süreklileştirdiği boş laflarla tamamen aşina olduğunu, çoğunlukla da onların klişelerinden kaçınmayı başarabildiğini gösteriyor. Gerçekten, bu klişeleri ustaca parçalara ayırarak, ti-

pik olarak boş iddialarını gösteriyor. Sarsılmaz zihniyetli analizlerin yerine basit bir moral ton veya patırtılı şikayetler koyuyor da değil. Katkısı çok daha önemlidir. Modern toplumda tekniğin rolünü inceliyor ve kendine özgü biçimde bizim olan teknik medeniyetinin gelişimini kimi kritik değişikliklerle anlamamıza yardım eden bir düşünce sistemi sunuyor.

Bize düşen, Ellul'un kendine özgü temel kavramlarına onun atfettiği özel anlamları kaydetmek. *Teknik* kavramıyla, mesela, makine teknolojisinin ötesini kastediyor. Teknik, önceden belirlenmiş bir sonucu elde etmek için her standartlaşmış araç kompleksine gönderme yapıyor. Bu nedenle, spontane ve düşünülmemiş davranışı, düşünülmüş ve rasyonelleştirilmiş davranışa dönüştürür. Teknik insan sonuçlara, standartlaşmış araçları harekete geçirmenin yakın sonuçlarına kendini kaptırır. Nükleer savaş silahlarının muazzam etkinliğine hayran kalmadan edemez. Her şeyden önce, belirlenmiş herhangi bir hedefi başarabilmek için hiç bitmeyen "en iyi tek yol" arayışına adamıştır kendini.

Bizim medeniyetimiz, giderek teknik bir medeniyettir. Bununla Ellul, tekniğin durmadan genişleyen ve geri döndürülemez yönetiminin hayatın tüm alanlarına yayılmasını kastediyor. Dikkatsizce incelenen amaçlara sürekli geliştirilen araçlar bulma arayışına bağlanmış bir medeniyettir bu. Gerçekten, teknik, amaçları araçlara dönüştürür. Bir zamanlar kendi başına değer verilen şey, ancak başka bir şeyi elde etmeye yaradığı için değerlidir. Tam tersine, teknik, araçları amaca da dönüştürür. "Know-how", zirve bir değer kazanır. Tekniğin hayati etkisi, kuşkusuz en fazla ekonomide belirgindir. Artan bir sermaye birikimine yolaçar –Marks tarafından ileri görüşlülükle gözlemlendiği gibi. Büyük sermaye birikimleri, devletin artan kontrolünü gerektirir. Bir zamanlar büyük ölçüde işletmelerle sınırlı olan planlama, ekonominin bütünü için gündelik iş haline gelir. Tekniğin hakimiyeti, ekonomiye merkeziyetçilik dayatır (bireysel sanayi firmalarını desantralize etmek için görünüşte karşılaştırmalı olarak sonuçsuz çabaya rağmen), çünkü teknik belli bir derecenin ötesinde bir kere gelişince, planlamaya etkin bir alternatif yoktur. Ancak bu kaçınılmaz süreç gayri şahsidir. Merkeziyetçilik yönünde tüm dünyadaki hareketin kötü devlet

adamlarının entrikalarından kaynaklandığına sadece safdiller gerçekten inanabilir.

Entelektüel iktisat disiplininin kendisi de teknikleşmektedir. İçinde ekonomik faaliyetin moral yapısına büyük bir ilginin olduğu eski politik ekonominin yerini teknik ekonomik analiz alıyor. Sonuçta, doktrin yönteme dönüşüyor. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da, teknisyenler gruba özgü kendi kavramlarıyla kapalı bir kardeşlik oluşturur. Bundan başka, ne olması gerektiğinden farklı olarak, sadece olanla ilgilidirler.

Siyaset de rakip teknikler arasında bir yarış alanına dönüşür. Teknisyen, ulusu siyasal insandan hayli farklı görür. Teknisyen için geliştirdiği araçları uygulayacağı bir başka alan olmanın ötesinde bir şey değildir ulus. Devlet, onun için, insanların iradesinin bir ifadesi, ilahi bir yaratık ya da sınıf çatışmasının bir ürünü değildir. Hizmetler sağlayan ve *etkili biçimde* çalıştırılması gereken bir işletmedir. Devletleri göreli adaletleri bakımından değil, teknik araçları etkili biçimde kullanma kapasiteleri açısından değerlendirir. Siyasal doktrin, neyin iyi olduğundan çok, neyin faydalı olduğu etrafında döner. Amaçlar kaybolur, verimlilik temel kaygı olur. Tekniğin yoğun ve ilkesiz kullanımına en uygun siyasal biçim olarak diktatörlük güç kazanır. Bu da demokrasiler için tercih seçeneğini daraltır. Ya onlar da etkili tekniğin bir versiyonunu (merkezi kontrol ve propaganda) kullanırlar ya da geriye düşerler. Tekniğin egemenliği üzerindeki sınırlamalar giderek belirsizleşir. Kamuoyu bir kontrol sağlamaz, çünkü o da büyük ölçüde "performansa" yöneliktir ve ister ekonomi veya politikada isterse sanat veya sporda olsun teknik, performansın temel aracı sayılır. Tekniğin egemenliğinin kendisine ve dünyasına ne yaptığını anlamayan modern insan, endişe ve güvensizlik duygusuna kapılır. Anlayamadığı değişimlere uyum sağlamaya çalışır. Propaganda çatışması, fikirler tartışmasının yerini alır. Teknik, egemenliğini sorgulayan fikirleri boğar, kamu oyu tartışmaları için yalnızca bir teknik medeniyetin yarattığı değerlerle büyük ölçüde uyum içinde olan fikirlere açar. Toplumsal eleştiri boşa çıkarılır, çünkü çok sayıda insana ulaşmak için gerekli teknik araçlara ancak küçük bir erişim vardır.

O halde Ellul'un anlayışında hayat, tekniğin egemen olduğu

bir medeniyette mutlu bir hayat değildir. Dışa dönük mutluluk gösterisi bile topyekün teslimiyet pahasına elde edilir. Teknoloji toplumu, insandan, sevmesi istenilen şeylerle hoşnut olmasını ister. Hoşnut olmayanlar içinse oyalayıcı şeyler sunar: tekniğin hakim olduğu popüler kültür ve iletişim medyası tarafından içine alınma. Ve bu süreç doğal bir süreçtir. Bir teknik medeniyetin her parçası bizzat tekniğin yarattığı toplumsal ihtiyaçlara cevap verir. O halde gelişme, tedrici bir gayri insanileşmedir -meşgul, anlamsız ve sonunda da tekniğe ölümüne teslimiyet.

Burada önemli nokta, Ellul'a göre, tekniğin tüm bunları plan olmaksızın meydana getirmesidir. Hiç kimse bunun böyle olmasını istemiyor veya bunu düzenlemiyor. Teknik medeniyetimiz, Makyaveliyen bir plandan kaynaklanmıyor. Tekniğin "gelişme yasalarına" bir tepkidir. Bu tezi öne sürüp yayarken, Ellul, modern çağda tekniğin sosyal, politik, ekonomik ve felsefi anlamına ilişkin büyük tartışmayı yeniden açıyor. Ellul ile hemfikir olmak veya ondan öğrenmek zorunda değiliz. Varsayımlarınızı yeniden gözden geçirmeye ve kendi kasvetli kestirimlerindeki hataları araştırmaya teşvik etmesi anlamında bize kışkırtıcı bir kitap sunmuştur o. Bunu yaparak da, bizim toplumumuzun bir kitle toplumu haline geldiği şeklindeki sıradan iddianın ötesini görmemize katkıda bulunuyor, o toplumu daha iyi anlamamızı sağlıyor.

ROBERT K. MERTON
Ocak 1964
Columbia Üniversitesi

— O —

1. BÖLÜM

TEKNİKLER

TEKNİKLER

Hiçbir sosyal, insani veya manevi gerçek, modern dünyamızda teknik gerçeği kadar önemli değildir. Ancak yine hiçbir konu da teknik kadar az anlaşılmamıştır. Teknik olgusunun konumunu belirlemek amacıyla birtakım yol işaretleri çizmeye koyulalım.

Teknik Olgusunun Yeri

Makineler ve Teknik. Ne zaman *teknoloji* veya *teknik* sözcüklerini duysak, aklımıza otomatik olarak makineler gelir. Gerçekten, dünyamızı bir makineler dünyası olarak düşünürüz. Aslında hatalı olan bu anlayış, sözgelimi Oldham ve Pierre Ducassé'nin çalışmalarında da görülür. Bunun kaynağı, makinenin tekniğin en aşikâr, göze çarpan, etkileyici örneği ve tarihsel olarak da ilk olması gerçeğidir. Teknik tarihi denen şey, genellikle makinenin tarihinden başka bir şey değildir. Bu formülasyonun kendisi de, entelektüellerin şimdinin biçimlerini geçmişinkilerle özdeş sayma alışkanlıklarının bir örneğidir.

Teknik kesinlikle makineyle birlikte başlamıştır. Geriye kalan herşeyin mekanikten geliştiği oldukça doğrudur. Makine olmaksızın teknik dünyasının varolmayacağı da aynı ölçüde doğrudur. Fakat durumu bu şekilde açıklamak, onu hiçbir şekilde meşrulaştırmaz. Durumları bu şekilde karıştırmaya devam et-

mek bir hatadır. Çünkü makine teknik sorununun kökeni ve merkezinde bulunduğundan, makineyi ele alan birinin bütün sorunu ele aldığı fikri doğmaktadır. Bu da daha büyük bir hatadır. Teknik artık neredeyse tümüyle makineden bağımsızlaşmış; kendi evladının çok gerisinde kalmıştır.

Bugün için tekniğin endüstriyel hayatın dışında uygulandığını vurgulamakta yarar var. Tekniğin gücünün bugünkü yükselişinin makinenin artan kullanımıyla bir ilişkisi yok. Denge daha çok öbür tarafa kaymış görünüyor. Şimdi tümüyle tekniğe bağımlı olan makinedir; makine tekniğin yalnızca küçük bir parçasını temsil etmektedir. Teknik ile makine arasındaki bugünkü ilişkiyi karakterize edecek olsak, yalnızca makinenin belli bir tekniğin sonucu olduğunu değil, aynı zamanda makinenin toplumsal ve ekonomik uygulamalarının başka teknik gelişmelerce mümkün kılındığını da söyleyebiliriz. Makine bugün tekniğin en önemli parçası bile değildir –en harikulade kısmı olsa bile. Teknik, artık insanın sadece üretken faaliyetini değil tüm faaliyetlerini ele geçirmiştir.

Bununla birlikte, bir başka bakış açısına göre, makine derin bir belirtidir; tekniğin ulaşmaya çalıştığı ideali temsil etmektedir. Makine, tümüyle, münhasıran tekniktir. Saf tekniktir de diyebilirsiniz. Çünkü her nerede bir teknik faktör meydana gelirse, neredeyse kaçınılmaz biçimde mekanizasyonla sonuçlanır. Dokunduğu herşeyi bir makineye dönüştürür teknik.

Teknik ile makine arasında bir başka ilişki daha vardır ki bu ilişki medeniyetimizin sorununun tam merkeziyle ilgilidir. Makinenin insanlıktan çıkmış bir atmosfer yarattığı söylenir; buna da herkes katılır. 19. yüzyılın tipik bir özelliği olan makine, siyasal, kurumsal ve insani açılardan onu kabullenecek biçimde yapılandırılmamış olan bir topluma ansızın giriverdi. İnsan da elinden geldiği kadar makineyle birlikte yaşamak zorundaydı. İnsanoğlu şimdi insani olmaktan çok uzak koşullarda yaşıyor. Büyük şehirlerimizdeki yoğunlaşmayı, gecekonduları, yer, hava ve zaman darlığını, kasvetli sokakları ve geceyle gündüzü karıştıran solgun lambaları düşünün. Gayri insanileşmiş fabrikalarımızı, tatmin olmamış hislerimizi, çalışan kadınlarımızı, tabiata yabancılaşmamızı düşünün. Böyle bir ortamda anlamı yoktur hayatın. İnsanın bir paketten daha az önem taşıdığı toplu ulaşı-

mımızı, insanın içinde yalnızca bir sayı olduğu hastanelerimizi bir düşünün. Yine de buna ilerleme diyoruz... Gürültü de, o canavar da gecenin her saatinde durmadan canımızı sıkıyor.

Kapitalizme sövüp saymak faydasız. Kapitalizm dünyamızı yaratmadı; makine yarattı. Aksini ispatlamaya matuf titiz incelemeler, aşikâr olanı tonlarca basılı malzemenin altına gömdü. Eğer demagogu oynamak istemiyorsak, suçlu tarafı belirtmeliyiz. "Makine antisosyaldir" diyor Lewis Mumford. "İlerlemeci karakteri nedeniyle, insani sömürünün en keskin biçimlerine yönelir". Makine, kendisi için hazırlanmamış olan bir toplumsal ortamdaki yerini aldı; bu nedenle de içinde yaşadığımız insani olmayan toplumu yarattı. Kapitalizm, bu yüzdendir ki, 19. yüzyılın derin düzensizliğinin sadece bir boyutuydu. Düzeni yeniden kurmak için o toplumun tüm temellerini, sosyal ve politik yapılarını, sanatını ve yaşam biçimini, ticaret sistemini sorgulamak gerekliydi.

Fakat makineyi kendi başına bırakın, onun muazzam ağırlığını taşıyamayan herşeyi devirir. Bu yüzden, herşey, makine bağlamında yeniden değerlendirilmeliydi. Tekniğin oynadığı rol tam da budur. Tüm alanlarda, kullanabileceği şeylerin ve makineyle aynı çizgiye getirilebilecek herşeyin bir envanterini oluşturdu. Makine, kendisini 19. yüzyıl toplumuna entegre edemedi; teknik bunu yaptı. İşçilere uymayan eski evler yerle bir edildi; yerine de yeni dünya tekniğinin icap ettirdiği yapıldı. Teknik, makineyle başetmesini sağlayacak kadar mekaniği kendi bünyesinde barındırır fakat insani düzenle yakın ilişkisini sürdürdüğü için makineyi geçer, onu aşar. Metal canavar, insanlığa sonsuza dek işkence edip gidemez. O, teknikte, kendisi kadar katı ve esneklikten yoksun bir kural bulmuştur.

Teknik, makineyi topluma entegre eder. Makinenin ihtiyacı olan dünya tipini kurar, ahenksiz makine gürültüsünün yıkıntılara sebep olduğu yerlere düzen getirir. Açıklığa kavuşturur, düzenleme yapar, rasyonelleştirir. Makinenin emek alanında yaptığını teknik soyut alanda yapar. Etkindir, herşeye etkinlik getirir. Bundan başka, teknik, geleneksel olarak organizasyon kusurlarını gizlemek için kullanılan makinenin kullanımında cimridir. Mumford, "makineler sosyal etkisizliği onayladı" diyor. Diğer yandan teknik, makinelerin daha rasyonel ve daha az ge-

lişigüzel kullanımına yolaçar. Makineleri tam olarak nerede olmaları gerekiyorsa oraya yerleştirir, ne yapmaları gerekiyorsa onlardan yalnızca onu ister.

Bu bizi birbiriyle zıt iki sosyal büyüme biçimine ulaştırır. Henri Guitton diyor ki: "Sosyal büyüme, eskiden tepkisel veya içgüdüseldi. Bir başka deyişle içgüdüseldi. Fakat yeni koşullar (makine), bizi, rasyonel, akıllı ve bilinçli bir sosyal gelişme türünü tanımaya zorluyor. Bunun, yalnızca mekansal açıdan sonlu bir dünya çağının değil aynı zamanda bilinçli bir dünya çağının da başlangıcı olup olmadığını kendi kendimize sorabiliriz". Herşeyi saran teknik, aslında mekanize dünya bilincidir.

Teknik herşeyi entegre eder. Şok ve sansasyonel olaylardan kaçınır. İnsan, çelik dünyasına alışık değildir; teknik onu alıştırır. Kesin kenarlarıyla çatışmadan, insani olmayan boyutlarına teslim olma derdini çekmeden bu kör dünyanın düzenlemesini değiştirir. Teknik bu şekilde bir model sunar. Sürekli geçerli olacak davranışları belirler. Makinenin kargaşasının insanda doğurduğu endişe, birleşik bir toplumun verdiği teselliyle hafifler.

Teknik münhasıran makine tarafından temsil edildiği müddetçe, "insan *ve* makineden" bahsetmek mümkündü. Makine dışsal bir nesne olmaya devam etti; mesleki, özel ve ruhsal hayatında makine tarafından etkilense bile insan yine de üç aşağı beş yukarı bağımsız kaldı. Kendisini makinenin dışında öne sürebilecek ve onunla ilişkili bir konum benimseyebilecek durumdaydı.

Ancak teknik, insanınki dahil hayatın her alanına girdiğinde insan için dışsal olmaktan çıkıp onun bizzat özü olur. İnsanla artık yüzyüze değildir; onunla bütünleşmiştir ve giderek onu içselleştirir. Bu açıdan makineden radikal biçimde farklıdır teknik. Modern toplumda çok açık olan bu dönüşüm, tekniğin özerkleşmiş olması gerçeğinin sonucudur.

Tekniğin mekanizasyona yolaçtığını söylerken, insanın makineye adapte olması basit gerçeğine gönderme yapmıyorum. Elbette böyle bir adaptasyon süreci vardır, fakat buna makinenin eylemi neden olmaktadır. Ancak burada bizi ilgilendiren, kendi başına bir tür mekanizasyondur. Makineye üstün bir "know-how" atfedersek, teknikten kaynaklanan mekanizasyon bu yüksek biçimin o zamana dek makineye yabancı olan *tüm*

alanlara uygulanmasıdır. Hatta, tekniğin, makinenin kendisinin hiçbir rol oynayamayacağı tam da o alanın karakteristiği olduğunu bile söyleyebiliriz. Teknik ve makineyi birbiriyle değiştirilebilir sanmak ciddi bir hatadır. İşin başından itibaren bu yanlış anlamaya karşı uyanık olmalıyız.

Bilim ve Teknik. Hemencecik ikinci bir sorunla yüzyüze geliyoruz. Bir başka eşek köprüsü olduğu doğrudur bunun. Mesele çok fazla tartışılmış bulunduğundan bundan bahsetmeye bile tereddüt edebiliriz. Bilimle teknik arasındaki ilişki, lisansüstü tezler için standart bir konudur –19. yüzyıl deneysel biliminin tüm renkleriyle. Herkese, tekniğin bilimin bir uygulaması olduğu öğretilmiştir. Özellikle de (bilim saf spekülasyon oluyor) teknik, maddi gerçeklikle bilimsel formül arasındaki temas noktası olarak önemli bir rol oynar. Fakat aynı zamanda, pratik ürün, yani formüllerin pratik hayata uygulanması olarak da kendini gösterir.

Bu geleneksel görüş kökten yanlıştır. Sadece tek bir bilim kategorisini ve kısa bir zaman dönemini dikkate almaktadır: yalnızca fizik bilimleri ve 19. yüzyıl için doğrudur. Bunun üzerine genel bir incelemeyi dayandırmak bu nedenle mümkün değildir. Ne de bizim burada teşebbüs ettiğimiz gibi, durumun güncel bir gözden geçirmesi mümkündür. Birkaç basit açıklama, bu görüşlere olan güvenimizi yoketmeye yeter. Tarihsel olarak, teknik bilimden önce gelmiştir. İlkel insanlar bile belli tekniklere aşinaydı. Helen medeniyetinin ilk teknikleri Şark'a aitti; Yunan biliminden doğmamışlardı. Sonuçta, tarihsel açıdan bakıldığında, bilimle teknik arasındaki ilişkinin tersine döndürülmesi gerekir. Bununla birlikte, teknik kendisini geliştirip yaygınlaştırmaya ancak bilim ortaya çıktıktan sonra başladı. Gelişebilmek için teknik, bilimi beklemek durumundaydı. Bertrand Gille, bu tarihsel perspektifte, haklı olarak demiştir ki: "Teknik, tekrarlanan tecrübeler yoluyla, sorunları gündeme getirmiş, genel kavramları ve dört temel elementi üretmiş; ama çözümler için beklemek zorunda kalmıştır". Bilim de onu sağlamıştır.

Bu çağda, rasgele yapılan bir yoklama bile tamamen farklı bir ilişki ortay koyar. Her bir durumda teknik faaliyet ile bilimsel faaliyet arasındaki sınır hiç de öyle kesin hatlarla çizilme-

miştir. Tarih bilimi açısından teknikten bahsettiğimizde, belli bir hazırlık çalışmasını, yani metin araştırmalarını, okumaları, karşılaştırmalı okumaları, anıtların incelenmesini, eleştiri ve yorumları kastediyoruz. Bunlar, ilkin yorumlamayı ardından da tarihsel sentezi, gerçek bilimin işini amaçlayan teknik işlemleri oluşturmaktadır. Yine burada da teknik önce gelmektedir. Fizikte bile belli durumlarda teknik, bilimden önce gelmektedir. En iyi bilinen örnek, deneysel dehanın katıksız bir başarısı olan buharlı motordur. Solomon, De Caus, Christian Huygens, Denes Papin, Thomas Savery gibilerinin buluş ve geliştirmeleri dizisi, pratikteki deneme yanılma yöntemine dayanır. İlgili çeşitli olguların bilimsel açıklaması çok daha sonraları, iki yüzyıl geçtikten sonra gelecekti, ki o zaman bile formüle etmek kolay değildi. Bilimle teknik arasında hâlâ otomatik bir bağlantı yoktur. İlişki o kadar basit değildir, aralarında artan bir etkileşim sözkonusudur. Bugün tüm bilimsel araştırmalar, muazzam bir teknik hazırlığı varsayar -atom araştırmalarında olduğu gibi. Ve çoğu kere de, daha fazla bilimsel gelişmeye imkan tanıyan, basit bir teknik modifikasyondur.

Teknik araçlar olmadığı zaman bilim ilerlemez. Michael Faraday, maddenin oluşumuyla ilgili en son buluşlardan haberdardı ama vakum üretme teknikleri henüz varolmadığından kesin teoriler formüle edemedi. Bilimsel sonuçlar, yüksek vakum tekniklerini beklemek zorundaydı. Penisilinin tıbbi değeri 1912'de bir Fransız fizikçi tarafından keşfedildi, ama penisilini üretecek ve saklayacak bir teknik aracı yoktu onun. Bu buluş hakkında bu yüzden nihayet terkedilmesine yolaçan kuşkular doğdu. Bir laboratuardaki araştırmacıların çoğunluğu, genellikle bilimsel çalışma diye düşünülen görevlerin çok uzağındaki görevleri yerine getirirler. Araştırma çalışanı, artık tek tüfek bir dahi değildir. Robert Jungk'un dediği gibi, "Araştırmacı, bir ekibin üyesi olarak çalışır ve gerek kendi araştırma özgürlüğünü gerekse kişisel kabullerini büyük bir laboratuarın kendisine sunduklarıyla değişmeye hazırdır. Bu iki şey, yokluklarında araştırmacının projelerini gerçekleştirmenin rüyasını bile göremeyeceği vazgeçilemez koşullardır..." Saf bilim, öyle görünüyor ki, yerini uygulamalı bilime terkediyor. Uygulamalı bilim, durmadan, yeni teknik araştırmayı mümkün kılan muhteşem bir

zirveye tırmanıyor. Bunun aksine, örneğin uçaklardaki gibi basit ve mekanik görünen belli teknik modifikasyonlar, karmaşık bilimsel çabayı gerektirir. Süpersonik hıza erişme sorunu bunlardan biridir. Norbert Wiener'in yaygın kabul gören düşüncesine göre, ABD'deki genç kuşak araştırmacılar, esas olarak, makinelerin, büyük ekiplerin ve muazzam paraların yardımı olmadan hiçbir şekilde araştırma yapamayan teknisyenlerdir.

Bilimle teknik arasındaki ilişki, sınırları hiç olmayan daha yeni alanları dikkate aldığımızda daha bir flulaşır. Biyolojik teknikler nerede başlar, nerede biter? Modern psikoloji ve sosyolojide, bu bilimlerin uygulamasında herşey teknik olduğu için neye teknik diyeceğiz? Fakat tekniği karakterize eden şey uygulama değildir, çünkü teknik olmadan (önceden veya eşzamanlı olarak) bilimin varolma yöntemi yoktur. Tekniği reddedersek, bilim alanını terkeder, hipotez ve teorinin alanına gireriz. Politik ekonomide, bilimle ekonomik teknik arasında ayrım gözetmeye dönük iktisatçıların son çabalarına rağmen görüyoruz ki iktisadi düşüncenin bizzat özünü biçimlendiren şey ekonomik tekniktir.

Yerleşik temeller gerçekten sarsılmıştır. Fakat bu ilişkiler meselesi, teknik dünyanın büyüklüğü ve bilimsel dünyanın küçülmesi ışığında, sadece felsefeciler için bir akademik ilgi meselesi –içeriksiz spekülasyon- gibi görünüyor. Bugün sorun olan artık bilimin sınırları değildir; insanın sınırlarıdır. Teknik olgusu da, insani durumla ilgili olarak, bilimsel durumla ilgili olduğundan çok daha önemlidir. Teknik bundan böyle bilime atıfla tanımlanmamalıdır. Burada, bilim felsefesine dalmamız veya ideal yahut entelektüel açıdan eylem ile bilim ilişkisinin ne olabileceğini ortaya koymamız gerekmiyor. Yapmamız gereken, kendimize bakmamız ve çok entelektüel felsefecilerin gözden kaçırıyor göründükleri kesin açık şeyleri kaydetmektir. Bilimsel faaliyetin önemini azaltma meselesi değildir bu; daha ziyade, bilimsel faaliyetin teknik faaliyet tarafından geride bırakıldığını, öylesine ki artık bilimin teknik sonucu olmadan düşünemeyeceğimiz dereceye geldiğini kabul etme meselesidir. Charles Camichel'in gözlemlediği gibi, bu ikisi birbirine her zaman olduğundan daha yakındır. Bizzat tekniklerin büyük bir hızla ilerledikleri gerçeği, ona denk büyük bir bilim-

sel gelişme gerektirir, genel bir hız kazandırır.

Ayrıca, teknikler her zaman çabucak kullanıma sunulur. Bilimsel bir buluşla onun günlük yaşama uygulanmasını geleneksel olarak ayıran süre giderek kısalmıştır. Buluş yapılır yapılmaz somut bir uygulama aranır. Sermaye veya devlet ilgilenir ve buluş, herkesin sonuçlarını tam olarak kavrayabilmesinden önce kamusal alana girer. Bilim adamı daha sağduyulu hareket edebilir. Dikkatlice hesap edilen laboratuar bulgularının dünyaya yaymaktan çekinebilir bile. Fakat gerçeklerin baskısına nasıl direnebilir ki? Paranın baskısına nasıl direnebilir? Başarıya, reklama ve halkın teveccühüne nasıl direnebilir? Ya da teknik uygulamayı son söz kılan genel zihin durumuna? Araştırmalarını izleme arzusuna nasıl direnecek? Bunlar, bugün araştırmacının ikilemleridir. Ya bulgularının teknolojik uygulama bulmasına imkan tanıyacak ya da araştırmasını bitirmeye zorlanacaktır. Bu, çalışmalarının devamı için gerekli teknik araçları onlara yalnızca Los Alamos'taki laboratuarların sağlayabileceğini gören atom fizikçilerinin dramıdır. O halde devlet, çok gerçek bir tekele sahiptir; bilim adamı da onun koşullarını kabule mecburdur. Atom bilimcilerden birinin dediği gibi: "Beni burada tutan, başka hiçbir yerde bulunmayan özel bir mikroskobu kendi çalışmam için kullanma imkanıdır" (Jungk). Bilim adamının artık direnecek durumu yok: "Bilim bile, özellikle de günümüzün en muazzam bilimi, tekniğin bir unsuru, basit bir araç haline gelmiştir" (Mauss). İşte bu noktada, gerçekten son söze ulaşıyoruz: Bilim, tekniğin bir aracı olmuştur.

Bilahare, bilimsel faydacılığın, yansız bir araştırmanın artık mümkün olmamasını getirecek derecede nasıl olup da teknikten böyle bir ivme kazandığını ele alacağız. Bilimsel bir altyapıya sahip olmak hep gerekmiştir ama bugün bilimsel ve teknik araştırma arasında bir ayrım gözetmek pek mümkün değil. Gerçekten, herşeyi yiyen tekniğimiz (kısmen Einstein'in görüşünü de temsil eder bu) en sonunda bilimi sterilleştirebilir.

Teknik kavramını sık sık daha yaygın kullanılan *bilim* kavramının yerine kullanacağım; genellikle bilimsel denen çalışmaları da teknik sayacağım. Bunun nedeni, belirtmiş olduğum ve daha sonra da daha derinlemesine tartışacağım teknikle bilimin yakın ilişkisidir.

Organizasyon ve Teknik. Üçüncü bir unsur, meselemizi daha açıkça formüle etmemize yardım edecektir. *Teknik* kavramını daha geniş anlamda anlamamız gerektiğini belirttim. Ancak geleneksel dilbilimsel kullanımdan sapmak istemeyen kimi yazarlar, cari anlamını korumak ve burada tarif ettiğimiz olgulara bir başka kavram atfetmeye çalışıyorlar.

Arnold Toynbee'ye göre tarih üç döneme ayrılır ve teknik dönemden organizasyon dönemine geçme noktasındadır. Mekanik tekniğin artık bizim zamanımızı karakterize etmediğinde Toynbee ile hemfikirim. Mekanik teknik ne kadar önemli ve etkileyici olmaya devam ederse etsin, daha az ihtişamlı olsalar bile çok daha belirleyici olan diğer faktörlere göre ikincildir. Kastettiğim, her alandaki devasa organizasyon hacmidir. Bunun kabulü, James Burnham'ı *The Managerial Revolution*'ı (Yönetimsel Devrim) yazmaya itmiştir.

Ancak, kavram tercihlerinde veya teknik dönem ile organizasyon dönemi arasında çizdiği hatta Toynbee'ye katılmıyorum. Şiddetli eleştirilere tabi tutulan yarım yamalak teknik anlayışındaki makine ile tekniği karıştırması hâlâ duruyor. Tekniğin alanını, bugünkü halini dikkate almadan geçmişteki şekliyle sınırlamıştır. Oysa Taoynbee'nin *organizasyon*, Burnham'ın da *yönetimsel* eylem dediği şey, sosyal, ekonomik veya idari yaşama uygulanan tekniktir. Teknik, aşağıda tarif edilen "organizasyon"dan başka nedir? "Organizasyon, etkili ve ekonomik bir şekilde ve *tüm* eylemlerinin koordinasyon ve kombinasyonuyla, mutabık kalınan hedeflere ulaşmak amacıyla uygun görevleri bireylere veya gruplara tahsis etmeyi içeren bir süreçtir" (Sheldon). Antoine Mas'in pek güzel ortaya koyduğu gibi, bu, ekonomik ve idari yaşamın standartlaşmasına, rasyonelleşmesine yolaçar. "Standartlaşma, bir organizasyonun işleyişine zarar vermesi mümkün sorunların *önceden* çözülmesi demektir. Bir zorluk ortaya çıktığı anda çözüm bulmayı ilhama, maharete, hatta akla bırakma meselesi değildir bu; daha ziyade, bir ölçüde hem zorluğu hem de çözümü önceden kestirme meselesidir. O andan itibaren standartlaşma, organizasyonun bireylerden çok yöntemlere ve talimatlara dayanması anlamında *gayri şahsiliği* yaratır". Sonuçta bir tekniğin tüm özelliklerine sahibiz. Organizasyon bir tekniktir. "Faktörlerin

optimum kombinasyonuna veya optimum boyuta yaklaşmak...daha iyi bir organizasyon biçiminde teknik gelişmeyi başarmaktır" derken Andre L. A. Vincent çok haklıydı.

Aslında Toynbee ile hemfikir olduğunuz halde bu kavramları tartışmak niye diye sorulacaktır elbette. Ancak bu tartışmalar önemlidir. Toynbee, birlikte kalması gereken yüzyılları ve olguları ayırmaktadır. Tekniğin organizasyondan başka bir şey olduğuna, insanın bir anlama yeni bir eylem alanı ve yeni yöntemler keşfettiğine, öyle olmamasına rağmen organizasyonu yeni bir olgu olarak incelememiz gerektiğine inandırmak istemektedir. Diğer yandan bendeniz ise, teknik sürecin sürekliliğinde ısrarcıyım. Yeni bir boyut kazanan (ki bana göre doğru bir boyuttur bu) ve dünya ölçeğinde gelişen de bu süreçtir.

Sonuçlar nelerdir? Birincisi, mekanik tekniğin yarattığı sorunlar, tekniğin idareye ve hayatın tüm alanlarına uygulanmasının sonucu, henüz hesap edilemeyecek derecede çoğalacaktır. Toynbee, tekniğin yerini almakta olan bu organizasyonun, bir ölçüde ona karşıt bir denge ve çare (bu, rahatlatıcı bir tarih anlayışıdır) olduğuna inanıyor. Fakat bana öyle geliyor ki bunun tam tersi doğrudur. Yani, kendisi de bir kere bu sorunları yaratan o yöntemlere dayanan bu gelişme, eski sorunlara kısmi çözümler sunmakla teknik sorunlara ekleme yapmaktadır. Bu, asırlardır süren eski bir çukuru kapatmak için yeni bir çukur kazma yöntemidir.

İkinci bir sonuç: eğer tanık olduğumuz, teknik alanının yalnızca bir uzantısıysa, mekanizasyonla ilgili yukarıda söylenenler anlaşılır niteliktedir. Toynbee, organizasyondan, etkileri henüz bilinemeyecek bir olgu olarak sözeder. Bununla birlikte, nihayetinde tekniğin herşeyi makine içinde asimile edeceğini gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz. Tekniğin ulaşmaya can attığı ideal, karşısına çıkan herşeyin mekanizasyonudur. Bu yüzden, Toynbee'ye muhalefetimin, sadece lafzi gibi görünse de önemli olduğu açıktır. Teknik çağ ilerlemeye devam ediyor; bizse genişlemesinin zirvesine ulaştığımızı bile söyleyemeyiz. Aslında, kimi önemli fetihler (diğerlerinin yanında, insan) hâlâ yapılmayı bekliyor. Bunu yapmaktan tekniği neyin alıkoyacağını kestirebilmek de zor. Bu yüzden, bu bir yeni faktör meselesi değilse bile, hiç değilse, olgunun neleri içerdiği ve neyi gösterdiği artık açıktır.

Tanımlar. Teknikle makineyi özdeşleştirmekten bir kere vazgeçince, bize göre, tekniğin tanımları yerleşik gerçeklere göre yetersizdir. Sosyolog Marcel Mauss, sorunu çok güzel anlamış, bir kısmı mükemmel olan çeşitli teknik tanımları sunmuştur. Bunlardan, eleştiriye açık olan birini alıp, eleştiriye tabi tutarak kendi fikirlerimizi daha net bir şekilde ortaya koyalım: "Teknik, bir hareketler grubudur; genellikle ve çoğunlukla manüel, organize ve geleneksel eylemler grubu. Bunların hepsi, bilinen bir amaca, sözgelimi fiziksel, kimyasal veya organik bir amaca ulaşmak için biraraya gelir". Bu tanım, ilkellerle uğraşan sosyologlar için harikulade geçerlidir. Mauss'un gösterdiği gibi, sayısız avantajlar sunar. Mesela, din ve sanat meselelerini teknik alanından uzaklaştırır (ancak sihir, daha sonra tartışacağımız üzere, teknikler arasında sayılmalıdır). Fakat bu avantajlar, yalnızca tarihsel bir perspektifte geçerlidir. Modern perspektifte bu tanım yetersizdir. Bir ekonomik planı geliştirme tekniğinin (tümüyle teknik bir işlemdir), Mauss'un tarif ettiği türden hareketlerin sonucu olduğu söylenebilir mi? Özel bir hareket veya fiziksel eylem sözkonusu değildir. Bir ekonomi planı, tamamen entelektüel bir işlem olup yine de bir tekniktir. Mauss'un tekniğin manüel eylemle sınırlı olduğu şeklindeki ifadesini düşündüğümüzde, tanımının yetersizliği daha da belirginleşir. Bugün teknik işlemlerin çoğu manüel değildir. Makineler insanların yerini alır veya almaz, teknik entelektüelleşir veya entelektüelleşmez, bugün dünyadaki en önemli alan (gelecekteki gelişmenin tohumlarını içinde taşıdığı için) pek de kol gücünün alanı değildir. Kol gücüne dayalı emeğin hâlâ mekanik işlemin temeli olduğu doğrudur ve Jünger'in teknik gelişme yanılsamasına karşı esas argümanını hatırlasak iyi olur. Ona göre, teknik daha da geliştikçe o kadar da ikincil nitelikte kol gücü gerektirir. Ayrıca, manüel işlemler hacmi, teknik işlemlerin hacminden daha hızla artmaktadır. Böyle olabilir, ama bugün tekniklerin en önemli özelliği, kol gücüne değil, organizasyona ve makinelerin düzenlenmesine bağlı olmalarıdır.

Organize kavramını Mauss'un tanımında kullandığı şeklinde kullanmaya razıyım ama *geleneksel* kavramını kullanışında ondan ayrı düştüğümü belirtmek isterim. Bu da, bugünün tekniğini önceki medeniyetlerin tekniğinden ayırmaktadır. Tüm me-

deniyetlerde tekniğin gelenek olarak varolduğu doğrudur. Bu miras süreçler, yavaş yavaş olgunlaşır, daha da yavaş değişiklikler gösterir; toplumsal bünyenin yanısıra koşulların baskısıyla evrilir; kalıtsal hale gelen ve her yeni teknik biçimine entegre olan otomatizmler yaratır. Fakat nasıl olur da bunlardan hiçbirinin bugün için geçerli olmadığını göremeyiz? Teknik özerkleşmiş, kendi yasalarına uyan ve tüm geleneği kınayan herşeyi yiyen bir dünya oluşturmuştur. Artık geleneğe dayanmıyor teknik. Daha ziyade, önceki teknik yöntemlere dayanıyor. Gelişimi de, daha eski gelenekleri entegre etmek için çok hızlı, çok sarsıcıdır. Daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız bu gerçek, bir tekniğin önceden bilinen bir sonucu sağladığının neden tam doğru olmadığını da açıklar. Yalnızca bir kullanıcıyı dikkate alırsak doğrudur. Bir otomobilin sürücüsü, gaz pedalına basmakla daha hızlı gidebileceğini bilir. Fakat mekanik alanında bile, servomekanizmalar[1] tekniğinin icadıyla bu aksiyom geçerliliğini sürdürmemektedir. Bu durumlarda makinenin kendisi çalıştıkça adapte olur. Bizzat bu gerçek, eyleminin nihai sonucunu kestirmeyi güçleştirir. Kullanımı değil de teknik gelişmeyi dikkate aldığımızda bu anlaşılır -her ne kadar bu ikisi şimdilerde yakından ilişkiliyse de. Kullanıcının sonuçlarını tahmin edebileceği bir tekniğin sahipliğini çok uzun süreyle elinde tutabilmesi giderek daha az kesindir. Sürekli yenilikler, onun alışkanlıklarını durmadan değiştirmektedir.

Son olarak, Mauss, ulaşılan hedefin kimyasal veya fiziksel nitelikte olduğunu düşünür gibi. Ancak bugün tekniklerin daha ileri gittiğini kabul ediyoruz. Psikanaliz ve sosyoloji, teknik uygulama alanına geçmiştir; bunun bir örneği de propagandadır. Burada işlem, moral, ruhsal ve manevi özellik taşımaktadır. Bu durum, yine de bir teknik olmasına mani değildir. Ancak, bahsettiğimiz, bir zamanlar pragmatik yaklaşıma teslim edilen, şimdiyse yönetimin devraldığı bir dünyadır. Bu nedenle, 18. yüzyıla kadar teknik için geçerli olan Mauss'un tanımı, zamanımıza uygulanabilir değildir. Bu anlamda Mauss, ilkel insanlara

1 "Feedback" denen şeyi içeren mekanizmalar. Burada, istenen bir sonucu (mesela sabit bir oda sıcaklığını) doğurmak bakımından, tepki verenin (sözgelimi bir gaz sobasının) hata yapma derecesini ölçen bilgi, tepki verene bir monitör aracılığıyla (mesela bir termostatla) "geri beslenir". (Çev.)

dair kendi çalışmalarının kurbanı olmuştur. Teknikleri sınıflayışı da (yiyecek toplama, giyecek yapımı, ulaşım filan) bunu açıkça göstermektedir.

Yetersiz tanımlara diğer örnekleri, Mauss'la aynı araştırma çizgisini takip eden Jean Fourastié gibileri sunuyor. Fourastié için teknik gelişme, "sabit bir hammadde ve işgücüyle üretim hacminde elde edilen artıştır". Yani, üründeki bu artışı eşsiz bir şekilde meydana getiren şeydir. Yine ona göre, bu teoremi üç boyutta analiz etmek mümkündür. *Aynı getiride* teknik, hammaddelerin önceden belirlenmiş bir ürünü elde edecek şekilde yönetilmesini sağlar. *Finansal getiride* teknik, sermaye yatırımı artışıyla gerçekleşecek üretim artışını sağlayan şeydir. *İnsan gücü getirisinde* teknik, sabit bir insan emeği birimiyle üretilen iş miktarını artırır. Bu bağlamda, Jünger'in hatasını düzelttiği için Fourastié'ye teşekkür etmeliyiz. Jünger, teknik gelişmeye ekonomik gelişmeyle karşı koyar çünkü ona göre bu ikisi birbirine zıttırlar. Buna karşılık Fourastié, ikisinin kesiştiğini ortaya koyuyor. Bununla birlikte, onun teknik tanımına da tümüyle keyfi olduğu için meydan okumalıyız.

Keyfidir, çünkü herşeyden önce tamamen ekonomiktir, sadece ekonomik getiriye odaklanmaktadır. Ekonomik getiri arayışına dayanmayan, ekonomik bir karakter de taşımayan sayısız geleneksel teknikler vardır. Mauss'un tanımında üstü kapalı belirttikleri tam da bunlardır; bugün de vardırlar. Sayısız modern teknikler arasında, ekonomik yaşamla ilgisi olmayan pek çoğu vardır. Sözgelimi, beslenme bilimine dayanan bir çiğneme tekniğini veya izci hareketinde olduğu gibi spor tekniklerini ele alalım. Bu örneklerde bir getiri türü görebiliriz, ama bu getirinin ekonomiyle pek az ilgisi vardır. Başka örneklerde ekonomik sonuçlar vardır ama bu sonuçlar talidir ve karakteristik oldukları söylenemez. Modern hesap makinesini düşünün. Belli ekonometrik araştırmalarda gerekli olan yetmiş değişkenli denklemlerin çözümü, elektronik hesap makinesi olmadan mümkün değildir. Ancak, önemi kendisiyle ölçülen bu makinenin kullanımından doğan şey, ekonomik verimlilik değildir.

Faurastié'nin tanımının ikinci eleştirisi, tekniğe özel bir üretken karakter atfetmesidir. Üretim hacminin büyümesi, üründen çok daha dar bir kavramdır. En büyük gelişmeyi gösteren

teknikler, hiç de üretim teknikleri değildir. Örneğin, insanın bakımına yönelik tekniklerin (cerrahi, psikoloji gibi) verimlilikle bir ilgisi yok. En modern imha tekniklerinin verimlilikle ilgisi daha da azdır. Atom ve hidrojen bombaları, Almanların V1 ve V2 silahları, insan aklının en güçlü teknik yaratıklarının örnekleridir. İnsan yaratıcılığı ve mekanik yeteneği, bugün için, verimliliğe az bir referans gösterilen bir çizgide kullanılmaktadır.

Savaş makinelerimizin mükemmelliğine hiçbir şey yetişemez. Savaş gemileri ve savaş uçakları, sivil hayattaki muadillerinden kat be kat mükemmeldir. Ordunun örgütlenmesi (ulaştırması, levazımı ve idaresiyle), herhangi bir sivil organizasyonunkinden çok daha titizlikle yapılmıştır. Savaş alanındaki en küçük hata, sayısız hayata malolur; zafer veya yenilgiyle ölçülebilir.

Burada ürün nedir? Genellikle çok az. Verimlilik nerede? Hiç yok. Benzer şekilde Vincent de verimliliğe gönderme yapıyor: "Teknik ilerleme, verili iki dönem arasındaki verili bir alanda dünya üretimindeki göreli değişmedir". İktisadi açıdan kuşkusuz yararlı olan bu tanım, bir kere onu bir ikileme sokuyor. Vincent, teknik ilerlemeyi (tüm alanlarda tekniklerin ilerlemesine karşılık gelen) tekniğin ilerlemesinden ayırt etmeye ve bu ikisini, verimlilikteki değişmelerle ilgili olan "teknik ilerleme"den ayrı düşünmeye zorlanıyor. Bu, doğal olgulardan ulaşılan bir çıkarsamadır, zira onun tanımına göre Vincent, teknik ilerlemenin, tanım gereği *tekniğin* tam tersi *doğal* (natural) olguları (toprağın cevherinin çok veya az zenginliği gibi) kapsadığını kabule zorlanıyor.

Bu dilsel akrobasiler ve kılı kırk yarmalar, teknik ilerlemenin tek bir boyutunu hedefleyen ve tekniğe ait olmayan unsurları içeren böyle bir tanımın anlamsızlığını kanıtlamaya yeter. Vincent, bu tanımdan, teknik ilerlemenin yavaş olduğu sonucuna varıyor. Ancak ekonomik verimlilik için doğru olan, genellikle teknik ilerleme için doğru değildir. Tekniği tek bir bütünden koparılmış ve en ilerlemeci parça olarak değerlendirirseniz, bu durumda ilerlemesinin yavaş olduğunu öne sürebilirsiniz. Teknik ilerlemeyi ölçtüğünüzü iddia ettiğinizde bu soyutlama daha da aldatıcı hale gelir. Fouraristié'nin önerdiği tanım, tam doğru değil, çünkü üretime gönderme yapmayan herşeyi, ekonomik olmayan her etkiyi dışlıyor.

Teknik sorununu üretim tekniğinin boyutlarına indirgeme

yönündeki bu eğilim, Georges Friedmann gibi aydın bir bilim adamının çalışmalarında da vardır. UNESCO'nun teknik üzerine kolokyumunun giriş kısmı da çok geniş bir tanımla başlıyor görünüyor. Fakat ikinci paragrafta, uyarıda bulunmaksızın, herşeyi ekonomik üretim seviyesine indirgemeye başlıyor. Sorunun bu şekilde sınırlandırılmasına neden olan nedir? Bunda bir faktör, zımni bir iyimserlik olabilir. Yani teknik ilerlemenin koşulsuz olarak geçerli olduğunu (ki bu da teknik ilerlemenin tek boyutu adeta oymuşçasına en pozitif yönünün seçilmesine yolaçar) öne sürme ihtiyacı.

Bu durum Fouraristié'ye kılavuzluk etmiş olabilir, ama Friedmann örneğinde geçerli görünmüyor. Bana göre Friedmann'ın düşünüş tarzının gerisindeki mantık bilimsel aklın dönüşünde bulunmaktadır. Üretim tekniklerinin tüm boyutları (mekanik, ekonomik, psikolojik, sosyolojik), sayısız uzmanlık incelemelerine tabi tutulmuştur. Sonuç olarak, insan ile endüstri makinesi arasındaki ilişkiler hakkında daha kesin ve bilimsel bilgi edinmeye başlıyoruz. Bilim adamı elinin altında bulunan malzemeleri kullanmak zorunda olduğu için; ve insanın otomobille, telefonla veya radyoyla ilişkisine dair neredeyse hiç birşey bilinmediği için ve insanın *Apparat*'la ilişkisine dair veya tekniğin diğer boyutlarının sosyolojik etkilerine dair hiç ama hiçbir şey bilinmediği için bilim adamı bilimsel açıdan bilinen alana bilinçsizce yönelir ve tüm sorunu onunla sınırlamaya çalışır.

Bu bilimsel davranışta bir başka unsur daha vardır. Bilinebilen tek şey, sayılarla ifade edilendir –ya da hiç değilse ifade edilebilendir. Sözümona "keyfi ve sübjektif" olandan uzaklaşmak, etikal ve edebi yargılardan (ki, herkesin bildiği üzere, önemiz ve temelsizdirler) kaçınmak için bilim adamı sayılara geri dönmelidir. Bir kere, işçinin yorulduğu şeklindeki tümüyle niteliksel açıklamadan ne sonuç çıkarmayı umarsınız ki? Fakat biyokimya yorulabilirliği rakamsal olarak ölçmeyi mümkünleştirince, en azından işçinin yorgunluğunu hesaba katmak mümkün olur. Sonra da bir çözüm bulma umudu vardır. Ancak, tekniğin etkilerinin koca bir bölümü (gerçekten en büyük bölümü), sayılara indirgenemez niteliktedir. Bu çalışmada incelediğimiz, tam da bu alandır. Bununla birlikte, hakkında söylenebilecek şeyler ciddiye alınacak gibi görünmediğinden, bilim adamının

gözlerini kapayıp meseleyi bir sahte-sorunlar alanı olarak değerlendirmesi ya da yok sayması daha iyidir. "Bilimsel" tavır, sıklıkla, geçerli bilimsel yönteme ait olmayan ne varsa onu reddetmeyi içerir. Endüstri makinesi meselesi ise, neredeyse tüm boyutlarıyla sayısal bir sorundur. Vincent örneğinde bu, tanımının gösterdiği gibi, bilinçlidir: "Teknik ilerlemeye,...sayısal olarak güvenilir bir şekilde ele alınabilir nitelikte olmaları *koşuluyla* her tür ilerlemeyi katıyoruz".

H. D. Laswell'in tekniği "belli değerli amaçlara erişmek için mevcut kaynakları kullandığımız araçlar topluluğu" şeklinde tanımlamasının da yukarıda zikredilen gelenekleri izlediği ve yalnızca endüstriyel tekniği içerdiği görülüyor. Burada, tekniğin hakikaten değerlerin gerçekleşmesine imkan tanıyıp tanımadığı tartışılabilir. Ancak, Laswell'in örneklerinden hareketle, kendi tanımının koşullarını son derece geniş bir anlamda düşündüğü görülür. Bir değerler listesi ve buna karşılık gelen teknikleri veriyor. Değerler olarak, sözgelimi zenginlikleri, gücü, refahı, tutkuları verirken; hükümet etme tekniklerini, üretimi, tıbbı, aile vesaireyi de tekniğin örnekleri olarak veriyor. Laswell'in *değer* anlayışı bir ölçüde tuhaf görünebilir. Terim, besbelli ki yerinde değil. Fakat söyledikleri, tekniklere tüm kapsamlarını verdiğini gösteriyor. Dahası, oldukça açık bir şekilde ortaya koyuyor ki, tekniğin etkilerini yalnızca cansız nesnelere değil, aynı zamanda insanlara da göstermek gerekir. Bu yüzden, bu anlayışla büyük ölçüde aynı fikirdeyim.

Teknik İşlem ve Teknik Olgusu. Bu yol işaretlerini kullanarak, tam bir tanım olmasa bile tekniğin hiç olmazsa yaklaşık bir tanımını formüle edebiliriz. Ancak şunu da akılda tutmalıyız: Bizim, farklı bireysel tekniklerle işimiz yok. Herkes belirli bir teknik uygular. Bunların hepsini bilebilmek de zor. Bu büyük çeşitlilik içinde yine de belli ortak noktalar, hepsinin paylaştığı belli eğilim ve ilkeler bulabiliriz. Bu ortak özellikleri büyük T harfi ile Teknik olarak adlandırmak uygun düşmez. Hiç kimse kendi özel tekniğini bu terminolojisinin gerisinde tanımayacaktır. Yine de bugün dünya çapında bir gerçeği, yani teknik olgusunu hesaba katmaktadır.

Bir sonucu elde etmek için her bir insanın kullandığı yönte-

min aslında onun özel tekniği olduğunu kabul edersek, araçlar meselesi gündeme gelir. Gerçekten de teknik *araç*'tan ve *araçlar topluluğu*'dan başka bir şey değildir. Bu, elbette ki meselenin önemini azaltmaz. Medeniyetimiz herşeyden önce bir araçlar medeniyetidir. Modern yaşamın gerçekliğinde, öyle geliyor ki, araçlar amaçlardan daha önemlidir. Durumun başka türlü değerlendirilmesi, idealizmden başka bir şey değildir.

İşlem yöntemleri olarak görülen teknikler belli ortak özellikler ve genel eğilimler sergilerler, ancak kendimizi tümüyle bunlara adayamayız. Bunu yapmak, benim kafamda düşündüğümden daha uzmanlaşmış bir incelemeye götürür. Teknik olgusu, bireysel tekniklerde ortak olan özelliklerin herhangi bir sentezinden çok daha karmaşıktır. Bir teknik tanımına yaklaşmak istiyorsak, teknik işlem ile teknik olgusu arasında gerçekten bir ayrım yapmalıyız.

Teknik işlem, belli bir yöntem uyarınca belirli bir sonucu elde etmek amacıyla gerçekleştirilen her işlemi kapsar. Çakmaktaşını ufalamak kadar ilkel veya elektronik bir beyni programlamak kadar karmaşık olabilir bu. Her durumda işlemi karakterize eden yöntemdir. Üç aşağı beş yukarı etkili olabilir veya aşağı yukarı karmaşık olabilir, ama niteliği her zaman aynıdır. Bizi, teknik işlemlerde bir süreklilik bulunduğunu, modern teknik işlemi ilkel olanından ayıranın yalnızca bilimsel ilerlemeden kaynaklanan büyük incelik olduğunu düşünmeye sevkeden budur.

Her işlem elbette belli bir teknik gerektirir. İlkel insanlar arasındaki meyve toplama, ağaca tırmanma, meyveleri mümkün olan en kısa sürede en az çabayla toplama, olgunlaşmış ve ham meyveler arasındaki fark görebilme gibi işler bile. Bununla birlikte, belirli bir faaliyet içindeki teknik eylemi karakterize eden, daha fazla etkinlik arayışıdır. Tamamen doğal ve spontane çabanın yerini, getiriyi artırmak için tasarlanmış bir eylemler kümesi alır. Basit faaliyet biçimlerinden başlayarak teknik biçimlerin ortaya çıkmasını sağlayan da budur. Bu teknik biçimler, spontane olanlarından mutlaka daha karmaşık değildir, ama daha verimlidir ve daha iyi adapte olur. Sonuçta teknik, araçları yaratır fakat teknik işlem hâlâ onu yapan işçininkiyle aynı düzeyde gerçekleşir. Vasıflı işçi, ilkel avcıda olduğu gibi, bir teknik operatör olarak kalır; davranışları sadece azıcık değişir.

Ancak iki faktör teknik işlemin geniş alanına girer. Bunlar, bilinç ve *muhakemedir*. Bu ikili müdahale, benim "teknik olgusu" dediğim şeyi yaratır. Bu ikili müdahalenin özellikleri neler? Temel olarak, önceleri kesin olmayan, bilinçsiz ve spontane olanı alır; açık, *gönüllü* ve *makul kavramlar alanına* getirir.

André Leroi-Gourhan, Zuluların kılıç ve oklarının etkinliğinin en güncel silah bilgisi açısından tablosunu çıkarırken, kılıca şeklini veren Bechuanaland'lı kılıç ustasının yaptığından tabi ki farklı bir iş yapıyor. Kılıç ustasının biçim tercihi bilinç dışı ve spontaneydi. Şimdi artık sayısal hesaplamalarla gerekçelendirilebilirse de, bu hesaplamaların ustanın teknik işleminde hiçbir yeri yoktu. Fakat akıl kaçınılmaz olarak sürece girmişti çünkü insanoğlu faaliyetlerinde kendiliğinden tabiatı taklit eder. Tabiatı kopya etmekten başka bir şey olmayan başarılarınsa (örneğin, Ikarus'tan Ader'e kuş kanatlarının taklidinin) geleceği yok. Akıl belli özellikler ve belli soyutlamalar bakımından nesneler üretmeyi mümkün kılar. Bu da tabiatın taklidine değil, tekniğin mecrasına götürür.

Teknik işleme rasyonel muhakemenin müdahalesinin önemli sonuçları vardır. İnsan, yeni ve farklı araçlar bulmanın mümkün olduğu bilincine varır. Akıl, pragmatik gelenekleri sarsar, yeni operasyonel yöntemler ve yeni araçlar yaratır. Daha kapsamlı ve daha az katı deneyler yapma imkanlarını rasyonel olarak inceler. Bu yollarla akıl, teknik işlemleri üst düzeyde bir çeşitliliğe taşıyarak çoğaltır. Fakat aynı zamanda ters yönde de çalışır; sonuçları dikkate alarak tekniğin sabit sonucunu, verimliliği (etkinliği) hesaba katar. Tasarlanan her aracın başarabileceği şeyi dikkate alır, emrindeki çeşitli araçlardan en etkin olanlarını, arzulanan sonuca en iyi adapte olanlarını elde edecek şekilde seçer. Böylece, çok olan araç sayısı, bire, yani en etkin olana indirgenir. Burada kalır, açıkça teknik kılığına girmiş görünür.

Bunun yanında bir de bilincin müdahalesi var. Bilinç, açıkça ve herkese tekniğin avantajlarını ve başarabileceklerini gösterir. Teknisyen, alternatif imkanları değerlendirir. Bunun yakın sonucu, teknisyenin yeni yöntemleri, geleneksel olarak şansa, pragmatizme ve içgüdüye bırakılmış olan alanlarda uygulamaya çalışmasıdır. Bilincin müdahalesi, tekni-

ğin hızla ve uzaklara yayılmasına neden olur.

Teknik olgusunu üreten teknik dünyasına akıl ve bilincin ikili müdahalesi, her alanda en iyi olan bir araç bulma arayışı olarak tarif edilebilir. Ve bu "en iyi olan bir araç" da teknik araçtır. Teknik medeniyetini üreten de bu araçların toplamıdır. Teknik olgusu, zamanımızın ana zihinsel uğraşısıdır. İnsanoğlu her alanda en etkin yöntemi bulmaya çalışır. Ancak incelemelerimiz bir sınıra ulaştı. Kullanımda olan başka araçlarla karşılaştırıldığında önemli olan, artık en iyi göreli araç değildir. Tercih, potansiyel olarak uygulanabilir çeşitli araçlar arasında giderek daha az sübjektif bir tercihtir. Gerçekten mesele, mutlak anlamda en iyi aracı sayısal hesaplamalar temelinde bulma meselesidir. O halde, araçları seçen, uzmandır. O, tüm ötekilere tercih edilen aracın üstünlüğünü gösteren hesaplamaları yapabilecek durumdadır. Sonuçta, bir araçlar bilimi (devamlı geliştirilen bir teknikler bilimi) ortaya çıkar. Bu bilim, çok geniş alanlara uzanmaktadır. Tıraş olma eyleminden Normandiya'ya çıkartma yapmayı organize etme eylemine, sınır dışı edilen binlerce kişiyi yakmaya kadar değişir. Bugün için hiçbir insan eylemi bu teknik zorunluluğun dışına çıkamaz. Aynen bir arkadaşlık tekniği ve yüzme tekniği olması gibi, bir organizasyon tekniği vardır (Toynbee'nin tarif ettiği büyük organizasyon gerçeği, bu teknik olgusu anlayışına çok iyi uymaktadır). Bu durumda, teknik ile makinayı birbirine karıştırmaktan ne kadar uzak olduğumuzu görmek kolaylaşır. Mekanik tekniğe (ki en çok göze çarpanı olmakla beraber çok iyi bilindiği için tartışmayacağım) ve entelektüel teknik biçimlerine (kart indeksleri, kütüphaneler gibi) ilaveten, bu araç arayışının cereyan ettiği daha geniş alanlarda, modern tekniğin üç altbölümüne rastlıyoruz.

1) *Ekonomik teknik*, neredeyse tamamen üretime tabidir ve işgücünün organizasyonundan ekonomik planlamaya kadar değişir. Bu teknik, nesnesi ve amacı bakımından diğerlerinden ayrılır. Fakat sorunları, diğer tüm teknik faaliyetlerinkiyle aynıdır.

2) *Organizasyon tekniği*, büyük kitleleri ilgilendirir ve sadece büyük ticari ve endüstriyel işlere (ki sonuçta bunlar da ekonomik olanın yetkisi altına girmektedir) değil, aynı zamanda devletlere, idareye ve polis gücüne de uygulanır. Bu örgütlenme tekniği, savaşa da uygulanır; bir ordunun en azından silahları

kadar gücünün olmasını sağlar. Hukuki alandaki herşey de organizasyon tekniğine bağlıdır.

3) *İnsani teknik*, tıptan genetiğe ve propagandaya varıncaya kadar çeşitli biçimler alır (pedagoji teknikleri, mesleki rehberlik, tanıtım vb.). Burada insanın kendisi tekniğin nesnesi haline gelir.

Bu altbölümlerin her birinde tâbi olan teknikler çeşit olarak farklı olabilirler, teknikler olarak birbirlerine mutlaka benzemeyebilirler. Ancak aynı amaç ve uğraşıya sahiptiler, bu açıdan da ilintilidirler. Üç altbölüm, teknik olgusunun geniş boyutunu göstermektedir. Gerçekten, bugün hiç ama hiç bir şey teknikten kaçınamaz. Tekniğin başat olmadığı hiçbir alan yoktur. Bunu söylemek kolaydır, pek de şaşırtıcı değildir. Makinelere öylesine alıştık ki geriye keşfedilecek hiçbir şey kalmadı gibi geliyor.

Teknik gerçeğinin kendine özgü bir önemi yok mu? Yalnızca zamanın akışından mı kaynaklanır? Yoksa zamanımıza özgü bir sorunu mu temsil etmektedir? Tekniğin biyolojisini tartışmamız, bu sorunla karşı karşıya getirecektir. Fakat, önemini tam olarak anlayabilmek için ilkin teknik olgusunun kapsadığı geniş alanı ayrıntılı biçimde incelemeliyiz.

Tarihsel Gelişim

İlkel Teknik. Burada, az önce tanımladığımız biçimiyle evrensel boyutunda tekniğin tarihini anlatmak mümkün ama zor. Mekanik tekniğin tarihine dair pek az bilgiyi ancak şimdilerde bilmeye başlıyoruz. André Leroi-Gourhan, Richard Lefébvre des Nöettes, Marc Bloch ve diğerlerinin eserlerini hatırlatmak yeterli. Ancak tekniğin tam tarihi henüz yazılmadı. Benim kitabım bir tarih kitabı değil. Tarihsel bakışı, sadece bugün toplumdaki teknik problemini anlamada gerekli olduğunda kullanacağım.

Teknik eylem, insanın en ilkel eylemidir. Avlanma tekniği; balık tutma ve yiyecek toplama tekniği vardır. Sonraları, silah, giyim ve inşaat yapma tekniği sözkonusudur. İşte burada bir sır var. Bu eylemin kökeni nedir? Bu, eksiksiz bir açıklamayı kabul etmeyen bir olgudur. Sabırlı bir araştırmayla, taklit etme alanlarını, bir teknik biçiminden diğerine geçişleri ve nüfuz etmenin örneklerini buluruz. Fakat merkezde, kapalı bir alan vardır; o da *icat* (buluş = invention) olgusudur.

Tekniğin insanın psikolojisine soğurulduğu, o psikolojiye ve teknik motivasyon denen şeye de bağlı olduğu gösterilebilir. Ama, bir zamanlar varolmayan bir eylemin nasıl varolmaya başladığına dair hiçbir açıklamamız yok. İnsanoğlu nasıl oldu da hayvanları evcilleştirdi; ekip biçmek için belli bitkileri nasıl seçti? Bize söylendiğine göre, burada motive edici güç dini idi[2] ve ilk bitkiler, birtakım büyülü amaçlar gözetilerek yetiştirildi. Bu muhtemeldir, fakat seçim nasıl yapılmıştır? Ve nasıl oldu da bu bitkilerin çoğunluğu yenebilir bitkilerdi? İnsanoğlu nasıl oldu da madenleri işlemeye, bronz yapmaya başladı? Fenike camının bulunması efsanesinin söylediği gibi, şans mıydı? Elbette ki cevap bu değil.

Bir muamma ile karşı karşıyayız. Ve bu noktada, bizatihi hayatın ortaya çıkmasında olduğu gibi bir aynı gizem boyutunun varolduğunu vurgulamakta yarar var. İnsanın her ilkel işlemi, içgüdü ile teknik eylem arasındaki muazzam uçurumun kapatıldığını ima eder. Öyle ki, sonraki tüm gelişmelerin etrafında mistik bir hava dolaşır. Bizim modern zamanlarda tekniğe tapışımız, insanoğlunun atalarının kendi el işlerinin gizemli ve olağanüstü karakterine hayranlığından kaynaklanmaktadır.

Tekniğin birbirinden farklı iki ayrı yolda evrildiği yeterince vurgulanmamıştır. Somut *homo faber* (yapan insan) tekniği vardır ki aşinası olduğumuz, normal olarak incelemeye tabi tuttuğumuz sorunları yönelten teknik budur. Aynı zamanda, aşağı yukarı manevi düzenle ilgili teknik de vardır ki buna da sihir (büyü; magic) diyoruz. Bununla birlikte, sihrin kelimenin dar anlamında bir teknik oluşu sorgulanabilir -Marcel Mauss'un açıkça gösterdiği gibi. Sihir, başka tekniklerle beraber, insanoğlunun manevi bir düzenin belli sonuçlarını elde etme iradesinin bir ifadesi olarak gelişti. Bu sonuçları elde etmek için, insanoğlu bir yığın ayin, reçete ve yolu kullandı. Bir kere oturduktan sonra bunlar değişmezler. Biçime kesinlikle uymak, sihrin özelliklerinden biridir: hiç değişmeyen biçimler, ritüeller, maskeler; aynı türden ibadet halkaları; mistik ilaçlar, kehanet reçeteleri için aynı muhtevalar vesaire. Tüm bunlar yerleşti ve sonraya devredildi. Söz veya hareketteki en ufak bir değişme, sihir dengesini değiştirebilirdi.

---

2. Sözgelimi bkz. Pierre Deffontaines'ın *Géographic des religions* adlı çalışması.

Hazır reçete ile kesin sonuç arasında bir ilişki vardır. Tövbe edilen tanrılar, böyle bir duaya zaruri olarak, yani dua doğru biçimde formüle edilmediği için icabet etmekten kaçınmalarına fırsat verilmemesi sebebiyle icabet ederler. Bu sabit oluş, sihrin teknik karakterinin bir göstergesidir. Arzulanan sonucu elde etmenin mümkün olan en iyi araçları bir kere bulununca, neden değiştirilsin ki? Her sihir aracı, onu kullananın gözünde en etkili olandır. Manevi alanda sihir, bir tekniğin tüm özelliklerini sergiler. İnsanoğlu ile "yüce güçler" arasında bir aracıdır. Aynen diğer tekniklerin insan ile madde arasında bir aracı olması gibi. Sihir fayda doğurur, zira tanrıların gücünü insanın gücüne tâbi kılar; önceden belirlenmiş bir sonucu hasıl eder. Tekniğin tabiatı itaat ettirmesi gibi, sihir de tanrıları insana tâbi kılmayı amaçlaması açısından insanın gücünü doğrular. Sihir, ilkel tekniğin özelliklerini taşır. Teknik, insan için bir giysi, kozmik bir elbisedir derken Leroi-Gourthan bunu göstermektedir. Madde ile çatışmasında, hayatta kalma mücadelesinde insanoğlu, kendisi ile çevresi arasında arabulucu bir konuma yerleşir. Bu konumun ikili işlevi sözkonusudur. Bu konum, bir korunma ve savunma aracıdır. İnsan tek başına kendisini savunmak için çok zayıftır. Aynı zamanda bir asimilasyon aracıdır da. Teknik aracılığıyla insan, yabancı yahut hasmane olan kendi fayda güçlerini kullanabilmektedir. Çevresini manipüle edebilir, ki artık sadece onun çevresi olmasın, bir denge faktörü haline gelsin ve ona yarar sağlasın. Böylece, tekniğin bir sonucu olarak, insanoğlu düşmanlarını müttefike dönüştürür.

Maddi tekniğin bu özellikleri, sihir tekniğinin özellikleriyle mükemmel bir benzerlik taşımaktadır. Bu alanda da insan, dışsal faktörlerle, gizem dünyasıyla, manevi güçlerle ve mistik akımlarla çatışma içerisindedir. Yardım almayan kendi aklıyla kendini nasıl savunacağını bilemediği için insan burada da kendi etrafına bariyerler kurar. Hem savunmaya hem de kendini alıştırmaya yarayan her aracı kullanır. Düşman güçleri kendi yararına çevirir; sihirli reçeteleri sayesinde ona itaat etmeye mecbur kalırlar. Yakınlardaki bir çalışmasında Masson-Oursel bunu teyid ediyor. O, insanın çevresine karşı kullandığı bir araç olarak sihrin temelde "etkinliğin skolastisizmi" olduğunu; sihrin pragmatik olduğunu, bununla birlikte objektif denmesi gereken bir kesinliği (has-

saslığı) olduğunu; ve de o etkinliğin yalnızca belli "kutsama ve ehliyetsizleştirmelerde" gösterildiğini ortaya koyuyor. Masson-Oursel, doğru biçimde, sihrin teknikten önce varolduğuna, aslında sihrin tekniğin ilk ifadesi olduğuna inanıyor.

Açıkçası, ta başlangıcından bu yana iki teknik mecrası olmuştur. Nasıl oluyor da ikincisine hiç önem vermiyoruz? Bunun birkaç nedeni var. Modern psikolojiden kaynaklanan nedenleri bir yan bırakabiliriz. Çünkü kafamız materyalizme odaklanmış ve sihri ciddiye almak istemiyoruz. Bizi pek ilgilendirmiyor. İnsanla alâkalı tekniklerini (büyük sihir teknikleri akımını) incelediğimiz bugün bile haberdar değiliz. Fakat bu ihmal objektif nedenlere de dayanıyor. Tümüyle maddi faktörlerle ilgili olarak, her ortamın bir başka toplumsal veya etnik grubun tekniklerini taklit etmeye direndiği gösterilmiştir. Elbette bu direnç sihir teknikleri alanında çok daha güçlüydü. Tüm tabu ve yasaklamalar, sihir muhafazakârlığının muazzam gücü buradaydı. Sonra, maddi teknikler görece birbirinden farklı ve bağımsız iken sihir teknikleri hızla katı bir sistemde genişletilir. Her şey bir parçadan ibarettir; her şey bir başka şeye bağımlıdır. Sonuçta hiçbir şey karıştırılamaz; hiçbir şey tüm inanç ve eylemler yapısını tehdit etmeden değiştirilemez. Böylece, yayılma güçleri zayıf, yabancı sihir tekniklerine karşı da kuvvetli savunma gücüne ulaşılır.

Sihrin uygulama alanı sınırlıdır ve çok az yayılma vardır ya da hiç yoktur. Yayılma, özel sihir ayinleriyle bağlı olmayan "maneviyatçı" dinlerle başlar. O halde farklı rakip sihir teknikleri arasında hiç tercih yapma imkanı yoktur. Yine de, yayılma ve tercih, teknik ilerlemede belirleyici faktörlerdir. Sihir alanında gerçek bir ilerleme yoktur; temel farklılığı da buradadır. Mekanda bir ilerleme, zamanda bir ilerleme sözkonusu değildir. Gerçekten, sihir gerileme eğilimindedir. Ve sihir tekniği bir etnik gruba, verili bir medeniyet biçimine bağlı olduğu içindir ki o grup yahut medeniyet kaybolduğunda tamamen kaybolur.

Bir medeniyet öldüğünde, mirasçılarına onun maddi aygıtı geçer, manevi olan değil. Araç gereçler, evler ve üretim yöntemleri sürer; yeniden hayata gelmişçesine tekrardan karşılaşılır. Büyük yıkım dönemlerinde geçici bir maddi gerileme olabilir ama kaybolan zemin yeniden bulunur. Sanki kollektif bir tarih

hafızası, birkaç kuşak önce kaybedilmiş olanının yeniden bulunmasını mümkün kılmış gibi. Fakat sihir teknikleri, ayinler, reçeteler, ve kurban verme uygulamaları bir daha geri gelmemek üzere kaybolurlar. Yeni medeniyet, eskisiyle ortak çok az yönü bulunan kendine ait yeni bir sihir kümesi oluşturur. Sadece, hiçbir anlam ifade etmeyen büyük genellemeler ve aceleci benzetmeler, sihir biçimlerinin ölümsüzleştiği ve yenilendiği inancını yaratır. Gerçekten, sihir biçimleri yalnızca "üyelerin" zihninde sürer, herhangi bir insan, veya toplumsal gerçeklikte değil.

Sonuç olarak, zaman ve mekanda geçiş yapmayan bir sihir tekniği, maddi teknikle aynı evrim eğrisini izlemez. Birbiri üzerine bina edilen ve keşiflerden oluşan bir ilerleme yoktur. Daha ziyade, keşifler yan yana kalırlar ve birbirini etkilemezler. Sihir tekniklerinin gerilemesinde bir başka faktör daha vardır; o da kanıt meselesidir. Maddi tekniklerde tercih görece basittir. Her teknik kendi yakın sonucuna bağlı olduğu için, mesele, yalnızca en tatmin edici sonucu doğuranı seçme meselesidir. Ve maddi alanda bu sonuç kolayca görülebilir. Bir balta çeşidinin bir başkasına üstün olması, normal bir insanın ötesinde olmayan bir yargıdır -böyle bir tercihle karşılaştığında ilkel insanın katlandığı muazzam güçlüğe rağmen. Fakat sihir tekniklerinde aynı kesinlik yahut kanıt gücü mevcut değildir. Görece etkinliklerine kim karar verecek? Sihre dayalı etkin olma, her zaman yağmur yağdırma gibi açık bir maddi sonuçla ölçülmez. Tamamen manevi bir olguyla, hatta uzun bir zamana dayalı maddi olgularla da ölçülmek durumunda olabilir. Burada mesele açık değil; tercih de kolay değil. Başarısızlık nedenlerinin kesin olmayışını düşündüğümüzde zorluk daha da kesinleşir. Sihir tekniği gerçekte etkili olmadı mı? Yoksa tekniği kullanan ehil değil miydi? Yaygın tepki, teknikten çok sihirbazı suçlamaktır. Ve burada da yine sihirde bir hareketsizlik unsuru görüyoruz.

Başlangıç dönemlerine ilişkin bilgiler verdiğimiz iki büyük sihir akımı, tamamen farklı iki yolda evrilmişlerdir. Maddi teknikte bir artıştan sonra buluşlarda bir çoğalma (her bir buluşun bir diğerine dayanmasıyla) gözlemliyoruz. Sihirde ise sadece sonsuz yeni başlangıçlar görüyoruz, zira tarihin kısmetleri ve sihrin kendi etkisizliği yöntemlerinin sorgulanmasına yolaçıyor.

Sihir alanında da bizim kendi çağımızın ezici bir üstünlük

kazandığını, sihir tekniklerimizin gerçekten etkili hale geldiğini kaydedince açıklama çok daha zor hale geliyor. Bu teknikler elbette ki dini hayatla ya da ona benzer birşeyle karıştırılmamalıdır. Bu, gerek amaç gerekse biçim açısından tamamen sosyal bir fenomendir. Bununla birlikte, her ikisi de sosyal nitelikli olmasına rağmen tekniğin iki boyutu kesinkes ayrıdır ve her yerde çokça etkileşime girdikleri görülüyor.

Yunanistan. Teknik esas itibariyle Doğuludur (Oriental). Tekniğin ilk geliştiği yer, büyük ölçüde Yakın Doğu olup, bilimsel temel açısından çok az özellik taşıyordu. Tamamen pratik uygulamaya dönüktü ve bilimsel hareketleri tek başına ortaya çıkaran genel teorilerle ilgili değildi. Doğu'da tekniğin bu hakimiyeti, tüm Batı düşüncesinde görülen bir hataya işaret etmekte. O da, Doğu aklı mistik olana dönük olduğu, somut eyleme hiç ilgisinin olmadığı, buna karşılık Batı aklının "know-how" ve eyleme, sonuçta da tekniğe yönelik olduğu düşüncesidir. Oysa Doğu (the East), tüm eylemin beşiğiydi. Aynı zamanda, kavramın bugünkü anlamıyla, geçmişteki ve ilkel nitelikteki tüm tekniklerin, daha sonraları da manevi ve sihre dayalı tekniklerin de beşiğiydi.

Bununla birlikte Yunanlılar, tutarlı bir bilimsel faaliyete ilk sahip olanlardı ve bilimsel düşünceyi ilk özgürleştirenlerdi. Fakat daha sonra, hâlâ tarihçileri şaşırtan bir olgu gerçekleşti ki o da, bilim ile tekniğin neredeyse tamamen ayrılmasıydı. Kuşkusuz bu ayrışma, Arşimed örneğinin tarihçileri inandırdığından daha az mutlak bir ayrışmaydı. Fakat maddi gereksinimlerin küçümsenerek ele alındığı, teknik araştırmanın kafa yormaya değmez görüldüğü, bilimin amacının uygulama değil tefekkür olduğu düşüncesi kesindir. Eflatun, uygulamayla her uzlaşmadan kaçındı –hatta bilimsel araştırmayı geliştirmek için bile. Ona göre, yalnızca aklın mümkün olan en soyut kullanımı önemliydi. Arşimed daha da ileri gitti. Onun pratiği rasyonelleştirdiği, hatta bir dereceye kadar "uygulamalar" yaptığı doğrudur. Ancak onun mekanizması, rakamsal hesaplamalarının kesinliğini gösterdikten sonra tahrip edilecekti.

Yunanlılar, eyleme karşı neden bu Malthusçu davranışı benimsediler? Buna iki türlü cevap vermek mümkün: ya istekli

değillerdi ya da buna muktedir değillerdi. Ve her ikisinişn de doğru olması büyük ihtimal. Abel Rey, *Science Technique* (Bilim Tekniği) adlı çalışmasının beşinci cildini Yunanlılara ayırdı. Ona göre, gerileme döneminde Yunanistan, "kuvvetli ve tarafsız bir emek idealini (aslında tüm faydayı küçümseyen, düşünceye dalmış bir akıl idealini) sürdüremez hale geldi. Sonra da Doğu'nun tekniklerine başvurdu. Doğu'nun tekniklerine kendisininkileriyle başvuruyordu, zira her ne kadar küçümsese de insanın hayati ihtiyaçlarını yine de tatmin etmeye çalışıyordu". Teknik zorunluluklarla yüzyüze gelen Yunanistan yenilikçi dehasını kaybetti, yüzünü Doğu tekniğine döndürdü. Abel Rey'in söylediği gibi, "know-how" ile "know-why" arasındaki köprüyü nasıl kurması gerektiğini bilmiyordu. Bu çöküş dönemi için, M.Ö. 2. ve 3. yüzyıllar için doğrudur ama bunu önceleyen dönem için geçerli görünmüyor. M.Ö. 5. yüzyılda Yunanistan hızlı bir teknik kalkınma yaşadı; her ne kadar daha sonraları ani bir duraklamaya girdiyse de.

Bilimlerinin altın çağında Yunalılar, bilimsel faaliyetlerinin teknik sonuçlarını çıkarabilirlerdi. Ama bunu istemediler. Walter şöyle soruyor: "Ahenge kafayı takmış olan Yunanlılar, tam da araştırmanın aşırıya kaçma riskini taşıdığı ve medeniyetlerine bir ucube yaratık yerleştirme tehdidini getirdiği bir dönemde kendilerini frenlediler mi?". Bu, çoğu felsefi nitelikte bir dizi faktörün sonucuydu. Bir kere onlarınki, maddi ihtiyaçlara ve pratik hayata tepeden bakan bir hayat anlayışıydı. Kol gücüne dayalı emeğe (kölelik uygulamasından dolayı) itibar etmiyorlar, tefekkürü zihinsel eylemin gayesi olarak görüyorlar, gücün kullanımını reddediyorlar, doğal şeylere saygı duyuyorlardı. Yunanlılar teknik faaliyetten kuşku duyuyorlardı çünkü teknik faaliyet, kaba kuvvetin bir boyutunu temsil ediyor, itidal gereksinimini ima ediyordu. Teknik ekipmanları ne kadar mütevazı olursa olsun insanoğlu ta başlangıçtan bu yana makine ile ilişkisinde sihirbazın çırağı rolünü oynamıştır. Yunanlılar açısından bu duygu, ilkel insanın anlamadığı bir şey karşısında duyduğu korkunun (bazı kişilerin tekniklerimizden korkmasına bugün yapılan açıklama da böyle) bir yansıması değildir. Aksine, mükemmel bir şekilde ölçülüp biçilen belli bir yaşam anlayışının sonucuydu. Bir medeniye-

tin, bir aklın zirve noktasını temsil ediyordu.

Burada karşımıza Yunanlıların yüce erdemi, öz-denetim karşımıza çıkıyor. Tekniğin reddi, bilerek yapılan pozitif bir eylemdi ve kendine hakim olmayı, kaderin tanınmasını ve verili bir hayat anlayışının uygulanmasını içeriyordu. Yalnızca en mütevazı teknik yönetmelerine izin veriliyordu; onlar da maddi ihtiyaçlara (ihtiyaçların üstün gelmemesi için) doğrudan cevap veren tekniklerdi. Yunanistan'da araçlarda iktisat yapmak ve tekniğin nüfuz alanını daraltmak için bilinçli bir çaba sarfedildi. Hiç kimse bilimsel düşünceyi teknik açıdan uygulamaya çalışmadı, çünkü bilimsel düşünce bir hayat anlayışına, hikmete tekabül ediyordu. Yunanlıların büyük zihinsel meşgalesi, denge, ahenk ve itidal idi. Bu yüzden de tekniğin doğasında varolan sınırsız güce şiddetle direndiler, tekniği potansiyeli yüzünden reddettiler. Aynı nedenlerle sihir de Yunanistan'da görece az bir öneme sahipti.

Roma. Sosyal teknik hâlâ emekleme dönemindeydi. Kuşkusuz toplumsal örgütlenme yolunda birtakım girişimler olmuştu. Bazı Firavunların ve Pers imparatorluğunun çabaları görmezden gelinemezdi. Fakat bu örgütlenmeler yalnızca polis gücüyle sürdürülebilirken, gerçek toplumsal organizasyon için bunun tam tersi geçerlidir. Zor kullanmanın varlığı bile siyasi, idari ve hukuki tekniğin yokluğunu gösterir. Bu nedenle de geçmişin büyük imparatorlukları bizim çalışmamız açısından az önem taşır. Aynı şekilde, ordu da (savaş sanatını en ileri noktalara taşımış olan Kildaniler'in ordusu bile), amacı yağma olan, hiçbir sosyal teknik uygulamayan, oldukça inorganik bir tayfaydı. İskender'in ordusu gerçek stratejiden yararlandı, ancak bu neredeyse tamamen askeri nitelikte olup, hiçbir sosyolojik temeli yahut özelliği yoktu. Bir halkın değil, bir devletin ifadesiydi; bu yüzden de teknik için gerekli özden yoksundu.

Ancak Roma'da bir adım daha ileri giderek sosyal tekniğin gerek askeri gerekse sivil açıdan kusursuzluğuna geçiyoruz. Roma toplumunda herşey, hem özel hem de kamusal biçimiyle Roma hukukuna bağlıydı. Geliştiği dönemde (M.Ö. 2.yy'dan M.S. 2.yy.'a) bu hukuk tekniğini karakterize etmek için herşeyden önce soyut düşüncenin ürünü olmadığını, da-

ha ziyade somut durumun (ki Romalılar bu durumu mümkün olan en az araçla değerlendirmeye çalıştılar) birebir görüntüsü olduğunu söyleyebiliriz. Bu gerçekçilik, adalete saygı duyuyor, tarih ve gerekliliği kabul ediyordu. Romalıların bilinçli olarak sahip oldukları bu somut ve deneysel bakış açısından idari ve hukuki teknikleri gelişti. Ve bir tür disiplin, yani minimum araç kullanımı kendini gösterdi. Temelleri muhtemelen dinde olan bu disiplin, tüm gelişmenin sırlarından biridir. Romalıların ihtiyaca cevap verme zorunlulukları ve aynı zamanda da kendilerinin aşırı lükse kaçmalarına izin vermemeleri ölçüsünde, istisnalar ve ikincil kurallarla boğmadan her aracı işlemek, mükemmeliyete taşımak, onu mümkün olan her alanda kullanmak ve kendi haline bırakmak gerekliydi. Örgütlenmede tepkisini derhal bulmayan hiçbir sosyal durum ortaya çıkmadı. Ne de bu tepki yeni bir aracın yaratılması olabilirdi; daha çok, eski bir aracın geliştirilmesiydi. Gerçekten araçların çoğalması, bugün bile teknolojik zayıflığın gösterilmesi bağlamında düşünülmektedir.

Roma'da organizasyonun gelişmesindeki ikinci bir unsur, tamamen teknik nitelikli faktör ile insan faktörü arasında bir denge arayışıydı. Hukuk tekniği, insanın yerini almak üzere başlatılmadı. Roma hukuk tekniğinde inisiyatifi ve sorumluluğu ortadan kaldırmak bir yana bunların devreye sokulması ve kendilerini göstermeleri sözkonusuydu. Ancak M.S. 3. yüzyıldadır ki hukuk tekniği hayatın ayrıntılarını ele almaya, herşeyi düzenlemeye, herşeyi öngörmeye, böylece de bireyi tam bir atalet içinde bırakmaya çalışmıştır. Fakat Roma'nın büyük hukuk çağı, bir denge çağıydı: hukuk çerçeveyi çizmiş, insanların kendi inisiyatiflerini izleyerek kullanabilecekleri araçları sağlamıştı. Elbette ki bu, teknik anlayışa denk düşen bir medeni anlayışı önceden varsayıyordu. İkisi arasındaki denge, bürokrasi diye adlandırdığımız prosedür sisteminde aşikârdı. Burada, şaşırtıcı bir basitlikle, mükemmel bir prosedür tipi vardı. Ve burada, tekniğin koşullarından birinin de, henüz toplumdan ayrı düşünülmeyen bireye saygı olduğunu görüyoruz.

Roma tekniğinin üçüncü bir özelliği de, kesin bir sonuca, toplumun iç ahengine yönelik olmasıydı. Bu teknik, kendini haklı çıkaran bir teknik değildi. Varlık nedeni olarak, kendi öz

gelişimini almamıştı ve dışarıdan da empoze edilmemişti. Bağımsız unsurları tutan bir tür iskelet değildi; daha ziyade ahengi geliştirme amaçlıydı. Toplumun temeli polis değil, toplumun polisten mümkün olan en az ölçüde yararlanmasını mümkün kılan bir örgütlenmeydi. Bu tasarımı hayata geçirmek için bir dizi dini, idari ve finansal teknik elbette gerekliydi ama hiçbir şekilde güce başvurulmadı. Devletin güç kullanmaya mecbur kalacağı anlaşılınca Romalıların örgütlenme anlayışı, güçle sürdürmek yerine verili bir projeyi terketmeye sevkederdi. Güç asla ekonomik değildir; Roma da herşeyde iktisatlı davranırdı.

Bu toplumsal ahenk (bütünlük), dünyanın tanıdığı ilk hukuk tekniğiydi. Aynı zamanda, etkinlik ve ekonomiye aynı itinayı göstermesi bakımından sivil toplumun doğrudan bir ifadesi olan Roma askeri sisteminin de temelini oluşturdu. Buradan ulaşım organları, yiyecek sağlanması vesaire gibi gelişmeler, Romalıların kitle stratejileri anlayışları, kahramanlar yaratmayı reddedişleri doğdu. Savaşma, sonuçta en faydacı düzeyine indirgenmiş oldu.

Dördüncü bir unsur, süreklilik idi. Romalıların hukuk tekniği, tarihsel bir plan uyarınca sürekli yeniden adapte edilirdi. Bir yandan koşullar elverişli değilken tetikte bekleme politikası izlenirken, bir yandan da doğru an için hazırlıklar yapılır, o an geldiğinde de plan kararlılıkla uygulanırdı.

Maddi tekniklere gelince, Romalılar bunları aynı parlaklıkla geliştiremediler. M.Ö. 4. yüzyıldan 1. yüzyıla kadar ve M.S. 2. yüzyıl sonrasında neredeyse topyekün bir durgunluk vardı; araç gereçlerde silahlarda bir gelişim olmadı. Fakat M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 1.yüzyıla kadar teknikte bir canlanma yaşandı. Pratik gereklilikler (ekonomik ve askeri düzeylerde ve ulaşım açısından), hayvan gücüne dayalı makinelerle (demirhaneler, su tekerlekleri, pompalar, sabanlar, sicimle çalışan güdümlü motorlar vesaire) karşılandı.

Romalılar, muazzam bir uygulanabilirlik anlayışına sahipti. Hukuk sistemleri her zaman ve her yerde (İmparatorluk'ta) uygulanabilirdi. Hiç kesintiye uğramadan, sürekli olarak adapte edilirdi. Ve bunlar, Roma'nın tanıştırdığı tamamen yeni olgulardı. Daha sonra ise, Roma teknik bir baş dönmesine sürüklendi; son, yaklaşıyordu.

Hıristiyanlık ve Teknik. Doğu: pasif, kaderci, hayatı ve eylemi küçümser. Batı: aktif, fethedici, tabiatı yararına çevirici. Popüler sosyoloji için çok değerli olan bu tezatların, dindeki bir farklılıktan kaynaklandığı söylenir. Bir yanda Budizm ve İslam; diğer yan da Batı'nın pratik ruhunu işlediği söylenen Hıristiyanlık. Bu fikirler, ciddi tarihçilerin eserlerinde bile ezberden söylenen tekrarlar düzeyinin ötesine pek geçemiyor. Dini doktrinlerin kendisini ya da gerçekleşmemiş dogmalar olarak incelemek benim işim değil. Benim işim, onları sosyolojik açıdan yorumlamak. Sonuçta ben ilahiyat eseri değil, tarih yazıyorum. Ve, dogma ile onun sosyolojik uygulaması arasında bir dünya fark vardır. (Dinin kişisel yorumuna girmeyeceğim. Bu, birey ile Tanrı ararsındaki bir ilişkidir).

Durum bu olunca, birtakım açıklamaların değiştirilmeyi gerektirdiği açıktır. Sözgelimi, Hz. Muhammed'in öğretilerinin bir sonucu olarak 7. yüzyıldaki İslam fetihlerinin pasifizmin kanıtı olduğu görüşü. Aynı şey, son iki yüzyılda Batı'nın yöneltiği tecavüzlere kararlı İslami direniş için de söylenebilir. 2. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar olan dönemde Hindistan'da gerçekleşen muazzam sanatsal, siyasal ve askeri gelişmeyi Budist kayıtsızlığına bağlıyoruz. Oysa gerçekte, başka pek çok alanda gelişmiş olsalar da bu medeniyetler teknik açıdan az ilerleme kaydetmişlerdi.

Öte yandan Rusya'da Hıristiyanlık; maddi hayata kayıtsız, teknik bir ilerlemesi olmayan ve ekonomik yararlanmaya ilgi duymayan bir mistik medeniyet doğurdu. "Evet ama Rusya'daki Hıristiyanlığın Doğulu fikirleri de vardı..." denebilir. O halde, tekniğe kayıtsızlığın, bir mizaç meselesi olduğu, din meselesi olmadığı anlaşılıyor. Bir başka ikna edici gerçek şudur: Çöküş döneminde Yunanistan kendini teknik araştırmalara ve endüstrinin gelişmesine yönelttiğinde yöntemler için yüzünü Doğu'ya çevirmişti. Antik çağlarda teknik ruhunun mükemmel timsali Roma da 1. yüzyılda endüstriyi aldığında endüstriyel teknikler için Doğu'ya müracaat etti –altın ve gümüşün çıkarılması, cam yapımı, silahlara sertlik vermeyi, çanak çömlekçiliği, gemi yapımını vesaire. Tüm bu teknikler Roma'ya Doğu'dan gelmiştir; ya erken dönemde Etuyalılar kanalıyla ya da çok daha sonraları fetihler yoluyla. Gerçekten Doğu ile Batı arasındaki bu geleneksel ayrışmayı desteklemekten çok çok uzaktayız. As-

lında, klasik antikitede hakikati yakalayan, onu kullanan somut ve yaratıcı akla sahip olan Doğu idi.

Batı halen teknikte müthiş bir ilerleme kaydediyor: Batı da geleneksel olarak Hıristiyandır. Hıristiyanlık bu ilerlemede önemsiz bir faktördür de denemez. Ancak Batı'da birbirinden farklı birkaç tarihsel dönem vardı. Batı, 14. yüzyıla kadar resmi olarak Hıristiyandı. Bu dönemden sonra Hıristiyanlık tartışmalı hale geldi, başka etkilere maruz kaldı. Teknik açıdan bakıldığında, Hıristiyan çağı denen dönemde (4. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar olan dönem; "sosyolojik dönem") neler görüyoruz? Bir kere, Roma tekniğinin her alanda –örgütlenme düzeyinde, şehirlerin kurulmasında, endüstride ve ulaşımda- parçalandığını gözlemliyoruz. 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar olan dönemde gerçekte tekniğin hepten yokedilişi yaşandı. Bu, haklı olarak, anti-Hıristiyan polemiğin odak noktası haline gelmesinden büyük üzüntü duyulan bir durumdu. Bunun sebebi, sadece Hıristiyanların Sezar'a muhalefet etmeleri değildi. Hukuki ve diğer teknik faaliyetleri, "insan ırkının düşmanları" sayma derecesinde hor görmeleriydi. Celsus'un sitemi hakikatten yoksun değildi. Roma'da Hıristiyanların zaferinden sonra, Roma örgütlenmesinin hayatı ve değerini garanti edebilecek bir tane bile büyük hukukçu kalmamıştı. Bu bir çöküş müydü? Hayır; bu tür faaliyetlere tam bir ilgisizlikti. Aziz Augustine, *De Civitate Dei*'sinin büyük bir kısmını Hıristiyanları bu açıdan haklı çıkarmaya ve etkilerinin zarar verdiğini yadsımaya ayırdı. "Onlar iyi yurttaşlardır" diyordu. Öyle olabilirler ama ilgi odakları herşeye rağmen devletin ve pratik eylemin dışında birşeye idi. Daha sonra değineceğimiz üzere, aklın teknik hali, teknik ilerlemenin temel nedenlerinden biridir.

Hıristiyanlığın zaferine paralel olarak Roma'nın gerilemesi bir tesadüf değil. İmparator Julian, Hıristiyanları İmparatorluğun endüstrisini enkaza çevirmekle suçlarken şüphesiz haklıydı. Bu çöküş döneminden sonra (ki bunun tek sorunlusu elbette Hıristiyanlık değildir) tarihçilerin karşısına neler çıkıyor? Hıristiyan etkisi altında, Tanrı tarafından hayır için kullanılmak üzere bağışlanmış dünya nimetlerini sistemli bir şekilde kullanan aktif bir medeniyetin restorasyonu mu? Hiç de değil. 10. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar gelişen toplum, canlı, ahenkli ve

birlik içindeydi, ama teknik iradenin hiç bulunmaması dönemin özelliğiydi. "Akapitalist" ve "ateknik" bir dönemdi.

Örgütlenme penceresinden bakıldığında, kelimenin etimolojik anlamında bir anarşi vardı, tamamen de teknik dışıydı. Hukuku esas itibariyle örfe dayalıydı. Mantık süzgecinden geçirilmiş, düşünülüp taşınılmış kurallara dayanan bir toplumsal yahut siyasal örgütlenmesi yoktu. Başka her alanda, sözgelimi tarım ve endüstride, neredeyse tekniğin hiç olmadığı aynı durum vardı. Zamanın temel faaliyeti olan askeri faaliyet açısından da bu geçerliydi. Savaş, en temel biçimine, düz bir hatta hücum etmeye ve bilek bileğe dövüşmeye indirgenmişti. Sadece mimari teknik gelişti, kendini gösterdi. Fakat bu gelişme de, aklın teknik durumu tarafından değil, dini dürtülerce harekete geçirildi. Tarımsal veya endüstriyel uygulamaları geliştirmek için az bir çaba sarfedildi. Faydalı yaratıcığa teşebbüs hiç yoktu –Hıristiyanlık dininin pratik dehasının mükemmel bir kanıtı! Ve 12. yüzyılın başlangıcında ilk önce cılız bir şekilde teknik bir hareket şekillenmeye başladığında, Doğu'nun etkisi altında gelişim gösterdi.

Medeniyetimizin teknik dürtüsü Doğu'dan geldi. Önce Judaei'nin[3] ve Venediklilerin aracılığıyla, sonra da Haçlı seferleri yoluyla. Böyleyken bile, sanat alanı dışında, görmüş olduğunu taklit etmekle sınırladı. Birtakım özerk buluşlar gerçekleşti, özellikle ticari mecburiyetin sonucu olarak. Ama bu gelişme, Roma İmparatorluğu döneminde olduğundan daha yoğun değildi. Aslında Orta Çağ, sadece bir tane yeni, bütün teknik yarattı. O da zihinsel bir teknik, bir akıl yürütme yöntemiydi: skolastisizm. Bizzat bu isim bir sıradanlığı çağrıştırıyor. Devasa aygıtıyla sonuçta son derece elverişsiz bir biçimsellikten başka bir şey değildi. Onu kullanan ve onun tarafından deforme edilen insanların müthiş akıllarına rağmen yüzyıllarca entelektüel çıkmaz sokaklarda gezinip durdu. Bilançosunda bir zafer görünmüyor –tarih çınarında bile.

Batı'nın teknik hareketi, Hıristiyanlığın başat etkisinden zaten geri çekilmiş olan bir dünyada gelişti. Reformasyon'un etkileri konusunda bir tez öne sürülebilir elbet, ama bu hareketin iktisadi sonuçları fevkalade abartılmıştır. Her halükârda, bu

3. Bir tür tüccar (Çev.)

meseleyi burada ele almak uygun düşmez. Pratik açıdan Hıristiyanlık teknik ilerlemenin (gerileme bir yana) önemli bir nedeni pek olmamasına rağmen, teolojik açıdan Hıristiyanlığın teknik gelişmenin yolunu açtığını söylemek yine de adettendir. Bu bakış açısında öne sürülen iki argümanı ele alalım. Birincisi ve en önemlisi, Hıristiyanlığın, teknik gelişmenin önündeki büyük engel olan köleliği durdurduğu öne sürülüyor. İnsanlar özgürleştikleri an, çalışanların içler acısı halinden kurtarılacak tekniğe doğru yöneldikleri varsayılıyor. Kölelik tekniğin önündeki böyle bir engeldi, çünkü ne kölelerin sefil durumlarını iyileştirmeye ne de onları başka bir saikli güçle değiştirmeye hiç girişilmedi. İkinci argüman daha zekice: Antikitede tabiata kutsal bir korku duyulurdu ve antik dönem insanları için tanrılar demek olan sırlara el atmaya cesaret edilemiyordu. Tabiat güçlerinden (ki onlar için tabiat üstüydüler) yararlanmaya cesaret edemediler. Hıristiyanlık, tabiatı sekülarize etti. Hıristiyanlıkla birlikte tabiat bir kere daha tabiat haline geldi ve hiç kimse ondan yararlanmakta tereddüt etmedi. Bununla birlikte, ne yazık ki bu argümanlardan ikisi de pek yerinde değil.

Aslında köleliğin hakim olduğu medeniyetlerde (sözgelimi Mısır'da) bu müessesenin pratikte bilinmediği medeniyetlerde olduğundan (mesela İsrail'den) daha fazla teknik ilerleme vardı. Roma tarihinin köleciliğin varolduğu bölümünde, kölelerin hepten özgürleştirildiği dönemden daha fazla teknik gelişme vardı. Barbar işgalleri çağında kölelerin kurtuluşu, uzun vadede bile bir teknik ilerleme doğurmadı. Köleliğin sona erdirilmesi ile zayıf bir teknik ilerlemenin başlaması arasında yaklaşık yedi yüzyıl geçti. Teknik ile köleliğin bulunmaması arasındaki ilişki hiç mi hiç mutlak bir ilişki değildir. Bertrand Gille'in haklı olarak belirttiği gibi, köleler aracılığıyla insanların taşınması Roma antikitesinde bilinmiyordu. Ancak, hayvanların arabaya koşulması gelişmemişti.

Bu noktada, teorisyenlerin çok hoşuna giden o kolay, etkileyici ve hepten anti-tarihsel açıklamalardan biriyle karşı karşıyayız. Gerçekte köle, kaybetmesi yahut gelişigüzel kullanması sahibinin çıkarına olmayan sermayeyi temsil ediyordu. Ve, büyük Cato'nun ifade ettiği gibi, kölenin emeğini daha verimli ve daha az yorucu hale getirmek mümkün olmuş olsaydı, efendi-

lerinin bunu yapmakta her türlü çıkarı olurdu. Bundan başka, kamu hazinesine ait alanlarda, *limes*'te yahut Marches bölgesinde,[4] daha sonraları kilise ve efendi topraklarında yaşayan özgür insanlardan istifade etmenin bir maliyeti yoktu. Romalıları bu insanları kurtarmaya iten insan hayatına saygı değildi kuşkusuz. İnsanların kendileri de özgür zihinlere veya tekniklerini geliştirecek maddi imkanlara pek sahip değillerdi. Gille takdire değer bir şekilde ortaya koymuştur ki Atina'da Yunanlı kölelerin değeri özgür işçilerden daha fazla olabilir.

İkinci argüman daha fazla uygulanabilir değil. Hıristiyanlığın tabiatı sekülerleştirdiği doğrudur. Fakat bunun tekniğe yararı olmuş mudur? Tekniğin pek çok biçimin dini kökenlerine kısaca değinmiş bulunuyoruz. Gerçekten, manevi güçler havzası olarak tabiat, bahsetmiş olduğumuz belirli bir türüne yolaçıyor. O da, sihirdir. Sihrin amaçlarından biri, tanrıları pratik eylem için elverişli hale getirmek ve "güçleri" maddi tekniğin hizmetine vermektir. Tabiatın tanrıların içinde oturduğu yer olarak temsil edilmesi bizatihi güçlü bir eylemdi ve tüm uygulamalar değilse bile tekniğin kendisine yeğlenirdi. Tabular, doğru ve yanlış kavramlarının belirlediği belli somut uygulamalara yönelikti. Sonuçta insan, tabiat tanrıları tarafından kendisine verilen yardımın kendi eylemlerini meşrulaştırdığını düşünürdü. Ancak Hıristiyanlık, onu bu meşrulaştırmadan mahrum kıldı.

Pratik eyleme ilişkin olarak erken dönem Hıristiyanlığının ta başından itibaren doktriner tavrı neydi? Manevi açıdan Hıristiyanlık, lüksü ve parayı, kısacası Şeytana adanmış ve Tanrı'nın şehrine muhalif olan dünyevi şehri temsil eden herşeyi kınıyordu. Bu, şehir yaşamını kınayan münzevilerin çağıydı; inzivaya çekilmenin idealleştirildiği bir dönemdi. Eğilim, ekonomik hayatın sınırlandırılması yönündeydi. Teolojik açıdan, dünyanın sonuna yaklaşıldığı inancı vardı. İsa yakın zamanda geri döneceği için dünyayı geliştirmenin veya ekip biçmenin anlamı yoktu. Dünya işleriyle uğraşmaktansa ahiret hayatıyla ilgilenmek evlaydı.

Orta Çağ'ın başlangıcında bu doktrinler tutumlarının bir kısmını kaybettiler -her ne kadar başka kılıklarda (örneğin ölüme dair hisler) sürdürdülerse de. Fakat Hıristiyanlığın bir baş-

4. *Limes*, İmparatorluğun kuzeydeki sınır bölgelerini, Marches bölgesini, İskoç ve Galler sınır bölgelerini gösteriyordu. (Çev.)

ka unsuru devam etti ki o unsur teknik gelişmeye karşıydı: Hıristiyanların tüm insan faaliyetlerine geçirdikleri manevi yargı. Teknik faaliyet, Hıristiyanlığın manevi yargısından kaçamadı. "Haklımı (doğru mu)?" sorusu, üretim veya örgütlenme biçimlerini değiştirmeye yönelik her girişimde soruldu. İnsan için yararlı veya kazançlı olabilen her şey, onu doğru veya haklı kılmıyordu. Tanrı katında kesin bir adalet anlayışına uymak zorundaydı. Bir teknik unsuru *her* açıdan doğru görünürse benimsenirdi. Fakat o halde bile aşırı bir ihtiyatla benimsenirdi. Yalnızca değerli olduğu sonucuna varılan icatlar (Yunanca veya Latince'de marifetli bireylerce teknikler arasında yapılan tercihi temsil eden), uygulanır veya bilinmelerine izin verilirdi. Birtakım keşişler teknik araçları işte bu dar çerçeve içinde üretip geliştirdiler. Hidrolik değirmenin Cistercianlar'ca yaygınlaştırıldığı iyi bilinir. Benzer şekilde, pek çok uzmanlık eseri imalathane (demirci ve çırpıcı imalathaneleri gibi) Royaumont Manastırı'nda bulunabilirdi. Ancak bunlar az sayıdaki istisnalardı. Tanrı katında adalet arayışı, tekniğin teknik dışındaki kriterlerle ölçülmesi, işte bunlar Hıristiyanlığın teknik gelişme önüne koyduğu büyük engellerdi. Bunlar, Orta Çağlarda hayatın tüm alanlarında işbaşındaydı ve tarihi ilahiyatla rastlaştırdı. En ilkel Hıristiyanlık anlayışına geri dönme çabalarıyla Reformasyon çağı pek çok engeli yıktı. Fakat o zaman bile tekniğin belirleyici bir ivme kazanması, pek de yeni teolojinin etkisinden değil, daha çok Rönesans şokundan, hümanizmden ve otoriter devlettendi.

16. Yüzyıl. 16. yüzyıldan 18.yüzyıla kadar olan dönemde mekanik alanın dışındaki tüm alanlarda teknik yoksunluğu çarpıcıdır. Eyleme dair insan düşüncesinde, basitleştirme, sistematikleştirme ve verimlik alanlarında gelişme yoktu. Birtakım önemli teknik başarılar (silahlar ve silah fabrikaları gibi) ve bir miktar tarımsal araştırma vardı. Fakat, Pierre Ducassé'ninki gibi teknik tarihleri, Orta Çağlardan 18. yüzyılın sonlarına atlarlar. Gerçekten, Rönesans ve Reformasyonu izleyen dönem, kendisinden önce gelen döneme göre yenilikler açısından daha az verimliydi.

Matbaa, gemici pusulası, barut (ki o da Doğu'dan kopyalanmıştı), hepsi 15. yüzyıla gidiyor. Norbert Wiener'e göre bunlar,

"ana sanayi devrimini önceleyen bir sanayi devriminin gerçekleştiği alanlardır". Wiener, olağanüstü bir yetkinlikle, bu dönemin temel yeniliklerini denizciliğe bağlıyor. Ona göre denizcilik, araştırma faaliyetlerinin arkasındaki itici güçtü. Bu büyük yeniliklerin yanında bu dönem, bankacılık, silahlanma, makineler, mimari (örneğin, Sainte-Marie-des Fleurs'da uygulanan yeni bir kubbe yapım sistemi), tarım ve mobilya yapımında çok sayıda yeni buluş ve uygulamaya da tanık oldu. 15. yüzyıl, ayrıca güney Almanya ve kuzey İtalya'da bir dizi teknik el kitabının yazılması (yüzyılın başlangıcında yazılmış, sonunda da basılıp dağıtılmışlardı) açısından da önemli. Bunlar, sorunlara genel bir ilgiyi, zamanın insanının teknik olguyla meşguliyetini gösteriyor. Büyük deniz seferleri, bu teknik ilerlemenin nedeni olmayıp, muhtemelen bir sonucuydu.

Ancak bu teknik gelişme 16. yüzyılda hız kesti. Teknik açısından giderek yoksullaştı ve teknik zayıflık 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyılın başına kadar sürdü. İki yüzyıl süren bu teknik başarı fakirliği, bizi bir kez daha Reformasyonun etkisini sorgulamaya sevkediyor. Tüm buluşlarda çok zengin olan 15. yüzyıldan sonra bu teknik gelişmeyi yavaşlatan şey neydi? 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında hukuk, iktisat, tıp veya tarih alanında yayınlanmış bir bilimsel kitabı açan uzman olmayan bir okuyucu, mantıksal bir düzenin hepten yokluğu karşısında çok şaşıracaktır. İnceleme konuları, hiçbir bağlantısı, düşünsel gelişim, gelişme veya kanıt gösterilmesi olmaksızın başarılı biçimde ele alınıyor. Okuyucuya yalnızca yazarın hayal gücü rehberlik ediyor. Mesela 16. yüzyıla ait bilimsel bir çalışmanın her bölümü, diğer bölümlere ihtiyaç duymayan, kendini haklı çıkaran ve kanıtlayan bölümlerdir. Yazarın vereceği sade bir teyid, genellikle kanıt işlevi görür. Yazar, konuyla ilgisi olmayan alanlara yelken açar. Düşünceler, sıkı sık kitabın konusuyla alakasız meselelere dalar.

Tamamen kişisel düşünceler ve özel tecrübelerle dolu bu kitaplarda, teknik için vazgeçilmezler olan ortak incelemeye, karşılıklı kontrole, en iyi yöntem arayışına yönelik hiçbir çaba yoktur. Kitabın planı, okuyucu gözetilerek kurgulanmazdı; incelenen konuya değil, yazarın kişisel hayal gücüne veya daha belirsiz nedenlere dayandırılırdı. Jean Bodin gibi büyük zekaya sahip insanlar bile bu zaaflardan nasibini aldı.

Bu bilimsel literatürün ikinci bir özelliği, tüm bir bilgi alanını tek bir kitapta toplamaya çalışmasıdır. 16. ve 17. yüzyıllardaki hukuk eserlerinde, arkeolojiye, ilahiyata, psikolojiye, dilbilime, tarih ve edebiyata dair uzun açıklamalar bulmak nadirattan değil. Sihir pratikleri veya Peru sosyolojisiyle ilgili koca bölümler, gelirler konusunu yahut Bordeaux Parlamentosu'nun yetkilerini inceleyen bir kitabın gidişatını kesintiye uğratabilirdi.

Düşünceler ve bilgi kırıntılarından oluşan bu karışım, en iyi yazarların çalışmalarında bile görülebilir. Bu da entelektüel uzmanlaşma yokluğuna işaret eder. Entelektüel ideal, genellikten yanaydı. Mesela bir yargıcın simya veya bir tarihçinin tıp alanında zırcahil olması nadir bir durumdu. Aslında bu, Orta Çağ teolojisinin arzuladığı evrenselciliğin hümanizm tarafından yaygınlaştırılmasıydı.

16. ve 17. yüzyıllarda her entelektüel mecburen evrenselci olmak durumundaydı. Tam bir bilgiye sahip olmalıydı. Verili bir konu üzerinde yazdığı zaman da alâkalı alâkasız bildiği herşeyi yazısına koyma ihtiyacı hissederdi. Bu hiç de bir sersemlik belirtisi değildi. Daha ziyade, sentezlenmiş bir evrensel bilgi sistemi arayışının belirtisiydi. Her yazar, bir teknik kitabı örneğinde benliğini tümüyle eserine katardı. Kitaba hakim olan konu değil, yazardı. Bizzat bu eğilim teknik araştırmaya terstir. Arayış, pratik bilgi için değil, olgunun kapsamlı bir uygulaması içindi. Sonuçta Dekart, kusursuz bir akıl yürütme yöntemi bulduktan sonra, bir örnek vermek gerekirse, dalgaların hareketlerini açıklamak için muhayyilesinin fazlalıklarına müracaat ediyor.

Bu, hümanizm yüzyılından sonra yazılan kitapların bir başka özelliğini açıklıyor. O da sistematiklikten mahrumiyettir. İçindekiler tablosuna çok az rastlıyoruz. Referanslara, bölümlere ayırmalara, endekslere, kronolojilere, bazen de sayfa numaralarına hiç rastlamıyoruz. Bilimsel çalışmalarda bugün standart olan yapı, dönemin en mükemmel eserlerinde bile en temel haliyle bulunmuyor. Ve bu özelliğin yokluğu, entelektüel tekniğin yokluğunu gösteriyor. Zamanın kitapları, kullanılmak için, bir bilgi kırıntısını yerinde ve çabukça saptamak için, bir tecrübeyi geçerli veya geçersiz kılmak için yahut da bir formülü geliştirmek amacıyla yazılmıyordu. Başvurulmak üzere de yazılmıyorlardı. Bütünlükleri içinde sabırla okunmaları ve üzerinde

derin derin düşünülmeleri için yazılıyorlardı. Bu da yine evrensellik *idealine dayanmaktadır.*

Bir kitabın yazarının tüm benliği, bizatihi varlığının kişisel *bir ifadesi olarak sunulması, okuyucunun kitapta verili bir güç*lüğün çözümünü yahut verili bir problemin cevabını aradığını değil, onun yerine yazarlık kişisel bir temas kurmayı amaçladığını varsayar. Objektif bir tavır almaktan çok bir kişisel değiş tokuş meselesiydi.

Bu, 18. yüzyıla kadar her uğraşı alanı için geçerlidir. Sonuçta, en basit teknik biçim olan mekanik biçimde bu süre zarfında önemli hiçbir gelişme olmadı (Pascal'ı tek istisna saymazsak eğer. Ama Pascal'ın yaptığı bile zaten bilinen teknikleri genişletmekten *ibaretti).* Vauban *tersini* söylemesine rağmen aynı durum finansal, idari ve askeri teknikler için de geçerlidir.

Daha sonra ara bir durum gelişti. Fakat Richlieu ve Colbert gibi büyük teknisyenlerin yürüttüğü işbirliği ve sistematikleştirme çabalarına rağmen elde edilen tek sonuç, verimlilikte fazlaca bir kazanç olmaksızın sistemin daha fazla karmaşıklaşmasıydı. İdari ve siyasi düzeyde her yeni organ (ki her biri kendi başına değerliydi ve kuşkusuz etkiliydi ama varolan yalnızca bir eklentiyi temsil ediyordu), aynı alanda halihazırda işlev gören diğer her organı hesaba katmak zorundaydı. Yeni karmaşık bölümler, yetki alanları ve hiyerarşiler, durmaksızın makineleri bunaltıyordu. Finansal düzlemde aynı devasa büyüme, geçerli nedenlerle, gerçekleşti. Fakat görünürdeki bir verimliliğin altında bir zayıf düşürmeyle sonuçlandı. Finansal teknikte, yapılması gerekeni anlamış olan Colbert'in tüm çabalarına karşın, hiçbir değişiklik yoktu. Yapılması gerekeni açıklıkla görmüş olan Louvous'un çabalarına rağmen ordunun askere alma, levazım ve idare tekniğinde bir değişiklik yoktu. 14. Louis, teknik araçların yokluğu yüzünden, otoritesine rağmen aciz bir monarktı.

Toplum bir kavşak noktasındaydı. Yeni araçlar yaratmak için her geçen gün ihtiyaç hissediliyordu. Bu araçların oluşturacağı yapı bile açıkça algılanıyordu. Ancak toplumun çerçevesi, revaçtaki fikirler, günün entelektüel tutumları, gerçekleştirilmelerine pek elverişli değildi. Teknik araçları onlara yabancı bir çerçevede kullanmak gerekiyordu. Bir kararı zorlamak veya modası geçmiş bir aracı elimine etmek için bu teknikler güçsüz-

dü. 17. yüzyılda hâlâ ortalıkta olan derin hümanizme, Rönesans hümanizmine karşı kürek çekiyordu. Hümanizm, yalnızca bilgiye ve insana saygıya değil, aynı zamanda insanın araçlara gerçek üstünlüğüne inanıyordu. Evrensellik fikriyle birleşen bu hümanizm, tekniklerin gelişmesine izin vermedi. İnsanlar, kendi lehlerine işlese bile tekdüze her hukuka uymayı reddediyordu. Bu reddediş, toplumun tüm katmanlarında görülüyordu. Finans müdürleri ve parlamentodaki hukukçular, yeni ve kesin muhasebe tekniklerini ve yasama üstünlüğünü kullanmayı reddettiklerinde en karmaşık bir tarzda reddettiler. Orduya yeni ve rasyonel askere alma tekniklerini köylüler reddettiğinde de kestirme bir yol izlediler.

Teknik ilerlemenin her ülkede ve insani uğraşının her alanında aniden patlaması için dünya, 18. yüzyılı beklemek zorundaydı.

Sanayi Devrimi. Sanayi devrimi kavramı, münhasıran makinelerin gelişmesi için kullanılıyor. Oysa bu, meselenin ancak bu yüzünü görmektir. Lewis Mumford gibi bir uzmanın bile, değişik enerji elde etme biçimlerinde tekniğin evriminin anahtarını ve tekniğin dönüşümlerinin gerisindeki itici gücü bulduğunu yazabilmesi anlaşılır gibi değil. Ona göre, yaklaşık 1750'ye kadar süren bir ilk dönemde sadece hidrolik enerji biliniyordu. 1750'den 1880'lere kadar olan ikinci dönem kömür çağıdır. Üçüncü dönem ise elektrik çağıdır. (Nükleer enerjinin kullanımı daha yakınlarda ortaya çıktı. Onu belki elektrik çağının bir parçası saymak gerekir).

Mumford'un tezi, *teknik* kavramı *makine* ile sınırlandırılmıyorsa akıl almaz birşeydir. Ki Mumford da bu özdeşleştirmeyi yapıyor aslında. Bu durumda onun ayrımı, makinelerin tarihsel incelemesi için bir plan olarak geçerlidir, ama teknik medeniyetinin incelenmesi için tümüyle geçersizdir. Teknik medeniyet bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu sınıflama ve bu açıklama son derece aceleci, son derece yapaydır. Benzer şekilde Norbert Wiener de farklı enerji kaynaklarına dayandırılan sınıflamaları reddeder. Ona göre yalnızca bir tek sanayi devrimi olmuştur; o da insanın kol gücünün yerini makineye bırakmasını içermektedir. Yine ona göre, gelişmekte olan ikinci bir devrim vardır ki o da insan beyninin yerinin alınmasıdır. Bunun henüz yalnızca hazırlıklarına ve göstergelerine sahibiz. Henüz

oraya ulaşmış değiliz. Halihazırda tanık olduğumuz, dünyanın ara bir aşamada yeniden düzenlenmesidir. Değişim bir doğal gücün kullanımında değil, daha ziyade tekniğin yaşamın tüm alanlarına uygulanmasıdır.

Teknik devrim, kendinden tümüyle emin ve kendi çıkarına hizmet etmeyen herşeyle ilişkisinde özerk olan bir devletin doğuşu anlamına geliyordu. Bu Fransız Devrimi'nin ürünü bir anlayıştı ve strateji, organizasyon, lojistik ve askere alma alanlarında kesin bir askeri tekniğin yaratılmasını (Büyük Frederick ve Napolyon) gerektirdi. Fizyokratlarla ve sonra liberallerle ekonomik tekniğin başlangıcına da tanık olundu. İdarede ve polis gücünde rasyonelleştirilmiş sistemler, birleşik hiyerarşiler, kart indeksler ve düzenli raporlar dönemiydi. Özellikle Napolyon'la birlikte mekanizasyona doğru bir eğilim vardı; bu da tekniğin daha fazla veya daha az insan faaliyetine uygulanmasından kaynaklanıyordu.

Devrim tüm ulusal enerjilerin gayretini ve yeniden toplanmasını da gerektirdi. Artık aylaklık yasaktı (Fransız Devrimi sırasında hapse atılıyorlardı), ayrıcalıklı kişiler ve özel çıkarlar olmayacaktı. Herkes tekniğin sınırları içinde hizmet etmeliydi. Hukuk açısından bakıldığında, teknik devrim, Napolyon yasalarının büyük bir sistematikleştirmeye tabi tutulmasını ve örf gibi hukukun spontane kaynaklarını kesinkes bastırılmasını gerektirdi. Hukuk kurumlarının devletin tunç kanunları altında birleşmesi ve hukukun politikaya teslim olması söz konusuydu. Ve Büyük Britanya hariç tüm Avrupa'da böylesine etkin bir operasyondan şaşkına dönen uluslar, kendi geleneksel hukuk sistemlerini devlet lehinde terk ettiler. Bu sistematikleştirme, birleştirme ve açıklığa kavuşturma herşeye uygulandı. Bu, sadece bütçe kuralları ve mali örgütlenmeyle sonuçlanmadı, aynı zamanda ağırlık ve ölçülerin sistematize edilmesine ve yolların planlanmasına da yolaçtı. Tüm bunlar işbaşındaki tekniği temsil ediyordu. Bu açıdan bakıldığında tekniğin, insanoğlunun sorunlara akıl aracılığıyla hükmetme, bilinç altında olanı açıklama, niceliksel olanı niteliksel kılma, tabiatın çerçevesini açık ve kesin olarak ortaya koyma, kaosu çözüp ona bir düzen katma kaygısının tercümesi olduğu söylenebilir.

Entelektüel faaliyette, özellikle de tarih ve biyoloji için bir en-

telektüel teknik yaratılmasında aynı çaba aşikârdı. Dekart tarafından kurulan ilkeler sadece bir felsefede uygulanıp sonuçlanmadı, bir entelektüel teknikte de uygulanıp sonuçlandı.

Bu olgular, enerjinin kaynakları olmaktan öylesine uzaktırlar ki mekanik dönüşümün tüm diğerlerini meydana getirdiğini söylemek pek mümkün değil. Gerçekten, enerjinin kullanımını teşvik ettiği yaygın mekanik gelişme, bu başka tekniklerin çoğundan *sonra* gelmiştir. Bu anlayışa göre, sıralama tersine çevrilmiş görünüyor; bu başka tekniklerin ortaya çıkışı makinenin evrimi için gerekliydi deniyor. Makinenin gelişiminin toplum üzerindeki etkisi, mesela polisin organizasyonundan daha fazla değildi.

Devrim kömürün kullanımından değil, tüm medeniyette bir davranış değişikliğinden kaynaklanıyordu. Burada en zor soruyla yüz yüzeyiz. Yüzyıllar süren bir yavaş gelişmeden sonra neden birbuçuk asır zarfında bir teknik gelişme patlaması yaşandı? Daha önceleri mümkün görünmeyen bir şey neden tarihin belli bir anında mümkün oldu? Bunun nihai nedenine ulaşamayacağımızı kabul etmeliyiz. 18. yüzyılın ikinci yarısında buluşlarda neden bir patlama yaşandı? Bilemeyiz. Bu noktada, bu kısa dönemde kendimizi bir buluşlar gizeminin ortasında buluyoruz.

19. yüzyılın yenilikleri çok daha kolayca izah ediliyor. Bir çeşit zincirleme etki kurulmuştu; yüzyılın başlarında yapılan yenilikler daha sonrakileri doğurdu. İlk adımlar bir kere atılınca, olayların mantıksal ve kestirilebilir bir gelişimi söz konusuydu. Fakat ilk adımlar neden atılmıştı? Bunu asla bilemeyeceğiz; bu, elinizdeki kitabın konusu da değil zaten. Bunun yerine biz, teknik yeniliklerin bu kadar radikal bir şekilde ve toplumu yutma tehdidi gösterecek derecede neden çoğaldığını soruyoruz. Bilimlerin sınırsız uygulanabilirliği, o zamana dek sınırlı ve kuşkuluyken niçin bir realite haline geldi? Yunanlılar, makineleri kullanabileceklerini biliyorlardı, ama bunları kullanmak neden 19. yüzyıla kaldı? Yani aslında soru, sadece 19. yüzyılın uygulamaları neden yaptığı değil, neden aynı zamanda muazzam bir ölçekte yaptığıdır. Leonardo de Vinci, çok sayıda araç tasarladı (çalar saat, ipek çıkrığı, tekstil kumaşlarını taramaya yarayan bir makine vs.) ve çok sayıda da teknik iyileştirme önerdi (iki

tekneli gemiler, kardan mafsalı, konik dişliler vs.) önerdi. Neden onun yenilik ve önerilerinden hiçbiri pratik uygulama bulmadı?

Buna verilen bir dizi cevap var. Sözgelimi, herşeyi bilimsel gelişme ile ilintilendirebilirsiniz. 18. ve 19. yüzyıllar, uygulamada gelişmeye tanıklık etti; saf bilgide veya spekülasyonda değil. Bu dönemin bilimsel evrimini yeniden saymak yahut da bu dönemde formüle edilip uygulanan sayısız ilke ve yasayı burada sıralamanın faydası yok. Parantez içinde belirtmek gerekirse, bilimsel devrim 17. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir dönemde başladı. Kantitatif hipotezlerin kesinliğini kanıtlama amaçlı deneyler o zaman yapıldı. Dahası, olguların kendi başlarına incelenmeye değer oldukları düşüncesine yol açan psikolojik bir dönüşüm gerçekleşti. Bu, teknik gelişmenin ortamını hazırladı ama onu açıklayamaz. Bu bilimsel keşifler gerekli koşulları açıklarlar –fakat zorunlu olanları değil. İlkeler olmaksızın uygulamaların imkansız olduğu besbellidir ama ilkeler bir kere kurulunca uygulamalar mutlaka arkalarından gelmiyor. Yunanlılar arasında veya 18. yüzyılda otomatonları (kendiliğinden hareket eden şeyler) yapanlar arasında olduğu gibi, uygulamalar sırf bir meraktan da doğabilir. (Bu otomatonlar, deneysel değerden mahrum değillerdi. Bugün sibernetikteki araştırmalar da benzer şekilde otomatonların yapımıyla sonuçlanmaktadır).

Bilimsel araştırma ile teknik icat arasındaki yakın bağlantının, 19. yüzyılda yeni bir faktör olduğu anlaşılıyor. Mumford'a göre, "temel inisiyatif, mucit-mühendisten değil, genel yasayı kuran bilim adamından geldi". Bilim adamı, gerek elde edilebilir hammaddeler gerekse karşılanmak zorunda olan yeni insan ihtiyaçlarının bilincine vardı. Sonra da bilinçli olarak araştırmalarını teknik açıdan uygulanabilir bir bilimsel teoriye yönlendirdi. Ve bunu ya sırf merakından yaptı ya da kesin ticari ve endüstriyel talepler yüzünden yaptı. Örneğin Pastör, bakteriyoloji araştırmalarında şarap üreticileri ve ipekböceği yetiştiricilerince teşvik edildi.

20. yüzyılda bilimsel araştırmayla teknik yenilikler arasındaki bu ilişki bilimin tekniğin kölesi olmasıyla sonuçlandı. Oysa 19. yüzyılda bilim, teknik gelişmenin hâlâ belirleyici nedeniydi. 18. yüzyılın toplumu, henüz yeniliklerin sistematik gelişimine imkan verecek olgunlukta değildi. Siegfried Giedion'un

dediği gibi, o dönemin Fransa'sı bir deneme sahasıydı. Fikirler mantar gibi çoğaldı ama toplum bir dönüşüm geçirinceye kadar nihai şeklini alamadı.

18. yüzyılın ayırdedici özelliği, uygulamaların faydaya dayanan nedenlerle yapılmasıydı. Çok geçmeden bilimin yegane meşruiyet kaynağı uygulanabilirlikti. Teknik tarihçilerinin çoğu, bunu açıklamada felsefeyi yardıma çağırarak kendilerini hoşnut ediyor. 18. yüzyılın felsefesi gerçekten teknik uygulamalardan yanaydı. Doğacıydı; sadece tabiatı bilmeye değil, kullanmaya da çabalıyordu. Faydacı ve pragmatikti. İnsan hayatını kolaylaştırmayı, ona daha fazla keyif katmayı ve işgücünü basitleştirmeyi kendisine dert edinmişti. 18. yüzyıl için insanoğlunun yaşamı dar bir şekilde maddeyle sınırlıydı. İnsanlar daha az çalışıp daha fazla tüketebildiklerinde hayat meselesinin çözülebileceği aşikar görünüyordu. Sonuçta bilimin amacı, felsefe tarafından tayin ediliyor gibiydi. Bu felsefe somuttu; maddi sonuçlarla bağlıydı. Görülemeyen yargılanamazdı. Ve o yüzyılın tarih değerlendirmesi de şudur: medeniyetlerin temeli, felsefe veya din değil, tekniktir. Bu takdire değer filozoflar için teknik, kendini somut bir şekilde göstermede ve okuyan herkese izlerini bırakmada muazzam bir üstünlüğe sahipti. Voltaire ve Diderot, bu felsefenin büyük savunucularıydı. Ancak ben bu felsefeye, tekniklerin gelişim tarihindeki en yüksek yeri veremeyeceğim. Bir rol oynamıştır ama teknik hareketinin gerisindeki birincil güç değildi. Öyle olduğunu söylemek, yalnızca küçük bir Fransız azınlığı ve önemsiz bir yabancı eliti etkileyen bu felsefi fikir ve sistemlerin gücünü abartmak olur. Teknik hareket bir *Avrupa* hareketiydi. Oysa bu felsefi azınlıkların fikirlerinin, teknik gelişmenin mükemmeliyetini herkese açıkça gösterecek derecede Avrupa'ya nüfuz ettiği pek söylenemez. Halkın makinelere tepkilerini (mesela Vaucanson'un dokuma tezgahına, ilk buharlı gemiye ve ilk maden eritme ocağına) hatırlatmak yeterli. Bu felsefi fikirler, 19. yüzyılda tüm insani güçlerin muazzam seferberliğini açıklamaya pek yeterli değil.

Bu felsefenin evrensel kabul görüp görmediği bile tartışılabilir. Başka zamanlar da felsefede faydacı akımlar olmuştur ama bunlar, diğerleri arasında yalnızca bir tane şubeyi temsil ediyorlardı ve toplumun böylesine radikal dönüşümüne yolaçmadılar. Bu

felsefeden daha çok, 18. yüzyılın iyimser atmosferi teknik uygulamaların artışı için uygun iklimi hazırladı. Kötülük korkusu ortadan kalktı. İnsanların görgüsünde bir iyileşme; savaş koşullarında bir yumuşama; insanın diğer insan kardeşleri için sorumluluğunda bir artış; zanaatkârlar sınıfı hariç hemen her sınıfta yaşam koşullarının iyileşmesinden kaynaklanan hayattan belli bir keyif alma; büyük sayılarda güzel evlerin inşa edilmesi gibi gelişmeler gözlemlendi. Tüm bunlar, Avrupalıları, gelişmenin ancak doğal kaynakların işletimi ve bilimsel keşiflerin uygulanmasıyla başarılabileceğine ikna etmeye katkı yaptı. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki bu zihin hali, araştırmalarını pratik hedeflere adayan bilim adamları nezdinde bir tür iyi bilinç yarattı. Mutluluk ve adaletin onların araştırmalarından doğacağına inandılar. İlerleme mitosunun başlangıç noktası da işte burasıdır.

Bu atmosferin teknik gelişmenin lehinde olduğu açıktır. Fakat tek başına yeterli değildir. O halde 19. yüzyılda tekniğin ani patlamasını nasıl açıklayacağız? (18. yüzyıl, teknik uygulamanın sadece hazırlık aşamasıydı; 19. yüzyıl gerçekten ilginç olan dönemdir). Bana öyle geliyor ki medeniyetin bu dönüşümü beş olgunun zamanda biraraya gelmesiyle açıklanabilir: Uzun bir teknik tecrübenin gerçekleşmesi, nüfus artışı, ekonomik ortamın uygunluğu, sosyal ortamın istenilen şekle sokulabilmesi, ve açık bir teknik amacın ortaya çıkması.

Bu faktörlerden ilki küçümsenmemelidir, zira her modern teknik uygulamanın bir geçmişi vardır. Arthur Vierendeel ve Lewis Mumford bu hazırlıkları analize tabi tuttular. Her buluşun kökleri bir önceki teknik dönemde yatar ve her dönem de kendi içinde "sadece ilkel kalıntıları değil, aynı zamanda geçmiş teknolojilerin yaşayan değerlerini ve yenilerinin çekirdeklerini de" barındırır. Hakikaten yeni görünense bir "teknik kompleks"in oluşmasıdır ve Mumford'a göre bu, bir bütünde birleşen kısmi buluşlar dizisinden ibarettir. Bu birim, kendisini oluşturan parçalardan en fazlası toplandığında işlev görmeye başlar ve eğilimi de kendini sürekli mükemmelleştirme yönündedir. 1000 yılından 1750'ye kadar olan dönemde, yakın sonuçları olmayan ama hayatın her alanındaki malzemeleri biriktiren bir yavaş mayalanma olmuştu. Teknik mucizenin gerçekleşmesi için sadece bir ittirme gerekiyordu. Bu süreklilik özellikle Vi-

erendeel tarafından incelenmiştir. Wiener de bunu vurgularken şöyle diyor: "Her aracın bir soy ağacına sahip olduğu ve ona hizmet eden araçların bir sonucu olduğu gerçeği üzerinde düşünmek ilgi çekici". Bu muazzam miktardaki tecrübeler, aygıtlar ve incelemeler toplamı, sosyal bir felaket olmaksızın neredeyse on asır sürmüş bir evrimsel dönemin sonunda birdenbire kullanıma sürüldü. Bu tür süreklilik önemliydi çünkü teknik mirasın bir medeniyetten diğerine geçişini (ki bu, bir kısmının -özellikle de uygulanan sosyal güçlerin bir kısmının kaybolmasını içerir) gereksizleştirdi. Bu süreklilik, finanstan ulaştırmaya tekniğin tüm alanlarında görülüyor. Eğer teknik ilerleme verili bir dönemde görülmüyorsa, bunun tek sebebi toplumsal ortamın tamamen lehte olmamasıdır. Fakat yeraltında olgunlaşmaktadır; 17. yüzyılda olduğu gibi, cılızken bile kendini kalıcılaştırmaktadır. Bu uzun hazırlık, 19. yüzyılın kuracağı yapı için destek ve temel olarak gerekliydi. Bu devre, Charles Morazé'nin *Essai sur la civilisation d'Occident* adlı çalışmasındaki deyişiyle bir "kolektif kuluçka dönemi"ydi. Birikmiş milyonlarca tecrübeden oluşan bu kuluçka dönemi, formülasyon anı için, ifade anı için bir hazırlıktı.

İkinci bir faktör, nüfus artışı, aynı derecede önemliydi. Burada da yine kendimizi bildik bir sorunla karşı karşıya buluyoruz. Son yirmi yıldır, medeniyetin gelişimiyle bağlantılı nüfus araştırmaları, teknik ile nüfus arasında yakın bir bağlantının varlığını göstermiştir. Nüfusun artması, ihtiyaçların artışını gerektirir ki bunlar da teknik gelişmenin dışında karşılanamaz. Bir başka bakış açısıyla; nüfus artışı, sadece gerekli pazarı değil aynı lüzumlu insan malzemesini de sağlamakla araştırma ve teknik büyümeye elverişli zeminler sunar.

Üçüncü koşulu Vincent incelemiştir. Eğer teknik ilerleme gerçekleşecekse, ekonomik ortam görünüşte paradoksal iki özelliği birleştirmelidir. Yani aynı anda stabil ve değişken olmalıdır. İktisadi hayatın temelleri stabil olmalı ki birincil teknik araştırmalar iyi tanımlanmış nesne ve durumlara yoğunlaşabilsin. Fakat aynı zamanda bu ortam büyük bir değişime de muktedir olmalı, ki teknik buluşlar ekonomiye emilsin, araştırmalar harekete geçirilsin. Katı bir ekonomi, kendisiyle beraber sabit alışkanlıklar getirir; bunlar da yaratıcı yeteneği boğar. 18. yüz-

yılın ikinci yarısında ekonomik duruma dair incelemeler, tam da bu iki zıt özelliğe sahip olduğunu gösteriyor. Fakat bu iyi biliniyor. Bunu belirtmekten daha fazlasını yapıp, genellikle ihmal edilen son iki koşula daha fazla yer ayıracağım.

Dördüncü koşul muhtemelen en belirleyici olandır. Bu, sosyal hayatın şekillenme özelliğidir ve iki faktörden oluşur: sosyal tabuların ortadan kalkması ve doğal toplumsal grupların yokolması. Bunlardan ilki, sözkonusu topluma bağlı olarak değişik biçimlerde kendini gösterir. 18. yüzyılın Batı medeniyetinde iki büyük kategori vardır: Hıristiyanlıktan kaynaklanan tabular ve sosyolojik tabular. Birinci kategori, tüm moral ve dini fikirleri, eyleme dair yargıları, egemen insan anlayışını, insan hayatı için önerilen amaçları içerir. Bunlar, teorik olarak ve bir gerçek olarak, teknik gelişmeye muhalifti. İnanç önyargıya ve ideolojiye dönüştürüldüğünde ve kişisel dini tecrübe sosyal bir kuruma sokulduğunda, moral konumlarda bir katılaşma gerçekleşti ki bu da gerçek tabuların yaratılmasına karşılık gelir. Doğal düzen bozulmamalı; yeni olan herşey de moral yargıya sunulmalıydı. Bu da önceden olumsuz hüküm verme anlamına geliyordu. Hıristiyanlık tarafından yaratılan popüler mentalite böyleydi –özellikle de 17. yüzyılda. Bunlarla yakından ilgili olan, sosyolojik tabulardı; özellikle hiçbir şeyin değiştirmeyeceği bir doğal hiyerarşinin varolduğu kanaati. Soyluların ve ruhban sınıfın konumu, herşeyden önce de kralınki, sorgulanamazdı. 18. yüzyılın ortasında bunlar sorgulanmaya başladığında da halkın tepkisi, kutsal olana saygısızlık suçu işlendiği ve 16. Louis'nin idamına eşlik eden miskinlik halinin dini bir miskinlik olduğu yönündeydi. Gerçekten kralın katli Tanrının katli olarak algılanılıyordu. Herkesin güvendiği ve mümkün olan tek yapı olarak gördüğü toplumun bünyesi, tekniğin önünde bir engeldi. Tekniğin kutsal olanın temelden karşısında olduğu düşünülüyordu. Doğal hiyerarşi, yalnızca alt sınıflara rahatlık getirecek mekanik sanatlara karşı işliyordu. Ve alt sınıflar da doğal hiyerarşiye inandığı için elbette teslimiyetçi ve pasif olabilirlerdi. Talihlerini döndürmeye çalışmadılar. Burada önemli olan nokta, gerçeklerin kendisi veya hiyerarşinin varlığı değil, doğal ve kutsal karakterine olan inançtı, ki bu da tekniğin önünde durmaktaydı.

Bizatihi toplumun yapısı (ki doğal gruplara dayanıyordu)

da bir engeldi. Loncalar ve kolektif çıkarlar etrafında toplanmış üniversite, parlamento, kardeşlik cemiyetleri ve hastaneler gibi gruplar, ayrı ve bağımsızdı. Birey, tüm ihtiyaçlarına cevap vermeye yetecek kadar güçlü ama ona kendisinin batmış veya kayıp olduğunu hissettirecek derecede de sınırlı kolektif yapılarda geçim, himaye, güvenlik, entelektüel ve manevi tatmin buluyordu. Eğer ortalama bir adam kendi durumu biraz stabilse ve hayali bir takım ihtiyaçların tatmini peşinde değilse bu kolektiviteler onu tatmin etmeye yeterliydi. Böyle bir kişi, yoksul olsa da eğer dengeli bir çevrede yaşıyorsa yeniliğe karşı çıkar. Bilgimiz dahilinde olan üç bin yıllık tarihte çok göze çarpan bu gerçek, dengeli bir toplumsal çevrenin ne olduğunu ve ondan ne gibi iyi yönlerin alınabileceğini bilmeyen modern insan tarafından yanlış anlaşılıyor.

İnsan, koşullarının iyileştirilmesine pek gerek olmadığını kendisi düşünebilir. Bunun yanında, bizatihi doğal grupların varlığı teknik yeniliklerin yayılması için bir engeldir. İlkel insanlar için yenilikler, mevcut toplumsal ilişkilere göre belli coğrafi alanlarda ve belli gruplar içinde yayılır. Ancak, bir sosyolojik sınır aşılarak dışarıya yayılma son derece güçtür. Bu olgu her toplumda vardır. Birbirine yakınca oluşmuş gruplara bölünme, yeniliğin yayılmasına bir engeldir. Aynı şey loncalar için de geçerlidir. Loncalar, sadece spontane biçimde ve sosyolojik birimler olarak hareket etmekle kalmazlar, aynı zamanda gönüllü bazda ve her birinin hukuki temeline göre de hareket ederler. Bu, dini gruplar için de geçerlidir. Örneğin 17. yüzyılda Fransız Protestanlarının kıskançça korudukları imalat sırlarını düşünün. Her bir tekniğin yayılması, bu sosyal bölümler tarafından genellikle kontrol edilir.

Bu engeller, Fransız Devrimi esnasında 1789'da kayboldu. Dini ve sosyal tabuların ortadan kalkmasıyla birlikte yeni dinlerin kuruluşu, felsefi materyalizmin tasdiki, çeşitli hiyerarşilerin lağvedilmesi, hükümdarların katli ve ruhban sınıfına karşı mücadele de geldi. Bu faktörler, popüler bilinç üzerinde güçlü bir etki yaptı ve bu tabulara inancın çökmesine katkıda bulundu.

Aynı zamanda (ki bu, sosyal çevrenin şekillenmesini sağlayan ikinci faktördür), bireylerin haklarını koruma maskesi altında tüm doğal gruplara karşı sistematik bir kampanya yürü-

tüldü. Sözgelimi Girondistler (Fransız Devrimi sırasındaki ılımlı cumhuriyetçi parti üyeleri), loncalara, komünlere ve federalizme saldırdılar. Dini tarikatlara ve parlamentoya, üniversitelere ve hastane baş rahiplerinin ayrıcalıklarına karşı hareketler vardı. Grupların özgürlüğü olmayacak, sadece bireylerin özgürlüğü olacaktı. Benzer şekilde aileye zarar vermek için de bir mücadele yürütülüyordu. Devrimci yasalar ailenin çözülmesine katkıda bulundu; aile, 18. yüzyılın felsefesi ve hararetleri tarafından zaten sarsılmıştı. Boşanmayı, mirası ve babanın otoritesini düzenleyen devrim yasaları, aile birimi için felaketti; bireyinse lehineydi. Geçici başarısızlılara rağmen bu etkiler daimiydi. Toplum zaten parçalı durumdaydı; giderek de daha fazla parçalanacaktı. Birey tek sosyolojik birim olarak kaldı, ama bu gerçek ona özgürlüğünü sağlamak bir yana en kötü kölelik biçimini teşvik etti.

Tartışa geldiğimiz parçalanma (atomization), toplum üzerinde mümkün olan en büyük şekillenmeyi getirdi, ki teknik için belirleyici bir koşuldu bu. Toplumsal grupların parçalanması, 18. yüzyılın başlarında insanların feci bir şekilde yerlerinden edilmesini getirdi ve modern tekniğin talep ettiği nüfus yoğunlaşmasıyla sonuçlandı. İnsanları çevrelerinden, kırsal bölgelerden, aile ve dostlarından onlar için yine de çok küçük olan kentlere doldurmak amacıyla koparmak; binlerce kişiyi elverişsiz geçici konutlara ve sağlıksız işyerlerine tıkıştırmak; yeni bir insani durum çerçevesinde tümden yeni bir çevre yaratmak (proletaryanın endüstriyel makinenin yaratığı olduğu çoğu kere gözden kaçırılır) -tüm bunlar, ancak birey tamamen tecrit edildiğinde mümkündü. Ancak kelimenin tam anlamıyla bireyin ne çevresi, ne ailesi ne de ekonomik baskıya direnebilecek bir grubun parçası olmadığında, kısacası geriye hiçbir yaşam biçimi kalmadığında yukarıdaki süreç mümkün olabilirdi.

Toplumsal şekillenmenin etkisi budur. Bu olmaksızın hiçbir teknik gelişme mümkün değildir. Atomize bir toplumdaki birey için geriye yalnızca devlet kalmıştı. Devlet en yüksek otoriteydi ve her şeye kâdirdi. Ortaya çıkarılan toplum, gerek entelektüel gerekse maddi bakış açılarından, yoğrulabilir ve son derece esnek idi. Teknik olgusu, tarihin başlangıcından bu yana en elverişli ortama sahipti. Aynı zamanda, tesadüf müydü yoksa de-

ğil miydi, buna girmeyeceğim, ama tarihsel bir rastlantı sonucu, benim açık bir "teknik irade (niyet)" dediğim şey gerçekleşti. Diğer tüm medeniyetlerde bir teknik hareketi olmuştu ama açık seçik anlaşılan ve tüm topluma teknik bir istikamete doğru bilinçlice rehberlik eden kitlesel bir irade değil.

Giedion, 1750-1850 dönemi için şöyle diyor: "Yenilik (buluş), hayatın normal akışının bir parçasıydı. Herkes icatlarda bulundu. Her girişimci, daha hızlı ve ekonomik üretim araçlarının rüyasını görüyordu. Mekanizma bilinçsizce ve isimsiz olarak işliyordu. O yüzyılın 60 yılında Amerika'da kişi başına düşen buluş sayısı, başka hiçbir yerde ve daha önce hiçbir zaman gerçekleşmedi". Benzer bir olgunun, tekniğin sırf ihtiyaçtan doğduğu tarih öncesi zamanlarda gerçekleşmiş olması mümkündür. Her taraftan baskıya maruz kalan insanoğlu, tekniği yaratarak tepki veriyordu. Ancak tarihsel dönemlerde durum değişti. Homo sapiens, tabiat güçleriyle ilişkiler açısından diğer memelilere üstünlüğünü o zamana gelindiğinde kurmuştu. Birtakım teknik girişimler şu veya bu alanda yapılmıştı. Örneğin, Asurluların askerlik sanatında yahut Mısırlıların inşaat sanatında. Açık bir teknik üstünlük vizyonuna sahip bireyler hep vardı. Mekanikte Arşimed, manevi teknikte de Loyola gibi. Fakat zamanımızın ayırdedici özelliğini (kesin bir teknik imkanlar anlayışı, belli amaçlara erişme iradesi, tüm alanlarda uygulama, ve tüm bir toplumun göze çarpan bir teknik hedefe kilitlenmesi) neredeyse hiç görmüyoruz. Tüm bunlar birlikte, benim açık bir teknik irade dediğim şeyi oluştururlar.

Bu niyet nereden ortaya çıkmıştır? Bunun için pek çok neden biraraya geldi. Bunlar arasında, Hegel felsefesinin ve daha sonra da Marx felsefesinin pekiştirdiği 18. yüzyıl felsefesinin etkisi vardı. Fakat aynı derecede önemli başka faktörler de vardı. Teknik lehindeki genel hareketi gerçekten üretense özel ilgi (çıkar) idi. Bu teknik hareketi, Dekart ve Maré gibi birbirinden farklı insanlarca incelemeye tabi tutuluştur. Ancak verimlilik peşindeki endüstriyel öz-çıkar "işi yapacak en iyi yolu" bulmayı istediğindedir ki Gilbert tarafından bir araştırma başlatıldı. Ve bugün gördüğümüz sonuçları elde etti.

Özel ilgi, teknik bilincin gelişmesinin gerisindeki büyük dürtüydü/dürtüdür. Ama bu, illa belirli bir ilgi, mesela kapitalistik

ilgi veya paralı ilgi olmak zorunda değildi. Devlet ilgisi, Fransa'da devrim sırasında bilinçli hale gelen ilk ilgiydi. Devlet, politik ve endüstriyel tekniği geliştirdi. Sonraları da Napolyon'la birlikte askeri ve hukuki tekniği geliştirdi çünkü bunları, iç ve dış düşmanlara karşı etkili güçler olarak görüyordu. Devlet, "bilim ve sanatı" (gerçekte tekniği), yüce duygularla veya medeniyet aşkıyla değil, iktidar içgüdüsüyle korudu. Devletten sonra bilinçli bir şekilde geliştirilen teknikten ne kadar büyük bir kazanç elde edilebileceğini keşfeden *burjuvazi* oldu. Aslında burjuvazi, üç aşağı beş yukarı her zaman teknikle uğraşmıştır. İlk finans tekniğini, daha sonra da modern devleti başlatanlar onlardı. 19. yüzyılın başlarında bu sistemden muazzam kazançlar elde etme imkanlarını gördüler. İdealist bir maske takmalarına rağmen, özellikle de "maneviyat ve dinin" parçalanmasıyla lehte bir durum oluştuğunda ve bireyleri sömürmek için kendilerini serbest hissettiklerinde. Bu sınıf, tekniğin çıkarlarını, tekniğin ilerlemesi için kurban edilmek zorunda olan bireyin çıkarlarının önüne koydu. Teknik sayesinde sırf burjuvazi para kazandığı içindir ki teknik onların hedeflerinden biri haline geldi.

Bu ittifak iyi bilinir; bizim de sadece birkaç gerçeği hatırlamamız yeterli. Buharlı motorunu mükemmelleştiren James Watt iflasta ve çıkmazdaydı. Watt'ın buluşunun endüstriyel ve finansal imkanlarını kapan ve uygulamaya karar veren burjuvazi (Matthew Boulton) idi. Başka iki gerçek daha söz konusu: ticari kapitalizm endüstriyel kapitalizmden önce gelmiştir; endüstri, yükselişini ticaretten kaynaklanan sermaye birikimine borçludur. Ve, sanayileşme ilk olarak ne zaman ve nerede gerçekleşmiş, en yaygın halini almıştır? İngiltere'de; zira bu ülkede kapitalizm daha üst düzeyde gelişmişti ve burjuvazi de her yerden daha fazla hareket serbestisine sahipti. Bu çok iyi biliniyor. Burjuvazi ile teknik arasındaki birliktelik, yalnızca fabrikaların gelişmesinde değil, fakat aynı zamanda daha göze çarpar şekilde teknisyenlerin çoğunun bu sınıftan geldiği gerçeğinde de ifadesini bulmaktaydı. Bilimin gelişmesini destekleyen burjuvazi idi.

Bundan başka, burjuvazi, ekonomik başarı ile başarının bilimsel temelleri arasındaki ilişkinin öylesine bilincindeydi ki eğitim sistemini neredeyse bir tekel olarak ellerinde tuttu. Bilim

teknisyenlerini ve toplumun teknisyenlerini eğiten büyük okullara ve öğretmenlere yegâne erişim aracı eğitimdi.[5] Teknik ilerleme, burjuva parasının bir fonksiyonudur. Ancak bugün Marksistler, burjuvazinin ya teknik ilerlemeyi sınırlamaya ya da savaşın amaçlarına hizmet ettirmeye çalıştığını iddia ediyorlar. Ancak iddiaları, tarihin onların teorilerini yalanlamasını önleyemiyor. Marx'ın kendisi hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunmazdı. Bugün için doğru olan, onun zamanında doğru değildi.

Ancak burjuvazinin bu öz-çıkarı, tüm toplumu kendisiyle birlikte sürüklemeye yetmedi -teknik ilerleyemeye halk tepkisini hatırlayalım. 1848 gibi geç bir tarihte bile işçilerin taleplerinden biri makinelerin kaldırılmasıydı. Bu kolay anlaşılır birşey. Hayat standardı yükselmemişti, insanlar tekniğin hızla devreye girmesinin yolaçtığı hayatlarındaki denge kaybından muzdaripti ve sonuçların sarhoşluğunu henüz hissetmemişlerdi. Köylüler ve işçiler, zaferlerini paylaşmaksızın teknik gelişmenin tüm güçlüklerini omuzlamak durumundaydı. Bu nedenle tekniğe karşı bir tepki vardı ve toplum bölünmüştü. Devletin gücü ve burjuvazinin parası teknikten yanayken kitleler karşıydı.

19. yüzyılın ortalarında durum değişti. Karl Marx, işçilerin gözünde tekniği rehabilite etti. Tekniğin kurtarıcı olabileceğini anlattı. Tekniği kullananlar işçileri köleleştirdiler, fakat bu efendilerin hatasıydı, tekniğin kendisinin değil. Marx belki de bunu söyleyen ilk kişi değildi, ama kitleleri buna ikna eden ilk o oldu. İşçi sınıfı, tekniğe karşı bir mücadele ile değil, aksine, bizzat teknik gelişme ile (ki bu, otomatikman burjuvazinin ve kapitalizmin çöküşünü getirecekti) kurtarılacaktı. Kitlelerin teknikle bu uzlaşması belirleyici oldu. Ancak, eşzamanlı olarak ikinci bir tarihsel gerçeklik ortaya çıkmasaydı açık bir teknik hedefle sonuçlanmada bu yeterli olmayacaktı. Bu ikinci gerçek, tekniğin faydalarının kitleler arasında yayılması denen şeydi. Bu faydalar arasında, günlük hayattaki rahatlamalar, çalışma gününün tedricen kısalması, toplu taşımacılık ve tıptaki iyileşmeler, talihini döndürmek için *yeni fırsatlar (ABD'de ve sömürgelerde)*, konut kalitesindeki artış vs. vardı. 1850-1914 arasında herkesi böyle şahane şeylere yolaçabilecek ve insan yaşamını değiştirebilecek bir teknik hare-

5. Yazar burada, École Polytechnique gibi eğitim kurumlarını değil, aynı zamanda Conseil d'État gibi idare mahkemelerini de kastetmektedir. (Çev.)

ketin mükemmelliğine ikna eden müthiş bir değişiklik yaşandı. Tüm bunlar, Marx'a göre, daha da iyi şeylerin habercisiydi ve izlenecek yola işaret ediyordu. Gerçek ve teori bir kerelik mutabıktılar. Kamuoyu nasıl direnebilirdi?

Öz-çıkarın (rahata kavuşma ideali gibi) sürüklediği kitleler, tekniğin diğer tarafına geçtiler; toplum döndürülmüştü. Tekniğin imkanlarını sonuna kadar kullanmak için ortak bir istek gelişti ve çıkarları en fazla çatışan gruplar (devlet ve birey, burjuvazi ve işçi sınıfı) tekniğe övgüler dizerken birleştiler. Hemen herkes tekniğin mükemmel bir şey olduğunda hemfikirdi. 1914 sonrasında aydınlardan kesin eleştirilerin geldiği doğru ama bunlar genellikle müphem bir idealizmin veya duygusal bir hümaniteryenizmin ifadeleri oldukları için etkisizdi.

Tekniğin daha yeni gelişmeye başladığı 19. yüzyılın ortalarında, peygamber edasıyla bir uyarıcı ses yükseldi. Kierkegaard'ın sesiydi bu. Sağlam düşünsel temellere dayanmasına ve gerçekten övgüye layık olmasına rağmen onun uyarıları çok çeşitli nedenlerle önemsenmedi. Bu uyarılar gerçeğe çok yakındı.

Bu analiz, esas olarak, teknik hareketin önce geliştiği ülkeler İngiltere ve Fransa için geçerlidir. İngiltere'de olaylar Fransa'dakinden bir ölçüde farklı bir seyir izledi fakat aynı ölçeğe ve derin öneme sahipti. Tarihsel sıralama değişikti ama her iki ülkede de yönelim teknik gelişmeye doğruydu. İngiltere'de toplumsal şekillenme, Fransa'da olduğundan farklı yollarla ve farklı bir zamanda gelişti. Sosyolojik tabular daha erken bir dönemde yıkıldı. I. Charles'ın Cromwell tarafından katli, toplumsal şekillenmeye ilk ve temel itkiyi verdi. Ve tüm yazarların hemfikir olduğu üzere, bu tarihten sonra İngiltere'de katı toplumsal hiyerarşi artık varlığını yitirdi. Üstün değer, çalışkanlara toplumsal merdivende yükseklere tırmanma imkanı veren (William Pitt iyi bir örnekti buna) üretken ve etkin emekti. Kral bundan böyle ilahi otoriteyi temsil etmiyordu; ne de millete direnebiliyordu. Kraliyet kişiliğine paranın gücüne dayanan bir sosyolojik rijitlik artık yoktu. 19. yüzyılda gözlemlenen, teknik devrimden sonra ve toplumun yeni denizlere yelken açtığı bir dönemde kazanılan istikrara bakarak 18. yüzyıl İngiltere'sini sosyolojik olarak yorumlamak hata olur. 18. yüzyılda İngiltere genellikle seyyal ve tüm yapılarında istikrarsızdı. Bizatihi Hıris-

tiyanlık, kıta Avrupası'nda olduğu gibi muhafazakâr bir güç değildi. Metodizmin ortaya çıkışından önce iki büyük akım İngiliz toplumunu bölmüştü: Anglikan Kilisesi ve Püritenler. Siyasal başarısızlıklarından sonra bile Püritenler hakim etkiydi. Reformasyonun yerleştirdiği trende uygun olarak mevcut tüm dini tabuları yıktılar ve Tanrının verdiği iyi şeylerin kullanılmasını ve hatta sömürülmesini önemseyen bir pratik, faydacı zihniyet geliştirdiler. Bu trendin kapitalizmin gelişimiyle ilişkisi iyi biliniyor. Anglikan Kilisesi, 18. yüzyılın sonundan beri hoşgörü vazediyordu ve kendisine ana ilke olarak Rahip Warburton'ın sosyal fayda fikrini benimsemişti. Burada da bir tür dinin sekülerleştirilmesi sözkonusuydu. Din artık toplumun çerçevesi değildir; tabularını ve biçimlerini artık topluma empoze edemez. Onun yerine, kendisini topluma entegre eder, ona uyarlanır ve sosyal fayda kavramını kriteri ve meşruiyeti olarak benimser. Eşzamanlı olarak İngiliz toplumsal gruplarının çözülüp parçalaması da gerçekleşti. Bu, Fransa'da olduğu gibi pek devletin etkisinden değil, daha ziyade köylü toplumunun 18. yüzyılın ilk dönemlerinde başlayan çözülmesinden (ki Defoe ve Swift bu süreci çok güzel anlatır) kaynaklandı.

Köylü komünü ve köylü ailesi, 18. yüzyılda yavaşça tahrip edildi. Tarihçiler, o zamana dek dinginlik içinde olmuş bir toplumun amansızca ve Fransa'da olduğundan daha hızla çöküşünü naklediyor. Topraklı sınıfların çıkarları ile paralı sınıfların çıkarları arasındaki mücadele, paralıların çıkarlarının zaferiyle sonuçlandı. Paralı çıkarlara dayanan yeni bir köylü toplumunun nasıl ortaya çıktığının ayrıntılarına burada girmenin anlamı yok. Yeni zenginleşen girişimciler büyük araziler ele geçirerek eski orta sınıfın (gentry) yerini aldı, ama bu bizim konumuz değil. Bizim açımızdan önemli olan, etkisi geleneksel dünyanın organik yapısını değiştiren tüccarlardır. Küçük toprak sahipleri ve küçük çiftçiler ortadan kaldırıldı veya tarım proletaryasına indirgendi yahut da kentlere göç etmeye zorlandı. Kırsal birlikler yokedildi, komünler hemen tümüyle yeni toprak sahiplerinin eline geçerek ahenkli sosyolojik birimler olarak varlıklarını yitirdi. Yeni tarım metotların uygulanması (Fransa'dakinden çok daha çabuk kabul gördüler) harekete hız kattı. Fransa'da büyük ölçüde 1780'lerde gerçekleşen meraların çitle çevrilmesi,

İngiltere'de 1730'da başladı. Yeni tarım teknikleri, açıkçası öylesine üstündü ki eski "açık alan" sistemini (meralar, otlaklar ve ormanlar) koruyabilmek mümkün değildi. Sonuçta, eski organik köylü toplumuna nihai darbe indirildi. Köylü o haliyle hayatta kalamadı ve onunla birlikte tüm bir toplum değişim dalgasına girdi. Bizim atıfta bulunduğumuz yoğrulabilme, İngiltere'de toprağın kullanımındaki bu evrimin sonucu olarak gerçekleşti. Bu da teknik harekete gerekli insan gücünü (ilgisiz, boş, kökünden koparılmış) sağladı. Sadece bu insan gücü sanayinin gelişimi için gerekli olmakla kalmadı; bu şekilde yaratılan kitleler tekniğe olan inanç ve tekniğin yayılması için vazgeçilmez nitelikteydi.

Özetlemek gerekirse, toplumsal şekillenme İngiltere'de Fransa'da olduğundan erken gerçekleşti; teknik hareket de ona paralel olarak gelişti. Bundan başka, Fransız toplumunda çok başat olan devlet, Büyük Britanya'da aynı etkiye sahip değildi.

Bu, açık bir teknik bilincinin gelişmesi bakımından da geçerlidir. Büyük Britanya'da bu bilinç bir burjuva ilgisi olarak kendini gösterdi. Kırsal bölgelerde yeni tekniklerin kullanıma sürülmesinin arkasındaki ruh, kısa bir süre sonra Fransa'yı karakterize edenden çok farklıydı. Fransa'da teknik hareket monarşi tarafından başlatıldı ve bilimsel bir biçim aldı. Akademiler ve araştırma enstitüleri, ülke sathında yeni teknolojilerin reklamını yaptı. Soylular da uyguladı –çoğu kere de ilgi duymadan. İngiltere'de kâr ta başından beri temel dürtüydü. Ampirizm de başat faktördü çünkü teknik daha etkindi. Teknikler, geliştirilmeleri için para ödendiği için geliştirildi. Ticari faaliyet, onları avantajlı görüyordu. Bu, tarımda da sanayide de geçerliydi.

İngiliz teknik hareketinin belirgin özelliği, farklı finans sistemlerinin (bankalar, borsalar, sigorta şirketleri) hepsinin gelişmiş olmasıydı. Tekniğin değerine ilişkin açık bilinç, kendini esas olarak para ile ifade ediyordu ve dağıtım sistemlerinin merkezinde yeralıyordu. Bu alandaki yeniliklerin artması da diğer tüm teknikleri, diğer tüm alanları etkiledi. Britanya devleti bu açık teknik bilinci görece geç bir tarihte kazandı; o da ancak tekniklerin kendi yakın çıkarına uygun olduğunu gördüğünde. Bu teknik açıklık olgusu kimi zaman devletin çıkarlarıyla özel bireylerin çıkarlarının birleşmesi sayesinde gerçekleşti. Örneğin çelik

imalatında Henry Cort'un Donanma'ya tedarikçi olması gerçeği 1780'de çelik tavlama uygulaması için önemliydi. Devlet bu süreçte donanma gemilerini geliştirmek için mükemmel bir araç buldu. Bununla birlikte, Majestelerinin hükümetini teknik istikametine sokan Napolyon imparatorluğuyla rekabetti.

O andan itibaren her iki hükümet de anlamıştı ki ancak tüm devlet ilişkilerindeki ve girişimlerindeki verimlilikle barışa ve savaşa yön verebilirler. İngiliz devleti böylece, tekniğin gelişmesinde Fransız devrimci devletinin açık bir teknik bilinç aşılaması kadar etkili oldu. Britanya burjuvazisinin doğuşuyla İngiltere'de zemin zaten hazırlanmıştı. Ancak İngiltere ve Fransa'daki gelişim farklılıkları ne olursa olsun ortaya çıkan açık teknik bilinci her ikisinde de aynıydı.

Birleşik Amerika'da bu, 19. yüzyıl başlangıcında cereyan etti. O zamana dek bu ülkenin toplumu inorganikti. Fakat o zaman Amerikan sosyal ortamı elverişliydi. Üstelik Amerikalılar Avrupa'da evrilen teknik bilinçten de istifade ettiler; bu yüzden çok geçmeden teknik için bir modele ulaştılar. Giedion'a göre Amerikalılar, karmaşık işlemleri mekanize ederek başladılar (bu da montaj hattını doğurdu). Diğer yandan Avrupalılar, genellikle ip eğirme gibi basit işlemleri mekanize ettiler. Bu Amerikan başarısı, Amerikan ortamının istisnai esnekliğinin sonucuydu.

Bu koşullar diğer Avrupa ülkelerinde, İspanya, İtalya, Almanya, Avusturya ve Rusya'da görülmedi. Bu uluslarda sosyal yapılar oldukları gibi kaldı. Dinin tabuları fanatik derecede saygı görüyordu; toplumun tabuları da hiç sorgulanmıyordu. Engizisyon ve İmparatorluk Mahkemesi, toplumun manevi ve sosyolojik bölüntülerini kıskançça korudu. Dünyanın bu kısmı zaten zayıflatılmış, yıkılmış ve içeriği boşaltılmıştı ama katı biçimleri genellikle iyi olarak kabul görüyordu. Şehirlerde az değişiklik varken, kırsal alanlarda hiç yoktu. Geleneksel organizma olduğu gibi kaldı. Aydınlanmacı despotizm biraz heyecan yaratmaya başladığında da dünyanın bu kısmı öylesine az hazırlıklıydı ki eski toplumsal yapılara karşı mücadelede kendini tüketti. Sözgelimi, Büyük Petro'nun, II. Joseph'in kaderini bir düşünün.

Bu dönemde Almanya ve Rusya'da büyük icatlar yapılmış olabilir. Hitler'in ve daha sonraları Stalin'in tüm önemli buluşların kendi ülkelerinde yapıldığı iddialarını herkes bilir. Abart-

ma payı bir yana, bu iddialarda belki biraz doğruluk payı da var. Ancak keşifler uygulanmamıştır; tekniğin yükselişinde önemli olan da uygulamadır. Uygulamalar gerçekleşmedi, zira elverişli faktörlerin tartıştığımız kombinasyonu yoktu. Bu ülkelerin sosyal ortamı, manevi eğilimleri, grup psikolojisi, sosyolojik yapılar ve geçmiş tarih, hepsi tekniğin yükselişine elverişsizdi. Bazı ülkelerde devlet, özellikle Prusya'da, tekniğin lehindeydi ama devlet katındaki bir açık teknik bilinci çok veçheli gelişme için gerekli büyük insan ve işlem seferberliğinin kapısını açmak için tek başına yeterli değildi.

Kısaca analiz ettiğimiz beş faktörün ortak birlikteliği, tekniğin istisnai artışını açıklamaktadır. Bu faktörler daha önce hiçbir zaman biraraya gelmemişti. Özetlemek gerekirse, bu faktörler şunlardı: 1) nihai çiçek açma öncesinde, önemli duraksamalar olmaksızın çok uzun bir teknik olgunlaşma veya kuluçka dönemi; 2) nüfus artışı; 3) elverişli bir ekonomik ortam; 4) yoğrulabilir ve tekniğin yayılmasına açık bir toplumun neredeyse tam şekillenmesi; 5) diğer faktörleri birleştirip teknik amaca doğru yönlendiren bir teknik bilinci. Bu koşulların bazıları diğer toplumlarda var olmuştu. Üçüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda gerekli teknik hazırlığın ve tabuların yıkılmasının varolması gibi. Fakat eşsiz olgu, beşinin birden eşzamanlı olarak varolmasıydı. Bireysel teknik yenilik için hepsi gerekliydi ve başka herşeyin baş etkeniydi.

Tarih bize başka ne öğretebilir? Teorilerimizi tarihe empoze edebileceğimiz inancı beyhudedir. İnsanın tecrübesinin kendini tekrar ettiğini öne süren her felsefe geçersizdir.

— o —

2. BÖLÜM

TEKNİĞİN ÖZELLİKLERİ

TEKNİĞİN ÖZELLİKLERİ

Bugün tekniği tartışırken bir tavır takınmamak mümkün değil. Takındığımız tavır da, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, tarihsel bir tercih tarafından belirlenmektedir.

Teknik olgusunun insanlık tarihinin sürekli bir unsuru olduğunu kabul edersek, şimdiki boyutuna dair yeni bir şey varmıdır? Bu soru üzerinde iki farklı tavır vardır. Birincisine göre modern dünyada, Taş Devri'nde olduğundan daha fazla gerçek anlamda teknik yenilik yoktur. Jean Fourastié, mizahi bir havayla, tarih öncesi insanın bronz kılıcın kullanılışını ilk görüşünde bizim atom bombası karşısında duyduğumuz derecede korku duyup duymadığını soruyor. O halde teknik yenilikler, insanoğlu için şaşırtıcı ve nahoş yüzünü hep göstermiştir. (Filmler ve çizgi filmler için bitmek tükenmez bir fıkra kaynağıdır bu). Korktuğumuzda tüm yaptığımız, atalarımızdan kalan içgüdülerimize uymaktan ibarettir. Atom bombasından korkmak için, binlerce yıllık herhangi bir yenilikten korkmak için olduğundan daha fazla gerçek neden yoktur. O eski yenilikler insan ırkını yoketmemiştir. Bugünün tekniği daha önceki tekniklerle aynı özelliklere sahiptir. Ne kadar hızlı ve şaşırtıcı olursa olsun, bu normal gelişme bizim için tehlikeli olmaz.

Son derece iyimser bu görüşün karşısındaysa, gerçekten yeni bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu önesüren bir başka görüş var. Modern teknik kompleks ile tekniğin hep varolduğunu

göstermek amacıyla tarihin akışı içerisinde emek mahsulü olarak yaratılan teknik parçaları arasında ortak hiçbir şey yoktur. Bu bakış açısına sahip olanlara göre teknik olgusu yalnızca derece açısından değil tür açısından da bütünüyle bir değişimi temsil etmektedir. Modern toplum, (Marx'ın, özellikle de Engels'in haberini verdiği) bir geçişle yüzyüzedir ve bu geçiş, nicelik değişiminin bir sonucu olarak nitelik değişimini içeriyor. Engels'in fizik olgulara uyguladığı bu postüla, sosyolojik olgular için de geçerlidir. Belli bir niceliğin ötesinde, olgu, bir anlama aynı kalsa da aynı niteliğe, aynı özelliklere sahip değildir.

Bu iki tez arasında sübjektif ve apriori olarak bir tercih yapamazsınız. Gerçekten bir değişim olup olmadığını belirleyebilmek için tekniğin objektif karakteristiklerini incelemek gerekir. Fakat hangi karakteristikleri inceleyeceğiz? İçkin olanlar (doğasında varolanlar) değil; onlar değişmezler. İçkin özellikleri dikkate alırsak, birinci görüş doğrudur. Arşimed'in birtakım savaş motorları yapışındaki mantıksal işeyiş ile bir motoru geliştiren çağdaş bir mühendisinkinin işleyişi aynıdır. Ve aynı içgüdü, insanı taşları mancınıkla kaldırarak bir makineli silah yapmaya sevkeder. Benzer şekilde, teknik gelişme seviyesi ne olursa olsun teknik yeniliklerin yayılmasına dair aynı yasalar işbaşındadır. Ancak bu özdeşlikler hiç de ikna edici değildir.

Değişik tekniklerin ortaya çıkardığı sorunları inceleyen pekçok kimse, geleneksel durum ile bugün karşı karşıya bulunduğumuz durum arasında radikal bir fark bulunduğunu kabul ediyor. İçkin özellikler temelinde bu araştırmacılar, (a) temel teknikler –Ducassé'ye göre bunlar "insanın çevresiyle olan tüm ilişkilerini özetlerler", ile (b) uygulamalı bilimin sonucu olan teknikler arasında bir ayrım yapıyorlar. İlk grup, metot ve biçim olarak nadiren aynı olmakla beraber, içkin özelliklerde özdeştirler. Bunlar, LeRoi-Gourhan gibi sosyologların genelde incelediği ve baz alarak tekniğin yasalarını izah ettikleri temel teknikler kompleksini oluştururlar. İlkel teknikler kendi başlarına bir gerçekliğe sahip değillerdir; insan ile çevresi arasında yalnızca bir aracıdırlar.

Uygulamalı bilimden doğan teknikler, 18. yüzyıla gitmekte ve kendi medeniyetimizi karakterize etmektedir. Yeni faktör, bu tekniklerin çokluğunun gerçekten onların özelliklerini değiştir-

melerine neden olduğudur. Elbette ki eski ilklerden kaynaklanıyorlar ve normal, mantıksal evrimin ürünü gibi görünüyorlar. Ancak artık aynı olguyu temsil etmiyorlar. Aslında, teknik içerik kazanmış, kendi başına bir realite haline gelmiştir. Artık bir araç ve aracı değildir. Kendi başına bir nesne, dikkate almamız gereken bağımsız bir gerçekliktir.

Bununla birlikte, çoğu kere kabul gören bu fark, teknik durumun bugünkü tekilliğini kesinlikle karakterize ediyor gibi gelmiyor bana. Bu karakterizasyon sorgulanabilir çünkü derin tarihsel tecrübeye dayanmıyor. Tekniğimiz ile bedenlerimizin sınırlı ihtiyaçları arasındaki oransızlığa dair herkesin tecrübesine bakarak tekniğin kendi başına bir realite olduğunu ilan etmek yetmez. Bunu akılda tutabiliriz ama eksik, ikna edici olmaktan uzak olduğunu da kabul etmeliyiz.

O halde, gerçek değişimlerin olup olmadığını ortaya çıkaran, tekniğin içkin özellikleri değil, teknik olgusuyla toplum arasındaki ilişkinin özellikleridir. Çok basit bir karşılaştırma yapalım. Bir mermi kovanı patlar ve normalde patlama her zaman aynıdır. Aynı çaplı herhangi 50 adet kovan, patladığında, fiziksel ve kimyasal açıdan yaklaşık aynı objektif özellikleri sergiler. Ses, ışık ve parçaların yansıması hemen hemen aynı kalır. Elli patlamanın içkin karakterleri aynıdır. Fakat 49 kovan biraz uzak yere gider ve ellincisi de bir takım askerin ortasına düşerse sonuçların özdeş olduğu söylenemez. Değişimi gerektiren bir ilişki kurulmuştur. Bu değişimi değerlendirmek için incelenmesi gereken patlamanın içkin özelliği değil, daha ziyade onun çevreyle ilişkisidir. Aynı şekilde, insanoğlu için modern teknikte eskisine göre bir değişim olup olmadığını öğrenmek amacıyla tekniğin iç özelliklerini değil, insan toplumda tekniğin fiili durumunu incelemeliyiz.

Bunun ötesine gitmek ve sözgelimi ilkel insanın teknik buluşla karşılaştığında psikolojik tepkisinin ne olabileceğini hayal etmek tümüyle bir fantezidir. Jean Fourarstié'nin sorduğu soru, gerçeklere bakılırsa, hiçbir anlam taşımıyor. Aklın işleyişi, zaman ve mekana göre değişir; kendimize ilkel insanın aklını yansıtmamız ikna edici olamaz. Bilinebilirlik sınırları içerisinde kalabilmek için teknik ile toplum arasındaki ilişkiyi, anlamlı olan avantajını taşıyan bu ilişkiyi incelemekten hoşnut olmalıyız.

Medeniyette Tekniğin Yeri

Geleneksel Teknikler ve Toplum. Bizden önceki değişik toplumlarda tekniğin konumu neydi? Bu toplumların çoğu teknik boyutları itibariyle birbirlerine benziyordu. Fakat tekniğin kısıtlı olduğunu söylemek yeterli değil. Bu kısıtlılığın kesin özelliklerini belirlememiz gerekir; ki bunlar dört tanedir.

Birincisi; teknik ancak belli dar ve sınırlı alanlarda uygulanıyordu. Tekniği tarih boyunca sınıflandırmaya çalıştığımızda temel olarak üretim tekniklerini, savaş ve avcılık tekniklerini, tüketim tekniklerini (giyim kuşam, evler vs.) ve belirttiğimiz üzere sihir tekniklerini görüyoruz. Bu teknikler kompleksi, modern insana oldukça önemli bir alanı temsil ediyor görünür, hatta tüm hayatı kapsıyor gibi gelir. Üretmekten, tüketmekten, savaşmaktan ve sihir yapmaktan başka daha ne olabilirdi ki? Ancak bunlara perspektif içinde bakmalıyız.

İlkel toplum denen toplumlarda hayatın tamamı gerçekten bir sihir teknikleri ağıyla çevrilmişti. Onlara katılık ve mekanizasyon özelliklerini katan, sayısal çokluklarıdır. Sihir, gördüğümüz üzere, tekniğin kökeni bile olabilir, ama bu toplumların temel özellikleri teknik bir uğraşı değil dini bir uğraşıydı. Sihrin bu totaliter karakterine rağmen bir teknik evrenden bahsetmek mümkün değil. Ayrıca, tekniklerin önemi, tarihsel toplumlara yaklaştıkça tedricen azalmaktadır. Bu toplumlarda grup yaşamı temel olarak teknik dışıydı. Ve her ne kadar belli üretken teknikler hâlâ mevcut idiyse de sosyal ilişkilere, siyasal eylemlere, askeri ve hukuki hayata bir teknik vermiş olan sihir biçimleri genellikle ortadan kalkıyordu. Bu alanlar tekniklere cevap vermez oldu; onun yerine toplumsal spontaneliklerin konusu oldu. Kendini geleneksel olarak hep teamüller içinde ifade etmiş olan hukuk, artık teknik bir katılık özelliğine sahip değildi. Devlet bile kendini ortaya koyan bir güçten başka bir şey değildi. Bu faaliyetler, teknik irade ve iyileşmelerden çok, özel girişime, kısa ömürlü tezahürlere ve kısa süreli geleneklere bağlıydı.

Teknik addettiğimiz faaliyetlerde bile en belirgin olan özellik her zaman bu değildi. Örneğin küçük bir ekonomik hedefin başarılmasında teknik çaba, biraraya toplanma zevkinden sonra geliyordu. "Eskiden New England'lı bir aile bir biraraya gelme

çağrısında bulunduğunda, yani beraberce çalışma çağrısında bulunduğunda bu, ilgili herkes için yılın en keyifli anlarından biriydi. Çalışma, biraraya gelmek için bir bahanenin ötesine pek geçemezdi."[1] Toplumsal ilişkileri ve insani temasları sürdürme faaliyeti, ikincil nedenler olan şeylerin teknik planlamasına ve çalışma zorunluluğuna üstün geldi. Toplum teknikten uzaktı. Birey düzeyinde bile teknik, genelde düşündüğümüzden çok daha sınırlıydı. Çünkü modern zamanlarda biz, üretim ve tüketimin hayatın tümüyle kesiştiğine inanırız.

İlkel insan için ve görece geç bir döneme kadar tarihsel insan için çalışmak bir işkenceydi; bir erdem değil. Daha sıkı çalışmak zorunda olmaktansa, tüketmemek yeğlenirdi. Kural, hayatta kalabilmek için gerekli olduğu kadar çalışmaktı. İnsanlar mümkün olduğunca az çalışıyordu ve sınırlı mal tüketimine de razıydı (Örneğin Afrika zencileri ve Hindular arasında olduğu gibi). Bu, hem üretim hem de tüketim tekniklerini sınırlayan hakim bir davranıştı. Kimi zaman kölelik bir çözümdü. Nüfusun tüm bir segmenti çalışmıyor, bir köle azınlığının çalışmasına bağımlı oluyordu. Genellikle köleler bir azınlığı oluşturuyordu. Emperyal Roma, Perikles dönemi Yunanistan'ı ve 18. yüzyıldaki Antiller bizi yanıltmasın. Köleci toplumların çoğunda köleler azınlıktaydı.

Tekniklerin kullanımına harcanan zaman, uykuya, muhabbete, oyunlara ve hepsinden güzeli de düşünmeye ayrılan keyif zamanlarıyla karşılaştırıldığında kısaydı. Bunun sonucu olarak teknik faaliyetler bu toplumlarda çok az yer işgal ediyordu. Teknik, ancak birtakım kesin ve iyi tanımlanmış zamanlarda işlev görüyordu. Bizden önceki tüm toplumlarda vaziyet böyleydi. Teknik, ne insanoğlunun uğraşısının bir parçasıydı ne de kafa yorduğu bir konuydu.

Tekniğin bu kısıtlılığını, geçmişte tekniğin bugün olduğu kadar önemli sayılmadığı gerçeği de gösteriyor. Bundan önce insanoğlu kendi kaderini teknik ilerlemeye bağlamamıştı. Teknik gelişmeyi insanoğlu, bir tanrı olarak değil bir araç olarak değerlendiriyordu. Ona pek umut bağlamamıştı. Giedion'un, geleneksel olarak tekniğin sahip olduğu küçük önemi anlattığı takdire şayan kitabından bir örnek alalım.

---

1. George C. Homans (nakleden. Jerome Scott ve R.P. Lynton)

Günümüzde konforu, eşyanın teknik düzeni dışında öngöremiyoruz. Bizim için konfor; banyolar, kolay merdivenler, köpüklü-kauçuklu paspaslar, klimalar, çamaşır makineleri vesaire demek. Temel amaç, efor sarfetmekten kaçınmak, dinlenmeyi ve fiziksel hazzı artırmaktır. Bizim için konfor, maddi dünya ile yakından ilintilidir, kendini kişisel mallar ve makinelerin gelişmesinde gösterir. Giedion'a göre, Orta Çağların insanı da rahatını düşünüyordu ama onlar için konfor tamamen farklı biçim ve içeriğe sahipti. Manevi ve estetik düzene dair duyguları temsil ederdi. Mekân, konfordaki temel unsurdu. İnsanlar açık alanların, büyük odaların, gezip görme ve başkalarına çarpıp durmadan dolaşma imkanlarının peşindeydi. Bu anlayışlar bizim için tümüyle yabancıdır,

Konfor ayrıca mekânın belli bir ayarlamasını da içeriyordu. Orta Çağlarda bir oda, hiçbir mobilyası olmasa da "bitmiş" olabilirdi. Herşey orantılara, malzemeye ve biçime bağlıydı. Hedef rahatlık değil, belli bir atmosferdi. Konfor, insanın yaşadığı yerdeki kişilik damgasıydı. Bu, dönemin evlerindeki iç mimari açısından varolan aşırı çeşitliliği en azından kısmen açıklamaktadır. Bu, geçici bir hevesin neticesi de değildi; karaktere adapte olmayı temsil ediyordu. Gerçekleştirildiğinde de Orta Çağ insanı, odasının iyi ısınmamasına veya sandalyesinin sertliğine aldırmıyordu.

Kişiyle çok yakından bağlı olan bu konfor anlayışı, insanın kendisinin hesaba kattığı gibi açıktır ki ölümü hesaba katmaktadır. İnsanoğlunun ölüm bilinci de, benzer şekilde, onun yeterli bir çevre arayışını etkilemektedir. Giedion'un incelemesi ikna edicidir. Orta Çağ insanı, tekniğin etkisinin olduğu (tümüyle maddi saydığımız, bu yüzden de teknik özellik taşıyan nesneler üzerinde bile) bir anı hayal etmedi.

Tekniğin eylem alanının bu sınırlaması, bu alanlarda kullanılan teknik araçların kısıtlılığı ile daha bir artıyordu. Arzulanan bir sonucu elde etmek için çok çeşitli araçlar yoktu; varolan araçları geliştirme çabası da neredeyse hiç yoktu. Aksine, bilinçli bir Malthusiyen eğilimin egemen olduğu anlaşılıyor. Örneğin, bu, ifadesini loncaların alet edevata ilişkin düzenlemelerinde ve biçimler ekonomisi ilkesiyle de Roma hukukunda ifade ediyordu. İnsanlar sahip oldukları bu tür araçları genellikle

sonuna kadar kullanır, eskileri etkili olduğu müddetçe onları yensiyle değiştirtmeye veya başka araçlar yaratmaya pek aldırmazdı. Hukuk penceresinden bakıldığında; biçimler ekonomisi ilkesi, mümkün olan en az hukuki araç yaratılmasına yolaçtı. Yasalar az sayıdaydı; kurumlar da öyle. İnsanlar, asgari sayıda araçtan azami sonucu almak için tüm hünerlerini gösterirdi. Endüstriyel açıdan da bu böyleydi. Toplum, yeni bir ihtiyaca tepki olarak yeni bir aracın yaratılmasına yönelik değildi. Vurgu daha ziyade sürekli uzatılan, işlenen ve geliştirilen eski araçların kullanımınaydı.

Alet edevatın kusurları, işçinin yetenekleriyle kapatılırdı. Önemli olan mesleki know-how ile uzman bakışıydı. İnsanın yetenekleri, aletlerinden maksimum sonucu çıkarttırabilirdi. Bu bir teknik çeşidiydi, ama araçsal tekniğin hiçbir özelliğine sahip değildi. Herşey yeteneklerine göre insandan insana değişme gösterirken modern anlamda teknik bu tür değişkenliği ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Kendi başına tekniğin zayıf bir rol oynaması anlaşılır birşey. Herşey, en temel araçları kullanan insanlar tarafından yapılıyordu. Bitmiş olanı arama, kullanırken mükemmelleştirme ve uygulama mahareti arayışı, insanların işlerini kolaylaştırmalarına imkan tanıyacak ama aynı zamanda gerçek hüner isteğinden vazgeçmenin sözkonusu olduğu yeni araçlar arayışının yerini aldı.

Bu noktada iki karşıt sorgulama düzenimiz var. Tüm ihtiyaçlara cevap veren bir araç bolluğu varolduğunda, her bir araca dair mükemmel bir bilgiye veya her birini kullanacak vasfa bir kişinin sahip olması imkansızdır. Bu bilgi her halükarda faydasızdır. İhtiyaç duyulan, aracın yetkinliğidir, insanınki değil. Fakat 18. yüzyıla gelinceye dek tüm toplumlar esas olarak araçların kullanımındaki gelişmelere yönelikti ve araçların kendisiyle az ilgileniyordu. İki yönelim arasında açık seçik bir ayrım yapılamaz. Pratikte belli bir olgunlaşma derecesine erişen insan yeteneği, aracın kendisinin iyileştirilmesini mutlaka gerektirir. Mesele, geliştirme yoluyla aracın tam kullanımı aşamasını geçme meselesidir. Bu yüzden, iki olgunun birbirinin içine geçtiğine kuşku yoktur. Fakat geleneksel olarak vurgu, aracı kullanan insan üzerindeydi; onun kullandığı araç üzerinde değil.

Esas itibariyle kişisel maharetin pratiğe dökülmesinin so-

nucu olan araç geliştirme işi, tümüyle pragmatik bir şekilde gerçekleşti. Bu nedenle, özgün karakteristikler bakımından sınıfladığımız tüm teknikleri birinci kategoriye koyabiliriz. Pek etkili olmayan az sayıda teknikti bunlar. Doğu ve Batı toplumunda M.Ö. 10. yüzyıldan M.S. 10. yüzyıla kadar olan dönemde durum buydu.

Teknik dünyası 18. yüzyıl öncesinde hâlâ üçüncü bir özelliğe sahipti; o da tekniğin yerel olmasıydı. Toplumsal gruplar çok kuvvetliydi ve dışarıya kapalıydı. Maddi anlamda az bir iletişim vardı; manevi anlamda daha da azdı. Teknik yavaş yaygınlaştı. Teknik yayılmanın belli bazı örneklerinden bahsetmiş bulunuyoruz. Mısır'da tekerleğin Hyksoslar tarafından devreye sokulması, Haçlı seferleri filan. Fakat bu tür olaylar binlerce yıl aldı ve tesadüf eseriydi. Çoğu örnekte az bir geçiş vardı. Taklit yavaş yavaş gerçekleşti ve insanlık bir teknik aşamadan bir sonrakine büyük güçlüklerle geçti. Maddi teknikler için geçerli olan bu durum, maddi olmayan tekniklerin için daha bir geçerlidir.

Yunan sanatı, Romalılar tarafından taklit edildiğinde bile çanak çömlek yapımı gibi sanayi projelerinde Yunan sanatı olarak kaldı. Roma hukuku Roma sınırlarının ötesine geçemedi. Buna karşılık Napolyon yasaları Türkiye ve Japonya tarafından benimsendi. Sihre gelince, bu teknik tümüyle gizli kalmaya devam etti. Her teknik olgu, başka yerlerdeki benzer hareketlerden ayrıydı. Geçişler yoktu; sadece el yordamıyla nafile ilerlemeler vardı. Coğrafi olarak, verili bir tekniğin alanını bulabilir; etki, taklit ve yayılma alanlarını izleyebiliriz. Bulduğumuz hemen her durumda yayılma derecesinin ne kadar küçük olduğunu görürüz.

Bu neden böyleydi? Açıklaması basit: teknik, medeniyetin asli bir parçasıydı. Medeniyet de sayısız ve çok çeşitli unsurlardan oluşuyordu –mizaç, bitki örtüsü, iklim ve nüfus gibi doğal unsurlar ve sanat, teknik ve siyasal rejim gibi yapay unsurlar. İçiçe geçmiş tüm bu unsurlar arasında teknik, eşsiz olandı. Teknik onlara değiştirilemez biçimde bağlı ve bağımlıyken onlar da tekniğe bağımlıydılar. Teknik, kesin belirlenmiş bir toplumun bir parçasıydı ve bütünün bir fonksiyonu olarak gelişerek onun kaderini paylaştı.

Nasıl ki bir toplum bir başka toplumla değiştirilemezse,

teknik de kendi uygun çerçevesinde sınırlı kaldı. Başka bir yerde, içinde yerleştiği toplumdan daha fazla yayılamazdı. Coğrafi olarak teknik geçiş olamazdı çünkü teknik anonim bir ticari mal değildi, aksine tüm bir kültürün damgasını taşıyordu. Bu, sosyal gruplar arasında basit bir engelin varlığından daha fazlasını gerektirir. Teknik, bir sosyal gruptan bir başkasına, her ikisi de aynı gelişme düzeyinde oldukları ve aynı medeniyet türleri oldukları durumlar hariç, sıçrayamıyordu. Bir başka deyişle, geçmişte, kendi öz kültürüyle ilişkili olarak teknik, objektif değil sübjektifti.

Bu yüzden, uygun çerçevesine yerleşen teknik özerk olarak gelişmedi. Tersine, onunla beraber değişmek zorunda olan bir yığın faktöre bağımlıydı. Bu hareketi, ilkin tekniğin evrimi, sonra da diğer faktörlerin katılımı şeklindeki Marksizmin basit anlayışı çerçevesinde düşünmek doğru olmaz. Bu görüş, 19. yüzyıl için doğru, ama tüm bir tarih için yanlıştır. Belli önemli ortak varyasyonlar geleneksel olarak varolmuştu ve teknikle birlikte varolan bu faktörler, medeniyete göre değişim gösterdi. Mesela, Mısırlılar ve İnkalar'da teknik ile devletin; Yunanlılar ve Çin'de teknik ile felsefenin birlik ilişkisi. Francastel, tekniğin nasıl "sanat tarafından soğurulup yönlendirildiğini" ortaya koydu. Örneğin, 15. yüzyılda tekniğin, biçimlenebilir bir dünya vizyonuna tabi olması ve vizyonun da teknik üzerine limitler ve talepler dayatmasında olduğu gibi. O dönemde "teknik yeniliklerle çok iyi donanmış, ama bu yenilikleri bilinçli bir şekilde ancak hayal mahsulü bir yapıyı gerçekleştirmeye imkan verecek derecede kullanma yolunu seçmiş" bütün bir medeniyet vardı. O dönemden sonra da karmaşık bir "sanat tekniğini" görüyor; ama saf haliyle tekniği neredeyse hiç görmüyoruz.

Sonuç, aynı neticeyi elde etmeye yarayan çok büyük bir yerel teknik çeşitliliğiydi. Bu farklı sistemler arasında bir mukayese veya rekabet henüz yoktu. "Dünyadaki en iyi tek yol", henüz bulunamamıştı. Verili bir mahalde "en iyi yol" meselesiydi bu. Bundan dolayıdır ki silahlar ve araçlar çok değişik biçimler aldı. Sosyal organizasyonlar da son derece çeşitliydi.

Kölelikten de bir bütün olarak sözetmek imkansız. Roma köleliğinin, sözgelimi, eski Cermen köleliğiyle ya da Cermen köleliğinin Kildanilerin köleliği ile bir ilişkisi yoktu. Çok farklı realite-

leri anlatmak için alışkanlık eseri bir tek kavramı kullanıyoruz. Bu aşırı çeşitlilik, tekniği en önemli özelliğinden yoksun kıldı. En iyi olarak görülen, etkinliğiyle de diğerlerini ortadan kaldıran tek bir araç yoktu. Bu çeşitlilik, insanların gıdım gıdım ilerleme kaydettiği bir tecrübe etme çağının varolduğuna inandırdı bizi. Bu yanlış bir düşünceydi ve bugün kendini içinde bulduğumuz aşamanın en yüksek insanlık seviyesini temsil ettiği şeklindeki çağdaş önyargımızdan kaynaklanıyordu. Gerçekte ise çeşitlilik, çeşitli halkların değişik tecrübe girişimlerinden değil, tekniğin hep bir kültür içinde gömülü olması gerçeğinden doğdu.

Tekniğin bu mekansal kısıtlılığının yanısıra, bir zaman sınırlaması da görüyoruz. 18. yüzyıla dek teknikler çok yavaş gelişti. Teknik çalışmalar tümüyle pragmatikti; araştırmalar ampirik, geçişler yavaş ve zayıftı. Şu gelişmeler için yüzyıllar gerekiyordu: (*a*) bir buluşun kullanılması (su değirmeni gibi); (*b*) bir oyun maddesinden yararlı bir nesneye geçiş (barut, otomatonlar); (*c*) bir sihir işleminden ekonomik bir işleme geçiş (hayvan yetiştirme); (*d*) bir aracın basit bir şekilde geliştirilmesi (at boyunduruğu ve tek bıçaklı sabandan sıralı pulluğa geçiş). Bu durum, soyut teknikler için daha bir geçerliydi. Bana göre soyut teknikler zaman içinde verili bir medeniyetten onun halefine neredeyse aktarılamaz niteliktedir. Tekniğin gelişimi yeniliklerin gelişimi olarak sunulduğunda biraz kuşkucu ve her halükârda ihtiyatlı olmalıyız. Aslında bu gelişme, hiçbir zaman bir potansiyel olmanın ötesine geçmedi. O zamana dek gerçek tekniğin, yani genelleşmiş uygulama anlamında tekniğin varolduğunu kanıtlayacak bir şey yok. 17. yüzyıl buluşlarından oluşan güzel bir dosya hazırlamak ve ondan da o dönemde büyük bir teknik hareketin etkili olduğu sonucunu çıkarmak mümkün. Pekçok yazar, ki bunlar arasında Jean Laloup ve Jean Nelis de var, bu hataya düşmüştür. Pascal hesap makinasını, Papin buharlı motoru bulduğu için bir teknik devrim sözkonusu değildi. Ne de bir elektrikli dokuma tezgahı "prototipi" yapıldığı yahut da kömürün kuru damıtması keşfedildiği için sözkonusuydu. Gille'in mantıklı bir şekilde belirttiği gibi, "18. yüzyıl *Encyclopédie*'sinde en iyi tarif edilen makineler muhtemelen 15. yüzyıldakilerden daha iyi anlaşılabilir, ama bir devrim oluşturdukları pek söylenemez". Başlangıçtaki sorun, makine-

yi yapmaktı; yani bulunan tekniği gerçekten çalıştırmak. İkinci sorun, makinenin tarih içinde yayılmasıyla ilgiliydi ve bu ikinci aşama çok yavaş ilerledi.

Buluş ile teknik arasındaki bu yarışma, ki sözünü ettiğimiz büyük zaman aralığının nedenidir, Gille tarafından şu sözlerle doğru yorumlanıyor: "Teknik gelişmede bir kopukluk vardı ama araştırmalarda muhtemelen bir süreklilik sözkonusuydu". Gille, teknik ilerlemenin aralıklı bir ritimle geliştiğini açıkça ortaya koyuyor: "Teknik, demografik ve ekonomik ritimlerle ve belli iç çelişkilerle içiçedir". Bu kopukluk, gelişim aralığına bugün bile katkıda bulunmaktadır.

Tekniğin gelişimindeki yavaşlık tarih boyunca belirgindir. Bu sabitede çok az değişimlerin meydana geldiği anlaşılıyor. Fakat bu yavaşlığın tamamen tekdüze olduğu söylenemez. Bununla birlikte, oldukça verimli görünen dönemlerde bile, gelişimin çok yavaş olduğu açıktır. Örneğin, klasik dönemde özellikle zengin olan Roma hukuku, mükemmel bir biçim alabilmek için iki yüzyıl geçirdi. Dahası, uygulamalı buluşların sayısı oldukça sınırlıydı. Önemine rağmen 15. yüzyıl dört veya beş önemli teknik uygulamadan daha fazlasını getirmedi. Bu gelişim yavaşlığının doğal sonucu, *tekniğin insanlara adapte edilebilmesiydi*. İnsanlar, neredeyse bilinçsizce teknikle atbaşı gitti, onun kullanımını ve etkisini kontrol etti. Bu durum, insanın tekniğe adaptasyonundan (modern zamanlarda olduğu gibi) değil, *daha ziyade tekniklerin insana tâbi olmasından* kaynaklanıyordu. Teknik, adaptasyon sorunu yaratmadı, çünkü hayat ve kültür çerçevesinde sağlam bir şekilde yer etmişti. Öylesine yavaş gelişti ki insanın kendi yavaş gelişimine üstün gelmedi. İkisinin gelişimi öylesine birbirine yakındı ki insan, kendi tekniklerine yetişebiliyordu. Fiziksel açıdan teknik, insanın hayatına tecavüz etmiyordu. Ne de manevi gelişimi ve ruhsal hayatı teknik tarafından etkileniyordu. Teknikler, insanın bireysel gelişimini sağladı, belli gelişmeleri kolaylaştırdı ama onu doğrudan etkilemedi. Toplumsal denge, genel gelişimin yavaşlığına uygun düşüyordu.

Gelişmedeki bu yavaşlık, tasarımlardaki büyük bir irrasyonel çeşitlenmeyle paralel gelişti. Tekniğin gelişimi, sağa sola dağılmış çok sayıda deneyin eşlik ettiği bireysel çabaların bir so-

nucuydu. İnsanlar, zaten varolan araçlar ve kurumlar üzerinde tutarsız modifikasyonlar yapıyordu. Fakat bu modifikasyonlar, adaptasyon oluşturmuyordu. Diyelim ki bir silah veya araç gereç müzesini gezdiğimizde şaşırır, aynı yer ve zamanda bir tek araçtaki muazzam çeşitliliği görürsünüz. İsviçreli askerlerin kullandığı büyük kılıcın en azından dokuz değişik biçimi vardı (çengelli, çatallı, çift saplı, altıgen bıçaklı, zambak şeklinde bıçaklı, yivli vesaire). Bu çeşitlilik, açıktır ki demircilere has değişik imalat biçimlerinden kaynaklanıyordu. Teknik bir arayışın bir göstergesi olarak açıklanamazdı. Verili bir türden modifikasyonlar, bir hesap kitabın veya özel bir teknik iradenin sonucu değildi. Estetik değerlendirmelerden kaynaklanıyorlardı. Araçların kendisi gibi teknik işlemlerin de neredeyse hep estetik kaygılara dayandığını vurgulamak gerek. Güzel olmayan bir aracı düşünebilmek mümkün değildi. Verimliliğin zaferinden beri genellikle kabul edilen güzel olanın kullanıma iyi uyarlanan olduğu fikrine gelince (geçmişin estetik arayışlarına böyle bir anlayış hiçbir zaman rehberlik etmedi), ne kadar doğru olursa olsun böyle bir güzellik anlayışı bir Toledo kılıcın işleyen veya koşu takımını yapan sanatkâra yön vermiyordu. Tam tersine, estetik değerlendirmeler lüzumsuzdur ve çok yararlı, etkili bir aygıta yararsızlık unsuru katmaktadır.

Bu biçim çeşitliliği, aşırı gurur ve haz (kullanıcının aşırı gururu ve sanatkârın hazzı) etkilemekteydi. Her ikisi de klasik tipte değişimlere neden oldu. Yunanistan ve Orta çağların tüm eserlerinde görülen saf fantezi de neden katılmayacaktı ki? Tüm bunlar, verili türün modifikasyonuna yolaçtı. Daha fazla verimlilik arayışı da benzer bir rol oynadı, fakat çeşitli faktörler arasında bir faktördü bu. Değişik biçimler deneme yanılmaya tabiiydi ve belli biçimler giderek istikrara kavuştu, ya şekil güzellikleri ya da faydalı olmaları dolayısıyla taklit edildi. Nihai sonuç, selefinden türetilen yeni bir türün yerleşmesiydi.

Tüm teknik mekanizmalarda işleyen etkilerin çeşitliliği, bu alanlardaki yavaş ilerleme temposunu açıklar. Sadece akla değil, motiflerin çeşitliliğine uymak insanın önemli bir dayanağı gibi görünüyor. 19. yüzyılda toplum yalnızca verimlilik kaygılarını kabul eden özel bir rasyonel tekniğe kafa yormaya başladığında, sadece geleneklerin değil aynı zamanda insanlığın en de-

rin içgüdülerinin çiğnendiği hissediliyordu. İnsanlar, vazgeçilemez faktörler olan estetik ve morali yeniden ortaya koyma arayışına girdi. Bu çabaların sonucu 1880'lerde stilin belli boyutlarının eşine rastlanmadık biçimde yaratılması oldu. Araç gereçler, makine yapımı süslemelerle tanışıyordu. Dikiş makineleri pik demirden çiçeklerle süsleniyor; ilk traktörler kabartma boğa kafaları taşıyordu. Bu süslemeleri sunmanın israf olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Bunda süslemelerin çirkinliklerinin de kuşkusuz payı oldu. Ayrıca bu gösterişlilik, teknik açıdan yanlış bir yolu da temsil ediyordu. Makineler, tasarımları kullanmaları bakımından matematiksel özen ile yapıldığı ölçüde eksiksiz olabilirdi. Bir süs, hava direncini artırabilir, bir tekerleğin dengesini bozabilir, sürati veya hassasiyeti değiştirebilirdi. Pratik faaliyette gereksiz estetik kaygılara yer yoktu. İkisi birbirinden ayrılmalıydı. Daha sonra, kullanıma en iyi uyarlanmış çizginin en iyi olduğu fikrine dayanan bir stil gelişti.

Soyut teknikler ve onların moral değerlerle ilişkileri aynı evrimi geçirdi. Önceleri ekonomik ve siyasal incelemeler etik incelemeyle ayrılmaz biçimde bağlıydı ve insanlar, ekonomik tekniğin bağımsızlığının bilincine vardıktan sonra bile bu birlikteliği yapay olarak sürdürmeye çalıştı. Oysa modern toplum saf teknik mülahazalarla yürütülür. Fakat insanlar kendilerini insan faktörünün ters konumunda bulduklarında, insanın haklarına, Milletler Cemiyeti'ne, özgürlüğe, adalete dair her çeşit moral teoriyi tuhaf bir şekilde yeniden devreye soktu. Onların hiçbiri, McCormick'in ilk biçerdöverinin fırfırlı güneşliğinden daha fazla önemli değil. Bu moral güzellikler teknik gelişmeyi fazlaca köstekledikIerinde, ıskartaya çıkartılırlar -hızlı ya da yavaş bir şekilde, çok veya az bir merasimle, ama yine de kararlılıkla. Bugün içinde bulunduğumuz durum budur.

Bu gelişme faktörlerinin ve teknik farklılaşmanın ortadan kaldırılması, bu gelişmenin temel sürecinin dönüşümünü meydana getirdi. Bugün teknik gelişme, kendi verimlilik hesabının dışında başka hiçbir şey tarafından etkilenmemektedir. Arayış artık kişisel, deneysel ve ustalıklı değil, soyut, matematiksel ve endüstriyeldir. Bireyin bundan böyle katılmadığı anlamına gelmez bu. Aksine, ilerleme ancak sayısız bireysel deneyden sonra elde edilir. Fakat birey, ancak verimlilik arayışına tâbi olduğu

ölçüde ve estetik, etik ve fantezi gibi ikincil sayılan bugünün tüm akımlarına direndiği ölçüde müdahil olur. Bu soyut eğilimi temsil ettiği ölçüde bireyin teknik yaratıcılığa (ki giderek bireyden bağımsız ve kendi matematik yasasına bağlıdır) katılmasına imkan tanınır.

Çok uzun bir süre rasyonel sistematikleştirmenin teknik tiplerin sayısını azaltıcı işlev göreceğine inanılıyordu. Çeşitlendirme faktörleri ortadan kaldırıldığı ölçüde, daha az sayıda, daha basit ve daha gelişmiş tiplere ulaşılacaktı. Sonuçta, 19. yüzyılın son dönemlerinde mekanik, tıbbi ve idari sahalarda, içinden fantezi ve irrasyonelliğin tümüyle temizlendiği kesin araçlar hizmetteydi. Sonuç, daha az sayıda araç idi. Ancak daha fazla ilerleme kaydedildikçe yeni bir çeşitlendirme faktörü devreye girdi. Bir aracın (enstrümanın) mükemmel bir etkinlik gösterebilmesi için mükemmel bir şekilde uyarlanabilmesi gerekiyordu. Fakat mümkün olan en rasyonel araç, operasyonel çevrenin aşırı çeşitliliğini hiç hesaba katmaz. Bu, tekniğin temel bir özelliğini teşkil eder. Her yöntem, bir tek ve spesifik sonucu ima eder. Porter Gale Perrin'in ifadesiyle, "Aynen bir kelimenin, başka hiçbir kelimeye tam olarak denk gelmeyen bir fikri çağrıştırması gibi", sabit bir teknik yöntem de sabit bir sonuç doğurur. Teknik metotlar çok amaçlı, uyarlanabilir veya değiştirilebilir değildir. Perrin bunu hukuk tekniğine gönderme yaparak ayrıntılı biçimde gösteriyor, ama başka herşey için de geçerlidir bu. Çok iyi bilinen Pierre de Latil'in verdiği makine örneğini alalım. Mümkün olan en yüksek mükemmellik seviyesine ulaştırılan, amacı pik demirden bir vuruşta uçak motorlarının silindir kapaklarını üretmek olan bir makine. Makine 28 metre uzunluğunda, fiyatı da 100.000 ABD dolarıydı. Fakat istenen silindir tipi değiştiği an makine hiçbir işe yaramaz hale geldi. Herhangi bir yeni işleme uyarlanamazdı. Fransa'da mükemmel bir yetkinlikle işleyen bir hukuk sistemi Türkiye'de işlemeyebilir. Gerçek verimlilik için sadece makinenin rasyonel boyutu değil, aynı zamanda çevreye adaptasyonu da hesaba katılmalı. Askeri bir tank, dağlık bir arazide mi yoksa çeltik tarlasında mı kullanılacağına bağlı olarak farklı bir biçim alacaktır. Bir araç ne kadar tek bir işlevi ve en iyi şekilde yerine getirecek tarzda tasarlanırsa, o derece de çok amaçlılıktan uzaklaşır. Sonuçta ye-

ni bir teknik aygıt çeşitlenmesi ortaya çıkar. Bugün araçlar, kendilerinden istenen sürekli daha uzmanlık kullanımının bir sonucu olarak farklılaşmaktadır.

Havacılık alanı bize bunun en iyi örneklerinden birini sunmaktadır. Uçaklar, verildikleri kullanıma göre tarif edilir. Son derece belirli ve giderek farklılaşmış tipler var. Halihazırda beş büyük kategoriden oluşan Fransız askeri uçakları şunlar: (1) stratejik bombalama uçakları, (2) taktik bombalama uçakları, (3) takip uçakları, (4) keşif uçakları, ve (5) nakliye uçakları. Bu beş kategori alt bölümlere de ayrılıyor. Her biri diğeriyle yer değiştirmeyen toplam onüç farklı tip var. Her biri, giderek daha fazla rafine teknik uyarlamalardan doğan farklı özelliklere sahip.

Aynı yaygın farklılaşma çok daha önemsiz alanlarda da görülüyor. Dünyanın en büyük makine yağı üreticisinin yakınlarda çıkan bir broşürü, münhasıran otomobiller için tasarlanmış 15 farklı çeşitte motor yağı sıralıyor. Her tür belirli bir kullanıma karşılık geliyor, her biri özel nitelikler taşıyor ve hepsi aynı derede gerekliler.

Tekniğin, az önce sıraladığımız özelliklerden kaynaklanan dördüncü bir özelliği, insanoğluna has tercih imkanıdır. Tüm teknikler coğrafi ve tarihsel olarak sınırlı oldukları müddetçe, çok değişik türdeki toplumlar varolabildiler. Çoğu zaman, iki büyük medeniyet türü (aktif ve pasif) arasında bir denge vardı. Bu ayrım iyi bilinir. Kimi toplumlar, yerkürenin kendi çıkarına kullanımına, savaşa, fethe ve tüm biçimleriyle yayılmaya yöneliktir. Başka toplumlar içe dönüktür. Kendilerini destekleyecek kadar çalışır, kendilerine odaklanır, maddi yayılmayla ilgilenmez ve dışarıdan olan herşeye katı engeller koyar. Manevi açıdan bu toplumları karakterize eden, mistik bir davranış, kendine son verme ve ilahi olana garkolma arzusudur.

Bununla birlikte insan toplumları değişken bir özellik taşır. Bir döneme kadar aktif olmuş bir grup pasifleşebilir. Sözgelimi, Budizme dönmelerine dek Tibetliler fetihçiydiler ve sihre inanırlardı. Sonraysa, dünyanın en pasif, en mistik halkı oldular. Bunun tersi de gerçekleşebilir.

İki toplum tipi tarih boyunca birarada varoldu. Gerçekten, dünya ile insan arasındaki denge için gerekli görünüyordu bu. 19. yüzyıla gelinceye kadar teknik onlardan birini dışlamamış-

tı. Bundan başka, insan, kendisini verili bir gruba bağlayarak ve bu grup üzerine etki uygulayarak, teknikten soyutlayabilirdi kendisini. Elbette üzerinde başka kısıtlamalar vardı. Birey, kendi grubuna göre hiçbir zaman tam özgür değildi, fakat bu kısıtlamalar tamamen belirleyici ve zorunlu nitelikte değildi.

Bilinçsiz sosyolojik uyumu veya devletin gücünü ele aldığımızda bu güçlerin başka komşu grupların ve sadakatlerin varlığı tarafından mutlaka karşı dengelendiğini görürüz. İnsan üzerinde su götürmez hiçbir kısıtlama yoktu, çünkü başka herşeye göre mutlaka iyi olan hiçbir şey keşfedilmemişti. Teknik biçimin çeşitliliğinden ve taklidin yavaşlığından sözetmiş bulunuyoruz. Ancak belirleyici olan hep insan eylemiydi. Çeşitli teknik biçimlerle temas kurduğunda birey tercihini çok sayıda nedene bağlı olarak yapardı. Dini coğrafya üzerine yaptığı çalışmada Pierre Deffontaines'in gösterdiği gibi, verimlilik bunlardan biriydi.

Belli bir tipte bir medeniyet çerçevesi içinde varolan birey her zaman belli tekniklerle karşı karşıya bulunmasına rağmen yine de o medeniyetle yollarını ayırma ve kendi kaderini kontrol etme özgürlüğüne sahipti. Tabi olduğu kısıtlamalar belirleyici işlev görmüyordu, zira teknik dışıydılar ve ortadan kaldırılabilirlerdi. Oldukça iyi bir teknik gelişmeye bile sahip olan aktif bir medeniyette birey her zaman ayrılabilir ve örneğin mistik, tefekküre dayalı bir hayata yelken açabilirdi. Tekniklerin ve insanın aşağı yukarı aynı düzeyde olması gerçeği, bireye tekniği reddetme, onsuz yapabilme imkanı tanıdı. Tercih onun için gerçek bir imkandı. Sadece kendi iç dünyasına ilişkin değil, dünyasının dış biçimine de ilişkin olarak. Hayatının gerekli unsurları, bizzat biçimlerini reddettiği medeniyet tarafından üç aşağı beş yukarı liberal bir şekilde korunur ve sağlanırdı. Pek çok açıdan teknik bir medeniyet olan Roma İmparatorluğu'nda bir insanın geriye çekilip münzevi hayatı yaşaması veya İmparatorluğun gelişmesinin, temel teknik gelişiminin uzağında kırsal bölgelerde yaşaması mümkündü. Bir bireyin askerlik hizmetinden, büyük ölçüde de emperyal vergilerden ve hukuktan kaçınması karşısında Roma hukukunun yapacak birşeyi yoktu. Bireyin maddi tekniklere göre özgürlük imkanı daha da fazlaydı.

Birey için en az bir çabayla bir serbest tercih alanı ayrılmıştı. Tercih bilinçli bir kararı içeriyordu ve yalnızca tekniğin mad-

di yükünün henüz bir insanın omuzlayabileceğinden daha çok olmamasından dolayı mümkündü. Sözünü etmiş olduğumuz karakteristiklerin bir sonucu olan tercihin varlığının, teknik evrimi ve devrimi yöneten en önemli tarihsel faktörlerden biri olduğu anlaşılıyor. O halde gelişme, bir keşif mantığı yahut tekniklerin kaçınılmaz ilerlemesi değildi. Teknik açıdan etkili olma ile etkili insani karar arasında bir etkileşimdi. Her ne zaman ki bu iki unsurdan biri ortadan kalkınca sosyal ve insani durgunluk mutlaka onu izledi. Örneğin, Afrika zencileri arasında etkili teknik daha gelişmemiş ve etkisizken durum böyleydi. İkinci unsurdaki geri kalmaya gelince, onu bugün yaşıyoruz.

Yeni Özellikler. Analizini yapmış olduğumuz teknik, toplum ve birey ilişkilerinin özellikleri, bana göre 18. yüzyıla kadar tüm medeniyetlerde ortaktı. Tarihsel olarak onların varlığı pek tartışılmaz. Ancak bugün en üstünkörü bir değerlendirme, bize tüm bu karakteristiklerin kaybolduğu sonucuna varmamızı sağlar. İlişki aynı değil; bugüne kadar tanıdığımız sabitelerden hiçbirini temsil etmiyor. Fakat bu, zamanımızın teknik olgusunu karakterize etmek için yeterli değil. Bu tarif teknik olgusunu tümüyle negatif bir perspektife oturtmasına rağmen aslında teknik olgusu pozitif birşeydir; kendine özgü pozitif özellikleri temsil eder. Tekniğin eski karakteristikleri gerçekten kaybolmuştur, ama yenileri de onların yerini almıştır. Bunun sonucu olarak bugünün teknik olgusunun, geçmişin teknik olgusuyla neredeyse ortak hiçbir yönü yok. Hadisenin negatif boyutunu, yani geleneksel özelliklerin yokolmasını ortaya koymak için diretmeyeceğim. Bunu yapmak yapay, didaktik ve savunması zor olur. Bu yüzden, özetle medeniyetimizde tekniğin hiçbir şekilde sınırlı olmadığını belirteceğim. Teknik tüm alanlara yayılmış olup, insanın eylemleri dahil tüm eylemleri kapsar olmuştur. Araçların sayısında sınırsız bir çoğalmaya yolaçmıştır. İnsanın emrindeki araçları belirsiz bir şekilde geliştirmiş, onun hizmetine neredeyse sınırız çeşitte aracı ve yardımcı koymuştur. Teknik, tüm yerküreyi kapsasın diye coğrafi olarak genişletilmiştir. Sadece sokaktaki insana değil, teknisyenin kendisine de şaşırtıcı gelen bir hızla gelişiyor. Sonsuza dek tekerrür eden, insani sosyal gruplarda daha da keskin bir şekilde tekerrür eden so-

runlar yaratıyor. Dahası, teknik objektifleşmiş, fiziksel bir şey gibi geçirilir olmuştur. Bu yüzden de işlediği çevre ya da ülke ne olursa olsun belli bir medeniyet birimine yol açıyor teknik. Daha önceleri yürürlükte olan özelliklerin tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. İşte bu nedenle, şimdinin tekniğinin pozitif özelliklerini dikkatli bir şekilde incelememiz gerekir.

Bugünün teknik olgununun iki temel özelliği vardır. Apaçık oldukları için üzerlerinde fazla durmayacağım. Tesadüftür ki bu ikisi, genellikle "en iyi yazarlar" tarafından vurgulanan yegâne özellikler. Bu iki özellikten ilki rasyonelliktir. Teknikte, boyutu ya da içinde uygulandığı alan ne olursa olsun, spontane ve irrasyonel olanla ilişkilendirmek için genellikle mekaniği getiren bir rasyonel süreç vardır. En iyi örnekleri sistematikleştirme, işbölümü, standartların oluşturulması, üretim normları vb'de görülen bu rasyonellik, iki ayrı aşamayı içeriyor. Birincisi, her işlemde "söylemin" kullanımıdır ki spontaneliği ve kişisel yaratıcılığı dışlar. İkinci olarak, yöntemin tek başına mantıksal boyuta indirgenmesi sözkonusudur. Tekniğin her müdahalesi, aslında gerçeklerin, güçlerin, olguların, araçların ve enstrümanların mantık şemasına indirgenmesidir.

Teknik olgusunun ikinci açık özelliği yapaylıktır. Teknik doğaya karşıttır. Sanat, hüner ve yapaylık: sanat olarak teknik, yapay bir sistemin bir parçasıdır. Bu bir görüş meselesi değildir. Tekniğin bir fonksiyonu olarak insanın emrindeki araçlar, yapay araçlardır. Bu nedenle, Emmanuel Mounier tarafından makine ile insan bedeni arasında yapılan karşılaştırma değersizdir. Teknik araçların birikimiyle yaratılmakta olan dünya yapay bir dünyadır, bu nedenle de doğal dünyadan radikal biçimde farklıdır.

Yapay dünya, doğal dünyayı tahrip eder, ortadan kaldırır ve bağımlı kılar; bu dünyanın kendini yeniden kurmasına, hatta onunla sembiyotik bir ilişkiye girmesine izin vermez. İki dünya ortak hiçbir yanları olmayan farklı mecburiyetlere, farklı direktiflere ve farklı yasalara uyar. Aynen hidroelektrik tesislerinin şelaleleri alıp su kanallarına yönlendirmesi gibi, sosyal çevre de doğal olanı absorbe eder. Artık hiçbir doğal çevrenin olmayacağı bir zamana doğru hızla yaklaşıyoruz. Kuzey kutbunda geceleri görülen yay biçimindeki ışıkları yapay olarak yapmayı ba-

şardığımızda gece ortadan kalkacak, ebedi gündüz gezegene egemen olacak.

İyi bilinen bu iki özelliğe ilişkin sadece kısa anlatımlar sundum. Fakat diğerlerini biraz daha derinlemesine tahlil edeceğim. O özellikler; teknik otomatizm, kendini çoğaltma, monizm, evrenselcilik ve özerkliktir.

Modern Tekniğin Özellikleri

Teknik Tercihin Otomatizmi. "En iyi tek yol", tekniğimizin karşılık geldiği formül budur. Kararlaştırılan yöntemin rasyonel bir bakış açısıyla, tatmin edici olacak şekilde herşey ölçülüp matematiksel hesabı yapıldığında ve yöntem pratik bakış açısından o zamana dek kullanılanların veya rakip yöntemlerin açıkça en etkilisi olduğunda, teknik hareket kendi kendini yönlendirir hale gelir. Bu sürece ben *otomatizm* diyorum.

Büyüklük açısından değerlendirildiğinde, sözgelimi 3 ile 4 arasında bir kişisel tercih sözkonusu değildir; 4, 3'ten büyüktür. Bu, kişisel yönü bulunmayan bir geçektir. Hiç kimse ne bunu değiştirebilir, ne tersini iddia edebilir ne de kişisel olarak bundan kaçabilir. Benzer şekilde iki teknik yöntem arasında da bir tercih sözkonusu değildir. Yöntemlerden biri, kendisini kaçınılmaz biçimde ortaya koyar; sonuçları hesap edilir, ölçülüp biçilir, açıktır ve tartışma götürmez.

Eskiden öngörülemeyen ama şimdi gerçekleştirilen cerrahi bir operasyon, bir tercih konusu değildir. Neyse odur. Bu noktada teknik otomatizmin baş özelliğini görüyoruz. Bizatihi tekniğin kendisi, *ipso facto* olarak, göz yumma veya muhtemel tartışma olmaksızın teknikler arasından kullanılacak olanı seçer. İnsanoğlu hiçbir şekilde tercihin amili (agent) değildir. Hiç kimse insanın teknik gelişmenin amili olduğunu (bu konuyu daha sonra ele alacağım) mümkün olan teknikler arasında seçim yapanın insan olduğunu söylemesin. Gerçekte insanoğlu ne amilidir ne de benzer bir iş yapmaktadır. İnsan, çeşitli tekniklerden elde edilen etki ve sonuçları kaydeden bir aygıttır. Karmaşık ve bir ölçüde de insani motifler arasında bir seçim yapmaz. Yalnızca, maksimum verimliliği getiren teknik lehinde karar verir. Fakat bu tercih değildir. Bir makine de aynı işlemi yerine getirebilir. Bir

açıdan mükemmel çıkan verili bir metodu terkettiğinde insan yine de bir tercih yapıyor görünür. Oysa onun eylemi, yalnızca, sonuçları etraflıca incelediği ve sözkonusu yöntemin bir başka açıdan daha az verimli olduğu sonucuna vardığı gerçeğinden kaynaklanır. Buna iyi bir örnek, büyük sanayi tesislerimizi mümkün olan en fazla derecede yoğunlaştırdıktan sonra o yoğunlaşmayı geri çekmemizdir. Başka bir örnek, daha sürekli bir verimlilik (kişi başına verimlilik daha az olsa bile) elde edebilmek amacıyla belli birtakım yüksek üretim sistemlerini terketmek olur. Her zaman metodun kendisini geliştirme meselesidir bu.

Modern toplumun düzeltebileceği en kötü karalama, birtakım kimselerin veya sistemin bu teknik otomatizmi engellediği suçlamasıdır. Bir sendika liderinin "durgunluk anında verimlilik, sosyal bir beladır" diye ilan etmesi, bir protesto ve kınama furyasına yolaçar, çünkü o kişisel bir yargıyı, üretilebilecek olanın üretilmesi gerektiği şeklindeki teknik aksiyomun önüne koymaktadır. Eğer bir makine verili bir hasılayı sağlıyorsa kapasitesi oranında kullanılmalıdır. Böyle yapmamak kriminal ve antisosyal bir davranış olarak değerlendirilir. Teknik otomatizm, yargılanamamayabilir veya sorgulanamayabilir. En güncel, verimli ve teknik nitelikli süreç için hemen kullanım bulunmalıdır.

Komünizmin kapitalizme yönelttiği temel eleştiri, finans kapitalizminin getirisi olmayan teknik gelişmeye ket vurduğu veya teknik gelişmeyi sadece kendisi için tekel oluşturmak amacıyla teşvik ettiğidir. Her halükârda, Rubinstein'in belirttiği gibi, teknik gelişme kapitalizmde teknikle ilgisi olmayan nedenlerle gerçekleşir; eleştirilmesi gereken de bu gerçektir. Komünist rejim teknik gelişmeye dönük olduğundan, komünizmin üstünlük nişanesi tüm teknik gelişmeyi benimsiyor olmasıdır. Rubinstein, çalışmasını, bu gelişmenin Sovyetler Birliği'ndeki tüm çabaların gayesi olduğunu, bu ülkede hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan teknik otomatizmde hareket serbestisinin varolduğunun söylendiğini belirterek bitiriyor.

Bir başka geleneksel analiz, Rubenstein'inkini tamamlar nitelikte. Thorstein Veblen'in yaptığı bu ciddi çalışma, makine ile iş/işletme arasında bir çatışma olduğunu öne sürüyor. Başlangıçta buluşları hızlandıran finansal yatırım, şimdi teknik faaliyeti devam ettirmektedir. Kapitalizm, amacı daha verimli bir

metot veya daha hızlı işleyen bir makinenin *ipso facto* ve otomatik olarak önceki metot veya makinenin yerini alması olan teknik faaliyete serbest bir hareket alanı tanımaz. Kapitalizm, tekniği kabul edilemez biçimde sonuçlara (tekniğe değil) tabi kılar ve teknik gelişmeyi ememez. Bu nedenle kapitalizm, bu faktörlere serbest bir hareket alanı tanımaz. Makinelerin teknik gelişme temposuyla değiştirilmesi tümüyle imkansızdır, çünkü bir makineyi yenisi çıkmazdan önce amorti edecek süre yoktur. Ayrıca, bu makineler ne kadar çok geliştirilirse ve böylece daha verimlileştirilirse, maliyetleri de o derece artacaktır.

Teknik otomatizm arayışı, kapitalist girişimi başarısızlığa mahkum eder. Kapitalizmin tepkisi iyi bilinir: yeni makinelerin patenti alınır ve yeni makineler asla işletmeye konulmaz. Kimi zaman zaten faaliyette olan makineler elde edilip (1932'de İngiltere'nin en büyük cam fabrikası örneğinde olduğu gibi) imha edilir. Kapitalizm, teknik otomatizmi artık ekonomik veya sosyal düzlemde izleyecek durumda değildir. Tekniğin üretimine imkan sağladığı tüm malların soğurulmasını mümkün kılacak bir dağıtım sistemini geliştirmekten acizdir. Kaçınılmaz olarak aşırı üretim krizlerine yolaçar kapitalizm. Aynı şekilde, herbir yeni teknik gelişmenin boşa çıkardığı insan gücünden istifade etme yeteneği de yoktur. İşsizlik krizleri ardı sıra gelir.

Böylece Marx'ın eski şemasına dönüyoruz: kapitalizmi tehlikeye atan, onun nihai yokoluşunu haber veren, (herşeyin kendi çizgisine çekilmesi isteğiyle) teknik otomatizmdir. Bu, yerinde bir eleştiri olup iki şeye işaret etmektedir. Bir kere, otomatizmden sözederken haklıyız. Eğer kapitalizmin durumu gerçekten tarif edildiği gibiyse, bu teknik gelişme otomatik olarak davrandığı için böyledir. Yöntemler arasındaki seçim, artık insan ölçüsüne göre yapılmamakta, hiçbir şeyin önleyemeyeceği mekanik bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Tüm o gücüne rağmen kapitalizm, bu otomatizm tarafından ezilecektir. İkincisi; günümüz insanı için bu otomatizm doğru ve iyidir. Komünizm bu kapitalizm eleştirisini propaganda için başarılı bir sıçrama tahtası yapabiliyorsa bu, eleştiri geçerli olduğu içindir. Ve, teknik gelişmenin dışında herşey (herşeyden önce Tanrı) sorgulanabilir olduğu için geçerlidir. Geriye yapacak bir şey kalmıyor; çok iyi işleyen, görünüşe bakılırsa dur durak bilmeden

işleyen bir mekanizmaya hayretle bakmanın dışında. Fakat herşeye rağmen, tekniğe dair kesin bir hükme varılmamalı, ne de onun otomatizmine müdahale edilmeli. Teknik gelişmenin yol almasının otomatikleşmesi işte buradadır. Modern insan teknik gelişme üzerindeki kontrolden feragat ettiğinde ve tercihi kendisi yapabilmek için tekniği kendisine getiremediğinde.

O halde bu, teknik otomatizmin ilk boyutudur. Teknik daire içinde yöntemler, mekanizmalar, organizasyonlar ve formüller arasındaki tercih otomatik olarak yapılır. İnsan, tercih yeteneğinden koparılmıştır, bu haliyle de tatmin olmuştur. Tekniğin yanında yeraldığında da bu durumu kabul eder.

Şimdi de otomatizmin ikinci boyutunu ele alalım. Teknik alanı uygun yerinde bıraktığımızda bir yığın teknik dışı araçla karşılaşırız. Bunlar arasında, başlangıç aşamasındaki bir tür yoketme süreci yürürlüktedir. Çeşitli teknik sistemler tüm alanları öylesine işgal ettiler ki o zamana dek teknik dışı olan yaşam biçimleriyle heryerde çatışır durumdalar. İnsan hayatı bir bütün olarak teknik tarafından batırılmamıştır. Rasyonel veya sistematik biçimde düzenlenmeyen eylemlere yer vardır. Ancak spontane faaliyetlerle teknik arasındaki çatışma, spontane faaliyetler için felaket gibidir.

Teknik eylem, teknik dışı her eylemi otomatikman ortadan kaldırır ya da teknik eyleme dönüştürür. Ancak, bilinçli bir çaba veya yönlendirici iradenin varolduğu anlamına gelmez bu. Modern insanı en çok ilgilendiren bir perspektiften, yani fayda açısından,. her teknik eylem teknik dışı eylemden üstündür. Sözgelimi siyaseti ele alalım. Siyasetin ustalığı, çabuk kavrayışı, özel bir kabiliyet türünü, hatta dehayı; kısacası görünüşte şans eseri biraraya gelen kişisel nitelikleri içeren bir sanat olduğu söylenirdi. Eğer politika bir teknik eyleme dönüşecekse, şans ortadan kaldırılmalıydı. Başarılacak sonuçlar kesin olmalıydı. Şu veya bu derecede tüm insanların paylaştığı kestirilemezlik (öngörülemezlik) özelliği de yokedilmeliydi. Sonucun kesinliği elde edilecekse, bilhassa istikrarsız bu oyun için kurallar konulmalıydı. Zorluk büyüktü ama atom enerjisinden yararlanmaktakinden belki daha büyük değildi.

Siyasal tekniği kuran Lenin'di. Bunun için komple bir ilkeler dizisi formüle etmede başarılı olamadı, ama başından beri

ikili bir sonuç elde etti. Sıradan bir politikacı bile, "metodu" uygulamakla, felaketleri savuşturacak ve tutarlı bir politik çizgiyi tutturabilecek iyi bir ortalama politikayı başarabilirdi. Üstelik *metot, teknik olmayan politikadan kat be kat üstündü. Aynı* sonuç, daha az kaynak, daha ucuz bir şekilde elde edilebilirdi.

Askeri düzlemde, Hitler tarafından uygulanan teknik, onun sadece mutlaka tekniğin doğrudan bir sonucu olmayan birşeyi başarmasını sağlamadı, fakat daha önemlisi, tüm alanlarda (asker sayısı, askeri teçhizat sayısı, ekonomik güç vs.) yaklaşık beş katı bir üstünlüğe sahip olan bir düşmana karşı üç yıl boyunca direnebilmesini sağladı. (Savaş veya siyaset için teknik geliştirmek de bir deha işareti olsa da, Hitler'deki, Napolyon'da olduğu gibi askeri deha değil, teknikti). Bu direnme kapasitesi, Almanların muazzam askeri tekniğinden ve ulus ile ordu arasında geliştirdikleri mükemmel ilişkiden kaynaklanıyordu.

Aynı şekilde Lenin okulunun siyasal tekniği, diğer tüm politik biçimler üzerindeki (bu politik biçimler baskı yapacak son derece fazla kaynakları devreye soktuklarında bile) başarıları mümkün kıldı. Leninci politikaların akıntısı, rakiplerinin muazzam politik-ekonomik aygıtlarının üstün gücü karşısında belli dönemlerde geri çekilir. Fakat böyle bir politik tekniğe ancak başka bir teknik rakip olabilir. Amerikan politik tekniği çok geri olduğundan onun yerine muazzam bir kaynak harcaması yapmak zorunda. Muazzam ama verimsizce kullanılan kaynak ve aygıta karşı bir tekniğin üstünlüğü, tekniğin kendini gösterdiği noktanın gerçek bir dönüm noktası haline geldiği anlamı taşır. Tekniğin nüfuz ettiği bir çevre tamamen ve çoğu kere de bir anda teknik bir çevreye dönüşür. Arzulanan bir sonuç şart koşulmuşsa, teknik araçlar ile teknik dışı araçlar arasında imkan dahilinde bir tercih (hayal gücüne, bireysel niteliklere veya geleneğe dayanan) sözkonusu değildir. Teknik araçlarla hiçbir şey yarışamaz. Tercih a priori olarak yapılır. Teknik olandan ziyade başka yöntemi kullanmaya karar vermek bir bireyin ya da *grubun gücü dahilinde değildir. Birey bir ikilem içerisindedir.* Ya kendi tercih özgürlüğünü korumayı seçer; geleneksel, kişisel, moral veya ampirik araçları seçer ve bu yolla da kendisine karşı etkili bir savunmanın olmadığı, ona karşı yenilmek durumunda olduğu bir güç ile rekabete girer. Ya da teknik gereklili-

ği kabul eder ki bu durumda kendisi muzaffer olacaktır, ama teknik köleliğe geri dönülmez biçimde teslim olarak. Gerçekte onun hiçbir tercih özgürlüğü yoktur.

Bugün biz, teknik olmayan herşeyin elimine edildiği bir tarihsel gelişim aşamasındayız. Bir bireye, bir ülkeye veya bir sisteme meydan okuma, yegane teknik bir meydan okumadır. Yalnızca teknik bir güç bir teknik güce karşı durabilir. Başka ne varsa silinip süpürülür. Serge Tchakotin bize durmadan bunu hatırlatıyor. Psikolojik propaganda haykırışlarının ışığında ne cevap verilebilir ki? Kültüre veya dine müracaat etmek beyhude. Halkı eğitmek yararsız. Propagandaya ancak propaganda, tecavüze de ancak tecavüz karşılık verebilir. Hitler bunu Tchakotin'den çok önce *Mein Kampf*da formüle etmişti: "Düşmanı zehirli gazlara karşı zehirli gazlarla mücadele etmeyi öğrenmediği müddetçe, insanın zayıflığının yerinde bir değerlendirmesine dayanan bu taktik, neredeyse matematik olarak başarıya götürmelidir".

Tekniğin özgün karakteri, bize, yıldırım hızıyla ilerlemesinin nedenlerinden birini verir. Teknisyen olmadığı müddetçe bugün bir bireye yer yoktur. Tekniği kullanmadığı müddetçe hiçbir sosyal grup çevrenin baskısına direnemez. Tekniğin hızla ittirmesinin dümenini elde tutmak, gerek bireyler gerekse gruplar için bir ölüm kalım meselesidir. Yeryüzündeki hiçbir güç tekniğin baskılarına dayanamaz.

Günümüzün teknik olgusu kendini sürdürebilecek mi? Yoksa sırası gelince zayıflamadan muzdarip olmalı, hatta tasfiye olmalı mı? İleriyi görmek zor. Bunu yapmanın yeri burası da değil. Kuşkusuz tekniğin sınırları var. Fakat bu sınırlara eriştiğinde, bu sınırların dışında başka bir şey olacak m? Sınırları, nesnesi ve metodu tarafından önceden varsayılmaktadır. Ancak kendisi dışındaki herşeyi zayıflatmada başarılı olmuyor mu? Kesin ve sınırlı alanı dışında, büyüklüğü ne olursa olsun, varlığını sürdürebilen herhangi bir şey olacak mı? Bu soruya elinizdeki kitap boyunca cevap veriyor olacağız. Teknik daire içerisinde başka hiçbir şey barınamaz çünkü, Jünger'in gösterdiği gibi, teknik karşı konulamaz biçimde genellikle bütünlüğe (tam olma haline) doğru ilerler. Bu bütünlük henüz elde edilemediği ölçüde teknik daha zayıf olanı elimine ederek ilerlemek-

tedir. Tam tatmini elde ettiğinde ve görevini başardığında da sahada tek başına kalacaktır. Teknik böylece kendini hemen yıkıcı ve yaratıcı olarak gözler önüne serer; hiç kimse de ona hükmetmeyi istemez veya edemez.

Kendini Çoğaltma. Tekniğin kendini çoğaltmasının iki boyutu var. Şu an için teknik, kendi gelişiminde, dönüştürüldüğü ve neredeyse insanın önemli bir müdahalesi olmadan ilerlediği bir noktaya geldi. Modern insanlar tekniğe çok düşkün, üstünlüğünden çok emindir. Teknik ortamdan çok etkilenir ve istisnasız teknik gelişmeye dönüktür. Hepsi onunla iş görür; her meslek veya zanaata herkes teknik iyileştirmeleri sokmak ister. Esas olarak teknik, bu ortak çabanın bir sonucu olarak ilerler. Teknik gelişme ve ortak insani çaba aynı kapıya çıkar. Vincent, her biri teknik gelişmeye küçük çapta müdahil olan çok sayıdaki faktörü incelikle analiz ediyor. Bunlar: tüketici, sermaye birikimi, araştırma kuruluş ve laboratuarları ve "bir anlama mekanik olarak işleyen" üretimin organizasyonu. Teknik gelişme, Vincent'e göre, tüm bu faktörlerin bir "ürünü" gibidir. Bir anlama teknik, gerçekten anlık gelişmeler yoluyla ilerler. Bu anlık gelişmeler, insanların ortak çabalarının sonucudur ve önemli bir ileri aşamaya imkan verecek bir yeni koşullar kitlesini oluşturuncaya kadar sürekli katılıma açıktır. Ancak tekniğin insanın müdahalesini de keskin bir şekilde azalttığı da aynı derecede doğrudur. Birşeyleri keşfeden, artık deha insanlar değil. Belirleyici olan artık bir Newton'ın vizyonu değil. Belirleyici olan, ileri hamleler için koşulların bu anonim gelişimidir. Tüm bu koşullar aynı zamana denk geldiğinde, önemli ilerlemeleri gerçekleştirmek için yalnızca asgari insani müdahale gerekir. Neredeyse, teknik bir sorunun gelişiminin bu aşamasında soruna kim el atarsa çözümü o bulur bile diyebilecek durumdayız.

Buharlı motor ve onun daha sonraki türlü türlü biçimleri örneği iyi bilinmekte. Bu örnek bugün tüm alanlarda tekrarlanıp duruyor. Çeşit çeşit anlık detayların (herbiri bütünü tamamlamaya yarayan) biraraya gelmesi, yeni verileri toplayan, durumu dönüştüren birtakım unsurlar ilave eden ve sonuçta da kendi adını taşıyan bir makine veya şahane bir sisteme hayat veren bir bireyin müdahalesinden çok daha belirleyici öneme sahiptir.

Eğitim alanında da gelişmenin oluş şekli budur. Başlatan kimselerin (Decroly ve Montessori gibi) gösterdiği genel istikametten sonra tekniğin gelişmesini dur durak bilmeden besleyen şey, binlerce eğitimcinin bulgularıdır. Aslında eğitim sistemleri, hiç kimse bunun farkında olmasa da uygulamanın bir sonucu olarak tümüyle dönüştürülür. Sanayi tesislerinde ayrıntıların keşfi bir başka şekilde, işçinin işine ilgisini uyandırmak için kullanılır. İşçiden sadece çalıştırdığı makineyi kullanması değil, çalışmasındaki kusurları bulmak için incelemesi, sonra da hatalara çare bulması, bunun yanında verimliliğinin nasıl artırılabileceğini belirlemesi de istenir. Varılan sonuç, işçilerin iyileştirmeler için fikir ve planlarını belirtebilecekleri "öneri kutusu"dur. Bu kollektif, anonim araştırmalar, dünyada hemen her yerde benzer bir güdüyle teknikleri geliştirir. Bu, kendini çoğaltma özelliğinin çarpıcı bir sonucudur. Benzer teknik yeniliklerin pek çok ülkede eşzamanlı olarak ortaya çıkarıldığı gözden kaçmamaktadır. Bilimin giderek daha fazla teknik bir boyut kazanması ölçüsünde bu keşifler heryerde aynı zamanda yapılmakta. Bu, bilimsel keşiflerin aslında teknik tarafından yönetildiğinin bir başka göstergesidir.

Atomun parçalanması ve atom bombası bu eşzamanlılığın karakteristik örneğidir. Almanya, Norveç, Sovyetler Birliği, Birleşik Amerika ve Fransa'da araştırmalar 1939'da neredeyse aynı noktaya ulaşmıştı. Fakat koşullar Avrupa'nın teknik gelişimini sarsmış, üstünlüğü ABD'ye vermişti. Bu koşullar arasında Norveç ve Fransa'nın işgali, keşiften birkaç ay sonra Almanya'nın çöküşü ve SSCB'deki araç ve hammadde sıkıntısı vardı. Bilimsel yenilikler için doğru olan, teknik yenilikler için çok daha doğrudur. Yalnızca araçlardan yoksunluk belli ülkelerdeki gelişmeyi durdurur. Bir ülke tekniğin kullanımında ne kadar ileri olursa o kadar fazla malzeme (insan sayısı, hammaddeler veya makinelerin karmaşıklığı olsun) gerekir. Teknikleri azami ölçüde kullanabilmek için bir ülkenin varlıklı olması gerekir. Ülke bunu yapabilecek durumdayken teknik ülkenin refahında yüz katı bir artış getirir. Bu, kendini çoğaltma özelliğinin bir başka boyutudur.

Kendini çoğaltma kavramını gerekçelendirmek hâlâ gerekli, çünkü kavram, az önce anlata geldiklerimle çelişiyor gibi. Eğer

teknik gelişme her biri kendi katkısını yapan binlerce teknisyenin ortak çabası tarafından sağlanıyorsa kendini çoğaltmadan bahsetmek imkansızlaşır. Ancak, aydınlatılması gereken bir başka boyut daha var.

Tekniği ilgilendiren herşeyin otomatik büyümesi (yani hesabı yapılmayan, arzu veya tercih edilmeyen büyüme) sözkonusudur. İnsanlar için de geçerlidir bu. İstatistiksel olarak, birbuçuk asırdır bilim adamı ve teknisyenlerin sayısı her onyılda ikiye katlanmıştır. Öyle anlaşıyor ki bu kendi kendini üreten bir süreçtir; teknik kendisini doğurmaktadır. Yeni bir teknik biçim tezahür ettiğinde bir miktar başka biçimleri de mümkün kılar, şekillendirir. Basit ve temel bir örnek vermek gerekirse; içten yanmalı motor, otomobil, denizaltı vb. tekniklerini mümkün kıldı, şekillendirdi. Aynı şekilde, bir teknik yöntem bir kere bulununca özellikle kendisi için bulunduğu sahanın dışında pek çok alanda uygulanabilir. Örneğin, "yöneylem araştırması" teknikleri, birtakım askeri kararları almada katkıda bulunsun diye geliştirildi. Fakat çok geçmeden görüldü ki karar verilmek zorunda olunan her yerde uygulanabilirdi. Bu tekniklerde uzman biri olan Baraché'nin dediği gibi, "Sorunların kendilerinin niteliği ikincildi... yaklaşım yöntemleri ve kullanılan tekniklerin genel bir ölçeği olduğu kanıtlandı". Aynı şey, organizasyon tekniği için de söylenebilir. Bu nedenle, uygulama alanlarının çoğalması sözkonusudur.

Bu, tekniğin mutlaka sonsuz veya sınırsız bir çoğalması anlamına gelmiyor. Burada tahmin yürütme alanına girmek istemiyorum, ama teknik gelişmenin hızlı veya yavaş yokolacağı tahminleri bana öyle geliyor ki gerçekler tarafından çürütülüyor. Diyelim ki, mekanik gelişmenin neredeyse sonuna gelindiğini ilan eden Lewis Mumford olsun; veya ikincil mekanik faaliyetlerin üçüncül faaliyetlere geçişini ilan eden Colin Clark olsun, tehlikeli bir güven denebilecek şeyi sergiliyorlar. Lewis Mumford, buluşlarımızın bir kısmının geliştirilemeyeceğini, mekanik faaliyetin mümkün alanının genişletilemeyeceğini, mekanik gelişmenin fiziksel dünyanın doğasıyla sınırlı olduğunu gösteriyor. Bu sonuncusu doğru. Ancak, fiziksel dünyanın toplam imkanlarını bilebilmenin fersah fersah uzağındayız. Mumford o satırları yazdıktan onbeş yıl sonra da servomekanizması, radar

ve atomun parçalanması bulundu. Makinelerin çoğalmasının sınırsız olamayacağı açıktır. Ancak, iddia edilen bir durgunluğa (stagnasyon) bel bağlamamak için, bu gelişmenin bir yüzyıl daha devam etmesi yeterli olur.

Mekanik teknikler için geçerli olan, ekonomik teknikler için de geçerlidir. Léon Hugo Dupriez'in, "stagnasyoncuların" (mesela Wolf'un) hatalarından bahsederken kullandığı ifadelere tümüyle katılıyorum. Şöyle diyordu Wolf: "Teknik-ekonomik gelişmenin sınırı kanunu, geçmişteki gelişmenin gelecekteki gelişmeye kapıyı kapatmasıdır. Gelecekteki gelişme için her durumda geçmiş gelişmenin yalnızca bir marjini, bir parçası, gerçekten sadece küçük bir parçası kalmaktadır". Dupriez'in bu türden ifadelerin hatalarını ifşa etmesi bana çok ikna edici geliyor. O yüzden okuyucu için onun çalışmasına atıfta bulunmakla yetineceğim.

Diğer yandan Lewis Mumford, en iyi organizasyonun belli makinelerin kullanımını azaltma eğiliminde olduğunu gösteriyor –bir anlama Colin Clark'ın da düşüncesidir bu. Bu kesinlikle doğru. Fakat o "en iyi organizasyon"nun kendisi bir tekniktir ve üstelik bir mekanik unsur da taşır. Fourastié üçüncül, mekanize sektörün çoğalmasının sözkonusu olduğunu ilan ederken, son on yılın idari mekanizasyonundaki fevkalade ilerleme de dikkate alınmalı. Bu mekanizasyon, "organik ve psikolojik olanın mekanik olanla değiştirilmesi" adı verilen yolla insanın çalışmasının koşullarını değiştirmektedir. Bu gerçeğin, "ikincil" sektörde olduğu gibi toplumda aynı işsizlik krizini gerektireceği kesindir. Bir örnek vermek gerekirse, tabülatör, saatte 45.000 numara ekleyip basar (eğitimli bir işçinin 1500 tanesine karşılık). Dakikada 150 satırı okur, hesap eder, analiz eder ve basar. Ona tutuşturulmuş bir delgeç de, sonuçları özetleyen delikli kartları üretir. Gamma (bir manyetik bobin makinesi), 200.000 bireysel veri kapasiteli bir "hafızaya" sahip. 1960 model bir hesap makinesi, bir saniyede 40.000 işlem yapabilir. Makine, organizasyonel gelişmeyle birlikte, gerek çalışanların sayısını ve masrafları gerekse kollektif bir düzlemde insan gücünün üçüncül sektörünü azaltmanın bir aracıdır.

Mekanik çoğalmanın hızının azaldığına pek katılmıyorum. Teknik gelişmenin bir başka aşamasındayız, o kadar. Asimilas-

yon, organizasyon ve başka alanların fethi aşamasıdır bu. Burada gerçekleştirilecek ilerleme sınırsız görünüyor ve esas olarak toplumun etkin sistematizasyonu ile insanoğlunun fethinden ibarettir. Tüm söylenebilecek olan, olsa olsa, teknik faaliyetin kendi operasyon alanını değiştirmiş olmasıdır. Yavaşlamış olduğu söylenemez.

Bundan başka, sonunda teknik faaliyetin yenilenmiş bir zindelikle makineler dünyasına tekrardan dönmeyeceğini hiç kimse iddia edemez. Genel olarak, kendini çoğaltmaya neden olan şey, tekniklerin birleşimi ilkesidir.

Kendini çoğaltma, iki yasayla formüle edilebilir:

1. Verili bir medeniyette teknik gelişme geriye döndürülemez.

2. Teknik gelişme, genellikle aritmetik değil geometrik ilerlemeye göre seyreder.

Bu yasaların ilki (düşüncemizi tarihin tümüne dayandırıyoruz), her yeniliğin diğer alanlarda başka teknik yenilikleri icap ettirdiğinden emin olmamızı sağlar. Sürecin durmasından asla kuşku duyulmaz; geriye doğru bir gidişten hiç mi hiç kuşkulanılmaz. Durma ve gerileme, yalnıza bütün bir toplum çöktüğünde gerçekleşir. Halef bir topluma geçişte belli sayıda teknik yöntem kaybolur. Fakat aynı medeniyet çerçevesinde teknik gelişme asla sorgulanamaz. Bunun nedenlerini daha sonra ele alacağım. Teknik gelişme, numaralandırmayla aynı niteliğe sahip. İlerlemeyi durduracak iyi bir sebep yoktur, çünkü her numaradan sonra her zaman 1'i ilave edebiliriz. Teknik gelişmede de artık sınırların varolmadığı görülüyor. Tekniğin eldeki maddeye uygulanmasından doğan gelişmeler (fiziksel ya da sosyal olsun), kesintisiz olarak eklenebilir; süreci durdurmak için bir neden yoktur. Bunu öne sürerken, bunun yalnızca teknikler topluluğu için, teknik olgusunun toplamı için sözkonusu olduğu, herhangi özel bir teknik için olmadığı kaydı düşülmeli. Oraya kendisi tarafından götürülen her teknik için daha fazla gelişmeyi engelleyen bariyerlerin, yeni buluşların eklenmesine engellerin olduğu anlaşılıyor, ancak bunlar bazen ortadan kaldırılabilir –ses bariyerinin uçaklar için kaldırılması gibi. Bununla birlikte bütünü içindeki teknik olgusu için sınırsız bir gelişme açıktır. Wiener'in gösterdiği gibi bu gelişme bir gerekliliktir. Teknikler gelişmeleriyle orantılı biçimde tabiatın kaynaklarını

tükettikleri için böylece yaratılan boşluğu daha hızlı bir teknik gelişmeyle doldurmak vazgeçilmezdir. Yalnızca giderek sayıca çok fazla ve otomatikman artan yenilikler, görülmemiş harcamaları ve orman, kömür, petrol, hatta su gibi hammaddelerin geri döndürülemez tüketimini hoş karşılatabilir.

Bu ilerlemeyi bugün belirleyen nedir? Ekonomik veya sosyal bir durum olduğunu, eğitim veya başka herhangi bir insani faktör olduğunu artık söyleyemeyiz. Temel olarak, bir önceki teknik durum tek başına belirleyicidir. Verili bir teknik buluş gerçekleştiğinde, neredeyse mecburiyetten belli başka buluşları izlemiştir. Bu birbirini takip edişe insanın müdahalesinin yalnızca tesadüfi bir neden olduğu görülüyor; bunu da hiç kimse tek başına yapamaz. Ancak teknik açıdan günceli bilen herkes, öncekileri rasyonel şekilde izleyen ve gelecek olanları da rasyonel biçimde haber veren geçerli bir buluş yapabilir.

Burada iki nokta daha bir kesinliğe kavuşturulmalı. Birincisi, teknik bir gelişmenin teknik sonuçları mutlaka bir tür değildir. Bu yüzden, tamamen mekanik bir buluş, sosyal teknikler alanında veya organizasyon teknikleri alanında yansımalar bulabilir. Sözgelimi, delikli kartları kullanan makineler, belli iş teşebbüslerinin istatistiğini ve organizasyonunu etkiler. Tersi örnekse; bir tür sosyal teknik, mesela tam istihdam, ekonomik üretim tekniklerinde bir iyileştirmeyi gerektirebilir.

Burada, kendini çoğaltmanın ikinci yasasında belirtilen tekniğin karşılıklı bağımlılığını görüyoruz. Teknik gelişme, geometrik ilerlemeye göre cereyan etme eğilimindedir. Teknik bir buluşun yansımaları vardır ve yalnızca bir alanda değil, tekniğin çeşitli şubelerinde de gelişmeyi gerektirir. Ayrıca, birbiriyle birleşen teknikler ve verili tekniklerin daha fazla birleştikçe, daha fazla kombinasyonlar mümkün olur. Sonuçta, neredeyse bilinçli bir irade olmadan, yeni verilerin basit bir kombinasyonuyla heryerde artan buluşlar gerçekleşir, çeşitli akımların birleşmesi sayesinde tüm alanlar tekniğe açılır. Maddi iletişim teknikleri, psikolojik teknikler, ticari teknikler, otoriter yönetim teknikleri, hepsi birleşip önemli propaganda olgusunu oluştururlar. Propaganda, geri kalan tümünden bağımsız bir yeni tekniği temsil eder ve önceki olguların gerekli sonucu olarak ortaya çıkar.

Kendini çoğaltmanın bu ikinci yasası, teknik hareketin çağ-

daş sosyologların dikkatini celbeden bir özelliğini açıklar. Bu, teknik gelişmenin eşitsizliğidir. Yalnızca küresel yayılma alanları arasında değil, çeşitli sektörler arasındaki her alanda da muazzam orantısızlıklar vardır. Teknik, bir şubede başka şubede olduğundan daha hızlı ilerler. Birtakım geriye gidişler de her zaman mümkündür. Frankel'e göre gelişmedeki bu eşitsizlik, dengedeki bozulmaların ve teknik olgunun kışkırttığı toplumsal güçlüklerin anahtarıdır. Ona göre, eğer tüm şubeler aynı ritimle gelişmiş olsaydı hiçbir sorun olmazdı. Elbette çok basit olan Frankel'in görüşü, belki tamamlanmış değil. Yine de çok az şeyi açıklıyor. Oysa bu çarpışan ritimler, teknik otomatizm yüzünden değiştirilemezler.

Teknik gelişmenin öngörülemez olduğunu söylerken Fourastié haklı. Tam da yeniliklerin çoğunun kendini çoğaltma sürecinin bir sonucu olmasından dolayı, kısa bir süre öncesinde bile teknik yeniliğin nerede gerçekleştirileceği kesin olarak bilinemez. (Yenilik ile keşif arasında elbette bir ayrım yapılmalıdır). İleri bir sektörde gelişmeyi güçle durdurmaksızın bu ritimleri tekrar uyum içine geri döndürmenin bir aracı yoktur. Bireyin rolü de giderek zayıflamaktadır.

Kendini çoğaltmayı tartışırken belirtilecek son nokta, gelişme sürecinde tekniğin temelde teknik sorunlar ortaya çıkardığı, bunların da yine sadece teknikle çözülebileceğidir. Şimdiki teknik düzeyi yeni ilerlemeler getirmekte, bunlar da mevcut teknik zorluklara ve sorunlara eklenmekte, bu durum da fazladan bir ilerlemeyi gerektirmektedir. Şehir planlamasında somut bir sorundur bu. Büyük bir şehir ulaşım, hava kontrolü, trafik organizasyonu ve benzeri araçlarının yoğunlaşacağını varsayar. Bunlardan her biri, şehrin daha da büyümesine imkan tanır ve yeni teknik gelişmeleri teşvik eder. Örneğin, ev işleri kolaylaşsın diye atıkların mutfak lavabolarından akıp gitmesini sağlayan atık imha üniteleri devreye sokulmuştur. Sonuç, nehirlerdeki aşırı kirlenmedir. O halde suyun içme amaçlı kullanılabilmesi için nehirleri temizleyici yeni bir araç bulmak gerekir. Bu organik maddeleri yoketmek amacıyla bakterilere çok büyük oranlarda oksijen gerekir. Peki nehirlere oksijeni nasıl vereceğiz? Bu, tekniğin kendisini doğurma biçimine bir örnektir.

İşletme ofislerinde idari işlerin mekanizasyonu, tanım gereği

farklı bir organizasyon sorununu gündeme getirir. İnsanları makinelerle değiştirmekten yahut işleri hızlandırmaktan (mesela defter tutmayı) ibaret bir mesele değil bu. Daha ziyade, yeni bir organizasyon *türüne entegre edilmesi gereken yeni tür* işlemleri devreye sokma meselesidir. Örneğin, tüm bir envanter analiz sisteminin (giriş, gruplama, toplama ve mukayese olmak üzere dört aşamasıyla) organizasyonu gerekli olur. Bir yeni teknikler topluluğunun düşünülmesi gerekir, ki bu olmadan da ilgili makine bir işe yaramaz, Mas'ın "sahte-sistematizasyon" dediği şeye yolaçar.

Kendini çoğaltmanın yansımaları açıklığa kavuşuyor. Teknik gelişmede bireyin rolü giderek daha az önemlidir. Ne kadar çok faktör olursa o kadar kolayca birleşirler ve her teknik gelişmeye duyulan acil ihtiyaç daha belirginleşir. Kendi başına gelişme orantısal olarak daha büyük; insanın özerkliğinin ifadesi orantısal olarak daha zayıftır. İnsanlar, gerçekten her zaman gereklidir. Fakat, eğitim aldığı takdirde gerçekten herkes işi yapabilir. Bundan böyle insanlar, üstünlük veya bireyselliklerinde sahip olduklarıyla değil, sadece en yaygın ve en düşük tabiatlarıyla davranabilecekler. İlerlemesi için tekniğin gerek duyduğu nitelikler, bireysel aklı temsil etmeyen o teknik nitelikli karakteristiklerdir. İşte bu noktada bir başka alana, teknisyenin doğasına giriş yapıyoruz.

Bu belirleyici gelişmede insanoğlu bir rol oynamıyor. Teknik unsurlar kendi aralarında birleşirler; bunu da giderek daha spontane olarak yaparlar. Gelecekte insan, öyle görünüyor ki tekniklerin bir başka teknik üzerine etkilerini gözlemleyip sonuçları kaydedecek bir kayıt cihazı rolüne indirgenecek.

Bu noktada bütünüyle yeni bir spontane eylem türü cereyan ediyor ve biz bunun ne yasalarını ne de sonuçlarını biliyoruz. Bu anlamda, kendi içeriği, özel varolma biçimi ve bizim karar gücümüzden bağımsız bir yaşamı olan teknik "gerçeği"nden sözetmek mümkün. Tekniklerin gelişimi, bu durumda özellikle nedenselleşir; *tüm kesinliğini* kaybeder. Alfred Sauvy gibi iktisatçıların "küçük bir geriye gidişle... üretim, tüketiciler olarak kararlarından ziyade, giderek üretici sıfatlarıyla bireylerin istekleri tarafından belirlenmektedir" derken kastettikleri işte budur. Gerçekte kontrol eden, "üreticilerin" "istekleri" değil, ken-

dini tüketiciler üzerine empoze eden üretimin teknik gerekliliğidir. Tekniğin üretebildiği herşey, tüketici tarafından üretilmekte ve kabul edilmektedir. İnsanlardan oluşan üreticilerin hâlâ üretimin efendisi olduğu inancı tehlikeli bir yanılsamadır.

Teknik, kapalı bir dünya olarak organize olur. İnsan kitlesinin anlamadığı şeyleri kullanır. Hatta insanın cehaleti üzerine kuruludur. Charles Camichel'in dediği gibi "İşçi, modern sanayinin işleyişini anlayamaz". Teknik araçlardan yararlanmak için birey, artık kendi medeniyetini bilmek zorunda değildir. Ve artık tek başına hiçbir teknisyen tüm bir komplekse egemen değildir. Parçalı eylemleri ve bireylerin kopukluğunu birleştiren, onların işlerini koordine ve sistematize eden bağlar, artık insani bağlar değildir; tekniğin iç yasalarıdır. İnsan eli artık araçlar kompleksini çekip çevirmiyor; ne de insan beyni onun eylemlerini senkronize ediyor. Yalnızca tekniğin içkin monizmi insan araçlarıyla eylemleri arasında tutarlılığı sağlıyor. Teknik tek başına hüküm sürer; kör bir kuvvettir ve en iyi insan aklından daha açık görüşlüdür.

Bu kendini çoğaltma olgusu, tekniğe tuhaf şekilde bir katı boyut verir. Teknik, kendisi dışında başka birşeye benzemez. Uygulandığı alan ne olursa olsun, insana veya Tanrı'ya, teknik tekniktir ve varlığı ve özü olan harekette hiçbir değişiklik geçirmez. Biçim ve varlığın özdeş olduğu tek yerdir. Yalnızca bir biçimdir, ama herşey ona uyar. Bu noktada teknik, kendisini ayrı bir şey yapan özgün karakteristiklerini üstlenir. Onu, kesin, iyi tanımlanmış bir sınır çevreler: bir yanda teknik nitelikteki şeyler; diğer yanda o nitelikte olmayan herşey vardır. Bu sınırı kim geçer, tekniğe adım atarsa, onun özelliklerini benimseme zorunluluğunu hisseder. Teknik, dokunduğu herşey değiştirir ama kendisi dokunulmazdır. Tabiatta, toplumsal veya insani yaşamda hiçbir şey onunla karşılaştırılamaz. Sanat aklı veya savaş aklı, teknik aklına karıncaların veya arıların çalışkanlığından daha fazla yaklaşamaz bile. Melez ama steril olmayan ve kendini üretme yeteneğine sahip bir varlık olarak teknik, kendi sınırlarını kendisi saptar, kendi imajını kendisi yapar.

Tabiatın veya koşulların ondan talep ettiği adaptasyonlar ne olursa olsun teknik, özelliklerinde ve seyrinde kendine özgü olmaya devam ediyor. Engellemeler, onu başka bir şey olmaya

değil, daha fazla kendisi olmaya zorluyor. Asimile ettiği herşey onun özelliklerine güç katıyor. Güzel, hoş bir şeye dönüşmesini ummak boşuna. O, ne Ariel'dir ne de Caliban. Ama teknik, Ariel ve Caliban'ı kendi evrensel yönteminin doğuştan gelen dairesine almayı başarmıştır.

Monizm.[2] Tüm ayrı teknikleri kapsayan teknik olgusu bir bütünü teşkil etmektedir. Tekniğin bu monizmi, kanıtlara dayanarak teknik olgusunun her yerde ve gerekli olarak aynı özellikleri sunduğunu söylediğimizde bizim için zaten açıktı. Farklılaşmaları aramanın faydası yok. Vardır, ama sadece ikincil olarak. Teknik olgusunun ortak özellikleri öylesine keskin çizilmiştir ki neyin teknik olgu neyin olmadığını çıkarmak kolaydır. Tekniğin incelenmesinde karşılaşılan güçlükler, kısmen kullanılacak yöntemden kısmen de terminolojiden kaynaklanıyor. Belirlemesi son derece kolay olan olgunun kendisinden kaynaklanmıyor.

Bu ortak özellikleri analiz etmek hüner ister ama onları yakalamak kolay. Aynen, bir telsiz sitemi ile içten yanmalı bir motor gibi birbirinden farklı şeyler arasında ortak ilkeler olması gibi, bir ofisin organize edilmesiyle bir uçağın yapımı arasında da birtakım benzer özellikler vardır. Bu kimlik, görünüşlerindeki çok büyük çeşitliliğe rağmen teknik olgusunu tek bir öze dönüştüren o esaslı birliğin temel nişanesidir. Bunun bir sonucu olarak, şu veya bu unsuru bu açıdan analiz etmek imkansız. Bugün bilhassa yanlış anlaşılan bir geçektir bu. Teknikleri inceleyen tüm kimselerin en büyük eğilimleri, ayrımlar yapmaktır. Tekniğin bir kısmını sürdürüp bir kısmını atan farklı unsurları arasında ayrım yaparlar. Teknik ile sunuldukları kullanım arasında ayrım yaparlar. Bu ayrımlar hepten geçersizdir ve yalnızca, bunu yapanların teknik olgusundan hiçbir şey anlamadığını gösterir. Tekniğin parçaları ontolojik olarak birbirine bağlıdır, kullanımı varlığından ayrılamaz.

Örneğin, tekniğin başka şubelerinden başka birine umut bağlamak için teknik kompleksin birliğini reddetmek, çok baş-

---

2. Fransızca sözcük, *unicité* veya *insécabilité*'dir. İngilizce karşılığı olarak "monizm" seçildi. "Holism" daha iyi olabilirdi. Her halükârda, her iki kavramın toplam felsefi ağırlığı reddedilmeli ve kavramın anlamı metinsel olarak anlaşılmalıdır. (Çev).

vurulan bir yol. Matbaa makinesinin azametiyle gazetenin kabalığını karşılaştırırken Mumford bunun çok güzel bir örneğini veriyor. "Bir yanda bir düşünce mucizesi devasa matbaa makinesi var..... Öte yandaysa, en kaba ve temel duygusal halleri kaydeden gazetelerin içeriklerinin kendisi... Birinde şahsi olmayan, işbirlikçi ve objektif unsurlar; ikincisindeyse sınırlı, sübjektif, serkeş, ego, şiddet ve tam nefret ve korku vesaire...". Ne yazık ki, *gazetelerimizin içeriğinin insana makinenin* empoze ettiği sosyal biçim tarafından mutlaka belirlenip belirlenmediğini sormak Mumford'un içinden geçmedi. Bu içerik şansın ya da bir ekonomik biçimin ürünü değildir. Kesin psikolojik ve psikanalitik tekniklerin sonucudur. Bu tekniklerin amacı şunlar: makinenin kendisini yerleştirdiği koşullarda tatmin bulması için elzem olan şeyi bireye getirmek; içindeki devrin anlayışına ket vurmak; ve pohpohlamak suretiyle bireye boyun eğdirmek. Bir başka deyişle, gazetelerin içeriği insanı makineye adapte etmeyi açıkça hedefleyen teknik bir komplekstir. Yüksek bir entelektüel seviyesi ve büyük bir manevi ağırlığı olan bir basın ya okunmayacak ya da uzun vadede her teknik toplum türüne, makine dahil, karşı sert bir tepkiyi kışkırtacaktır. Bu tepki, böyle bir basının yayacağı fikirler yüzünden değil, okuyucu içinde bastırılmış arzularını açığa çıkaracak vazgeçilmez aracı artık bulamadığı için doğacaktır.

Sorunun sağlıklı bir değerlendirmesinde şu asla denmemeli: bir yanda teknikler vardır, diğer yanda da onun istismarı. Farklı ihtiyaçlara karşılık gelen farklı teknikler vardır. Ancak tüm teknikler ayrılmaz biçimde birleşiktir. Mekanik dünyada olduğu gibi teknik dünyada da herşey birliktedir. İzole araçların makullüğü, mekanik "kompleksin" makullüğünden ayırt edilmelidir. Mekanik "kompleksin" iddiaları, diyelim ki çok pahalı veya aşırı işlem görmüş bir makinenin topluluğu berbat etmekle tehdit etmesi durumunda üstün gelmelidir. Görünüşte tüm teknik sorunları çözecek cazip bir düşünce var. Yanlış olanın teknik değil, insanın onu kullanmasıdır şeklindeki düşüncedir bu. Sonuçta, eğer kullanım değiştirilirse artık tekniğe bir itiraz olmayacaktır.

Bu anlayışa birden fazla yerde döneceğim. Şimdi onun tek bir boyutunu ele alalım. Herşeyden önce bu anlayış, açıkça ma-

kine ile teknik arasındaki bir kafa karışıklığına dayanıyor. Bir kişi, otomobilini seyahate çıkmak için de kullanabilir, komşularını öldürmek için de. Fakat ikinci kullanım bir kullanım değil, bir suçtur. Otomobil insanları öldürmek için üretilmemiştir. Yani gerçek önemli değildir. İnsanları öldürmenin, meseleleri bu şekilde açıklayanların akıllarında olmadığını elbette biliyorum. İnsanın arayışlarını kötü yöne değil iyi yöne yönlendirdiğini söylemeyi yeğlerler. Tekniğin, zehirli gazın değil faydalı tedavilerin peşinde olduğunu, atom bombasını değil faydalı enerji kaynaklarını aradığını, askeri değil ticari uçakların arayışında filan olduğunu söylerler. Bu onları doğruca insana, araştırmalarını hangi yöne yönlendireceğine karar veren insana götürür. (Bu durumda insan daha iyi hale geliyor değil mi?). Fakat tüm bunlar bir yanlışın içinde. Bu anlayışta, teknik gerçekliği tanımak kararlı biçimde reddediliyor. Bir kere, insanların tekniği moral ve sonuçta teknik dışı nedenlerle verili bir istikamette yönlendirdiğini varsayıyor. Fakat tekniğin temel bir karakteri, ki uzunlamasına inceleyeceğiz, moral yargılara hoşgörüyle bakmayı reddetmesidir. Teknik, mutlak biçimde moral yargılardan bağımsızdır, onları kendi alanından temizler. Moral kullanım ile moral olmayan kullanım arasındaki ayrıma asla uymaz teknik. Aksine, tamamen bağımsız bir teknik moralite yaratma eğilimindedir.

O halde burası, bu bakış açısının zayıf noktasının unsurlarından biridir. Bu görüş, tekniğin moral değerlere göre keskin özerkliğini algılayamıyor. Teknik, ortaya koymaya çalıştığım gibi, bu düşünceyle hiç ilgisi yoktur ve açık veya zımni bir amaç gütmez. Tamamen nedensel bir yolda ilerler; önceki unsurların birleşmesi yeni teknik unsurları besler. Bir amaç ya da kademe kademe gerçekleştirilen bir plan yoktur. İnsani sonuçlara doğru bir eğilim bile yoktur. Entegral nedensellik alanında geleceği gözü kapalı bir olguyla karşı karşıyayız. Bu yüzden, keyfi olarak şu veya bu hedefi koymak, teknik için bir istikamet önermek, tekniği reddetmek ve onu karakter ve gücünden mahrum bırakmaktır.

Bu tavra karşı son bir argüman daha var. Tekniğin kullanımının kötü olduğu söyleniyordu. Fakat bu tezin hiçbir anlamı yok. Belirttiğim gibi, makineden bir dizi kullanım elde temek

mümkün, ama onlardan yalnızca biri teknik kullanımdır. Otomobilin bir cinayet silahı olarak kullanımı, teknik kullanımı, yani birşeyi yapmanın en iyi yolunu temsil etmiyor. Oyun için bir kurallar dizisi olan bir araçtır teknik. Benzersiz olan, keyfi tercihe de açık olmayan şey, "kullanım yöntemidir". Eğer kullanılması gerektiği gibi kullanılmıyorsa makineden veya organizasyondan bir kazancımız yoktur. Kullanımı için bir yöntem, bir imkan vardır. O yoksa bu teknik değildir. Tekniğin kendisi bir eylem yöntemidir, ki bu da tam olarak kullanım demektir. Böyle bir teknik araç hakkında kötü kullanılmıştır demek teknik olarak kullanılmamıştır, verebileceği veya vermesi gerektiği faydayı vermemiş demektir. Arabasını dikkatsizce kullanan bir sürücü onu kötü kullanmaktadır. Aklıma gelmişken; bu kullanımın moralistlerin tekniğe atfetmek istediği kullanımla bir ilgisi yoktur. Teknik bir kullanımdır. Moralistler, başka kriterleri olan bir başka kullanım daha uygulamak istiyor. Kesin söylemek gerekirse, istedikleri, tekniğin artık teknik olmamasıdır. Bu şartlar altında, daha başka önemli sorunlar yoktur.

Teknik ile onun kullanımı arasında hiç ama hiç fark yoktur. Birey, özel bir tercihle, ya teknik kurallara göre kullanılması gerektiği gibi kullanmak ile hiç kullanmamak arasında bir tercih ile karşı karşıya. Teknik kuralları dışında kullanmak mümkün değil. Ne yazık ki insanoğlu bu gerçeği bugün ancak güçlükle kabul ediyor. İşte bu nedenle, Mumford, "Ordu, saf bir mekanik endüstriyel sistemin yönelmesi gereken ideal biçimdir" dedikten sonra "Fakat sonuç ideal değil" demekten de kendini alamıyor. "İdeal" burada ne yapıyor? İdeal sorun değil. Sorun, yalnızca, bu organizasyon biçiminin teknik kriterlere cevap verip vermediğini bilmektir. Tekniği makinelerle sınırlandırdığı için Mumford, bunu gösteremiyor. Ancak ordunun örgütlenmesinde insani tekniğin rolünü kabul etmiş olsaydı, ordunun kusursuz bir teknik organizasyon modeli oluşu gerçeğini ve ordunun değerinin bir idealle ilişkisinin bulunmadığını açıklayabilirdi. Makineyi ideal kriterine teslim etmek istemek çocukça birşey.

Tekniğin negatif, yıkıcı ve yoksullaştırıcı olanı atmak suretiyle pozitif, yapıcı ve zenginleştirici bir tarzda yönlendirilebileceği de savunuluyor. Demagojik bir anlatımla, barış teknikleri geliştirilmeli, savaş teknikleri reddedilmeli. Daha az basit bir

söyleyişle, araçların, tekniğin mahzurlarını artırmaksızın hafifletmesi gerektiği söyleniyor. Atom motorları ve atom enerjisi, bombayı yaratmadan bulunamaz mıydı? Bu şekilde düşünmek, haklılığı olmayan teknik unsurları ayırmak demektir. Barış teknikleri ve onların yanında savaşın diğer ve farklı teknikleri, açıkçası varolamaz; iyi insanlar bunun tersini düşünseler bile.

Bir ordunun organizasyonu, giderek büyük bir sanayi tesisininkine benziyor. Ayrılamaz nitelikteki tüm parçalarında muazzam bir birlik sunan, teknik olgudur. Atom bombasının atom motorundan önce üretilmiş olması gerçeği, mutlaka teknik adamların tersliklerinin bir sonucu değildi. Bu sıraya karar veren, ne de yalnızca devletin davranışıydı. Devletin davranışı elbette ki atom araştırmalarında karar verici faktördü. (Bu konuya daha sonra değineceğim). Araştırmalara savaşın icapları hız kattı ve sonuçta bombaya yönelindi. Eğer devlet savaş amaçlarına dönük olmamış olsaydı, atom araştırmalarına bu kadar çok para harcamayacaktı. Tüm bunlar, müdahale etmek için yadsınamaz bir eğilim faktörüne sebep oldu. Ancak devlet bu çabaları teşvik etmemiş olsaydı, savaşta kullanım ve barışta kullanım arasındaki ayrımı olmaksızın durdurulacak olan tüm atom araştırmaları kompleksi olacaktı.

Atom araştırmaları teşvik edilirse, mecburen atom bombası aşamasından geçilecek. Bomba, atom enerjisinin en basit kullanımını temsil ediyor. Atom enerjisinin askeri kullanımındaki sorunlar, sanayideki kullanımda sözkonusu olanlardan çok daha çözümü basittir. Endüstriyel kullanım için bombada sözkonusu olan tüm problemler çözülmelidir. J. Robert Oppenheimer'in 1958'de Paris'te verdiği konferansta teyit ettiği diğer sorunlar da çözülmelidir. Büyük Britanya'nın 1955-1960 döneminde nükleer kaynaklı elektrik üretmedeki tecrübesi bu açıdan önemli.

O halde normal sona yani atom kaynaklı enerjiye ulaşmazdan önce bombayla sonuçlanan bir araştırma döneminden geçmek gerekiyordu. Atom bombası dönemi, bu tekniğin gelişiminde geçiş niteliğinde ama maalesef mecburi bir aşamaydı. Bombanın temsil ettiği geçici dönemde, elinde böylesine güçlü bir araç bulan sahibi, kullanmaya yöneldi. Neden? Çünkü teknik olan herşey, iyi veya kötü ayrımı yapmadan elde edilir edilmez

mutlaka kullanılır. Bu, çağımızın temel kanunudur. Bu noktada, Jacques Soustelle'in atom bombası hakkında 1960 Mayıs'ında söylediği meşhur sözlerini, hepimizin derin hislerini ifade eden sözlerini aktarabiliriz: "Gerekli idi; çünkü mümkündü". Gerçekten, tüm teknik gelişme için şaheser bir ifade bu.

Mumford gibi makineye çok açık bir yazar bile, ihtiyaç olsa da olmasa da tüm yenilikleri kullanma eğiliminin varolduğunu kabul ediyor. "Ecdadımız, demirin ısıyı geçiren bir madde olduğunu bilmesine rağmen duvarlarda sac kullandı... Anestezinin devreye girmesi, lüzumsuz ameliyatların yapılmasına yolaçtı...". Bunun tersinin olabileceğini söylemek, insanın soyutlanmasından başka bir şey değildir.

Bir başka örnek polistir. Polis, teknik yöntemleri gerek araştırma gerekse faaliyet olarak görülmemiş derecede geliştirmiştir. Suçlulara karşı giderek daha etkin koruma sağlayacağı için herkes bu gelişmeden hoşnuttur. Poliste yozlaşma sorununu bir an için bir kenara bırakıp teknik aygıta (belirttiğim üzere, son derece kesin hale gelmektedir) yoğunlaşalım. Bu aygıt sadece suçlulara karşı mı uygulanacaktır. Bunun böyle olmadığını biliyoruz. Bir tepki olarak, bu teknik aygıtı ayrım gözetmeksizin kullananın *devlet* olduğunu söylemekten de kendimizi alamıyoruz. Fakat burada bir perspektif hatası vardır. Araçlar, genellikle *uygulanabileceği heryerde* uygulanır. Ayrım gözetmeksizin işlev görür, zira kendisi ayrım gözetmeden vardır. Son derece hızlı bir tempoyla gelişmekte olan polis teknikleri, gerekli amaçları olarak tüm bir ulusun bir toplama kampına dönüştürülmesini alır. Bir parti veya hükümet açısından bu sapık bir karar değildir. Suçluları yakalamaktan emin olmak için *herkesin* gözetlenmesi gerekir. Her yurttaşın ne yaptığını, ilişkilerini, eğlencesini filan tam olarak bilmek gerekir. Devlet de giderek bu şeyleri bilebilecek bir konumdadır.

Bir terör egemenliği veya keyfi tutuklamalar anlamına gelmiyor bu. En iyi teknik, kendini en az hissettiren ve en az külfeti temsil edendir. Fakat her yurttaş, polis tarafından etraflıca bilinmeli, dürüst gözetleme koşulları altında yaşamalı. Tüm bunlar teknik yöntemlerin gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Tam kontrolü olmadığı taktirde polis, teknik gelişmeyi başaramaz. Ve, Ernst Kohn-Bramstedt'in ifade ettiği gibi, bu tam

kontrolün hem objektif hem de sübjektif bir yanı var. Sübjektif olarak kontrol, iktidar arzusunu ve birtakım sadistçe eğilimleri tatmin eder. Fakat sübjektif boyut başat olan değildir. Gerçekte, kontrolün objektif boyutu (yani bir çevre, bir atmosfer, hatta sosyal bilimlerde bir davranış biçimi yaratan saf teknik) giderek daha fazla egemen oluyor. Polis, kestirimlerde bulunabilmeli, suçu önceden önleyebilmelidir. Er geç olan müdahalenin faydası yok. Bu hal iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi sürekli gözetim ile. (Zararlı niyetler önceden ne derece bilinirse, tasarlanmış suçlar işlenmeden polisin harekete geçmesi o derece mümkün olur). İkincisi; bahsettiğimiz sosyal uyum iklimi ile. Bu amaç, her yurttaşın babacan şekilde gözetlenmesini ve bunun yanında diğer tüm tekniklerle (idari, organizasyonel ve psikolojik) mümkün olan en yakın bağlantıyı önceden varsayar. Polis kontrolü tekniği, ancak polisler sendikalar ve okullarla yakın temas içinde olurlarsa bir değer ifade eder. Bilhassa propagandayla yakın bir ilişkisi vardır. Olgunun gözlemlendiği her yerde bu ilişki vardır. Propagandanın kendisi, tüm bir devlet organizasyonunu, bilhassa da polis gücünü işin içine sokmadığı sürece etkili olamaz. Tersinden bakıldığında, polis gücü, yalnızca, polis gücünün bütünlüğü için gerekli psikolojik ortamda öncü bir rol oynayan propagandayla tamamlandığı zaman gerçek bir tekniktir. Fakat propaganda, polis gücünün ne olduğunun ve ne olması gerektiğinin kabul edilmesini de öğretmeli. Polis gücünü hoşa gidecek hale getirmeli, eylemlerini meşrulaştırmalı, ona insan kitleleri arasındaki psikososyolojik yapısını kazandırmalı.

Tüm bunlar, polis ve propagandanın terör üzerine yoğunlaştığı diktatörlük rejimleri içinde, mesela filmlerin polisin iyi yönlerini gösterdiği ve halkın sevgisini kazandırdığı demokratik rejimler için de geçerlidir. Ernst Kohn-Bramstedt'in sözünü ettiği kısır döngü (terör şu anki propagandanın üzerinde dururken şu anki propaganda gelecekteki terörün zeminini hazırlar), *terör* kavramının *verimlilik* kavramıyla değiştirilmesi durumunda diktatöryal rejimler için olduğu kadar demokratik rejimler için de geçerlidir.

Bu tür bir polis örgütlenmesinin gelecekte varolması pek de uzak bir ihtimal değil.. Her yurttaşın kendi yeteneklerinden bi-

haber bir şüpheli sayıldığı her otoriter yönetimde bu tür örgütlenme sürdürülmektedir. ABD'de eğilim bu yöndedir; Fransa'da da ilk unsurlarını görmeye başlıyoruz. Fransız polisinin idaresi, 1951 yılında sistemin "derinlemesine" organizasyonuna yöneltildi. Bu, örneğin siciller dairesi düzeyinde gerçekleşti. Belli unsurları basit ve iyi bilinir: parmak izi dosyaları, ateşli silahlara ait kayıtlar, polise en kısa sürede en fazla değişen bilgiyi elde etme ve tüm biçimleriyle suçluluğun mevcut durumunu günlük bazda bilme imkanı tanıyan istatistik yöntemlerinin uygulanması. Diğer unsurlar bir ölçüde daha karmaşık ve yenidir. Sözgelimi, suçlar departmanında delikli kart mekanik endeks sistemi konuldu. Bu sistem, dört yüz muhtemel kombinasyon sunar, suçun herhangi bir unsuruyla (işleniş saati, tabiatı, çalınan eşya, kullanılan silah filan) soruşturmayı başlatmaya imkan tanır. Kombinasyon elbette ki çözümü vermez ama bir tahminler dizisini verir.

Bu polis teknikleri katalogundaki en önemli kalem, "şüpheli dosyaları" denen dosyaların oluşturulmasıdır. Bu dosyalar, polisin herhangi bir bireyden herhangi bir nedenle ve herhangi bir zamanda hiç kuşkulanıp kuşkulanmadığını (aleyhine bir kanuni belge yahut işlem olmasa bile) gösterir (Polis Şefi M. Baylot'un 1951'deki basın toplantısında verdiği bilgiler). Bu demektir ki suç olmayan sebeplerle bile hayatında bir kere polisle işi olan her yurttaş, gözetim altında tutulur. Bu gerçek, dar bir tahminle bile yetişkin erkek nüfusun yarısını etkilemek durumundadır. Bu listelerin yalnızca bir kalkış noktası olduğu açıktır, çünkü dosyaları toplanmış olabilecek tüm gözlemlerle tamamlamak çok çekici ve gerekli olacaktır.

Son olarak, polise bu teknik bakış, toplama kampları müessesini dramatik boyutlarıyla değil, idari boyutlarıyla varsayar. Nazilerin toplama kamplarını kullanışı, bizim perspektiflerimizi çarpıttı. Toplama kampı, doğrudan doğruya teknik polis anlayışından kaynaklanan iki fikir üzerine dayanır. Bunlar, önleyici tutuklama (önlemeyi tamamlar) ve yeniden eğitmedir. Toplama kampında sistemin çok ileri bir biçimini görmeyi reddetme gereği hissetmemiz, bu kavramların gerçeğe tekabül etmemiş olması dolayısıyla değildir. Ne de, yeniden eğitim yöntemleri denen şeyler genelde yıkım yöntemleri oldukları için böyle bir "ye-

niden eğitimi" iğrenç bir şaka olarak görmek istiyoruz. Ne kadar ileri gidersek, toplumdaki uyumsuzların yeniden eğitimi için polis o derece sorumlu tutulacaktır. Bu hedef, korumakla yükümlü oldukları aynı düzenin bir parçasıdır.

Şimdilerde bu gelişmenin meşrulaştırılmasına tanık oluyoruz. Polis gücünün gelişmesinin devletin Makyavelizminin ya da geçici bir etkinin sonucu olduğu doğru değildir. Tabiatın güçlerini daha fazla seferber ettikçe, insanları daha fazla seferber ederiz; daha fazla düzene ihtiyacımız olur. Bu da bugün için en yüksek değeri temsil etmektedir. Bunu reddetmek, modern zamanların bütün bir seyrini reddetmek olur. Bu düzende spontane olan hiçbir şey yoktur. Daha ziyade, bin tane teknik ayrıntının sabırla büyümesidir. Hepimiz de, bu düzeni daha etkin geleceği de daha güvenli kılan gelişmelerin her birinden bir güvenlik hissi çıkarırız. Düzen bizden tam bir onay alır. Polise hasmane duygular beslediğimizde bile tuhaf bir şekilde düzenin ateşli taraftarıyızdır. Modern buluşların ve bizim kendi gücümüzün çoğalmasında, bize bu ihtiyacı çok aşırı derecede hissettiren bir baş dönmesine tutulduk. Bir kere, dışarıdan bakıldığında, örgütlenmeyi ve manevi değerleri kapsayan bu düzeni sağlama almakla görevli olan polistir. O halde, yöntemlerindeki vazgeçilmez gelişmeleri polise vermememiz nasıl mümkün olur ki? Bizler Fransa'da bu gelişmenin henüz hazırlık aşamasındayız, ama örnek olsun diye söylemek gerekirse Kanada ve Yeni Zelanda'da polis gücünün organizasyonu çok ileri gitmiştir. Teknik gereklilik, ulusal toplama kampını (belirtmem gerekir ki bu kavram genelde onunla ilişkili acı çekmeyi içermemektedir) dayatmaktadır.

Bir başka örnek daha verelim. Yeni devreye sokulan ve büyük bir üretken güce sahip bir makine, büyük miktarlarda iş "çıkarır"; pekçok işçinin yerini alır. Tekniğin kaçınılmaz bir sonucudur bu. Eğip bükmeden söylemek gerekirse bu işçiler işten atılırlar. Kapitalizm bu durumdan sorumlu tutuluyor; bize de teknolojik işsizlikten tekniğin kendisinin sorumlu olmadığı, sosyalizmin kurulmasının işleri rayına koyacağı söyleniyor. Kapitalistin cevabıysa şu: "Teknolojik işsizlik her zaman kendisini ortadan kaldırır. Mesela, uzun dönemde vasıflı işçiler için istihdam yaratacak yeni faaliyetler yaratır". Bu berbat bir geleceği

anlatır gibidir, çünkü *zaman* içinde bir yeniden adaptasyonu ve uzun sayılabilecek bir işsizlik dönemini ima ediyor. Fakat sosyalizm neyi öneriyor? "Kurtarılmış" işçinin bir başka yerde ve bir başka görevde kullanılacağını. Sovyetler Birliği'nde işçi ya mesleki eğitim yoluyla yeni bir vasfa uyarlanır ya da ülkenin başka bir köşesine yollanır. Beveridge Planı'na göre işçi, devlet nerede herhangi bir fabrika açsa orada istihdam edilir. Bu sosyalist çözüm mekanda yeniden adaptasyonu içerir. Fakat bu çözüm de insan doğasına tümüyle yabancı görünüyor. İnsan, sağa sola götürülecek basit bir paket veya kalıba dökülecek veya ihtiyaç duyulan yerde uygulanabilecek bir nesne değildir. Bu iki yeniden adaptasyon biçimi (mümkün olanlar yalnızca bunlardır) de insani değildir. Kasım 1960'ta (Doğu) Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yürürlüğe sokulan yeni çalışma yasası, bu insaniyetsizliğin sosyalist kamptaki uygulamasını gösteriyor. Bu adaptasyonlardan hiçbiri de insan emeğinin yerini alan makineden ayrılamaz. Gerekli ve kaçınılmaz sonucudurlar. İdealistler elbette çalışma haftasının kısaltılmasından bahsedecekler. Fakat bu kısaltma, ancak eşit teknik gelişmeler tüm iş kollarında oluşturulduğunda yapılabilir. Colin Clark'a göre, bu kısaltma da çok geçmeden yükselişe geçecek gibidir. Fakat bu değerlendirme, iktisatın alanına giriyor. Sayısız örnek verebilirim ama verdiklerim, tekniğin kendisinin (onun kullanımının veya gereksiz sonuçlarının değil), ondan tamamen ayrılamayacak belli miktarda cefaya ve toplumsal belalara yolaçtığını göstermeye yeter. Bu, tekniğin mekanizmasının ta kendisidir.

Elbette ki bir teknik, öngörülemeyen kötü etkileri çıktığında terkedilebilir. O andan itibaren teknikte bir iyileştirme olacaktır. Karakteristik bir örnek, J. de Castro tarafından *The Geography of Hunger*'da (Açlığın Coğrafyası) sunulmaktadır. De Castro, başka ülkeler hakkında yüzeysel olarak zaten bilinen bir şeyi, yani birtakım kullanım tekniklerinin felaket çıkardığını Brezilya örneğinde ayrıntılarla gösteriyor. De Castro'ya göre, birtakım bölgeler şeker kamışı üretmek amacıyla ormandan arındırıldı. Yalnızca yakın teknik verimlilik dikkate alındı. Bir başka çalışmada de Castro, açlık sorununun kapitalist ve kolonyalist sistemin tarıma uygulanmasıyla yaratıldığını göstermeye çalışıyor. Ancak onun mantığı, yalnızca çok sınırlı ölçüde

doğru. Çeşitli ürünlerden oluşan bir tarımın yerine ticari amaçla tek ürüne dayalı (tütün ve şeker kamışı) bir tarım geçirildiğinde suç kapitalizmindir. Fakat çoğu kere ürün çeşitlendirmesi değiştirilmiyor. Olan, yeni alanların tarıma açılması, bir nüfus artışı ve işgücünün tek yanlı kullanımının ortaya çıkmasıydı. Bu, kapitalist bir gerçek olmaktan çok teknik bir gerçektir. Eğer tarımı sanayileştirme imkanı varsa, neden kullanılmasın ki? Yüzyıl öncesinin bir mühendisi, tarım ekonomisti veya iktisatçısı, tarıma açık olmayan toprakların tarıma açılmasının büyük bir ilerlemeyi teşkil ettiğine katılırdı. Avrupa tarım tekniklerinin uygulanması, mukayese kabul etmez bir adımdı (sözgelimi Hindistan'daki yöntemlerle karşılaştırıldığında). Fakat bu uygulamanın öngörülemeyen kesin sonuçları vardı. Ortaya çıkan ormanların yokolması hidrografik özellikleri değiştirdi, nehirler taşar oldu, drenaj suları felaket erozyona katkıda bulundu. Yüzey toprağı tamamen sürüklenip götürüldü, tarım imkansızlaştı. Ormanın varlığına bağımlı olan hayvanlar yokoldu. Geniş alanların yiyecek üretme imkanları bu şekilde kayboldu. Senegal'de yerfıstığı ve ABD'nin güneyinde pamuk ekiminin bir sonucu olarak aynı durum gelişiyor. Yaygın olarak söylendiği üzere, bunlardan hiçbiri tekniğin kötü bir uygulaması (bencil çıkarın emrinde olan) değildir. Bu tekniktir. Ve eğer durum eski tekniğin terkedilmesiyle "çok geç" düzeltilirse, yalnızca yeni bir teknik gelişmenin bir sonucu olur bu. Her halükarda ilk adım kaçınılmazdı: insanoğlu, verili bir teknik eylemin sonuçlarının bütününü asla öngöremez. Tarih, başlangıcından itibaren her teknik uygulamanın, tekniğin yokluğundan çok daha feci sonuçlar doğuracak birtakım öngörülemez yan etkilerinin varolduğunu gösteriyor. Bu yan etkiler, öngörülen/beklenen ve değerli/pozitif birşeyi temsil eden etkilerle yanyana varolurlar.

Teknik mümkün olan en çabuk uygulamayı ister. Günümüzün sorunları hızla ilerliyor, derhal de çözüm bekliyor. Sadece zamanın geçmesiyle çözülemeyecek kimi talepler modern insanın gırtlağına sarılıyor. Mümkün olan en hızlı karşı hamle gerekir –çoğu kere bir ölüm kalım meselesidir bu. Saldırıya uygun karşı darbe bulunduğu zaman kullanılır. Eldeki araçları kullanmamak aptalca olur. Ancak tüm yansımaları hesap edecek vakit asla yoktur. Bir kere bu yansımalar zaten çoğu kere ön-

görülemez. Tüm disiplinlerin iç ilişkilerini ve araçların etkileşimini ne kadar çok anlarsak, bu etkileri gerektiği gibi ölçmek için o kadar az zaman olur.

Ayrıca, çok pahalı olduğu için de teknik en acil uygulamayı ister. Para, prestij ve güç açısından (sırasıyla, rejimin kapitalist, komünist veya faşist olup olmamasına bağlı olarak) "geri dönmelidir". Getirilerin dağılımı veya proletaryanın kurtuluşu sözkonusu olduğunda önlemler için zaman yoktur. Bu motiflerin tekniğin işi olmadığını da söyleyemeyiz. Bu motiflerin hiçbiri olmasaydı, teknik araştırma için hiç para olmaz ve hiç teknik olmazdı. Teknik, fiili varlık biçimleri dışında kendi başına ele alınamaz.

Bu durumda bu düzenin ciddi gerçeklerine geri dönüyoruz. İngiltere'de birtakım tarımsal araştırmalarda *sistemik* denen anti parazit ilaçları uygulandı. Bir meyve ağacına şırınga edildi. Ağacın kökünden yapraklarına kadar ilaç yayıldı. Tüm parazitler öldü. Fakat meyveler ve insanlar üzerindeki, *uzun vadede de* ağaç üzerindeki etkileri konusunda bilinen bir şey yok. Tüm bilinen, ilacın tüketiciler için acil bir ölümcül zehir olmadığıdır. Bu tür ürünler halihazırda ticari olarak satın alınabiliyor; yakın zamanda büyük bir ölçekte kullanılması da muhtemel. Sistemikler için söylediğimiz şeyler, spesifik böcek ilacı D.D.T. için de geçerli. Başlangıçta bu ilacın sıcak kanlı hayvanlar için tamamen zararsız olduğu ilan edilmişti. Sonuç olarak D.D.T. yoğun bir şekilde kullanıldı. Ancak 1951 yılında yağlı solüsyonda D.D.T.'nin sıcak kanlı hayvanlar için aslında bir zehir olduğu ve bir sürü bozulma ve hastalığa, özellikle de raşitizme yolaçtığı belirtildi. Bu yağlı solüsyon, tamamen kaza eseri de üretilebilir. Bu kimyasalla tedavi edilen ineklerin, D.D.T. ihtiva eden süt üretmeleri gibi. Bu şekildeki sütle beslenen buzağılarda raşitizm gözlenmiştir. 1959'dan beri çeşitli uluslararası tıp kongreleri de çocuklarla ilgili ciddi tehlikeye dikkat çekti.

Ancak gerçek sorun, hata sorunu değil. Hata her zaman mümkündür. Yalnızca iki gerçek bizi ilgilendiriyor: Bir teknik eylemin tüm sonuçlarını öngörmenin imkansızlığı; ve tekniğin, ürettiği herşeyin tüm halkı etkileyen bir alana çekilmesini istemesi.

Tekniğin ağırlığı öylesine büyüktür ki hiçbir engel onu durduramaz. Ve her teknik ilerlemenin bir de olumsuz arka yüzü vardır. Sahra'daki petrol çıkarımları üzerine yapılmış mükemmel bir

inceleme (1958), en ciddi problemin yerel nüfusun perişanlığı olduğu sonucuna varıyor. Bu artan perişanlığın nedeni, diğer şeyler yanında, şunlardır: kervan trafiğinin yerini motorlu araçların alması; hurma ağaçlarının yokolması (yaygın kimyasal atıklardan hastalandıkları için); ve sulama tesislerinin bakımının yapılmaması nedeniyle tahıl ürünlerinin ortadan kalkması.

İnsanoğlu, hayatın en önemli ve en önemsiz işleri açısından, asla kendi kontrolü altında olmayan bir güce umutsuz bir şekilde teslim edilmektedir. Çünkü bugün insanın içtiği sütü veya yediği ekmeği, hükümetini kontrol ettiğinden daha fazla kontrol etmesi mümkün değil. Aynı şey büyük sanayi tesisleri, ulaşım sistemleri, filmler ve benzerlerinin gelişmesi için de geçerlidir. Ancak şüpheli bir deney döneminden sonradır ki teknik rafine edilir; yan etkileri de bir dizi teknik iyileştirmeyle modifiye edilir. Buna dayanarak birileri, canavarı eğitmenin ve teknik işlemim iyi sonuçlarını kötü olandan ayırmanın mümkün olacağını söyleyecektir. Öyle olabilir. Ama aynı çerçevede, yeni teknik gelişme de başka yan ve öngörülemez etkiler doğuracak, başka türden olsalar bile bunlar da öncekilerden daha az zararlı olmayacaktır. De Castro, topraklardaki yeni tarım tekniklerinin, polis gücü, ideolojisi ve propaganda aygıtıyla daha kuvvetli devlet kontrolünü gerektirdiğini ilan ediyor. Bu, ödememiz gereken bir bedeldir.

Aynı sorunu inceleyen William Vogt daha da kesin: Toprak yüzeyinin sistematik tahribinden doğan açlıktan kaçınmak için en son teknik yöntemleri uygulamamız gerekir. Ancak koruma tedbirleri, bireyler tarafından kendiliğinden uygulamaya konulmayacaktır. Yine de bu yöntemler küresel olarak uygulanmalıdır, aksi halde hiçbir yere varılamaz. Bunu kim yapabilir? Tüm iyi Amerikalılar gibi Vogt da, otoriter polis devletinden nefret ettiğini öne sürüyor. Oysa, yalnızca devlet kontrollerinin belki de arzu edilen sonuçları doğurabileceğine katılıyor. Liberal ABD yönetiminin bu anlamda harcadığı çabaları övüyor, ama ABD'nin "gerçek ve mecazi anlamda zemin kaybetmeye" devam ettiğini çünkü Amerikan tarım yöntemlerinin yeterince otoriter olmadığını kabul ediyor.

Hangi tedbirler önerilecektir? Çeşitli topraklar, onları tahrip etmeden ekip biçmenin mümkün yolları açısından sınıflandırıl-

malıdır. (a) Nüfusu tahliye etmek ve tehlikedeki toprakları işlemekten korumak; ve (b) belli toprak türlerinde sadece belli ürünler yetiştirmek amacıyla otoriter yöntemler uygulanmalıdır. Bu gelişme, büyük toprak mülklerinin merkezileştirilmesiyle kolaylaştırılacaktır. Latin Amerika'da bugün 20-40 milyon ekolojik açıdan yer değiştirmiş kişi var. Bunlar, tarıma açık olmaması gereken toprakları işgal eden insanlardır. Eğer ülkelerinin varoluş araçları imha olmaktan kurtarılacaksa bu insanların yaşadıkları yamaçlardan çıkarılmaları mutlaka gerekli. Onları yeniden iskan etmek zor ve pahalı olacaktır, ama Latin Amerika'nın başka seçeneği yok. Bu sorunu çözmezse, en sefil hayat standardına gerileyecektir.

Tüm tarım sorunları uzmanları aslında temelde mutabıklar. De Castro (Vogt'ın fikirlerine karşı olmasına rağmen) ve Dumont (de Castro'yu birtakım noktalarda eleştiriyor), yalnızca dünya ölçeğinde bir katı planlamanın tarımın sorunlarını çözeceği ve yalnızca insanların yeniden iskanının ve refahın kollektif dağılımının kıtlık sorununu çözebileceği sonucuna varıyorlar. Bunun anlamı sadece şu olabilir: eğer geleneksel tarım tekniklerini geliştirecek ve mahzurlarından kurtulacaksa insan, son derece sert idari ve polis tekniklerini uygulamaya mecburdur. Bu noktada yine farklı unsurların birbirine bağlılığının ve ikincil etkilerin öngörülemezliğinin iyi bir örneğini görüyoruz.

Uzunca bir süre Tennessee Vadisi Otoritesi'nin (TVA), tekniğin ortaya çıkardığı birtakım sorunlara karşı övülecek bir tepki olduğuna inanılıyordu. Oysa bugün belli bir takım büyük kusurlar aşikârlaştı. Sözgelimi, yeni orman oluşturma ve hayvanların yeniden üretimi alanlarında yöntemlerin doğru uygulanması anlaşılmamıştı. Sel kontrolü suyun toprakta tutulması yoluyla değil, fakat başkalarını korumak için ayrılan toprağın önemli bir kısmını daimi olarak batırmak suretiyle yerine getiriliyordu. Tekrar etmek gerekirse, insanoğlu kendi tekniğinin etkilerinin bütünlüğünü asla önceden göremez. Colorado Nehri'ni sulama amaçlı düzenlemenin Pasifik Okyanusu'nun Kaliforniya kıyısına bindirme yapmasına yolaçacağını veya günde 500 ton kum ve kayanın kaldırılmasıyla vadileri (ki "düzenlenmişlerdi") tehlikeye düşüreceğini hiç kimse kestiremezdi. Benzer şekilde, havayı kontrol etmeyi, bulutları dağıtmayı, yağmur

ve karı yağdırmayı hedefleyen tekniklerin etkilerini öngörmek de mümkün değildir. Bir başka alanda, narkotik ilaçlar üzerine bir araştırmada Profesör Lemaire, tekniğin sentetik narkotiğin giderek çok daha kolaylıkla ve büyük miktarlarda imalatına imkan tanıdığını gösteriyor. Fakat ona göre bu ilaçların kontrolü bu şekilde daha da zorlaştırılıyor çünkü "tehlikeli olup olmayacaklarını tahmin edemeyiz. Tek kanıt, müptelaları tarafından kullanımlarının alışkanlık haline gelmesidir. Fakat bu kanıtı elde etmek yıllar süren deneyler gerektirir".

İnsanlığın bildiği en ciddi tehlike olan yaygın açlık sorununun, iyi ve kötüyü ayırdedilemez biçimde kendisiyle beraber getiren birtakım tıp tekniklerindeki ilerlemeden kaynaklandığını burada hatırlatmaya gerek yok.[3] Bir iyi veya kötü kullanım meselesi değildir bu. Atom tekniklerinin ortaya çıkardığı atomik atıkların imhası sorunu da aynı şekilde. Atom patlamaları gerçek sorun değildir. Gerçek sorun, bir kısım atom bilimcilerin rahatlatmaya dönük ama talihsiz açıklamalarının tersine, durmadan büyüyen atık imha sorunudur. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 1959 yılında bu atıkların ölümcül bir tehlike olduğunu ve belki Kanada'da gerçekleştirilen zor "camlaştırma" yöntemi dışında bu atıklardan kaçınmanın kesin bir yolunun da bulunmadığını kabul etti. Tüm bunlar da atomun *barışçı* kullanımını gerektirir!

Her halükarda, üç aşağı beş yukarı açıklıkla görülen şey, teknik uygulamaların etkilerini kontrol etmek üzere devlet müdahalesinin gereğidir. Fakat bu etkiler ışığında bir teknik modifiye edilinceye kadar, kötülük yağacağını yapmıştır bile. Etkiler arasında bir "seçim" yapılması önerildiğinde, hep çok geçtir. Her verili unsuru modifiye etmenin hâlâ mümkün olduğu kuşkusuz, ama sadece ikincil yansımalar pahasına. Yine, doğal kaynakların rasyonel kullanımı yoluyla beş milyar insanı doyurmaya yetecek yiyecek üretmek de kuşkusuz mümkün. Ancak bu, angarya veya yenir bir tür kölelik pahasına başarılabilir. Hangi konuyu incelemeyi seçersek seçelim, tekniklerin bu karşılıklı ilişkisini görürüz. 1960'da Dünya Gıda Araştırma Kongresi, kendileri de medeniyet hastalıkları denen hastalıkla-

3. Bu sorunun çözülebileceği hususunda son dönemdeki kongrelerde (bunlar arasında 1960 Vevey Kongresi) şüpheler ifade edildiği görülüyor.

rın (kanser, kalp damar hastalıkları gibi) nedenlerine katkı yapan kimyasal ürünlerin kullanımının modern beslenmeyi nasıl bozduğu meselesini ele aldı. Fakat Kongre'nin araştırmaları, "doğal" beslenmeye bir geri dönüşün artık sorunu çözemeyeceğini gösteriyordu. Aksine, *tamamen* yapay beslenmeyi, rasyonel beslenme denen şeyi içeren ileri bir adımın atılması gerekir. Sadece tahıl ürünlerini, eti, tereyağını filan kontrol etmek yeterli olmayacaktır. Bunun mümkün olabileceği aşama geçilmiştir. Yeni teknik yöntemler bulunmalıdır. Fakat, bu yeni beslenmenin de hiç tehlike oluşturmayacağından emin olabilir miyiz?

Kötü olduğu yargısına varılan her tekniğin reddi, değeri sadece verimlilik penceresinden hesaplanan yeni bir tekniğin yaratılmasını gerektirir. Ancak daha uzak yansımaların genelde farkında değilizdir. Tarih bize bu yansımaların nadiren olumlu olduğunu gösteriyor. En azından, kendimizi nüfus artışı, ortalama ömür süresinin uzaması veya haftalık çalışma süresinin kısalması gibi bağlantısız olguları incelemekle tatmin etmek yerine tarihi bir bütün olarak ele aldığımızda durum böyledir. Bunlar belirtilerdir. Eğer insanlar hayvan olsaydı belki anlamı olacak olan; fakat insan bir üretim makinesinden daha fazla birşeyse kati önemi olmayacak olan belirtiler.

Bununla birlikte benim niyetim tekniğin bir felaketle sonuçlanacağını göstermek değil. Aksine, tekniğin yalnızca bir tek prensibi var; o da etkin düzenlemedir. Teknik açısından herşey düzen kavramı etrafında odaklanır. Bu, 19. yüzyılın başında moral ve teknik doktrinlerin gelişimini açıklar. Düzenleyici bir ilkeyi temsil eden herşey son derece ciddiyetle ele alındı. Aynı zamanda, bu düzenin geliştiren araçlar da hiçbir zaman olmadığı kadar kullanıldı. Düzen ve barış, bireysel tekniklerin gelişimi (toplum gerekli çözülme aşamasına eriştikten sonra) için gerekliydi. Barış, sanayinin zaferi için vazgeçilmezdir. Buradan aceleci bir çıkarsamayla sanayileşmenin barışı teşvik edeceği sonucuna varılacaktır. Ancak, her zaman olduğu gibi, mantıksal çıkarsamalar gerçeği tahrif etmektedir. J. U. Nef, gayet güzel bir şekilde, sanayileşmenin savaşları teşvik etmekten başka bir şey yapmayacağını gösteriyor. Bu bir tesadüf değil, tersine organik bir ilişkidir. Yalnızca sanayileşmenin imha araçları üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle değil, aynı zamanda varoluş

araçları üzerine etkisi nedeniyle de böyledir. Nef'e göre teknik gelişme savaş lehindedir, zira (a) yeni silahlar, saldırı ile savunma arasındaki ayrımı daha zorlaştırmıştır; (b) öldürme eylemindeki acı ve ıstırabı muazzam bir şekilde azaltmıştır.

Bir başka düzlemde, barışçı sanayi ile askeri sanayi arasındaki ayrım artık mümkün değildir. Niyetleri ne derece insani olursa olsun her endüstri, her teknik, askeri bir değere sahip. "İnsancıl bir bilim adamı, kendisini bir ikilemle karşı karşıya bulur: Birbirlerini daha iyi yokedebilsinler diye insanları daha fazla yaşatacak yolları aramalı mıdır?" Nef, bunları gayet güzel bir şekilde tarif etmiştir. Bu, artık basit bir insan davranışı meselesi değil, bir teknik gereklilikdir.

Teknik olgusu, iyi taraflarını alıp kötü taraflarını atacak şekilde bölünemez. Kendisini monist (tekçi) yapan bir "kütledir". Bunu göstermek için en basit ve bu yüzden de en kolaylıkla tartışılabilir örnekleri ele aldık. Okuyucunun bu monizmi tam olarak anlayabilmesini sağlamak için her sorunu tüm yansımalarıyla diğer alanlara sunmak gerekli olur. Sözgelimi polisin durumu sadece kendi spesifik sınırları içinde ele alınamaz. Polis tekniği, propaganda, yönetim ve hatta iktisat ile çok yakından bağlantılıdır. İktisat, aslında artan bir verimliliği talep eder. Üretici olmayanları (kaldırım mühendisleri, emek harcamadan geçinenler, sosyal uyumsuzluk gösterenler) sosyal bünyeye kabul etmek imkansızdır. Bunların hiçbirinin yeri yoktur. Polis, bu faydasız tüketicileri işe koyacak yolları bulmalıdır. Sorun, bir kapitalist devlette de (burada, komünist sabotajcıdır), komünist devlette de (burada sabotajcı, kapitalizmden para alan enternasyonalisttir) aynıdır.

Tüm bu tekniklerin icapları ve eylem biçimleri, bir bütünü oluşturmak üzere birleşirler; her bir parça diğerlerini destekler, kuvvetlendirir. Unsurlarından hiçbiri diğerlerinden ayrılamayacak bir koordineli olguyu oluştururlar. Tekniğin "kötü" yanını batırıp "iyi" olanı muhafaza edebilmeyi umut etmek bir yanılsamadır; çok iyi anlaşılabilir bir yanılsama. Bu inanış, teknik olgusunun özünün kavranamamış olduğu anlamına gelir.

Tekniklerin Birbirine Gerekli Bağlılığı. İki teknik karakteristiğin, kendini çoğaltmanın ve monizmin nasıl birleştiklerini gör-

müş bulunuyoruz. Şimdi ise tüm farklı tekniklerin tarihsel ve gerekli bağlantısını ele almalıyız. Bu analizle, bu iki karakteristiği tartışmam da tamamlanmış olacak.

Makine tekniği 1750'den sonra kendini gösterdi. Aklın teknik hali, önce bilimin ilkelerinin uygulanmasında ortaya çıktı. Bu gerekliliğin nasıl meydana geldiğini zaten biliyoruz; tüm ders kitapları bunu vurgular. 1733 tarihli uçan mekik, daha fazla miktarda iplik üretimini gerekli kıldı. Fakat uygun bir makine olmadan üretim imkansızdı. Bu ikileme cevap, James Hargreaves'in iplik eğirme çıkrığıydı. Fakat bu durumda da iplik, dokumacıların kullanabileceğinin çok üzerinde üretilmeye başlandı. Bu sorunu çözmek için Hargreaves çok beğenilen dokuma tezgahını üretti. Bu olaylar dizisinde, makinelerin gelişimine ivme kazandıran etkileşimin en basit biçimini görüyoruz. Her bir makine üretim dengesini bozmakta; dengenin yeniden kurulması, işlemin diğer alanlarında bir veya daha fazla sayıda ilave makinenin yapılmasını gerektiriyor.

Üretim giderek daha karmaşıklaşmaktadır. Makinelerin aynı teşebbüs içerisinde birleşmesi, 19. yüzyılın göze çarpan bir özelliğidir. Aslında yalıtılmış vaziyette bir makinenin olması imkansızdır. Hazırlayıcı makineler olmasa bile yardımcı makineler olmalıdır. Tekstil sanayiinde çok açık olmayan bu gereksinim (bir dokuma tezgahı görece kendine yeterlidir), metalürji sanayiinde son derece iyi tanımlanmıştır. Bu alandaki üretim, birbirinden ayrılamaz çok sayıda işlemden oluşur. Bu işlemlerin her biri için de bir veya iki makine gerekir. Bu da, üretim organizasyonunun uygulanmasını gerektiren karmaşık bir teşebbüsü doğurur. Makinelerin organizasyonu ihtiyacı tekstil sanayiinde bile duyulur. Bireysel olarak hiçbir makine çok fazla enerji tüketmediğinden, en fazla hareket eden makineyi en etkili biçimde kullanabilmek için çok sayıda dokuma tezgahı bir grupta toplanmalıdır. Azami çıktı elde edilecekse, makineler gelişigüzel konuşlandırılamaz. Ne de üretim düzensiz biçimde gerçekleşebilir. Tüm teknik alanlarda bir plan izlenmelidir. Ve artan üretime oranla giderek hiç esnek olmayan bu plan, bir organizasyon ve işletme tekniğinin ürünüdür.

19. yüzyıl başında organizasyon tekniği hâlâ yarım yamalaktı. Fakat manüfaktür malların sayısındaki artışla birlikte yeni ti-

cari yöntemler bulunmak zorundaydı. Sermaye, işgücü, üreticiler ve tüketiciler bulunmak zorundaydı. Üç yeni teknik türü kendini gösterdi: ticari, endüstriyel ve ulaşım. Ticari teknikler, 19. yüzyılın başında endüstriyel tekniklerle aynı süratte gelişti. Bu teknikler, daha önceleri arasıra ve pek de kuvvetli olmaksızın gözükmüş olan tüm eski sistemleri kullandı. Poliçeler, bankalar, takas odaları, çift girişli muhasebe filan daha da geliştirildi.

Üretilen malları dağıtma ihtiyacı böylece güçlü bir ticari tekniğin ortaya çıkmasına yolaçtı -her ne kadar bu teknik yeterli dağıtım gücünü sağlayacak kapasiteye ulaşamadıysa da. Sermaye birikimi (makinenin ürettiği ve onun gerektirdiği), büyük firmaları, sigortası, kredisi ve sınırlı sorumlulukları olan anonim şirketiyle uluslararası finansal bir organizasyonun kaynağı haline geldi. Muazzam yoğunlaşmanın ortaya çıkardığı ticari trafiğin boyutları düşünülünce şirketleşme kaçınılmazdı.

Fakat bu iki sistem, yani ticaret ve finans, ancak mallarını ticaret tekniklerinin belirlediği en avantajlı noktaya dağıtabilecek durumdalarsa tam kapasiteyle çalışabilirlerdi. Bu da, malların hızlı, düzenli ve kesin nakliyatını gerektiriyordu. Sonuçta, finans ve ticaret teknikleri işleyebilecekse, ulaşım sistemleri oluşturulmak durumundaydı. Makinenin doğrudan bir sonucu olmayan yeni bir teknik, yani ulaşım ortaya çıktı. Ayrı bir daldı bu; organizasyon makinenin kendisinden daha fazla rol oynadı (demiryolu güzergahları ve tarifelerde, yüksek yerlere ilişkin sorunlarda vesaire).

Sanayi teşebbüslerinden bu teknik patlamanın çıktığı dönemlerde çok sayıda insan topluluğu da makineler etrafında toplanmaya başlıyordu. Makinenin bakımını sağlamak için çok sayıda insan lazımdı. Makinenin ürünlerini tüketmek için de çok sayıda insana ihtiyaç vardı. İlk büyük değişim, yeterli ulaşım araçları daha elli yıl geç geleceği için, tüketiciyi makinenin ayağına gelmeye zorlamak oldu. Bu gelişmeyle birlikte, o zamana dek bilinmeyen bir olgu olan büyük kent olgusu ortaya çıktı. Başlangıçta büyük kent, özel hiçbir teknik doğurmadı; insanlar açıkçası burada mutsuzdu. Fakat çok geçmeden görüldü ki mega kent, yeni ve özel bir çevreyi temsil ediyor, özel bir muameleyi de gerektiriyordu. Şehir planlaması tekniği kendini gösterdi. Şehir planlaması, başlangıçta, gecekondularla filan

pek ilgilenmeyen (yüzyıl ortasındaki ütopyacı planlamacıların çabalarına rağmen) hantal bir adaptasyondan ibaretti. Bir süre sonra büyük şehir yaşamı bayağı katlanılamaz hale gelince de eğlence teknikleri geliştirildi. Eğlence tesisleriyle donatarak kentsel ıstırabı kabul edilebilir kılmak elzemdi. Bu, örneğin devasa bir sinema sanayinin gelişmesini sağlayan bir ihtiyaçtı.

Bu gelişme aşaması hâlâ makinenin egemenliğineydi ve Mumford'ın paleoteknik (eski teknik) dönem dediği döneme denk geliyordu. Bu dönemde iktidar (güç) mentalitesinin araçları gelişti. Sosyal açıdan değerli sonuçlar hasıl etmek için mekanik gelişmelerin tek başına yeterli olmadığı görüldü. Yeniliklerin eski kurumları henüz tamamen devirmediği bir geçiş dönemi olduğu açıktı bunun. İnsan hayatına da, dolaylı olanın dışında henüz temas etmemişlerdi. Bir düzensizlik dönemiydi bu. Bu düzensizliğin en göze çarpan tezahürü de insanın insanı sömürmesiydi. Ancak bu düzensizlik, yorucu bir düzen arayışına yolaçtı; bu da ilk önce ekonomik alanda gelişti. Zira bir süredir, mallardaki artan akışın otomatik olarak emileceğine inanmak mümkün olmamıştı. Fakat liberalizmin illüzyonları çok çabuk çöktü. Liberal sistem, makinelerin alabildiğine doğurduğu mal bolluğu önünde yavaş yavaş yıkıldı. Teknik üretim yöntemlerinin yarattığı sorunlarla başetmenin ancak teknik dağıtım yöntemleriyle mümkün olacağı kaçınılmazdı. Bunun başka yolu yoktu. Üretim mekanizması kadar kesin (ki o da mekanik olması sebebiyle henüz mükemmel değildi) bir dağıtım ve tüketim mekanizması gerekliydi. Üretim mekanizmasının değişik parçalarının ayarlanması ve üretilen malların gerek nitelik gerekse nicelik açısından ihtiyaca denk düşmesi elzemdi. Teşebbüsü organize etmek artık yeterli değildi. Tüm bir üretim tüm ayrıntılarıyla organize edilmeliydi. Ve eğer üretim tümüyle organize edilmişse, tüketimin (ki bu arada mekanize hale gelmişti) kendi dünya çapındaki organizasyonu olmaksızın işlemesine imkan tanımak sözkonusu olmazdı. İlkin ulusal düzeyde kendini gösteren bu mantıksal etkileşimler çok geçmeden uluslararası düzeyde de görülecekti.

Bu mekanizmanın gelişmesi, kaçınılmaz olarak, mümkün olan en mükemmel ekonomik tekniği gerektiriyordu. Bu ekonomik teknik de yeni makinelerin kullanımını sağlayacaktı. Karşı-

lıklı olarak, belli başka araçlar da ekonomik tekniğin gelişmesini kolaylaştıracaktı. Bundan başka, bu tür bir organizasyonda hiçbir şey şansa bırakılamazdı. Bilhassa da emek arzı bireyin aklının esişine bırakılamazdı. Ekonomik organizasyon bir işgücü (emek) tekniğini önceden varsayar. (Bu tekniğin kesin biçimi bizi burada pek az ilgilendiriyor. Sadece ilkeyle ilgiliyiz). İşgücü sistematize edilmeliydi; bilimsel olmalıydı. Sonuçta, öncekilere mecburiyetten yeni bir teknik daha eklendi. Fakat aynı zamanda, teknik işgücünün ortaya çıkardığı yorgunluk nedeniyle işçileri tazmin etmek de zorunlu oldu. Bu noktada yine karşımıza ilave kitlesel eğlence, yani büyük kentlerin varlığının zaten teşvik etmiş olduğu bir gereklilik çıkıyor. Bu döngü kaçınılmazdı.

Tüm bir büyük yapı azar azar inşa edildi ve tüm bu bireysel teknikler de karşılıklı etkileşimle geliştirildi. Ancak çok geçmeden bir başka araca daha ihtiyaç duyuldu. Çok sayıdaki bu teknikleri kim koordine edecekti? Yeni ekonomik teknik için gerekli mekanizmayı kim kuracaktı? Makinelerin bakımını yapmada gerekli bağlayıcı kararları kim alacaktı? Birey tek başına, makineler için gerekli olanı kabul edecek derecede rasyonel değildir. İnsan çok çabuk isyan eder. Onu sınırlayacak bir kurum ister; devlet de bu rolü oynamak zorundaydı. Ama devlet, artık geçmişte olduğu gibi ahenksiz, güçsüz ve keyfi devlet olmamalıydı. Ekonomik rejimin işleyişine eşdeğer ve herşeyin kontrolünde bir etkili devlet olmalıydı ki rasgele gelişmiş olan makineler "ahenkli" olabilsinlerdi. Bu amaçla devletin kendisi de ahenkli olmalıydı. İşte bu şekilde devletin teknikleri -askeri, polisiye, idari ve siyasi- boy gösterdi. Onlar olmaksızın geri kalan herşey azami gelişmeyi sağlamaktan aciz beyhude umuttan başka bir şey olmazdı. Birbirine karışarak bir diğerini gerekli kıldılar; ve hepsi de ekonomi tarafından gerektiriliyordu.

Bu türden dışsal eylemlerin yetersiz olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Bireyin büyük bir çaba göstermesi gerekiyordu. Sadece sınırlandırılmakla kalmayıp aynı zamanda gerçekten ikna edilmediği müddetçe de bu çabayı gösteremezdi. Bedenini ve beynini teslim ettiği gibi, yüreğini ve iradesini de teslim ettirmek gerekiyordu. Böylece, diğer tekniklere takviye olarak propaganda, eğitim ve zihinsel (psychic) manipülasyon teknikleri devreye girdi. Bunlar olmaksızın insanın, kendi organizasyonuna ve

makinelerine bir eş olabilmesi pek de mümkün değildi. Yine, teknik'de kendi işleyişinden tamamen emin olamazdı. Maddi tekniklerin daha da kesin hale gelmeleri oranında entelektüel ve zihinsel teknikler daha gerekli oldu. Bunlar aracılığıyla insanoğlu, diğer tekniklerin azami kullanımı için gerekli inanç ve gücü elde etti. Yapı böylece tamamlanmıştı.

Sistemin tümünü modifiye etmeksizin bir parçasını kesmek veya modifiye etmek imkansız. Sistem kaprislerle ya da kişisel ihtirasla kurulmadı. Sistemin faktörleri karşılıklı olarak doğuruldu.

Bu anlatımda durmadan *gereklilik* kavramıyla karşılaştık. Teknik evreni karakterize eden şey, gerekliliktir. Herşey, kendisini matematik bir kesinlikle ona uydurmalıdır. Arkadan gelen her teknik, önceden gelenlerin arkadan gelenleri gerekli kılması yüzünden ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde etkisiz olurlar, azami getiriyi hasıl edemezlerdi. Bunun gibi bir sistemin, yani tek başına hiçbir parçanın modifiye edilemeyeceği derecede karmaşık ve kesin ayarlanmış bir sistemin modifiye edilmesini ummak beyhude. Üstelik sistem, kendisini aralıksız biçimde geliştirmekte, tamamlamaktadır. Teknik yapının herhangi bir modifikasyonun işaret eden birşeyi, teknik gereklilik üzerine kurulmayacak farklı bir toplumsal organizasyon ilkesini de göremiyorum.

Teknik Evrensellik. Teknik olgusunun bu özelliği kendini iki boyutta gösterir; birincisi coğrafi, ikincisiyse kalitatif boyut. Coğrafi açıdan, tekniğin sürekli olarak ülkeden ülkeye zemin kazandığını, faaliyet alanının tüm dünya olduğunu görmek kolay. "Medeniyetleri" ne olursa olsun tüm ülkelerde aynı teknik yöntemleri uygulama eğilimi var. Verili bir ülkenin nüfusu teknik olarak tamamen asimile edilmemiş olduğunda bile bu ülke tekniğin kendisine sunduğu araçları kullanır. Bu ülkelerin halklarının Batılılaşmaya ihtiyaçları yok. Kullanılacak teknik "medeni" insan gerektirmez. Hangi el kullanırsa kullansın, bireyin onu özümsemesiyle orantılı biçimde etkisini aşağı yukarı bütün olarak gösterir.

Örneğin tarım alanında en güncel tekniklerin evrenselleştiğini gösterirken Vogt, bunu vurgulamaktadır: Ona göre, insanoğlu "kendi doğal çevresini daha önce hiçbir zaman zırhlı bir tümenin

merhametsizliğindeki gibi tahrip etmedi. Bizim etkimiz altında geliştirilen bu 'medeni' imha güçleri tüm yerküreyi öylesine fethettiler ki Malaylar, Hottentolar ve Ainolar belayı yayıyorlar".

Tarihin akışı içerisinde bölgelere, uluslara ve kıtalara göre medeniyetlerin farklı ilkeleri hep olmuştur. Bugünse herşey kendisini teknik ilkelere göre konumlandırma eğiliminde. Geçmişte değişik medeniyetler değişik "yollar" izlediler; bugünse tüm halklar aynı yolu, aynı dürtüyü takip ediyor. Hepsinin aynı noktaya ulaştıkları anlamına gelmiyor bu, ama aynı yörüngede farklı noktalarda sıralanmış durumdalar. Birleşik Amerika, Fransa'nın otuz yıl sonra, Çin'in de belki seksen yıl sonra temsil edeceği tipi temsil ediyor. İşten eğlenceye, aşk ve ölüme kadar hayatın tüm halleri, teknik bir bakış açısından görülüyor. "Teknik kölelerin" sayısı hızla artıyor. Tüm hükümetlerin ideali de sanayileşme ve teknik köleleşmeye doğru mümkün olan en kısa zamanda ulaşma yönündedir.

Ekonomik gerekliliği ve "geri" denen halkların sefaletini ön plana çıkaran ve son derece geçerli olan argümanların pekâlâ farkındayım. Fakat sorun ilgili süreç değil, değişik toplumların Batı tekniğini benimsiyor olmalarını görmektir. 1960 Vevey Kongresi bu noktanın altını kalınca çizdi. Anlaşılır olduğu üzere geri kalmış halkların temel problemi yetersiz beslenme olmasına rağmen, kafayı tekniğe takmaları onları öylesine sersemleştirdi ki onların talep ettiği, bizim de sunduğumuz şey, kötülüğü daha da azdıracak olan sanayileşmenin ta kendisidir. Teknik tüm enlemlerde aynıdır; bu nedenle de tüm medeniyetleri tekdüze yapmaya yarar. Bu eğilim doğrudan doğruya tekniğin kendisinden doğar. Doğu, Rus ve Güney Amerika toplumları, tarihsel olarak bizimkiler gibi teknik yönelime hiçbir şekilde hazırlıklı değillerdi.

En iyi sosyologlar, tekniğin her yerde aynı etkileri içerdiğini vurgulamışlardır. R. P. Lynton'a göre "Avrupa veya Amerika'nın bir topluluğunun sanayileşmesi ile Siyam, Nijerya, Türkiye veya Uruguay toplumlarının sanayileşmeleri aynı sorunları gündeme getirir". Eğer teknik hareketin başlangıcı bu "geri" ülkelerden birinde olmuş olsaydı, yarıda kesilirdi. Fakat bu toplumlara, tüm şiddeti ve yayılma gücüyle bir teknik hareket sunuluyor. Tekniğin gelişmesine uygun koşulların olup olmadığı artık

sorulmuyor. Teknik hareket kendini dayatacak ve ilerlemesinin önündeki engelleri yıkacak kadar güçlüdür.

Fakat bu yayılma bir kere niye var? Şimdiye kadar, tekniğin yayılması gerçekleşecekse çok benzer toplumsal koşulların gerekli olduğu genelde kabul edilirdi. Artık geçerli değil bu. Ortam ne olursa olsun bugün teknik kendini dayatıyor. Bu yayılma gücü, bir dizi tarihsel nedenle (doğru ama genelde yapay olan) ve bir de daha sonra inceleyeceğimiz derin bir nedenle açıklanabilir.

Tarihsel nedenler, teknik işgale yolaçan iki büyük akımla, yani ticaret ve savaşla ilişkilidir. Sömürge savaşı, tüm bir teknik araçlar toplamına sahip olan Avrupa uluslarına kapıları açtı. Fetihçi uluslar, makineleri ve organizasyonlarını orduları kanalıyla ihraç ettiler. Hayranlık ve korkunun zihinlerini kuşattığı mağlup halklarsa, tanrılarının yerini almaya gelen makineleri benimsediler. Makineler kendilerine diz çöktüren fetihçilerin kullandığı araçlar olmakla kalmıyor, aynı zamanda fetihçilerden kurtuluşun muhtemel araçlarını da temsil ediyorlardı. Bu sömürgelerde silah ve tüm güç araçları trafiği, isyan kışkırtmanın aracı olarak artmaya başladı. Başlangıçta isyan bütünlükten yoksundu, ama bu insanlar daha iyi organize olup mücehhez oldukça ulusal bir mesele haline geldi.

Savaş, geri kalmış halkları küresel olarak da müdahil oldular. Kastettiğim, sömürge savaşlarının doğrudan sonuçlarından ziyade, medeni uluslar denenler arasındaki savaşların etkileridir. Almanya ve Fransa'nın sömürgeleri, bu ülkeler arasındaki savaşa müdahil oldular. Daha sonra Çin ve Sibirya geldi. Yakutlar, Kızıl Ordu'nun ön cephelerinde tankları sürüyorlardı. Savaş, "vahşilerin" makine ve disipline ani ve sersemletici şekilde adaptasyonunu teşvik eder.

Teknik işgali yöneten ikinci faktör ticarettir. Batılı güçlerin Batı sanayi ve teknik hayatı için gerekli olan pazarları fethetmesi zorunluydu. Bu gerekliliğin önünde hiçbir engel tutunamazdı; ilkel halklar da modern tekniğin ürünleri tarafından deyim yerindeyse yutuldular. Amerikalılar 1945'te Bulgarlara binlerce ton bireysel askeri nevale gönderdi. Bulgarlar ise yeni bir tür tereyağına ve onun yerine geçecek başka şeylere kendilerini alıştırmaya hiç mi hiç istekli değildi. Ancak dirençleri teknik adaptasyona ve çok hızlı bir şekilde de açık bolluğa teslim oldu.

Araçların yaygınlığı, tüm geleneksel ve bireysel arzuları yıktı.

Tüketici mallarından sonra üretim tekniklerinin işgali geldi. Teknik işgal, sadece bir sömürgecilik meselesi değil; daha az güçlü ülkeler için aynı zamanda basit bir teknik bağımlılık meselesidir de. Bu ama yalnızca bu, bugün için iki bloğun oluşmasını açıklamaktadır. Tüm politik veya ekonomik açıklamalar yapaydır, gülünçtür. İki büyük teknik güç vardır. Onlar da ABD ve Sovyetler Birliği'dir. Diğer her ülke, sırf teknik üstünlükleri dolayısıyla birine veya diğerine tabi olmalıdır. Teknik işgal, tamamen kolonyal bir işgal değildir, başka biçimler de alır.

Günümüzdeki sömürgelerin tasfiyesi olgusu, şimdiye kadar sömürgeci güçlerle ortak yaşayan halkların teknik gelişme imkanlarıyla yakından ilgilidir. "Bağımsızlık" anından itibaren bu halklar iki büyük güce yardım çağrısı yapmak durumundalar. Bir kere teknik düzlemde kendi kendilerine yeter olmaları mümkün değil. Büyük güçler de onları "alâkasız" bir şekilde teçhiz ederler. Aslında bu yeni "özgür" ulusların sefaletinin onları özel savaşların alanı yapmayacağına dair en ufak bir umut besliyorlarsa (büyük güçlerin kendilerinin bir rekabet içinde oldukları gerçeği bir yana) büyük güçlerin elbette başka seçenekleri yoktu. Sonuçta en iyi ve en ahlâki niyetler (sözgelimi Harry S. Truman'ın sömürge topraklarına yardımı öngören Dördüncü Noktası), dünyanı hızla teknikleşmesine yolaçıyor. Her politik olgu da mutlaka Batılı bir görünüm alan bu teknikleşmeyi hızlandırıyor.

Yayıcı faktörler, temel teknik gerçekler tarafından açıkça istenir. Örneğin, teknik ürünlerin köken ülkede ortaya çıkışlarından az dünyada her yere taşınmalarına imkan veren iletişim araçlarının hızını ve esaslı oluşunu düşünün. Bunun sonucu hızla birleşme olmalıdır.

Aynı iletişim araçları böyle bir birleşmeyi önceden varsayar. Büyük okyanus gemileri heryerde sürekli geliştirilen liman tesislerini gerektirir. Demiryolları tüm ülkelerde özdeş yol platformları ister. Havacılık gün be gün önemli hale gelen ve tonaj ve hız arttıkça giderek tekdüzeleşen tüm bir teknik altyapı ister. Port-de-Bouv yakınlarındaki Lavera limanının oluşturulması buna bir örnektir. Fransız pazarının taleplerini karşılamak üzere petrol tankerlerine bir liman inşa etmek için gemiyle petrol nakliyatı konusundaki uluslararası icaplara tam olarak uymak

gerekliydi. Bu talepler tümüyle tekniktir: 30.000 tondan fazla modern tankerler için kanalın derinliği, özel rıhtımlar, tankerler tam olarak uydurulmuş teknik gelişmelerle donatılmış röle depoları filan. Bu kolaylıklar olmaksızın devam etmek açıkçası imkansızdı. Bugün Fransa'daki limanlarda büyük tankerlerle getirilen petrol önce küçük mavnalar tarafından ya uçan tesisler olan ya da yetersiz pompalama kapasitesine sahip olan tesislere aktarılır. Bu zaman kaybına ve aşırı bir uğraşıya yolaçar. Her bir ton ham petrol, yaklaşık üç dolarlık bir ekstra yük getirir. Bu faktörler açıktır ve en modern tekniklerin -ki bunlar da karşılıklı olarak dünya çapında teknik birleşmeye katkıda bulunurlar- kabulüne yolaçmaktadır.

Teknik yayılma mekanizmasında bir başka unsur daha var; o da teknisyen ihracıdır. Yalnızca bir Alman teknisyenin ABD'ye veya Rusya'ya gitmesi meselesi değildir bu. (Bu ihraç, ilginçtir, Alman tekniğini gerçekten uluslararası kılan kesin bir teknik gelişmeyle birlikte oldu). Başkan Truman'ın Dört Nokta Programı'nın uygulanmasıyla Amerikan tekniğinin azgelişmiş ülkelere aynı yayılması sözkonusudur. Azgelişmiş ülkelerin geleceği için reçeteler yazan akademisyenler sağlandı. (Bu çeşit teknik yardım, ilgili ülkelerin sakinlerini entelektüel açıdan asimile eder). Bunun yanında, Birleşik Amerika bu ülkelerin doğal kaynaklarını çıkarmak için gerekli teknisyenleri doğrudan da sağlamaktadır. Yakın amaç, verili ülkenin imkanlarının gerçekçi bir değerlendirmesiyle başlayarak nüfusun yaşam standardını yükseltmektir. Nihai amaç ise tümüyle hümaniter niteliktedir. Amerikan emperyalizminin sözkonusu olup olmadığına dair bir yargı belirtmekten kaçınabiliriz. Yine de bu, tüm dünyada tekniğin hızlı bir tempoda yayılmasına yolaçar; aynı zamanda da tüm ülkelerde teknik kimliğe yolaçar.

Belli bir eğitimsel birlik de sözkonusudur burada. Azgelişmiş bir ülkenin her yurttaşı, yeni teknolojilerin kullanımında ustalaşmalıdır. Bu, Avrupa tarzı eğitime yolaçar, melez insanların bilimsel faaliyetlere aktif biçimde katılımını sağlar, sonuçta da teknik yayılmaya bir tür apriori bağlılığı teşvik eder. 1956'dan bu yana aynı teknisyen yayılmasını Sovyetler Birliği'nden ve daha yakınlarda da Çin'den Suriye'ye, Gine'ye, Gana'ya ve Küba'ya doğru görmekteyiz. Bu faaliyetlerin yarattığı siyasi şüphe-

lere değinmeksizin yalnızca başka şeyler yanında bu faktörlerin teknik işgalin aktif bir yardımcısı olduğunu hatırda tutalım.

Teknik işgal, sadece eski değerlere yenilerinin eklenmesini içermez. Eski köye yeni adet getirmez; eski biçimlere yeni içerik katmaz. Eski değerler yıkılmakta; eski medeniyetler yeniyle temaslarında çökmektedir. Aynı olgu mümkün olan her kültürel biçimde görülmektedir. Sözgelimi dini ele alalım. Teknik bir gerçeğin sonucu olarak bir dinin bizzat gözlerimizin önünde yokoluşuna tanık olduk. Mikado itikadı, Hiroşima'ya bombanın atılmasından sonra yokoldu. Tibet ve Çin'deki komünist baskının neticesinde Budizmin çöküşüne tanık oluyoruz. Yakınlarda yapılan çalışmalara göre de Budizm, komünizmin ideolojik etkileri yüzünden değil teknik nedenlerle kayboluyor. Bu olgu bir yandan, endüstriyel tekniklerin amansız ve kitlesel benimsenişinden kaynaklanırken bir yandan da durmadan artan nüfusun dini terketmesini isteyen propaganda tekniklerinden kaynaklanıyor. Bir anlama bu dindar insanlar dinsiz de bırakılmıyor. Onların aşkın dininin karşısına "sosyal" bir din, teknik gelişmenin ifadesinden başka bir şey olmayan bir din konuyor.

Bugün için en klasik eğilime sahip bir sosyolog bile tekniklerin etkisinin Batı dışı medeniyetlerin çöküşünü doğurmakta olduğunu kabul ediyor. Hem ekonomik ve kültürel biçimlerin, hem de geleneksel psikolojik ve sosyolojik yapıların çöküşünü içermektedir. UNESCO bu sorunlarla büyük ölçüde meşgul olmuştur. Gerek *Bulletin of the Social Sciences* gerekse Dr. Margaret Mead'ın raporları uyarıcı bir nitelik taşıyor. Araştırmalar, gerçekte teknik yöntemleri transfer etmenin kolay olduğunu ama onları kontrol edecek sosyolojik ve psikolojik metotların ayrıntılarına girmenin yavaş, zor ve zahmetli olduğunu gösteriyor.

Basit bir mantıkla, Charles F. Frankel'in ifade ettiği şekilde, "hasta bir adama iğne yapar gibi geri kalmış halkları ayakları üzerinde durdurmak için onlara teknik yöntemleri ve birikmiş nimetleri vermenin yeterli olduğunu" söyleyen insanlara karşı durmamak elde değil. Bu tür bir enjeksiyonun yardımcı olması düşünülebilir. Ama bunu vermekle geleneksel yaşam biçimlerini yokediyoruz. Teknik kendi başına dengesini beraberinde taşımaz. Tersi gerçeğe daha yakındır. Teknik Batı'da doğmuş ve yavaş yavaş büyümüş olmasına rağmen, Batı'da tekniğin toplu-

lukları nasıl tahrip ettiğini, insanoğlunun konuyla ilgisini nasıl sorgulanır hale getirdiğini gördük. Yabancı bir ortama birdenbire nakledildiğinde, tüm gücüyle bir hamlede tezahür ettiğinde etkileri ne kadar muazzam olur. Afrika'da işçi, ailesinden ayrılmıştır. S. Herbert Frankel'in dediği gibi "onun sosyal egosu kırsal gruba bağlı kalırken kendisi ise bir sanayi ortamına nakledilmiştir. Ailesi şehre geldiğinde kentsel yaşama hiç mi hiç hazırlıklı değillerdir ve o ortamda manevi ve sosyolojik olarak tahrip edilmektedirler". Avustralya'da da yaşam biçimlerinin aynı çöküşünü görüyoruz. E. P. Elkin'in dediği gibi, "Kabilede otorite ihtiyarlara aitti... fakat şimdi ağıl patronuna ya da çiftlik sahibine geçmektedir... Mevsimlerin birbirini takip edişi ve yiyecek arayışıyla ilgili, geçmişte çok zaman işgal etmiş gizemli ayinler anlamını yitirmeye başlıyor". Daha fazla örnek vermeye gerek yok.

Her kültür bir bütün olarak değerlendirilmeli. Verili bir unsurun tekniğin etkisi yoluyla dönüşümü, tüm alanlarda şok yaratır. Bugün dünyadaki tüm halklar, teknikten kaynaklanan çatışmaların ve iç çekişmenin kışkırttığı bir kültürel bozulma yaşıyor. Bundan başka, Margaret Mead'ın belirttiği gibi, her insan içinde yaşadığı kültürel çevreyi kendi şahsında içselleştirdiğinden, bu kültürün anlaşmazlık ve tutarsızlıkları da yine her bireyin kişiliğiyle karşılaşacaktır. Dahası, bu kültürel çöküşe cevap verecek yeterli donanımda değiliz. Bu insanların mentalitesi ve ihtiyaçlarına dair çok az, tekniğe psikolojik tepkilerine dairse daha da az çalışmamız var. İhtiyaçlarını karşılayabilecek sosyal ve idari tedbirler veya yeteneklerindeki değişimler hakkında hiç çalışma yok. Tekniğimizle birlikte, tahrip edilenin yerini alabilecek bir medeni ortam veya benimsenebilir bir değer asla göndermiyoruz. Bu, her ne ise, iyimserlik özelliğiyle bilinen bir kuruluş olan UNESCO'nun teşhisidir.

Durum şimdi inceleniyor ama büyük ölçüde çok geç kaldık. Tüm araçlar çok önceden hazırlanmış olmalıydı, çünkü hiçbir doğal adaptasyona veya spontane reorganizasyona güvenilemezdi. Bundan hiç umut yok. Hazırda hiçbir aracımız yok. Sorun incelenmekte iken de tekniğin kasırgası düzenli biçimde ilerliyor. Gerçek bir yarış içerisindeyiz, fakat başlamadan yenildiğimiz gün gibi açık. Tekniğin etkileri, baştan başlamak için halihazırda çok gelişmiş durumda. Bu halklar ve

toplumların dengesini muhtemelen koruyabilecek sosyal, ekonomik ve psikolojik adaptasyon biçimleri keşfetmemizden önce tüm geleneksel kültürler ve sosyolojik yapıların tahrip edileceğinden kuşku yok.

Siyasal alanda olgu, temel toplum biçimlerinden tamamen gelişmiş modern diktatörlüğe amansız geçiş biçimini alıyor. Dünya nüfusunun büyük bir kısmı, üretim ve idari teknikler yoluyla ve zorlamasıyla birkaç yıl içerisinde serflik düzeni veya feodalizmden en titiz diktatöryal devlete geçmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Japonya, çok iyi bilinen örneklerdir. Diktatörlük sorunu da benzer şekilde sömürgelerin tasfiyesiyle gündeme gelmiştir. Ya birisi ülkeyi organize etmede, merkezi bir otoriter devlet kurmada başarılı olur (Gana, Gine, Fildişi Sahili ve Sudan'da olduğu gibi) ya da anarşi hüküm sürer (Belçika Kongosu ve Kamerun'daki gibi). Yarı liberal başarılar -Tunus'taki gibi- çok nadir ve hassastır.

Ekonomiye gelince, bu sorunları tartışmak neredeyse gereksiz. Afrika ve Asya'daki tüm geleneksel üretim ve dağıtım yapıları, yeni teknik araçların varlığı karşısında patlıyor. Batı müdahalesi dönemine dek Asya kıtasında yaşam hayli dengeliydi. Nüfuslar ve çevreler dinginlik içindeydi. Elbette işler mükemmel olmanın çok uzağındaydı. Mesela yetersiz beslenme hep bir tehlikeydi. Fakat belli medeniyetler yeterince ahenkliydi; bazıları bizimkinden daha kalıcı oldu. Bana göre, herkes, modern Asya'nın musibetlerinin kısmen Batı'nın bölgeye dayattığı karmaşıklıktan, tekniklerin vazgeçilmez uygulamasının teşvik ettiği yapı karmaşıklığı ve yoğunluğundan kaynaklandığında hemfikirdir.

O halde tüm alanlarda teknik, diğer tüm medeniyetlerin hızlı çöküşünü meydana getiriyor. Bu medeniyetlerin çöküşünden bahsederken yalnızca sosyolojik biçimlerden sözediyoruz. En zayıf medeniyetler bile belli değerleri korurlar. Bu değerler, Roger Bastide'in deyişiyle, "kültürel şokun parçalayabileceği zihinsel dengeyi devam ettirirler... Toplumsal durum, artık atalardan kalma örf yoluyla yerine getirilmeyen eski komplekslere canlı kalma, kendileri için yeni savunma mekanizmaları oluşturma imkanı tanır". Fakat bu durumun sadece geçici olma ihtimali de çok yüksek; bu psikolojik ihtiyatlar bile, insan teknikleri denen teknikler (nesneleri insan olanlar) bunlara uygulandığında

teknik tarafından saldırıya uğranacak, emilecektir.

Elbette ki tekniğin bu gruplar üzerindeki etkisi her yerde aynı olmayacaktır. Değişik asimilasyon olgularına, yeniden gruplandırmaya, fonksiyonlara ve tedrici çözülmeye dair ayrıntılı sosyolojik incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelere göre, her örnekte karşılaştırılabilir ve özdeş ilerleme görülmemiştir. Bununla birlikte bu çeşitliliğin gerisinde, teknik medeniyet tipi ile tüm diğerleri arasında mutlak bir uyumsuzluk da gözlenmelidir. Teknisyenler bu sonucu murad etmediler; hiç kimse bir medeniyeti bilinçlice yoketme peşinde olmaz. Bu, hikayedeki gibi, demir kap ile çömleğin çarpışmasından başka bir şey değildir. Demir kabın mümkün olabilecek tüm iyi niyetlerine rağmen olacak olan olacaktır.

"Gerekli değil bu. Hindistan'a daha fazla mutluluk getirme basit gerçeği niçin Hindu medeniyetini enkaza çevirsin ki?" denebilir. Gerekli olup olmadığını bilmiyorum, fakat yine de durum böyle. Çökmekte olan bir medeniyet soyut olarak yeniden yaratılamaz. Geriye dönüp bu dünyaları yeniden canlandırmak için çok geç. Bu mutluluk, yaşamın tamamında (önceden sadece tembelliğin olduğu yerde çalışmayı, makineleri ve aksesuarlarını, koordinasyon ve rasyonel yönetim organlarını ve rejime iç sadakati) bir dönüşümü varsayar. Aksi halde totaliter olmaktan başka biçim alamaz. Ancak çok sayıda olguyu emip azami veriyi işin içine katarsa teknik gerçekten etkili ve bilimsel olabilir. Sentez yoluyla koordine etmek ve yararlanmak için teknik her alanda büyük kitlelere dayanmak durumundadır. Fakat tekniğin her alanda varlığı tekele yolaçar. Propaganda tekniği bizzat doğası gereği totaliter olduğunu söylerken Jacques Driencourt bunu ortaya koyuyor. Mesajında, yöntemlerinde, faaliyet alanında ve araçlarında totaliterdir. Daha başka ne istenebilir ki? Daha fazlasını isteyebilirsiniz. Totaliteryanizm, ona temas eden ne varsa, ilk bakışta ondan çok uzakta görünen şeylere bile geçer. Teknik bir şeye kilitlendiği zaman herşey ona tabi olmalıdır. Artık bir tarafsız nesne veya duruma yer yoktur. Claude Munson, orduda veya büyük bir sanayi tesisinde işlediği şekliyle psikolojik tekniğin aile üzerinde doğrudan bir eylemi gerektirdiğini çok güzel anlatıyor. Burada, aile hayatının psikolojik olarak askeri veya endüstriyel yöntemlere uyarlanması, ai-

le hayatının gözlemlenmesi ve aile hayatının askeri ve endüstriyel hizmet için eğitilmesi sözkonusudur. Bir medeniyette teknik dokunmadık bir şey bırakmaz. Herşey onu ilgilendirir. "Eğer bu dönüşümler yaşanıyorsa teknik tek başına sorumlu değildir. Başka pek çok faktör katkıda bulunmuştur. Örneğin, beyaz ırkın entelektüel üstünlüğü, bu diğer medeniyetlerin yozlaşması ve nüfus artışı" şeklinde bir itiraz gelecektir. Aslında tüm bu faktörler tekrar tekniğin sorunlarına gönderme yapmaktadır. Gerçekten, Batının entelektüel üstünlüğü yalnızca teknik alanında kendini gösteriyor. Çin ve İslam medeniyetinin iddia edilen yozlaşması da tamamen yargılandıkları kriterlere bağlıdır. Bu itirazı yaparken aslında teknik kriterler bazında bir yargıya varıyoruz.

Şöyle de itiraz edilebilir: "Tüm bunları kabul edersek, bu iki yaşam türü arasında birarada yaşama, hatta sentezin mümkün olduğu bir gerçek değil midir? Sonuçta, Barbarlar Roma İmparatorluğu'nu işgal ettiğinde başarılı bir sentez eninde sonunda gerçekleşti". Ancak tarihsel durum, kuşkusuz o zaman olduğuyla şimdi aynı değil. Gerçekte, kalıcılaşan, teknik nitelikte olan Roma medeniyetiydi. Bizimki tarafından bugün tehdit edilen medeniyetler teknik olmadıkları içindir ki etkili bir direnç göstermezler.

Beni zikredilen bu üç itirazı reddetmeye yönelten önemli faktör, diğer tüm medeniyetleri tahrip eden bizim tekniğimiz basit bir mekanizmanın ötesinde birşeydir; kendi başına bütün bir medeniyettir.

Batı'da teknik gelişmenin lehinde rol oynayan, onun kolaylıkla yayılmasını temin eden koşullar kombinasyonunu incelemiş bulunuyoruz. Teknik medeniyeti içine çekmiş bulunduğundan çok muazzam bir etki, aslında tam bir tersine dönüş gözlemlenmiştir. Teknik yeni bir ortama nüfuz ettiği zaman, 19. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de tesadüfi bir şekilde kendi lehinde bulduğu koşulları genellikle bu yeni ortamda yeniden üretme yoluna gider. En azından yeniden üretilmesi mümkün ve gerekli olan özellikleri yeniden üretir. Uzun bir kültürel tecrübeyi ya da avantajlı bir demografik durumu yakalamak teknik için o kadar da önemli değil. Tam tersine toplumsal esneklik ve açık bir teknik bilinç, dünyanın her bölgesinde tekniğin kuvvet-

le dayattığı genel koşullardır. Teknik, sosyolojik biçimleri ayırır, manevi çerçeveyi parçalar, insanı ve eşyayı sekülarize eder, toplumsal ve dini tabuları yıkar, toplumsal bünyeyi bir bireyler toplamına indirger. En yakınlarda yapılan sosyolojik araştırmalar (iyimserlerce yapılanlar bile) tekniğin sosyal grupları, türü ne olursa olsun toplulukları ve insan ilişkilerini tahrip ettiğini öne sürüyor. Teknik gelişme, Jerome Scott ve R. P. Lynton'un ifadesiyle "bir topluluğu oluşturan davranışlar karışımının, adetleri ve toplumsal kurumlarının" ortadan kaybolmasına neden oluyor. Topluluklar parçalara ayrılıyor ama yeni bir topluluk oluşmuyor. Teknikle temas halindeki insan, içinde işlediği çerçevelerin tekniklerin etkisiyle çözülmesi yüzünden toplum ve topluluk anlayışını kaybediyor. Sorumlulukların, işlevsel özerkliklerin ve toplumsal kendiliğindenliklerin kaybolmasında, teknik ve insani çevre arasında temas yokluğunda filan bu gerçek şüpheye yer bırakmayacak derecede kendini gösteriyor. Sözgelimi sanayi işgücü alanında, sosyologlar fabrika ile fabrikanın kurulduğu toplumsal grup (diyelim ki şehir) arsındaki fiziksel ayrılmaya işaret ediyor. Geleneksel toplumlarda hayatın toplumsal ve ekonomik boyutları bir sosyal bütünde ayrılmaz bir şekilde içiçe geçmişti. Fakat teknik bir toplumda iki boyut kesinkes ayrıdır; bu da kendi başına tüm grubun çözülmesini beraberinde getirmektedir. Üretim ve toplumsal ilişkiler gibi ilgili faaliyetler, tüm bir toplumu yıkıntıya uğratmadan ayrılamazlar. Bununla birlikte, üretimin teknik ama toplumsal ilişkilerin öyle olmaması derecesinde bu ikisi mecburiyetten ayrılır. Tekniğin işlemeye başladığı aşamadaki sosyal gruplara dair yığınla ayrıntılı çalışmanın ulaştığı sonuç budur. Bu sonuç, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika'nın sanayileşmiş çevreleri için de aynı ölçüde geçerlidir. Bundan farklı da olamaz. Bizatihi teknisyenler bu noktada çok açıklar. Örneğin, Cezayir'de ekonomik gelişme perspektiflerine dair 1958 tarihli bir resmi rapor, bu gelişmenin yalnızca Cezayirlilerin tüm bir yaşam biçimlerini değiştirmekle, özellikle de hâlâ yarı göçebe kitleleri işe koymakla gerçekleştirilebileceğini vurguluyordu. Kalkınma, ekonomik planlamayı, insanların yerlerinden edilmesini, yerel ekonominin seferber edilmesini, otoriter siyasi iktidarın kabulünü, yerel manevi alışkanlıkların ve geleneksel zihniyetlerin değiştirilmesini;

kısacası hislerin bir New Deal'ini gerektirir. "Üçüncü Dünya'da" teknik gelişme için önerilen (ve normal sayılan) koşullar bunlar.[4] Teknik, sosyolojik gübresini halihazırda yapılmamış olduğunu gördüğü yerde yapar. Bugün için başarılı olacak yeterli güce ve etkinliğe de sahiptir. Çok geçmeden, ürünleri arasında oluşturulması en kolay, insanın da balıklama daldığı ürünü olan açık teknik bilinci heryerde meydana getirecektir. Tekniğin yarattığı dünya, ta başından beri onun için avantajlı olandan başkası olamaz. Tüm iyi niyetli insanlara, iyimserlere, tarihin yapıcılarına rağmen dünyanın medeniyetlerinin etrafı bir çelik çemberle kuşatılıyor. Batı'daki bizler bu çelik kısıtlamayla 19. yüzyılda tanıştık. Şimdiyse teknik varlığı için gerekli olduğu için onu her yerde mekanik olarak yeniden üretiyor. Tekniğin öyle yapmasını önleyecek yahut onu olduğundan farklılaştıracak hangi güç var ki?

Teknik, medeniyetin *tüm* unsurlarına tedricen hükmetmiştir. Bunu, insanoğlunun ekonomik ve entelektüel faaliyetleri açısından belirtmiş bulunuyoruz. Fakat insanın kendisi teknik tarafından fazla güçlendirilmekte, tekniğin nesnesi haline gelmektedir. İnsanı kendi nesnesi olarak alan teknik, toplumun merkezine dönüşür. Bu olağanüstü olay (hiç kimseye şaşırtıcı gelmiyor), çoğunlukla *teknik medeniyet* olarak adlandırılır. Terminoloji kesindir, önemini bütünlükle idrak etmeliyiz. *Teknik medeniyet*, medeniyetimizin teknik *tarafından* inşa edildiği (yalnızca tekniğe ait olanı medeniyetin bir parçası yapması yönünden), teknik *için* (bu medeniyette herşeyin teknik bir amaca hizmet etmesi açısından) ve münhasıran teknik *olduğu* (teknik olmayan ne varsa dışlaması veya teknik biçime indirgemesi bakımından) anlamına geliyor.

Sanat ve edebiyat gibi bir medeniyet için elzem sayılan kesin olgularda durumun aslında bu olduğunu görebiliyoruz. Modern toplumdaki bu faaliyetler, tekniğin doğrudan müdahalesiyle çeşitli yollarla teknik gerekliliklere sıkı sıkıya tabi kılınmaktadır. Sinema filmleri, radyo ve televizyonu ele alalım. Bu araçlar büyük sermaye yatırımları gerektirir. Sonuçta, sanatsal ifade para sansürü veya devlet sansürüne maruz kalır. Bu sansür, çoğu kere, yine değişik kılıklara bürünebilen dolaylı etkiler biçimi-

4. Sauvy, Balandier, et.al.: *Le Tiers Monde.*

ni alır. Kişisel müziğin yerini radyo alır; fotoğrafın tehdit ettiği resim yapma, yeniden üretme için basit bir ikame olmamak için kendisini soyutlaştırarak değiştirir. Modern sanat ve edebiyat, gücünü tüm etkinliklere, sonuçta da tüm kültüre genişleten tekniğe tabi olmalarını tüm noktalarda gösterir.

Tanık olduğumuz altüst oluş da bu noktada yatmaktadır. Tarihin seyri içinde istisnasız olarak *teknik, bir medeniyete ait olmuş*; bir yığın teknik dışı faaliyet arasında yalnızca tek bir unsur olmuştur. Bugün *teknik, medeniyetin bütününü ele geçirmiştir.* Elbette teknik, artık insan gücü için basit bir makine ikamesi değildir. "Sadece inorganik olanın değil, aynı zamanda organik olanın tam özüne müdahale" biçimini almıştır.

İnorganik dünyaya bu müdahale, sözgelimi, atomun keşfi ve henüz bilinmeyen amaçlar için kullanımında temsil edilmektedir. Ancak apaçık bir teknik biçim alan dünya, organik olandır. Bu alanda üretim zarureti, hayatın gerçek kaynaklarına nüfuz eder. Döllenmeyi kontrol eder, büyümeyi etkiler, bireyi ve türleri değiştirir. Ölüm, döllenme, doğum, doğal hayat ortamı, hepsi, endüstriyel montaj hattının son noktası olan teknik verimliliğe ve sistematizasyona teslim olmalıdır. İnsanın yaşamında en kişisel görünen şey, artık teknikleşmiştir. İstirahat edip rahatlama tarzı, rahatlama tekniklerinin objesi olmuştur. Bir karara varış yöntemi artık kişisel, gönüllü bir alan değildir; "yöneylem araştırmasının" konusu olmuştur. Giedion'un dediği gibi, tüm bunlar, varolmanın ta köklerinde deney yapmak demektir.

O halde, insanın bizzat özü sorgulanırken tüm medeniyetin etkilendiğine, yutulduğuna inanmamak nasıl mümkün olmaktadır? Medeniyetin özü iste bu şekilde emilmektedir.

Giedion, sanata dair şöyle der: "Bu dönemde sanatın başına gelen, bize, mekanizasyonun insanoğluna derinlemesine nüfuz edişinin mümkün olan en özel vizyonunu sunmaktadır. Barr'ın *Cubism and Abstract Art*'daki (Kübizm ve Soyut Sanat) gösterge niteliğindeki seçkileri, bir sismograf gibi davranan sanatçının tam mekanizasyonun etkilerini nasıl ifade ettiğini bize gösteriyor... Mekanizasyon, sanatçının bilinçaltına nüfuz etmiştir. Chirico, insan ve makineden yaptığı karışımda bunu mükemmel bir şekilde ifade ediyor... Endişe, insanın yalnızlığı, önceki çağın ve onun en küçük ayrıntılarında trajik

bir ifadeyle boyanan mekanik oyuncak bebeklerinin melankolik bir mimarisini oluşturur".

Léger'in kentlerin işaretlerden, trafik işaretlerinden ve makine parçalarından imajını çıkaran büyük ölçekli freskleri var. 1920'lerde mekanizasyonun fersah fersah uzağında bulunan Ruslar ve Macarlar bile Léger'in yaratıcı gücünden ilham aldı. Duchanu ve diğerlerinin ellerinde, verimlilik harikası makine, ironiyle yüklü irrasyonel bir nesneye dönüştürüldü. Aynı zamanda, yeni bir estetik dil ortaya konuldu. Kendilerini yoz bir sanattan ve egemen zevkten kurtarmak için sanatçılar makine ve mekanizmalar gibi nesnelere başvurdular, çünkü bu nesneler objektif bir gerçeklik taşıyorlar. Plastik sanatlar için geçerli olan, hakeza müzik için de geçerlidir. "Objektiflik" takıntısı burada da hakimdir. Igor Stravinsky, "benim çalışmalarım anekdotlara değil mimarlığa dayalıdır; tarif edici değil objektif yapıdadır" diyor. Bilinçsiz bir şekilde teknik ortama batırılmış bir adamın sözleridir bunlar. Stravinsky bunları yazdığından beri, kökeninde müzik teknikleri olmayan, yani ne müzik metodolojisi ne de enstrüman yapımı olmayan teknik araçlar tarafından daha da dönüştürülmüştür. Aklıma gelenler; hepsi önceden müzikal olmayan teknik araçları kullanan Schaeffer'in "somut müziği", Ussachewsky'nin "kayıt için müziği" ve Eimert'in elektronik müziğidir. Bu müzik türlerinin hiçbirinde, artık bir icracıya ihtiyaç yok. Atalara ait müzikal yapılar çözülüp parçalanmakta olup, temelde yeni bir olguyla karşı karşıyayız. Kuşkusuz, müzik tekniğine ilişkin giderek rafine ve kesinleşen araştırmalar göreceğiz; başat müzikal yapı ve ritim de kuşkusuz tümüyle teknik çevreye denk düşecektir.

Tekniğin dayattığı dışsal yapılar artık kendi başlarına bir toplumun parçalarını değiştirmezler. Bu noktada tekniğin insanoğlu üzerindeki içsel etkisi çok önemli hale gelir. Bu nedenle, medeniyetin her parçası, bizatihi tekniğin kendisinin medeniyet olduğu yasasına tabidir. Medeniyet artık kendi başına var değildir. Her faaliyet –entelektüel, sanatsal, manevi- tekniğin yalnızca bir parçasıdır. Bu gerçek öylesine büyük ve kestirilemezdir ki açıkçası sonuçlarını öngörebilmekten aciziz. Geleneksel ve yerleşik durumların gözlerimizi bağladığı çoğumuz, anlamını yakalayamıyoruz. Bu nedenledir ki, tekniğin içlerinden sadece

bir tanesi olduğu rakip güçler arasında bir çatışma söz konusu olmayacaktır. Tekniğin zaferi halihazırda kesinleşmiş bulunuyor. Ona sınırlar koymak yahut da onda kuşku doğurmak için çok geç. Tekniğin gücünü dengelemeye matuf tüm sistemlerdeki ölümcül kusur, çok geç geliyor olmalarıdır.

Bu koşullar altında, nüfuz ettiği tüm topraklarda teknik, yerel, yani ulusal kültürleri patlatmıştır. İki kültür (bunlardan biri tekniktir) birarada varolamaz. Tekdüzeliğin egemen olacağı anlamına gelmiyor bu elbette. Bölgeden bölgeye hâlâ büyük farklılıklar var. Fakat çoğu kere bu farklılıklar, bir medeniyetin izlerinin tamamen silinmesinin uzun bir zaman aldığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Teknik Budizme karşı zaferini zaten kazanmış durumdadır. Bununla birlikte, Budizmin doğurduğu yaşam ve düşünüş biçimini değiştirmek iki veya üç kuşak alacaktır. Bu yaşam biçimi zayıflarken belli bir çeşitlilik hüküm sürecektir. Teknik genel tekdüzeliğe yolaçmaz. Aslında kesin bir çeşitlilik yaratır. Amaçları her zaman aynıdır. Bu yüzden insan üzerine etkisi de. Her ne kadar en iyi bir yol galip gelecekse de, bu en iyi yol iklime, ülkeye ve nüfusa göre değişecektir. Teknik ne kadar rafine edilirse, eylem araçlarını da o derece değiştirir. Bu nedenle, Hindistan ve Grönland'da farklı medeniyetler görmeye devam edeceğiz. Bunlar, kesin açılardan gerçekten farklı olacaktır. Ancak özleri özdeş olacak; teknikten oluşacaktır. Varolan farklılıklar da insan kuşaklarının derin manevi ve maddi çabalarının bir sonucu olmaktan ziyade, bir teknisyenin soğuk hesap kitabının sonucu olacaktır. İnsanın özünün ifadesi olmaktan çok, elzem olanın, yani tekniğin arazları olacaktır.

Bugün varolan farklılıklar, işte bu nedenle teknik kimlik gerçeğiyle ilişkili olarak önemsizdir. Ortaya çıkacak farklılıklar, en geniş faaliyetlerle ilgili olacak, özgürlük yanılsaması kazandıracaktır. Fakat yine de tekniğin monizminin ifadesinden başka bir şey olmayacaklardır. Coğrafi olarak ve niteliksel açıdan teknik, tezahürlerinde evrenseldir. Doğası gereği ve gereklilikten dolayı teknik, evrensel olana adanmıştır. Başka türlüsü de olamazdı. Teknik, evrensel olana adanmış bir bilime bağlıdır; ve tüm insanların anladığı evrensel dil haline gelmektedir. Herkesin kabul ettiği bilimin evrenselliğinin üzerinde fazlaca durmaya gerek yok. Bu gerçek de, ister iste-

mez, buradan doğan teknik evrenselliğe yolaçar.

Atıfta bulunduğumuz iki unsurdan (üretim ve sosyal ilişkiler) ikincisi daha fazla üzerinde durmayı gerektirir. Dünyayla ilişkisinde insanoğlu çok sayıda araçtan yararlanmıştır. Objektif olmadıkları için bu araçların hiçbiri evrensel değildi. Teknik, realiteyi anlamanın, dünyaya dair tasarrufta bulunmanın bir aracıdır ve tüm bireysel farklılıkları, tüm sübjektifliği ihmal etmemize imkan tanır. Yalnızca teknik şiddetle objektiftir. Tüm kişisel görüşleri yokeder. Tüm bireysel ve hatta kollektif ifade biçimlerini ortadan kaldırır. İnsanoğlu bugün objektifleşmiş bir gerçekliğe katılımı sayesinde yaşamını sürdürmektedir. Teknik, gerçeklik ile soyut insan arasında tarafsız bir köprü olmanın ötesinde bir şey değildir. Bundan başka teknik, insanlar arasında bir bağ da yaratır. Aynı tekniği izleyen herkes, zımni bir kardeşlikle bağlanırlar; hepsi de gerçekliğe karşı aynı tavrı takınırlar. Birbiriyle konuşmalarına yahut birbirlerini anlamalarına gerek yoktur. Verili bir işlemin tekniğini bilen bir cerrahlar ve asistanlar ekibinin, gerekli hareketlerin doğru olarak ve doğru zamanda gerçekleştirilmesi için birbirlerine hitap etmeleri gerekmiyor.

Benzer şekilde sanayi işçisi de giderek emirlerden ve kişisel temaslardan kaçınma eğilimindedir. Bu durum, farklı uluslardan insanların aralarında hiçbir temas olmasın diye birarada karıştırıldığı ama yine de kollektif çalışma gerçekleştirebildikleri toplama kamplarında en uç şekline sürüklendi. Kuşkusuz, düşüncesiz ve yapay bir çalışmaydı bu, ama birazcık daha fazla bir özen bu işgücünü gerçekten verimli kılabilirdi –Sovyetler Birliği'nde var gibi görünen durumdaki gibi. Sadece tecritten bahsedemeyiz. Bu insanlar ekipler halinde çalışırlar, fakat birbirlerini tanımaları yahut anlamları gerekmez. Yalnızca sözkonusu tekniği anlamaları ve ekip arkadaşlarının ne yapacağını bilmeleri gerekir. Bir uçağı uçurmak için ekibin birbirini anlaması gerekli değildir. Gösterge paneli yapılacak işlemleri kontrol eder; ister istemez ve bilinçli olarak otomatik göstergelere teslim olan her ekip üyesi de herkesin güvenliği için bunlara uyar. Her insanın eylemleri, hayatın koşulları ve muhafazası tarafından dikte edilmektedir. Bir uçağı uçurma örneğinde bu durum açıktır. Fakat tekniğin sözkonusu olduğu diğer her du-

rumda da aynı derecede açıktır ve bu, hayatın en önemli alanlarını kapsamaktadır. Zamanımızın en önemli icraatlarını yapmak için insanların birbirlerini anlaması gerekmiyor.

Teknik, ister istemez ve faydalı biçimde bizim evrensel dilimizdir. Uzmanlaşmanın bir meyvesidir o. Fakat yine o uzmanlaşma karşılıklı anlamayı önlemektedir. Bugün herkes kendi mesleki jargonuna, düşünce biçimlerine ve özel bir dünya algılamasına sahiptir. Aşırı uzmanlaşmanın çarpıtılmasının fıkralara ve skeçlere konu olduğu dönemler vardı. Bugün uzmanlaşmanın keskin bıçağı, canlı bedene bir jilet gibi saplanmıştır. İnsanları birbirine ve tabiata bağlayan göbek bağını kesmiştir. Günümüz insanı, mesleği tüm hayatı olduğu için komşusunu anlayamamaktadır; bu hayatın teknik uzmanlaşması da onu kapalı bir evrende yaşamaya zorlamıştır. Başkalarını sözcüklerini artık anlamamaktadır. Ne de başkalarının gerisindeki motivasyonları kavrayabilmektedir. Bununla birlikte, insanın insanla ilişkilerini bozduktan sonra teknik, onları bağlayan köprüyü yeniden inşa etmeye koyulur. Uzmanlıkları bağlar, çünkü her zaman ve her yerde birbirinin kopyası gibi olan ve teknik çizgilerde gelişen yeni bir insan türü doğurur. Bu insan kendini dinler, kendisiyle konuşur fakat komşusunun da aynı şeyi yapacağından emin olarak aygıtın en küçük göstergelerine uyar. Teknik insanlar arasındaki bağ haline gelmiştir. Dilleri, inançları veya ırkları ne olursa olsun onun kanalıyla iletişim kurarlar. İyi ya da kötü, bizzat kendisinin doğurduğu tüm hataları ve ayrışmaları tazmin eden evrensel dil olmuştur. Tekniğin evrensele doğru büyük ivmesinin ana nedeni budur.

Tekniğin Özerkliği. Özerkliğin temel özelliği, öncü bir teknisyen olan Frederick Winslow Taylor tarafından mükemmel bir şekilde ifade edilmiştir. Taylor, kalkış noktası olarak, sanayi fabrikasının kendi başına bir bütün, "kapalı bir organizma" ve kendi başına bir amaç olduğu görüşünü almaktadır. Giedion da "bu fabrikada ne üretildiği ve işgücünün amacının ne olduğu sorularının hedefin dışında olduğunu" ekliyor. Amacın mekanizmadan tamamen ayrılması, sorunun araçlarla sınırlanması, ve verimliliğe ne şekilde olursa olsun müdahalede bulunmayı reddetme, bunların hepsi Taylor tarafından açıkça

ifade edilmiştir ve teknik özerkliğin temelinde yatmaktadır.

Ernst Kohn-Bramstedt'in polis üzerine araştırmasının açıkça gösterdiği gibi, özerklik, tekniğin gelişmesi için gerekli koşuldur. Etkin olacaklarsa, polislerin bağımsız olmaları gerekir. En doğrudan, en etkili araçlarla çalışmak ve tali değerlendirmelerce engellenmemek amacıyla polisin kapalı, özerk bir örgütlenme oluşturması gerekir. Bu özerklikte de hukuk açısından özgüvenleri olmalıdır. Eğer etkili ise, polisin eyleminin yasal olup olmadığı pek fazla önem taşımaz. Teknik bir organizasyonun uyduğu kurallar, artık adaletin veya adaletsizliğin kuralları değildir. Tamamen teknik anlamda "yasa"dırlar. Polis açısından, yasama organı polisin bizzat yasama organından bağımsızlığını kanunlaştırdığında ve teknik kanunların üstünlüğünü kabul ettiğinde en yüksek noktaya ulaşılır. Bu, polis meseleleri üzerine uzman bir Alman olan Best'in görüşüdür.

Tekniğin özerkliği, bu karakterle bağlantılı olarak değişik alanlar temelinde farklı perspektiflerden incelenmelidir. Birinci olarak, teknik, ekonomi ve politikayla ilgili olarak özerktir. Görmüş olduğumuz üzere, şu an için ne ekonomik ne de politik gelişme teknik gelişmeyi belirlememektedir. Tekniğin gelişmesi de benzer şekilde toplumsal durumdan bağımsızdır. Aslında tam tersi geçerlidir, ki bu konuyu bilahare ayrıntılı biçimde ele alacağım. Teknik, sosyal, siyasal ve ekonomik değişmeyi meydana getirir, şekil verir. Aksine birtakım tezahürlere ve insan övüncüne (ki, insanın felsefi teorilerinin hâlâ etkileri belirlediğini, insanın siyasi rejimlerinin teknik gelişmede belirleyici faktör olduğunu öne sürer) rağmen teknik, tüm diğerlerinin ana motorudur. Dış icaplar artık tekniği belirlemiyor. Tekniğin kendi iç icapları belirleyicidir. Teknik kendi kendine yeterli, kendi özel yasaları ve saptamalarıyla kendi başına bir gerçeklik olmuştur.

Bu noktada kendi kendimizi yanıltmayalım. Örneğin, varsayalım ki devlet teknik bir alana müdahale ediyor. Ya duygusal, teorik veya entelektüel nedenlerle müdahale etmektedir ve müdahalesinin etkileri de ya negatif olacak ya da hiç olmayacaktır; ya da siyasal teknik nedenleriyle müdahale etmektedir ve iki tekniğin toplam etkileri sözkonusu olacaktır. Başka bir ihtimal yoktur. Son yılların tarihsel tecrübesi bunu tümüy-

le ortaya koymaktadır. Bir adım daha ileri gidersek, teknik özerklik, ahlâk ve manevi değerlerle ilişkili olarak apaçıktır. Teknik, kendi dışından hiçbir yargıyı hoş görmez, hiçbir sınırlama kabul etmez. Ahlâk, ahlâki sorunları yargılar; teknik sorunlar sözkonusu olduğundaysa söyleyecek sözü yoktur. Yalnızca teknik kriterler geçerlidir. Teknik, kendisine dair yargıları dinlerken, insan eylemi önündeki bu temel engelden açıkça kurtarılmaktadır. (Bu engelin geçerli olup olmadığı meselesi burada bizi ilgilendirmiyor. Şu an için sadece bir engel olduğunu kaydetmekle yetiniyoruz). Sonuçta teknik, pratik olarak kazanmayı başardığı o özgürlüğü teorik ve sistematik açıdan kendisine sağlar. Kendisini iyi ve kötünün ötesine yerleştirmiş bulunduğundan hiçbir surette bir sınırlamadan korkmasına gerek yoktur. Tekniğin tarafsız olduğu uzun süre iddia edilmiştir. Bugünse bu artık yararlı bir ayrım değildir. Tekniğin gücü ve özerkliği öylesine iyi kesinleşmiştir ki ahlâki olanın yargıcı, yeni bir ahlâkın (moralitenin) yaratıcısı haline gelmiştir. Sonuçta, yeni bir medeniyetin yaratıcısı rolü de oynamaktadır. Tekniğe içsel olan bu ahlâkın teknikten muzdarip olmaması sağlanır. Geleneksel ahlâkla ilişkili olarak teknik kendisini bağımsız bir güç olarak teyid eder. Öyle geliyor ki, sadece insan ahlâki yargıya konudur. Artık, şeylerin kendi başlarına iyi veya kötü olduğu o ilkel çağda yaşamıyoruz. Kendi başına teknik de ne iyi ne kötüdür; bu yüzden de yapacağını yapabilir. Teknik gerçek anlamda özerktir. Bununla birlikte, teknik, özerkliğini fiziksel veya biyolojik yasalarla ilgili olarak öne süremez. Bunun yerine, onları çalıştırmaya, onlara egemen olmaya uğraşır.

Ekmek üretimi ve mekanizasyon konusundaki önemli araştırmasında Giedion, "mekanizasyon ne zaman ki bakteriyel veya hayvansal nitelikte canlı bir maddeye rastlasa, organik maddenin yasaları belirlediğini" ortaya koyuyor. Bu nedenle, fırınların mekanizasyonu bir başarısızlıktı. Mekanize fırınlarda, mekanize olmamış fırınlarda olduğundan daha fazla alt bölümler, aralıklar ve çeşitli önlemler gerekliydi. Makinelerin büyüklüğü zaman tasarrufu getirmedi; işi daha fazla sayıda insana verdi. Giedion, mekanik manipülasyonlara uyarlamak amacıyla ekmeğin niteliğinin nasıl değiştirilmeye çalışıldığını gösteriyor. Son kertede, mekanizasyonun

nihai başarısı, insanın damak tadının dönüşümünü hazırladı. Teknik ne zaman doğal bir engelle karşılaşsa, genellikle ya canlı organizmayı bir makineyle değiştirerek ya da organizmayı artık hiçbir spesifik organik reaksiyon vermeyecek şekilde değiştirerek o engeli aşmaktadır.

Aynı olgu, teknik özerkliğin kendini gösterdiği bir başka alanda daha aşikârdır; o da teknik ile insan arasındaki ilişkiler alanıdır. Tekniğin kendini çoğaltması bağlamında görmüş olduğumuz gibi, teknik, kendi seyrini giderek insandan daha bağımsız olarak izler. Bu, insanın teknik yaratıcılığa giderek daha az katılımı; bunun da önceki unsurların otomatik bileşimiyle bir tür kader haline dönüşmesi anlamına gelir. İnsan, bir katalizör düzeyine indirgenir. Daha da ötesi, kumar makinesine atılan jetona benzer. İşleme katılmaksızın onu başlatan bir roldedir.

Ancak insanla ilişkili bu özerklik daha da ileri gider. Kendi sonucunu matematik bir kesinlikle elde etme derecesinde teknik, amaç olarak tüm insani değişkenliğin ve esnekliğin ortadan kaldırılmasını edinir. Makinenin insanın yerini aldığını söylemek yaygın bir söylemdir. Fakat, insanın yerini düşünüldüğünden daha fazla almaktadır. Endüstriyel teknik, işçinin emeğini yerini tümüyle almada yakında başarılı olacaktır; kapitalizm bir engel olmasa bunu daha erken bile yapabilecektir. Makineye yol göstermesine veya onu harekete geçirmesine artık ihtiyaç duyulmayan işçinin yalnızca makineyi gözetlemesi, bozulduğunda da tamir etmesi istenecektir. Bir boksörün menajerinin ödüllü bir dövüşe katılımından daha fazlası istenmeyecektir ondan. Bir rüya değildir bu. Otomasyona dayalı fabrikalar çok sayıda işlemde faaliyete geçmiştir; çok daha fazla sayıda alanda da gerçekleştirilebilir durumdadır. Örnekler, tüm alanlarda gün be gün artmaktadır. Bu otomasyon ve ona eşlik eden insanı dışlamanın işletme ofislerinde nasıl çalıştığını insan, sözgelimi tabülatör denen makineler örneğinde göstermektedir. Bu makinenin kendisi, ona yüklenen temel bilgi parçalarından oluşan verileri yorumlar. Verileri metinler ve farklı rakamlar halinde düzenler. Bunları birbirine ekler, sonuçları da gruplarda ve alt gruplarda filan sınıflandırır. Burada, kendi kontrolündeki bir tek makinenin başardığı idari bir devre söz-

konusudur. Son on yılda otomasyonun şoke eden artışının ayrıntılarına girmeye pek gerek yok. Otomatik montaj hattı ve üretim işlemlerinin otomatik kontrolüne (sibernetik denen şey) dair çok sayıdaki uygulama çok iyi bilinmektedir. İlgili bir başka örnek de otomatik pilot örneğidir. Daha yakınlara kadar otomatik pilot, yalnızca doğrusal uçuşlarda kullanılıyordu. Daha ince işlemler canlı pilot tarafında yapılıyordu. Otomatik pilot, daha 1952 yılında belli süpersonik uçakların kalkış ve iniş işlemlerini yapıyordu. Aynı tür başarı, otomatik yön bulucular tarafından uçaksavar savunmasında da elde edilmişti. İnsanın rolü, gözetlemeyle sınırlıdır. Bu otomasyon, "feedback" kapasiteleri sayesinde giderek daha ince işlemlerde insanoğlunun yerini doldurabilen servomekanizmaların gelişiminden kaynaklanmaktadır.

İnsanın giderek devreden bu çıkarılışı, duraksamadan devam etmelidir. İnsanın devreden çıkarılması böylesine kaçınılmaz biçimde gereklimidir? Kesinlikle! İnsanı meşakkatten kurtarmak başlı başına bir idealdir. Bunun ötesinde, ne kadar eğitimli veya makinelere aşina olursa olsun insanın her müdahalesi, bir hata ve belirsizlik kaynağıdır. İnsan ve tekniğin birlikteliği, eğer insan bir sorumluluk taşımazsa mutlu bir birlikteliktir. Aksi halde insan, durmadan kestirilemez tercihler yapmaya yönelir ve makinenin matematiksel kesinliğini geçersiz kılacak duygusal motivasyonlara maruzdur. Aynı zamanda, yorgunluk ve şevkinin kırılması da sözkonusudur. Tüm bunlar, tekniğin ileriye doğru hamlesini altüst eder.

Teknik işlemlerin seyrinde insan önemli hiçbir şeyi icra etmemelidir. Bir kere, bir hata kaynağıdır insan. Aygıtın tüm kesinliğine ve ilgililerin yeteneklerine rağmen siyasi teknik, hâlâ birtakım kestirilemez olgulardan muzdariptir. (Fakat bu teknik, hâlâ emekleme dönemini yaşamaktadır). Ne kadar hesaplı kitaplı olursa olsun insanın tepkilerinde bir "esneklik katsayısı" belirsizliğe yolaçar; belirsizlik de teknik açısından hoş görülebilir bir şeydir. Bu hata kaynağı mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılmalıdır. Bireyi devreden çıkar; mükemmel sonuçlar arkadan gelir. Bu gerçeğin bilincinde olan her teknik insan, Robert Jungk'un "Birey, ilerlemenin frenidir" ya da "Modern teknik açısından bakıldığında insan faydasız bir eklen-

tidir" şeklinde özetlenebilecek görüşlerini desteklemek durumundadır. Örneğin, tüm telefon aramalarının yüzde onu, insan hatalarından dolayı yanlış numaralardır. Böylesine mükemmel bir aygıtın insan tarafından mükemmel bir kullanımı örneğidir bu!

İstatistiksel işlemler artık insanlar tarafından değil delikli kart makineleri tarafından yapıldığı için kesin bir nitelik kazanmışlardır. Makineler artık sadece büyük işlemleri yapmıyor. İnce işlemlerden oluşan bütün işlemleri yapıyor. Çok geçmeden de, elektronik beyin denen şeyle birlikte, insanın sahip olmadığı bir zihinsel güç elde edecekler.

Sonuçta, "büyük nöbet değişimi", Jacques Duboin'in onyıllar önce öngördüğünden çok daha yaygın biçimde gerçekleşiyor. Savaş olgusu üzerine öncü bir sosyolog olan Gaston Bouthoul, savaşın "bir yığın genç insanın ekonominin vazgeçilmez işlerini geride bıraktığı" bir sosyal grupta çıktığı sonucuna varıyor. Bu insanlar şu veya bu nedenle istihdam edilmedikleri zaman savaşa hazır hale gelirler. Savaşı kışkırtan şey, çalışmaktan dışlanan insanlarının sayısının artmasıdır. Teknik işlemlere insani katılımdaki sürekli düşüşle övünürken en azından bunu akılda tutmalıyız.

Ancak, insanın etkisini ortadan kaldırmanın imkansız olduğu alanlar da vardır. Tekniğin özerkliği bu durumda bir başka yönde işler. Örneğin, teknik, saat zamanına göre özerk değildir. Soyut teknik yasalar gibi makineler de hız yasasına tabidir ve koordinasyon zaman ayarlamasını öngörür. Montaj hattını tanımlarken Giedion şöyle diyor: "Son derece kesin tarifeler, bir gezegen sistemindeki atomlar gibi farklı birimlerden oluşan ama kendi içkin yasalarına uyarken birbirleriyle birlikte hareket eden araçların otomatik işbirliğine rehberlik eder". Bu imaj, tekniğin eşzamanlı olarak nasıl insandan bağımsızlaştığını ve kronometreye tabi olduğunu mükemmel bir şekilde gösteriyor. Her makinenin yasalara uyması gibi teknik de kendi özgün yasalarına uyar. Teknik kompleksin her bir unsuru, başka unsurlarla ilişkilerinin belirlediği kesin yasaları izler; bu yasalar da sisteme içseldir ve hiçbir şekilde dışsal faktörlerce etkilenmezler. İnsanoğlunun ortadan kaybolmasına sebep olma meselesi değildir bu; daha ziyade onu teslim ettirmenin, ken-

disini tekniğe uyarlamaya, kişisel duygular ve tepkileri yaşamamaya ikna etme meselesidir. ,

İnsanlar özgürken hiçbir teknik mümkün değildir. Teknik toplumsal hayata girdiğinde insanla tekniğin kombinasyonu kaçınılmaz oluncaya ve teknik eylem mutlaka belirlenmiş bir sonuca yolaçıncaya kadar insanoğluyla çatışır. Teknik, kestirilebilirlik gerektirir; aynı ölçüde de kestirimlerin kesinliğini de. O halde, tekniğin insanoğluna galebe çalması gereklidir. Teknik için bir ölüm kalım meselesidir bu. Teknik, insanı, bir teknik hayvana, tekniğin kölelerinin kralına indirgemelidir. İnsan kaprisi bu gereklilik önünde ufalanmaktadır; teknik özerklik karşısında insan özerkliğinden sözedilemez. Kendi kişisel kararlılığının örgütlenmenin mükemmel tasarımına getirdiği lekeleri temizlemek amacıyla bireyin teknikle şekillendirilmesi gerekir. Ya negatif olarak (insanı anlama teknikleriyle) ya da pozitif olarak (insanın teknik çerçeveye adaptasyonuyla).

Fakat insanın birtakım mükemmel içsel karakteristiklere sahip olması gereklidir. Uç bir örnek, atom işçisi veya jet pilotudur. Böyle bir kişi sakin, düz bir mizaca sahip olmalı, soğukkanlı olmalı; aşırı inisiyatif almamalı, bencillikten de nasibini almamış olmalıdır. İdeal jet pilotu biraz olgunlaşmalı (belki otuz beş yaşında) ve hayatta kurulu bir düzeni olmalıdır. Pilot, jetini, iyi bir devlet memurunun dairesine gidişi gibi uçurur. İnsanın sevinç ve üzüntüleri, teknik kabiliyet önündeki engellerdir. Jungk, "karısı, onun uçma kapasitesini azaltacak şekilde davrandığı için" mesleği bırakmak zorunda kalan bir test pilotu örneğini verir. "Pilot her gün evine döndüğünde karısını sevinç gözyaşları içinde buluyordu. Bu şekilde bir kaza takıntısı olunca da, hassas bir durumla karşılaştığında pilot da bir felaketten korkar oldu". Tekniğin hizmetkârı olan bir birey, tümüyle kendi benliğinden arınmış olmalı. Bu keyfiyet olmaksızın onun refleksleri ve eğilimleri tekniğe gereği gibi uyarlanamaz.

Ayrıca, bireyin psikolojik durumu teknik taleplere cevap verebilmelidir. Jungk, jet pilotlarının eğitim ve kontrol sahalarında geçmek zorunda oldukları tecrübenin etkileyici bir resmini sunuyor. Pilot, "şuurunu kaybedinceye" kadar merkezkaç biçimde fırıldak gibi döndürülür -hıza tahammülünü ölçmek amacıyla. Yeterli direnci olup olmadığını veya yeni

makineleri uçurmaya muktedir olup olmadığını görmek için adayın içinde görülmemiş işkencelere maruz bırakıldığı mancınıklar, ultrasonik odalar filan vardır. Teknik açıdan insan organizmasının mükemmeliyetten uzak oluşu, bu tecrübelerle gösterilmektedir. Bu "laboratuarlarda" bireyin katlandığı acılar, ortadan kaldırılması gereken "biyolojik zayıflığa" bağlanır. Yeni deneyimler, "uzay pilotlarının" tepkilerini belirlemek ve bu kahramanları yarınlardaki rollerine hazırlamak için daha da ileri gitmişlerdir. Bu durum, biyometri gibi yeni bilimlerin doğumuna yolaçmıştır. Bu bilimlerin amaçlarından biri, yeni insanı, yani teknik işlevlere adapte olmuş insanı yaratmaktır.

Bunların uç örnekler olduğu itirazı yükselecektir. Elbette böyledir ama üç aşağı beş yukarı aynı sorun her yerde vardır. Teknik ne kadar gelişirse, karakteri de o derece uç bir nitelik kazanır. Tüm modern "beşeri bilimlerin" (bunları daha sonra ele alacağım) amacı, bu sorunlara çözümler bulmaktır.

Bu teknik medeniyeti harekete geçirmek için gerekli muazzam çaba, tüm bireysel çabaların yalnızca bu amaca yöneltilmesini ve büyük bünyenin matematiksel olarak mükemmel yapısını elde etmek için tüm toplumsal güçlerin seferber edilmesini varsayar. ("Matematiksel" demek, "katı biçimde" demek değildir. Mükemmel teknik en uyarlanabilir ve sonuçta da en esnek olandır. Gerçek teknik, özgürlük, tercih ve bireysellik illüzyonunu nasıl sürdüreceğini bilir. Fakat bunlar, matematik gerçekliğe yalnızca görüntüde entegre edilsinler diye dikkatlice ölçülüp biçilmiş olmalıdır!). Bu nedenle, bir insanın bu evrensel çabadan kaçınması zordur. Bireyin hiçbir parçası için teknikleşme yürüyüşüne katılmamak kabul edilemez birşeydir. Hiç kimsenin tüm bir toplumun bu gerekliliğinden kaçınmak istemesi bile düşünülemez. Birey, maddi veya manevi olarak, artık kendini toplumdan soyutlayamayacaktır. Maddi olarak, kendisini boşveremez çünkü teknik araçlar öylesine çoktur ki tüm yaşamını işgal etmekte ve kollektif olgudan kaçınmasını imkansızlaştırmaktadır. İnzivaya çekilmek isteyen için insansız bir yer veya başka bir coğrafi mekan artık yoktur. İnsanların tüm kolektif olgulara katılmaya, tüm ortak araçları kullanmaya zorlandığı bir dönemde tek başına yaşamayı istemek beyhudedir. Bunlar olmaksızın nafaka temin etmek bile imkansız-

dır. Toplumumuzda artık hiç birşey bedava değildir. Sadakayla yaşamak da giderek imkansızlaşmaktadır. Yalnız adam, bir asalaktır. Mahkumların gönderildiği sürgün yerine gönderilinceye kadar da yiyecek karnesi de olmayacaktır. (Bu prosedürü kurumsallaştırmak üzere, Cayenne'e sürgünlerle Fransız Devrimi sırasında bir girişimde bulunulmuştu).

Manevi olarak, kendisini toplumdan ayırmak birey için imkansızdır. Bu, toplumumuzda artan bir gücü bulunan manevi tekniklerin varlığından değil, daha ziyade bizim durumumuzdan kaynaklanmaktadır. Varoluşçuların dediği gibi, teknikle "meşgul" olmaya kilitlenmiş durumdayız. Olumlu ya da olumsuz, bizim manevi davranışımız sürekli olarak bu durum tarafından belirlenmese bile harekete geçirilmektedir. Bilinçsizce olduğu içindir ki yalnızca hayvanca davranış bu durumun dışında gibi görünüyor. Hayvanca davranışın kendisi de makinenin bir ürünü olmaktan başka bir şey değildir.

Bilinçli her varlık bugün tekniğe ilişkin olarak dar bir karar alanında ilerlemektedir. Kim teknikten kaçınabileceğini öne sürerse ya ikiyüzlüdür ya da bilinçsiz. Tekniğin özerkliği, bugünün insanını kendi kaderini seçmekten men etmektedir. Kuşkusuz, birileri çıkıp, toplumsal koşulların, çevrenin ve ailenin insanın kaderini şekillendirmesinin hep sözkonusu olup olmadığını soracaktır. Bunun cevabı elbette evettir. Fakat, otoriter bir devletteki tayın karnesinin durdurulması ile iki yüzyıl öncesinin aile baskısı arasında bir ortak payda yoktur. Geçmişte bir birey toplumla çatışmaya düştüğünde, onu ya pekiştiren ya da parçalayan bir katılık gerektiren zor ve sefil bir hayata yönelirdi. Bugünse, toplama kampı ile ölüm onu beklemektedir. Teknik, istisnai faaliyetleri hoş görmemektedir.

Tekniğin özerkliği yüzünden modern insan, araçlarını amaçlarından daha fazla seçememektedir. Yer ve duruma göre değişebilmeye ve esnekliğe rağmen (ki tekniğin karakteristiğidirler), bireyin içinde bulunduğu verili bir zaman ve mekânda hâlâ tek bir kullanılabilir teknik vardır. Bunun nedenlerini incelemiş bulunuyoruz.

Bu noktada, tekniğin özerkliğinin temel sonuçlarını değerlendirmeliyiz. Bu, bizi analizimizin zirvesine taşıyacaktır. Teknik özerklik, tekniğin donatıldığı "özgül ağırlığı" açıklar. İs-

tikameti, kalitesi veya yapısı olmayan bir tür nötr madde değildir teknik. Kendi özgün gücü olan bir güçtür. Kendi özgün anlamında ondan yararlanan iradeleri ve onun için önerilen amaçları kırar. Gerçekten, verili herhangi bir teknik araca insanın yükler gibi göründüğü amaçlardan bağımsız olarak, o araç, içerisinde kaçınılması mümkün olmayan bir kesinlik gizler. Ve eğer içsel kesinlik ile dışsal ve insan tarafından önerilen arasında bir rekabet sözkonusu olursa, her zaman günü sürükleyen içsel kesinliktir. Sözkonusu teknik eğer önerilen insani amaca tam olarak adapte olmamışsa ve eğer bir birey tekniği bu amaca adapte ediyor görünüyorsa, değiştirilenin teknik değil amaç olduğu çok geçmeden genelde aşikâr olur. Elbette bu ifade, tekniklerin ve onların adaptasyonunun sonsuz rötuşlanmasıyla ilgili söylemiş bulunduğumuz noktalarla kısıtlanmalıdır. Fakat bu adaptasyon, ilgili teknikler ile uygulanabilirlik koşullarına atıfla geçerlidir. Dışsal amaçlara bağlı değildir. Perrot bunu hukuk tekniklerinde, Giedion da mekanik teknikler örneğinde göstermiştir. Amaçlarla araçlar arasındaki ilişkiye dair genel meselede *Présence au monde moderne* başlıklı kendi çalışmama göndermede bulunma hakkımı kullanıyorum.

Bir kere daha "ya hep ya hiç" tercihi yapmakla karşı karşıyayız. Eğer teknikten yararlanıyorsak, onun özgünlüğü ve özerkliğini, kurallarının bütünlüğünü de kabul etmemiz gerek. Bizim kendi arzu ve isteklerimiz hiçbir şeyi değiştiremez.

Teknik özerkliğin ikinci sonucu, tekniği aynı anda hem kutsala saygısız hem de kutsal kılmasıdır. (*Kutsala saygısız*, burada teolojik anlamda değil sosyolojik anlamda kullanılmaktadır). Sosyologlar, insanın içinde yaşadığı dünyanın onun için sadece maddi değil aynı zamanda manevi bir dünya olduğunu; bilinmeyen ve belki de bilinemeyecek olan güçlerin dünyada faal olduğunu; dünyada insanın sihirli saydığı olgular olduğunu; ve eşya ve varlık arasında maddi bağlantıların az bir sonuç taşıdığı ilişkiler ve iletişimlerin varolduğunu kabul etmişlerdir. Tüm bu alan esrarengizdir. Gizem (Katoliklikteki anlamında değil), insanoğlunun hayatındaki bir unsurdur. Jungk, insanın iç derinliklerinde gizli olanı yüzeysel olarak açıklığa kavuşturmanın bir felaket olduğunu göstermiştir. İnsan, bir arka planı, üzerinde mantığı ve açık bilincinin yeraldığı büyük bir derinliği

öngörmelidir. İnsanın gizemi, belki de içinde yaşadığı dünyanın gizemini yaratmaktadır. Ya da belki bu gizem, kendi başına bir gerçekliktir. Bu iki alternatif arasında bir karara varmak imkansız. Fakat öyle veya böyle, gizem, insan yaşamının bir gereğidir. İnsan, gizli olan dair bir anlayışı olmadan yaşayamaz. Psikanalistler bu noktada hemfikirdirler. Fakat tekniğin işgali, insanın üzerinde yaşamaya çağrıldığı dünyayı sekülerleştirir. Teknik için hiçbir şey kutsal değildir. Ne bir gizem ne de tabu vardır. Özerklik bunu böyle yapmaktadır. Kendisi dışında kuralların veya başka normların varlığını kabul etmez teknik. Kendisine dair yargıyı ise hiç kabul etmez. Sonuçta da, nüfuz ettiği yer neresi olursa olsun, tekniğin yaptığı şeye izin verilir, yasaldır, haklıdır.

Gizem, büyük ölçüde insan tarafından arzulanmaktadır. Gizemi anlayamıyor, ona nüfuz edemiyor veya idrak edemiyor değil; daha ziyade bunu yapmak istemiyor. Kutsal, insanın bilinçsiz olarak saygı duymaya karar verdiği şeydir. Tabu, sosyal bir bakış açısından gerekli hale gelebilir, ama her zaman için bir hayranlık faktörü ve zorlama ile korkudan kaynaklanmayan bir saygı sözkonusudur.

Teknik hiçbir şeye tapmaz, hiçbir şeye saygı duymaz. Tek bir amacı vardır: dışsal faktörleri çıkarmak, herşeyi aydınlığa çıkarmak ve rasyonel kullanım yoluyla herşeyi araca dönüştürmek. Teknik, kendini "nasıl"ı açıklamakla sınırlayan bilimden daha fazla sekülerleştirir zira gizemin varolmadığını gösterir –mantık yoluyla değil kanıtlarla; kitaplar yoluyla değil kullanım yoluyla. Bilim, insanın kutsal olduğunu inanageldiği herşeyi gün ışığına çıkarır. Teknik onu sahiplenir, köleleştirir. Kutsal, direnemez. Bilim, derinliklerin meçhul balıklarını fotoğraflamak amacıyla denizlerin büyük derinliklerine nüfuz eder. Teknik bunları yakalar, yenebilir olup olmadıklarını görmek için güverteye çeker –ama balıklar güverteye ulaşmadan evvel yanlırlar. Teknik, neden bu şekilde davranmasın ki? Özerktir ve kendi eyleminin geçici sınırlarından başka da engel tanımaz. Onun gözünde, şimdilik bilinmeyen ama gizemli de olmayan bu alana hücum edilmelidir. Kutsalın önünde birtakım tereddütlerce sınırlanmak şöyle dursun, teknik sürekli biçimde kutsala saldırır. Henüz teknik olmayan herşey teknikleşir. Bizatihi kendisi

tarafından, kendini çoğaltma tarafından ilerletilir. Teknik, gizemi apriori olarak reddeder. Gizemli olan, henüz teknikleştirilememiş olandan başka bir şey değildir.

Teknik, hayatın ve onun çerçevesinin tamamen yeniden yapılmasını savunur çünkü bunlar çok kötü yapılmışlardır. Kalıtımda bir yığın şans varolduğu içindir ki teknik kendi hizmet ideali için gerekli insan tipini doğurmak amacıyla kalıtımı yoketmeyi önerir. İdeal insanın yaratılması yakında basit bir teknik işlem olacaktır. Ailenin şansına yahut da erdem denen kişisel zindeliğe güvenmek artık gerekli değil. Uygulamalı biyogenetik, tekniğin sekülerleştirdiği aşikâr bir alandır,[5] fakat rüyaların, tasavvurların ve genel olarak ruhsal yaşamın nesnelerden başka bir şey olmadığını öne süren psikanalizi de unutmayalım. Yeryüzünün sırlarına nüfuz edilmesini ve istifade edilmesini de unutmamalıyız. Yoğun programlar, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde, yaygın kullanım ve kimyasal gübrelerin bozduğu toprağı yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Yakında klorofilin işlevlerini keşfedecek, böylece de hayatın koşullarını tümüyle dönüştüreceğiz. Elektronik tekniklerdeki biyolojiye uygulanan yakın dönem buluşlar, DNA'nın önemimi vurgulamış olup, muhtemelen de canlılarla cansızlar arasındaki bağlantının bulunmasıyla sonuçlanacaktır.

Artık hiçbir şey tanrıların veya tabiatüstü şeylerin alanına ait değil. Teknik çevrede yaşayan birey, hiçbir yerde manevi bir şey olmadığını çok iyi bilir. Ancak insanoğlu kutsal olmadan da yaşayamaz. Bu yüzden de kutsal anlayışını, tam da eski amacını yokeden şeye, yani bizatihi tekniğe taşır. Yaşadığımız dünyada, teknik asli gizem haline gelmiş, yere ve ırka bağlı olarak çok değişik biçimler almıştır. Birtakım sihir anlayışlarını muhafaza etmiş kimileri, tekniğe hem hayranlık besler hem de ondan korkarlar. Radyo, anlaşılmaz bir gizemi, açık ve tekerrür eden bir mucizeyi temsil etmektedir. Bir zamanlar sihrin en üst tezahürlerinin olduğundan daha az hayret uyandıran bir şey değildir radyo. Aynı basitlik ve korkuyla bir idol olarak kendisine tapınılabilirdi.

Ancak alışkanlık kazanma ve mucizenin tekerrür edişi, sonunda bu ilkel hayranlığı yıpratır. Bugün Avrupa ülkelerinde

---

5. Bu bağlamda bir önceki dipnota bakınız.

buna nadiren rastlanır. Motosikletleri, radyoları ve elektrikli aletleriyle proleterya, işçiler ve de köylüler, köleleri olan cinlere karşı alçak gönüllü bir gurur davranışı sergilemektedir. Onların idealleri, kendilerine hizmet eden birtakım şeylerde cisimleşmiştir. Ama yine de bir miktar kutsal hisleri de muhafaza ediyorlar. Şu anlamda ki, insanın evinde bu cinlerden olmadığı takdirde hayatı yaşamaya değmez bir külfettir. Bu davranış, tekniği yalnızca arasıra olan boyutlarıyla değil bir bütün olarak gören proleteryanın bilinçli kesiminde daha da ileri gider. Onlar için teknik, proleteryanın kurtuluşunun aracıdır. Teknik için tüm gerekli olan, birazcık daha yolalmaktır. Proleterya da bununla orantılı olarak zincirlerinden kurtulacaktır. Stalin, sanayileşmeye, komünizmin gerçekleşmesinin tek şartı olarak işaret etmişti. Tekniğin elde ettiği her kazanım, proleterya için bir kazanımdır. Bu, gerçekten kutsala inancı temsil etmektedir. Teknik, kurtuluşu getiren tanrıdır. Özü itibariyle iyidir. Kapitalizm menfur birşeydir zira duruma göre tekniğe karşı çıkmaktadır. İşçi sınıfının umududur teknik. Ona inanç besleyebilirler çünkü mucizeleri gözle görülebilir ve ilericidir. Gizemli olana ilişkin anlayışlarının büyük bir kısmı tekniğe bağlı olmaya devam etmektedir. Tekniğin işçi sınıfını nasıl kurtaracağını Karl Marx rasyonel biçimde açıklayabilirdi, ancak işçi sınıfının kendisi bu "nasıl"ı tam olarak anlamaktan uzak görünüyor. Onlar için bir sır olmaya devam ediyor. Ellerinde yalnızca inancın formülleri var. Fakat inançlarının kendisi de kurtuluşlarının gizemli unsurunu şevkle ele alır.

Burjuvazinin entelektüel olmayan sınıfları, tekniğe tapınmaya belki daha az duçar oluyorlar. Fakat burjuvazinin teknisyenleri, kuşkusuz teknikten en fazla etkilenenlerdir. Onlar için teknik kutsaldır, çünkü ona karşı bir arzu duymaları için bir nedenleri yok. İnançlarının gerisindeki motifler kendilerine sorulduğunda teknik insanlar hep şaşırırlar. Elbette, kurtarılmayı beklemiyorlar. Hiç bir şey beklemiyorlar, ama yine de kendilerini kurban ediyor, hayatlarını çılgınca sanayi tesislerinin gelişmesine ve bankaların örgütlemesine adıyorlar. İnsan ırkının mutluluğu ve benzeri saçmalıklar, iddia ettikleri bayağılıklardandır. Fakat gerekçeler olarak bile bunların artık bir kıymeti harbiyesi yoktur; insanın tekniğe arzusuyla da hiç-

bir şekilde alâkalı değildir.

Teknisyen, belki kendisinin mesleği olduğu için tekniği kullanır; fakat bunu hayranlıkla yapar çünkü onun için teknik kutsal olanın cereyan ettiği yerdir. Teknisyenin davranışında ne mantık ne de açıklama vardır. Tüm yerküreyi dalgalar, kablolar ve kâğıt ağlarıyla kaplayan ve bilimsel olmasına rağmen gizemli olan tekniğin gücü, teknisyen için, ona yaşama nedeni ve hatta sevinci veren soyut bir idoldür. İnsanın teknik karşısında tecrübe ettiği kutsal duygusunun pek çok işaretinden biri, onu samimiyetle ele alırkenki özenidir. Gülmek ve mizah, kutsal olanın varlığında yaygın olan insani tepkilerdir. İlkel insanlar için doğrudur bu; ve aynı nedenledir ki ilk atom bombasına "Gilda" (bir kadın ismi) adı verilmişti. Los Alamos'un dev siklotronuna "Clementine" (yine bir kadın ismi) denirken atom reaktörlerine "su kabı", radyoaktif kirlenmeye de "kaynama" deniyordu. Los Alamos'un teknisyenleri, *atom* kelimesini sözlüklerinden çıkarmışlardı. Bunlar önemli şeyledir.

Çok çeşitli teknik biçimlerinin ışığında bir teknik dini bahis konusu değil. Fakat teknikle ilişkili olarak, kendini değişik şekillerde ifade eden bir din duygusu söz konusudur. Bunun şekli insandan insana değişir, fakat hepsi için kutsallık duygusu, her zaman gizem ve sihirle bağlantılı olan o şahane araç iktidar içgüdüsünde ifadesini bulur. İşçi işiyle övünür, çünkü işi ona kendi üstünlüğünün keyifli bir teyidini sunar. Genç züppe, Porche'siyle saatte 130 km hız yapar. Teknisyen, referansları ne olursa olsun, tablosunun eğimleriyle tatmin olur. Bu insanlar için teknik her açıdan kutsaldır. O olmaksızın kendilerini zavallı, yalnız, çıplak ve her türlü gösterişlerinden mahrum bırakılmış hissedecekleri insan gücünün ortak ifadesidir. Bir motor az bir bedelle onları kahramanlar, dahiler veya baş melekler yaparken, teknik olmaksızın artık öyle olmayacaklardır.

Sputnik yörüngeye girdiğindeki çılgınlık patlamasına ne diyeceğiz? Ya Sovyetlerin şiirleri, Fransızların metafizik tasdikleri, evrenin fethine dair spekülasyonlar? Bu yapay uydunun güneşle veya onun icadının dünyanın yaratılışıyla özdeşleştirilmesine ne diyeceğiz? Ve Atlantik'in diğer yakasında Amerikalıların aşırı endişelerinin gerçek anlamı neydi? Bütün bunlar, basit bir teknik gerçek karşısında önemli bir sosyal

davranışa tanıklık etmekteydi.

Tekniğin işine son verdiği veya mahvettiği insanlar bile, tekniğe tapınanları ona karşı döndürecek kadar ileri gitmeden tekniği eleştirip saldıranlar bile yerleşik inançlara karşı çıkanların eleştirel vicdanını yansıtıyorlardı. Sorguladıkları şey için ne kendi içlerinde ne de dışlarında telafi edici bir güç bulamamaktadırlar. Umutsuzluk içinde de yaşamamaktadırlar. Öyle olsaydı, özgürlüklerinin bir işareti olurdu bu. Bu eleştirel vicdan belki de, bana öyle geliyor ki, modern tekniğin yeni kutsanmasını en iyi ortaya koyan gerçektir.

İncelemiş olduğumuz karakteristikler, bugünün tekniği ile dünün tekniği arasında bir ortak paydanın olmadığını güvenle söylememe imkan tanıyor. Bugün mutlak biçimde farklı bir olguyla karşı karşıyayız. İnsanın geçmiş yüzyıllardaki teknik durumundan bugünkü durumuna dair sonuç çıkardığını iddia edenler, teknik olgusunu hiç kavrayamadıklarını göstermektedirler. Bu çıkarsamalar, tüm akıl yürütmelerinin temelden yoksun, tüm benzetmelerinin de yanlış olduğunun bir kanıtıdır.

Alain'in şu ünlü formülü geçersiz kılınmıştır: "Araç gereçler, ihtiyaç duyulan araçlar, ne yalan söyleyen ne de aldatan araçlar, yanlış yasaların yardımı olmadan kendisine uymakla mecburiyete boyun eğdiren araçlar; kendisine uymakla fethi mümkün kılan yasalar". Bu formül, insanı dosdoğru biçimde, hiçbir mazeret taşımayan bir gerçeklikle, üstesinden gelinecek maddeyle temasa sokan araç için geçerlidir; onu kullanmanın yegâne yolu da ona boyun eğmektir. Sabana ve rendeye boyun eğmek, gerçekten de yeryüzüne ve ahşaba hakim olmanın tek aracıydı. Fakat bu formül, bizim tekniklerimiz için geçerli değildir. Bu tekniklere hizmet edenler, başka bir gereklilik alanına girmektedirler. Bu yeni gereklilik, doğal bir gereklilik değildir. Doğal gereklilik artık yoktur aslında. Tabiatın gerekliliği azalıp yokoldukça daha mecburi hale gelen de tekniğin gerekliliğidir. Ondan kaçınılamaz, ona hükmedilemez. Araç yanlış değildi. Fakat teknik, yanlışlığın ta diplerine dalmamıza yolaçar, bize hep sonucun objektifliğinin asil yüzünü gösterir. En derindeki bu girintide, kullandığı araçlardan dolayı insan artık kendisini tanıyamaz.

Araç, insana fethetme imkanı sağlar. Fakat insanoğlu

kendi zaferinden başka zafer olmadığını bilir. Günümüzün zaferi, araca aittir. Yalnızca aracı gücü vardır; zaferi de o getirir. İnsan, Kırım Savaşı'nın stratejisini planlamak üzere Paris'te kalan ve muzaffer olanın defne yaprakları üzerinde hak iddia eden 3. Napolyon örneğinden sonra, kendisine defne tacı ihsan etmektedir.

Ancak bu yanılsama fazla uzun süremez. İnsanoğlu itaat eder; kendisine ait zafer de yoktur artık. Kendisi tekniğin bir nesnesi ve insan ile makinenin izdivacının bir evladı olmanın dışında göze çarpan zaferlerine bile ulaşması mümkün değil. Tüm hesapları yanlış çıkmıştır. Alain'ın tanımı, modern dünyada artık hiçbir şeye karşılık gelmemektedir. Bunu söylerken elbette dünyamızın sayısız boyutlarını dikkate almadım. Hâlâ sanatkârlar, küçük esnaf, kasaplar, hizmetçiler ve küçük tarım toprağı sahipleri vardır. Fakat onların ki dünün yüzleridir; geçmişimizin güç bela hayatta kalanlarıdır. Bizim dünyamız, tarihin bu statik kalıntılarından meydana gelmemektedir. Ben de yalnızca hareket eden güçleri dikkate aldım. Şimdiki dünyanın karmaşıklığında kalıntılar varolmasına vardır ama gelecekleri yoktur, sonunda da kaybolmaktadır.

Bizi de yalnızca geleceği olan şeyler ilgilendirmektedir. Peki onları nasıl ayırt edeceğiz? Bugün birlikte varolan üç medeniyet çınarı (Hindistan, Batı Avrupa ve Birleşik Amerika) arasında bir karşılaştırma yaparak. Ve de birinden diğerine tarihsel ilerleme çizgisini ele alarak. Tüm bunlar, tarihin kaynamasına neden olan Sovyetler Birliği tarafından kuvvetle pekiştirilmiştir.

Bu bölümde tiranın psikolojini resmettik. Şimdi de biyolojisini, onun dolaşım aygıtını, devleti, sindirim aygıtını, ekonomiyi, hücre dokusunu, insanı incelememiz lazım.

—o—

3. BÖLÜM

TEKNİK VE EKONOMİ

TEKNİK VE EKONOMİ

Ekonomik teknik meselesini birkaç sayfada incelemek biraz saflık olur. Bu kadar sıklıkla incelenen bir meseleyi bir kere daha ele almak tümüyle faydasız görünüyor. Ancak, kitabın genelinde olduğu gibi, kendimi münhasıran geleneksel olarak ele alınmış boyutlara, yani gerçeklere yönlendirmek istemiyorum. Az ya da çok bilinen gerçekler, rakamlar ve istatistikler, benim araştırmamın arka planını ve temelini oluşturuyor. Onları tekrar etmek gereksiz gibi. Pekçok kitapta bulunabilir onlar; o yüzden şu ana dek kullandığım "çalakalem" yöntemle devam edeceğim. Gerçekleri kuşatarak, onların önemini vurgulayacağım. Verilen veriler temelinde de yeni boyutlar ve yeni incelemeler için "güç hatları" çıkarmaya çalışacağım. Bunun zaten yapılıp yapılmadığı, bu yüzden gereksiz olup olmadığı sorulabilir. Fakat bu inceleme, sadece tek başına ham gerçekler takıntısından değil, aynı zamanda formel mantıktan da kaçındığımızı öngörür. Bunlardan her ikisi de gerçeği açıklamaz. Maksat, gerçeklere ve şeylere içsel olan bir tür mantığın insana rehberlik etmesine imkan tanımaktır. "Yasalar"dan bahsetmek yararsızdır. Unsurları saf mantık temelinde birleştiren, son derece lineer ve insani olmayan bir sonuç doğuran ve sözgelimi Fourastié'nin çalışmalarında temsil edilen davranışa karşıyım ben. Benzer

şekilde, Batılı aydınların çoğunluğunun karakteristiği olan davranışa da karşıyım. Gerçekleri hesaba kattıktan sonra bu davranış, ümidi açıkça ifade etme ve insan özgürlüğünün kesinliği iddialarıyla (bilimsel olmaktan başka bir şey değildir bu) aydınları derhal yadsımaktadır. Bu davranış, şeylerin gerçeğini gözlemlemek için açıkçası çok verimli olduğu anlayışına indirgenebilir. Kendilerine gerçekliği yol gösterici olarak almak yerine konuyu araştıran pekçokları, modern zamanların tüm olayları tarafından hepten zıddı gösterilen bir tavrı benimsiyor. Bu tavır şu şekilde özetlenebilir: "Gerçekler, amorf olan, kendisine ait bir biçimi olmayan bir sabır oyununun unsurlarıdır. Birey, oyunun parçalarını istediği gibi düzenlemekte ve gönüllü ve insani bir ekonomi tasarlamakta bu gerçekler arasında tam bir serbestliğe sahiptir".

Uç bir görüşü benimsiyorum ama inanıyorum ki gerçeğe daha yakın olandır bu. Gerçeklerin kendi biçimleri, kendi özgül ağırlıkları olduğunu düşünüyorum. Ne bireyin özgürlüğüne ne de formel mantığa saygı duyar gerçekler. Bu çalışmada ben, onların özel tutarlılığını ve ortak eğilimlerini bulmaya, insanın bu karmaşada hâlâ bir yeri olup olmadığını; hareket halindeki bu devasa kütleler için hâlâ bir otoritesi olup olmadığını; elinden kayarak soyut ve gerçek dışı olana giden istatistikler üzerinde hâlâ bir güç uygulayıp uygulayamayacağını keşfetmeye çabalıyorum. İnsan, temelsiz umut açıklamaları veya mantık dışı inanışlara körü körüne bağlanmaktan daha iyi bir temelde bir yere, otoriteye ve eylem imkanına sahip olabilir mi?

En İyi ve En Kötü

Tekniğin Ekonomiye Etkisi. Öncelikle, geleneksel olarak, özellikle de Marks tarafından incelenmiş olan teknik-ekonomi ilişkisi boyutunu ele alalım. Teknik, daha doğrusu teknikler, ekonominin itici gücü ve temeli görünüyor. Bunlar olmaksızın ekonomi olmaz. Bu nedenle, iktisatta, dinamik güç (teknik yenilik) ile statik güç (ekonominin organizasyonu) arasında bir ayrım yapılabilir. Marks, üretim sistemi ile dağıtım sistemi arasında yarım yapar. Birincisi devrimciyken ikincisi ister istemez muhafazakârdır. Ekonomiyi Marksist sistem temeline yerleştir-

mek kendini aldatmak olur. Diğer tümünün bağlı olduğu şey *teknikti̇r. Fakat Marks'ın yaptığı ayrım gözden geçirilmelidir* çünkü tekniğin rolünü sadece üretim alanında oynadığı artık doğru değildir. Dağıtım da büyük ölçüde teknikler tarafından değişikliğe uğratılmaktadır. Gerçekten, ekonomik hayatın hiçbir alanı teknik gelişmeden bağımsız değildir bugün. Teknik gelişmenin, üretim işlemlerinden demografiye tüm çağdaş ekonomik gelişmeyi kontrol ettiğini ifade etmiş olması Fourastiê için bir artı puandır. (Dünya nüfus artışının tüketimdeki artışla ilgisi olduğunda kuşku yok). Daha soyut alanların bile (fiyat mekanizması, sermaye gelişimi, dış ticaret, nüfus yer değiştirmesi, işsizlik gibi) teknik gelişmenin hakimiyeti altında olduğu Fourastiê tarafından gösterilmiştir.

Tüm ekonomik faaliyetlerin teknik tarafından işgali, bugün su götürmez görünüyor. Elbette sorun, Fourastiê'den önceki iktisatçılarca etraflıca değilse bile en azından bir dereceye kadar dile getirilmişti. Krizleri açıklamaya çalışan Gottfried Haberler, *Prosperity and Depression* (Refah ve Bunalım) adlı çalışmasında krizlerin varlığını ekonomik faaliyetin farklı dallarındaki teknik gelişmenin eşitsizliğine bağlıyordu. Bir tekniğin başarısı, onun tam gelişimine yolaçar. Teknik, verili bir alanda *mümkün olan gelişiminin sınırlarına ulaşma eğilimindedir.* Sonuç, önce, tüm sistemin dengesini bozmayı tetikleyen ekonominin çeşitli alanlarındaki güç eşitsizliği; sonra da ekonomik ortamın esnekliğinin azalmasıdır. Teknik gelişme, sistemin şu veya bu kısmında bir hareket yavaşlamasını gerektirir. *Ekonomi tamamen sınırlanır, tüm adaptasyon imkanını kaybeder;* tam bir çöküntüyü elbette dışta tutarak. O halde kriz, sistemin ekonomik açıdan tüm parçalarında aynı tempoda gelişememesinden kaynaklanmaktadır.

19. yüzyılda aktif olan adapte edici mekanizmalar giderek güçleşmiştir derken Henri Guitton bu görüşe geri dönmektedir. Bu bozulma, yapısal esnekliğin kaybına bağlanabilir gibi. Basitleştirilmiş mekanizmalara uygun, tabiri caizse daha hafif bir yapı (eski dünya yenisi kadar çok buluş biriktirememişti), artık genç olmayan bir dünyanın büyüme gereksinimine artık adapte *olmamaktadır.*

General Theory (Genel Kuram) adlı çalışmasında John May-

nard Keynes, tamamen farklı bir alanda, teknik gelişmenin ekonomide vazgeçilmez bir faktör olduğunu göstermiştir. Ekonomi dünyası durağan kalamaz. Dur durak bilmeden gelişmek durumundadır. Özellikle de, teknik gelişmenin önemi yatırım teorisi için merkezidir. Tüm emek imkanları her ücrette kullanılmalıdır. Yeni yatırım imkanları bulmak hep gereklidir. Çünkü, Keynes'e göre, tüketici mallarının sayısı ne kadar çok olursa (bunların üretimi öngörülmüştür), buna uygun yeni ihtiyaçlar bulmak o derece zorlaşır, ki bu da benzer şekilde öngörülmelidir ve de yeni yatırımlar gerektirmektedir. Aslında Keynes'in endişesi, yeterince yeni yatırım imkanı olmayacağıdır. Sınırsız imkanlar sağlamanın bir tek yolu vardır. Bu imkanların, spontane insan ihtiyaçlarıyla bir alâkası yoktur, ama eskilerin yerini almak üzere yeni ürünler yaratan ve de bu ürünler için ihtiyacı harekete geçiren teknik buluş ve uygulamayı içermektedir. Teknik gelişme bu nedenle, yatırımın artmasında belirleyici bir faktördür. Keynes'in sisteminde yatırım teorisinin merkezi yeri iyi bilinir. Eğer komplike bir teknik duraklama aşaması ekonomi alanında olacak olsa, bu, sadece ekonomik gelişmenin duraklaması anlamına değil, aynı zamanda buradan doğan derin krizleriyle bir gerileme anlamına da gelecektir.

Bununla yakından bağlantılı olarak, ekonomik olgunluk teorisini gerek savunan gerekse reddedenlerce tekniğe büyük bir önem atfedilmektedir. Bu teoriye göre, olgunluğa erişmiş bir ekonomide kendini gösteren bunalımın nedenlerini yalnızca sürekli bir teknik gelişme giderebilir. Bu bunalım nedenleri, nüfus artış oranındaki azalma ile coğrafi genişlemenin sınırlanmasıdır –yatırım oranında bir azalma gerektiren iki faktördür bunlar. Teknik gelişme buna çare olabilir ama, teorinin kurucusuna göre, teknik azalmayı mutlak olarak değil göreceli olarak paylaşır. Teknik gelişme diğer faktörleri tazmin edecek hızda gelişmiyor artık. Bu teorinin karşıtları bile teknik faktörünün önemini yadsımıyor; bizi de bu noktada ilgilendiren budur.

Yine de ekonomik hayatın bir başka unsuru, tarımsal üretim de ihmal edilmemelidir. Bu alanda da tekniğin hasıl ettiği devrim radikaldir. Yerkürenin kendisine yönelik tehlikeye işaret etmiş bulunuyoruz. Tekniğin getirileri ve tarımsal işgücüne nüfuz etmesine gelince, ilgilenen okuyucuyu Giedion'un çalışma-

sına yönlendirmek yeterli. Fakat bir noktada ısrar etmeliyim: tekniklerin etkisinin bir sonucu olarak modern dünya, adeta "köylü hayatı ve mentalitesinin engellerinin kaldırılması" ile karşı karşıyadır. Uzun bir süre köylü geleneği yeniliklere direndi; eski tarımsal sistemler istikrarlarını korudular. Bugünse teknik dönüşüm oturmuş bir gerçektir. Köylü devrimi süreç halinde veya bitmiş durumda olup, heryerde de aynı istikamettedir. Bu devrimin gelişimin gerçek boyutu az bir önem taşımaktadır. Önemli olan ilk adımdır, yani geleneğin engellerinin atlanmasına imkan tanıyan adım. Köylü, kendi geleneklerinin aşağı nitelikte olduğunun bilincine varır. Olağan gerekçeler küçümsenir ve köylü dünyası irrasyonelden rasyonele geçer. Bir kere daha, tekniğin geleneksel medeniyet biçimlerini tahrip edip yerine küresel birliği getirdiği fikriyle karşılaşıyoruz. Bu engellerin kalkması gelecek için ne anlam ifade etmektedir? Gelecek yıllarda kırsal yaşamda teknik gelişmede ve şimdiden algılanabilir olgularda (köylü göçleri, tarımda uzmanlaşma, ormansızlaşma ve genelde tarımsal üretimin artışı) bir artışa tanık olacağız. Tarımsal üretimin hâlâ ekonomik hayatın temeli olmaya devam ettiği ve dünyanın sanayiye en fazla bağımlı ülkelerinin –Büyük Britanya ve Japonya- yeterli ekilebilir toprak yokluğu yüzünden Birleşik Amerika gibi yüksek bir hayat standardına ulaşamadığı düşünüldüğünde bu gelişmeler çok önemlidir. Bu tür teknik gelişmenin ekonomik yansımaları kolaylıkla kavranılabilir.

Farklı toplumsal alanlardan rasgele seçilen bu örnekler, tekniğin ekonomik hayat üzerindeki etkisinin, klasik iktisat kitaplarının bize söylediğinden çok daha yaygın, çok daha derin olduğunu gösteriyor. Ayrıca, tüm bunlar, üretimin gelişmesinin teknik gelişmeye yakından bağlı olduğu şeklindeki temel gözlemde ima edilmektedir. Yeni bir genel ekonomik organizasyonun belli yeni üretim biçimleri demek olduğunu söylemek bugün için gerçeği ifade etmektir.

Ekonominin tekniklere ve esas olarak da makinelere bu bağımlılığı, irrasyonel bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu karşılıklı bağımlılığı yaratan, açık ve kesin nedenlere dayanan eylem değildir. Veblen, tasarruf ettiğinden daha fazla çaba ve malzemeyi çarçur edip etmediğini, ulaşım araçları vesairede yarattıkları

gelişmelerle büyük ekonomik kayıplara neden olup olmadığını soruyor. Aynı sorular Bertrand Russell ve daha bir üzerine basarak da Gaston Bardet tarafından da soruluyor. Bardet, makinenin belirlediği sosyal yapıların neden olduğu muazzam insan gücü, zaman, iş ve sermaye israfına dikkat çekiyor. Bunlar gerçekten basit, ama önemli sorulardır.

O halde, tekniğin ekonomi üzerindeki etkisinin makinenin tartışmasız ekonomik üstünlüğünden kaynaklanmadığını anlıyoruz. Fikirler ve teoriler egemenlik kurmuyor artık; üretimin gücü kuruyor. 19. yüzyılın sanayi devrimi, hemen zamanın teknik ilerlemelerinden kaynaklandı. Bu ilişki değişmemiştir. Yaklaşık 1830'dan bugüne dek olan döneme ilişkin olarak Marks kuşkusuz haklıydı. Tüm teknik gelişmenin itici gücü gerçekten teknik gelişme olmuştur. Ancak Marks, tarihin başka dönemlerine ilişkin olarak mutlaka haklı değildi. Teknik gelişme her zaman temel ilke olmamıştır. Bunun tersini göstermiş bulunuyoruz. Üstelik bu, Marks'ın iddiasından çıkardığı sonuçların doğru olduğu anlamına da gelmiyor. Tüm yapmamız gereken, Marks'ın şu gözlemimin yerinde olduğunu kaydetmektir: Yeni dünyaya doğru ne kadar fazla ilerlenirse, ekonomik hayat teknik gelişmeye o kadar fazla bağımlılaşır.

Ekonomik Sonuçlar. Jean Marchal'ın dediği gibi, "makinelerin birikmesi, ekonomiyi dönüştürür". Teknik eşittir makine olmadığını biliyoruz. Teknik benim daha genel anlayışımdaki gibi düşünüldüğünde Marchal'ın ifadesi daha da doğru olur. Dahası, tarihsel olarak üç aşağı beş yukarı kesin olan onun formülü, mesela otomasyonun neden olduğu ekonomik karışıklıklar ışığında daha bir kesin görünüyor. Otomasyona dayalı ekonomiye basite indirgemeci bir bakış, tüm insanlar için teknik sayesinde bir kolaylık ve bolluk varolduğu iddiasındadır. Fakat ne yazık ki bu kadar basit değildir bu. Ekonomik tarzlardan hiçbiri (maaşlar, dağıtım, haftalık çalışma süresinin kısaltılması, işgücünün bir alandan bir başkasına transferi, üretim dengesinin çeşitli alanlarda bozulması), işlerin şu anki durumunda çözülebilir nitelikte görünüyor. Sosyalist ekonomik yapı bile, otomasyonun muazzam etkilerini almaya adapte olmuş değildir. Bu durum, otomasyonun etkilerini Marksizmin ışığında inceleyen Sovyet ik-

tisatçıların kendileri tarafından itiraf edilmiştir.

Marchal'ın formülüne geri dönersek, bu dönüşümün hangi istikamette hareket edeceğini sorabiliriz. Teknik gelişmenin ekonomiyi ilgilendiren belli özelliklerini ele alırsak, hepsinin aynı istikamette hareket ettiklerini görürüz. Teknik araçların giderek daha muazzam ve pahalı hale geldiklerini hatırlayalım. Sözgelimi, aşağıdaki noktaları dikkate alalım: (a) üretim için gerekli, sayıları durmadan artan ve hızlı hareket eden makineler, durmadan geliştirilirler ve sürekli yenilik getiren ilerlemeler nedeniyle sıkça değiştirilmeleri sözkonusudur; (b) vazgeçilmez olsa bile giderek artan sayıda ve maliyette personel gerektiren ve her zaman kolayca gelmeyen işgücünün organizasyonu; (c) reklam teknikleri. Ekonomik araçların tümünde aynı gerçek, yani muazzam miktarlarda üretken olmayan sermaye yatırımı görülecektir. Bu miktarlardaki sermaye artık tek bir kişinin elinde olamaz; ekonomik faaliyet de bireysel imkanların ötesindedir. Ancak teknik gelişme sermaye yoğunlaşması olmadan da yapamaz. Bireysel girişime dayalı bir ekonomi düşünülemez –olağanüstü bir teknik gerileme hariç. Sermayenin gerekli yoğunlaşması, bu nedenle ya bir şirketler ekonomisine ya da devlet ekonomisine yolaçar.

Girişimin yoğunlaşması, sermayenin bu yoğunlaşmasına denk düşer. Bu gerçek bugün için pek yadsınamaz, özellikle de bu girişimlerin gücünün ışığı altında. ABD'den iki örnek: 1939'da tüm sanayi sermayesinin %52'si, toplam girişim sayısının %0.1'inin elindeydi. 1944'te de tüm işçilerin %62'si Amerikan teşebbüslerinin %2'sinde istihdam ediliyordu. Bankacılık tesislerinde de benzer bir yoğunlaşma sözkonusudur. 1920'de ABD'deki 30.000 bankadan 1956'da geriye sadece 15.000 kalmıştı. Yalnızca 1955'te 350 birleşme vardı. Durum öylesine belirginleşti ki 1956'da ABD Merkez Bankası bu yoğunlaşmaya karşı bir kampanya başlattı.

Yoğunlaşma yönündeki bu eğilim, Joseph Lajugie'nin gösterdiği gibi, günlük olarak teyid ediliyor. Önemli olan şey, bunun arkasındaki gerçek itici gücü tanıyabilmektir. Bu yoğunlaşmanın insani ve sosyal etkileri, esas itibariyle kötüdür. Büyük bir şirkette işçiler neredeyse köle gibidirler ve hassaten insani bir şekilde davranabilecek durumda pek değildirler. Hatta

tüketiciye bile çoğu kez dayatmalar olur. Bireyin teknik kompleksle entegrasyonu, her zaman olduğundan daha tamdır.

Tamamen ekonomik bir bakış açısından sonuçların değeri hayli tartışmalıdır. Piyasa ekonomisi penceresinden bakıldığında, yoğunlaşmanın özellikle lehte bir faktör olması gerektiği görülür. Örneğin, rekabetin bastırılmasını ve fiyatları yükseltme eğilimini içerir. Fakat daha da çarpıcı olanı, yoğunlaşma kâr artışıyla sonuçlanmaz. Üretimin pek çok boyutunda kâr artışı durur, hatta orta ölçekli işletmeden büyük şirkete geçişte düşer bile.

O halde bu yoğunlaşmanın gerisideki itici güç nedir? Tek başına tekniktir. Teknikteki bir dizi unsur yoğunlaşma ister. Mekanik teknik bunu ister, çünkü bugün için sadece çok büyük bir şirket en güncel yeniliklerden yararlanabilecek durumdadır. Yalnızca büyük şirket normalleşmeyi uygulayabilir, atık ürünlerinden kârlı biçimde yararlanabilir ve yan ürünler üretebilir. İşgücü verimliliği sorunlarına uygulanan teknik yoğunlaşma gerektirir, zira eski verimlilik ve zaman-inceleme uzmanlarının tekniklerinin çok ötesine geçen güncel yöntemleri uygulamak sadece yoğunlaşma yoluyla mümkündür. (Örneğin, endüstri ilişkileri tekniklerinin uygulanması). Son olarak, ekonomik teknik hem dikey hem de yatay yoğunlaşma ister. Bu da, daha olumlu fiyatlarla stok yapmaya, sermaye devrinde hızlanmaya, sabit harcamalarda azalmaya, piyasalara güven verilmesine filan imkan tanır.

İşte teknik gelişme yoğunlaşma gerektirir. Ama bu yoğunlaşma, sadece teknik alanda gerçek avantajları temsil eder. Yoğunlaşma dürtüsü öylesine güçlüdür ki devletin kararları hilafına bile gerçekleşir. Birleşik Amerika ve Fransa'da devlet sık sık yoğunlaşmaya karşı çıkmıştır, fakat en sonunda da istenmeyen gelişme meydana gelirken hep teslim olmaya, eli kolu bağlı beklemeye zorlanmıştır. Bu, tekniğin modern ekonomi üzerindeki belirleyici eylemine ilişkin benim yargımı teyid ediyor. Dahası, organizasyon tekniği, devletin müdahalesini kaçınılmazlaştırıyor.

Ürünleri normalleştirme gereği bugün artık tartışılmıyor. Ekonomik gelişmenin koşullarından biridir bu. Bu normalleşme teknik araştırmalara dayanıyor. Fakat, kapitalist veya yarı liberal nitelikteki diğer her yerde olduğu gibi burada da teknik so-

nuç, belli çıkarlarla çatışma içerisindedir. Onu uygulamak için kamunun iyi niyetine güvenilemez. Bu durumda normalleşmeyi aynı şekilde onaylamak kaçınılmazlaşır. Bu onayı da ancak devlet verebilir. Sonuç, normalleşmeyle ilgilenecek kamu yetkileriyle donatılmış arabulucu komisyonların oluşturulmasıdır.

Teknik gereklilik, elektrik enerjisi ağını organize etmek için devlet müdahalesini ister. Bilahare, bu ağ ile ona yolaçan tamamen teknik motifler arasındaki karşılıklı ilişkiyi tartışacağım. Karşıt çıkarların düzenlenmesi değildir bu; yerel organizasyonları kuşatan üst bir organizasyon gereğidir -ki bu örnekte, devlet gücüne müracaatı getirmektedir. *Birleşik çıkar (kombine, tekel)* adı verilen teknik organizma da aynı niteliktedir. İster TVA (Tennessee Vadisi Otoritesi) isterse Sovyetlerin *Kombinat*'ı olsun bu tür kombinelerin özerk organizmalar olduğunu iddia etmek tam bir yanılgıdır. Aslında, onları ortaya çıkaran teknik gereklilik, sadece devlet müdahalesi yoluyla güç ve değer kazanır. Kuşkusuz, organizma oluşturulduğunda devletten belli bir bağımsızlık elde edebilir. Ancak gerçek ebeveynin kim olduğunu unutmamalıyız. Ne de bu ebeveynliğin devlet nezdinde ekonomiye derin bir müdahaleyi temsil ettiği gerçeğini de unutmalıyız. Üstelik, bu öyle bir müdahaledir ki bir teori veya iktidar arzusu tarafından değil, ama teknik tezahür tarafından dikte edilmektedir.

Belli malları kullanma gerekliliği de aynı istikamete meyletmektedir. Üretim araçlarının yaratılmasında teknik gelişmenin daha hızlı etkilendiği uzun zamandır kabul edilmektedir. Bu gerçekten, makine üreten sanayilerin oluşturduğu yapının aşırı büyümesi açığa çıkar. Örneğin, atık imhası için kurulan ve iyi bilinen Hoover Komitesi, Amerikan giyim sanayinin üretiminin olması gerekenden %45 fazla olduğu sonucuna varmıştı. Ayakkabı sanayinin kapasitesi gerçek üretimin iki katıydı. Matbaa sanayi de %100 aşırı teçhiz edilmişti. Beyaz eşya ve otomobildeki ihtiyaç fazlası üretim malumdur. Dünyanın ihtiyaçları temelinde bir hükme varıyor olsaydık bu aşırı üretimim hiçbiri israf anlamına gelmeyecekti. Fakat şimdiki durumda aşırı üretim fazlalığı, gelirlere, yatırıma ve tüketim imkanlarına göre bir dengesizlik ortaya çıkarmaktadır. Verili herhangi bir alanda, diyelim ki ağır sanayide, teknik büyümeyi durdurmak için mutlak

bir ihtiyaç yoktur. Fakat bu üretim fazlası için pazarlar bulmaya ihtiyaç vardır. Şu an için yalnızca devlet teknik gelişme temposunu bu yönde sürdürebilecek durumdadır; bu da ağır bir yüktür gerçekten.

Ekonomi, politikaya bile müdahale eder. Adeta dalgalar halline ilerleyen sistematik "planlama"yı düşünün. Bu noktada mikroekonomiden makroekonomiye bir geçiş vardır, ki bu konuyu detaylı biçimde incelemek ilginç olacak. Planlamanın teşebbüs ölçeğinde uygulanmasının, tüm teşebbüslerin benzer bir kurala uydukları ulusal bir planlamaya yolaçtığını söylemekle yetineceğim.

Üretim normlarının veya bir planın kurulmasında, yöntem zaten ulusal alana genişletildiğinde rasyonelleşir ve teknik açıdan gerekllileşir. Başka örnekler vermem hiç zor değil, sözgelimi finans ve bankacılık tekniklerinin gelişimi sahasından vereyim. Mesela, işletilmeye başlandığında atom enerjisinin, tüm enerji kaynakları üzerinde devlet kontrolünü varsayacağını unutmayalım. Bir bireyin atom enerjisi kaynaklarını emrinde bulundurması düşünülemez. Bugün doktrinel değil teknik nedenler, ekonomik hayatı devletten ayrılamaz kılmaktadır. Bu, ekonominin mutlaka kollektifleşeceği veya totaliterleşeceği anlamına gelmiyor. Şu an için, bu ayrılmaz ilişkiyi kaydetmekle yetinelim.

Bu ilişki pekçok iktisatçı tarafından kabul ediliyor. Şansın mı yoksa tercihin bir sonucu mudur bu? Tek başına her ikisinin de değil. Ne de düzenlenen bir ekonominin sonucudur. Robert Mossé'nin dediği gibi, "Düzenlenen ekonominin gelişimiyle birlikte, ekonomiyle politika arasında bir sınır bulmak güçleşti..." Gerçekte bu, tekniğin gelişiminin bir sonucudur. Ekonomik hayatta önemli bir rol oynar teknik. Fakat iktisat bilimiyle ilgili olarak da aynı etkiye sahiptir. Ekonomik hayattaki teknik gelişmeyle bilim veya yöntemdeki teknik gelişme arasında bir ilişki kurulmaktadır. İkisi kesişmekte, özdeş sonuçlarda buluşmaktadır.

Bu yöntem dönüşümünü incelemeden önce, ekonomik gerçeklerin aşırı derece birikmesinin bir sonucu olarak politik ekonominin konusunu, hatta neredeyse niteliğini değiştirdiğini kısaca hatırlamalıyız. Ekonomik gerçekler, sayıca çok artmış, büyümüştür. Ve bu, tekniğin ekonomik hayattaki en hafif etkisi

değildir. İktisat biliminin tanımı bu nedenle daha da karmaşıklaşmış, kapsamlılaşmıştır. Eğrinin tüm noktalarını kaydetmeyi amaçlamadan, uçlar arasındaki mesafeyi karşılaştırmak için iki tanım yeterli olacaktır. Bunların ilki 1850'de, ikincisi de 1950'de yapılmıştır. Birincisinde iktisat bilimi, "refah bilimi" olarak tanımlanıyordu. Konusu esas itibariyle refahın elde edilmesi ve harcanmasıydı. Bu nedenle, bireysel ve özel bir meseleydi. Politik ekonominin amacı, bugün öyle algılanmaktadır ki bir formülde toplayabilmek neredeyse imkansızdır. Marchal'ın gösterdiği gibi, insanlığın ihtiyaçlarını tatmin etme, mevcut üretim araçlarını koordine etme, mevcut kurumları modifiye etme ve hatta insan ihtiyaçlarını dönüştürme problemlerimiz var. Bu problemler, birey düzleminde değil, sosyal grup düzleminde incelenmeli, bu sosyal grupların yasalarının bağlantısını kesmek için bir çaba sarfedilmelidir.

Uçlara gitmeye ve üretimin organizasyonu yerine tek başına dağıtımın organizasyonunu geçirmeye gerek yok. "Üretimin yeterli hale geldiği andan itibaren, gerekli olan şey malları ve boş zamanı dağıtmaktır" derken Robert Mossé bunu yapıyor gibi. O derece uzağa gitmeden, bir refah üretimi bilimi ile bir kıt malların dağıtımı bilimi arasındaki farkı görmek kolaydır –Lange'nin yaptığı gibi. Giderek, ekonomik gerçek tüm insan eylemini kuşatmaktadır. Herşey ekonominin fonksiyonu ve konusu olmuştur. Bu da, tekniğin aracılığıyla gerçekleşmiştir. Teknik insandan tam bir adanmışlık talep ettiği, artan sayıda ölçülebilir gerçeği gün ışığına çıkardığı, ekonomik hayatı daha zenginleştirip karmaşıklaştırdığı veya insanoğlunu tedricen gerçekleştirilen bir maddi imkanlar ağına yerleştirdiği ölçüde ekonominin konusunu değiştirmiştir. Ekonomi artık tüm insan eylemlerini hesaba katmaya mecburlaşıyor. Tüm sosyal faaliyetlerin ekonomi tarafından şaşırtıcı biçimde soğurulmasından tekniklerin gelişimi sorumludur.

Gizli Yöntem

Ancak teknik ile ekonomi arasında bir başka ilişki daha vardır: bir ekonomik tekniğin oluşumu. İktisat bilimi konusunu ve niteliğini değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda hem bir bilgi

yöntemi hem de eylem yöntemi olan bir teknik geliştirdi. Politik ekonomi, normatif olma iddiasından vazgeçmedi. Yalnızca gerçeğe ulaşmaya değil, onu değiştirmeye de çalışıyor. Fakat ekonomik tekniğin bu iki boyutu arasındaki gerçek ilişki açıktır. Bu bilimsel bilgi yöntemi, ekonomik ortama tepki verir, genellikle onu şekillendirir; fakat bu teknik "nötr" değildir. Rasgele bir doktrin veya ideolojinin komutlarını yerine getirmek için hazır kıta beklemez. Aksine kendi özgül ağırlığı ve yönüyle davranır. Basit bir araç değildir; kimi zaman insani isteklerin hilafına kendisini belirlenmiş yollara yönelten kendi gücüne sahiptir.

Bunu anlamayan iktisatçılar, tekniklerini "tarafsızlıklarından" sıyırarak amaçlarının hizmetine vermek istiyorlar. "İktisat, etkin tercihler bilimidir [tekniğidir]" tanımını reddediyorlar. Ancak ekonomiyi insanileştirmek istediklerinde, bu tür girişimlerin doğrudan doğruya amaçların tekniklere teslim olmaya yönelttiğini hemen öğreniyorlar. Amaçlar sorununu ön plana çıkaran ve hedefleri olarak insani bir ekonomi önerenler, Jacques Aventur'ün gösterdiği gibi, yine bizzat teknikleri daha da geliştirip özgül ağırlıklarını artıranlardır. Fakat, makinenin aşırı gücü olgusu herkesi şaşkına çevirip ekonomik hayat üzerindeki etkisini apaçık yaparken, ekonomik tekniklerin yöntemleri gizlidir ve herkes, onun zararsızlığı ve uysallığından emin olmaya devam eder.

Ekonomik tekniğin doğasını kavrayabilmek için, herşeyden önce onun yükseliş sebeplerini kavramak gerekir. Sebeplerden biri o kadar basittir ki şöyle bir değinip geçeceğim. Genel olarak bilimlerin gelişimdir bu. Yirminci yüzyılda genel olarak bilimler, kesin metodoloji ve teknik sorunlarının ortaya çıkışının karakterize ettiği bir büyüme krizinden geçtiler. Kesin yöntemler kurmak için iktisat bilimi de hakeza dogmatik tavırlarını, tümdengelimci yöntemlerini terkediyor. Bu, emekleyen bilimin kesin sonuçlar doğurmasından önce gerçekleşmiş olabilir. Pekçok iktisatçı, ideal bilimin, tüm diğerlerine model olması gereken fizik olduğuna, ekonomik yöntemin spesifik araç olarak değil genel tip olarak alınan fiziğin yöntemini öngörmesi gerektiğine inanıyor.

İktisatçılar, aynı zamanda, bir tür meydan okuma olarak, kendi sistemlerinin etkisizliğini hissediyorlar. Politik ekonominin kendini beğenmişliğini, hiçbir şey, ekonomik krizlere koy-

dukları çelişkili teşhisler ve terapilerden daha iyi gözler önüne seremez. Kimilerine göre kriz, bir satılamayan mal fazlasıdır; kimilerine göreyse üretim yetersizliği. Bir kısmı için tasarruflarda bir aşırılık; bir kısmına göreyse tasarruf yokluğu. Çözümler söz konusu olduğundaysa bazı iktisatçılar reeskont oranını yükseltirken bazıları indiriyor. Bazıları ücretlerin stabilize edilmesi gerektiğini savunurken bazıları ise düşürülmesi gerektiğini gösteriyor. Bu tür çelişkiler, ancak yöntemde bir hatadan kaynaklanabilir. İktisatçılar, halkın kendilerine yönelik ironik tavrına da şiddetle içerliyorlar. İçlerinden biri geçenlerde "Halk, fizikçiye inanıyor; iktisatçıya ise hiç güvenleri yok" diye yazıyordu. Politika yapıcılar, elbette iktisatçıların söylediklerine güvenemezler; ne de politikalara dair çelişkili önerilerini takip edebilirler. Tüm bunlar, o halde, görüşlerden başka bir şey doğurmayan ve gerçeklere "sadık kalma" katı yöntemiyle teoriler rejiminin yerine başka birşeyi koymak elzem olmuştur.

Gerçeklerin kendisi daha karmaşıklaştıkça gerçeklere sadık kalma ihtiyacı daha da zorunlu hale geldi. Yine burada da tekniklerin etkisi kendini hissettirdi. Ekonomik yaşamın gerçekleri, ekonomik yaşam hâlâ görece basitken, ekonomik olgular (örneğin 18. yüzyılın sonunda) boyutları ve unsurlarıyla doğrudan tecrübeyle uyumlu bir tablo sunduğunda direkt olarak kavranabilirdi. Fakat ekonomik ortamın devasa büyümesi, doğrudan kavramayı imkansızlaştırarak, uygun akıl yürütme biçimlerinin gerilemesini sağladı. Günlük mantık, çok sınırlı miktarda veriden fazlasını kucaklayamaz. İşte bu nedenle, ekonomik olguların artan karmaşıklığına, fazlalığına uygun bir yöntem bulmak gerekliydi. 20. yüzyılın başlangıcında "bir teknik akıl durumu" kendini gösterdi, yüzyıl ortasına doğru muazzam bir gelişme kaydetti. Bu akıl durumunun özelliği, herşeyden önce, olan ile olması gereken arasında kati ve hızlı bir ayrım gözetme çabasıydı. İktisatın doktrinel karakteri tamamen reddedildi. Yegâne ilgi gerçek meselelerineydi. Amaç, işin basiti, bilimsel olarak bilmek, gerçekleri toplamak, onları karşılıklı ilişki içine sokmak ve mümkünse onları bir diğeri aracığıyla açıklamaktı.

Politik ekonomi, artık geleneksel anlamdaki bir moral bilim değildir. Teknikleşmiştir ve bilahare tanımlayacağım yeni bir etikal çerçeveye girmiştir. Bir tekniğin yaratılmasında belirleyi-

ci bir adımı temsil eder bu. Teknik akıl durumu, aynı şekilde, kesin bir yöntemin oluşturulmasında (ki bu, giderek, matematiğin ekonomiye uygulanmasına dayanmaktadır) ve bir eylem alanının kesin sınırlarının belirlenmesinde açıkça görülür. Aslında, tekniğin varolabilmesi için yöntem sabit bir olgular dizisi için uygulanmalıdır. Doktrinin tekniğe dönüşümünde ana fikir, Fransa'da bu araştırmanın öncülerinden François Perroux'un çalışmasında olduğu gibi, mikroekonomi makroekonomi arasındaki ayrımdı.

Bu noktada çok önemli bir durumla karşı karşıyayız. Mikroekonomi, ekonomik olguları insan düzeyinde inceler. Burada görece insani yöntemler uygulanabilir, bireysel karara saygı duyulur ama teknik aygıtın gerek yöntemle gerekse eylemle ilişkili olarak tümüyle uygulanmasına izin verilmez. Gerçeklerin mikroekonomik düzeyde gözlemlenmesi, yalnızca bu nedenden dolayı eylem gerektirmez. Eylemi teşvik etmek de tekniklerin temel özelliklerinden biridir. Mikroekonomik inceleme yararlı ve hoş olmasına rağmen, yine de bireyin sınırlı dünyasına ait olmak hasebiyle pek geleceği var gibi görünmüyor.

Diğer yandan makro ekonomi, tüm yolları teknik araştırma ve uygulamaya açıyor. Teknik uygulama, belirttiğimiz üzere, ölçülebilir büyüklükler, hüküm hatalarının giderilmesini ve tekniğin anlaşılabilir konusu olmasına yetecek genişlikte bir hareket genişliğini varsayar. Bunlar, tam olarak, makro ekonomik araştırmanın özellikleridir. Makro ekonominin yöntemlerinin hâlâ bir şekilde belirsiz olduğunda, pek çok olgunun (mesela gelirlere uygulanabilen bilimsel teknikler) buna uymadığında hiç kuşku yok. Yine de, bu, teknik öncesi bir alandır ve bunun sonucunda gerçekten etkili güçlerin yoğunlaşacağı yerdir. Bu şekilde emin oluyoruz ki, makro ekonominin temelinde bir unsur olmak veya onu tamamlayıcı bir unsur olmak bir yana mikroekonomi absorbe edilecektir. Makro ekonominin daha kesin teknikler geliştirmesi ölçüsünde mikroekonomi varoluş nedenini kaybedecektir. Mikroekonomik olguların bilgisinin makroekonomik olguların bilgisinden basit bir tümdengelimci çıkarsamanın sonucu olacağı bir topluma doğru yolalıyoruz.

Bu yeni disiplinlerdeki teknisyenlerin hepsinin ortak bir özelliği var: sıradan insanın hiçbir katılımının olmadığı kapalı

bir grup oluşturma keyfi. Bilinçsiz bir eğilimi temsil eder bu; fakat bu eğilimi, gizli ve anlaşılması güç bir teknik biçiminde, onun yeni araçlar dünyasına ait olmayan herşeyi küçümseme şeklinde pek çok modern iktisatçıda görüyoruz.

Bu "gençlik gururu", yeni yöntemlerinin çürütülemez olduğuna ve buluşlarının herşeyin merkezi haline geldiğine inandıklarında, teknisyenler arasında hep kendini gösterir. Kendilerini gizledikleri otorite, dışarıdakiler için anlaşılmaz olan (çoğu kere olduğu gibi, en açık gerçekleri dillendirmek için kullanıldıklarında bile) bir gizli terminoloji biçimini alır. Teknik, oldum olası bir tür gizli cemiyet, uygulayıcılarının kapalı bir kardeşlik cemiyeti yaratır. İktisat alanında bir tür iyice düşünülmüş değişmezliği görmek yeni bir olgudur. Şu ana kadar az bir eğitimi olan herkes, iktisatçıların çalışmalarını ve teorilerini izleyebiliyordu. Onları bugün izleyebilmek için insan hem uzman hem de teknisyen olmalı. Tekniğin kendisi zordur; gerekli araçlar da önceden eğitim olmadan yönetilemez. Bir de pekçok iktisatçının aralarında kapalı bir cemiyet oluşturma kaprisleri var. Bu iki faktör kesişiyor, halkı teknik yaşamdan dışlamanın acı sonuçlarını ortaya çıkarıyor. Bununla birlikte, aksini düşünmek çok zor.

Genel bir olgu olarak teknik (politik ortamı incelerken göreceğimiz gibi), oldum olası, dışardan hiç kimsenin ulaşamayacağı sırları koruyan bir teknisyenler aristokrasisi doğurur. Ciddi bir temeli olan kararlar, keyfi ve akıl almaz buyruklar görünümü alır. Tekniğin gelişiminde kaçınılmaz olan böyle bir çatlama, demokrasilerin geleceği için çok önemlidir. Ekonomik yaşam, içeriğinde değil ama istikametinde, bu nedenle halk kontrolünden tamamen sıyrılacaktır. Mükemmeliyete ulaşmış bir ekonomik teknik karşısında demokrasi mümkün değildir. Seçmenlerin kararları –seçilenlerinki bile- aşırı basitleşmiş, tutarsız ve teknik açıdan kabul edilemez niteliktedir. Demokratik kontrol veya karar-almanın ekonomik teknikle uzlaştırılabileceğine inanmak vahim bir yanılsamadır. Bu tekniğin oluşumu için gerekli unsurlar yavaş yavaş şekilleniyor; yakında da kemale erecekler.

Ekonomik Gözlem Teknikleri. Niyetim bu araçları tanımlamak değil. Amacım, bunları bir bütün olarak sergilemekten ibaret. Geliştirilmiş olan temel araçlar şunlar: istatistik, muhase-

be yöntemleri, matematiğin ekonomiye uygulanması, modeller yöntemi ve araştırma tekniklerinin kamuoyuna uygulanması. Bu unsurların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri açıktır.

Yapının temelinde, ekonominin ham gerçeklerini belirleyen istatistik yeralır. Bir zamanlar, yanıltıcı oldukları gerekçesiyle istatistiki verilerle dalga geçilirdi. Fakat o dönem geride kaldı; şimdilerde bu verilerin kesinliği konusunda büyük bir güven sözkonusu. Bu değişim, kısmen de, bizzat istatistikçilerin zihinlerinde bir değişimden kaynaklandı. Bir "istatistik atmosferine" dalmışlar ve modern dünyanın kalitatif ve sayısal uygulamalarına göre hareket ediyorlar. İstatistikçiler için istatistik artık basit bir oyun değil, toplumun gerekli bir işlemidir. Sadece perspektif ve ciddiyette bir değişimi değil, aynı zamanda temel konumda da bir değişimi temsil ediyor bu. İstatistik uzunca bir süre amatörlerin işiydi; bugünse karmaşık bir uzmanlar organizasyonu. Bir meslek haline geldi; sonuçta da çok daha ciddiyetle uygulanıyor. Bunun yanında, istatistikçilerin emrinde giderek daha kesin araçlar var. Bu araçlar (ki hem idari hem de istatistiksel teknikleri dönüştürmüştür) arasında, hesap makinesi, delikli kart makinesi ve mikrofilm var. Sadece işlem hızı şaşılacak derecede artmakla kalmadı; kesinliği ve boyutları da arttı. Mikrofilm sayesinde, daha önceleri birleştirilemeyen unsurlar birleştirilebiliyor. Elektronik beyin sayesinde de, insan beyninin asla gerçekleştiremeyeceği işlemler gerçekleştirilebiliyor.

İstatistikçi, ikna edici bir şekilde iş yapmak durumunda. İstatistiksel verilerin kullanımında bu daha bir öyledir. Göreceğimiz üzere, unsurların birleşimi elzemdir. Bu birleşme de büyük ölçüde makine aracılığıyla mümkün olmaktadır. Son bir unsur daha istatistikçilerin mesleki ciddiyetini artırmaktadır, ki o da sorumluluklarıdır. Demokratik ülkelerde bu unsur, özel girişim alanında yeralır. İstatistiksel verilerle ilgili çeşitli organlar, aslında araştırmalarını, mesela bir piyasanın yönünü tam olarak bilmek isteyen büyük şirketlere satarlar. Bilgi yanlış çıkarsa, istatistikçi mahkemeye verilebilir –en azından ABD'de durum böyledir. Otoriter yönetim altındaki ülkelerde sorumluluk kamusal bir meseledir. Sovyetler Birliği'nde yanlış bilgi veren istatistikçi sabotajcı sayılır.

Bu unsurlar birlikte, modern istatistiksel verileri giderek ke-

sinleştirmektedir. İstatistik işlemlerinin ve ilgili kurumların büyük ölçeği, işin uzmanı olmayanların genelde dikkatinden kaçar. Tek bir örnek vermek gerekirse, ABD'de, her biri bir veya birkaç istatistik kategorisinde uzmanlaşan elli altı federal kurum vardır. Toplamda, on iki haftalık istatistik kategorisi yayınlanmaktadır. Bunlardan biri olan fiyat kategorisi dört unsuru içerir. Bunlardan biri (toptan fiyatlar), 890 dizide birleşen 1690 haftalık fiyatı kapsar. Bu, işlemin ne derece karmaşık olduğunu gösterir. Yorum yapıldığında çok daha karmaşıklaşır.

Tüm bu çalışmalar, saf bir bilimsel ilgi tarafından motive edilmiyor. Eyleme dönüktür bunlar. Bu türden sürekli araştırmalar, artık doktrinler kurmak veya desteklemek için yapılmıyor, daha ziyade, bilgiyi eylemle ilişkilendirmek için yapılıyor. Bu bağlantıyı hayata geçirmek için yorum gerekir, ki bu da ekonometri denen teknik disiplinin temel görevidir. Ekonometri, matematiksel iktisattan farklıdır. Çok daha teoriktir. İstatistiki veriler üzerinde iki temel işlemi vardır: (1) basitleştirme veya istatistiki verilerin ayrılması gibi işlemleri kapsayan analiz; ve (2) değişik unsurlara uygulanabilen karşılaştırma. Ekonomik alanın iki büyüklük arasında sürekli bir ilişkiyi ifade eden regresyon denklemleri denen şeyleri kurarak büyüklükler karşılaştırılabilir. Değişimler de karşılaştırılabilir. Burada bir korelasyon endeksi kurulur. İki ekonomik olgu buna göre doğru veya ters orantılı olarak ama aynı hızla değişir. Aynı alanda ekonometrist kesin ilişkiler kurmaya çalışır: ekonomik alanda hiçbir gerçeğin şanstan kaynaklandığı söylenemez; ve sadece kaydetmekle ve korelasyon formülünü vermekle yetinmeyen ekonometrist daha ileri gider, iki olgu arasında nedensellik ilişkisi kurar. Geleceğe taşıyan bir prosedürdür bu.

Daha yakınlara kadar iktisatçılar yalnızca somut veriler üzerinde çalışıyordu. Fakat, eylem amacıyla, kestirimlerde bulunmaları gerekir. Ortak değişimler sistemine yapılan kestirimlerle olguların nedensel açıklamaları arasında bir ayrım yapılmalı. İktisatçı bu noktada saf teknik alanı terkeder. Bir denklem artık çözüm sunmaz. Kesin bir sübjektiflik, kesin bir kişisel yargı vardır. Kuşkusuz bu durum diğer çeşitli işlemlerde de vardır, ama daha az derecede.

Ekonomik teknik bir dizi başka biçimler üstlenmiştir. Örne-

ğin, olasılık hesaplarının ekonomik olgulara uygulanması olan tahmin bilimi. Uğraşması olağanüstü zor bir tekniktir bu. Ham rakamlara değil, istatistiki verilere, ekonometriyle donatılmış verilere (elastiklik katsayısı gibi) ve kamuoyu araştırma kuruluşlarının sağladığı verilere dayalı çalışır. Üçüncü unsurla bağlantılı olarak, ekonomik olguların mekanik olmadığı açıktır; kanaat bir rol oynar. Kabaca ifade etmek gerekirse, tahmin bilimcilerin çok sayıdaki gözlemle başlayarak verili bir olaya dair bir olasılık veya sıklık yasası kurmaya çalıştığı söylenebilir. Tahmin bilimciler, bu yüzden, durumun en muhtemel gelişim istikametini veren bir tahmin aracı sunar.

Tahmin hesabı, yalnızca ekonomik ve sosyal ortamın doğasıyla sınırlıdır. Örneğin, verili bir yasa kesinse, bundan haberdar edilen halk, genellikle ters anlamda tepki verir. Fakat kimi zaman yasaya uyarak tepki verir. Tahmin eylemi bu yüzden bir anlama kendini yanlışlar niteliktedir. Fakat bu şekilde davranmakla, halk, tümüyle belirlenebilir nitelikteki yeni bir tahminin etkisi altına girer. İktisatçı, tüm görüş ayrılıkları için olasılık yasaları kurabilecek durumdadır. Yine de, rasyonel davranış çerçevesinde kaldığımız varsayılmalıdır. Kitleye daha iyi entegre olmuş insanlarla, kendilerini isteyerek istatistiki gözlemlere ve sistematikleştirmeye vermiş, bilinci kısmen paralize olmuş insanlarla uğraştığında sistem daha iyi işler. Her ne kadar bu teknik hâlâ olgunlaşmamışsa da bununla elde edilen sonuçlar etkileyicidir.

Çok daha klasik ve daha değişik nitelikte bir konu da tüm bir muhasebe teknikleri kompleksidir. Bu teknikler, çok büyük değişimlere tabi tutulmuş olup sadece teşebbüs alanına değil, daha ziyade iktisat alanına ait hale gelmiştir. Muhasebeci, artık, sadece bir işletmedeki fon hareketlerini kaydeden biri değildir. 1948'de Counceil Économique tarafından yayınlanan Lutfalla raporuna göre muhasebeci, gerçek bir "kâr mühendisi" haline gelmiştir. İşlemleri sadece parayı değil, üretimin tüm unsurlarını kapsıyor. Geçmişe ve de geleceğe yöneliktir. Üretim işlemleri ne kadar karmaşıklaşırsa, yeterli tedbirleri almak ve öngörülerde bulunmak o derece gerekli olur. Modern sanayi süreçlerini basitçe harekete geçirmek mümkün değildir. Çok fazla sermaye, işgücü ve sosyo-politik değişiklikler içerirler. Ayrın-

tılı tahminler gereklidir. Planlamayı tartışırken bu sorunla yine karşılaşacağız, ancak burada Leontieff'in belirttiği "girdi-çıktı" teknikleri denen tekniklere dikkat çekmek yerinde olur. Bunlar, üretim tekniklerinin tüm sektörleri arasındaki bağlantıları kesin ve sayısal bir şekilde kurmaya yönelik bir yöntemi temsil ederler. Her bir sektör için neyin satın alındığını ve başkalarına satıldığını belirlerler. Bu teknik, verili bir ürünü üretmek için hangi hammaddelerin, araç-gereç ve makinelerin gerekli olduğunu ayrıntılı biçimde belirlemeyi mümkün kılar. Şimdiki koşullar altında, artık büyüklükleri yaklaşık olarak yerleştiremez veya belli anahtar konulara hükmetmekle yetinemez. Çok sıradan bir mal için bile iki veya üç yüz temel unsur dikkate alınmalıdır. Kesin miktarlar, ağırlıklar ve süreler belirlenmelidir. Gerekli hesaplamalar, ancak bilgisayarların yardımıyla yapılabilir. Bu yöntemle, iyi bilinen o basmakalıp formül -herşey karşılıklı olarak bağımlıdır formülü- kesin bir gerçekliğe dönüşür. Fakat, karşılıklı olarak bağımlı olan, ortak bir mecburiyetin birbirine bağladığı birtakım yeni tekniklerde ifade edilen, teknik unsurlardır.

Özel muhasebeci için geçerli olan, ulusal ölçekte çalışan kamu muhasebecisi için çok daha geçerlidir. Teşebbüsün amaç olarak özel kâr gütmesi açısından bu ikisi arasında kesin farklılıklar vardır. Kâr güdüsünün sonucu olarak, özel muhasebeci, kapitalist yönetimin kurallarına uymak durumundadır. Kamu muhasebecisi, tepkileri yavaş ve kökenlerindeki güdülere bakıldığında hayli bol olan karmaşık bir organizma için bilançolar ve müstakbel gelir potansiyelleri hazırlar. Kamu teşebbüsü kapitalist girişim gibi davranırsa, iç dinamizmi kesin yasalara uyar. Muhasebecinin rolü bu yasaları keşfetmektir. Ekonomik etkileri nedenleriyle ilişkilendiren gelir hesaplayıcı bu yeni ekonomik tekniğin etkileri, alkol endüstrisi, iskân ve ulaşım gibi alanlarda kolaylıkla görülür. Hesaplanan bu gelir potansiyelinin yalnızca parayla değil, insani sermayeyle de ilgili olduğu açıktır. Fransa, bu tekniği tamamen kullanabilecek ve sosyal ihtiyaçları, üretim araçlarını, sermaye hareketini, ulusal geliri ve demografik değişimi vs. ölçmeyi sağlayacak merkezi bir muhasebe servisine henüz sahip değil.

Saf ekonomik teknik yöntemlerine geri dönersek, model yön-

temlerini görürüz. Ekonomik meselelerde deney yapmak son derece zordur. Fakat deney yapmak, tüm bilimlerde vazgeçilmezdir –tekniklerde daha bir öyledir. Vincent'in belirttiği gibi, bir model "bir toplumun ekonomik gelişiminin, mesela bir ulusun verili bir dönemdeki gelişiminin, rakamsal boyutlarıyla basitleştirilmiş ama tam bir temsilidir". Model, belli bir ekonomik bütünün matematiksel denklemler biçiminde minyatürlerle yeniden üretimidir. Elbette, tüm ekonomik olguları bir modele koymak mümkün değil; belli bir keyfilik varsayılmaktadır. Ama bu teorik karar keyfi değildir. Kesin ilkelerin rehberliğindedir, özellikle de gözlemi eyleme bağlama ihtiyacının. Sistemin sabiteleri ve değişkenleri bir kere seçilince (ki bunlar çok sayıda olabilir) aralarındaki ilişki kurulur. Bu ilişkilerin bir kısmı, kantitatif olmaları hasebiyle açıktır. Bir kısmıysa daha istikrarsız, sübjektiftir ve bizatihi ekonomik teknisyen tarafından kurulmalıdır. Deneylerin doğruladığı veya yanlışladığı ampirik ilişkilerdir. Son olarak, bu ilişikler bütünü, zaman faktörünün devreye girmesiyle denklemler biçimine sokulmalıdır. Bu durumda, denklemleri çözerek, sistemin ve oluşlarının gelişimini incelemek mümkün olur. Bu, bir sosyal grubun belirlediği kesin mekanizmaların gelişimini, ekonomik sisteme birtakım harici müdahalelerin oluşunu veya bir bütündeki her unsurun bütüne etkisi ve önemini incelemeyi kolaylaştırır. Modeller tamamen teorik veya tarihsel olabilir –verilerin istatistiklerden çıktığındaki gibi (bu durumda da, toplumun gerçek gelişimiyle test edilmelidir). Veya, geleceği öngörmeye girişildiğinde olduğu gibi, tahminci olabilir. Bu tahminci modeller, ekonomik komplekslerin incelenmesinde büyük ilgi konusudur.

Bu kısa değerlendirmede tanımlamak istediğim bu yeni ekonomik tekniklerin sonuncusu, kamuoyu analizidir. Dünyanın hemen her ülkesinde şubeleri bulunan Gallup Enstitüsü'nü herkes bilir. Verili bir sınıf veya nüfus kategorisinin herhangi bir önemli konudaki görüşlerini periyodik olarak tespit edebilmek için çeşitli sistemler (sondajlama, örnekleme, sorgulama) kullanılır. Bu yönetmelere ilişkın derin şüpheler var kuşkusuz. Hiç kimse komşusu gibi düşündüğüne veya davrandığına inanmıyor. Bir listede ya da dizide basit bir rakam olduğu fikrine de kimse sıcak bakmaz. Bu bilinçsiz reddediş, kuşkuyu doğurur.

Yine de, karşılaştıkları apaçık (ama kolay açıklanabilir) aksamalara rağmen –çok iyi bilinen 1948 ABD başkanlık seçimleri örneğindeki gibi, bu örneklemelerin sonuçları geçerli sayılmalıdır. Sonuçlar çeşitli olguları yansıtır: sosyolojik akımlar, etnik tercihler ve bizi burada ilgilendirmeyen siyasi görüşler. Fakat diğer sonuçlar da ekonomik akımları yansıtır: fiyat ve ücretlerle ilgili düşünceler, ticari tercihler, acil ekonomik ihtiyaçlar (ölçülebildikleri derecede) gibi. Özetle, iyi bir gözlemci veya raportör tarafından yakalanabilecek bir görüş niteliğindeki herşey, bundan böyle rakamsal olarak ölçülecek ve gelişiminin tüm aşamalarında bilimsel olarak izlenecektir. Bu yöntem büyük bir *devrimi temsil etmektedir. Fikrin genelde teknik dünyayla özel*de de ekonomik teknikle bütünleşmesini sağlar. Bu sistem, bu zamana dek ölçülemeyen şeylerin ölçümünü istatistik alanına getirir. Ölçülebilir olanı ölçülemez olandan ayırır. Rakamsal olarak ifade edilemeyenler, ya numaralamadan kaçındığı için ya da kantitatif olarak ihmal edilebilir olduğu için, bütünden atılacaktır. Bu yüzden, bu tekniğin gelişimini anlamada gerekli olan istisnai görüşlerin elimine edilmesi için bir yönteme sahibiz. Eliminasyon, tekniğin kendisinden kaynaklanmıyor. Ama sonuçlarını kullanan araştırmacılar, mecburiyetten ona yönelir. Verili bir yöntemin elverdiğinin dışında hiçbir faaliyet gerçekliğin tüm karmaşıklığını kavrayamaz. Bu nedenle, kamuoyu araştırmalarının sonuçlarının politik ekonomide kullanıldığı her yerde bu eliminasyon yöntemine rastlıyoruz.

İktisatçıya, böylece, ekonomik gerçekliği gözlemlemesini ve kimi zaman da ayrıntılı biçimde kestirmesini mümkün kılan bir teknik araçlar kümesi sağlanır. Bu durumda şu soru kaçınılmazdır: Bu teknikler, basit gözlem teknikleri, yani saf bilgi teknikleri olarak mı kalacaklardır? Bu araçları yaratanların gizli bir amaçları olmadığını varsayıyoruz. Araçlar, sadece iktisat bilimine yardımcı olsun diye oradalar. Fakat bu güdüye sadık kalınacak mı? İktisatçının J. U. Nef'in tarif ettiği pozisyonunu ele alalım. Kamuoyu önünde neredeyse bir aşağılık kompleksine tutulmuş olan iktisatçı, "objektif düşünceyle politikayı etkileme umudunu terk ederek, teknoloji meseleleri yahut pratik siyaset konusunda uzmanlaşma ve danışman olma yolunu seçer". İktisatçılar gerçekliğe etki etme umudu güderler. İktisatçının şimdi elde etmekte ol-

duğu bilgi tekniği, ona, devlet kanalıyla bu etkiyi kullanma imkanı verir. Ekonomi tipi veya yönetim biçimi ne olursa olsun, bunu tüm ülkelerde görüyoruz. Uzmanların hükümranlığı denmiştir buna, fakat hakikatte teknisyenlerin hükümranlığıdır. İktisatçılar bugün devlet gücünün merkezine yakın yerlerde teknisyenler olma araçlarına sahipler. Fakat, bu eğilimi bile dikkate almak istemeden, gerçeği gözlemlemenin bu teknikleri atıl kalmaya devam edecektir. Tüm teknikler gibi, özgül ağırlıklara ve istikametlere sahipler. Sebepleri basittir bunun.

İstatistiki verileri kurmaya yönelik bir teşkilat son derece maliyetlidir, kazanç olmadan da devam edemez. Kazanç elde etmenin bir yolu da işini belli kanallara yönlendirmede kullanması için bir kapitalist müşteriye istatistiksel malları satmaktır. Bir istatistik bürosu bu durumda bir danışmanlık bürosuna dönüşür. Ancak yarı liberal bir kapitalist ekonomide istatistiksel verilerin kullanımı sınırlıdır, tüm etkinliğiyle kullanılamaz. Kapitalizmin teknikleri doğru kullanma kapasitesinden bu yoksunluğu sık sık ortaya çıkıyor. Mumford şöyle diyor: "Kapitalizmin en göze batan kusurlarından biri, tüm bir tüketiciler kitlesinin yararlanacağı normları belirlemek için mevcut laboratuarlardan, sözgelimi Standartlar Bürosu'ndan, nasıl yararlanabileceğini bilmemiş olması değildir". Teknoloji toplumunun eğilimi, makroekonominin hareketlerini belirlemektir. Yine de, bir kere belirlenince, istatistiğin mikroekonomi ve bireysel karar düzeyine geri dönme, bu düzeyde kullanım bulma eğiliminde olduğunu gözlemlemek de şaşırtıcı. Bu yetersizdir elbette; iktisatçılar, bir müşteriden daha fazla iddia sahibi olabilecek durumdadır. Ki bir müşteri, iktisatçıların maliyetlerini nadiren karşılar. Kendilerini devlete yöneltmelidirler. Belli yarı kamusal kuruluşlar işlemleri finanse eder, ama devletin kendi bedelini talep ettiği de açıktır. Eğer devlet istatistiksel araştırmalar için para ödeyecekse, karşılığında bir şey almalıdır; o da ulusal sorunları yönetirken yardım almaktır. Devlet, istatistikler temelinde iktisatçıdan ya doğrudan ya da John Maynard Keynes'in savunduğu türden ince müdahale yöntemlerini bulmasını ister. Büyük özel şirketler yahut devlet, iktisatçıdan realiteyi etkileyecek bir yöntem istediği zaman iktisatçının kendi yenilmez hasretine (ki bu, başlangıçta bu bilimsel araçların ge-

lişimini sağlamıştır) hitap ediyorlar. Varsayalım ki muazzam miktarlarda gerçeği biriktirdik; realitenin tümünü kuşattık; ve ekonomik olgular mekanizmasını izleme, hatta bir dereceye kadar da onları tahmin etme araçlarına sahibiz. Bu birikmiş güç, bu durumda bir amaca hizmet etmeyecek mi? ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu'nun 1952 tarihli raporu, araçların bu şekilde toplanmasının kaçınılmaz olarak planlamaya yol açtığını açıkça gösteriyor.

Compatibilité Nationale'in işlemlerinin özgürlük için bir tehdit olmadığını, çünkü gerçekte uygulanmadığını ilan eden Closon'un mantığına katılamadığımızı itiraf ediyoruz. Ekonominin trendleri bir kere belirlenip rakamsal biçime indirgenince, şu veya bu kararın feci sonuçları açıkça algılandığında hiçbir müdahale yapılmaması hoşgörüyle karşılanacak mıdır? Daha mütevazı ama yine de önemli bir düzlemde, parasını hesapsızca harcıyorsa, asgari ücreti belirlemek amacıyla düşüncesiz bir işçinin tüm ihtiyaçlarının ayrıntılı hesabını (yatağındaki yayların sayısı, günlük kullandığı tıraş bıçağı sayısi dahil) tutmanın ne anlamı olur ki? Sadece tahmin yürütmek de açıkçası tuhaf olur. Bireyin irrasyonelliği, onu, hesaplamalara göre yaşayabileceği ücretle yaşamaktan alıkoyar. Otoriter bir eğitim onu uyma yoluna sokmadıkça geçimlik bir asgari ücretle açlıktan ölecektir.

Bunun, iktisatçı için bir ayartmadan başka bir anlama gelmediğini varsayalım. Eylem bir kere mümkün olunca bu ayartmaya teslim olmamak insanüstü bir güç gerektirir. Tarif edilen bilgi tekniklerinin eylem tekniklerine yakından bağlı olması da (normların veya muhasebe planlarının kurulması da) bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu tekniklerin meydana getirilmesinin ortaya çıkardığı iktisadın normal gelişimini mümkün olan en objektif şekilde sunmak amacıyla bilgi ile eylem arasında bir ölçüde keyfi bir ayrım yaptık. Yalnızca bilgi amacına hizmet ettiklerinde bile hangi yollarla müdahaleyle sonuçlandıkları açıktır. Ekonometri, ancak normal amacını, yani ekonomik planlamanın kurulmasını ortaya koyarsa anlaşılır. Bu olmaksızın, ekonometri verimsizdir; verimlilik de tekniğin tam kuralıdır. Gemini çiğneyen at gibi, ekonomi biliminin teknikleri de, anlamış oldukları realiteye her zaman olduğundan daha fazla müdahalede bulunmak için işaret bekliyor.

İktisadi Eylem Teknikleri. İktisatçı bir bilme tekniği yaratırken aynı zamanda bir eylem tekniği de yarattı. Yeni bir dünya uyanıyor; bir ekonomik mutasyon gerçekleştiriliyor. Bu müdahale tekniklerinden yalnızca iki tanesini (plan ve normlar) ele alacağız.

Dieterlen'in dediği gibi, sırf ekonomik kalkınmayı izlemek ve anlamak için iktisatçıların normlar kurmaları gerekli hale gelmiştir. Anlama tekniklerinden eylem tekniklerine geçişin iyi bir örneğidir bu. Yalnızca istatistiksel verilerin yolunu takip etmek yeterli değildir. Her an için bize sistemin verili bir unsurunun normdan sapmasını hesap etme imkanı verecek verili bir ekonomik sistemin unsurlarının bir ilerleme normları sistemini önceden kurmak gereklidir. Direktif altında olmayan bir ekonomide bile (a) farklı ekonomik parçalar arasında kesin bir ilişkiyi; (b) bu unsurların her birinin gelişimi için "normal" bir eğilimi; ve sonuçta (c) ilişkilerinin "normal" bir gelişimini belirlemek mümkündür. Böyle bir şema bir kere kurulunca, unsurlardan birinin çok hızlı mı yoksa çok yavaş mı ilerlediğini söylemek mümkün olur. Dieterlen'e göre, bir ekonomik krizin nedenlerini ortaya koyması gereken bir gerçektir bu.

Ancak, bu şekilde kesin ilerleme normları kurarsak, iki gerçekle yüzyüze kalırız. Birincisi, müdahale gereğidir. Norm bir kere kurulup ondan sapma durumu da gözlemlenince anormal derecede tehlikeli bir olgunun gelişimine izin vermek aptallık olur. İkincisi, böyle bir norm geliştirmenin yaygınlaştırılması imkanıdır. Araştırma neden verili bir sistemle sınırlı olsun ki? Bir normlar hesabı bir kere mümkün olunca, tüm ekonomiye genişletilmek durumundadır. Bu kural koyma eğilimi, yalnızca işgücünün organizasyonu alanında işlemeyecektir. Standartlar koyan bir büro veya bir endüstriye analiz hizmeti, artık örneğin ücretlerin ve emeğin bilimsel organizasyonunun koordinasyonuyla sınırlı değildir. Bu işlemler özel teşebbüs düzeyini aşar, genel düzeye ulaşır. Geniş ekonomik sektörlerin tamamlayıcı eylemelerini uyumlulaştırır. Bu durumda tamamen müdahale tekniklerinin içindeyiz. Birinden diğerine geçiş, belli belirsiz olmuştur.

Eğer *norm* kavramı kesin anlamıyla alınırsa, normlar sisteminin uygulanmasının bizi benzersiz bir istikamete yönlendirdiği açıktır. Kapitalizmde normlar teşebbüsün planlanması açı-

sından temel niteliktedir. Ancak üretim temposu piyasa koşullarının bir fonksiyonu olmaya devam etmektedir. Planlı bir ekonomide normlar, tüm ekonomik hesaplarda temel niteliktedir. Üretilecek miktarları belirler, planın piyasada gerçekleştirilme derecesini ölçerler (Fedotov). Normalleşme tekniği tam ölçeğini ancak planlı bir ekonomide elde edebilir. Gelişimiyle orantılı olarak genelde planlı bir ekonomiyi ima eder. Bunun nedeni, özel planlama ve parçalı bir ekonomiden global ekonomiye ve genel planlamaya (uygulamasının temel koşulu) geçme eğilimindedir. Mas'ın ortaya koyduğu gibi, global bir ekonomi, planlamanın bu iki boyutunun yasalara ve makine kontrolüne tabi olduğu ölçüde daha kesindir.

Tüm bunlar, başarılmış bir gerçeği temsil etmekten çok bir eğilimi temsil ediyor. Endüstriyel normalleşme müdahale eder etmez kendisiyle birlikte, daha eski ekonomik tiplere ve diğer eski endüstriyel organizasyonlara kaçınılmaz biçimde değer kaybettiren bu eğilimi de getirir. Normlar karşılıklı olarak birbirlerini gerektirir, belli senkronizasyonları önceden varsayarlar. Yerelleşmiş normların varlığını düşünmek neredeyse imkansızdır. Bu eğilimin gerisindeki itici gücün ne olduğu sorulursa cevabımız yine verimlilik olmalıdır. Britanya'da 1940'ta Ulusal Araştırma Projesi'nin uygulanmasında normlar mantığı açıkça belirgindi. Üretim miktarı ve onun pratik sonuçlarına dair araştırmalar, su üzerindeki yağ tabakası gibi yayıldı ve endüstrinin tamamını hizaya soktu. Bu, "politik ekonominin eyleme geçişi" olarak göklere çıkarıldı.

Bu "zincir reaksiyonu" da şu an için sadece bir eğilimdir. Ekonomik ve insani nitelikteki karşıt faktörlerin bu eğilimin bir gerçek olmasını önleyeceği iddia ediliyor. Fakat bu diğer faktörler teknik nitelikte değildir. Rekabet, biri teknik, diğerleri teknik olmayan farklılaşan güçler arasındadır. Bizim toplumumuzda da teknik faktör diğerlerine üstün gelmelidir. Bu nedenle, bu alanda da normların mantığının kendisini heryerde dayatacağına inanıyorum. Bu gelişmeye ilişkin analizimde de teknik faktörü izole etmiş gibi görünüyorum. Bunun nedeni, ötekilerini ihmal etmeyi seçmem veya onlara teşhis koyamamam değil. Ancak, belirtmiş olduğum gibi, şu an için teknik faktör çok önemlidir. Bunun yanında, diğer gelişme faktörlerinin çoğu iyi

bilinmekte ve neredeyse evrensel olarak incelenirken teknik faktör genelde fazla bilinmemektedir.

Aşikâr faydaları nedeniyle normlar gerekli olur olmaz planı tamamlar gibidirler. Bir plana entegre etmenin dışında onları koordine etmenin veya tam verimliliklerini kazandırmanın daha iyi bir aracı yoktur. *Normların mantığı* ile kastettiğim işte budur.

Son zamanlarda çok gerekli̇leşen bir diğer müdahale tekniği de (ki buna sadece değineceğim) yöneylem araştırması denen şeydir. Temel özellikleri, amaçları ve anlamı, normlarınkiyle aynıdır. Fakat burada mesele, bir karar meselesidir. Normlar ve yöneylem araştırması, bugün için kendisiyle planının icra edildiği iki araçtır.

Planlama, ekonomik müdahale tekniğinin ikinci bir boyutunu temsil ediyor. Planlamanın ne olduğu hakkında herkesin yaklaşık bir fikri var. Devlet her şeye önceden karar verir, her şeyi düzenler. Ayrıntılarını değilse bile, planlama işleminin hiç değilse karakteristiklerini tahlil etmeliyiz. Ekonomik planlama, bir biçim, bir sistem veya bir ekonomik teori değil bir teknik çeşididir. Her ne türden olursa olsun bir tek ekonomi bile planlama aracılığıyla kurulmamıştır. Aksi yönde düşünüyoruz, zira Rusların macerası bize hep o kılıkta göründü. "Kollektif türde bir ekonomi inşa edilmek istendi; bunda da başarılı olmak için bir plan geliştirildi". Ancak Rus planı tüm teorik fikirlerden bağımsız olarak kendi anlamını yüklendi. Gerçekte, plan bir tekniktir; bu nedenle de doktrinlere ve fikirlere kayıtsızdır. Özellikle eylem ilkeleriyle ilgilidir. Almanya'da benimsenmesi gereken ekonomik biçime dair hiç kimsenin çok açık bir anlayışı yoktu ama planlama etkin bir araç olarak kabul edildi. Günümüzde tüm ülkelerde planın herhangi bir ekonomik doktrin temeli olmaksızın geliştiği çok daha doğrudur. Bir anlama çok sevindirici bir şeydir bu. İnsanlar hep şunu söylüyor: "Eğer eski doktrinimize sadık kalırsak ve plan da yalnızca bir araçsa, ne idiysek o olmaya devam ediyoruzdur. Eğer planlama kimi zaman sosyalist bir araç olarak işlev gördüyse bunun tek sebebi sosyalist doktrinin hizmetinde olmasıydı". En hafif tabirle bir yanılsamadır bu. Ama en azından, planlamanın belirli bir doktrinle ilgili olmadığı gerçeğine dayanmaktadır. Bununla birlikte, bir

sistem olsun veya olmasın, belki de kesin bir ekonomi biçimini ima etmektedir.

İkinci bir gözlem, bizi, planın kurulmasında "yöntem ve araçların" öneminde ısrar etmeye götürüyor. Plan, yalnızca bir komutlar dizisi ya da birtakım genel yönlendirmelerden ibaret değildir. Planda iki odak vardır. Bir kere amaçlar tercihi, yani bir ekonomik sisteme genelinde bir yön verme söz konusudur. İkinci olarak, bu amaçlara ulaşmak için gerekli araçların mümkün olan en somut tahmini vardır. Amaçların ekonomik seçimi ve uygun araçların kurulması. İşte plan da budur. Fakat bu tercih ve bu araçlar, mümkün olan en rasyonel şekilde düşünülür; ve koca bir uygulama teknikleri kümesi de kullanıcının keyfiyetten kaçınmasını sağlar. Bir planın oluşum teknikleri konusunda, okuyucuya, Charles Bettelheim'in çalışmalarını tavsiye ederiz.

Şimdi ise, modern planlamada önemli bir tartışma konusu olan bir zorluğu, fiyatlar ve ücretleri ele alalım. Plan, şimdiye kadar aşağı yukarı "reel" fiyat ve ücretlere bağlı olmuştur. Piyasa tarafından fiilen belirlenmemişse, planlama en azından piyasa fiyatlarına ve ücretlere dünyevi ve mekansal açıdan belirleniyordu. Fakat bu durum uzun süremezdi. Üçüncü Sovyet planının amacı, piyasa yasalarından bağımsız olarak belli ekonometrik yöntemlerle fiyat ve ücretleri tam da tümüyle soyut ama keyfi olmayan bir tarzda sabitlemekti. 1949'da gerçekleşen çeşitli ücret manipülasyonları ile Vosnessenski'nin reddinden anlaşılıyor ki bu girişim bir başarı değildi. Bununla birlikte, bunun, o zaman planlamanın gerçekleştirilebileceği tek mantıklı yol olduğunu da göz önüne almalıyız. Bu yaklaşım da, ekonomik teknikteki yeni gelişmelerle pekâlâ ortadan kaldırılabilir. Bu, planın bu şekilde tüm "ekonomik rasyonalite"den koparıldığını düşünen François Perroux'un itirazlarına da bir set çekebilir.

İki sürekli ilke (verimlilik ve toplumsal ihtiyaç) uyarınca bir plan uygulanır. Plan ilk önce, mekanik araçların, doğal zenginliklerin ve kullanıldıktan sonra atılabilen güçlerin en etkin kullanımı için sürekli bir arayışa cevap verir. Sorun, bu unsurları, her bir araç maksimum getiri sağlayacak şekilde organize etmek, koordine etmek ve normalleştirmektir. Planlama, felsefi açıdan ekonomi cephesine kadar tüm cephelerde eleştirilmiştir.

Ancak henüz hiç kimse, başlangıç hariç, planlamanın temel etkinliğini sorgulamamıştır. Bu eleştirilerin kökeni iki şeyde yatıyor. Planlamacıların el yordamıyla araştırmaları ve eleştirmenlerin cehaletinde. Herkes mekanizmanın etkili olduğuna ikna oldu –planlama deneyimlerine eşlik eden birtakım abartmaları da bir yana kaydederek. Teknik sözkonusu olduğunda, hüküm tümüyle verimliliğe dayanıyor. Planlama da tamamen bu açıdan haklı görülüyor.

Planlamanın iki temel kriterinden ikincisi sosyal ihtiyaçların tatminidir. Başlangıçtaki zorluk, verili bir zamanda bu ihtiyaçların ne olduğunu belirlemektir. Sosyal ihtiyaçlar ile üretim arasındaki dengeyi nasıl kuracağız? Teorik olarak bunlar çözülemez sorunlardır (ihtiyaten *teorik olarak* diyorum). Önerilen araçlar (kamuoyu yoklamaları, tayın karneleri, üretilen ne varsa satın alan tarafından mecburi sönümlenmesi), genellikle ortaya çıktığı haliyle sorunun soyut olduğunu gösteriyor. Birisi "planlamada tüketici direksiyondadır" derse, sosyolojik bir olgu olan planın bireysel ihtiyaca değil *sosyal* ihtiyaca cevap verdiği gerçeğinden soyutlama yapıyor demektir. Aynı zamanda, soyut bir insan (bir tür değişmez insan imajı) düşünmektedir. Bu da önerilen sorunu işletilemez kılmaktadır. Planın öngördüğü sosyal insan, modern teknik topluma giderek daha fazla entegre olmuş insandır. İhtiyaçları, gerçekten doğrudan baskıyla değil, fakat tanıtım, malların standartlaşması, entelektüel benzerlik vesaire tarafından giderek daha kolektifleştirilmektedir. "Üretimin standartlaşmasına, sosyal yaşama kolektif niteliğini veren tadın standartlaşmasının tekabül ettiği" iyi bilinmektedir. Ayrıca, kitlesel tüketim kendiliğinden kitlesel üretime tekabül etmektedir. Zorlayıcı tedbirlere gerek yoktur. Halkın adaptasyonu kendiliğinden gerçekleşir. *Ortalama* insan dünyadaki en liberal sistemde norm haline gelir çünkü ortalama insana gerekli ürünler piyasada sunulmaktadır. Aslında, sosyal ihtiyaçları anlama meselesi, ancak planlama tekniğinin diğer tüm tekniklerden ayrılması durumunda karmaşıklaşır. Bu diğer teknikler, kendiliğinden, insanı belli sosyal ihtiyaçların belli verilere uyabileceğini hissetmeye yöneltir. Plan kendi gerçek çerçevesine yeniden sokulduğunda sosyal ihtiyaçları zorlamaya hiç gerek olmadığı açıktır. İhtiyaçlar önceden hazırlanmaktadır ki plan

biraz zor bir adaptasyon döneminden sonra tam olarak onlara tekabül etsin.

İnsan ihtiyaçlarının tüm gelişimi, genelde plan yönünde gider. Bu ihtiyaçlar üzerine baskı kurmaya artık neredeyse hiç gerek yok. Uyumsuz insanları kendi kaderlerine terk etmemiz koşuluyla, ki bu da her halükârda tüm tekniklerin gidişatı olan bir sonuçtur, insan ihtiyaçları zaten olmaları gereken durumdadır. Dünyaya egemen olma meselesi sözkonusu olduğunda, belirleyici güçlerin yasalarını kabul etmeyecek Kırgız çobanlarını yahut Bantu avcılarını düşünmekten kendinizi alamazsınız.

Planlama, tüm toplumsal ihtiyaçlara derhal cevap verdiği iddiasında değildir. Söylediğim gibi, bir tercih söz konusudur. Belli kişileri mutsuz -ama umutsuz değil- kılabilecek olan tercihtir, çünkü plan ekonomiye ilişkin dinamik bir anlayışın içine sokulmaktadır. Üretim ile tüketim arasındaki denge ne statiktir ne de şu an için mevcuttur. Gelecektir; kendisini de sürekli yenileyecektir. Verili bir anda yapılan tercih, bu tercihi göreceli yapan ve aynı zamanda da sonraki görülebilir gelişmeye bağlı kılan bir genel perspektif içine konur. Gerek hayata geçirmenin geleceğini gerekse ihtiyaçların birörnekleştirilmesi mekanizmasını (ki bundan bahsetmiş bulunuyorum) ele almak işte bu nedenle gerekir. Bu, iki hattın sürekli bir araya gelmesine yolaçar. Ekonomiye diyalektik bakışın bir unsurudur bu; ki bugün için tek kabul edilebilir olan da budur. Bir planın hayata geçirilmesi sırasında araç ve amaçların sürekli bir yeniden adaptasyonu eşzamanlı biçimde yapılmakta, gerçekleşmenin büyük ölçüde kesinliği olmasa bile bütünün daha fazla uyumu sağlanmaktadır.

Nihayet, planın kendisiyle bağlantılı olarak, işgücünü verimli biçimde kullanma gereğini vurgulamak önemli geliyor bana. Tam istihdam, planın yalnızca anlık bir durumu değil, bir iç icabı gibi görünüyor. Charles Bettelheim, tam istihdam olmadan sosyal ihtiyaçlar bütününün tatmininin mümkün olmadığını gösterdi. Bu bağlamda, ücretler nitelik değiştirir ve toplumsal ürünün parçasına dönüşür. Plan, bu yüzden, hem tam istihdamı hem de işgücünün üretim planının gereklerine uygun şekilde tahsisini öngörmelidir. Planı tüm işgücüne yaymak kaçınılmazlaşır. Bu *olmadan mekanizma işlemez.* Bu da planla-

manın yeri, sınırları ve özellikleri sorununu gündeme getirir.

Planlamayı penisilin gibi her derde deva bir ilaç gibi gören çocuksu hevese kapılmamak gerek. Ancak planı farklı bir perspektife koymak da gerekir. Modern ekonomideki adaletsizliği ve tutarsızlığı halletmek için önerilen çare ve reformlar ne olursa olsun, her şey plan aracılığıyla gerçekleşir. Plan kendi başına bir çözüm değildir. Fakat tüm çözümlerin vazgeçilmez aracıdır. İster Knut Wicksell ile ister John Maynard Keynes ile başlayın, planlamanın aciliyeti ile tekrar tekrar karşılaşırsınız.

Mumford'un insanı tekniğin kıskacından kurtarma önerilerinde, dünya çapında bir ekonomik bölgeselleşme yönünde ilginç bir proje var. Fakat bu bölgeselleşme, aslında yalnızca üretim ve dağıtımın son derece tam ve katı planlamasına dayanabilir.

Planlama ve Özgürlük. Bugün hemen herkes, iki müdahale tekniğinin, yani norm ve planın etkili olduğunu kabul ediyor. Gerçekten de, sadece ulusların değil siyasal ve sosyal sistemlerin de birbirlerine yöneltikleri meydan okuyuşları düşününce; dahası sefalet, keder ve açlığa karşı insanoğlunun meydan okuyuşu düşünülünce, planlamanın sağladığı araçların kullanımından nasıl olup da imtina edilebileceğini anlamak zorlaşır. Ekonomik olguların tekniklerden kaynaklanan karmaşıklığında, tüm çelişkileri basitleştirip çözen, tutarsızlıkları düzene koyan, üretim ve tüketimin fazlalıklarını rasyonelleştiren keskin bir silahı reddetmeyi nasıl gerekçelendirebilirsiniz ki? Ve, ekonomik müdahale teknikleri –eğer tam kapasitelerine kavuşacaklarsa- doğrudan doğruya planlama tekniğine girdiği için; ayrıca bu matematiksel yöntemlerin gücünü reddetme de sözkonusu olmadığına göre, bunları sonuna dek görmemek nasıl mümkün olur?

Yine de, insan özgürlüğü ve demokrasinin üzerine titreyen insanlar arasında belli bir endişe ortaya çıkmıştır. Planlamanın hepten tüketici bir güç olup olmadığını soruyorlar. Planlamanın gücüne üç çeşit sınır koymaya çalışıyorlar. Bu sınırlar, (a) esnek planlama, (b) sınırlı planlama sistemi, ve (c) planlama kurumunun devletten ayrılması (kısaca, genelde özgürlük ile sosyalizmin uzlaşması denen şey) tarafından temsil ediliyor. Friedrich August von Hayek'in (*Kölelik Yolu* adlı çalışmasındaki) planlamanın esasen kötü bir şey olduğu tezini kimse kabul et-

miyor. İşine bağlı iktisatçılar, teknik buluşları reddedemiyor; ortalama bir kavram bulmaya çalışıyorlar.[1] Sınırlı bir plan mı

1. Bkz. *Indian Journal of Political Science*'ın bu konuya ayrılmış yakınlardaki özel sayısında, planlama ve özgürlük ile ilgili ideolojik yanılsamaları içeren dosya. On küsur tane makale, planlamanın gerçekten vazgeçilemez olduğunu ama özgürlüğe hiçbir tehlike oluşturmadığını göstermeye çalışıyor. Yazarların görüşleri şöyle özetlenebilir. Birinci olarak, özgürlüğü, liberal ve kısmi planlama yoluyla kurtarmayı umuyorlar. (Ancak aynı sayıdaki başka yazarlar bu umudun saçma ve işe yaramaz olduğunu gösteriyorlar). İkinci olarak, makaleler aynı derece saçma ve içeriksiz formüller de içeriyor. "Planlama, hedefi olarak özgürlüğün gerçekleştirilmesini almalıdır"; "Planlama ne kadar rasyonelleşirse, insanların özgürlüğü o kadar artar". Bunlar sadece birer önermeden ibaret. Bunlara tekabül den gerçekler veya muhtemel bir içerik aramak boşuna.
Yazarlardan bir kısmı, önermelerinin kanıtı olarak bir dizi basit kıyasa güveniyor. Sözgelimi: "(1) Planlama üretimi artırır. (2) Planlama, daha fazla ihtiyacın tatminini sağlar. (3) İhtiyaçların tatmini, özgürlüğün koşuludur. Bu yüzden, planlama özgürlüğün koşulur". Bu mantık iki nedenle yanlıştır. Doğrusaldır ve gerçeklerin karmaşıklığını dikkate almamaktadır (mesela, bir insanı hapse atın, ihtiyacı olan her şeyi verin; yine de mutludur o). Bu mantık, hükmünü kısmen ekonomik bir önermeden (birincisi), kısmen de ahlaki bir önermeden (üçüncüsü) çıkarıyor; aynı önermelerin yeraldığı mantıksal düzlemleri ayırt etmeye teşebbüs etmiyor. Üçüncü önerme, her halükârda, manevi ya da ahlaki bir bakış açısından tümüyle sorgulanabilir niteliktedir. (Bunun tartışmasına bilahare döneceğim).
Fakat bu yazarlar için özgürlüğü kurtarma temel ilkesi, bu şaşırtıcı teoride, aydınlanmış bir kamuoyunun planlamacıların kararını kendi gerçek ihtiyaçlarının tatminine yöneltme gücüne sahip olduğu iddiasında yatmaktadır. Bu durumda, demokratik planlamanız, yani gönüllü bazda bir kolektivizminiz olabilir. Ancak bu şekilde mantık yürütmek, kuşkusuz bir rüyalar alemine dalmaktır. Bu aydınların iyi niyetleri, insanı ciddi biçimde patolojiyi düşünmeye zorluyor.
Eğer kamuyu börekçi dükkanı isterse ve eğer unun başka kullanımlarından başka tavizler verilecekse planlamanın da bu kuruluşlara yönlendirilebileceğine kim gerçekten inanır? Traktör ihtiyacı varken halk ayakkabı talep ettiğinde halkın gerçekten bir tatmin duyacağına kim gerçekten inanır? Bu inanışlar, birer saçmalıktan ibaret. Halkın *gerçekten* neye ihtiyaç duyduğunu bilmediği öne sürülecektir... Fakat bu durumda teknisyen kararı alacaktır. Mekanizmayı yeterince biliyoruz: önce üretici malları, sonra da tüketici malları. Elbette, teknisyen kararını verdikten sonra kamuoyuna "danışılacaktır": "Yün ürünleri mi tercih derdiniz? Teknik olarak imkansız; pamuktan yapmak zorundaydık. Yeşil mi? Ne yazık ki hiç anilin yok. Ama açık

olacaktır bu? Ama bu durumda da sınırın nerede olduğu sorunu gündeme geliyor. Kimi iktisatçılara göre planlama, anahtar endüstrilerle ilgili tamamen ekonomik bir meseledir. Fakat tartışma yüzyıldır sürüyor, hangi endüstrilerin anahtar nitelikte olduğu hususunda da bir karara varılmış değil. Kategoriler zaman içinde değiştikçe (uranyumun çıkarılması yirmi yıl önce anahtar bir endüstri değildi mesela) ve ekonomik faaliyetlerin birbiri içine daha fazla geçtikçe karara varmak daha bir zorlaşıyor. Üretimde sözkonusu olan faktörleri analiz etmek giderek son derece güçleşiyor. Sistemin her parçası, doğrudan veya dolaylı olarak, finansal yansımlar veya işgücünün yapısı yoluyla tüm diğerlerine bağımlıdır. Bu durumda, planlanmayan bir sektöre paralel olarak ekonominin planlı bir sektörünü kurmak nasıl mümkün olur? Bu sorun üzerine on yıl önce yayınlananları bir kere daha okursak, bu araştırmaların tümüyle güncellikten uzak olduğu, sonraki teknik gelişmeler tarafından geçersiz kılındığı açıktır. Varsayalım ki bir plan beş yıllık bir dönem için yapılmış olsun. Eğer şimdi mümkün olan en büyük özgürlüğü bu alanın dışına taşımakla (sözgelimi, sosyal alanda hiç planlama yapmayarak) plan ekonomiyle sınırlanmaya çalışılırsa, bu ekonomik plan nasıl uygulanabilir?

---

kırmızıyla koyu kırmızı arasında tercih yapabilirsin. Baksana ne çok özgürlüğün var!". Aslında bu yazarlar, *özgürlük* adıyla, teknik mecburiyete itaati kutsamaya çabalıyor. Gerçek zorlamaları gizlemeye çalışıyor; ya bağnazlıkla ya da ikiyüzlülükle yazıyorlar.

Bu makalelerin yalnızca bir tanesi geçerli. Suda'ya göre "özgürlük için daha kötüsü var. Ondan fedakarlık edebiliriz. Hiç değilse değerler düzleminde ortak iyiye bağlılık, özgürlükten daha yüce bir idealdir". Buna katılmam mümkün değil, ama en azından kendi durumumuzu dürüstçe değerlendirme imkanını veriyor bize. Genelde daha destekli ama aynı ölçüde ikna edicilikten uzak aynı haklı gösterme girişimine *Entre la planification et la liberté*'de rastlıyoruz. Burada Hollandalı, Fransız, Norveçli ve Amerikalı yazarlar, sorunu değişik bakış açılarından değerlendiriyor (*Revue Economique*, Mart, 1953).Bu yanılsamalar, bizzat Tibor Mende tarafından çürütülmektedir (*India After 12 Years*, 1959).

O, Hindistan'ın tarımsal planlamasının (köylerin komünal projeleri) kapsamlı ve otoriteryen olmadığı için çöktüğünü gösteriyor. Hindistan'ı Çin ile karşılaştırması açıkça gösteriyor ki hasıla ve verimlilik kriteri (her planlamanın yegane geçerli kriteri) açısından en otoriter yöntemler en kazançlı olanlardır.

Finansman sorunu, esnek ve sınırlı bir plan tarafından bile mutlaka gündeme getirilir. Monnet planının ilk aşamasının (Eylül 1950) tartışıldığı dönemde banka kredisinin (özel finansman çağrısı) yetersiz olduğu açıktı. Kamu finansmanına yönelmek gerekliydi. Ancak bu, devlet için bile devasa bir yük anlamına geliyordu. Devlet, kendi finans planlamasını üç aşağı beş yukarı yeni otoriter finans anlayışına göre (tüm ulusal gelirin kontrolünü üstlenerek her yurttaşı etkiliyor) ayarlamaya mecbur kalıyordu.

Planın gerçekleştirilebilmesi için işgücünün kullanımı da plana entegre edilmelidir. Bu, tam istihdam anlayışıyla sözgelimi İngiltere tarafından kabul edilmiştir. Planın bu şekilde uygulanması, konut, mesleki rehberlik, çıraklık ve okulların planlanmasını öngörür. Ayrıca, sosyal güvenliğe de ihtiyaç olduğu çok geçmeden anlaşılır -eğer tam istihdam insan doğası için çok şiddetli bir şok olmaksızın işleyecekse lüzumlu bir psikolojik ve sosyolojik bir unsurdur bu. Bu karşılıklı ilişki hayal mahsulü ve gereksiz değildir. İç gereklilik planın unsurlarını birbirine bağlar; bağlantılarını koparmak da aptalca olur.

Sonuçta, bir kere benimsendikten sonra plan hep yeni alanlara yayılma istidadı gösterir. Buna sınır koymak, yöntemi işlemeyeceği bir konuma yerleştirmek olur -sanki birinin araba yapması ama yeterli yol yapmayı reddetmesi gibi. Araba tabi ki dar, iz yapmış ve kumlu yollarda gidebilir, ama tasarlandığı sonuçları vermeyecektir bu durumda. Belli tamamlayıcı verili unsurlar, planlama gelişip modern toplum daha karmaşıklaştıkça orantısal olarak daha da artar. Bu karşılıklı ilişkiler sınırlı planlamayı imkansızlaştırmaktadır. Tekniğin kendisi reddedilmediği müddetçe plan kendisini doğurur.

Planlamacının esnek bir planı veya devletten bağımsız bir planı benimsenmesi durumunda aynı durum geçerlidir. Böyle bir durumda planın temel unsurları zorunlu değildir. Arzu edilenin ne olduğuna dair sadece bir tavsiyedir plan. Üreticiler bağımsız kalmaya devam eder; tüketiciler özgürce tercih yapabilirler; ve bireyin davranışı sosyal olana üstün gelir. Esnek plan, evrensel kişisel özgürlüğün istediği sürekli gözden geçirmelere ve yeniden ayarlamalara tabidir. Aynı şey, planın organizasyonunun devletten ziyade kurumlara yönlendirilmesi durumunda da

geçerlidir. Yani, uzman ekonomik kuruluşların idari bölümleri gibi dar organlara veya uluslararası örgütler gibi geniş ölçekli kuruluşlara. Uluslararası organlara müracaat, Hayek gibi yazarların devletin planla göreli olması halinde totaliterlik tehlikesine dair eleştirilerini hafifletmek amacıyla düzenlenmektedir.

Bu farklı öneriler son derece yanıltıcıdır. Esnek planın yalnızca bir tek kusuru var, ama o kusur hayatidir: plan hayata geçirilemez. Nedeni basittir. Eğer plan planlamanın gerçek doğasına karşılık geliyorsa hedefleri kararlaştırmak zorundadır. Normalde öz çıkar ve bir nebze çaba ile ulaşılamaz bu hedefler. Plan, üretici güçleri azami seviyede harekete geçirmeli, enerjileri uyandırmalı, mevcut araçları azami verimlilikle kullanmalıdır. (Planlamacıların her zaman başarılı olmaması, idari hataların meydana gelmesi, her planın değişmez biçimde azami verimlilikte işlememesi, hesap hataları ne kadar matematiğin hatasıysa ancak o kadar eleştirilebilir). Fakat eğer bireye karar özgürlüğü verilirse ve bir plan da yoksa kendinden beklenen azami çabayı göstermeyecektir. Eğer sanayicinin tam bağımsızlığını sürdürmesine imkan tanınırsa, başka düzenlemeler arayacak, önerilen hedeflere ulaşmayacaktır. Bu yüzden, gerçekleştirilebilmesi için planın bir yaptırımlar demetiyle beraber gelmesi gerekir. İktisadın gerçek bir yasası gibi görünüyor bu. Planlama, zorlama ile ayrılmaz biçimde bağlıdır.

Birey, neyin en verimli olduğunun farkına kendiliğinden varmaz. Ne de işçiler Gilberth'in "hareketlerine" kendiliğinden uyar. Şu alternatif kendini ortaya koyar. Tecrübenin gösterdiği gibi, ya plan esnektir ama gerçekleştirilmez. Monnet planına ilişkin propagandaya rağmen, planın hedefleri ancak %70 gerçekleştirildi. Bulgarların esnek planı (1947) %37 gerçekleştirildi. 1950'de tamamlanmış olması gereken Monnet planı, önerilen sürenin iki mislini bularak gerçekte 1953'te tamamlandı. *L'action psycholoqique*'de (1959) Maigret, propaganda yokluğunun (planı psikolojik olarak zorunlu kılacaktı) planın çöküşündeki etkisini yeniden inceledi. Gide gide bir çıkmaza varacak bir plana büyük bir çaba harcamanın faydası yok. Ya da planın uygulanması gerekir, ama rijit bir plana dönüştürecek yaptırımlarla doldurma pahasına. İnsanoğlunun iyi niyetine güvenenler, çılgın bir idealist iyimserlik sergiliyor. Yüzyılların tarihi, gerçek-

lere rağmen, onları aksine inandıramamıştır. Mantık onları elbette değiştiremeyecektir. Fakat realiteden öylesine uzaktalar ki görüşleri görmezden gelinebilir.

Yaptırımlar meselesi, planlamayı devletle ilişkiye sokar. Her kim planlama ile devletin ayrılabilirliğini ya da yerel planların uygulanabileceğini (TVA'dan hep bahsedilir) savunuyorsa, yerel planların devlet tarafından garanti edilmesi gerektiğini aksi halde bir yere varmadıklarını unutuyor demektir. Bu da devlete tüm yetkilerini geri vermeye yeterlidir. Planı yaratanın devletin kendisi olmadığı (Rusya ve Almanya istisna değil), ona şu veya bu şekilde bağımlı bir uzman kuruluş olduğu açıktır. TVA'ya (Tennessee Vadisi Otoritesi) gelince, bu girişimin kaynağı, istimlak işlemleri yapan, araçları hizmete sokan ve yaptırımları sağlayan Roosevelt hükümetiydi.

O halde, planın bağımsızlığına inancı sürdürmek nasıl mümkündür? Planlama ile devlet arasındaki bağ organiktir, zamanla değişmez. Asgarisinde, mevcut kaynakların genel bir incelemesi ve tüm ulusal güçleri işe sokmak için devletin gücü gerekir. *Planlama* kavramını, okul yapımı programları veya trafik işaretleri koymada gösterildiği gibi teknik anlamda kullanmıyorum. Yerel varlıklar, elbette bu tür programlar icra edebiliyorlar. Fakat bunlar, planlamayı Hollanda'daki bent yapımından daha fazla temsil etmiyorlar. Etselerdi, bir evin mimar tarafından "planlanması" da bu kategoriye girerdi. Uluslararası kararlara gelince (ki, planın devletten ayrılmasının bir kanıtı olarak gösterilebilirler) bunlar, kavramın uygun anlamında planı temsil etmezler –mesela Bretton Woods anlaşmaları. Uluslararası planların uygulanmasının yegane umudu, mesela Avrupa'da, bugün açıkça gördüğümüz üzere, bir Avrupa devletinin varlığına bağlıdır. Bu tür planlama, ancak böyle bir devlet oluşturulduğu ölçüde anlam kazanır. Bu gerçek bizim tezimizi pekiştiriyor. Yalnızca uluslarüstü bir devlet hem ulusal devletleri hem de tröstleri ortak bir ekonomik işlemde işbirliği yapmaya ikna edebilir. Dawes ve Young planları başarısızlıkla sonuçlandı çünkü gerçek yaptırım araçlarından ve onları destekleyecek politik güçten yoksundu. Buna karşılık, Marshall Planı'nın (daha sonra Ekonomik İşbirliği Kuruluşu'na (ECA) dönüştü) hissedilmez biçimde bir politik sistem yaratmakta olduğunu görüyoruz.

Atlantik Paktı'nın Marshall Planı ile ilişkisi var. Avrupa da ancak ECA'nın siyasi olarak düzene sokulmuş bir dünya olmaksızın tümüyle faydasız olduğunu gördüğü takdirde kendisini organize etmeye başlayacaktır.

Amerikalılar ECA'da anlamsız bir şekilde para harcamaya tek alternatifin bir Avrupa siyasi teşkilatı olduğunu çok iyi anladılar. Birleşme, hatta ekonomik işbirliği, bağımsız olarak düşünülemez. Tek başına anlama veya iyi niyet gerçek planlamayı pek doğurmaz. Burada yine, planlı bir ekonominin hayata geçirilmesi için gerekli koşullara geri dönüyoruz.

İdeal bir toplumda plan ile devlet arasındaki bağlantının gereksiz oluşunu kabule hazırım. Fakat bu beni, böyle bir ideale inandırmıyor, gerçek olarak kabul ettirtmiyor. Aslında, bilgi tekniklerinin eylem tekniklerini doğurduğunu, gerekli kıldığını; eylem tekniklerinin de planlamanın yaygınlaştırılması yasası denebilecek gerçek bir yasa uyarınca kesin koşulları ve gelişmeleri önceden varsaydığını belirtiyorum.

Planlamanın bu yaygınlaşması mutlaka sosyalist bir toplum doğurmaz. Üretim araçlarının özel mülkiyeti, planlı bir ekonomiye sahip olmak için mutlaka değiştirilmek durumunda değil. Benzer şekilde, planlama, mutlaka diktatoryal bir devlete yol açmaz. Yaptırımların ve propagandanın kullanımı, diktatörlüklerden çok biçimlerle ilişkilendirilebilir. Ancak bir teknik belli bir alanı işgal ederse, planlamayla bağlantılı olarak, teknik tüm işleyişini tamamen etkiler. Ona sınırlar koymaya yahut başka bir yöntem biçimi aramaya çalışmak beyhudedir.

Büyük Umutlar

Tekniğin Önünü Kestiği Ekonomik Sistemler. Halihazırda önerilen ekonomik çözümleri üç sisteme indirgerken Jean Marchal haklıdır. Marchal'ın üç sistemi; korporatizm, planlama ve liberal müdahalecilik'tir. Ancak planlı ekonomi sisteminin piyasa ekonomisi sisteminden esasında daha rasyonel olmadığını doğru biçimde gözlemledikten sonra, "iki sistem arasındaki tercih, tümüyle bilimsel değerlendirmelerden ziyade felsefi tercihlerden kaynaklanmaktadır" ve "bu sistemlerden ikisi de topyekün bir rasyonellik iddiasında bulanamaz" derken yanlıştır.

Bir sistemi diğerine göre tartan veya ikisi arasındaki tercihe yol açan şey felsefi tercihler değildir. İkisinden hangisinin mantıksal olarak üstün gelmesi gerektiğini kendime soracak olsam, kitlelerin "felsefi" tercihlerinden sözediyor olmam. Tarihi belli bir istikamet almaya yönelten verimlilik (etkinlik) ve başarıdır, bir şekilde karar almak durumunda olan insan değil. Sorun, kişisel karar veya tercihle ilgili değildir; en muhtemel olanı çıkarma meselesidir. Şu an için hangi sistem en etkindir? *Şu an için* ifadesinde ısrar ediyorum. Liberal kapitalizmin bir asır önce olağanüstü etkin oluşunu açıklamak için bir anlam taşımıyor bu. İfade doğrudur ve bunu reddetmek istemiyoruz. Ama şu an için ne demeli? Değişik insani eylem sistemlerinin değişik sosyal, siyasal ve ekonomik koşullara tekabül etmek durumunda olduğu fikrini kabul edersek, liberal kapitalizmin geçmişteki etkinliğinin bugünkü etkinliğinin teminatı olduğu tezini onaylayabilir miyiz? Unutmayalım ki etkinlik açısından Rus ve Alman planlı ekonomileri birer başarıydılar. Bir savaşla karşı karşıya kaldığında ABD de planlı bir rejimi benimsedi. Bunlar, Anglo-Saksonların önemli demokratik duyarlılığının öngördüğü ihtiyat payıyla kaydedilmelidir.

Bununla birlikte, yeniden dönüşün hemen ardından 1950'de Amerikalılar yeni bir programa girişmeye mecbur kaldılar. Yalnızca (tam istihdam açısından kesin avantajları olan) bir silahlanma programı değildi bu. Bir grup ülkeyi kapsayan ve Truman'ın Dördüncü Noktası'nda ifade edilen sağlam bir programdı. Bu programlar planlı bir ekonomiyi öngörüyordu.

Öyle görünüyor ki bugün gerçeklerden kaçamıyoruz. Ve, meseleye ilişkin teorik yargılarımız ne olursa olsun gerçekler bizi planlı bir ekonomiye doğru yönlendiriyor. Uzun dönemli planlı ekonomilerden sonra trendin tersine çevrilip çevrilemeyeceği de sıkça soruluyor. Ama başka bir meseledir bu.

Planlı bir ekonomide ortaya çıkan bu sabit ve katı programların, doktrin ve hedefler ne olursa olsun neden giderek daha büyük ölçeklerde benimsendiğini sormamız gerekir. Bunun tek cevabı, planlamanın, arzu edilir görüneni daha süratle ve daha tam olarak yapma imkanını bize verdiğidir. Modern toplumda planlama asıl teknik yöntemdir. Mutlaka en iyi ekonomik çözüm demek değildir, ama em iyi teknik çözümdür. Teknikten

yapabileceğini istemeliyiz, daha fazlasını değil. Planlı ekonomi piyasa ekonomisinden daha rasyonel değildir derken Marchal bu nedenle haklıdır. Daha büyük tasarruflara yol açacağı hiç de kesin değildir. İktisat biliminin meşgalelerinden birinin, bir sonucun mümkün olan en ekonomik açıdan elde edilip edilmediği olduğunu anlıyorum. Fakat bu muhtemelen sadece soyut bir bakış açısıdır ve her halükârda talidir. Aynı sorun, savaşta insan hayatını feda etmekte tereddüt gösteren bir general ile her ne pahasına olursa olsun zafer isteyen ve bunu elde etmek için de her şeyi feda etmeye hazır bir general arasında da baş gösterir. Ne yazık ki, 18. yüzyıldan bu yanaki tecrübemiz, fedakârlık göstermekte tereddüt eden generalin hep kaybettiği yolundadır. Aynı sorun, "atık" meselesinde de kendini gösterir. Hız, yoğunluk ve tutarlılıkta plan tekniği üstün çıkar. Atıklar olabilir. Bundan tamamen emin olunamaz. Ancak unutulmamalıdır ki atıkların boşatılması liberal kapitalizme yöneltilen en hazır eleştirilerdendi. Atıkların tekniğin gelişimiyle azaltılabilmesi mümkündür. Bugün için her ikisini de söyleyebilecek durumda değiliz.

Bu gözlemler, bir durumda tekniğin varolduğu diğerinde olmadığı ifadesinde özetlenebilir. Ancak işler o kadar da basit değil. Muhalif kalarak mümkün çözümleri (mesela korporatizm ve planlama) kurgulamak standart bir uygulamadır. Ancak, tersinin tümüyle yapay olma ihtimaline karşı da dikkatli olmalıyız. Kendimizi uzmanların yargısına terk etmemeye çalışmalıyız. Önemli mesele, perspektif meselesidir. Her sistem farklı unsurlardan oluşur. Bu unsurları farklı perspektiflere koyar, böylece farklı yargılara ulaşabiliriz. Uzman, belli spesifik unsurlara vurgu yapacaktır. Ya verili bir sistemi öngörecek; bu durumda da yargısı planlı ekonomi ile korporasyon ekonomisinin açıkçası benzeşmediği şeklinde olacaktır. Ya da sistemi, başarılarının tüm boyutlarındaki pratik gerçekleşme perspektifinden öngörecektir. Bu durumda, bir korporasyon (veya korporatif üretim sistemleri) yapısının yine, gerçekten somut ayrıntılarda, planlı ekonominin yapısıyla aynı olmadığı yargısına varılacaktır.

Verili bir sistemin kendi başlarına önemli olan bu unsurları, sistemi izole etmek yerine toplum kompleksine ve tarihin genel akışına yeniden entegre ettiğimizde önemini kaybeder. Bu du-

rumda önem kazanan, ilişki içindeki unsurlardır. İlişkiler sadece iç tutarlılık anlamına gelmez, çok önemlidirler. Ekonomik sistem ile devlet arasındaki bağlantıdırlar (teknik araçlarıyla, değişik sınıflarıyla ve ulusal biçimdeki yapılarıyla) ve karakteristikleşirler. Burada kastettiğimiz teorik bağlantılar da değildir, rejimin iç icabından kaynaklanan gerçek bağlantılardır. Bu açıdan bakıldığında, korporatif ekonomi ile planlı ekonomi büyük ölçüde birbirine yaklaşır. Öylesine ki her iki sistem de (a) ekonomiye ilişkin sağlam bir tavır takınır, (b) ekonomiyi kesin matematiksel yöntemler bazında yönetir, (c) işi şansa bırakmayan bir yüksek topluma ekonomiyi entegre eder, (d) ulus ve devlet çerçevesinde onu merkezileştirir –korporatif ekonominin bir devlet sisteminin dışında bugün bir başarı şansı yoktur., (e) ekonomiye gerçek demokrasinin topyekün dışlanmasıyla bir biçimsel demokrasi boyutunu benimsettirir, ve (f) insanı kontrol edecek tüm muhtemel teknikleri kullanır. Maddi yapılarındaki farklılıklara rağmen iki sistemin akrabalıkları açıktır.

Gerek korporatif ekonominin gerekse planlı ekonominin erişmeye çalıştığı hedef ve bu hedefe ulaşmada benimsenen araçlar özdeştir. Yalnızca dışsal biçimler değişir. Bu biçimleri karşılaştırmak faydasız. En iyi biçimin, ortak hedefe en iyi uyarlananın hangisi olduğuna tarih karar verecektir.

Üç mümkün ekonomik yolun olduğu görüşü bu nedenle bana kesin gelmiyor. Sadece iki tane vardır. Ve yalnızca biri bu tekniklerin kullanımını gerektirir. Diğeri, baş yeri tabiata verir. (Burada yine doğal ile yapayın kadim karşıtlığı var. Yapay olan, sanatın ifadesini (*techne*) temsil ediyor). Korporatizm ile planlama arasındaki benzerlikten ziyade tam özdeşlik kaydedilmeli. Korporatizm, geleneksel, kültürlü, burjuva mentalitesine adapte olmuştur. Planlama ise yenilikçi, proleter, sahte-bilimsel mentaliteye. Fakat ikisinin de davranışı temelde aynıdır. Objektif açıdan bakıldığında sonuç da, insan toplumunun gerçek yapısı açsısından, özdeş olacaktır. İkisi arasındaki tercihe gelince, iktisatçıların önerdiği teknikleri en iyi kullanan sistem üstün gelecektir. Şimdiye kadar, bu teknikleri kullanmada kuşkusuz planlı toplum korporatif toplumdan daha iyi görünüyor. Korporatif toplum, planlı toplumun reddettiği bir teknik dışı mülahazalar kümesinin –duygusal veya doktriner- etkilenmesine sebep

oluyor. Planlı toplumda siyasetin büyük bir ölçekte müdahale ettiği, bunun da teknik olmadığı şeklinde bir itiraz yöneltilebilir. Bu durumda da hangi tür bir siyasetin kastedildiğini sorarım. Göreceğimiz üzere, planlamayı benimsemiş ülkelerde siyaset de teknikleşme eğilimi taşımıştır.

Politika ile ekonomi arasındaki karşıtlığa ve aralarındaki ilişkilere dair ciddi incelemeler belki de yirmi yıl öncesine gider. Her ikisi de teknikte bir ortak payda buldukça aralarındaki karşıtlık da azalma eğilimi gösterdi. Gerek ekonomi gerekse politik ortam eşzamanlı olarak teknik yönteme tabi olduklarında politikanın ekonomiye müdahalesi sorunu büyük önem taşımaktan uzaklaşır. Kişisel etki, özel ilgi veya moral yargılarla artık aynı önemi taşımaz. İkisinin bir araya gelmesi henüz bütünüyle tamamlanmadı. Bu da Hitler'in Almanyası'nın özel zayıflığını oluşturuyordu. Fakat, teknik açıdan büyük siyasal ve ekonomik makinelerin üstesinden gelmek bir on yıl alır.

Tüm bu mülahazalar, korporatif ekonomiyle planlı ekonomi arasındaki temel benzerliğe işaret ediyor. Yalnızca bu iki ekonomik davranış kaldı. Ancak onlar da uç boyutlarında değerlendirilmemelidir. Planlı bir toplum, her detayın plana entegre edildiğini göstermez. Ne de plan en mütevazı araçları sağlar. Benzer şekilde, liberalizm de tümüyle anlaşılamaz. Yapı politikası (dağıtımın geliştirilmesi gibi) ile refah politikası (kararlaştırılmış belli araçların, mesela paranın, ekonominin kendisine etkisi) arasında bir ayrımın yapıldığı bir "liberal müdahalecilikten" artık pek bahseden yok. Devlet ekonomiyi artık kendi başına bırakmıyor, ama devlet müdahalesi müteşebbislere biraz inisiyatif sağlayacak, piyasaya da (kontrollü) özgürlük verecek derecede esnektir. Fransa'daki en iyi beyinlerin tavrıdır bu. Onlar, sadece bir denge arzusu ve "orta yol"a geleneksel bir güven tarafından değil, aynı zamanda insani ve konformist olmayan unsurlarca da yönlendiriliyor. Bu unsurların arzu edildiğini veya devlete stratejik bir rol biçmenin (yurttaşlara taktik özgürlüğü ayırırken) cazip bir konsept olduğunu reddetmiyorum. Ancak burada mümkün olanı arıyorum ben. Böyle bir ekonomik konum, teknik koşulları gerçekten yerine getirebilir mi? Derinlemesine hayata geçirilebilir mi? Gerçekten soyutlarsak cevap elbetteki evettir. Oysa gerçeğe geri döndüğümüzde, liberal konu-

mun mümkün alternatiflerin en zorunu temsil ettiği derhal görülür. Teknik ile özgürlük, devlet ile özel teşebbüs arasında bulmaya çalıştığımız denge stabil değildir. Sürekli olarak test edilmekte olan dengenin hep yeniden kurulması gerekir. Bu mücadelede bireyden istenen gerilim, bana öyle geliyor ki ciddi bir sorunu gündeme taşıyor. Bireyden, kendi faaliyetinin çerçevesini kuracak amansız çabayı elde etmek mümkün müdür? Ve de bu çerçeve *içindeki* faaliyeti sürdürülebilecek midir? Bir başka deyişle, bu denge, ekonomik kalkınma için en iyi durum mudur? Yapısal çerçeveyi elde etmek için harcanan enerji, bir başka alanda sarfedilecek midir? Bir kere, herşeyden önce insan doğasını hesaba katmalıyız. Liberal gözetim altında tutulan bir ekonomide bu durum, tamamen planlı bir ekonomidekinden daha geçerlidir. Bunun nedeni, birincisinin, birey için belli bir ölçüde özgürlüğü gerektirmesidir. Kendi araçlarını seçmeye bırakılan insan, en zor yolları yahut en sıkı durumu seçmeyecektir. En az direnç olan hattı seçecektir. Kolaylığa, güvenliğe ve rahata dayanan toplumun ürünü olan yirminci yüzyılın insanından sözediyorum.

Benim gibi ortalama insan ya da tanıdığım girişimciler, başarısız bir gücü amansızca yeniden kurma pahasına kendi dengesini sürdürmeye pek hevesli değil. Bu koşullar altında, işlerin kötüye gittiğini görür. Basit, özet, kuşkusuz kaba ama yine de ona kolay yolu sağlayan bir çözümü çok daha tercih eder. Doğrudan müdahale araçları mevcut olduğundan, ortalama insan, bunların kullanılmasını tercih eder (özel çıkarlar onu ormanın büyük hayvanlarının özgürlüğünü tercihe yönlendirmediği müddetçe). Doğrudan müdahale taraftarları, müdahalenin gerçekleşmesi için iki koşul sunuyorlar. Birincisi, devlette reformdur. Bu sayede tüm özel çıkarlar aşılacak, esnek ve gizli müdahale için yetkin organlarla donanılacaktır. İkincisiyse, ekonomik olaylar silsilesi ile müdahale araçlarını ele alan tam ve eksiksiz bir ekonomik teoridir. Ancak bu iki koşul, bir tek koşul anlamına geliyor ki, o da tekniğin önceliğidir. Fakat o durumda aynı sorunlar meydana gelir. Tekniği potansiyelinin sınırlarına ulaşmaktan alıkoyma güçlüğü var. Birbirini karşılıklı olarak takviye eden ekonomik ve politik tekniklerin birleşmesinin ortaya çıkardığı zorluk var. Buna benzer şey-

ler. *Gerçekten teknikleşmiş bir devlet* (onun özelliklerini bir sonraki bölümde tartışacağız), yarım tedbirlerle tatmin olacak mıdır? Hiç değil. Yıkımın tohumları, liberal müdahaleciliğin temsil ettiği ekonomik biçimin kurulması için önerilen koşulların kendisinde saklıdır. Buradan da, böyle bir ekonomik biçimi kurma girişimini nihai çözüm değil sadece ara bir aşama kılan temel istikrarsızlık ortaya çıkıyor.

Bu gelişme, yani liberal müdahalecilikten tam planlı ekonomiye geçiş, daha kesindir zira liberal müdahalecilik çoğunlukla ne toplumun genel eğilimlerine ne de tarihsel duruma uygun düşer. Böyle bir ekonomik biçimin iktisat bilimi açısından geçersiz veya meşru olmadığını ima etmek istemiyorum elbette. Tavizlere imkan tanıyan ve başka değerleri korumak amacıyla kurtarılamayacağına inandığı belli değerleri terk eden bu çözümün, kolektivizmi el altından kurma yöntemi olduğu söyleniyor. Benim cevabım, meselenin esasen manevi olduğudur. *Liberal müdahalecilik* denen ekonomik konum, henüz hiç başlamamış olan manevi devrimi gerektirir.[2] Yine, tarihsel durum, "orta yol" felsefesinin açıkça aleyhinedir. Gerek savaşta gerekse barışta kendilerini bu istikamete yönlendirmeye çalışan halklara yöneltilen meydan okuma işte burada yatmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin varlığı basit gerçeği bir katalizör görevi görmekte, Sovyetler Birliği ile doğrudan ekonomik ilişkileri olsun veya olmasın yarı liberal ülkelerin iç durumlarını dönüştürmektedir. Bu noktada, birtakım başka sistemlerle rekabet içerisinde olan planlı bir ekonomik sistem sözkonusudur. Marchal'ın gösterdiği gibi, temas kurulduğu zaman, ticari gereklilikten ötürü kapitalist ülkeler kendilerini Sovyet sisteminin yanına yerleştirmeye mecburdurlar. Bir başka deyişle, planlama tekniği, rakipleri taklide zorlar.

Bu etki Gottfried Haberler tarafından çok güzel analiz edilmiştir. Ona göre, devlet sosyalizmi ve kolektivizmin gelişimi tüm ekonomik komplekste yansıma bulur ve ekonomik faaliyetin genelleşmiş bir rasyonelleşmesi ile dış ticaretin devlet tekeline geçmesiyle sonuçlanır. Ekonomik faaliyetlerini planlamayı seçmiş bir ülke, genel ulusal planlamaya uydurmak amacıyla dış ticaretine miktar kontrolleri koyacaktır. Kotalar ve döviz kuru

2. İlgilenen okuyucuya, *Présence au monde moderne* adlı kitabımı öneririm.

kontrolleri konur; bunlar da mutlaka serbest faaliyet peşinde koşan ulusların ticaretine yansır. Haberler, zekice ortaya koyuyor ki, planlı ekonomileri olan ülkelere tepki olarak hür ulusların aldığı uluslararası ticaret tedbirleri de (eğer koordineli ve planlıysalar), bu ülkelerde belli bir dereceye kadar iç planlamayla sonuçlanmaktadır. Devletin uluslararası ticaret tekelleri, çok yanlı ve ayrımsız ticaretle sonuçlanamaz. Haberler, aynı zamanda, liberal temelde bir ticaret anlaşmasının planlı ekonomisi olan ülkelerle ekonomileri plansız olan ülkeler arasında mümkün olmadığını gösteriyor.

Dışardan gelebilecek kargaşalar göz önüne alındığında, bireysel teşebbüse dayalı refah politikasının hassas mekanizmalarını sürdürebilmek nasıl mümkün olur? Planlı ekonomi, ekonomik tekniğin dayattığı, modern toplumun büyük çoğunluğunun da istediği tek muhtemel çözümü temsil ediyor gibi. Gerçek mesele, yargılamak değil, anlamaktır.

İlerleme. Ekonomi üzerideki eylemleriyle teknik, insanların kalplerinde büyük umutlar yeşertmiştir. Bu umutları kimse reddedecek de değildir. Makine ve onunla gelen her şey, ilerleme adına getirdiği her şey, insanoğlunun eline farklı ama efsaneninkiler kadar etkileyici zenginlikler verecekti. Bu zenginlikler, altın külçeleri ya da tanrıların sevgili kullarına ayrılmış değerli taşlar değil, herkes için rahat ve keyif olacaktı. Süslemeli saraylar, mercanla, emayeyle süslenmiş sandıklar, heykeller ve altından eşyalar, kaliteli sofra hizmetleri, zümrüt ve inci kaplı silahlar, hepsi yok olmaya mahkumdu. Buna karşılık her insana iyi cam ve porselen eşya, üşümeyeceği bir ev, bol miktarda gıda, giderek de insana fiziksel ve zihinsel ahenk sağlayacak rahat ve hijyenik bir çevre vaat ediliyordu. Herkesin yaşayacak kadar parası olacaktı. Dahası, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkacak; bu ihtiyaçlar, artık sadece imtiyazlıların kıymetli zevki olmayacak; insanların içerisinde bulunduğu basit bir durum olacaktı. Yazın soğuk meşrubat içmek ya da kışın sıcacık olmak, bir prensin pahalı hayali olmayacaktı artık.

Sefalet azalıyordu; onunla birlikte insanın çilesi de. Makine işi üstleniyordu. İşe ayrılan zaman israf edilen zaman olarak kalıyor; ama durmadan da azalıyor, hiç kimse bu sürecin bitip

bitmeyeceğini düşünemiyordu.

Duruma ilişkin bu uç görüş, öylesine süratle gelişti ki 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde insanlar, her şeyin herkesin hizmetinde olacağı, yerini makineye bırakan insanın yalnızca zevk ve oyun peşinde koşacağı anı ulaşılabilecek durumda gördüler. Biraz alçaktan uçmak zorunda kaldık. Pratikte işler o kadar da kolay çıkmadı. İnsanoğlu, kendisini takibeden amansız kaderinden henüz kurtulmuş değil. O kadar yaklaşmış görünen şey, tekrardan ertelendi. Yine de, iki savaş, iki "kaza, bizim o muazzam ilerleme anlayışımıza hiçbir şekilde etki yapmadı. Kaderin cilvesi, insanın hataları –ne derseniz deyin- insanoğlu bunlarda kendi önüne açılan muhteşem ilerlemeyi etkileyecek bir şey görmeyi reddetti. Kazalara rağmen yolun hâlâ açık olduğuna inanıyorlar. 20. yüzyıl ortasının insanı, kalbinde, dedelerininkiyle aynı beklentileri kalbinde taşıyor.

Kuşkusuz, düşündüğünün safça olduğunu reddediyor. Belki de belli bir güvensizlik, onu, hayatın tamamından beklediği ölçüde keyif almaktan alıkoyuyor. Bunun farkında olmasa bile, ortalama insan kendi kolektif bilincinde belli etmediği bir aldatılmışlık duygusunu taşıyor. Makinenin işi ele almasına öylesine inanmıştı ki. Bu tuzağa tekrar düşmek de istemiyor. Yine de yarınların işaret ettiği her yerde umut varlığını sürdürüyor. Hitler'in Bin Yılı'nda ya da burjuvazinin aptalca ilerleme fikrinde. Umut yine aynı umut, ama insanoğlu (1950 model) kendi kendine, cenneti ancak düşmanlarını yokederek elde edebileceğini söylüyor. İnsanın hayal kırıklığı (mümkün hatta erişilebilir durumdaki şeylerin ani kaybıyla beraber), modern savaşların vahşetinin gerisindeki unsurlardan biridir. İnsan, yolunda duran düşmanı ve onu cennete sokmayan tek kişiyi (Yahudi olsun, faşist, kapitalist veya komünist olsun) gördüğünde ona saldırmalıdır. O kadavradan da makinenin vaadettiği narin gül yeşerebilir.

Tüm mitoslar, doğrudan veya dolaylı olarak cennet mitosuna döner. İnsanın tanık olduğu teknik verimlilik de mitosların çoğalmasını teşvik etmiş görünüyor. Psikologlar ve sosyologlar, yeni mitosların ortaya çıkışını gözlemledi. İnsanoğlunun kutsal dünyaya bu geri dönüşünü açıklamaya matuf pek çok teori de geliştirildi. Ancak bu açıklamalar tatmin edici değil, çünkü maddi bir temelleri yok. Maddi temel, aslında modern dünyanın

muazzam teknik ilerlemesidir. Bu ilerleme, insana, evvelce koparılmış olduğu doğaüstü dünyayı geri verir. Tahayyül edilemez ama bizzat kendisinin oluşturduğu, gerçekleştirilebileceğini bildiği vaatlerle dolu, potansiyel efendisinin de kendisi olduğu bir dünyadır bu. Bir süpersonik jetin ışıldayan izini gördüğünde yahut kendisi için depolanan devasa tahıl ambarlarını göz önüne getirdiğinde kutsal bir çılgınlık esir alır insanoğlunu. Çılgınlığını, eylemlerini ve yeni köleliğini sayesinde kontrol edebileceği, açıklayabileceği, yönlendirebileceği ve gerekçelendirebileceği mitoslara yansıtır. Yıkım mitosuyla eylem mitosunun kökleri, insanın tekniğin vaat ettikleriyle buluşmasında, merak ve hayranlığında yatmaktadır.

İktisatçıların tezlerini ele alırsak, onların da aynı umudu teyit ettiklerini görürüz. Umudu başka yerlerde gösteriyorlar, ona koşullar ve değişiklikler katıyorlar ama temel aynı temel. Onlar için de teknik, bolluğun, boş zamanın tek aracıdır. Haftalık çalışma süresinin kısalışını, hayat standartlarındaki ve hayat kalitesindeki muazzam dönüşümü dramatize etmek amacıyla durumu rakamlara dökerken Fourastié haklıdır. 1950 yılı 1815 ile karşılaştırıldığında durum gerçekten basittir. Ancak 1950, 1250 ile karşılaştırıldığında o kadar da basit değildir. İşgücü için, sadece zamanı değil yoğunluğu da dikkate almak önemlidir. 1830'daki bir maden işçisinin günlük onbeş saat çalışmasıyla 1950'deki yedi saatlik çalışma arasında anlamlı bir karşılaştırma yapmak mümkün. Fakat, 1950'nin günde yedi saatlik çalışması ile orta çağ zanaatkârının günde onbeş saat çalışması arasında bir ortak payda yoktur. Köylünün günlük çalışmasını pekçok kere kesintiye uğrattığını biliriz. Kendi temposunu, ritmini seçer o. Oradan gelip geçen herkesle muhabbet eder, şakalaşır.

Tamı tamına aynı durum, hayatın kalitatif doğası için de geçerlidir. Eğer tüm bir halk adalet ve temizlik arayışına yönelirse, manevi olanın üstünlüğüne derinden uyarsa, maddi şeylerin eksikliğinden çekmez –aynen bizim bugün manevi olana ters bir şeye ihtiyaç duymadığımız gibi. Bu tercihler, kişisel yargıya ve ilgili topluma bağlıdır.

1250'den 1950'ye ilerleme olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyemeyiz. Söylersek, karşılaştırılamaz şeyleri karşılaştırıyoruz demektir. Elbette ki, herşeyden önce somut olarak varolan bir

uçak, sönük tarihi hatıralarla karşılaştırıldığında ilerleme gibi görünür. Bu yüzden de, karşılaştırılamaz ve ortadan kalkmış eski düzenin parçalanması, tahrip edilmesi üzerine kurulan sanayi çağının başlangıcından bu yana ilerlemenin olduğunu söylemekle kendimizi sınırlamak makul olur. Maddi kazanımları ve "mideyi" merkezi değerler olarak gören, kendine has konumuyla modern insan için büyük umutlar dönemi gerçekten gelmiştir. Ve bu umutlar, biçimler farklı da olsa, tesadüfen karşılaşılan bir adam için de büyük bir iktisatçı için de aynıdır.

Bununla birlikte, hiçbir şey karşılıksız değildir. Boş zaman ve bolluğa rağmen, varsayalım ki o boş zaman ve bolluk insanın beklediği biçimde gelsin, bu durum ile cennet arasında büyük bir fark vardır. Fark maliyetle ilgilidir. Tüm medeniyet değişimlerinde durmadan tekrarlanan, insanı başlangıçtan bu yana cezbeden kadim rüya (harca harca bitmez para karşılığında ruhunu satan adamı anlatan Orta Çağ efsanesi), belki de gerçekleştirilme sürecindedir ve sadece bir tek insan için değil tüm insanlar içindir. *Belki* diyorum. Modern insan, gücü için ne ödemek zorunda olacağına asla sormaz kendisine. Sormak durumunda olduğumuz soru *budur.* (Teknik olgununu anlatmamız bittikten sonra biz de bunu yapacağız).

Merkezi Ekonomi. Tekniğin modern dünya ekonomisine dayattığı kesin karakteristikleri saptayabilecek bir durumdayız şimdi. Teknik ile bir uzlaşmanın sözkonusu olmadığını hatırlamalıyız. Doğası gereği katıdır ve direkt olarak sonucuna doğru ilerler teknik. Kabul edilebilir veya reddedilebilir. Kabul edilirse onun yasalarına tabi oluş mutlaka gerekir.

Bu yasaların ekonomi dünyasına etkileri nelerdir? Açıkça algılanabilecek ilk özellik, ekonomik mekanizma ile devlet arasındaki bağlantıdır. Bağlantı, sosyalist doktrinler nedeniyle veya devlet müdahale etmek istediği için değil, teknik gelişmenin olduğu yerde başka bir ilerleme şekli bulunmadığından vardır.

Teknik her zaman merkezileşmeyi varsayar. Gaz, elektrik veya telefon kullandığımda, hizmetimde olan yalın ve basit bir mekanizma değil, merkezi bir organizasyondur. Merkezi bir telefon veya elektrik santrali, tüm bir elektrik şebekesine ve her bir aygıt parçasına asıl anlamı verir. Teknik "santral", her uy-

gulamanın normal ifadesidir. Bu santrallerin bir arada varolması ima edilmektedir. Yani, nihayetinde tüm insan eylemlerini kuşatan tamamen merkezi bir organizasyon. Teknik merkezileşme, çağımızın büyük gerçeklerinden biridir. Mesele, bu merkezi organların birbirlerinden bağımsız olarak varolup olamayacaklarıdır. Her biri kendi özgün, özerk yolunda gelişebilir mi? Bu soruyu yönelten Jünger, sistemin hiyerarşik olmadığını, her teknik bünyenin komşusundan bağımsız olduğunu ve aralarında bir tabiiyet olmadığını vurgularken haklıdır. Ancak ekonomik ve siyasal açıdan risk çok büyüktür. Merkezileşmiş organlardan her biri, diğerlerine göre kendi uygun konumuna ve ilişkisine yerleştirilmelidir. Planın bir işlevidir bu; ve, daha yüksek bir merkezileşme derecesine ulaşmak için yalnızca devlet tüm bir kompleksi denetleyebilecek, bu organizmaları koordine edebilecek konumdadır.

Teknik gelişmeyi sürdürürken ademi merkezileşmeyi gerçekleştirme fikri tümüyle ütopiktir. Teknik, kendi merkezileşmesi için birbiriyle ilişkili ekonomik ve siyasi merkezileşme gerektirir. Biz burada siyasi tekniğin motiflerine girmeden sadece mekanik teknikten sözediyoruz. Bizatihi doğası gereği merkezileşmenin organı olan devlet, aynı zamanda teknik merkezileşmenin tercih organıdır. Merkezileşmeyi isterken devlet adamlarının kötü niyetli olduğuna inanan herkes, yalnızca kendi saflığını sergiler. Devlet, planı tamamen teknik nedenlerle gerçekleştirmeye zorlanmaktadır.

Yaptırımların gerekliliğinin plan ile devlet arasında bir ilişkiyi nasıl meydana getirdiğini görmüş bulunuyoruz. Bu ilişki, planlama tekniklerini destekleyen, onlara işleme özgürlüğü ve belli bir istikrar sağlayan devletin idari çerçevesi olarak da öngörülebilir. Bu son özellik üzerinde durmalıyım.

Planın kurduğu teknikler ekonomik realiteyi ve muhtemel gelişimini mümkün olduğunca vefakâr bir şekilde öngörmelidir. Ancak bir planı tasarlamak için belli unsurları dengeli ve sabit olarak değerlendirmek, tüm unsurları eşzamanlı olarak değişir görmemek lazımdır. Fakat bu unsurların gerçekten sabit olacağının garantisi de yok. Aynı güçlük, ekonomik hayatta şu veya bu faktörün gelişimini tahmin etmek önemli ölçüde imkansızlaştığında da ortaya çıkar. Böyle bir durumda ya faktörün hipote-

tik gelişimi yerleştirilecek ya da faktör keyfi biçimde sabitlenecektir. Bu, beş yıllık bir plandaki bir sorundur. Daha belirgin olarak da, üretimin uzak geleceğe ilişkin kestirimlerinin yeralması gereken uzun dönemli bir planda sorundur. Bunun mükemmel bir örneği, Fransa'nın elektrifikasyonu için zemin çalışmasıdır. Buharlı santrallere mi yoksa hidroelektrik santrallere mi dayanmalıdır? Buna karar vermek için başka şeyler yanında, üretilen verili miktardaki elektrik enerjisi için her bir sistemin göreli maliyet fiyatına ilişkin bir araştırma yapılmalıdır. Bu santraller, uzun bir süre dayanacak şekilde tasarlanırlar ama ne kadar uzun? Varsayalım ki bir yüzyıllık dönem için olsun. Bu durumda hesaplamalar bu temelde yapılacaktır. İlk kuruluş maliyeti, bakım giderlerine yüzyıllık bir süre için sermaye öngörülmesi, ve yüzyıl için kömürün maliyeti. Bu faktörlerden üçüncüsü kabataslak hesap edilebilir. Ama ya ikincisi? Bu, faiz oranına bağlıdır ki bu oran o kadar uzun süre için önceden kestirilemez. Bir başka faktör daha vardır: parasal gelişmeler. Bu durumda plan nasıl kurulacaktır? Bir tek yolu var: devlet garantileri istemek, planın gerçekleşmesi için kredilere uygulanan faiz oranının değişmeyeceği garantisini siyasal iktidardan almak.

İstatistiğin gelişmesinin devletin ekonomik tekniğe müdahalesini gerekli kıldığını da kaydetmek gerekir. (Teknik olgusunun bir bütün olduğuna dair tezimizi de teyid ediyor bu). İstatistiklerin yayınlanması, ileriki bir düşmanın istihbarat servislerine büyük bir malzeme verebilir. Stuart Arthur Rice, sabotaj operasyonlarına katkıda bulunan dış ticaretteki istatistik örneklerini veriyor. Bu yüzdendir ki devlet tüm istatistikleri merkezileştirmeli, ya yalnızca verili bir işadamı veya üretici kategorisine ilgili istatistikleri açmalı ya da düşmanın ilgisini çekebilecek ne varsa gizli tutmalıdır. Bu denetim, ABD'de 1950 yılında Bütçe Bürosu'na emanet edildi. Amerikan kamuoyunun bu uzlaşmadan hoşnut olmadığını da kaydedelim. Soğuk Savaş'ın empoze ettiği "kararsızlığı" hoş karşılamıyor kamuoyu. Bununla birlikte, güçlü bir azınlık, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi istatistiklere topyekün bir yasak getirilmesini istiyor. Bu durumda devlet, ekonomik durumu tam olarak sadece kendisi bileceğinden, ekonomik faaliyetin dolaylı ama yine de tam kontrolünü elinde bulunduracaktır.

Devlet ile ekonomi arasında böylece bir bağ kurulmaktadır ki bu durumda teknik gelişme devletin müdahalesi olmaksızın mümkün olmamaktadır. Tüm ekonominin devletin elinde olduğu anlamına gelmiyor bu. Genel olarak, ortalığı kasıp kavuran, diktatöryal bir devlet fikrini bırakmalıyız. Yalnızca, tüm enerji kaynaklarını elinde bulunduran soğuk ve gayri şahsi mekanizmayı düşünelim. Enerji olmadan üretim nedir ki? Ekonomi nedir? Enerji arzını kontrol eden kurum ekonomiyi de yönlendirmez mi? Teknik açıdan, enerjinin kontrolü, artık herhangi bir kurumun değil ama devletin elinde bulunabilir. Yakın dönemde görüldüğü üzere, ABD için de geçerlidir bu.

Eğer istatistiklere tam fırsat verilirse, faydasız tekrarlardan kaçınmak ve de istatistiki araştırma merkezleri kendileri ödemedikleri için faturaları da ödemek için değişik organların faaliyetlerini koordine etmek gerekir. İstatistiksel veriler toplandığı zaman, onları alarak kullanma, pratikteki değerlerini buldurma konumunda olan kurum devlet değil de kimdir? Teknikten doğan o pekçok faktörün (tröstler, atom enerjisi, sermaye birikimi, üretim araçlarının çok büyümesi, ve daha pek çoğu) tümünün devlet faaliyetini gerektirdiğini kaydetmeye bile gerek yok. Devlet ile ekonomi arasında bir ortak payda haline gelen teknik gerçeklerin kurduğu ilişki, ne şanstır ne de geçicidir. Kimi idealist müdahale karşıtlarının bizi inandırmaya çalışmalarının aksine bu hareketi tersine çevirme imkanı yok. Ne de, komünistlerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi, devlet ile ekonominin buluşmasının geçici olma umudu var.

Kuşkusuz, eğer üretim yeterli büyüklüğe ulaşacak olsaydı; eğer dağıtım araçları mükemmel (bir kere sabitlenince değişmeseydi) olsaydı ve herşeyden önce de insanlar melek olsaydı –ki zaruri bir koşuldur- devlet ile ekonomi arasındaki birleşme ortadan kalkabilirdi. Aynı şey, modern teknik ortadan kalkacak olsaydı da doğrudur. Ama daha gerçekçi düşünmek akıl kârı olur.

Ekonomiyle devletin karşılıklı bağlılığı gerçeği, ikisinin aynı olgunun boyutlarına dönüştüğü bir teknik temele sahiptir. Üstelik, önceki olguların basit bir birleşmesinin bir sonucu olmayan bir olgudur bu. Bu yeni özelliği vurgulamak bana göre önem taşıyor. Tekniklerin varlığı nedeniyle sıradan devletçilik veya sosyalizm sorunlarının ötesindeyiz. Burada önemli olan,

güçteki basit artış olgusu veya kapitalizme karşı mücadele değildir. Teknikleştikçe ekonomik hayatı daha güvenli kılan yeni bir organizmanın yani teknik devletin doğuşuna tanıklık ediyoruz. Artık, "başka türlü yapılabilir" demek bile mümkün değil. Soyutta ve somutta, tüm teknik kanıtlar tersini gösteriyor. Sözkonusu olan, aslında, ulus-devletin mantıksal gelişimidir.

Bu ikili ilişki (devletin ulusal yaşamı sağlama bağlaması ve ulusa ait olan ne varsa devlette kesişmesi), teknik unsurlar işin içine girdiğinde daha spesifikleşir, güçlenir, katılaşır. Basit bir eğilim olan şey çerçeve haline gelir. Söz araç haline gelir; idarenin halkla ilişkisi organizasyona dönüşür. Ve ekonomi de ulusun bir boyutu olduğu için o da sisteme girer. Teknik unsurlarla temasında devlet de boyutunu değiştirir. Ekonominin temel hedefleri önce değişikliğe uğratılır ama potansiyel olarak hep orada olan gurur ve güç unsurları sonuçta daha vahşi bir biçimde ortaya çıkar. Mütevazı insani motifler artık önemli değildir. Kendilerini böyle şeylerle doldurmak için teknik çok nötr, devlet de çok güçlüdür. Artık bir refah veya dağıtım meselesi değildir bu. Teknik sentezde ekonomi, efendi olarak düşünüldükten sonra (Marks sonrası) yine hizmetkâra dönüşür.

Siyaset ile ekonominin düellosu, siyasetin kaybolduğu, ekonominin de teslimiyete zorlandığı bir sentezle sonuçlanır. Bu sentez elbette henüz tam olarak gerçekleşmiş değil. Eski uluslardan biri olan Fransa, olan bitenin bile farkında değildir. Fakat Sovyetler Birliği bu senteze şimdiden çok yakınken, içine sürüklendiği büyük ölçekli ekonomik manevraların bir sonucu olarak ABD de hızla bu istikamete yöneliyor. Bunlar bir yana, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yeni uluslar bu sentetik kompleksi kendilinden kuruyorlar. Teknik sentezi kararlı biçimde kucaklamamışsa kendi toplumuna Afrika nasıl yeniden hızla biçim verecektir -yeni bağımsızlığının gerektirdiği şeyi. Nasır, 5. Muhammed ve Castro, hepsi tam da bunu yapmaya çabalıyor.

Bunun sosyalizm olmadığını yukarıda belirttim. İnsani hedeflerin kaybolmasıyla, tekniklerin sırf ağırlığı sosyalizmi uygulanamaz kıldı. Üretim araçlarının sahipliği, merkezi sorun olmaktan çıkıyor. Bir teknisyenler aristokrasisinin ortaya çımasıyla birlikte toplumsal eşitlik bir mitosa dönüşüyor. Proletarya da kaybolmak yerine gerekli biçimde yaygınlaşıyor, bundan da kim-

se şikayetçi olmuyor. Sosyalizmin belli unsurları, örneğin sosyal güvenlik, ulusal gelirin yeniden dağıtımı, bireysel kazancın bastırılması varolmaya devam ediyor. Fakat bir sistem olarak değil, izole parçalar olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Şimdilerde yaratılmakta olan tüm sentezlerde bu unsurların bulunacağı bile kesin değil. Varlıklarını sürdürmeleri verimli görülüp görülmemelerine bağlı. Bu değerlendirmeden kaçamazlar. Sosyalist motifler dışında ne varsa ona dayanan parçalı sosyalizmin mükemmel bir örneğini Fourastié sunuyor. O, bana göre doğru bir şekilde, tekniğin önemindeki artışla orantılı biçimde sermayenin önem yitirdiğini gösteriyor. "Bir teknik ilerleme döneminde sermayenin ücret değeri sıfıra doğru meylederken sermayenin fiziksel ürünü sürekli artar". Elbette, sermayenin mutlak değeri meselesi değil bu. Yine de kapitalist kendi varlıklarının teknik gelişmeyle doğrudan orantılı biçimde değer kaybettiğini görür. Fourastié'nin mantığını tekrar etmeyeceğim, ki bana inandırıcı geliyor. Bundan başka, onun vardığı sonuç, birinci derecede önem taşıyor: iktisadi sorunun merkezi kaymaktadır. Hukuki sahiplik meselesi artık önemli değildir. Tartışma, artık, üretim araçlarına kimin sahip olduğu veya kârları kimin aldığı üzerine değildir. İktisadi sorunun püf noktası uç noktaya, teknik gelişmeye kaymıştır. Gerçek tartışma, teknik gelişmeyi kimin destekleyebileceği, hazmedebileceği, entegre edebileceği ve gelişmesi için optimal koşulları sağlayabileceğiyle ilgilidir.

Anarşiyle her ne suretle olursa olsun bağdaşır yanı yoktur tekniğin. Doğasına aykırıdır bu. Ortam ve eylem teknikleştiğinde, düzen ve organizasyon empoze edilir. Teknik harekete kapılan devlet kendisinin ajanı olur. Bu yüzden teknik, kapitalizmin yıkılmasında en önemli faktördür; kitlelerin ayaklanmasından çok daha önemlidir. İnsanların ayaklanması, kapitalizmin yıkılışına ancak eşlik edebilir, ona ilişkin düşünce üretebilir. Sosyalizme gelince, nihai sonuç hâlâ fark edilemez durumdadır. Olumsuz manada olanın dışında bir tahmin yapmak da mümkün değildir.

Ekonomik merkezileşme, insani nedenlerle eleştirilmiştir. Jean François Gravier, harekete tümüyle teknik nedenlerle saldırmış, ademi merkezileşmenin (hiç değilse nüfusunkinin) eğer toplum dengede kalacaksa gerekli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Gravier'in tezi şu şekildedir: Teknik, nüfusun, büyük şe-

hirler gibi gelişmiş ekonomik potansiyele sahip geniş alanlara yayılmasını sağlar. Yayılmanın mevcut sağlık sorunlarına tabi olması, topluluklara bunaltıcı bir maliyeti sözkonusu olmayacaktır (Paris'te mukim birinin devlete maliyeti, Vendée'de oturan birinden beş kat daha fazladır). O halde bu tez, yeni teknik gelişmeye dayanıyor. Fakat üç itiraz sözkonusu: Güçlü bir *planlı ademi merkezileşme organizasyonu* olmaksızın ademi merkezileşme mümkün değildir. Böyle bir organizasyon genellikle ekonomik organizma düzeyinde değil birey düzeyinde işler. İkinci olarak, nüfus yayılması, nüfusun kırsal çevreye gerçek bir yayılmasından ziyade kırsal bölgelerin kentleşmesine yol açabilir. Üçüncü olarak, bu tez, sadece teorik bir ihtimali temsil ediyor, gerekli bir hareketi değil.

Fiili tecrübenin tezi yanlışlar gibi olduğunu kabul etmeliyiz. 1955'ten bu yana Paris ile sanayi kompleksini ademi merkezleştirmeye matuf ciddi ve yoğun bir hareket vardır. Şu ana kadarki sonuç, altıyüz sanayi tesisinin bölgeyi terk etmesidir. Fakat sadece dört bin ücretli işçi vilayetlerde yeniden iskân edilmiş, buna karşılık ilgili tesisler tam işletmeye geçtiklerinde *yerel olarak işe alınan* yetmiş beş bin işçi istihdam edecektir. Bundan başka, bu altıyüz tesisin yarısı Paris civarlarında yeniden yerleşmiştir. İlgili beş yıllık dönemde sadece Paris'te her yıl elli beş bin yeni iş yaratılmış, kentin nüfusu da yaklaşık yarım milyon artmıştır.

O halde ademi merkezileşme radikal bir aksama yaşamıştır. Bu aksamayı tahlil eden iktisatçılar, sanayileri merkezden uzaklaştırmak için idari, finansal ve kültürel ademi merkezileşme dahil *topyekün* bir ademi merkezileşmeyi harekete geçirmek gerektiği sonucuna vardılar. Ancak topyekün eylemi başarmak zor olur. Bunun için kesin ve yeterli teknik dürtüler yoktur. Dahası, otoriter tedbirlerle uygulanmak durumunda olacaktır. Devlet, yurttaşları, otoriter kararlara uyan otoriter cezalarla sınırlamak için harekete geçmek zorunda kalacaktır. Önerilen ademi merkezileşmenin, merkezi otoritenin büyük ölçüde büyümesine dayanmak zorunda olacağı kolayca görülmektedir.

Otoriter Ekonomi. Tamamen teknik üzerine kurulan bir ekonomi liberal bir ekonomi olamaz. (Bu, az önceki fikirle tam ola-

rak aynı değildir). Gerçekte teknik, modern tekniği özümseyip yararlanamayan bir sosyal biçim olan liberalizme karşıdır. Ekonomik liberalizmin kendi başına bir teknik olmadığı açık gibi. Aslında, "bırakınız yapsınlar"ın temsil ettiği tavır, ne kadar hafifletilmiş olursa olsun tekniklerin kullanımının tanınmamasıdır. Teknik, bilinçli insan eylemini varsayar, eylemden kaçınmayı değil.

Liberalizm insanlardan güvenlerini belli doğal "yasaların" belli belirsiz simyasına duymalarını isterken aslında onların emirlerindeki teknik araçlardan yararlanmalarını sınırlandırmaktadır. Bu araçlar, insanların doğanın düzenine müdahale etmesine, onun "yasalarını" kendi amaçlarına ayarlamasına ve fiziksel düzende olduğu gibi onlardan yararlanmasına imkan tanır. O halde, bunların aslında "yasalar" olmadığı da açıktır. Bu açıdan, teknik, varolmayan bu yasalara liberalizmin önerdiği saygınlığı vermez. Bu nedenle, teknik gelişirken hem liberal tavır hem de doktrini imkansızlaşır. Liberalizm ile ekonomik müdahale teknikleri (ki bunlar liberalizmin reddinden başka bir şey değildir) arasındaki temas noktasına koymakla meseleyi en keskin biçimiyle verdim. Fakat benim tezim, ekonomiyi etkileyen basit üretim teknikleri için de aynı derecede geçerlidir. Göstermiş olduğum üzere, her mekanik teknik ona uygun bir organizasyonu varsayar. Organizasyon ise hür teşebbüsün tümüyle karşıtıdır. Organizasyon mantığı da liberal mantığın tam karşıtıdır.

Bunu çürütmek amacıyla, üretim tekniklerinin liberalizmin yükseliş döneminde geliştirildiği, liberalizmin bu tekniklerin gelişimi için olumlu bir ortam hazırladığı, nasıl kullanılacaklarını mükemmelen anladığı öne sürülebilir. Ama bu karşıt bir argüman değildir. Basit gerçek odur ki, aynen nasıl ki sağlıklı bir dokuda bütünü oluşturan bir hücre çoğalabilir, ölümcül bir kansere yol açabilirse liberalizm de kendi celladının gelişmesine imkan verdi. Sağlıklı bünye, kanser için gerekli koşulu temsil ediyordu. Fakat ikisi arasında bir çelişki yoktu. Aynı ilişki teknik ile ekonomi arasında da geçerlidir.

Öyleyse Jünger ve diğerlerinin inceledikleri teknik ile ekonomi arasındaki çatışmanın geçtiği yer burasıdır. Tekniğin amacı verimlilik ve rasyonellikken liberalizmin amacı para kazancı olduğundan teknik kaçınılmaz şekilde liberal ekonomiye karşıdır.

Teknik, liberal ekonomiden kâr edilemez kararlar ve riskler ister. Sözgelimi, eskileri daha amorti edilmeden pahalı yeni makineler geliştirildiği zaman sanayici eski makineleri tasfiye etmeye zorlanır ya da piyasadan silinme riskini göze alır. Bu çatışma tüm seviyelerde geçerlidir.

Devlet ekonomiyi kontrol ettiğinde benzer sorunlarla karşılaşır. Fakat aynı sorunlar her ekonomiyi etkiler. Bu perspektiften planlama savurganlık olarak eleştirilir. Ancak aynı eleştiri liberal zihniyetin hâlâ yürürlükte olduğunu gösterir.

Ancak, kapitalist bir bağlamda bile, savurganlıkla ilgili yargılar zamanla ve sektöre göre değiştirilir. Bir raporunda ILO sıradan makineleşmeyle ofislerin makineleşmesini karşılaştırdı: "Ofislerdeki işgücünün makineleşmesi, standart uygulamalara karşılık, ofisin masraflarını artırsa bile kazanç açısından çoğu kere haklı gösterilecektir. Ofisin idari kısmını oluşturduğu üretken birimin getirisini makineleşme artırdığında olan da budur". Fakat böyle kısmi istisnaları dikkate alsak bile, liberal ekonomi esasen kâra dayalı olduğu için teknik ile liberal ekonomi arasındaki çatışma kaçınılmazdır. Kâr olmadan liberal ekonomi olmaz. Oysa planlı bir ekonomi için kâr en yüce değer değildir. Kuşkusuz, planlı ekonomi kâr dürtüsünü tamamen ihmal etmez, ama kâr hesapları içinde yalnızca bir unsuru temsil eder. Planlı ekonominin temel kriteri rasyonellik (ya da verimlilik); tek kelimeyle söylemek gerekirse, tekniktir.

Teknik ile liberal ekonomi arasındaki çatışmada o halde teknik liberal ekonomiye üstündür ve onu yasalarına uydurur. Gösterdiğim gibi, liberal ekonominin kendisinin tekniğe dönüşmesiyle süreç daha uzar. Ekonomiyle teknik arasındaki birlik bu şekilde sağlanır, ama liberalizm ortadan kaldırılır. İktisatçılar, "amme hizmeti" ya da "ortak iyi"den bahsederek bunu haklı göstermeye çalışabilirler ama bu açıklamalar sonradan meşrulaştırmadan, ideolojik bir sis perdesinden başka bir şey değildir. Değersiz değildir ama büyük teknik işgal gerçeğiyle önem açısından mukayese edilebilir değildir.

Liberalizm, tekniklerin büyüme ve dayatılmasıyla doğru orantılı olarak giderek yumuşar ve tutulur. Liberalizmin güç kaybıyla bu tekniklerin gelişimi arasındaki ilişki kaçınılmazdır. Liberalizmin üretimi becerdiği ama dağıtımı beceremediği şek-

linde sıkça duyulan meseleye en geniş bakışı temsil ediyor. Liberalizm nasıl üretebiliyor? Bunun cevabı, serbest girişimde üretimin liberal çerçevenin bir parçası olmadığıdır. Daha ziyade, yoğun bir planlamaya tabidir; başka türlüsü de olamazdı zaten. Spesifik olarak liberal olan, çeşitli tüketici sektörlerinde tüketici mallarının geçişi ve onların dağıtımıdır. Çok zayıf işleyen, sürekli engel olunan da dağıtım sürecidir, zira teknik, çok muazzam miktarlarda ve kötü düşünülmüş malı piyasaya sürer.

Aynı şey, tekel ve tröstlere doğru eğilim için de geçerlidir. Ekonominin tüm sektörlerinde bu eğilim liberalizmin baş belası ve tahribidir. Ya açıkça rekabet serbestisi hiç olmayan bir tekelle sonuçlanır (bu tekel devletin veya özel olsun devlet kontrolüyle liberalizm arasındaki yarışmanın sonucu aynıdır) ya da neden olduğu savurganlık nedeniyle açık tekelden daha az tahripkar olmayan tekelci rekabetle sonuçlanır. Bu gerçeklere sebep olan, iki farklı boyutta, tek başına tekniktir. Birinci olarak, finansal teknikler teşvik edilmektedir. Bu teknikler, tröstler ve şirketler gibi kurumların kuruluşuna (araçlarda fevkalade bir gelişme olmadan düşünülemeyecek bir şeydir bu) imkan verir ve bu kurumların bankalar ve borsalar seviyesinde esnekliğini sağlar. İkinci olarak, rekabet teşvik edilmektedir, ki liberal rejimde çeşitli teşebbüsler arasında gerçekleştiğinde rekabet aslında tekniklerin mikroekonomik aşamada rekabetidir. Teknikler durağan kaldığı ölçüde farklı teşebbüsler her biri kendi malları için müşterileriyle beraber yan yana varolabilir. Teşebbüslerden bir kısmı güçlü bir kısmı zayıf olabilir, ama zayıf olanlar yine de yaşayabilir. Dengeyi bozan şey teşebbüsün büyüklüğü değil, teknik gelişmedir. Bir teşebbüs yeni yöntemler uyguladığı an (mesela yeni halkla ilişkiler teknikleri, verimi artırıp maliyeti düşüren makineler, işgücünü daha verimlileştirme işletme organizasyonu, daha büyük istikrar sağlayan finansal usuller), bu teknik unsurların rakipleri karşısında kendisine avantaj sağladığını, onları ortadan kaldırma ve yutma imkanını kendisine verdiğini görür.

Rekabet, böylece, rakiplere karşı zafer getirdiği için teknik gelişmeye bir kışkırtmadır. Rekabetin liberalizmi yıkma eğilimi taşıdığı anlamına geliyor bu. Tüm rakiplerin teknik gelişmeyi benimsemesinden dolayı rekabetin liberal ekonomiyi tamamen yık-

madığı şeklinde itiraz edilebilir. (Pratikte ekonominin belli sektörleri tamamen tekelcidir). Bu itiraza cevaben, tekniğin kendisini meydana getirdiğini ve teknik alanda bir sıçrama yapmayı başaran herkesin avantajını sınırsız artırdığını tekrar edeceğim.

Bu nedenlerle Vincent'in görüşüne tamamen katılamıyorum. Vincent'e göre, bana göre de, teknik ile liberalizm uyumsuzdur. Fakat öyle geliyor ki onun gerekçeleri tüm gerçekleri hesaba katmıyor. Vincent'in tezi şu şekilde özetlenebilir: "Tam rekabet ve devletin müdahalesinin olmadığı varsayımıyla, teknik gelişmenin avantajları saf bir liberal rejimde nasıl paylaştırılacaktır? Bu hipotetik durumda teknik gelişmeyi başaran üreticilerin ondan faydalanamayacakları açıktır, çünkü hipotez gereği, satış fiyatlarını azaltılmış maliyet fiyatı seviyesine getirecek rakipler çıkacaktır". Sadece tüketicinin teknik gelişmeden yarar sağlayacağı sonucuna varıyoruz. Beklenmedik bir sonucu ima ediyor bu: gelişme özel bir avantaj getirmeyeceğinden hiç kimsenin onu istemesi veya arayışına girmesi beklenemez. Saf liberalizmin özünde durgunluğa zorladığını teyid etmek kaçınılmazdır.

Meseleyi bu şekilde koymak oldukça hipotetik ve soyuttur. Vincent'in kendisi de bunu kabul ediyor. Ancak böyleyken bile, gerekçelerin kendisi ikna edici değil. Buna, bu tür halis liberalizmin uygulanmasının hiçbir zaman bir mesele olmadığı şeklinde bir cevap liberallerden hemen gelecektir. Liberaller için önemli olan, ekonomik koşullara adapte edilen sonra da istikrara kavuşan bir liberalizmdir. Bu liberalizm teknik gelişmeye imkan tanıyacaktır.

Vincent'in argümanları, şu ikilemin sadece bir boyutu açısından ikna edicidir: ya liberalizm kendisine doğrudur ve yukarıda verilen argümanlara göre teknik gelişmeye meydan okumaya zorlanmaktadır ya da teknik gelişmeyi benimsemekte ve kendini yadsımaya mecbur kalmaktadır. Fakat birinci alternatif, yani liberalizm üzerindeki sınırlamaları istikrara kavuşturmak imkansızdır. İkinci alternatif, gerçek mesele olacaktır. Teknik gelişme ne kadar ileri giderse, liberalizmin rolü o kadar daralmış olacaktır.

Rekabet imkanının giderek daha azalması ihtimali aracılığıyla birinin seçilmesi gereken bu iki seçenek arasında geçiş yapabilirmiyiz? Teknik gelişmenin hiçbir zaman mutlak olamaması

gibi rekabet özgürlüğü de kuşkusuz mutlak biçimde kaybolmayacaktır. Ancak, artık liberalizmden bahsetmenin mümkün olmadığı bir nokta vardır. En otoriter rejimde bir miktar özgürlük kalır. Yine de otoriter bir rejimdir o. Bakış açısı zaman ve psikolojiye bağlı olarak değişir. "Liberalizm" demeyi bırakıp "kontrollü ekonomi" diyeceğimiz nokta da değişir. Fakat süreç kontrol edilemez. Kişisel tercih hiç mümkün değil. Elbette ki katı bir otomatizm devreye girecek değil. Sistemi perçinleyip süreci tamamlamak için insan kararı ve müdahalesi gereklidir.

Yine de, ekonomi yasalarının anlaşıldıkları ölçüde varoldukları, teknik müdahale ile ekonomi yasalarının serbest işlemesine dönüş arasında bir tercihin mümkün olduğu itirazı yükseltilebilir. Ne yazık ki illüzyon ve umutlar, gerçek değerlendirmelerden çok daha kuvvetlidir. Teknik gelişme müdahale ettiğinde sadece ekonomi yasalarının uygulanmasını değil, yasların özünü de değiştirir. Bunu iki şekilde ele alabiliriz. Birincisi, ekonomi yasaları Hz. Musa'nın Turu Sina'da aldığı yasalar gibi ebedi yasalar değildir. Ekonomi yasalarımız yalnızca belli bir ekonomi türü veya biçimi için geçerlidir. Teknik gelişme meydana geldiğinde ekonomik sisteme sadece yabancı bir unsur olarak değil, organik olarak entegre edilir. Teknik gelişme, bir ekonomik sistemin özünün bir parçasıdır, basit bir tesadüfi olay değil. Bir kimyasal madde bir vücudun metabolizmasını değiştirdiğinde sonuç, önceki durumlarda geçerli olmayan belli yasaları izleyen yeni bir durumdur. Kimyacı, yeni yasalar çıkarması gereken yeni bir kombinasyonu inceler. Gerçekler değiştiğinde hem değişmeyenler hem de yasalar biraz değişir.

İkinci olarak, belli bir durumun normal ve sadece onu kontrol eden yasaların doğru olduğunu ilan ederken değer yargıları belirtmekte ısrar etsek bile ve bir başka deyişle ekonomi yasalarının fizik yasaları gibi kesin ve ebedi olmalarını istesek bile durum değişmez. Fizik yasalarının göreli olduğu bilinir. Bugün yürürlükte olan mikro fizik yasaları bizim okul kitaplarından öğrendiğimiz yasalar değildir. Durum ekonomide de tam olarak aynıdır. Ölçekte bir değişim sadece büyüklükte bir değişim değildir, nitelikte bir değişimdir. Aslında teknik insani ekonominin ölçeğini modifiye etmiştir. 20. yüzyıl başında ortalama ekonomi için geçerli olan yasalar da bugün bildiğimiz ekonominin

ölçeğinde artık geçerli değil. Liberalizm ancak, sistemin sabit bir dengede ve ortalama bir güçte kalması için teknik gelişmenin tıkanması durumunda düşünülebilir.

Liberalizm ile teknik arasındaki zıtlık, tekniğin olsa olsa bir kitle ekonomisine yol açabileceğini dikkate aldığımızda bir kere daha vurgulanır. Burada yalnızca, genişleyen ve gelişen ekonominin durmadan artan sayıda insan tekini kucakladığını, demografik büyümenin de böyle bir genişlemeyi gerektirdiğini belirtmiyoruz. *Kitle* kelimesini büyük rakamlar anlamında değil, olağan sosyolojik anlamında topluluğa karşılık kitle anlamında kullanıyoruz. Medeniyetimizin bir kitle medeniyeti olmakta olduğu kabul ediliyor. Fakat tekniğin bu "kitleselleşmenin" önemli faktörlerinden biri olduğu ve tekniğin de bundan özel bir biçim aldığı şeklindeki iki gerçeği genelde gözden kaçırıyoruz. Teknik ekonomiyi bir kitle ekonomisine, yani *makroekonomi* adını verdiğimiz bütün bir ekonomiye dönüştürür. (Bu hipotez, ekonomik tekniklerin serbest işleyişini açıklamak için gereklidir). Ekonomik sorunlar global kavramlarla, yani global gelir, global istihdam, global talep vs. açısından ortaya konulmalıdır. Bu global makroekonomik ekonomi anlayışı, bildiğimiz gibi son derece farklılaşmış olan kitle toplumuna tekabül eder. Aynen tekniğin ekonomik sektörler arasındaki engelleri yıkması gibi tekniğe dayalı bir ekonomi de geleneksel sosyolojik çerçeveleri parça parça etme eğilimindedir.

Makroekonomi yalnızca bir çerçeve ve bir ekonomik tekniğin bir unsurudur. Serbest girişime ve ulus konseptine kayıtsızdır. Bu konsepti gönüllü değil ama dolaylı olarak tahrip eder. Kişisel, özel bir amacı yoktur. Verili bir toplumsal veya ekonomik gerçekliği modifiye etmeyi hiç mi hiç istemez. Yine de, evvelce ortaya koyduğum gibi, tüm geleneksel adanmışlıkların yıkılması ekonomide gerçekleşir. Makroekonomik yöntemim sonucu, verimli çıktığı ölçüde, ekonomik çelişkileri yumuşatmak ve önceleri doğal olana ait olanı yapay olan içinde kuşatmaktır. Makroekonomi bizi küresel ve istatistiksel kavramlarla düşündürttüğü ölçüde kısımlara ayrılmanın, mesela ulusal sınırların, nedenlerini bastırmaya yol açacaktır.

Evrenselciliğe doğru makroekonomik hareket, başka kesişen faktörlerce desteklendiği derecede daha güçlü olacaktır. Birinci

adım, bir kıtalararası ekonominin kurulmasıdır ki teknik bunu her halükârda başka nedenlerle kaçınılmazlaştırmaktadır. Bir kıtalararası ekonomiye doğru hareket, bir kitle ekonomisine yolaçar.

Bu "kitleselleşmenin" ikinci bir özelliği, Sartre'ın "istatistik asla diyalektik olamaz" şeklindeki derin ifadesinde özetlenebilir. İstatistik ile diyalektik arasında bir karşıtlık, hatta karşılıklı bir dışlama vardır. Yalnızca açıklama biçimlerinde değil, aynı zamanda bizatihi dünyayı ve eylemi algılayış biçimlerinde de ayrı düşmekteler. İstatistik, gerçeğin bir başkasıyla birleştirilemeyen (bir başka istatistikle olanın dışında) ve çelişkiyi ve evrimci gelişmeyi hoşgörmeyen bir boyutunu ifade eden mutlaka tek anlamlı bir yöntemdir. İstatistik, gelişmeyi sadece formel boyutuyla düşünür. Gözünü katı biçimde yalnızca rakamsal unsura diker, değer biçme yoluyla birbirine bağladığı sayı dizisi boyunca tedbirli bir şekilde ilerler. Bu lineer formülasyonu gelişmenin gerçek özü olarak koyar. Fakat, gelişmenin içsel ve sürekli mekanizmasını ve doğrulamalarda sözkonusu olan yanlışlamaların birbiriyle etkileşimini hiçbir şekilde kavramaktan uzaktır. İstatistik –ve her teknik- yalnızca doğrulamalarla, yanlışlamaların dışlanmasıyla, yadsımayla ve yoketmeyle ilerleyebilir. Mantıksal bir gelişimi ima eder ve önerir, diyalektik bir gelişimi değil. Bu yöntem üzerine kurulu bir iktisat, mecburen antidiyalektiktir. Modern komünizm namına, Marksizme en büyük ihanetlerden biridir.

Kitlelerin hareketi de benzer şekilde tek anlamlı ve antidiyalektiktir. (İlgilenen okuyucu, Reiwald'ın *L'Esprit des masses* adlı çalışmasına bakabilir). Bu yüzden, istatistik ile kitle toplumunun ekonomisi arasında sabit bir bağlantı vardır. Ama istatistik ile organik toplum arasında sadece karşıtlık vardır. Organik, diyalektik bir toplumun hayatı, istatistik gibi teknik bir işleme tümüyle hapsedilemez. İstatistik bir kitle toplumunu ima bile eder. Ekonomik açıdan bu teknik işlem, toplumun tüm üyelerinin tekniğin tedricen tasarladığı ekonomik sisteme özel olarak ve bütüne ilişkin bir kaygıları olmadan katılmalarını öngörür. Herkesin kaçınılmaz biçimde bir üretici ve tüketici olması, böylece de ekonomik hayata katılması meselesi değildir bu. Daha önemlisi, toplumun üyelerinin (herbir üyesi değil), kitle halinde önceden kurulu bir sisteme entegre edilir.

Kitleleri içeren, tekniğin kullanımının gerektirdiği "tümü" ve "önceden kurulu" olma gerçeğidir.

"Tümü" sözkonusudur çünkü teknik, öyle sonuçlar doğurur, öyle çaba gerektirir ki hiçbir birey dışında kalamaz. Fakat teknik herkesin katılımını istiyorsa bu, bunun anlamı, bireyin kendisini bir kitle adamı yapan birkaç gerekli işleve indirgenmesidir. "Özgür" olmaya devam eder, ancak kitlenin bir parçası olmaktan artık kaçınamaz. Teknik genişleme mümkün olan en geniş alanı ister. Yakın gelecekte yerkürenin tamamı bile yetersiz kalabilir.

"Önceden kurulu olan" sözkonusudur, çünkü daha önceden çerçevesini çizdiğim gibi teknik kendi yasalarına, kendi dürtülerine sahiptir ve kendisine en uğurlu çerçeveleri koyar. Bunu modern dünyada tecrübe etmekteyiz. Hümanist iktisatçıların uğraşılarına rağmen ekonomik mekanizma tekniği kanalıyla realiteye sarılarak ama aynı zamanda onu özümseyerek daha katılaşma eğilimi taşır. İnsanlar önceden kurulu bir çerçeveye girmek durumundadır. Teknik de onları "önceden kurma"nın dışında başka türlü davranamaz. Öyle davranmamış olsaydı, kendisi bile varolmayacaktı.

Teknikle temas halindeki toplumsal kompleksin bir topluluk veya bir organizmaya değil de neden bir kitleye dönüştüğünü şimdi anlıyoruz. Teknik kendi gelişimi için uysal insan toplulukları ister. Bu özellik ile teknik genişlemeyi tartışırken karşılaştık; tekniğin ekonomi üzerindeki etkisini tartışırken tekrardan ve çok tipik bir biçimde karşılaşıyoruz. Bu istikamete yönelen ekonomi, eşzamanlı olarak ekonomik ve teknik nitelikli olan ihtiyaçlar için kullanılabilen seyyal insan kitleleri öngörür.

Gerçek bir topluluğu içeren her girişim ekonomik düzeyde mutlaka antitekniktir. Sadece görece statik olduğu için değil, belli bir fikre adanmışlığı açsısından da. Eğer hakiki topluluklar gelişecek olsaydı, başka ekonomik teknik mümkün olmazdı. Burada elbette gerçek topluluklardan bahsediyorum, 1935'ten bu yana şirketlerin temsil ettiği sahte topluluklardan değil. O halde, ekonomik tekniğin en hayrına olan toplumsal biçim kitledir sonucuna varıyoruz. Bu biçimde, hem olasılık hesapları hem de planlama serbestçe at koşturabilir.

Antidemokratik Ekonomi. Tüm bunları söyledikten sonra, ekonomik tekniğin yeni bir özelliğine değiniyoruz: Ekonomik teknik, kaçınılmaz biçimde antidemokratiktir. İlk bakışta bu yorum çok şaşırtıcı, hatta şok edici gelebilir. Bir kere teknik, daha önce hiç yapmadıkları kadar katılmalarına imkan tanıyarak insan kitlelerini ekonomik devreye sokmaz. Şimdiki halin teknik teyidi açısından, sosyalizmin ileri doğru hareketine tanıklık ettiğimiz gerçeğine işaret edebiliriz: yönetim komiteleri, özerk sosyal güvenlik idaresi, kâr paylaşımı, işçi konseyleri -ki sadece SSCB'de var değiller- ve işçi sendikalarının statülerinin kabul edilmesi başarısı, ki bu özellikleriyle sendikalar yalnızca devrimci değil olumlu bir rol de oynayabilirler.

Bu koşular altında, teknik ekonomiden antidemokratiktir diye sözetmek nasıl mümkündür? Cevaben, tüm bu değişik "ilerleme" çeşitlerinin yalnızca insanın tekniğin eylemine önceden tabi olması ölçüsünde mümkün olduğunu göstermek kolaydır. İnsanın bu köleliğe (gerçekten köleliğin bir türüdür bu) gösterdiği muhalefet gerçekten yapaydır, bir öz-çıkar meselesidir ve herhangi bir temel devrimci yönelişten kaynaklanmamaktadır. İnsanlar, ekonominin gidişatıyla ilgili gerçek bir etki yapabilmekten uzaktır. Çeşitli ücret biçimlerini değiştirebilirler. Belli mekanik aksamaları tazmin etmek amacıyla teşebbüsün yönünü değiştirebilir, belli ekonomik biçimlere müdahale edebilirler. Üretimle, yöntemlerle ve finansal yöntemlerle ilgili görüş belirtebilirler. Bunların hiçbirisi ihmal edilemez ve önemlerini küçümsemek gibi bir niyetim de yok. Fakat bunlar ekonomik demokrasiye bir katkı sağlamıyorlar.

Üretim araçlarının kolektif sahipliği (millileştirme, kolektifleştirme veya devlet sosyalizmi bakış açısından) bir soyutlamadır, hatta siyasal demokrasiden daha büyük bir soyutlama. Siyasal demokrasinin hangi soyutlama derecesine götürüldüğünü, o "halk egemenliği" retoriğine rağmen aslında vatandaşın oyunun ne kadar az önem taşıdığını iyi biliyoruz. Üretim araçlarının halkın mülkü olduğu söyleniyor. Ancak insanlar bunlarla istediklerini yapabilirlermi? Gerçekte liderlerini aday gösterebilirlermi? Bunlar gerçek sorulardır. Bir iş meselesinde doğrudan müdahil olan insanlar, örneğin bir sanayi tesisindeki işçiler fabrikayı bir başka şekilde kullanmaya, hiç kullanmamaya,

hatta makineleri kırmaya karar verebilecek olsalardı, onları kim dinlerdi ki? İlgili kararların mantıksız olduğu gerekçesiyle hiç kimse dinlemiyorsa, bu durumda, halk iradesinden üstün, halk iradesinin de kendisine göre yargılandığı kriterler vardır. Halk iradesini, kendisini ancak teknik icapların önceden belirlediği sınırlar içerisinde ifade edebilir.. Halk, mühendisleri seçebilirmi? Ya muhasebecileri ve organizatörleri? Çalışma yöntemlerine dair yargı belirtebilirlermi? Bunları yapabilselerdi, yargıçların yönetilenler tarafından, vergi tahsildarlarının vergi mükellefleri tarafından, generallerin erler tarafından seçildiği bir sistem anlamına gelirdi (ki gerçekte buna teşebbüs edilmiştir de). Böyle bir sistem, yegane gerçek demokratik yol demektir. Biz politikacıları seçtiğimiz halde, demokratik yok belirttiğimiz alanlarda neden uygulanmıyor? Basit bir nedeni var bunun. Yargıcın, generalin ve mühendisin işlevleri, teknisyenlerin işlevi sayılıyor, ama politikacının teknik dışı bir işlevi olduğu düşünülüyor. Politikacı, her şeye iyi gelen, aynı zamanda hiçbir şeye iyi gelmeyen bir iş yapıyordur. Rus ve Fransız Devrimleri, yargıç ve generallerin halk tarafından seçimini getirdi. Onların demokrasi anlayışlarıyla uyumluydu bu. Fakat sonuçlar öylesine feciydi ki çok geçmeden bu yöntemi kaldırmak gerekti.

Teknik, demokrasinin sınırıdır. Tekniğin kazandığını demokrasi kaybeder. İşçiler nazarında popüler olan mühendislerimiz olsaydı, makineler hakkında zırcahil olurlardı. Çağımızda teknik, son temyiz mahkemesidir. İşçi, ne fabrikasının ne de patronlarının efendisidir.

Halk "kontrolü" demokrasisi tümüyle biçimseldir. Durum bu açıdan, teknik olan her şeyin seçmenlerin kontrolünden çıkarıldığı tüm temsili demokrasilerde aynıdır. Seçmenler de inançlarını bu yüzden diğer tümüne ütsün ve her insan eylemini kuşatan bir siyasal işlev ideolojisine bağlamalıdır. Arabulucu işlevi sayesinde seçmen hâlâ kendi kaderinin efendisi olabilir. Ne yazık ki seçmenlerinin durumunu iyileştirmek için politikacı müdahalede bulunduğu zaman, yalnızca tekniğin uygun işleyişini bozmada, herkesin bağlantısını koparmada ve sonunda da kendi yetkilerini kaybetmede başarılı olmaktadır.

O halde, tamamen soyut bir mülkiyetin tapusunu taşıyan işçilerin bir şekilde ekonomik oyuna gerçekten müdahale ettikle-

rine bugün inanabilirmiyiz? Gerçekten böyle olsaydı, ancak olağanüstü esnek bir ekonomiyle yapmaları koşuluyla olurdu. Kesinlikle teknik dışı olurdu. Böyle bir ekonomi tasavvur bile edilebilseydi, kapitalist olmayan bir liberalizm, yani anarşi olurdu.

Ekonomi kesin ve teknik hale gelince, çalışanların arzularının müdahalesini hoşgörmez. Kuşkusuz, işgücünün, insani endüstri ilişkilerinin, hijyen vesairenin iyi ve rasyonel düzenlenmesi diye bir şey var. Ancak bu, iyi bir tekniğin *varsaydığı ve gerektirdiği* bir iç düzenlemedir. Yüksek, sürekli ve kârlı bir verimliliği başarmanın tek imkanı, sadece acil ve çıplak ürünü değil aynı zamanda bir sermayeyi de temsil eden insan malzemesinin korunmasını da yeterince hesaba katmaktır. Şu an için işçinin istekleri, bayağı kesin ve yoğun bir tekniğin icaplarıyla kesişiyor. İsteklerinin hesaba katılmasının tek sebebi budur. İşçinin isteklerinin gerçek işlevi, o halde, tekniği ilerletip geliştirmektir, hiçbir şekilde onun özgürlüğünü artırmak değil. Bu gerçeğin siyasi bir paraleli de var: otoriter rejimlerde oylar sadece rejim için kullanılabilir. Hükümetin otoritesi bu şekilde artırılıyor olmasına rağmen, seçmen kendi oyundan maddi avantajlar çıkarır. Çünkü resmi olarak halka dayanan hükümet, kendisini onların adına daha fazla çaba sarfetmekle bağlayacaktır.

Bu tür demokratikleşmenin insanların kısmetinde belli bir açılmaya yol açtığında kuşku yok. Ancak bu, birer uşaktan başka bir şey olmayan insanların kendilerinin yaptığı bir iyileştirme değil, teknik tarafından, tekniğin dayattığı hayat ölçüsünde ve ona göre, yapılan bir iyileştirmedir.

Tekniğin demokratik etkisini bir başka pencereden, tüketim penceresinden öngörmek de mümkün. Bugünlerde, tekniğin sosyal ayrıcalıkları ortadan kaldırdığı ve mevcut sosyal ayrımları bastırdığı öne sürülüyor –her ne kadar, onların yerine yenilerini kurduğunu kabul etmemiz gerekse bile. İtalyan iktisatçı Bertolino, standartlaşmayı incelemesinde bu argümanın güzel bir örneğini sunuyor. Standartlaşma, bu iktisatçıya göre, iki nedenle kesin demokratik etkiler doğurur. Bir kere, fiyatları düşürür, sonuçta da tüketimi artırır. Refah daha genişçe dağıtılır, hayat standartları daha eşitlenir. İkincisi, alınabilir mal türlerini azaltır. Pazarda daha az çeşitlilik vardır; tercih de sınırlıdır. Bu iki faktör demokratik eşitleme yönünde hareket eder. Eko-

nomik güçlerin çeşitliliğine dayanan "kendine özgü olan" arayışı imkansızlaşmaktadır. Bu nedenle, tekniğin demokrasi yönünde işlemesi gerekir.

Bu argüman, lüks bir madde olan otomobilden herkes istifade etsin diye demokratik duygularla kitle üretimi otomobillere yönelen Henry Ford'un davranışıyla tam da aynı davranışı temsil eder. Fakat otomobillerin kitlesel üretimi binlerce işçinin montaj hattında istihdam edilmesini gerektiriyordu. Bertolino, bu şekilde meydana gelen dezavantajları şöyle bir geçiştiriyor ama bunlara yakından bakmalıyız. Mesela, işsizlik tehlikesi sözkonusudur. Önemli bir işsizlik durumunda, fiyatlar düşmesine rağmen kamu refahında bir artış yoktur. Bertolino'nun tezi, bana çok önemli gibi gelmiyor.

Tekniğin toplumsal eşitlik doğurduğu tezi de pek önemli değil. Mumford'un yaptığı gibi, yoksulun elektrik ışığıyla zengininkinin özdeş olması nedeniyle (oysa orta çağlarda bir çam çırasıyla lüks bir kandil arasında çok büyük bir fark vardı) toplumsal eşitliğin varolduğunu iddia etmek, amaçlananın tam tersini kanıtlamak olur. Malikane lordunun hayatı, pek çok açıdan bir serfin hayatına, çağdaş bir sanayicinin hayatının bir işçinin hayatına olduğundan daha yakındı. Serf ile lord aynı yemeği ve aynı sıkıntıyı paylaşıyordu. Elbette ki, çam çırasıyla kandil arasında olduğu gibi, yoksul radyosuyla zenginin Telefunken'i ya da motorlu bir skooter ile bir Chrysler arasında da en azından aynı fark sözkonusu. Bu türden sayısız karşılaştırmalar öne sürebiliriz.

Standartlaşma için hangi bedeli ödememiz gerektiği sorulabilir. Bertolino, bu bedeli açıkça gösteriyor. Bir kere, maliyetteki azalmanın ücretteki azalmayla veya işsizlikle ifade edilmemesi elzemdir. Bunu görmek için devletin müdahale etmesi gerekir. İkinci olarak, maliyet azalması satış fiyatlarında indirime yansıtılmalıdır. Devlet, satış fiyatlarında mecburi indirimleri zorlamalıdır. Üçüncü olarak, standartlaşma bütünlüğü içinde uygulanmalıdır. Sınırlı bir etkisi olmamalıdır. Tüm bir endüstriye uygulanmalı ve eğer endüstri yeterince önemliyse, kaçınılmaz biçimde ilgili ve tamamlayıcı endüstrilerin standartlaşmasına yol açacaktır bu. Devlet burada da ikna edici veya zorlayıcı tedbirlerle müdahale etmelidir.

"Demokratik" bir etki olarak standartlaşmanın son derece

otoriter devlet eylemini, yoğun kontrolleri, daha fazla merkezileşmeyi ve belirgin bir şekilde demokratik olmayan bir zihniyet durumunu ima ettiği şu ana kadar söylenenlerden açıkça anlaşılıyor. Bundan başka, "tiplerin" azaltılmasının bir demokratik süreç olduğunu duymak biraz şaşırtıcı olabilir. Bertolino, bu azaltmanın bazen tek bir tipe yol açtığını, sonuçta da tercihin etkisiz bırakılmasının varsayılması gerektiğini söylüyor. Fakat şimdiye kadar, demokrasinin gerçek özünün tam da çeşitli çözümler, çeşitli tipler, çeşitli doktrinler arasındaki tercih olduğu görülmüştür. Dahası bu tercih, serbest biçimde insanlara bırakılıyordu. Demokrasi uygulaması, tercihin uygulanmasıydı. Artık tercihin sözkonusu olmadığı yerde diktatörlük olur.

Ancak bu tercih kavramını biraz daha irdelemeliyiz. Sık sık şunu söyleriz: "Belli kişilerin sefalet nedeniyle belli nimetlerden dışlanmaları, onların böylece tercihten yoksun bırakılmaları demokratik değildir. Refahı standartlaştırma yoluyla yayarsak, yoksulların demokratik durumunu iyileştiririz". Ne yazık ki durum bu değil. Yoksulluğun getirdiği tercihten mahrumiyetin antidemokratik olduğunu kabul edersek -ki kesinkes doğrudur bu- çoğunluğun hâlâ sahip olduğu şöyle veya böyle büyük bir tercih özgürlüğünü kaldırarak demokrasiye sahip olacak değiliz. Tüm ülkelerde çoğunluk hâlâ biraz tercihe sahip; bunu onların elinden almak demokrasinin zıddını ödüllendirmektir. Bertolino bunun farkındadır. Riskli iddiasını iki yolla telafi ediyor. Birincisi, standartlaşmanın insanın zevk ve arzularına ilişkin bir incelemeyle beraber olmasıdır. Bu, bir anlama, kişisel tercihi standartlaşma içinde yeniden devreye sokma yöntemidir. Öneri tamamen ütopik görünüyor. Standartlaşma, uzun dönemler halinde kesin fon yatırımlarını ima eder. Fakat açıktır ki bu yatırımlar, sırf kamunun zevki değiştiği için ciddi biçimde hiç sorgulanmayacaktır. Ayrıca, teknik gelişme, halkın zevklerini değil, kendi uygun yasalarını izler. Havayolu seyahatlerini ve televizyonu talep eden halk değildi. Teknik gelişme bu şeyleri meydana getirdi; bu şeyler de teknik olarak yayıldı ve halka dayatıldı. Standartlaşma mekanizması, her tekniğinkiyle özdeştir.

İkinci olarak, Bertolino, onu kabul eden bireylerin kanaatini temsil ettiği ölçüde demokratik olduğunu varsaymaktadır. Aslında eşitlikçi olması yeterli değildir. Eşitlikçi bir durumun ve

daha tam bir eşitliğin kendisi sayesinde gerçekleştiği, insanların da bu şekilde bir sosyal demokrasiye doğru mesafe katettiği bir popüler bilinçle beraber olmalıdır. Eğer bir rejim halk tarafından onaylanırsa, onun bir demokrasi olduğu gerçekten iddia edilebilir. Ancak bu, kuşkusuz, tam da Hitler'in kendi rejimi için söylediği şeydir. Bugün için halk desteğinin belli kesin tekniklerle kolaylıkla sağlanabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Ancak bu nokta burada o kadar önem taşımıyor. Önemli olan, Bertolino'nun ne pahasına olursa olsun tekniğin demokratik olduğunu gösterme arzusu, tuhaf bir demokrasi anlayışına yolaçar. Bunu iki alıntıyla en iyi şekilde ortaya koyabiliriz: "Demokrasi, her yurttaşın bireysel olarak çoğunluğun görüşüne tabi olmasıdır. Bu çoğunluk görüşü, aksi iddia edilemez ve tartışılamaz bir hareket hattına dönüşür. Birey, çoğunluk tarafından toplum için en iyi şeklinde dikte edilen hattı (ekonomik ve siyasal) izlemekle mükelleftir. Birey, bu şekilde demokratik *hale gelir*...". "Demokrasi, belli iyi şeyleri ortak bir şekilde değerlendirme ve kullanma pratiğinden oluşur. Demokrasi, toplumsal değerleri başkalarıyla ve başkalarının yaptığı şekilde gerçekleştirmek için bireyin kendisini aşmasını varsayar".

Bu metin alıntıları, duyduğumuz kimi tuhaf konuşmaları hatırlatıyor. Kollektivite ile kaynaşmak için kendi bireyselliğini reddeden bireyin uyması yoluyla çoğunluğun bir oybirliği durumuna geçişi, tam da demokrasiden diktatörlüğe geçiştir. Standartlaşmanın bu tür demokrasi *istediği*, bir başka demokratik biçimle uzlaştırılamayacağı doğrudur. Ama bu durumda *demokrasi*, diktatörlük gerçeği üzerine geçirilmiş bir isimden ibarettir. Ekonomik tekniğin hangi boyutunu incelersek, teknik ile demokrasi arasında bu karşıtlığı hep görürüz.

Teknik ile demokrasi arasındaki çatışma Sovyet planlamasında açıkça görülüyor. Sovyetler, beş yıllık planın (ikinci aşamasında) tabandan zirveye hareket ettiğini ve tabanın kararının önemli olduğunu öne sürüyorlar. Bununla birlikte, şu soru kaçınılmazdır: Teknisyenler hem normlar hem de ayrıntılar kurduklarından, zirveden kaynaklanan üretim direktifleriyle tabandaki işçilerin arzularını uzlaştırmak nasıl mümkündür? Sovyetlerin yürüttüğü araştırmalar, bu zıtlığın "üretim konferansları" denen şeylerle çözülebileceğini öne sürüyor. Oysa ger-

çekte tanık olduğumuz, ücretlerin ve normların teknik bir merkezileşmesidir. Özellikle gösterge ve kayda değer olan, 1955 planının hikayesidir. Stalin'in hatalarını kınayan Kruşçev, planlamanın o zamana dek "bürokratik" ve "otoriter", olduğunu ve "sırf istatistiklere dayandığını"; ayrıca 1950 planının teşebbüslerin sadece %30 tarafından yerine getirildiğini ilan etti. Planı demokratikleştirmek gerektiğini söylüyordu, çünkü "işçilerin aktif katılımı vazgeçilmez nitelikteydi". Kruşçev'in iyi niyetlerinin sonucu aslında ne olmuştur? (1) İşçilere planın koyduğu hedefleri artırma serbestisi tanınmıştır, ama azaltma serbestisi değil; (2) işçiler, azami verimliliği getirecek yöntem ve araçları inceleme serbestisine sahip olmuşlardır; (3) verimliliği artırmak için ilk beş yıllık planların devreye sokulmasından bu yana en yoğun propaganda kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanyada şu slogan hep kullanıldı: "Devlet Planı, her teşebbüs için yasadır". Demokratik özgürlük, tüm bunlarda açıkça görülebilir!

Bu "üretim konferanslarının" gelişiminde belirleyici bir nokta, işçilerin arzularıyla durdurulamayacak teknik gelişme gereğidir.[3] Bir işçi komitesi teknik sorunlar yumağını düzenleyemez. Ayrıca, bütünü görmek (ki işçi bunu elbette yapamaz) ücretleri ve normları makroekonomi düzleminde birleştirmek için gereklidir. Bu olmadan, toplumsal eşitsizlik ve ekonomik dengesizlik kaçınılmazdır. Aynı şekilde, planın etkinliği ne olursa olsun, üretim hızlarının ve gelirlerin dağıtımın sıkı bir kontrolü de elzemdir.

Gerek planın tasarlanması gerekse uygulaması için tüm bunlar, tüm demokratik yönelişlere otoriter bir şekilde empoze edilen teknik taleplerin önceliğine yolaçar. Planı uygulayandan tüm istenen, kendisini planın normlarına adapte etmesi, bu normların aşırı uygulanmasında kendi verimliliğine bir ivme bulmasıdır. Ona bırakılabilecek tek şey, kendisini normlara adapte edecek yeterli zamandır. İtibarı kurtarmak için, durmadan psikolojik ortamdan, çevreden ve sosyalist rekabetten dem vurulur. (Bu noktayı son bölümde ele alacağız). Aşağıdaki karşılaştırmayı yapmak şimdilik yeterli: Buna zorlandığı için bir saldırıya katılan bir asker ile vatanperver hevesin harekete geçirdiği bir asker aynı psikolojik iklimi paylaşmıyor. Fakat her ikisi de aynı şekil-

3. Bkz. Kerblay, *Les Normes dans l'èeconmie sovietique.*

de öldürme noktasına getiriyor. Verimlilik ve kolektif sonuçlar açısından, birinci askere ikincisinin vatanperver şevkine eşdeğer bir savaşkanlık veren psikolojik yöntemler bulunmuş, geliştirilmiştir. Demokrasinin bu meseleyle bir ilgisi yoktur.

Demokrasi, ekonomik tekniğin sağlam gelişimi için gerekli tam istihdamın işçi yerleştirmede otoriter bir yöntem gerektirdiği şeklindeki iktisatçıların çoğunca itiraf edilen teoreme de girmemiştir. Fourastié'nin gösterdiği gibi, teknik, "insan emeği sayesinde üretimi toplumsal gelişimin tam temeli yapmaktadır. Öyle ki çalışan nüfusun transferi olmadan hiçbir toplumsal gelişme olamaz". Ancak demokrasi unsuru, insanoğlunu aşina çevresinden etmenin, geleneklerinden, insani ve coğrafi ortamından kopartmanın neresindedir? İnsanoğlunun köklerinden koparılmasının iktisadi yasalar açısından pek az bir önem taşıdığını, ekonomik gerekliliğin varolduğu yerde (örneğin işsizlikle mücadelede) diğer tüm insan ihtiyaçlarının önemsiz olduğunu ve tarihe karışması gerektiğini biliyorum. Ayrıca, yiyecek bir şeyin olmadığı yerde istikrarlı bir ortamın da olmadığının da farkındayım. *Primum vivere*'nin materyalist biçimdeki bu yeni versiyonu, açık bir hakikatten ibarettir. Fakat doğru olsaydı bile, insanoğlunun ekonomik icaplarca sınırlandığını söylenmek zorunda kalırdık ki, demokrasinin tam zıddıdır bu.

Bu yöntem, sosyal yapılarımızın yıkılmasını varsayar ve gerçekte her medeniyeti kendisine şekil verme şansından mahrum bırakır. Her medeniyette temel unsur, insan ile çevresi arasında dengeli bir ilişkidir. İnsan soyut kararların oyuncağı olunca, bir medeniyet artık yaratılamaz. Bu noktada, ekonomik düzlemde tekniğin daha önce genel bir biçimde incelediğimiz aynı etkisini görüyoruz. İnsan ekonomiye gerçekten katılır ama teknik onun bir insan olarak değil bir şey olarak katılmasına neden olur.

Hem şansın hem de doğal yasaların muhasebecilerin kararlarına, planlama kurallarına ve devletin kararnamelerine dönüştüğü modern zamanların büyük ve dramatik süreçlerini en açık biçimde ekonomik teknik alanında görüyoruz. Tam da bu noktada teknik doğal gerçekle ilgili olmaya başlıyor -topyekün insan davranışı gerçeğiyle, sosyolojik akımlar denen şeylere insanın kendiliğinden boyun eğmesine, belli genel tiplere uyması-

na, verili uyarıcı unsurlara hemen her yerde aynı olan tepkilerine. Mesele kamuoyunu anlama veya tahmin meselesi olsun ya da bütün olarak istatistik meselesi olsun, teknik bir dizi sonuç ve eylem biçimi çıkarır. Kendini mutlaka içine sokacağı sistemi bunun üzerine kurar. Bu davranışı mecburileştirir de. Belli küçük değişikliklere imkan tanır (istisnalar meselesiyle kendimizi yormayacağız şimdi) fakat tekniğin gerçek sorunu kendiliğinden uyulan bir yasayı bilinçli biçimde zorunlu bir yasaya dönüştürmektir. Tekniğin diğer alanlardaki etkileri, aynı derecede açık değildir. Sözgelimi, propaganda gibi "insan teknikleri" ekonomik alandaki teknik kadar mecburi yapılamamıştır.

Sonuçta, hâlâ gelişmemiş niteliklerine rağmen (bu açıdan, mekanik, psikolojik veya hukuk tekniklerine göre çoğu kere daha fazla dillendirilmektedir) ekonomik teknikler yine de her tekniğin ima ettiği doğaldan yapaya geçiş başka her teknikten daha iyi ifade etmektedir. Ekonomik teknikler diğerlerinden daha gelişmiş değildir, ama yapay olan, burada her yerde olduğundan daha fazla, doğal olandan gelişmektedir.

Her teknik, üç aşağı beş yukarı tabiatı sınırlama eğilimindedir. Buna göre, yapay olan doğal olana muhaliftir. Bir mücadele vardır ama bu doğaya karşı insan açısından mı yoksa sistemlerin çatışması açısından mı ifade edilmelidir. Aranan şey, doğal olanı dışlayan, elimine eden ve yerini alan bir üstünlüktür. Bu nedenle, örneğin yönlendirilen ve planlanan ekonomi liberalizmin yerini alır. Ancak bu alanda bir başka daha ince, bütünleyici bir hareketi görüyoruz. Ekonomik teknik, doğal olanı entegre etmekten çok elimine etme eğilimindedir. (Bu anlamda, fiziksel tekniklerin eylem biçimine yaklaşır. François Perroux'un planlama eleştirisi de, rasyonellik eksikliğine göre, planlamanın ekonominin serbest mekanizmasına uymak veya yorumlamak yerine onu bastırdığı gerçeğine dayanıyor. Perroux'a göre, uymak ve yorumlamak ekonomik tekniğin ideali olmalıdır).

Ancak doğal olan entegre edildiğinde doğal olmaktan çıkar. Teknik topluluğun bir parçasına dönüşür. Mekanizmanın bir unsuru, rolünü oynaması gereken bir unsur, başka birşey değil. Bu rol, önceden çizilmiş olabilir. Servomekanizmalarda olduğu gibi, böyle olduğu zaman bile, tekniğin gelişmesi öngörülmeyen unsurları devreye sokar, işlemin önemli bir kısmını do-

ğal anlamda bırakır, ama yine de entegredir.

Bu entegrasyonda kötü bir şey mi var diye sorulabilir bana. Bir değer yargısı ifade etmiyorum. Yaptığım, aslında genel bir eğilimi, sosyolojik bir akımı, izleyerek kendi kararlarına göre davranan insanların özgürce davrandığını ama bir kere sisteme entegre olunca aynı eğilimin özünde ve açıkça zorunlu hale geldiğini kaydetmekten ibaret. Zaten varolan ama gizli (şimdilerdeyse modern tekniklerin açığa çıkardığı) bir mecburiyete uyduğu için insanın özgürlüğünü bu entegrasyondan önce bile kaybedip kaybetmediği sorulabilir. Sırf bu mecburiyet tanındığı ve ders kitaplarında yazıldığı için insanoğlu eskisinden daha sınırlanmış mıdır? Açıkça öyle görünmüyor. Eylemlerimize dair sırlarımızın birkaç kişinin tekelinde bulunmasının (teknik araçların kontrolünü kazanan da her zaman az sayıda insandır) temsil ettiği tehlikeye atıfta bulunmadan bile, sırf yazma eylemi bile insanın mecburiyetini değiştirir. Sosyolojik ve ekonomik dünyada sonuç, çoktandır tanınan ahlâktan yasaya geçişle karşılaştırılabilir. Burada da yaptırımların belirleyici olduğu anlaşıyor. Manevi yasayı ihlal etmenin, sosyolojik bir eğilimi reddetmenin veya doğal ekonomik yasaya uymamanın yaptırımı nedir? Devletin ve planın yasasına meydan okumanın yaptırımı nedir? Fark açık değil mi? Kaybedilecek olan insanın özgürlüğünün, riske girme özgürlüğünün, hatta ölüm cezasıyla kumar oynama özgürlüğünün tamamıdır. Bu özgürlük kaybında, tekniğin bizi sürüklediği inişli yolu görüyoruz.

İktisadi İnsan

İşi aşırı dramatize etmeyelim. Teknik hareketin hedefi insanı ölüm cezasına sürüklemek değildir. Şükür ki hedefi daha hafif. Ölüm cezası yalnızca küçük bir şey. Varlığı, tekniğin bir geçiş aşamasında olduğunu gösterir. Doğa yasasının teknik yasaya dönüşmesi, insanoğlunun şekillenmesiyle beraber olur. Olacak olana adapte olur, onunla uyumlulaşır insan. Sosyal bireysellik, ekonomik liberalizme tekabül ediyordu. İktisadi insan da planlı ekonomiye tekabül ediyor. İktisadi insanın liberal dönemin ve ilk iktisadi teorisyenlerin bir ürünü olduğunun bilincindeyim, ama sorun problemi anlamaktır. İktisadi insan kavramı

genellikle tümüyle teorik bir konsepte atıfta bulunuyordu. Liberaller için iktisadi insan, iktisadi sorgulamanın taleplerini tatmin etmek amacıyla yapılan bir soyutlamaydı. Kavram, işe yarayan bir hipotezdi. İnsanın reddedilmeyecek şekilde sahip olduğu ve kendisini üretici-tüketici olarak ekonomik boyutuna indirgeyen kesin insani özellikleri atarak oluşturuldu bu kavram. Bu soyutlama, 19. yüzyılın başlarında cari olan ve ancak ikiye bölünmüş olarak karakterize edilebilecek bütün bir antropolojiye denk düşüyordu.

Bu insan anlayışının değişken bir tarihi var. Jean Mérigot'nun iktisadi insan hakkındaki araştırmaları, şimdinin doktrin ve iktisat teorisi açısından bu soyut basitleştirmenin iki nedenle artık kabul edilemez olduğunu göstermeye çalışıyor. Birinci olarak, insanoğlu bir bütündür ve bu bütün o analiz edilme eyleminde değişmektedir. İkinci olarak, ekonomik olgular, insanoğlunun bütünlüğüyle orantılı olarak davranır, tepki verir. Sonuçta, Mérigot'ya göre, bu tek yanlı bakışla tatmin olmak mümkün değildir. Fakat tüm bunlar, tamamen entelektüel bir düzlemde kalmaktadır. Mérigot'nun tarif ettiği "ilerleme" de ancak politik ekonomi ders kitaplarında bulunabilir. *Homo economicus*'un (iktisadi insan) ölü olduğuna ilişkin belli yazarların gösterdiği büyük tatmin tamamen teorik kalmaktadır.

Kendi adıma, bir başka gelişme dizisinden bahsetmeliyim. Teknik, bilhassa da ekonomik teknik, insanlarla ders kitaplarında değil nefiste karşılaşır. Çağımıza egemen görünen gerçeklerden biri de, ekonomik teknik ne kadar gelişirse, soyut iktisadi insan anlayışını o kadar gerçeğe dönüştürür. Hipotezden ibaret olan, cisimleşmiş realiteye dönüşür. İnsanoğlu, ekonomik çevrenin baskısı altında yavaş yavaş değişiyor. İnsan, liberal iktisatçının kurguladığı karmaşık olmayan yaratık haline gelme sürecindedir. Tamamen teorik imajdan cisimleşmeye geçiş bizi burada ilgilendiren şeydir. Bu geçiş, teorik iktisatçının insanın gerçek karmaşıklığını hesaba katmaya başladığı bir zamanda gerçekleşiyor. Ancak öyle bir karmaşıklıktır ki bu, şimdiye kadar hepten kaybetmediyse bile kaybetme sürecindedir. Sonuçta modern iktisatçı hâlâ bir soyutlama hakkında teori kurma riskini taşımaktadır. Çünkü ya felsefi olarak tasavvur edilen insandan ya da bir tarihsel veya geleneksel imgeden sözediyor-

dur. Bugünün insanından, onda kendi yüzlerimizi bulmaya veya kendi kaderimizin önceden canlanmasıyla karşılaşmaya katlanamadığımız için tanımaya cesaret edemediğimiz insandan sözetmiyor.

Ekonomik faaliyetin o indirgenmiş şeması olan iktisadi insan, 19. yüzyılın ikinci yarısında ikili bir hareket tarafından formüle edildi. Birincisi, tüm insanların çok büyük ölçüde ekonomik ağ içine çekilmesiydi. İkincisiyse, ekonomik olan dışındaki tüm insan faaliyetlerinin ve eğilimlerinin gözden düşmesiydi. Böylece insanın üreten-tüketen yüzü değer kazanırken diğer yüzleri giderek törpülendi. İnsanın bu indirgenişi, muzaffer *burjuvazinin* hükümranlığı altında tamamlanan ilk hareketti. Bu dönemde paranın elde ettiği hakim önemi açıklamak suretiyle hatırlatmak pek gerekmez. Ekonomik ve toplumsal yapıda, iş aleminde, özel yaşamda her şey para ile oluyordu. Parasız hiçbir şey olmuyor; her şey onun aracılığıyla oluyordu. Tüm değerler, sadece teorisyenlerce değil uygulama tarafından da, para değerine indirgenmişti. Tek önemli insan meşgalesi, para kazanmak gibiydi. Ve bu durum, aslında insanın ekonomiye tesliminin, dışsal teslimiyetten daha ciddi bir içsel teslimiyetin simgesiydi. İlkel insan için de avcılık ekonomik teslimiyeti temsil ediyordu ama bu teslimiyet daha ziyade sihirli ve erkekçe bir davranıştı. 19. yüzyıldaki burjuva egemenliği rasyonel bir egemenlikti. Tüm romantik hevesi dışlıyordu. Cennetin değil, dünyevi gücün peşindeydi. Geçip gitmekte olana şaşkınlıkla bakarak, yeni keşfedilen ekonomik güçleri kendi tercih araçları olarak aldı. Ancak bu araçları kullanmak, onlara teslim olmak demekti. Burjuvazi kendisi teslim oldu, herkesi de teslim olmaya zorladı. Dünya iki sınıfa bölünmüştü: ekonomiyi yaratan ve ödüllerini biriktirenler; ve ona teslim olan ve zenginliklerini üretenler. Her iki sınıfa da ekonomi tarafından hükmediliyordu. Burjuvazi, iki koldan bir saldırıyla, değerlerinin bütünlüğünü tüketerek insanı ekonomik güce boyun eğdiren bir ekonomik ahlâk geliştirdi. Nihayetinde yeni burjuva ahlâkını çökertmesi mukadder, ekonomik olanın önceliğine dokunmayan bir yeni bir manevi durum yaratıldı.

Burjuva ahlâkı esas itibariyle bir çalışma ve meslek ahlâkıydı. Çalışma arındırır, yüceltir. Bir erdem ve çaredir. Hayatı ya-

şamaya değer kılan tek şey çalışmadır; Tanrı'nın ve ruhun yaşamının yerini alır. Daha belirgin olarak, Tanrı'yı çalışmayla özdeşleştirir. Başarı bir kutsiyete dönüşür. Tanrı, iyi çalışanlara para dağıtmak suretiyle mutmain olduğunu ifade eder. Tüm erdemlerin bu birincisi önünde tüm diğerleri sönüp gider. Tembellik eğer tüm kötü alışkanlıkların anasıydıysa, çalışma da tüm erdemlerin babasıydı. Bu tavır o derece ileri götürüldü ki çalışmanın dışında her erdem ihmal edildi.

Yetişkin burjuvazi için bir meslek icrasının, gençlik içinse bir meslek seçimi ve ona hazırlanmanın tek önemli şey olması anlaşılabilir. Büyük ailelerde bir tür ekonomik alın yazısı yazılıyordu. İnsanın kaderi, para kazanma veya kazanamama etrafında dönüyor gibiydi. Burjuvazinin bakış açısı böyleydi/böyledir.

Proletarya için sonuç yabancılaşmaydı, ki bu da ekonomik olanın insanoğlu üzerindeki kontrolü anlamına geliyordu. Proletaryada, tüm insani içeriği ve gerçek özü boşaltılan ve ekonomik gücün egemenliğine girmiş insanları görürüz. Proleter, sadece burjuvazinin hizmetkârı olduğu için değil insanın durumuna yabancı hale geldiği için de yabancılaştı -ekonomik makinelerle dolu, bir ekonomik düğmeyle çalıştırılan bir tür otomasyon hali. Oysa insan doğası böyle bir durumu uzun süre tolere edemez. Bunu yaratırken burjuvazi kendi sisteminin ölüm emrini imzalıyordu. Yabancılaşmış insanın manevi durumu devrimi işaret eder; umutsuzca boyun eğişi de devrimci mitosun yaratılmasını talep ediyordu. Ekonominin insana önceliğinin (ya da insana ekonominin egemen olmasının) sorgulanacağı düşünülebilir. Fakat ne yazık ki idealize edilen değil gerçek proletarya tamamen burjuvaziyi devirmeye ve para kazanmaya yoğunlaştı. Bu devrimi kazanmak için proletaryanın aracı sendikadır. Sendika da üyelerinin devrimci isteklerini tatmin etme, tümüyle ekonomik nesneler açısından iradelerini tüketme sürecinde onları ekonomik işleve çok daha yakından teslim etmektedir.

Burjuvazinin kendisi de zemin kaybediyor ama sistemi ve insan anlayışı kazanıyor. Proletarya için -burjuvazi için de- insan üretim ve tüketim için bir makineden ibarettir. Üretmek zorundadır. Tüketmek için de aynı zorlama altındadır. Ekonominin kendisine sunduğunu emmek durumundadır. Gerçekten, ta-

rihte benzeri olmayan bir mal tüketimi ışığında, aşırı üretim krizlerini yetersiz tüketim krizleri olarak açıklamak komiktir.

İnsan hayatının çalışmaya indirgenmesinin gerekli muadili, oburluğa indirgenmesidir. İnsanın halen belli ihtiyaçları yoksa, yaratılmalıdır. Önemli kaygı, insanın ruhsal ve zihinsel yapısı değil, yeniliklerin ekonomiye üretme imkanı sağladığı her bir ve tüm malların kesintisiz akışıdır. İnsan ruhunun ölçüsüzce öğütüldüğü yerde gerçek mesele propagandadır. Reklama indirgenen propaganda da mutluluğu, anlamlı hayatı tüketimle ilişkilendirir. Her kimin parası varsa sahip olduğu paranın kölesidir. Her kimin de parası yoksa, onu elde etmek için delice bir tutkunun esiridir. İlk ve en büyük yasa tüketimdir. Böyle bir hayatta bundan başka bir dürtünün kıymeti harbiyesi yoktur.

Bu özet tarif, insanoğlunun kendisinin iktisadi insanın yakından ilgili iki değişkenine indirgenmesine imkan tanıdığı sübjektif ve tutarsız yolu hemencecik kavramamızı sağlar. Diğer tüm boyutlar bu idealleştirilmiş konseptte dışlanmaktadır. Para temel şeydir; kültür, sanat, moral ve ahlâk, birer şaka olup ciddiye alınmamalıdır. Bu noktada, burjuvazi ile komünistler arasında yine tam bir fikir birliği vardır.

Burada tanık olduğumuz olgu, klasik iktisatçıların varsaydığı iktisadi adamın gerçekte doğuşudur. İnsan esasen *homo economicus* değildir. Ancak konsept görece basittir; ekonomik olayların her zamankinden fazla baskısı, bu vazgeçilmez maddi alt katmanı elde etmek amacıyla insanı bu hadde fabrikasının içine atmayı gerekli kılmıştır. İşlem her zaman kolay olmamıştır. Kimi zaman makine sıkıştı. Burjuvazi manevi hayatı elimine etmede tamamen başarılı olamamıştı. İşçi sınıfında, yüzyılın dönüşünde gerçek bir manevi hayat gelişti. Hadde fabrikasıyla karşılaştırıldığında Rimbaud'lu edebiyat, Van Gogh'lu resim hayli cezbediciydi. En azından kendisinin iğdiş edilmesinden hoşnut olmayan insan, tümü değilse bile, verilmiş sözler tutulmayıp ekonomik krizler yeni nimetleri hep tehlikeye düşürdükçe, daha da hoşnutsuz kaldı.

Bu gelişmenin ikinci aşaması, insanoğlunun ekonomik alanın kendisinde manevi tatmin bulma girişimidir. Karl Marks, burjuvaziden devralarak ve onun işini devam ettirerek kuşatıcı manevrayı gerçekleştirdi. İnsani ve manevi yaşam düzleminde

Marks, sadece biçimsel anlamda değil derin anlamda burjuva düşüncesinin sadık bir temsilcisiydi. Burjuvazi düşüncesini bir Thiers veya Guizot tarzında temsil etmedi. Ama ideolojik açıdan materyalist pratik açıdan daha bir öyle olan, ortalama insanın cari düşüncesini temsil ediyordu. Marks, burjuvazinin kaybetme sürecindeki (buna inanıyordu) durumundan getiri sağlamaya çalıştı. Ortaya çıkan proletaryanın manevi gücüne ekonomik gücü kattı. Devrimi ve de tüm hayatı ekonomik dünyaya entegre etti. Teorik ve bilimsel olarak kendi asrının tüm insanlarının duygularını kutsayarak diyalektiğin prestijiyle donattı. Proudhon ve Bakunin, manevi güçleri ekonomik düzenle rekabet içine sokmuşlardı. Onlara karşılık Marks, burjuvazinin ekonomik olanın önceliğine dayanan düzenini onayladı. Ancak, sadece tarihsel bir öncelik olarak değil insanların kalbindeki bir öncelik olarak. Eğer ekonomik koşullar değişirse, insanlar da değişir. Marks, berbat kamulaştırmadan bir başarı çıkardı. Baskıdan ortaya çıkan manevi kaynaklar zalimin hizmetine verilecekti –gerçekten burjuva zalimin değil, ekonomik zalimin hizmetine. (Bana ait *Présence au monde moderne* adlı çalışmada, devrimci fikrin bu değişimini inceledim).

Bu ikili hareketin ikinci kanadı, yani insanın ekonomik güce teslimiyeti, tüm insanlar için sözkonusu değildi. Yalnızca, *homo economicus*'un temsil ettiği sübjektif yaratıştan kaçmaya cüret edenler için geçerliydi. Bu kavramın belli düşünce biçimleri, toplumsal koşullar ve doktrinler tarafından nasıl yavaş yavaş ve dolaylı olarak meydana getirildiğini inceleye gelmekteyiz. İlerleyişi sinsice, bazen de el yordamıylaydı. Fakat birey, bundan kaçınmak için hâlâ belli imkanlara sahipti. Kaçış deliği dardı, giderek de darlaşıyordu. Kimi zamana kaçış sadece rüyalarda görülüyordu. Şiir bu amaç için faydalıdır. Mesela Rostand, manevi olan illüzyonunu vererek *homo economicus*'a sadakatle hizmet etti. Péguy de yazılarında değil ama hayatında, bütün insanın hâlâ mümkün olduğunu gösterdi. Çevrenin daha sınırlayıcılaşmasıyla orantılı biçimde ekonomik dünya tamamlanmaya yaklaştı. Yaşamak için çalışmanın dışında başka birşey yapmak herkes için giderek daha da zorlaştı. Ancak ne için? Tamamen tüketim için. Boş vakit insana veriliyordu ama yalnızca tüketicinin boş zamanı. İnsanın birincil işlevleri olan

yaratma, ibadet etme, hakemlik etme, maddi eşyaların yükselen dalgasında kayboldu. Belirleyici işlemi başarmak için koşullar nihayet elverişliydi. Teknik, çevreleme hareketini tamamlayarak iktisadi insana son rötuşları yaptı –olanı olması gerekene dönüştüren ve değişmeyen yöntemi uyarınca. Artık spontane bir hareket değildi teknik. İhtiyaç duyduğu ekonomik insanı şekillendirmeye yönelik planlı bir eylemdi.

Ekonomik tekniğin, sözgelimi planlamanın, başarılı olabilmesi için insanlar ihtiyaçlarını gidermek zorundaydı. Tek başına teknik diye bir şey yoktur. Önünde durulamaz ilerlemesinde teknik, bireyi (ki o olmaksızın bir anlamı yoktur tekniğin) kendisine eşlik etmeye zorladı. Bu nedenle, iktisat yalnızca bir doktrin iken işe yarayan bir hipotez olan ekonomik insan, realite olmaya *zorlandı*; realite ise teknikleşiyordu. İncelemiş olduğumuz tarzda hazırlanmış olan bu değişim, tamamen tekniğin bir ürünü değildi; teknik onda istediğini buldu. Stalin ve liberal iktisatçılar insanı "sermaye" olarak görüyordu. Jacques Aventur'ün gösterdiği gibi, teknik açıdan insana sermaye olarak kıymet verilmesi gerekir. Bu kavramın önünden geri çekilmek, duygusal bir tepkiden başka bir şey değildir. Ortalama insani üretim maliyetleri ve insanın kazanç elde etmek yeteneğinin tam hesabının yokluğunda ekonomik teknik için bir verimlilik mümkün değildir. İnsan sermaye*dir* ve bu role mükemmel bir şekilde adapte olmalıdır. Teknik tarafından insanın rolü için eğitilmesi amacıyla önerilen eylemler, iki farklı kategoriye düşüyor. Birincisi esasen ekonomiktir ve insanlar hakkında acil ve doğrudan eyleme yol açmaz. Diğer yandan ikincisi, çeşitli özel tekniklerin kombinasyonunu ve onların insan hayatına müdahalesini işaret eder.

Birinci kategoride, iki kavramın, yani üretici ve tüketicinin birliği bulunmaktadır. Geleneksel olarak ikisi arasında bir ayrım yapılmış olmasına rağmen, planlama onları bir araya getirir. İnsanın bu sayede belli bir birliğe kavuşturulduğu doğrudur ama yeni realite her şeyi kapsamaktadır. Tüm insan işlevleri, "üretim-tüketim" kompleksinde seferber edilir. Bu birlik restorasyonu bir anlama ileri bir adımdır, çünkü üretim ve tüketimin birbirlerine mükemmelen adapte olduklarını, iki korelatif ve bağımsız işlevin artık liberal kapitalizmdeki gibi ayrılamaya-

cağını savunur. Ancak bir anlamda birliği restore eden şey, bir başka anlamda da tüm insanı sınırlamayı temsil eder. Teknik dengede olabilmek için insan başka hiçbir şeyle değil ama teknik realiteyle yaşayabilir ve tekniğin kendisi için tasarladığı sosyal boyutlu şeylerden kaçınamaz. İhtiyaçları ne kadar fazla açıklanırsa, teknik kalıba o kadar entegre olur. İhtiyaçlarına saygı gösterildikçe insanın teknikleştiğini iddia etmek çelişkili görünebilir. Fakat tekniğin kendisi ona ihtiyaçların bireysel olmadığını, veya daha kesin bir ifadeyle, bireysel ihtiyaçların ihmal edilebileceğini öğretir. Tekniğin ihtiyaçlar olarak öngördüğü şeyler, istatistiklerin ortaya koyduğu sosyal ihtiyaçlardır. Teknik, sadece insanın sosyal ihtiyaçlarını hesaba katabilir ve katacaktır. Kuşkusuz, bireysel ihtiyaçların varlığını kimse reddetmiyor. Ancak, tüm insani güçler sosyal ihtiyaçları tatmin etme işi tarafından çekilirken; bu güçler eğitimi, oryantasyonu, uygun çevreyi, ve hijyeni içerirken; aynı zamanda sosyal ihtiyaçların tatmininde gerekli mallar çok sayıda ve kolay elde edilirken bireysel ihtiyaçları tatmin edenler kıt ve zor bulunurken, bireysel ihtiyaçların varlığını önleyen hiçbir şey yoktur demek katıksız ütopyacılıktır. Tam aksine, insan doğası bunu yapar. Teknik, ihtiyaçların sosyalleşmesini gerektirir, zira sadece sosyal ihtiyaçları hesaba katar. Bu, teknik araştırmaların neden giderek objektif değer kriterlerine göre hareket etmeye zorlandığını açıklamaktadır. Objektifleştirilmiş olan değerin ölçüsü, insanı ekonomik durumuna daha iyi entegre eder. İnsanoğlunun ekonomik değerine dayanan kesin kurallar belirtildiği zaman bir hiyerarşi daha iyi kurulabilir.

Doğrudan doğruya insana yöneltilen ve onu değiştiren ikinci bir teknik eylem kategorisi, şimdi söylediklerimizi kuvvetle teyid etmektedir. Planı yerine getirmedeki küçük payıyla (tekniğin kendisine tahsis ettiği işlemin bu kısmı, kendi başına önemsiz olsa da bütün için vazgeçilmezdir) katkıda bulundurmak için üretici kimliğiyle bireye etki etmek gerekir. Yüzlerce işçinin işlemleri, tek bir birey tarafından yapılan işe matematiksel bir kesinlikle bağlıdır. Aynı tekniğe tabi olan tüm işçilerin sorumluluğu kesindir. Bu ortak sorumluluk adına her işçinin bu görevi kişisel adanmışlığı gerektiren bir tür şevkle ve layıkıyla yapması her işçi için bağlayıcıdır. İnsan ilişkileri tekniklerinden de-

ğişik propaganda tiplerine kadar bu adanmışlığı zorlamanın teknik araçları iyi bilinir: şok tugayları, Stakhavonizm (SSCB'de ödüllendirmeler yoluyla bireysel verimliliği artırma yöntemi), sosyalist rekabet filan. Bu teknik araçların incelenmesi, ekonomik alan hakkındaki incelememizin dışında kalmaktadır. Fakat, bu araçlar olmadan gerçekleştirilemeyen ekonomi teknikleriyle yakından ilgili olduklarını da kaydetmek gerekir.

Benzer şekilde, tüketici kimliğiyle de bireye baskı uygulamak mümkündür. Ana hatlarıyla burada sorun, insan ihtiyaçlarını planlamanın icapları uyarınca modifiye etmektir. Tüketici olarak insan üzerinde etkili olan sınırlamalar, üretici olarak üzerinde etkili olanlar kadar keskin ve merhametsiz değildir. Göstermiş olduğum üzere, sosyal ihtiyaçların zamanımızda neredeyse tüm insanlar arasında kendilinden yaratılması, ekonomik tekniklerin uygulanmasını haklı gösterir. Fakat planlama hem ihtiyaçları hem de teknik verileri tatmin etmek durumunda olmasına rağmen, ikisi arasındaki iletişimin mükemmel olacağı hiç de kesin değildir. O halde gerekli olan küçük bir ayarlamadır. Herşeyden önce burada sadece sosyal ihtiyaçlar sözkonusu. Bireylerin canlarının sıkılması için küçük bir neden var. Sosyolojik bir akım modifiye edilecektir, ama bireyin bilinci değil. Ayrıca, bu amaca matuf araçlar bizleri temin etmeli değilmidir? Teknikler ne kadar gelişirse, o derece dikkat çekmezler. Polisin kullanımı, hatta Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarındaki gibi kıtlık gibi radikal araçların kullanımı, belli bir teknik kusuru ve inceliği gösteriyor.

Gerekli ayarlamalar, fiyat manipülasyonu ve halkla ilişkiler yoluyla gerçekleştirilir. (Psikanaliz, ihtiyaçların halkla ilişkilerin etkisiyle değişebilirliğini göstermiştir). Aynı etkiler burada, liberal ekonomide işledikleri gibi, sosyal ihtiyaçlarda da çalışmaktadır. Tek fark, bu araçların oryantasyonunda ve onları kullanan kişidedir. Bilimsel ve amaçlı kullanım, sistematik ve kesin biçimde iktisadi insanı doğurur. İktisadi insan da en sonunda "ihtiyaçlar- ürün kompleksi"nden başka bir şeye dönüşmez. Fakat insanoğlu artık bundan herhangi bir endişe duymaz. Çünkü ekonomik tekniğin neredeyse büyülü sonuçları mükemmel ayarlamadan gelmektedir. Kapitalizm yönetiminde spazm nöbetleri, irkilmeler ve sistemin manevi tatminsizliği

yüzünden acı çeken insan, komünist bir rejimde korku ve sınırlamalar nedeniyle acı çeken bireyler, her iki rejimde de teknik üstünlüğü ele geçirince bu adaptasyon ile kendilerini bu acıdan kurtulmuş bulurlar. Her iki durumda da insanın manevi ihtiyaçları kısmen propaganda tarafından tatmin edilmekte; her ikisinde de teknik onların aktif katılımını ister. Daha zeki olmasını bile ister. Teşkilatına ve makineye daha hizmet edebilsin diye. İnsanın mekanik tiranın basit bir kölesi olduğu aşama geçilmiştir. İnsanın kendisi makineleştiğinde, bilinçsizliğin şahane özgürlüğüne, makinenin kendisinin özgürlüğüne ulaşır. İnsandan manevi ve ahlâki bir hayat istenir, zira makinenin öyle bir hayata gereksinimi vardır. Amoral ve asosyal insanlarla hiçbir teknik mümkün değildir. İnsan kendini sorumlu hisseder, ama öyle değildir. Bir nesne olarak görmez kendini, ama öyledir. Ekonomik dünyaya çok iyi asimile edilmiştir; *homo economicus*'a indirgenerek ekonomik dünyaya çok iyi adapte edilmiştir. Kısacası, öylesine iyi şekillendirilmiştir ki kişisel hayatın görünümü onun için kişisel hayatın realitesine dönüşür.

Yani, ekonomik tekniklerin gelişimi, manevi olanı biçimsel olarak tahrip etmez, daha ziyade onu Büyük Proje'nin (Grand Design) gerçekleşmesine tabi kılar. Bu şekilde, artık iktisadi insan hipotezine ihtiyaç yoktur. İnsan hayatının tümü ekonomik tekniğin bir fonksiyonuna dönüşür. Gerçekleşmesinde, tekniğin kendisi de şimdiye kadar klasik iktisatçıların ürkek hipotezlerini aşmıştır. İnsan kendini giderek daha özgür bilir, zira teknik tüm doğal güçleri yoketmiştir ve bu şekilde de ona kendi kaderinin efendisi olma hissini vermiştir. Gözlerimizin önünde yaratılmakta olan; yapay cennete girmek üzere doğru biçimde şekillendirilmiş; kendisi için buyurduğu araçların ayrıntılı ve gerekli ürünü yeni insan. O insan benim.

— o —

4. BÖLÜM

TEKNİK VE DEVLET

TEKNİK VE DEVLET

Önceki bölümde tarif edilen hantal ekonomik organizasyon, bir siyasal tekniğin kurulmasını gerektirir. Başka hiçbir şey, ekonomik politikanın kararlarını yönetemez. Burada, devletin bir yön ve temel verebileceği ekonomik planlamadan bahsetmiyorum yalnızca. Ekonomik tekniğin tümü, şu ikilemle yüzyüzedir: ya, devletten yalnızca kendisini etkili kılabilecek o tasdiki alır ya da sırf bir soyutlama olarak kalmalıdır ki alıcısı olmayan bir tekliftir bu. Fakat, böyle asil bir büyük yapının bir soyutlama olarak kalabileceğine kim inanır ki? Her halükârda, müdahale etmekten daha iyisini istemeyen bir kurum vardır ki o da devlettir. Fakat bu durumda devletin kendisi teknikleşecektir.

Devletin Teknikle Buluşması

Kadim Teknikler. Devlet, teknikleri şu veya bu şekilde hep kullanmıştır. Yeni değildir bu. Ancak, devletin sınırlı işlevlerine tekabül eden tekniklere, o zamana dek yalnızca sınırlı alanlarda rastlanıyordu. Devlet tarafından Fransız Devrimi arifesinde kullanılan teknikleri kısaca ele alalım.

Her şeyden önce bir askeri teknik vardı. Bu teknik o zaman bile ileri bir sistemi temsil ediyordu. Pek çok açıdan büyük bir gelişme katetmişti ve geleneksel katılıkların gevşetilmesini içeriyordu. Mesela tahkimat sanatında ve her şeyden önce de tak-

tikte büyük bir gelişme olmuştu. Lojistik, askere alma ve askeri hastaneler, hepsi bir gelişme yaşamıştı. *Mémoire sur le recrutement* adlı çalışmamda, Le Tellier ve Louvois'un konu hakkındaki incelemelerinin başarısız kalıyor, çünkü sivil ve askeri idareyi birbirine karıştırıyor.

Lojistikte ve ilgili alanlarda Fransa en yüksek gelişmeyi göstermişti. Taktik, 18. yüzyılda olağanüstü bir atılım yaparak, Büyük Frederick yönetiminde son derece hassas bir tekniğe dönüştü. Frederick'in anlayışına göre, savaşlar belli hareketlerin yapılmasıyla, asgari çarpışma ve asgari asker kullanımıyla kazanılacaktı. Konum ve harekette yetenek, düşmanı mutlaka telsime götürecekti. Guglielmo Ferrero'ya göre, araçlar ekonomisi ve neredeyse garanti başarı, o zaman bile çok gelişmiş bu tekniğin karakteristiklerindendi.

Bununla birlikte, halka dayalı orduları ve zorla kitlesel asker toplamayı getirmesi yoluyla Fransız Devrimi, taktik tekniğinde belirleyici bir gerilemeye yol açtı. Devrim'le birlikte taktikler, belirsizliğe gömüldü. Askeri strateji ve ilgili hizmetler gelişti, sayısız tekniği doğurdu. Fakat taktik bilimi atıl kaldı. Sonuçta, modern savaşlarda muazzam sayılarda insan kitleleri ve maddi araçlar kullanılmakta; çoğu kere belirsiz bir sonuç için feda edilmekte. Bunu telafi etmek için, tıp ve levazım hizmetlerinin emrinde, teknik gelişmeler sonucunda büyük bir verimlilikle işleyen çok geniş bir aygıt var. (Amerikan Ordusu 1944'te bunun en çarpıcı örneğiydi). Sözgelimi, büyük savaşların şimdiye kadar heryerde ayrılmaz parçası olmuş salgınlar, son iki savaşta kurbanlar doğurmadı –1918-19 yılı hariç. Bir bütün olarak ve çeşitli biçimleriyle askeri teknik, çok eski bir tekniği temsil etmekte; şu an için de tamamen devlet tarafından yerine getirilmekte, onun çalışanları tarafından tasarlanmaktadır.

Maliye işlevine tekabül eden bir *maliye tekniği* de aynı şekilde gelişmiş, Devrim dönemine gelindiğinde çok mesafe katetmiş görece yüksek bir gelişim göstermişti. Aslında tüm teknikler içinde maliye tekniği en süratle gelişendi. Artık daha fazla gelişmenin gerekli olmadığının düşünüldüğü bir aşamaya varılmıştı. Devlet burada da esas ittirici kuvvetti. 4. Philip, bir dizi maliye tekniği başlatmıştı ki bunlar 14. ila 16. yüzyıl arasında tamamlandı. Philip'in yenilikleri arasında çift girişli muhasebe,

bütçe yönetimi ve tahmini, bütçe ile hazine hizmetlerinin ayrılması ve borç yönetimi teorisi vardı.

Ancak devlet, maliye teknikleri meselelerinde özel bir rol oynamadı. Aynı zamanda tüccar olan ve geliştirilmesine katkıda bulundukları bir ticaret tekniğini kendi hedefleri için kullanan finansörler vardı. Fakat devletin rolü özel olmamasına rağmen belirleyiciydi. Devletle bağlantılı olaraktır ki bu teknikler zirvelerine ulaştı. O zamana dek katedilmiş ilerlemeden sonra sistem daha fazla gelişmeden pek etkilenecek gibi görünmüyordu. Napolyon'un reformları belli önemsiz değişikliklerle ve düzensizleşmiş kimi özellikleri diriltmekle sınırlıydı. Genel olarak, mali teknik ne idiyse öyle kaldı. Nesneleri (vergiler) ile organların (yönetimler) derinden altüst olduğu doğrudur. Ama, layıkıyla söylemek gerekirse, bu iki unsur maliye tekniğini temsil etmiyordu. Tekniğin kendisi de, rasyonel ve genel bir sistematizasyon bu alana nüfuz etmeye başlarken, bu yüzyılın başlarına kadar tatmin sağlamaya devam etti. Fakat teknik, hâlâ öylesine iyi tasarlanıyordu ki değiştirmek çok zordu/zordur. Başka tekniklerle artık bağdaşmadığını, yavaşlatıcı bir etkisinin bulunduğunu herkes kabul ediyor. Fakat bizzat o direnç gücü mekanizmasının mükemmelliğini gösteriyor. Gerçek bir değişimin en azından iki gerekli koşulu vardır: maliyenin genel ekonomiye entegrasyonu ile kamu maliyesi kavramının dönüşümü. Şimdi karşı karşıya bulunduğumuz problemler bunlardır.

Adaletin işlemesi hızla bir hukuk tekniği doğurdu. Mali teknikten daha az kesin ve katıydı bu, çünkü ideolojik ve insani faktörler bunda hep önemli bir rol oynadı. Bu nedenle, hukuk tekniği bir bütün olarak hukuku ele geçiremedi. Roma döneminden sonra adalet ile teknik arasında belli bir çatışma devam etti. İncelediğimiz dönemde de bu çatışma kemikleşmiş görünüyor. Bu sorunu tüm karmaşıklığıyla bilahare ele alacağım.

İdari işleve bir idari teknik uygun düşüyordu. Fakat bu teknik, sıraladığım ötekilerden daha az belirgin tanımlanmıştı. Hukuk ile hukuk tekniği arasındaki ilişkide olduğu gibi, insan unsuru nedeniyle idari teknik belirsiz bir dönemi temsil ediyordu. Tarihin seyri boyunca devlet hiçbir zaman isteklerini tekniklere dönüştüremedi, yani onları verimlileştiremedi. 14. Louis mutlak bir monark tarzını benimsedi ama tebasını kendi iradesine

iyi tanımlanmış herhangi bir şekilde itaat ettirecek pratik araçlara sahip değildi. Ne polisi vardı ne de idari kadrolara sahipti. Tüm yapabildiği, birkaç kişiye baskı uygulamak, onlardan örnekler çıkarmaktı. Ancak terör, yalnızca istisnai bir teknik araçtır. Tüm Fransız idari sistemi, sırf ampirizme dayalıydı. Napolyon, idareyi rasyonel bir şekilde sistematize etmeyi ve teknik bir organ yaratmayı başardı. Ama etkin bir eylem sağlayacak bir araç hâlâ yoktu. Gerek maddi alt katmanların gerekse yöntemin yokluğunda nasıl olabilirdi, anlamak da zor. Maddi alt katmanların çok basit bit örneği, iletişim aracıdır. Paris'teki merkezi yönetimin emirlerinin Marsilya'ya ulaşması en azından sekiz gün sürerken teknikleşmiş bir idareye sahip olmak pek de mümkün değildi. Her tür yerel serbesti, bu gecikmelerce teşvik ediliyordu. Yönteme gelince, yönetilen insanlara ilişkin olarak idarenin nasıl davranması gerektiği bilinmiyordu. Yalnızca gücün sınırlanması biliniyordu; bu bile sadece ampirikti. Benzer şekilde, kendilerine itidalin uygulanacağı insanların seçimi, rasyonel bir özenle yapılmıyordu.

19. yüzyıl sonuna doğru çok daha teknik nitelikli organizasyon ve idari eylem kuralları ortaya çıkmaya başladı. Bunlar, idare hukukunun içeriğini oluşturdu. Kamu işlevi, merkezileşme ve ademi merkezileşme kavramları filan daha kesin çerçeveler kazanmaya başladı. Ancak bu kavramlar hâlâ sadece teorileri temsil ediyordu. Bununla birlikte buradan, büyük insan kitlelerinin varlığının gerektirdiği teknik gelişmeler çıktı. Ama bu teorilerin dikte ettiği eylemler hâlâ büyük bir tercih serbestisi sunuyordu. Tecrübe etmek sadece küçük bir ölçekte mümkün olduğu için gerçekte hangi yöntemin en etkin olduğu noktasında bir kesinlik yoktu. Bu teorik alanda, tüm tercihler ve tüm argümanlar hâlâ mümkündü. İdare hukuku, radikal ve tartışmasız biçimde hâlâ en iyi sistem değildi. Bu nedenle, 20. yüzyılın başlangıcında idari tekniğin henüz varolmadığı söylenebilir.

Son olarak, devlet, siyasi bir fonksiyon da icra ediyordu. Tüm diğer fonksiyonların kendisinde toplandığı, dış ve iç meselelere ilişkin genel bir istikamet işleviydi bu. Fakat Devrim arifesinde bu siyasi fonksiyon emekleme aşamasındaydı. Siyasi teknik denebilecek türden bir teknik yoktu; "gizli diplomasi"ye bir teknik demek pek mümkün değildi. Politika, bir içişleri ba-

kanının, bir büyükelçinin, bir millet meclisinin veya bir diktatörün kaprislerine göre yürütülüyordu. Kabiliyetten, kişisel yetenekten, özel ilgiden rutinden başka bir şey yoktu. Siyasal teoriler, herhangi bir gerçekçi pratik uygulamaya hiçbir zaman yol açmadı. Yalnızca tarihsel durumların kötü kopyalarına ve metanetle katlanılmak zorunda kalınan siyasi durumlara yolaçtı. Makyavelli'nin *Prens*'inden sıkça sözedilmesine rağmen, gerçek şu ki, 20. yüzyılın başlangıcına kadar hiç kimse o çalışmanın teknik sonuçlarını çıkarmadı. O zaman varolan, ellerinin altında dengeyi değiştirecek bir teknik bulunduğu için dahi insanların hasımlarını hep geçtikleri bir tür asli kaos idi. Bir siyasal tekniğin başlangıcı Lenin'in ortaya çıkışını beklemek zorundaydı. Lenin'in tekniği bile, pek çok açıdan, kendisinin sahip olmadığı belli başka tekniklere dayanmak zorundaydı. Örneğin, kitleler hakkında bilimsel bilgi elde etme teknikleri ile onlara uygulanabilecek eylem biçimleri, strateji teknikleri ve küresel bir ölçekte sosyal teknikler. Tüm bunlar ancak bugün tasarlanma sürecindedir.

Devletin en önemli teknik faaliyeti, 20. yüzyılın başına kadar tamamen ampirik kaldı. Devlet yine de incelediğimiz diğer tekniklerden belli bir kısmını devreye soktu. Bununla birlikte, devletin kullandığı tekniklerin bir ortak özelliği vardı: hepsi, gerek amaçları gerekse araçları açısından sınırlıydı. Özel sorunlara gönderme yapıyor, bu özel durumların çerçevesi ötesine geçmiyordu. Ayrıca, sadece koordine ediliyor, arasıra uygulanıyordu. Yine de, muazzam devlet faaliyetleri alanında, bir ölçüde kalıcılık sunan belli teknikleşmiş noktalar vardı. Bunlar kendi aralarında hangi gerçek ilişkiyi sürdürüyorlardıysa, bu ilişki, hepsinde ortak olan organizma, yani devlet tarafından şekilleniyordu.

Yeni Teknikler. Devletin çok geçmeden başka tekniklerle de temasa geçmesi mukadderdi. 18. yüzyılın sonundan beri devlet tüm tekniklerle, sonunda da teknik olgusunun kendisiyle karşılaşmıştır. Siyasi, sosyal ve insani açılardan devlet ile tekniğin bu kesişmesi, tarihin uzak ara en önemli olgusudur. Bu gerçeği, bilebildiğim kadarıyla, şimdiye kadar kimsenin vurgulamamış olduğunu görmek şaşırtıcı. Dikkatimizi hâlâ, dönemsel önemi dışında bir değeri olmayan siyasal teorilere ya da parti-

lere vermemizde, bununla birlikte modern siyasal olayların bütünlüğünü açıklayan, toplumumuzun Marks'ın (teknik gerçeğiyle aşina değildi o) veya maneviyatçı bir teorinin zahmetli dirilişinden çok daha emin biçimde izlediği hattı gösteren teknik gerçeğini bypass edişimiz de aynı şekilde şaşırtıcı. Bu sözüm ona "açıklamalar" sırf ütopyadır ve ütopyalar geliştikçe onlar da gelişirler.

Teknik olgusundan bu habersizlik, belki de, bizi hep geçmişte yaşatan, bugünü de anlamadan açıklayan inatçı gelenekselcikten kaynaklanıyor. Bu nedenle, toplumsal olayları idrakimiz yarım yüzyıllık bir gecikmeye tabi. Ya da belki bilinçsiz bir gerilemeden kaynaklanıyor olabilir. Kaldırmamızın çok zor olduğu veya hacmi anlayışımız için çok büyük olan şeyleri açıkçası görmeyeceğiz. Durum ne olursa olsun, Max Glass gibi siyasal düşünürlerin bugünün gerçeklerini yüzyıl başına giden kavramlar marifetiyle yorumlamaları çarpıcıdır. "Teknik barbarizm"den bahsediyorlar; ama bu gibi kavramların gerçek hiçbir şeyi temsil etmediğini ve bu alandaki *barbarizm* kavramının da sadece 1900'lerin çökmüş toplumundan çıkabileceğini hesaba katmıyorlar. Bu tür gelenekselciliği terk edersek, doğruca, daha fazla bir özü olmayan abartılı bir metafiziğe –Cizvit Papazı Teillard de Chardin'inki gibi- dalarız.

O halde, bu yüzyılda devletin teknik olgusuyla geleneksel çerçeveden çok daha farklı bir çerçevede karşılaştığını kabul ediyoruz. Bu karşılaşma nasıl gerçekleşti? Çok sayıda nedeni var bunun. Fikirlerin yayılması, demografi, milliyetçilik ve sömürgecilik, maliyenin devlete etkisi gibi genel nedenleri ele almayacağız. Tüm bu faktörler iyi biliniyor, sayısız ders kitabında da ele alınıyor. Burada dikkatimizi teknikle doğrudan ilişki içerisinde bulunan nedenlere vereceğiz.

Birinci neden, eskiden sadece bireylerin kullandığı tekniklerin önceden devletin hiç nüfuz etmediği alanlara yayılmasıdır. Bu teknikler arasında ulaşım, eğitim, yoksullara yardım, ve hatta manevi teknikler ("de Propaganda Fide" Cemaatinin veya St. Ignatius Loyola'nın temsil ettiği) de vardı. Bu tekniklerin kullanımının iki etkisi vardı. Bir yandan, daha açık ve daha farklı sonuçlar doğurdular ve devletin dikkatini çektiler. Diğer yandan da uygulandıkları faaliyet alanının önemli ölçü-

de genişlemesini sağladılar. Örneğin, insan kitlelerine ulaşabildiler. Fakat kitleler üzerinde etkili biçimde çalışılabileceklerini kanıtladıkları an tümüyle özel olmaktan çıktılar. Devlet artık ilgisiz kalamazdı.

Pont des Arts'da eğitim birkaç erkek öğretmen tarafından verildiğinde yalnızca bir elin parmakları kadar öğrenci vardı. Ancak, organizasyon tekniği ile pedagoji üniversitenin kurulmasını sağladığında devletin dikkati bu çok daha büyük olgu tarafından çekildi. Doğrudan ilgili olmamak devlet için mümkün değildi; özellikle de 18. yüzyılda Jean-Babtiste de la Salle gibi belli papazlar tüm çocuklara doğrudan yöneltilebilecek yeni bir pedagoji sayesinde eğitimi ücretsiz ve mecburi yapmaya çalıştıklarında.

Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, kitlelere uygulanabilir olmalarından dolayı bu teknikler, bireylere kendi faaliyet alanlarını özelden kamusala dönüştürme imkanı sağlamaktadır. Bu teknikler, tam bu amaç için tasarlanmış görünüyordu. Etkileri arttığı ölçüde de devletin kendisiyle temasa geçmeleri gerekiyordu, *zira devlet gücünün temel ilkeleriyle çatışıyorlardı.* Her halükârda, bu teknikleri tedricen geliştirmiş olan özel kişiler, tekniklerin her bireyin imkanlarını aşmaya başlaması nedeniyle onları kullanamaz duruma geldiler. Devlete müracaat edilmediği zaman, tekniklerin kullanımı için devletin kendisi kadar büyük ve güçlü organizmalar kurmak gerekliydi. Sonuçta, tröstler ve şirketler, teknik aygıt tarafından gereklileştirildi. Bu, refahın bireyle orantısızlaşmasından, bundan dolayı da soyutlaşmasından sonra kâr güdüsünün olmadığı durumda bile gerçekleşti. Devletin veya şirketin temel amacı, bu teknikleri kullanımı yoluyla bireyi soymak, yağmalamak bile olabiliyordu. Bunun başka türlü de olamayacağını tekrar ediyorum. İleri doğru belli bir gelişmeden her teknik insanın kolektifliğini ilgilendirir.

Atom enerjisi gibi etkin araçları gerçekten özel ellere bırakmak bugün bizim için tasavvur edilemez bir şeydir. 1949'da ABD Kongresi'ne, atom enerjisinin araştırılması ve üretiminin kamusal alanda olması gerektiği gerçeğini vurgulayan bir rapor sunuldu. Aynı şekilde, bir yurttaşın emrindeki radyoya dünya ölçeğinde bir ajitasyon kampanyası yürütmek için sahip olduğunu düşünmek de mümkün değil. Doğrudan devlet kontro-

lünde olsun, özel ellerde olsun her ülkede radyo en azından devletin gözetimi altındadır. Devlet ne kadar liberal olursa olsun, sırf teknik ilerleme gerçeği ile gücünü mümkün olan her şekilde yaymaya mecbur olur.

Teknik ile devletin iç içeliğinin ikinci nedeni, birincisiyle doğrudan ilgilidir. Tekniklerin uygulanmasının son derece pahalı olmasıdır bu neden. Hangi alanı incelersek inceleyelim, ne kadar yoğun olursa olsun bireysel veya aile sermayesinin teknik icaplara cevap vermesinin giderek imkansızlaştığını görürüz. Nükleer fizikte modern araştırmalar, faturayı devletin ödemesini öngörür. Özel hiçbir şahıs, siklotronların ve yardımcı aygıtlarının maliyetini kaldıramaz. Bir kere belli bir teknik ilerleme kaydedilince devamlı gelişmeler, öylesine karmaşık ve büyük bir alet kullanmaya yol açar ki bireyin maliyet rakamlarının yanına yaklaşması imkansızlaşır. Tüm teknik alanlarda şu an varolan maliyet artışının, yakın dönemler dahil, tarihte eşine rastlanmamıştır. Halk, streptomisin gibi yeni keşfedilmiş kimi ilaçların maliyeti sayesinde bunu kısmen anlamıştır. Fakat halk, diğer maliyet rakamlarının büyüklüğünü göremez. Örneğin, bir B-17 bombardıman uçağında (daha büyük ticari yolcu uçaklarıyla mukayese edilebilir) bir saatlik bir uçuşun maliyeti 1944 yılında 60.000 franktı. B-17'nin yerini alan B-36'nin saatlik uçuş maliyeti 1950'de 400.000 franktı. Makinelerin kendisinde karşılaştırılabilirdir maliyet artışı söz konusudur. B-17'nin maliyeti 120 milyon frankken, B-36'nınki 1 milyar 600 milyon franktı. 1951'de resmen kabul edilen bu maliyet fiyatları çok çok aşıldı. Sonuçta, hava kuvvetlerine katıldığı gün bir B-52'nin maliyeti 40 milyar franktı. Benzer bir maliyet artışı tüm teknikler için geçerlidir. Belirtilen fiyatlar, son teknik gelişmelerle donanan ticari havacılık için de aynen geçerlidir. Bu maliyetleri karşılayabilecek özel şirketler artık yok. Bir modern çelik fabrikasındaki bir eritme ocağı 8 milyar franka mal oluyor; bir sıcak hadde fabrikası 12 milyar franka çıkıyor. Yılda bir milyon ton çelik üretme kapasitesine sahip bir fabrika komple 125 milyar franklı bir temel yatırımı gerektiriyor. Özel teşebbüsün yetersiz kaynaklarını tamamlamak için sübvansiyonlar yoluyla devlete müracaat etmemek mümkün değil. Bunun alternatifinden bahsetmiş bulunuyoruz: teknik gelişmede özel kapitalizme eşlik

eden bir yavaşlama. Böyle bir yavaşlama hoşgörülemez sayılır ve çok uzun da süremez.

Sorunun "devletleştirme" tartışmalarıyla bir ilgisi yok. Devletin teknikleri özel girişimden "daha az ehliyetle" uyguladığı veya "para israf ettiği" suçlamasıyla da çok alakası yok. Burada vurguladığım şey, bireysel kapitalizme yönelik temel tehlikenin şu veya bu teori değil, teknik gelişme olduğudur. Bir başka örnek vermek gerekirse, şehir planlama teknikleri geliştikçe bu tekniklerin daha geniş ve kesin kentsel araştırmalara, acil yeniden yapılanma planlarına, ve yeni, tamamen vazgeçilmez bir şehir anlayışına yol açacakları açıktır. Bu planları ilelebet kağıt üzerinde tasarlamak imkansızdır; bir tekniğin uygulanması *gerekir*. Tek soru şudur: kim uygulayacak?

Elektrik şebekeleri bir müddet için birbirlerinden bağımsız kalabilirler. Ancak bu durumun hiç de küçümsenemeyecek büyüklükte genel maliyet artışına, hatların istikametlerini ayarlamada güçlüklere ve hatta elektrik tekniğinde genel güçlüklere yol açtığı görüldüğünde uzun süremez. Elektrik şebekelerinin birbirlerine bağlanması tüm teknik insanlar tarafından istenmektedir. Yine, tek soru şudur: bunları kim yerine getirecektir? Hemen görülür ki yalnızca devlet bunu yapabilecek konumdadır. Sadece bir tek ülkenin iç hatları değil de birkaç devletin hatlarının birbirine bağlanması sözkonusu olduğunda mesele çok daha belirgindir. (Uluslararası bir Avrupa ağı şimdiden tasarlanmaktadır).

İlgi alanı ne olursa olsun, teknik çözümler isteyen ama boyutlarının çok büyük olması nedeniyle özel girişimin çözemeyeceği sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, su kaynaklarının ve kent atmosferinin kirlenmesi. Tüm bir kent yaşamını tehdit edecek boyutlara ulaşmış olan bu olgular tamamen teknik kökenlidir. Eğere çözülebilirse, yalnızca sert ve otoriter genel kontrol tedbirleri bu sorunları çözebilir. Yani, diktatöryal devlet davranışına müracaat etmek kaçınılmazdır. Bu sorunların hepsi özel şahısların gücünü aşmaktadır. Bir kere belli bir derece geliştikten sonra teknik, gerek finans gerekse güç açısından sadece devletin çözebileceği sorunlar doğurur.

Devlet ile tekniğin iç içeliğinin üçüncü nedeni, devletin rolü ve bu rolüne ilişkin devletin anlayışındaki dönüşümdür. Devlet,

artan biçimde yaygın ve sayıca fazla faaliyet üstlenmektedir. Kendisini, ulusa emirler verecek konumda saymaktadır. Ulusal yaşamı üstlenmekte, ulus-devlete dönüşmektedir. Ulus-devlet olgusu, bir dizi şartın kesişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır ki bunların ayrıntısına girmeye burada gerek yok. Önce, sadece, devletin ulusal yaşamı organize etmeye ve onun çeşitli kolektivitelerini yönetmeye çalıştığını kaydedelim. Bunun sebebi, çoğu kere, *doğal* toplulukların kaybolması ve yenilerinin oluşturulmasının gerekli olmasıdır. İkinci olarak, devlet "bireyselci" toplumu yerleştirmeye, insanın özel hayatına maddi olarak artık kendi işlerini yönetemeyeceği gerekçesiyle nüfuz etmeye çalışır. Son olarak, gerek sosyalist gerekse sosyalist olmayan tüm teoriler etkilidirler. Ancak nitelikleri ne olursa olsun, daha fazla adalet ve eşitlik sağlamak için hepsi devlete yönelirler. Tüm bu hallerde devlet, eskiden özel grupların alanı olan işlevler üstlenmektedir. Bu işlevleri yerine getirirken de devlet, o zamana dek bireylerin kullandığı tekniklerle karşılaşır.

Örneğin devlet eğitimi üstlendiğinde aslında özel kişilerce geliştirilmiş iki teknik sorunla karşılaşır: bütün bir eğitim organizasyonu ve pedagoji. Herhangi bir faaliyeti üstlenirken devlet o faaliyetin teknikleriyle karşılaşır, kendi teknik potansiyelinin bu sayede artığını görür. Potansiyelin artması, karşılıklı olarak devleti teknikle yakın bir ilişkiye sokar. Bu ilişki başka hiçbir alanda ekonomi alanında olduğu kadar açık değildir. Devlet kendini üretici ve tüketici olarak kurduğunda bireyler tarafından istismar edilmeye dayalı eski alana girer. Geniş çerçevesini çizip üzerine yoğunlaşmış bulunduğumuz tüm bir teknik sistemle karşı karşıya gelir. Fakat temel olarak devlet, gelişimini incelemiş olduğumuz üretken ve ekonomik teknikler bu tür faaliyeti kaçınılmazlaştırdığı için bu alana girmektedir. Yani çift taraflı bir durum söz konusudur. Teknik gelişme kaçınılmaz biçimde ekonomi dünyasına devlet müdahalesini doğurmakta; buna karşılık, devlet müdahale ettiğinde daha fazla geliştirdiği bir teknik aygıt bulmaktadır.

Ulus-devleti, üç aşağı beş yukarı ekonomi doğurur. Alternatif açıklamalar –politik ve entelektüel– mesela faşist devletin oluşumu için sunulmaktadır. Ancak bu olgunun en derin deneni İtalya ve Almanya'nın kendilerini içinde buldukları eko-

nomik açmazdı. Ulus-devlet, temelde, ekonomik gelişmenin durmasına bir tepkiydi. Başka nedensel faktörlerin de olduğu açık, ama biz merkezi nedeni bulma gayreti içindeyiz. Toplumum tümünün tüm şubeleriyle ekonomik harekete adapte olması meselesi tek başına ekonomi tarafından çözülemez. Teknik bir sorundur bu. Muazzam üretken kapasitesiyle, ticaret hacmiyle, toplumun seferber edilmesiyle ve uygulanmak için can atan teknikleriyle ekonomi, artık kapalı bir çember, diğer faaliyetler arasında bir tek faaliyet değildir. Toplumun tamamının ve içindeki tüm insanların hayatıyla ilgilidir.

Ekonomik sorunlar, artık tüm toplumun sorunlarıdır. Ekonomiyle diğer tüm insan faaliyetleri arasındaki ilişki artık sadece *ampirik olamaz. Liberalizm, bir buçuk asır öncesinin* ekonomisi için yeterli geliyordu. Bugünse bir anlamı yok. Hiçbir ekonomik teori ebediyen geçerli değildir; her devir kendi teorisini ister. Toplumun ekonomiye adaptasyonu meselesi (ki mesele, bu anlamda konulmalıdır; tersi, yani geleneksel anlamında değil) bir teknik meseledir. Yani sorunun yalnızca belli bir düzenlemeyle, toplumsal aygıtın ve sosyal mekanizmaların aracılığıyla çözümü vardır. Toplum tümünü hedef alan, amaç ve yöntemlerin bilincinde, adapte edici bir müdahaleyi varsayar bu. Hiçbir şeyin sınırlamadığı, tüm araçlara sahip bir üstün güç yalnızca bu adaptasyona geçebilecek konumdadır. Tüm araçların devlet tarafından seferber edilişini getirecek olan da budur. Günümüzde, incelediğimiz diğer faktörlerin gerektirdiği devlet ile tekniklerin karşılaşmasını tamamlamaktadır bu.

Özel ve Kamusal Teknikler. İlkin bireyler tarafından geliştirilen sonra da devletin karşılaştığı teknikler, geleneksel siyasi tekniklerden çok farklı özellikler ortaya koyarlar. Kökenlerinde ve gelişimlerinde şu özellikleri gösterirler:

1) Devletin tekniklerinden daha gelişmiştirler; daha iyi adapte olurlar. Kişisel çıkarına göre veya adına *istidat* dediğimiz şeyle hareket eden bireylerin ilhamlarını temsil ederler. Birey, her iki durumda da kendini tamamen ve şevkle işine adar; böyle bir adanmışlık, devlet tekniklerinin yaratıcılarında nadiren görülür. Burada gerçek şevk ancak çok kısa dönemlerde görülür. Bu nedenle, yalnızca 14. Philip'in konsey üyeleri, Napolyon'un

yüksek memurları, Nazi Führer'i, Sovyetler Birliği'nin halk komiserleri, teknik gelişmeyi yapmış olan hür işçilerin şevkine ve tekniğe adanmışlığına rakip olabilecek gibiydiler. Kişisel dürtülerle çalışan ayrı bireyler daha fazla hayal gücü gösteriyor gibiler. Aynı sorunlar bireylere ve devlete eşzamanlı olarak sunulduğunda, doğru metodu ve çözümü ilk bulanlar genelde bireylerdir. Ne zaman ki kimi mallar, doktrin, ürün, veya eylemi kabul ettirmek önemli olduysa devletle aynı mecburiyetlerle karşı karşıya olan özel şahıslar (işadamları veya dini gruplar) genellikle çok daha hızla hareket etmişlerdir. Kilise propagandayı yaratmış; sonraları özel ticari çıkarlar tanıtımı meydana getirmişlerdir. Devlet ve onun propagandası, ancak üçüncü gelebildi. O zaman bile Lenin ve Hitler'in büyük sistemlerinden çok öncesinde propagandayı uygulayanlar özel şahıslardı. Fransa'da Maison de la Presse, 1916'da etkin propaganda işlemlerini başlattı. İngiltere'de özel bir kurum, Ulusal Vatanperver Teşkilatı Merkez Komitesi aynı işlevi yerine getirdi. Ticari çıkarlar, psikoloji ile psikanalizin buluşlarını kullanarak en etkin propaganda yöntemlerini buldular.

Tekniklerin özel kişilerce yaratılmasında çok büyük bir yöntem çeşitliliği vardır. Hiç kimse bir genel şemayla hareket etmez. Birey her zaman için bir kolektif varlıktan, bilhassa da devletten çok daha gerçekçi, daha gerçek bir hayat sürer. Birey, sorunu gerçekten kendi bireyselliği içinde varolduğu şekilde değerlendirir; sonuçta da en iyi çözümü temsil eden yöntemi araştırır. Diğer yandan devletse, yığınla insana ve çok sayıda soruna göre hareket eder, kaçınılmaz olarak da şematize etmeye, sorunların karmaşıklığını yadsımaya yönelir. Sonuçta da, sorunların çözümü için en uygun tekniği bulamaz. Bu nedenledir ki bireylerin ortaya çıkardığı teknikler en iyi sonucu doğurur, amaçlarına en uygundur. Gerçek anlamda teknik olmalarının nedeni de budur. Bireyin ancak sınırlı finansal kaynaklara sahip olduğu, kendisini israf ve aşırılığa kaptırma lüksüne sahip olmadığı gerçeğinde de aynı şeyi görüyoruz. Bir güçlüğün çözümünü araştırdığında, masraf bir faktördür. En az maliyetli eylem biçimini bulmalıdır; sonuçta da, gerçek bir teknik özelliği sergileyen ve incelemiş olduğumuz araç ekonomisine ulaşır. Bunun teyidi, devleti doğrudan ilgilendiren alanlarda bile bu-

lunmaktadır. Bu nedenedir ki devlet yönetiminin makineleşmesi, 1914'ten beri özel bankacılık kurumlarının ve 1926'dan beri Alman sanayisinin yaptığı deneylerin bir sonucudur. Kamu yönetimi daha 1940'larda "yeni" ilkeleri uygulamaya başlayabildi. Devlet nadiren hakiki teknikler bulur, uygular. Bunun basit nedeni, devletin, kurumlarının araç ekonomisine yönelmesi için (ki ilk gerekliliktir) çok fazla gücü, çok fazla finansal kaynağı olmasıdır. Genel olarak, devletin yöntemleri hantal ve pahalıdır, alelade sonuçlar elde etmek için de devasa bir aygıt gerektirir. Sonuçları da, aslında teknik kaliteleri sayesinde değil de kullanılan araçların sırf büyüklüğü sayesinde elde edilir. (Bugün Fransız sigortacılık sektöründe çok belirgindir bu). Öte yandan özel şahıs, gerçek teknikler geliştirmek için parasal icaplarla sınırlıdır. Kimi zaman yoksul bir devlet örneğinde de geçerlidir bu. Üçüncü Reich döneminde durum buydu. 19. yüzyıl boyunca özel şahıslar lehinde bir başka faktör daha işliyordu; o da kapitalist rekabetti. O zamana dek teknikler, insanın imkanlarını aşan makineler ile metotları henüz geliştirmemişlerdi. Bu nedenle, rekabet tarafından ezilip geçilmemek için, en etkin teknikleri kullanmak elzemdi. Teknik gelişme genellikle önemli bir rekabet üstünlüğü sağlıyordu. Bu da, ta özel teşebbüslerin maliyelerinin teknik gelişmeye artık yetemez hale gelmesine dek özel teknik gelişmenin hız kazanmasına yaradı.

2) Bireylerin tasarladığı teknikler, uzmanlaşmanın bir ürünüydü. Uzmanlaşma da önce bilimsel alanda yürürlükteydi; çok geçmeden de teknik dünyasına uygulamaya konuldu. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk bölümlerinde uzmanlaşma, çok çeşitli şekillerde farklı tekniklerin gelişmesi için uygundu. Her teknik şubesi diğerlerinden bağımsız olarak çalışıyordu. Aralarında çok az ilişki vardı veya hiç yoktu. Çabalarını koordine edecek bir organ da yoktu. (Devletin tekniklerinde durum çok farklıydı. Gördüğümüz gibi, devletin siyasal işlevinin koordine edici etkisi sayesinde bu tekniklerin kendi aralarında belli bir koordinasyon vardı). Fakat özel tekniklerinin koordine edilip edilmemelerinin pek bir önemi yoktu, çünkü çoğunluğunun amacı toplumun gelişmesi değil, parasal kazançtı. Her birey kendi başarı yolunu buluyordu. Bu uzmanlaşma çok ileri teknikler doğurdu. Bu teknikleri ele almak belli alanlardaki sorun-

ları çembere aldı ama büyük alanları ise hiç dokunmadan bıraktı. Bu durum, ta 1930'lara kadar, bir teknik tutarsızlık ve olağanüstü derecede eşitsiz bir gelişme izlenimi doğurdu. Teknik ile makinenin özdeş olduğu yolundaki hâlâ da varolan yaygın bir hataya da yolaçtı. Kuşkusuz, kimi yazarları bir teknik toplumla karşı karşıya bulunduklarını yadsımaya iten şey, teknik işlemlerin bu yayılmasıdır. Bu yüzeysel gözlemciler, toplumun belli boyutlarının teknikten etkilendiğini reddetmiyor, ama pek çok faktörün birbirinden bağımsız, teknikten bağımsız olduğunu öne sürüyor. Geleneksel toplum anlayışlarına dayanan, gerçekten kopuk, olaylara geri bir bakıştır bu. Fakat farklı tekniklerin koordinasyonunun hâlâ tamamlanmamış olduğu, özel ellerde bulundukları yerlerde tekniklerin genelde uzmanlaşmış ve koordine edilmemiş kaldıkları doğrudur. Bununla birlikte, teknik koordinasyon hızla yaygınlaştırılıyor, tekniğin nüfuz etmediği alanlardan bahsetmek giderek daha az mümkün oluyor.

(3) Özel bireylerce yaratılan teknikler, devletinkilerin tam tersine, hızlarını nadiren yavaşlatırlar. Sürekli ileri hareket halinde olup giderek insan faaliyetlerinin tüm alanlarını etkiliyorlar. Ancak 20. yüzyılda gerçekleşmiştir bu, ama tekniklerinin yayılma gücü taşıması özel faaliyetin özünde hep vardı.

Özel tekniklerin adım adım gelişimini incelemiş bulunuyoruz. Doğrusunu söylemek gerekirse, özel faaliyet teknik genelleşmeye de sevk etmiştir. Devlet geçmişte tekniklerini meydana getirdiğinde, bugün böyle olmasa bile, onlardan memnundu ve daha fazla gelişme için bir çaba sarfetmiyordu. Oysa özel faaliyet mücadele etmekten asla yılmamıştır; özellikle de hayatta kalabilmek için tüm imkanları kullanmanın gerekli olmasından beri. Örneğin nüfus artışı özel araştırmaların çoğalmasını teşvik etmiştir. Birdenbire çok sayıda insan vardı. Tüm yeni işçileri istihdam etme imkanı yoktu; sanayi üretimi bile fazladan işgücünü ememiyordu. Yeni sanayiler bulmak, yeni çalışma biçimleri kullanmak büyük bir gereklilik haline geldi. Tekniğin, imkanları keşfetmek için tam da aranan araç olduğu görüldü. Fabrika isteminin yaygınlaşması, belli yeni alanlarda teknik uygulamalarla birlikte, artı işgücünü kullanmanın (bilinçsiz) aracıydı. Bununla birlikte, eşzamanlı olarak, işsizlik krizlerine de

neden oldu. (Bu iki faktör, birbiriyle yakından ilintilidir). Sonuçta, teknikler, belli bir dereceye kadar heryerde kullanılmaya başlandı. Tüm bir çalışma hayatını kapsamakla kalmadı, insanın eğlencelerini de -ki bunlar da sanayi teşebbüslerine dönüştürülmüşlerdir- kapsadı. Çok geçmeden insanın kendisi tekniğin nesnesine, kâr elde etme amacının basit bir aracına dönüştü. Bu alanda geliştirilip uygulanan tekniklerden en önemlileri halkla ilişkiler ve insan ilişkileridir. Bu tekniklerin amacı, insan bireyini teknik çevreye ondan muzdarip olmayacak biçimde alıştırıp entegre ve adapte etmektir.

Özel girişim, o halde, tekniklerin insana uygulanmasındaki önemli adımı attı. Devlet girişimi, bu sonucu asla meydana getirmezdi. Devlet, kesin teknikleri uygulamak için kendi zorlayıcı gücünden ziyadesiyle memnundu.

Devletin Tekniklere Tepkisi. İncelediğimiz koşulların bir sonucu olarak, devlet, bireylerin geliştirdiği tekniklerle temas kurduğunda, tekniklerin bir kamusal ilgi alanına dönüştürdüğü bir özel eylem alanıyla karşılaştığında, hem bu alanı hem de bu mutasyonu doğuran teknikleri ele geçirerek tepki verir.

Devlet bir eylem alanına kimi zaman şu ana kadar bahsettiklerimden çok farklı nedenlerle girer. Devlet, teknikleri, sırf onları halihazırda çalışır vaziyette bulduğu için benimser. Bu gerçek ne denli açık olursa olsun bunu vurgulamak gerekir. Bunu ihmal etmek pek çok yanlış anlamaya neden olabilir. Devlet, bireylerin davranmış olduğunun tersine davranmayacaktır. Sigorta şirketleri, sigorta tekniklerini geliştirdi. Bu şirketler millileştirildiklerinde, devlet eski mekanizmayı korur. Sonuçta, sigorta istatistikleri uzmanlarını kullanmanın veya bir polis gücü kurmanın yalnızca sınırlı yolları vardır. Bir otomobil üretim şirketi devlet kontrolü altına girdiğinde işlemlerin temposu ve montaj hattı değiştirilmez. Maddi teknik açısından bu bilhassa açıktır, çünkü teknikler bize ne kadar sınırlayıcı görünürse o derece maddidirler. Oysa, aslında, maddi teknikler tam olarak aynı özellikleri gösterirler.

Eski rejimin özel kişilerin çabaları kanalıyla kurmuş olduğu eğitim ve hayır kuruluşu sistemlerini Fransız Devrimi bastırmaya çalıştığında, çabalar acınacak derecede başarısız oldu. Bir

kamu yardımı (hastaneler, yaşlılar, terkedilmiş çocuklar ve yoksullar için bakım evleri) ve devlet eğitim sistemi kurma çabası Konvansiyon'un ve Kurucu Meclis'in büyük bir girişimiydi. Fakat bu sistemler başarısız oldu. Aşırı sistematikleştirme ve teorik mükemmeliyet kimi zaman iyi bir tekniğin tam tersini temsil eder. Bu örneklerde devlet, gerçekten eksiksiz olmayan ama 17. ve 18. yüzyılların teknik gelişmelerinden sonra neredeyse yeterli hale gelen bir organizasyonla karşılaştı. Bu kurumlarla karşı karşıya gelen devlet, teorik nedenlerle, Konvansiyon'un teorik kararlarına ve doktrinlerine denk düşer tarzda, eğitim ve kamu yardımı sistemini kağıt üzerinde yıkıp yeniden yapmaya koyuldu -her ne kadar bunlar ne etkili ne de teknik açıdan sağlam çıkmamış olsalar da. (Eğitim alanında devlet, kilisenin gücünü kırmaya, tümüyle laik bir sistem kurmaya çabaladı). Ne yazık ki yeni sistemler hiçbir zaman işleyemedi. Direktuar ve Konsül ile birlikte geriye dönük bir hareket geldi. Nice zorluklarla yapılan devrimci yenilikler reddedilerek, onlardan önce gelen teknikler geri getirildi. Üniversite ve kolejler, neredeyse 18. yüzyılın okullarıyla aynı şekilde yeniden organize edildi. Cizvitler'in geliştirdiği pedagoji sistemi yeniden getirildi. Bakımevi ve hastaneler, Devrim'den önceki halleriyle yeniden kurumlaştırıldı. Yeni uzman personel temin etmek zor olduğu için de eski personel, yani rahip ve rahibeler göreve getirildi. Büyük fark, tüm kurumların artık devlet kontrolü altında olmasıydı. Ancak devlete ait kuruluşlar olarak çalışıyor olmalarına rağmen aslında daha önceki özel kuruluşlarla özdeştiler. Devrim'in keyfi oluşumları başarısız olunca, halihazırda varolan teknik oluşumları kullanmak gerekliydi.

Aynı olgu, Üçüncü Reich döneminde maliye alanında da görüldü. Hitler'in devrimi tüm klasik maliye yöntemlerinden kurtulduğunu iddia ediyordu. Millileştirilmiş şirketlerin yönetiminde, ticaret ve parasal ilişkilerin yönetiminde, hatta maliye tekniğinde devrimci davranmak istiyordu. Feder'in programı, ekonomik ve finansal hayatın topyekün dönüşümünü sağladı. Para, fiyatlar ve ücretlerde manipülasyon, kapitalizmin ortadan kalkmasına yolaçacaktı. Bunun için de tamamen yeni finans biçimleri tavsiye ediliyordu. Fakat, en geleneksel biçimiyle mali gereklilik kendini yavaş yavaş yeniden ortaya koydu. Reformla-

nı başarabilmek için paraya ihtiyaç vardı. Schacht, 1938'de, Nazi devleti için gerekli fonları yalnızca kapitalizmin ortodoks maliye tekniğinin sağlayabileceği şeklindeki eski anlayışı teyid etti. Enflasyonun reddi, kısa vadeli finansman, finansman için parayı kullanmayı reddetme; tüm bunlar, geleneksel maliye tekniğinin ilkeleriydi. Üçüncü Reich'in finans mekanizması, neredeyse 1914'teki İmparatorluk'unkiyle aynıydı. Tüm bunlar, devletin ve devrimci doktrinin, etkili oldukları zaman her ikisi için de mutlaka ortak nitelikte olan tekniklerin etkileri yoluyla düşman ilkelere teslim olmasının özellikleridir. Özü itibariyle, Naziler, teknik açıdan savunulamaz yeniliklerden verimli bir maliye tekniğine, kapitalist ülkelerde ve Sovyetler Birliği'nde egemen olana benzer bir tekniğe geri döndüler. Verili bir dönemde ve verili bir çerçevede, verili bir sonucu almak için sadece sınırlı sayıda teknik vardır.

Teknik olgusu, bir kuruluş devlet kontrolüne geçtiği zaman değiştirilmez. Simone Weil'e göre, normalde sosyalizm yönünde bir gelişim göstermesi gereken bir endüstriyel rasyonelleşme sisteminin aslında neden sadece işçilerin koşullarını daha da kötüleştirebileceğini açıklamaktadır. Fourastié, belki de isteksizce buna katılıyor: "Eğer teknik gelişme yoğun olmuşsa, bu durumda, hukuki koşulların, kârların, hakedilmemiş kazancın ve siyasal rejimin niteliği ne olursa olsun, tüketicinin satınalma gücünde iyileşme olmuştur. Son birbuçuk asrın getirdiği sosyal gelişmenin temel kaynağı budur". Teknik gelişmenin tüm engelleri yıktığı, tekniğin kendi yapılarını ve sosyal gelişmeyi dayattığı anlamına gelir bu. Sorunun değişkenleri ne olursa olsun, tekniğin bu ileri hareketi değişmezdir.

Devlet, teknik kuralları değişikliğe uğratamaz. Doktrinel nedenlerle bunu yapmaya çalışırsa da kaçınılmaz bir geriye gidiş yaşayacaktır. Bu nedenle, ekonominin devlet kontrolüne geçişi yalnızca devlet kapitalizmi yaratır; sosyalizm değil. Sosyalizm, devletin bastırılmasını öngörür. (Bunun teknik için yansımasını daha sonra göreceğiz). Devlet varolduğu müddetçe, kendisini sosyalist olarak adlandırmaktan onu hiçbir şey alıkoyamayacaktır. Oysa pratikte değişen hiçbir şey olmamıştır. Aynı kurallara tabi, aynı şekilde uygulanan ve aynı sonuçları doğuran aynı kurumun, halkın hizmetinde olduğunda sosyalist; kapitalist

kurumların hizmetinde olduğunda da kapitalist olduğunu söylemek hokkabazlıktan başka bir şey değildir. "Halkın hizmetinde" olmak ne demek? Böyle bir ifade, demokratik biçimde halktan gelişim göstermemiş olsa bile ancak kendisini *sosyalist* olarak adlandıran bir devletin hizmetine işaret edebilir. Fakat bu koşullar altında sosyalist olmak ne demek? Halkın hizmetinde olmak demek. Bir daire içinde dönüp duruyoruz. Zamanımızın en acı göstergelerinden biri, tekniğin, sosyalizmi her türlü içerikten yavaş yavaş arındırmış olmasıdır. Açık gerçeklerin ötesinde (Stakhanovizmin Taylorizm ile ilişkisi veya Sovyetler Birliği ve faşist ülkelerde polis yöntemlerinin özdeşliği gibi) önemli bir örnek, sosyalist rejimlerde kapitalistin "artı değeri"nin (gerçekte kârının) varlığını sürdürmesidir. Sovyetler Birliği'nin maliye sistemi, %80 oranında işçilere verilen ücretlerle onların ürünleri arasındaki farka dayanır. Sosyalist rejimin ortadan kaldırdığını iddia ettiği bu kâr, aslında artırılmıştır. Tek fark, şirketin nakit kasası yerine devletin kasasına gidiyor olmasıdır. Fakat kapitalist rejimlerde şirket bir kamusal varlık olma eğilimindedir. 17 Ekim 1953 tarihli bir konuşmasında Mikoyan şöyle diyordu: "Kapitalist ticaret, incelememiz gereken belli teknik özelliklere sahip. Rekabet ve müşteri çekmenin zorluğu nedeniyle, kapitalist ülkeler kesin ticari organizasyon yöntemleri geliştirdiler. Bunlar, Sovyetler Birliği'nin etkili çıkmaları yüksek ihtimal dahilindeki alanlarında uygulanmalıdır".

Devam edebilir ve tüm teknik kural ve kurumların özdeş biçimde sosyalist devlette yeniden üretildiğini gösterebilirim. Artık spesifik olarak sosyalist kurumlar olmadığı anlamına geliyor bu. Ne de, özel olarak sosyalizmin sonucu olan idari veya ekonomik kuruluşlar vardır. Sosyalist devlet, etkin olduğu içindir ki, kapitalizmin teknik ilkelerini benimsemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, sosyalist durumu ötekilerden ayırabilmek amacıyla sosyalizm, hep kavramların en müphemine, teleolojiye başvurur. Kapitalizmin yalnızca kendisine saygısı olduğu söylenir. Kendisini muhafaza etmenin dışında bir şey istemez. Diğer yandan sosyalizm, yürüyüşe geçmiş bir yapıcı güçtür. Ancak kullanılan araçların sosyalizmle sonuçlanacağı inancını hiçbir şey garanti edemez. Teleoloji, bir propaganda aracı olarak yalnızca kısa bir süre bir çalkantı yaratabilir. Ama bu propagandanın, tekniğin

sonucunda giderek spesifik gerçekliğini kaybeden sosyalizme karakter kazandırması kesin olmaktan hayli uzaktır.

Devlet, tüm teknik alanları ve araçları sahiplenmekle, mecburiyetten, kendisini özel kapitalistlerin yerine geçiren kapitalist bir devlet haline gelir. Kendi gerçek çıkarını anladığında da, teknik açıdan önceden varolan hiçbir şey katmaz, hiçbir şeyi değiştirmez. Devlet tekniklerden elde edebileceği faydanın farkına vardığında, tekniklerin tüm alanlarda faydalı oluşunu gördüğünde, bilinçli olarak onları kendine maletmeye yönelir.

Geçmişte, bir dereceye kadar da günümüzde, devleti verili bir tekniği kendine maletmeye koşullar yöneltmiştir. Bir politik trendin tesadüfi gelişimi, tekniğin devletle buluşması, bütün bunlar, devleti gelişigüzel biçimde bir tekniği benimsemeye yöneltmiştir. Fakat devlet tarafında bu istikametteki önceden tasarlanmış eylem örnekleri fark edilmeye başlıyor –propagandanın ve atom araştırmalarının kullanılması gibi. Devlet bir kere bir işe girişince genellikle sonuna kadar götürdüğü için, bu hareketin giderek artmasını beklemeliyiz.

Devlete Dair Yansımalar

Devlet ile tekniğin buluşması nötr bir gerçek değildir. Çoğu insan için şaşırtıcı değildir bu ve devletin gücünde bir artıştan başka bir şey ifade etmez. İnsanlar, her şeyden önce, devletin işlevlerini mümkün olan en iyi şekilde ve en mücehhez biçimde yapmasının iyi bir şey olup olmadığını soruyorlar. Güçsüz, suçluları durdurmaktan aciz, gülünesi bir polis kuvvetinden başka bir şeyi olmayan devleti tanıdık. Teknik gelişmenin bu alandaki diğer tüm teknikleri harmanlaması, böylece de suçu kontrol altına alması iyi bir şeydir. Devlet tarafından istifade edildiğinde bu teknikler, düzeni kurmasını, belli özgürlükleri teminat altına almasını, hatta belki de kendi siyasi kaderine hakim olmasını sağlar. Cari görüşlerin teknikle devlet buluşmasına yorumu budur. Böyle tavırların yüzeysel ve yersiz olduğuna inanıyorum. Şimdiki gelişme durumuyla teknik, belli bireylerin kontrolünde olduğu gibi, artık devletin kontrolü altındaki pasif bir araç olmaktan ibaret değildir. Şimdi mesele, eskimiş ilkeler yerine çağdaş gerçekleri incelediğimizde ne gördüğümüzdür.

Gelişme. Devletle tekniğin buluşmasının ilk sonucu, önceden özel ama şimdi kamusal olan yeni tekniklerle temasa geçmelerinden sonra devletin eski tekniklerinin tedrici dönüşümüdür. Özel ve kamusal teknikler arasında bir karşılaştırma yapıldığında özel tekniklerin mukayese kabul etmez biçimde daha verimli olduğu görülür. (Bunun belli nedenlerini belirtmiş bulunuyorum). Teknikler özel ellerde kaldığı müddetçe devletin çerçevesi dışında kalırlar. Ancak devlet kontrolü altına girdiklerinde, bu tekniklerin neden devletin geleneksel çerçevesi içine oturtulmadığı sorusu gündeme gelir. Fakat özel teknikler, farklı ihtiyaçlara cevap versinler diye yaratılmış gibidirler. Farklı boyutları vardır; bu da bir sorun teşkil eder. Özel yöntemler, amaçlarıyla yakından bağlıdır; bu amaçlar da insani boyutları olan amaçlardır. Sonuçta da devletin çok daha geniş ihtiyaçlarına uyarlanamazlar. Ancak, özel teşebbüs devletinkilere eşit veya kimi zaman ondan büyük boyutlar üstlenmeye başladığında bu uyumsuzluk sona erer. Citroen ya da Bata gibi teşebbüslerin, devletin idaresiyle mukayese edilebilecek derecede büyük boyutları olduğu açıktır. Standard Oil, öylesine büyük bir uluslar arası büyüklüğe sahiptir ki şirketin uluslararası politikası bir devletinki gibidir. Insurance Trust'ın finansal gücü, onun finans sistemiyle devletinki arasında bir paralellik kurulabilecek derecededir. Öyle görünüyor ki, belli bir kritik kitleyle başlayarak, sosyolojik ve teknik yasalar, özel ve kamu teşebbüsleri için özdeştir.

Lüksemburg ve San Marino gibi devletleri teknik çerçevenin dışında tutabiliriz. Belçika, Hollanda ve Danimarka gibi, kendilerini teknik talebe çabucak hazırlamayan ülkeleri de yakında dışta tutmak zorunda kalabiliriz. Bu üçü, modern teknik sorunlara cevap verebilmek için şimdide bir araya gelmişlerdir. Genel olarak Avrupa ulusları siyasal egemenliği reddetmeye ve belli uzun vadeli teknik işlemleri (atom enerjisi alanındaki araştırma projeleri (1958), Sahra'nın kullanımı (1958), yapay bir uydunun fırlatılması (1960) gibi gerçekleştirmeye matuf kuruluşlar kurmaya zorlanıyorlar. Buna karşılık, teknik ilkeleri devletinkilerle özdeş olan büyük özel şirketleri teknik çerçeveye sokmalıyız. Gerçekten, genel olarak, devletin bu açıdan büyük şirketlerin gerisinde olduğu ve kendi idare, hukuk ve maliye sistemlerini büyük ticari ve sınai şirketlerinkine göre değiştirme-

ye, rasyonelleştirmeye zorlandığı söylenebilir. Hrant Pasdermaidjan'ın büyük kuruluşların yönetimi hakkındaki kitabında dile getirdiği husus budur. Yazar, verimli olacaklarsa tüm idarelerin –sivil veya askeri, devlet veya sanayi- özdeş organizasyon ilkelerine dayanmaları gerektiğini özellikle ortaya koyuyor. Bu ilkeler izlenmediği takdirde, idare, özel teşebbüs tarafından geçilmeye, geride bırakılmaya mahkumdur. Bu açıdan Fransa, dehşet derecede geridir. Çünkü bizim idari ve mali sistemimiz bundan bir asır önce dünyanın en iyisiydi. Bunu özenle sürdürmeye çalışırken, çıplak gerçek şudur ki belli teknikler çok daha sonuçları temin edecektir. Sosyal Güvenlik gibi yeni ihdas edilmiş kurumlarımız bile, iyi bilinen teknik kurallarca yönlendirilmeyi reddediyor. İdari ve mali sistemlerin endüstriyel ve ticari tekniklerle çok çabuk buluştuğu (belki de çok çabuk –sosyal düzen teknik örgütlenmeyle aynı seviyede değilken) ileri ülkelerde durum böyle değildir.

İdarenin bu yeni organizasyonu, kısmen yeni bir idare tekniğinin oluşturulmasından, kısmen de makinenin tüm organizasyonlara girmesinden kaynaklanıyor. İkisi birbiriyle ilgilidir. Belirttiğim gibi, yalnızca makineleşme idari birimlerin yeniden organizasyonunu gerektirdiği için değil aynı zamanda makineleşme idarenin temel sorununu, yani kırtasiyeciliği çözdüğü için birbirlerine bağlıdırlar. Tüm organizasyonlar kırtasiyecilik üzerine kurulur. Muazzam hacmi ve karmaşıklığı yüzünden kırtasiyecilik insan kapasitesini aştığında kırtasiyeciliğin ne yapılması gerektiği sorusu gündeme gelir. Çözüm makinedir.

Bu makineleşmenin boyutu hakkında bir fikir elde etmek için iki genel ofis makinesi kategorisini (muhasebe ve istatistik) ele alalım. İlk kategori, yedi ana tipe ve onun alt bölümlerine ayrılır. İkincisi, dört büyük tipe ve on dört türe ayrılır. Bu makinelerin gerçekleştirdiği işlemler, idari yapıda değişiklikler yapılmasını içerir. Yani idari görevler, mekanik icaplara uymalıdır. Mas'a göre, "işlemler, mekanik organlara teslim edilebilecek homojen görev ve işlevlere bölünmediği takdirde yerine getirilemezler". İşlemler, hedeflenen amacın bir fonksiyonu olarak döngüler halinde gruplanabilir. Ya da aynı teknik nitelikteki tüm işlemleri birleştiren tek bir görevde toplanabilir. Bu sonuncusuna "işlevsel gruplama" deniyor. Bu da, "performans işlevi", "düzenleme işle-

vi", "yorumlama işlevi" ve "kontrol işlevi"ne ayrılan bir idari yapı doğurur. Tüm bunların, geleneksel ofis tipinden ve mutat idari görevler bölümünden ne kadar farklı olduğu açıktır.

İdarede geçerli olan, maliyede de geçerlidir. Kontrolör ile muhasebecinin işlevlerinin ayrılması ve ödenen paraların kontrolü gibi kamu muhasebesinin geleneksel ilkeleri açık bir şekilde yerine getirilmiştir. Yirmi yıllık vaktinde ödenmemiş borçları olan Cour des Comptes'in 1944 ve 1945'e ait sonuçlarını 1948'de çıkarabilmesi için muazzam bir çaba gerekiyordu. Bugün maliyenin rehber ilkesi güvenliğin hıza feda edilmesidir. Maliye artık 19. yüzyılda yaptığı gibi kuralı, kriteri ve gem vurmayı temsil etmiyor. Etkin bir genel politikanın aracına dönüşmüştür maliye. *Teknik olarak* geçerli bir karara asla bir engel oluşturmamalıdır. Bir gem, bir sınırlama olarak geleneksel rolü, özel teşebbüs taklit edilerek benimsenen yeni teknikler tarafından sorgulanabilir hale getirilmiştir.

Modern bir devletin finans rejimi, ticari ilişliklere hayli benzer. Muhasebe kuralları, delikli kart makinesi gibi makinelerin uygulanmasıyla değiştirilmiştir. Burada makinenin müdahalesi eski bir idari tekniği ortadan kaldırmaktadır. Belli bir esneklik gereklidir ama çeşitli nedenlerle katı olan devlet yapılarında da bu özellik nadiren bulunur. Özel girişimin bir sonucu olarak elzemleşmiş olan siyasal rejimlerin teknik gelişmelere uyarlanmasını devrimden başka bir şey sağlayamaz. Bu, söyleye geldiklerimin, yani siyasi motivasyonların teknik olgulara egemen olmayışının, bunun tersinin gererli oluşunun bir sonucundan ibarettir. Devlet, doktrinel nedenlerle genellikle kamu maliyesini kökten değiştiremez. Ancak teknik gelişme bu devrimi elzemleştirdiğinde devlet boyun eğmeye mecbur kalır.

Ordu, polis, idare ve maliye açısından bu durum açıktır, ama hukuk açısından belki yeterince açık değildir. Çağdaş hukukçuların göz önünde bulundurması gereken noktalardan biri budur, ama onlar çoğu kere kelime oyunlarıyla zamanlarını israf ediyorlar. Hukuk rejimi açıkçası teknik medeniyete uyarlanmış değildir. Verimsizliğinin ve çokça hor görülmesinin nedenlerinden biri budur. Hukuk, geleneksel toplumun bir işlevi gibi algılanmaktadır. Zamanın gerekli dönüşümünü gösterememiştir. İçeriği, üç yüzyıl önce neyse şimdi de aynı. Yalnızca bir-

kaç parçalı dönüşüm (şirketler gibi) geçirmiş, başka da bir modernleşme çabası sarfedilmemiştir. Ne de biçim ve usuller içerikten daha fazla değişmiştir. Hukuk tekniği, bugün bizi çevreleyen tekniklerce çok az etkilenmiştir. Etkilenmiş olsaydı, çok daha fazla hız ve esneklik kazanmış olurdu.

Hukukun bu önemiyle karşı karşıya kalan toplum karşı uca geçer, hukuk alanında zamanın ürünü olan her şeyi yönetime yükler. Teknik açıdan daha iyi adapte olmuş olan yönetim, alanını sürekli biçimde hukuk (ek vasiyet vasiyetnameler ve tekrar intikaller gibi kaybolmakta olan meseleler üzerine odaklanmış hukukun) aleyhine genişletir. Bu sonuncular ve hukukumuzun özel kaygısı olan tüm benzer meseleler, özel mülkiyete, siyasi istikrara ve hukuksal inceliğe dayalı bireyci bir toplumla ilgili meselelerdir.

Hukuk, kendi geriliği tarafından radikal biçimde zayıflatılmaktadır. Sadece yasa yapmakla uğraşmamalı, modern tekniğin gerekli kıldığı yapıları bir nebze düzene koyabilecek hukuk ilkelerini de keşfetmeliyiz. Tüm geleneksel hukuk ilkeleri çöküyor. Örneğin, yasaların geçmişe yürümemesi ilkesi. Toplumumuzun özel bir kötülüğünden değil, bir sistem olmasından dolayı hukukun gerekli yenilikleri emmeye adapte olmamasından kaynaklanıyor bu. Uzun süre denenmiş, geleneksel bir tekniğin büyük toplumsal değişimine bir dirençtir bu. Hukuk alanında da, diğer alanların aksine, onu daha etkin kılacak bir özel tecrübe birikimi yoktur. Belirttiğim gibi, özel tecrübe, teknik devlet eline geçtiğinde bile onun ilerlemesinin temel kaynağı olmaya devam eder.

Bunun çarpıcı bir başka örneği de pedagoji alanında görülmekte. Devletin eğitimi millileştirip Cizvitlerin tekniğini benimsedikten sonra eğitim yöntemi istikrara kavuşturuldu. Fakat yüzyılın başına giden pedagoji hareketi, halen tüm yapıyı sorgulanır yapıyor. Eski yapı tutarlıydı ama psikologların, hekimlerin ve eğitimcilerin ortak keşifleri, giderek eğitim ortamına nüfuz eden bir yeni sistem doğurdu. Devlet, bu keşifler istikametinde seyrediyor. Henüz modern pedagoji ilkelerine uymayan ama özel kişilerin geliştirdiği bir yöntemin devlet bünyesine entegre edilmesinin ilk adımını temsil eden sözüm ona *yeni sınıfları* yarattı devlet. Bir kere daha, üç beş bireyi değil milyonları

ilgilendiren işlemlerin büyüklüğünden kaynaklanan belli bir geriliği ve güçlükleri olan devletin geleneksel yöntemlerinin özel tekniklerin etkisiyle değiştirilmesine tanık olmaktayız.

Teknik Organizma. Devlete tekniklerin nüfuz etmesinin ikinci bir sonucu, bir bütün olarak devletin muazzam bir teknik organizmaya dönüşmesidir. Bu nedenle, belli sanayi tesislerinin devletleştirilmesi devleti bir sanayi "patronu" veya teknisyen yapmakla kalmaz, onu kendi organizasyon ve yönetim tekniklerini gözden geçirmeye de zorlar. Gerçekten, Büyük Britanya, Fransa ve hatta ABD'de devletin yeni endüstriyel kuruluşlarının boyutları, özel teşebbüsünkileri kat kat aşıyor. Yeni bir karakter taşıyan teknik büroların ve şimdiye kadar bilinmeyen ve gücün içsel olarak farklı seviyelerde yeniden dağıtımını amaçlayan organizasyon tiplerinin oluşumuna tanık oluyoruz. Kamuoyunun farkına varmadığı tüm bunlar, kuşkusuz devletin yapısına ilişkin yankılar uyandırmaktadır. Bunların etkileri önemlidir ama kendilerini yıllar sonra hissettirecektir. Bu değişikliklerin İngiltere'de Fransa'da olduğundan çok daha yaygın olduğu da eklenebilir.

Modern devletin uyguladığı tekniklerin tam boyutlarını anlayabilmek için, şimdiye kadar incelenen geleneksel alanın dışında kalan tekniklerin şu sıralamasını ele alalım:

◆ Her çeşit sanayi ve ticaret teknikleri (çok daha artan ölçüde patron-devlet haline gelen devlet).

◆ Sosyal güvenlik, aile tahsisleri ve devletleştirilmiş bankalar dahil sigorta ve bankacılık teknikleri.

◆ Tüm hizmetler arasındaki koordinasyon komisyonlarını da içeren organizasyon teknikleri.

◆ Propaganda hizmetleri, mesleki rehberlik ve psikoteknikler dahil psikoloji teknikleri.

◆ Radyo, televizyon, aşağı yukarı resmi nitelikteki sinema sanayi, şehir planlama ve kontrollü turizm de dahil sanat teknikleri.

◆ Çeşitli bilimsel araştırma merkezlerini de kapsayan bilimsel teknikler.

◆ Genel ekonomik planlama, ulaşım planlaması ve şehir planlamasını içeren ve keyfi amaçlara sahip planlama teknikleri.

◆ Damızlık insan çiftlikleri, ötenazi, zorunlu aşılama ve tıbbi kontrol, ve sosyal yardımı içeren ve az rastlanır olsa da şimdiden bir realite olan biyolojik teknikler.

◆ Sosyolojik teknikler -kitlelerin yönetimi ve kamuoyunun incelenmesi için.

Bunların her biri, çeşitli alt teknikleri, karmaşık mekanizmaları ve uzmanlık yöntemlerini ihtiva eder. Gerekli olduğunda uygulayan devletin kendisi artık teknik nitelikli olmanın dışında bir şey olamaz. Bu idari büyümenin ve devlet faaliyetlerindeki artış karşısında dehşete düşen, sözgelimi çok sayıda memur çalıştırdığı için sosyal güvenliği eleştiren ve liberalizme geri dönüşün bu büyümeyi bastıracağını öne süren kişiler, bunu yaparken, modern zamanların gelişimini anlamamış olduklarını göstermektedirler.

Devlet adına bir bilinçli tercih, bir teorik karar tekniklerin büyümesini getirmemiştir. Bunun nedenleri, kişisel veya kolektif olandan bağımsızdı. Modern devlet, bir işadamının telefon veya otomobilsiz yapamaması gibi, teknikler olmadan devletlik yapamaz. İşadamı, bu araçları, gelişmeye özel bir aşkı olduğu için kullanıyor değildir. Devlet de, sosyalist olduğu için propagandayı veya planlamayı kullanıyor değil. Koşullar öyledir ki devlet, olduğundan başka olamaz. Sadece o tekniklere değil, teknikler de ona ihtiyaç gösterir. Bir şans veya bilinçli irade meselesi değildir bu; daha ziyade, teknik aygıtın kendisini oldukça küçük ve zayıf bir "beyin" etrafında hissettiren bir acil durumdur. Devletin arkasındaki itici güç, devlet aygıtıyla orantılı gelişmez. Bu itici güç (teolojik yorumlar bir yana) insandır. İnsan da, teknik organizasyonunun merkezinde olduğunda, makineler içinde kaybolan basit bir vatandaşken olduğundan daha fazla iş görme kapasitesine sahip değildir. Bir başka deyişle, politikacı, devletin hizmetinde olan tekniklerin büyüklüğü tarafından azınlık statüsüne indirgenmektedir. Devlet, artık Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı veya Temsilciler Meclisi'nin Başkanı değildir. Ne de çok güçlü belli bakanları olan bir diktatördür. Modern dünyanın teknikleri toplamını işleme sokan ve artan bir karmaşıklığa sahip bir organizasyondur. Teorik olarak politikacılarımız mekanizmanın merkezindedir ama aslında tedricen mekanizma tarafından elimine edilmektedir. Devlet adam-

larımız, makinelerin kifayetsiz müttefikleridir. Tüm parçaları ve teknikleriyle makinelerin, devlet adamları olmadan da aynı derece iyi işledikleri görülüyor. Devlet makinesi elbette henüz iyi ayarlanmamıştır, ama daha işin başındayız ve ayarı, dışarıdan hiçbir etkiyi hoş görmeyeceği izlenimini yanlış anlamaya mahal bırakmayacak şekilde şimdiden verecek kadar da iyidir.

Siyasal faktörün başat olması gerektiğine inananlar bulunduğunu biliyorum. Bu kişiler, belli teknikleri dışlayıp diğerlerini koruyarak politik nedenlerle teknik organizasyonu değişikliğe uğratan Stalin gibilerinin egemen otoritesini örnek göstereceklerdir. Kimisi ise, teknik nedenlerle değil de doktriner nedenlerle uygulanan Hitler'in otoritesine göndermede bulunacaktır. Bu örneklerde ve başka pek çok örnekte, politikacılar teknik mekanizmayı zorlayan ve belirleyen gerçek politik kararları veriyor gibi gelir. Bu doğru olsaydı, devlet esasen teknik olamazdı. Fakat görüntüye aldanmamalıyız. Gabriel Ardant, verimlilik arayışının bugün devlet yönetimi ve hizmetlerinin yasası olduğunu göstermektedir. Tamamen idari tekniğin temel hedef olmadığı yerde yönetim artık mümkün değildir. Bir iki devlet hizmetini geliştirmek ya da izole yeni organizmalar oluşturmak yeterli değildir. Tüm yapı ve metodoloji dikkate alınmalıdır. Bu süreçte politikacının pek önemi yoktur.

Politikacılar ile Teknikler Arasındaki Çatışma. Tekniklerin devlet aygıtına zoraki girmesi, politikacılarla teknisyenlerin çatışmasını da içermektedir. "Bırakın teknisyenler konuşsun", tüm muhalefet gazetelerinin kılavuz ifadesiydi. Dardenne, Afrika hakkındaki incelemesinde, "otoriter yöneticiler çağının yerini teknisyenler çağının" alması gerektiği sonucuna varıyor. Zenci köylülerin tüm insani sorunlarının çözümünü bu noktada görüyor. Örneğin, idarecilerin kışla ve askeri yollar yapmaya ilişkin politik kararlarını, Afrika pamuk sanayini geliştirerek yerli halka ucuz pamuklu mallar sağlamayı amaçlayan tarım iktisatçılarının ve iktisatçıların teknik kararlarını mukayese ediyor. Ancak Dardenne, ilk kararın politikacılarca değil de teknisyenlerce, yani ordu tarafından alındığı gerçeğini görmezden geliyor. Teknisyen demek mühendis demektir fikrine sıkıca sarılıyor. Gerek ordunun gerekse hava kuvvetlerinin ve hatta ki-

mi zaman yönetimin teknik karakterini ihmal ediyor.

Yaygın olan bu ihmal, sık sık, iyi bilinen kimi çıkar çatışmalarının yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. 1938'de pek çok insan, Nazi Partisi ile teknisyenler, hatta ordu arasında husumet bulunduğunda ısrar ediyordu. Ancak 1944'te iktidarı fiilen kırıldıktan *sonraki* Hitler üzerindeki teşebbüs hariç bu "çatışma" bir yere varmadı. A. Ciliga ve Stolypine, benzer bir durumun Sovyetler Birliği'nde de olduğunu söylüyor. Ciliga'ya göre, kitle örgütleri ve sendikalar kanalıyla siyasal iktidarı elinde bulunduran komünist bürokrasinin yanı sıra, güçlü bir şekilde örgütlenmiş, partizan olmayan ve kendi korporatif organizasyonunu oluşturmuş bir "teknik entelijansiya" (ITR) da bulunmaktadır. Tüm teknisyenler ITR'ye mensuptur. Ekonomik yapı giderek teknisyenlerin faaliyetine dayandıkça ITR'nin rolü de daha bir önemli hale gelmiştir. Beş yıllık plan benzeri olmayan bir teknik çerçeveye işaret etmektedir. Komünist Parti ile ITR arasında bir çatışmanın olduğu öne sürülmektedir. ITR, Komünist Parti'yi kovmaya çalışmaktadır çünkü Parti (a) teknik gelişmeye köstek olmakta; (b) işçiler arasında hoşnutsuzluk yaratmakta; ve (c) kararları arasına teknisyenlerin kabul edemeyeceği belli motifleri sokmaktadır. Böyle bir çatışmanın varolması mümkündür. Belli işaretler bunu gösteriyor. Komünist Parti'nin sabotajcı korkusu propagandadan ibaret değil kuşkusuz. Fakat bir yargıya varmamızı sağlayacak yeterlilikte işaret yok.

Moltchanowski, öne sürülen bu çatışmanın bir başka boyutunu sergiliyor. Kendi metotlarını teknik gelişmelere uyduracak değişiklikleri yapmaktan aciz bir çok bürokratik ve geri teknisyenler sınıfından bahsediyor. Planın yerine getirmesiyle meşgul olan bu sınıf, verimliliği artırmak yerine, cahilce işçilerin sayısını veya çalışma saatlerini artırıyor. Eski çalışma yöntemlerinde ısrar, yeni mekanik araçları etkisizleştiriyor, ekipmanların bakımında kullanılan işgücünün büyüklüğü nedeniyle verimi daha da düşürüyor. O halde sorun şudur: İşçiyi makineye adapte etme sorumluluğunu kim üstlenecektir? İşçiyi kim eğitecektir? Cevap, Komünist Parti'nin yerel şubeleridir.

Bu çatışmanın unsurlarının karmaşıklığı açıktır. Megalomanyak, yoz politikacılarla çarpışmak için öne atılmış teknisyen-baş melek imajını çekincesiz kabul etmek de zor. Yine de,

Nazi Almanyası'nda olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de iki sınıf arasında bir çatışma olması mümkündür. Fakat rejimde bir değişiklik meydana getirmek için bu çatışmaya bel bağlanamaz. C. Wright Mills'in gösterdiği gibi, hangi rejim altında olursa olsun yöneticiler icracı yetkililer olmanın ötesinde bir şey değildirler. Açıkça ve kurumsal olarak, kendilerini efendilerine karşı konumlandırabilecek bir konumda asla değildirler. Buna karşılık, efendiler de karmaşık (ve gizli güç) yönetici kadrolar olmaksızın tamamen güçsüzleşirler.

Demokratik rejimlerde politikacıyla teknisyen arasında gerçekten bir çatışma vardır, ama bunun pek keskin olmadığı görülmektedir. İki soru gündeme geliyor. Birincisi, çatışmanın diktatörlüklerde nasıl olup da daha büyük olduğudur. İkincisi ise, demokrasilerde teknisyenlerin, ciddi hiçbir direnç aracına sahip olmayan politikacılara neden üstün gelemediğidir. İkinci sorunun cevabı, politikacılarla teknisyenler arasında doğal ve kaçınılmaz bir çatışma olduğu fikrinden kurtulmamızı sağlar. İlk sorunun ise basit bir cevabı var. Bir diktatörlükte politikacı daha talepkârdır, ağırlığını daha fazla hissettirir. Öyle ki teknisyenlere, politikacının kararlarını hoşgörüyle karşılamak oldukça zor gelir. Ancak bu durumda, teknisyenlerden en fazla diktatörlüklerin faydalanmasını, her şeyi onun yargısına bırakmasını, her şeyi teknik sisteme entegre etmesini nasıl açıklarız? ITR'nin anlamını beş yıllık plandan aldığı, planın kendisinin de politikacıların bir ürünü aldığı gerçeğini nasıl açıklarız? Sovyetler Birliği ve Almanya'nın politikacıların egemenliği altındaki fevkalade bir teknik yükselişine ne diyeceğiz? Bu iki rejimin de istikameti teknik yöndeydi. Teknisyenler niye şikayet ediyorlar ki?

Bunun cevabı, çatışmanın politikacılarla teknisyenler arasında değil, farklı kategorilerdeki teknisyenler arasında olduğudur. Diktatörlüklerde politikacı, başarıyla veya başarısız, bir siyaset tekniğinin taleplerine uymayı *amaçlar*. Demokratik sistemlerdeyse politikacı, yalnızca kendisini yeniden seçtirecek bir tekniğin icaplarına uyar. Çeşitli teknik hizmetlerin tamamına erişebilmekten uzaktır. Sayısız teknik faaliyetlerden hiçbiriyle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Diğer yandan, diktatöryal bir sistemde politikacı, genellikle teknisyene dönüşme eğilimindedir ve sırf bu nedenle de diğer tekniklerle çatışmaktadır.

Yeni siyasal teknik, *tüm* tekniklerle ilgili olma, aralarında gerçekten bir sentez gerçekleştirme iddiasındadır. Gerçek işlevinin sentez olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak sentez ilk denemede başarılamaz; bu iddia da diğer teknisyenlerce kolaylıkla kabul edilmez. Bir adaptasyon krizine tanık oluyoruz. Siyasal teknik, hayata geçirilmiş olmaktan çok uzak olup daha kekeleme aşamalarında bulunmaktadır. Yine de, Orta Çağlarda teolojinin ya da 18. yüzyılda felsefenin yaptığı gibi, sentez bilimi olma iddiasını öne sürmektedir. Bir mühendis politikacıların kararlarını protesto ettiğinde, politikacının kendisini aldattığı, gerçekte oldukça bilgisiz olduğu gerekçesiyle mühendis haklı görülebilir. Fakat mühendis de politikacının kararının gerisindeki teknik dürtüleri bilmeyebilir. Siyasal tekniği sentez düzleminde yargılamak için gerekli unsurlara dair bir anlayışı yoktur mühendisin. Bu, gerçekten bir adaptasyon krizidir; ama tam da adaptasyon sözkonusu olduğu içindir ki çatışma rejimin devrilmesine yol açmamaktadır.

Pratik açıdan bakıldığında benzer bir kriz, bir siyasal teknik oluşturma girişiminin henüz başladığı demokratik sistemlerde yoktur. Bununla birlikte İngilizler, devlet işlemlerine bir teknik getirmeyi, böylece de politikacılarla teknisyenler arasındaki çatışmaları daha keskinleşmeden çözmeyi uzun zamandır istemişlerdir. 18. yüzyıldan bu yana İngilizler kanun yapma tekniğiyle iştigal etmişlerdir. 19. yüzyılda Arthur Seymonds ve Bellanden Ken ile birlikte İngilizlerin açık hedefi, yasama işlemlerinin rasyonelleşmesi ve sistematikleşmesiydi. Düsturları şuydu: Kodifikasyon, Pekiştirme ve Arındırma. İngilizlerin teknik reformları, yasal projelerin yöntem birliği içinde teknik açıdan redakte edilmesiyle, hülasa ve tabloların da redakte edilmesiyle sonuçlandı. Büyük Britanya'da bu çaba son birkaç yılda bakanlık seviyesinde yeniden başlatılmıştır. Teknisyenlerle rekabete edebilmek ve daha fazla verimliliğe ulaşabilmek için politikacılar, kabine seviyesinde hükümetin yeniden organizasyonuna giriştiler. "Daimi komiteler" denen ve her birinin kesinkes tanımlanmış uzmanlığı olan çok sayıda komite kurmak suretiyle işlerini sistematik biçimde paylaştırdılar. Bu komitelerin koordinasyonu, büyük bir orijinal organ olan kabine ofisi tarafından sağlanıyor. Kabine ofisi, daimi bir sekreterin yönetimi altındaki

az sayıda iyi eğitimli memurdan oluşur. Görevi, kabinenin ve onun komitelerinin gündemini hazırlamak, toplantıların tutanaklarını tutmaktır. Bu ofisin öneminin artmakta olduğunu görmek ilginçtir. Üstlendiği teknik işlev, tüm siyasal komplekse bir tür üstünlük sağlamaktadır.

Benzer şekilde ABD de, politikacılara karşılık gerçekten bağımsız siyasal teknisyenler sınıfı oluşturma ve politik karar organını teknik hazırlık organından tamamen ayırma yönünde bir istek göstermiştir. Uzmanın görevi, politikacıya, kararlarını dayandırabileceği bilgi ve tahminleri sağlamaktır. Açıkça tanımlanmış bir sorumluluk paylaşımı, şu işlevsel bölünmeye tekabül etmektedir: Yani, uzmanın sorumluluğunun olmamasına. Sorun, her şeyden önce, teknisyenin bağımsızlığını sürdürmektir. Teknisyen, baskılardan, nüfuz rekabetlerine bulaşmaktan ve idarenin üyelerinin kişisel çekişmelerinden kaçınmalıdır. Teknisyen görevini tamamladığında, politikacılara, mümkün olan çözümleri ve muhtemel sonuçları gösterir. İşi de orada biter.

Ne yazık ki Amerikalılar, objektif açıdan bakıldığında giderek önem kazanan aksi problemi dikkate almamaktadır. Uzman, gerekli yöntem ve araçlara işaret etme görevini etkili biçimde yerine getirdiği zaman genellikle bir tek mantıksal, kabul edilebilir çözüm vardır. Bu durumda politikacı, tek makul çözüm olan teknisyenin çözümü ile, makul olmayan ve riski kendisi alarak gerçekten deneyebileceği diğer çözümler arasında bir seçim yapmak durumunda kalacaktır. Böyle bir durumda politikacı kendi sorumluluğuyla kumar oynamaktadır, çünkü teknik açıdan doğru olmayan çözümleri benimserse yanlış yapma şansı çok yüksektir. Aslında politikacının artık gerçek bir tercihi yoktur. Karar, hazırlık kabilinden teknik çabalardan otomatikman çıkar. Hatta Jungk'un iddiasına göre, ABD'de çok ileri teknik seviyelerde tartışmasız kararlar, Ulusal Standartlar Bürosu'nun hizmetindeki "elektronik beyinlerce" zaten alınmış durumdadır –mesela, "Washington Kehaneti" ismi takılan EAC tarafından. EAC'nin, General MacArthur'un planının tüm stratejik ve ekonomik değişkenlerini içeren denklemleri çözdükten sonra onu geri çağırma kararını veren makine olduğu söylenir. Mümkün olan tüm çekincelerle verilmesi gereken bu örnek, Amerikan hükümetinin bu tür bilgisayar araç-

larına politikayı ilgilendiren pek çok ekonomik sorunu sunduğu gerçeği de teyid etmektedir. Henüz bu aşamada olmadığımızı kabul etsek bile, bizatihi araştırma, yönetim ve organizasyon tekniklerinde gerçekleştirilen her gelişmenin siyasetin güç ve rolünü azalttığını söylemeliyiz.

Sonuç olarak teknisyenlerle politikacılar arasındaki karşıtlık, politikacıyı gerçek bir ikilemle karşı karşıya bırakır. Politikacı, ya bir demokraside neyse o olacaktır, ki bu durumda da rolü, her türden teknisyenin rolüyle mukayese edildiğinde giderek çok azalmaya mahkumdur (finans alanında şimdiden görülen bir durumdur bu); ya da politikacı, politik teknik yolunu seçecektir ki bu durumda da adaptasyon krizi kaçınılmaz bir şekilde kendini gösterecektir. Eğer politikacı gerçekten varolmaya devam etmek istiyorsa, ikincisini mümkün olan tek çözüm olarak seçmelidir. Diğer tüm alanlarda tekniklerin varlığı onu bu tercihe zorlar. Bu durumda bile, yavaş yavaş gerçek güçten mahrum bırakılır, sembolik bir konuma indirgenir. Bu teknikler, ona bir politik tekniğe geçmesi için hem imkanı hem de mecburiyeti sunar. Geçici bir deneme biçimi olan diktatörlük anlamına gelmiyor bu. Göreceğimiz üzere, siyasal perspektifin kaçınılmaz ve radikal bir dönüşümü anlamına geliyor. Nazi diktatörlüğü ve Stalin rejimi, tamamen özdeş olmak zorunda değildir. Lenin'in bir politik teknik geliştiren ilk kişi olduğunu belirttim. Lenin'e göre (Stalin de bunu fevkalade iyi anlamıştır), politikacı geleneksel anlamıyla ne bir teorisyendi ne de bir devlet başkanı. O bir teknisyendi.

Lenin'in anlayışı, siyaseti, diğerleri gibi bir teknik yapıyor. Ama aslında onlardan üstün bir tekniktir, zira diğer faaliyet alanlarını koordine etmekle görevlidir. Siyasi kararlar, teknik dürtüler sayesinde alınırlar. Bu tür siyaseti hem solun doktriner komünizminden hem de kararlarını yakın durumla ilgili ve değişken sübjektif dürtülere, izlenimlere ve gerekçelere dayanarak alan daha eski oportünizmden ayıran da işte bu gerçektir. Stalin verili bir organizasyonu modifiye ettiğinde yahut bir planın içeriğini değiştirdiğinde bunu gerçeklerin baskısı altında değil gerçeklerin bir fonksiyonu olarak, kesin bir tekniği uygulayarak yaptı. Elbette, bir tekniği kötü uygulamak mümkündür. Tekniğin henüz tam olarak geliştirilememiş olmasından

dolayı belli hatalar sürebilir. Fakat önemli olan şey, politikacının, teknisyenin çizdiği hattı izlemek zorunda olmasıdır. Komünizmde klasikleşmiş eğilim budur. Bu eğilime göre Marksizm, bir doktrin değil, bir yöntemdir; bir düşünce ve eylem yöntemi. Siyasal teknik, yeterince anlaşılmamaktadır; belki de bilinmemektedir –her şeyden önce sonuçları açık değildir. Bir bütün olarak komünizme mi yönelmiştir? Ya da Lenin'le birlikte, strateji (gerçekten komünizme yöneliktir) ile taktikler (yakın siyasi sorunların stratejiyle bağlantılı biçimde çözüldüğü daha spesifik teknik kısmı temsil etmektedir) arasında bir ayrım mı yapılmalıdır? Taktik kararlar hep, koordine edici tüm büro ve organlardan çıkan tüm teknik verileri tatmin etmek amacıyla rasyonel biçimde alınır. Stratejiyle taktikler arasındaki ayrım, parti çizgisinin en sansasyonel zigzaglarını anlamamızı sağlar. Örneğin, eski komünizme karşı 1937'deki tavır, Nazilerle 1940 paktı, 1943'te kilisenin komünist çerçeveye dahil edilmesi, "formalizme" karşı 1947'deki tavır, 1949'da planın yazarlarına karşı tavır. Bu taktik değişimlerin hepsi, büyük bir kesinliğe dayanan teknik nedenler temelinde açıklanabilir. Başı dertte politikacıların keyfi davranışları değildir bunlar. Teknisyenlerin artan etkisi, 1953'te, beş teknisyenin Bakanlar Konseyi'nin beş başkan yardımcısı olarak seçilmesiyle daha bir vurgulandı.

Hitlerizmin ortaya çıkardığı sorun çok farklıydı. Hitler, kararlarını teknisyenlerin önerileri olmaksızın, hatta sık sık da önerilerin hilafına alan bir politikacıydı. Kararları, sübjektif, içeriden kaynaklanan dürtülerle motive ediliyordu. Nazi aygıtının teknikle devletin kaynaşmasını en iyi anlamış ve uygulamışlardan göründüğü düşünülünce bu davranış daha bir olağanüstülük kazanır. Naziler, tüm teknikleri mümkün olan en azami boyutlarıyla kullandılar; her iki kategoriye de girebilecek bir durum olan siyaset dışındaki teknikleri kendi hizmetine indirgedi. Böyleyken bile, siyasetin gelişigüzel müdahalelerde bulunduğunu varsaymak her zaman doğru değildir. Pek çok kere Nazizmin en katı doktrinleri teknik icaplara boyun eğmek zorundaydı. Bu nedenle, Nazi propaganda tekniği, iki kere, halk açısından popüler ama aynı zamanda Nazi doktrinine tümüyle karşı eyleme başvurdu. Birinci olay, 1935 yılında "teyid" plebisiti zamanındaki büyük propaganda kampanyasıydı. "Biz, de-

mokrasilerden daha demokratiğiz". Plebisitin amacı, Führer'in gerçek bir cisimleşmiş hali olduğunu, bu nedenle de Nazi rejiminin Fransa'nın oldu gibi yapay bir demokrasi olmayıp gerçek bir demokrasi olduğunu göstermekti. İkinci olay, özgürlük namına yürütülen büyük propaganda kampanyasıydı. "Avrupa insanının özgürlüğünü savunuyoruz". Yaygın bir şekilde kullanılan ama resmen Hitler doktrinine karşıt olan bu iki tema, propagandanın teknik icaplarından kaynaklandı. Nazilerin finans tekniklerinin çoğu kere onları doktrine ters hareket etmeye yönelttiği de bilinmektedir. Örneğin, "fahri Aryan" yapılan Yahudilerin veya rejimin başlıca dayanağına dönüşmüş ve Üçüncü Reich'in finansal organizmasına entegre edilmiş olan belli kapitalistlerin durumunda olduğu gibi. Bununla birlikte, Hitler'in kişisel politik kararları sık sık devletin tekniklerini bozdu. Çatışma, Hitler ile genel kurmay arasında bilhassa belirgindi. Ama polisle ve dış ticaret organlarıyla da bir çatışma vardı. Hitler, teknisyenlerin onaylamadığı belli tedbirlerin benimsenmesini emrediyordu. Nazizmin çöküşünden sonra da teknisyenler, her zorluğu ve talihsizliği keyfi kararlara bağladılar. Her halükârda, Hitler'in kişisel kararlarının çoğunluğunun, özellikle askeri açıdan talihsiz oldukları pekala söylenebilir.

Geleceğin Hitler'inki türünden siyasal eylemlere değil, Stalinvari eylemlere ait olduğu açıktır. Kimi önemli politik şefler yine de bu teknikleri bypass edebilir ama onların durumu giderek daha rizikolu görünüyor. Politikacıyla teknisyen arasındaki çatışmada yozlaşma çok daha ciddi bir meseledir. Siyasal ortamlar çok genel olarak yozdur. Gerek Fransa ve Birleşik Amerika gibi demokratik rejimlerde gerekse Faşizm, Francoizm ve Nazizm gibi otoriter sistemlerde su götürmez bir gerçektir bu. Sovyetler Birliği hakkında gerçekten konuşamayız. İktidar sarhoşluğu ve zengin olma fırsatı politikacıları çok çabuk yozlaştırır. Devletin teknikleşmesine paralel olarak politikacılarla teknisyenler arasıda artan bir temas vardır. Teknik genellikle politikaya üstün gelmesine ve teknik kararlar parlamenterler nezdinde su götürmez olmasına rağmen, tekniğin geçişinin önü yozlaşma tarafından kesilebilir. Teknisyen bir insandır; yoz bir insanla temasta olduğunda da kendisini de pekala yozlaştırabilir. Tekniğini bir kenara itebilir, tekniğin katı uygulamasının ge-

rektirdiği kararları iptal edebilir ve teknik eylemi yanlış yola saptıran bir kayırmaya veya özel ayrıcalığa tevessül edebilir. Böyle bir durumda, siyasetin tek gerçek amaçları olan genel çıkarlar artık tekniği kontrol etmiyordur; teknik eylemi kontrol etmede çok daha etkin olan özel çıkarlar ediyordur. Saf teknik, genel çıkarları, gerçek siyaseti temsil eder ve yozlaştırıcı unsuru özel, bu niteliğiyle politik açıdan yok olan nedenlerle temsil eden politikacıya da karşıdır. Politikacıların yozlaşması, devletin dev bir özel teknik aygıta topyekün dönüşmesini engelleyen tek faktördür. Böyleyken bile, bu dönüşüm hareketinin ivmesi artırılmakta; kamuoyu da bunun başarısı için yönlendirilmektedir. Otoriter rejimlerde bile hayli önem taşıyan kamuoyu, genellikle ya "partizan" ya da "idealist" olarak tanımlanan politik kararların aksine teknik kararların neredeyse tamamen lehindedir. Siyaset aleyhinde şimdilerde dile getirilen şikayetlerden biri de kamuoyunun genellikle kendi başlarına iyi saydığı tekniklerin normal faaliyetini sekteye uğratmasıdır. Vatandaşlar, örneğin devletin havacılığın gelişimini duraklattığını görünce kızıyorlar. Politikacıyla teknisyen arasında bir çatışma durumunda teknisyen kamuoyunu arkasına alır. Karakteristik bir örnek İspanya'da yaşandı. İspanyol faşizmi, İtalyan faşizmine yapıldığı gibi, 1945'te kınanmış olmalıydı. Bunu yapmak için siyasal, duygusal ve doktrinel nedenler vardı. Ancak askeri teknisyenler bunun bir felaket olacağını söylediler; ekonomik teknisyenler de hemfikir oldular. ABD ve İngiltere, Franco'nun yaşamasına izin verdiler. Sınırı kapatan Fransa'yla dalga geçildi. Özellikle 1944 sonrasında keskin bir şekilde anti-faşist olan kamuoyu, Fransız hükümetinin bu tavrına daha sıcak yaklaşmalıydı. Gerçekten ilk saik, İspanya'yı kınamaktı. Ancak teknisyenlerin böyle bir tavrın ekonomik ve finansal açıdan (dış ticaret düzleminde) zararlı olacağını göstermelerinden sonra kamuoyu değişmeye başladı. Hiçbir netice doğurmayan asil bir jest olan ideolojik tavır ile böyle bir ideolojinin saçmalığını gösteren teknisyenlerin hükmü arasında katı bir mukayese yapılıyordu. Kamuoyu yaklaşık altı aylık bir süre yalpaladıktan sonra teknisyenlerin yönüne döndü.

Bunun bir kişisel çıkar meselesi olduğu söylenebilirmi? Fransız halkının ezici çoğunluğunun bu meselede doğrudan bir çıka-

rı yoktu. Ancak, teknik bir karara mutabık kalmanın her zaman bir kişisel çıkar meselesi olduğu unutulmamalıdır. Teknisyenlere gelince, onların neden varmış oldukları yargıya vardıkları sorulabilir. Açıkçası onlar, içinde cömert ve duygusal saiklerin yerinin bulunmadığı teknik araçlarını uyguluyorlardı. Teknisyenler olarak teknisyenler, bize, sınırı kapatmanın bir felaket olacağını söylediler. İnsan olarak ise, bu tavrı ideolojik nedenlerle onaylamış olabilirlerdi. Teknisyenlerin hâlâ insani yargılar verebildikleri kesin olmaktan uzaktır. Gerçi ayrı bir meseledir bu.

Devletin dönüşümü ve sonrasında teknisyenlerin hakimiyeti iki unsuru içerir. Birincisi, teknisyen, milleti politikacıdan çok farklı ele alır. Onun için millet esasen yönetilecek bir meseledir, çünkü o (haklı olarak) tekniğin özel kökeniyle meşguldür. Sonuçta, özel ve kamusal alanlar zayıf bir şekilde sınırlandırılır. Teknisyenin tüm hesaba katabildiği şey, kendi araçlarının uygulanmasıdır –devletin hizmetinde mi yoksa başka bir şeyin hizmetinde mi olması fazla bir önem taşımaz. Onun açısından devlet, halk iradesinin ifadesi, Tanrı'nın yaratması, insanlığın özü veya bir sınıf savaşı biçimi değildir. Gereği gibi işlemesi gereken belli hizmetleriyle bir teşebbüstür devlet. Kârlı olması, azami bir verimlilik yaratması ve emek sermayesi için de milleti alması gereken bir teşebbüs.

Teknisyenin devlet üzerindeki etkisi, yalnızca, idari kararlarıyla empoze ettiği koşullara veya çizdiği iyi organizasyon şemasına dayanmaz. Aynı zamanda, hükümette ve idarede verimliliğe dair ulaştığı yargılara dayanır. Kamusal muhasebe sisteminin dönüşümünü tartışmış bulunuyorum. Bunun yeni ve güzel bir örneğine Hollanda'da rastlıyoruz. Orada mesele, devlet hizmetlerinin verimliliğini bu hizmetlerin maliyet fiyatlarının bir fonksiyonu olarak değerlendirmektir. Bize söylenen o ki, her organizasyon prensip olarak insanlar, amaçlar ve araçlar arasında bunların üretken verimliliği açısından geçerli bir ilişki kurmalıdır. Şimdiye kadar tamamen ekonomik bir konsept olarak görülen verimlilik, son birkaç yılda kendini siyasi çerçevede de gösterdi. Her idari işlemin maliyetini hesaplamak ve marjinal hasıla kuralını uygulamak gerekir. Fonlar her bir daireye hizmet yoluyla kurulan bir standart temelinde tahsis edilir. Modern çift girişli muhasebeyi getirmekle faaliyetlerin

her düzeyde sürekli izlenmesi ve fiili ve standart harcamalar arasındaki ilişkiyi kurmak mümkündür. Bu şekilde, teknisyenin yasası idari bakış açısını dönüştürmektedir. Her idare, işçinin Taylor'un ellerinde bir nesneye dönüşmesi gibi, bir nesneye dönüşür. Siyaset hedefi belirler, ama teknisyen son noktasına kadar araçları dikte eder. Bu gidişatın ayrıntılı bir tarifini Gabriel Ardant'ın kitabında bulabiliriz.

Bütün bir idare, işlemleri giderek titizleşmesi gereken bir makineden ibarettir. Bu şekilde, James K. Feely, Jr.'ın sözleriyle "amaç ile uygulama arasındaki şans marjı"nın neredeyse hiç olmadığı o ideolojik duruma ulaşılır. Feely'e göre, bu marj ne kadar küçülürse uygulama üzerindeki kontrol de o derece mümkün olur, kestirilebilirlik katsayısı o derece artar. Böyle bir durum, tüm idari birimlerde azami güvenliği sunar; Feely'nin teorik bir ideal olarak önerdiği şey pratik hale gelir. Bu başarının tek bedeli, idarenin bir aygıta, memurların nesnelere, milletin de emek sermayesi tedarikçisine dönüşmesidir.

Her türden maddi alt katmanları (insan, para, ekonomi filan) beslemesi açısından teknik millet, teknik devletin nesnesine dönüşür. Devlet de, milletin araçlarını kullanmaya tasarlanmış bir makineye dönüşür. Devletle millet arasındaki ilişki, bu nedenle, önceden olduğundan tamamen farklıdır. Millet, artık temelde insani, coğrafi ve tarihi bir varlık değildir. Kaynakları işletilmesi gereken, kendisine bir "hasıla"nın geri döndürülmesi bir ekonomik güçtür. Bu hasılayla bağlantılı olarak eski teknisyenler *maksimum* kavramını kullanırken yeniler *optimum* kavramını kullanıyor. Maksimum hasıla, devletin kaynaklarını kısa bir süre içerisinde tüketen, değerini düşüren hasıladır. Optimum hasılaysa, özü ve hayatiyeti korumaya çalışan hasıladır. Durum böyle olsa da, milleti, karşılıklı olarak birbirlerini belirleyen tüm teknikler işin içine girmiş oldukları için toplam kaynakları harekete geçirilen bir varlık olarak değerlendirmeliyiz. Teknisyen, bir kere işlemlerine başlayınca sınır tanımaz. Millette "eşyanın tabiatı" hariç hiçbir şeye saygı duymaz. Bu, zamanımızda çok belirgin olan devlet-milletin bütünlüğünü daha da geliştirir.

Ulusal düzeyde geçerli olan şey, uluslararası örgütlenme düzeyinde de geçerlidir. Uluslararası mutabakatı geliştirmek amacıyla tasarlanmış siyasi organizmaların yaşadığı radikal sıkıntı-

ların ışığında, ileri çabaları bu hatlar çerçevesinde bir teknisyenler grubuna teslim etme kararı verildi. Tamamen ulusal çıkarların değil de kullanılacak alanların uluslararası ele alınması bir birlikteliğe elverişlidir. Sonuçta, 1949 yılında, 550 bilim adamı ve teknisyenden oluşan büyük bir topluluk, dünyanın doğal kaynaklarının en iyi nasıl kullanılabileceğini tartışmak üzere Lake Success'de bir araya geldi. Bu tür uluslararası projeler ülke içi benzer projelerden çok daha az gelişmiştir. Politikacıların teknisyenlere tepkisi de aynı şekilde daha lehtedir. Bu durum, 1949'da Strasbourg'da Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (tamamen teknik bir grup) toplanmasında açıkça ortadaydı. Amerikalılar, bu teşkilatın teknik durumun imkan verdiği hızda ilerlemediği kanaatini taşıyordu. Ulusal düzeyde zaten gözlemlemiş olduğumuz teknisyenlerin aynı "ele geçirmelerinin" şimdi uluslararası düzeydeki başlangıcına tanık oluyoruz.

Devletin dönüşümü ve teknisyenin egemenliğinde ima edilen ikinci unsur, teknik gelişmenin önündeki ideolojik ve moral engellerin tedricen kaldırılmasıdır. Devletin eski teknikleri, tümüyle teknik unsurlardan ve adalet gibi manevi unsurlardan oluşan bir yapıydı. Manevi unsurlar bugün bile tümüyle ihmal edilebilir değildirler -her ne kadar resmi söylemde kendilerine atfedilen onurlu yeri hiçbir şekilde işgal etmiyorlarsa da. Özel kişilerce kullanılan teknikler genellikle saf halleriyle tekniktirler ve moral unsurlar katıp karıştırılmamıştır. (Bilahare göreceğimiz üzere bu tesadüfi bir gerçek olmayıp, tekniğin o gerçekliğinin sonucudur). Devlet, sadece kanun ve nizama saygıyı sürdürmekle değil, yurttaşları arasında adil ilişkiler kurmakla da görevlidir. Bu nedenle de özel kişilerin saf tekniklerine sınırlar koyar. Sonuçta, liberal devlet başlangıçtan beri patlayıcıların, sağlığa zararlı maddelerin serbestçe üretimini yasaklamıştır. Daha üst seviyede de, anti-tröst yasalarıyla (ABD'de olduğu gibi), toplumsal adaletsizliğiyle meşhur bir ekonomik teşkilatlanma olan tröstlere karşı mücadele etmiştir. İşçilerin mekanik tekniklerce istismar edilmesini sınırlayan mevzuat da çıkarmıştır. Adalet alanında devlet, özel teknik istismarlara karşı bir engel, bir fren olmuştur. Ancak teknik devlet tekniği olduğunda, teknik araçlar devletin eline geçtiğinde devlet eski mantığına sarılmış mıdır? Tecrübe, buna olumsuz cevap vermeyi gerekti-

riyor. Özel kişilerin elinde bulunduklarında devletin fren uyguladığı teknikler, devletin kendisi için kontrolsüz hale geldiler. Bu açıdan bir kendi kendini sınırlama sözkonusu değildir.

İngiliz devleti uyuşturucu ticaretini yasakladı ama Hindistan ve Çin'de bunları alabildiğine kullandı. Faşist veya komünist olsun, her şeye kadir bir devlet, işçilerin korunması için çıkarılan yasalara uymaktan vazgeçer. (Komünist devlet, bunun, proletarya diktatörlüğü kuruluncaya kadar geçici bir çözüm olduğunu iddia ediyor ama gelecek olaylar hakkında yargıda bulunamayız). Bu sadece "prens yasalarla bağlı değildir" meselesi değildir; çok derin bir şeydir. Devlet, insanlarla teknikler arasındaki tek bariyerdir, ama geometrik olarak artan teknik kadim *raison d'état*[1] ile karşılaştığında bir bariyer olmaktan çıkar. Devletin tabiatıyla belki de hiçbir ilişkisi olmayan bu sonuncusu, yine de tarih boyunca kesintisiz biçimde varolmuştur. Fakat *raison d'état* kendisini ifade edecek araçlara hiç sahip olmamıştır. Mütemadiyen ve tutarsız biçimde çalışmış, kararları da sık sık kötü uygulanmıştır. Bir gerçek olmaktan çok bir niyet olarak kalmış, ama potansiyel olarak hep ortalıkta görünmüştür. Temelde, devletin kendisini meşrulaştırmasını temsil etmiştir. Maneviyatın devlet tarafından inkarıydı bu kavram. Fakat devletin emrindeki araçların kendisi güçlü bir manevi etkiye maruzdu. Bu araçlar sonuçta ne teknik ne de manevi olarak, bu kolları olmadan güçten mahrum kalan *raison d'état*'ya adapte edilmemiştir.

Sözgelimi, mutlak monarşi dönemimdeki Fransız Parlamentosu yahut Restorasyon dönemindeki Fransız yönetimi bu amaca adapte olmuş değildi. Fakat yeni teknikler eskilerini tasfiye ettiğinde eskiler iç engellerini kaybetti. Bu durumda devlet kendisini *raison d'état* ile hemfikir olabilecek araçlara sahip buldu. Bu araçlara sahip olur olmaz da tereddüt etmeden onları uyguladı çünkü sonuçlarının mükemmelliğine dair hiçbir kuşkusu yoktu. Aynı zamanda, bireylerin faaliyetlerinin sonucu ve o zamana kadar devlet tarafından sınırlandırılmış olan diğer teknikler de daimi hedefini gerçekleştirmedeki faydalarını çok iyi anlayan devletin eline geçti. Bağımsızlığı olmayan bir yargıyı ve

---

1. Devletin "yüksek çıkarları". Devletin adalete ve kendi yasalarına aykırı eylemleri için bir gerekçe olarak başvurulabilecek bir kavram. (Çev.)

hiç yargılama yetkisi olmayan bir polisi kullanmaması devletten nasıl beklenebilir ki? Ancak bu karmaşık gelişmedeki en kayda değer gerçek, bundan böyle yalnızca *raison d'état*'nın kendisini gerçekleştirmek için kullanmış olduğu tekniklerin çokluğunun ifadesi olabileceğidir.

Teknik ve Anayasa. Fransız yönetimi, yaklaşık 1940'a kadar Napolyon'un 1800'de kurduğu şekliyle kaldı. Elbette ayrıntılarda belli değişiklikler yapılmıştı. Hatta Napolyon öncesi uygulamalara bile belli dönüşler olmuştu. Ancak ne gidişatta ne de yapıda ciddi değişiklikler yapılmamıştı. Anayasal monarşi, mutlakçı eğilimler taşıyan monarşi, burjuva ve sosyalist cumhuriyetler, İmparatorluk; bu Fransız rejimlerinin hepsi iyi bir araç olduğu için Napolyon'un aracını kabul etti veya sıkıntı çekti. Kuşkusuz, eğer özellikle değerlendirirsek, Üçüncü Cumhuriyet'in en büyük problemlerinden birinin, otoriter bir devlet tarafından/için kurulan bir idarenin, liberal olarak görülmek isteyen bir devletin hizmetinde olması gerektiğiydi. Bugün devletin tüm alanlardaki hali budur. Teknik aygıt ancak güçlükle değiştirilebilir ve ancak bir şekilde kullanılabilir.

Basit bir örnek vermek gerekirse, bir otomobili sürerken rejimim cumhuriyetçi veya faşist olmasının pek de önemi yoktur. Teknikler giderek daha az maddi olmaya başlıyorlar ve gerçekten önemli değişiklikler devletten devlete giderek azalma eğilimindedir. Her ne kadar birbirini izleyen bakanların siyasi görüşleri değişse de verili bir devlet tekniği kendi kavramlarıyla uygulanmalıdır. Bu süreklilik, büroların diktatörlüğü açısından ifade edilebilir. Bu durum, çoğu kere kaydedilen bir gerçeği, bir kere iktidara gelen sosyalist bakanların tüm ülkelerde aşağı yukarı sosyalist olmayan seleflerinin yaptığı gibi hareket etmekte olduğu gerçeğini açıklamaktadır. Marksist ihanet denen şeyin veya karakter zayıflığının bir sonucu değil, tekniklerin özgül ağırlığının bir sonucudur bu. Devletin teknikleri üzerine yazdığı kitabında Ardant, devletin bir tekniği olduğunu ve niteliği ne olursa olsun hiçbir rejiminin bu teknik olmadan yapamayacağının altını çiziyor.

Her devlet adamı, şu ikilemle karşı karşıyadır: ya teknikleri kendi değişmez koşullarıyla uygulamalı ya da onları reddederek genellikle ortaya çıkardıkları sonuçlardan vazgeç-

melidir. Tekniklerin her biri kendi alanında mümkün olan en iyi araçları sağladıkları gerçeğini unutmamalıyız. Bir ülkenin ekonomi bakanı, ekonomiyi planlamaya veya anarşiye terk etmeye mecbur kalacaktır. Yarım planlı bir ekonominin veya kendisini tavsiyelerde bulunmakla sınırlayan bir planlamanın uygulanabilir olmadığını görmüş bulunuyoruz. Teknik, yarım tedbirlere müsamaha göstermez.

Bir siyasal kişilik için (mesela bir bakan) doğru olan bir siyasal rejim için de geçerlidir. Anayasanın güçler ayrılığını, bir veya iki meclisli bir yapıyı ya da Doğu veya Batı modeline dayalı bir demokrasiyi öngörüp öngörmediğinin pek bir önemi yok. Teknik açıdan sonuçlar hemen hemen aynı olacaktır. Teknik olarak en etkin olan dışındaki her idare türü mümkündür. Farklı bir maliye rejimi de imkansızdır. Sözgelimi vergiler alanında, sağcı bir rejimin, kendisini en çok genel nüfus üzerinde hissettiren dolaylı vergileri (çünkü genel nüfus, "kitleleri" temsil etmektedir) tercih edeceği, diğer yandan sosyalist bir rejimin ise en fazla büyük servetleri vuran doğrudan vergileri tercih edeceği söylenir. Bu, bilimsel bir vergi tekniğinin uygulanmıyor olduğunu göstermekten başka bir şey yapmıyor. Böyle ihtimamlı bir tekniğin, meydana çıkarabileceği getirinin ışığında, eninde sonunda galip gelecektir. Tümüyle belirlenebilecek bir optimum vergi yapısı vardır. Bu yapı devlete azami getiriyi sağlar, aynı zamanda da yurttaşların şanslarını eşitler, maliyeyi kurtarır. Bunu uygulamamak için geçerli bir neden yoktur. Bu optimal sistem tüm ülkelerde ilerleme kaydediyor, ilgili ilgisiz ideolojik dürtülerin de giderek üstesinden geliyor.

Aynı şekilde planlama da kendini yavaş yavaş her rejimde dikte ettiriyor. Sovyet ve Nazi planlamaları arasındaki farklara işaret etmek ideolojik açıdan çocukça olur. Planlama, otoriter devletlerin tapulu malı değildir. 1945 sonrası Fransa ve İngiltere'nin olduğu gibi sosyalizme meyleden demokratik devletler veya Danimarka gibi bu yönelişte olmayan demokratik devletler, bugün planlama sistemini kullanıyorlar. Güney Afrika gibi tamamen liberal devletler bile planlamayla uğraşıyorlar. Tüm ekonominin mutlaka planlandığı anlamına gelmiyor bu. Bir göç planı veya ihracat planı olsun, bir ulaşım veya şehir planlama işlemi olsun aynı teknik söz konusudur.

Planlama, hem siyasal yaşamın tüm alanlarına hem de tüm devlet rejimlerine yayılmakta. Şansölye Adenauer 1951'de, Alman gençliğinin rejimin çabalarına tepki vermediğini, anarşik ve düzensiz olduğunu, onlar için bir umut beslemenin imkansızlığını ve planlamanın bu dik başlı gençliği Alman toplumuna yeniden entegre etmenin tek yolu olduğunu ilan ediyordu. Gençliği katı organizasyonlara katma, onlara ideal ve kolektif bir ruh, disiplin ve sabit bir yaşam biçimi kazandırma gereğini yerine getirmek amacıyla bir Alman Gençlik Planı'nın tasarlanmakta olduğunu duyuruyordu. Tüm bunların planlanmak zorunda olduğunu da ekliyordu. Bir bakıma, totaliter yöntemlere geri dönüşü öneriyordu. 1952'de Fransa, burslar ve turizm için planlama yapma yönünde adımlar attı. 1956'da gençlik teşkilatlarını, 1960'da da sporu planladı. Planlamanın ABD'de giderek yaygınlaşmakta olduğu da kaydedilmeli. Burada planlamayı sadece ekonomik sorunlara değil, sosyal (şehir planlaması gibi) ve siyasal sorunlara da uygulama eğilimi var. Gerçekten, Amerikan planlaması temel bir unsur haline gelmekte. Artık tesadüfi bir gerçek veya yanal bir unsur değildir. ABD'de çeşitli eyaletlerin hizmetinde yaklaşık iki bin planlama kuruluşu vardır. Bazısı kamusal (Ekonomik Danışmanlar Konseyi), bazısı ise özel nitelikte (Ulusal Planlama Birliği) olan ulusal kurumlar da cabası.

Milletlerin giderek birbirlerine yakından bağlandıkları gerçeğini de unutmayalım. Ayrıca, bir millet planlamaya giriştiğinde diğerlerinde de kaçınılmaz yankılar olacak, onlar da şu veya bu şekilde planlamaya girişeceklerdir. Bir unsurun planlaması da önce anlamayı, sonra da diğer pek çoğuna hakim olmayı ve yavaşa yavaş onları da planlamayı gerektirir. Ekonominin küçük bir köşesi için bir plan yaparak ekonominin geri kalanını serbest bırakmak mümkün değildir. Gaston Bardet, iyi şehir planlamasının tüm ekonominin seferber edilmesini gerektirdiğini göstermiştir. Bu durumda, en iyi şeyin hiç şehir planlaması yapmamak olduğu söylenecektir. Ancak planlamadan kaçınılması mümkün değildir. Nüfustaki büyük artışlar, emrimizdeki alan rasyonel bir şekilde organize edilmediği müddetçe hiç kimsenin yaşayacak yeri olmayacağı anlamına geliyor. Ayrıca, kentsel yaşamın belli sıkıntıları (örneğin trafik yoğunluğu, hava kir-

liliği, aşırı gürültü) gün be gün ciddi boyutlara ulaşıyor. Gerçek bir düzenleyici plan olmadan bu sorunlardan hiçbiri etkili biçimde çözülemez. Son birkaç yılda, çok sayıda tıbbi ve idari kongre mecburiyetten bu sorunlar yumağını ele aldı.

Benzer sorunlar göç tarafından ortaya çıkarılmakta. Bugün hiçbir ülke içeriye ve dışarıya serbestçe dolaşıma izin veremez. Serbest dolaşım, yüksek ücretlere ve siyasi istikrara sahip ülkeler yönünde aşırı bir nüfus yer değiştirmesiyle sonuçlanır. Buna karşılık, diktatöryal rejimlere sahip ülkelerin nüfusları giderek azalacaktır. Güçlerinin azalması anlamına geleceği için bu ülkelerin kabul etmeyeceği bir durumdur bu. Demokratik ülkelerin nüfuslarında abartılı bir artış olacak; ekonomik dinginlikleri için bir tehlike olması ve beşinci kol riski yüzünden bunu kesinlikle istemeyeceklerdir. Ne yapmak gerekir? Nüfus hareketlerini hepten durdurmak mı? İnsan gücü ve sömürgeleşeme nedenleriyle böyle bir çözüm ne mümkündür ne de istenir. Fakat bir göç planlamasını gerektirir ki bu da uluslararası mutabakata tabidir. İster bir diktatörlüğü isterse bir demokrasiyi ele alıyor olalım, göç planlaması aynı olacaktır. Özdeş polisiye, ekonomik ve idari mekanizmalar gerektirecektir. Bugünün demokrasileri bu teknik icaplardan kaçamazlar.

Bu örnekler, şu gerçeği idrak etmemize yardım ediyor: *modern devletin yapıları ve yönetim organları, devlete bağımlı tekniklere tabidir. Modern devletin vazgeçilmez hizmetlerinden her birini sırasıyla ele alacak olsak, üzerine dayandıkları yönetim teorileri, ne olursa olsun bu hizmetlerin giderek birbirlerine benzer olduğunu görürüz. Giderek* tabiri önemlidir; nihai kimlik henüz elde edilememiştir. Devletin teknikleri arasındaki benzerlik, mekanik teknikler arasındaki teknikler arasındaki benzerlikten daha fazla değildir. Her ikisi açısından da geri ülkeler vardır. Fakat gelişmenin istikameti açıktır ve pratik açıdan bunu durdurmanın yolu yoktur. Neden böyle olduğunu göreceğiz.

Teknik araçların üstünlüğü, toplumsal gerekliliklere tam olarak karşılık gelmelerinin bir sonucudur. Toplum sürekli olarak devlete başvurmak zorunda olmadığı zaman, her tür sorun bugün olduğu kadar çok ve şiddetli olmadığı zaman, araçları bakımından devlet görece serbestti. Tüm tarihsel dönemlerin benzer olduğunu (dördüncü yüzyılın krizlerinin dokuzuncununkine

benzediğini filan) söyleyerek kendilerini rahatlatan tüm kıymetli insanlara rağmen gerçek şudur ki dünya ekonomilerinin, dünya savaşlarının veya dünya ve ulusal nüfuslarının ortalama olarak her kırk beş yılda ikiye katlandığını daha önce kimse görmemiştir. Devlet, eldeki en etkin araçları reddedebilecek durumda değildir artık. Sorunları, daha evvel karşılaşılanlardan daha zor, daha karmaşıktır. Eğer devlet toplum üzerinde bir etki yapmak isterse (ki başka bir seçeneği de yoktur), bu etkiyi yapmanın bir tek yolu vardır. Parlamento tartışmaları, teorisyenlerin kararsızlıkları, hümanistlerin protestoları, demokratik seçimler; tüm bunların çok az önemi var. Devlet, montaj hattında işçiden daha gerçek bir seçeneğe sahip değildir. Devlet, bizzat sorunun kendi koşulları tarafından teknik topluma götürülmektedir.

İki örneği ele alalım. Toplama kampları, genellikle diktatöryal ve faşist rejimlerin özelliği olarak görülür. Bu tür kurumların Sovyetler Birliği, Polonya ve Bulgaristan'da varolduğu inkar edilemez. Ancak, Üçüncü Cumhuriyet yönetimindeki Fransa ile Boer Savaşı sırasında İngiltere'de de vardı. İsim farklılıkları bizi yanıltmasın. Çalışma kampları, yeniden eğitim kampları, mülteci kampları, hepsi aynı gerçeği temsil ediyor. Toplama kamplarının Cezayir'de ne kadar önemli olduğunu da biliyoruz. Burada, saf biçimiyle toplama kampından sözediyoruz. Krematoryumla veya sakinlerinin başparmaklarından havaya asılmalarıyla ilgisi yok bunun. Bu işkenceler, insanlara bağlanabilir, tekniğe değil. Bir müessese olarak kamp, sosyal sorunlarla polis tekniğinin bir araya gelmesinin bir sonucu olarak kendini heryerde, çok değişik rejimler altında göstermektedir. Sorunun koşulları şu şekilde sıralanabilir: milliyetçi örgütlenme ile buna karşılık beşinci kolların varlığı ve toprakların denetlenmesinin idari niteliği ve nüfus artışı dikkate alınınca, bireylere değil birey kategorilerine dayalı bir polis gücü kurmak son derece gereklidir. Kategorilere göre polis gücü kurmaktan kaçış yoktur. Bu kategoriler, örneğin önleyici tutuklamayı, masum insanların yargılanmak amacıyla değil de sınıflanmak amacıyla toplanmasını filan öngörür. Sınıflama ve kontrol işlemlerini yerine getirmek için son derece gelişmiş sistemler uygulanmaktadır. Sovyetler Birliği'nde MVD, Birleşik Amerika'da FBI ve işgal altındaki Almanya'da CIC gibi. Bu sistemler, elbet-

te, işlemleri için hayli uzun bir zaman gerektirirler. Zanlılar, sistemin soruşturmalarını tamamlamasından önce yıllarca gözetim altında kalabilirler. Sistemin kesinliği ve titizliği, yavaş hareket etmesine neden oluyor. Toplama kamplarının teknik sistemi, devlet için öylesine etkin, tatmin edici çıktı ki giderek toplumuzun bir parçası haline getiriliyor. Bu kamplar, anormal diktatörlerin faaliyetlerini temsil etmiyorlar artık; her iyi yöneticinin faaliyetini temsil ediyorlar.

Bugünün toplama kampı sistemi, milliyetçi devletle yakından bağlantılıdır. Ama genel olarak idari sistemlere öylesine iyi uymaktadır ki modern dünyanın milliyetçi yapıları değişecek olsa bile kaybolmasına imkan yok. İstenmeyen kimi kategoriler, kampın ideal çözüm olduğu toplumsal uyumsuzlar kalacaktır; en azından daha verimli teknikler daha da az maliyetle sorunun çözümüne imkan tanıyıncaya kadar. Ancak bunun yakın gelecekte meydana gelmesi hayli düşük bir olasılık.

İkinci örnek, aslında ABD'de ülke içi özel ticareti kolaylaştırmak amacıyla düşünülmüş olan satış mühendisliği sistemidir. Şimdi sistem, devlet yönetimi altında uluslararası ticaret düzeyinde vardır. Piyasaların psikolojik ve sosyolojik özelliklerinde uzmanlaşan firmalar vardır. Belirli koşulları (sadece imalatla ilgili değil, tasarım ve yararlılık koşullarını da) yerine getirmediği müddetçe bir ulusun malları diğerlerinin pazarlarında satılamaz. Satmayacağını önceden bildiğiniz bir malı dışarıya yollamak elbette yerinde olmayacaktır. Yeni bir ürünü, bir saç tokasını bile, piyasaya sürmeye cesaret edip de tasarım, renk vs. sorumluluğunu kendisi üstlenen bir tek Amerikan firmasının bile bulunmadığı söylenir. Firma, meseleyi, işi sözkonusu nesneye optimum dış görünümü, yani halkın zevkine en uygun düşen görünümü kazandırmak olan üç veya dört büyük endüstriyel tasarım danışmanlarından birine havale eder.

Tüketici araştırmalarına bu yaklaşım, Amerikalı üreticilerce tek doğru yaklaşım kabul ediliyor. Yine de özgürce seçilmektedir. Ancak ticaret uluslararası nitelik alır almaz aşağı yukarı devletin alanına girer. Bu durumda mesele, dış ticaret açığı olan bir ulusun bunu nasıl temizleyebileceği olabilir. Bunu yapabilmek için, kredi verenin pazarının kuralına uymalıdır. Tarif edilen kuruluşlardan birine danışılmak zorundadır ve o zamana

dek ilgiye dayalı bir tercih olan şey artık mecburileşir. Bir kere daha görüyoruz ki teknik açıdan geri bir millet, ikisi arasında organik ilişkiler kurulur kurulmaz kendisine en gelişmiş milleti model almaya zorlanır. Bu durum, hakim olmaya yönelik Amerikan arzusundan veya Amerikan gururundan kaynaklanmıyor. Teknik bir durumdur bu. Bir uluslararası ticaret sistemi kurmanın ancak ve ancak bir tek etkin yöntemi vardır. Devletin görüşü ne olursa olsun bu yönteme uymak gerekir. Kuşkusuz, devlet iflas etme yolunu seçmesi de ihtimal dahilindedir.

Teknik gerçeklerin devlete her alanda, etki etme ölçülerini vurgulamak amacıyla mümkün olan en farklı iki örneği ele aldım. Fakat gerçekler bizi daha ileri götürüyor. Devletlerin anayasaları, tekniklerin kullanımını değiştirmez; daha ziyade, teknikler devlet yapıları üzerine hızla etki eder. Demokrasiyi baltalar, yeni bir aristokrasi yaratma eğilimi taşır. Bu noktada hemen tüm sosyologlar hemfikirdir. En açık demokratik ve sosyalist eğilimleri olan sosyologlar arasında bile bu açıdan varolan görüş birliğini pekiştirmek için Georges Friedmann'ın yazılarına bakmak yeterlidir. Siyasal eşitlik bir mite –teknik aracılığıyla ulaşılamayacak bir mite- dönüşmektedir. Buna karşılık teknik, görülmemiş ölçüde, teknik düzeyde bir hizmetkarlar çoğunluğu ve yöneticiler azınlığı ortaya çıkarır. Friedmann, meseleyi bilimsel açıdan incelemiş, hiç partizan olmayan bir şekilde de işlevleri tamamen özel görevlerde uzmanlaştırıldığında işçi-kölelerin mümkün olan en alt seviye insani değere indirgendiğini göstermiştir. Bu uzmanlaşma olgusunda, tekniğin genel olarak insandan neler yaptığını görüyoruz. Örneğin, polis mekanizmalarının mükemmelliği, iyi bir polis memurunu bir iki hafta içinde eğitmeyi mümkün kılmaktadır. Fakat o eğitimi alan o insan, içinde çalıştığı tekniklerden tamamen bihaberdir. İnsanlar, gerçek bir talep olmaksızın durmadan işten işe geçerler. Teknik tarafından da mesleki olarak indirgenmektedir. Fakat bir meslek, hayatın ve kültürün büyük bir parçasıdır. Bu koşullar altında, yaygın bir kültür bile hızla kaybolur.

Tıp teknikleri nüfus artışına yol açarken belli toprak türlerinin yıpranması sonucunu doğuran tarım tekniklerinin etkisini de ele almalıyız. Bu iki faktörün etkileşimi, hayatın sorunlarına gerekli süratte tepki verememeleri yüzünden kimilerince de-

mokrasi için uygun olmadığı düşünülen azgelişmiş insan kitlelerinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu avama karşılık, kendi tekniklerinin sırlarını (ama illa da tüm tekniklerinkini değil) anlayan sınırlı bir elit vardır. Bu insanlar, modern devlet gücünün merkezine yakın insanlardır. Devlet artık "ortalama vatandaşa" değil, bu elitin kabiliyet ve bilgisine dayalıdır. Ortalama insan, teknik sırlara veya devlet teşkilatına nüfuz etmekten hepten uzaktır; bu nedenle de devlet üzerinde hiçbir etkide bulunamaz.

Bu indirgenmiş ve aşırı uzmanlaşmış işgücü hakkında yapıcı bir şeyler yapmak amacıyla Friedmann, umudunu sosyalizmin gelişmesine bağlıyor. Ona göre, insana kardeşlik duygusunu ve ortak iyilik için çalışma bilincini vermekle sosyalizm, çalışmasında insana zevk verecektir. Fakat bu psikolojik çare (ki değerini reddetmiyorum bunun), bir tarafta uzmanlaşmış işçiler kitlesinin entelektüel kapasitesi ile diğer tarafta bir teknik elitinin elinde bulundurduğu teknik araçlar tekeli arasındaki uçurumu kapatmak için hiç bir şey yapamaz. Yeni elit, halk nezdinde popüler olduğu zaman bile elittir. Bu çatışma tüm alanlarda belirgindir. Sözgelimi, idari alanda bir organizasyon tekniğinin ve mekanizasyonun müdahalesi, Mas'ın deyişiyle "birbirinden çok uzak iki sınıfın oluşmasıyla sonuçlanır. Sayısal olarak küçük olan birincisi, tasarlama, organize etme, yönetme ve kontrol araçlarından anlar. Son derece fazla olan ikincisi ise yalnızca icracılardan ibarettir". İkinciler, icra ettikleri karmaşık tekniklerden hiçbir şey anlamazlar. Demokrasinin normal işleyişinin bu teknik tekeli uygulayanlar için kabul edilebilir olması imkansız değildir. Üstelik bu tekel, uygulayıcılarının kitlelerce bilinmemesi açısından gizli bir tekeldir.

Teknik, aristokratik bir topluma şekil verir. Bu da aristokratik bir yönetime işaret eder. Böyle bir toplumda demokrasi, yalnızca bir görüntüden ibaret olabilir. Şimdi bile propagandada böyle bir durumun özelliklerini görüyoruz. Devlet propagandası sözkonusu olunca, demokrasi meselesi yoktur artık.

Cumhuriyetçi ülkelerde gerçekleştiği biçimde propagandayı ele alalım. Çok sayıda parti ve propaganda makinesi bulunduğu için birbirlerini dengeledikleri safdillikle söylenir. Bu nedenle seçmen rakip adaylar arasında bir tercih yapmak için gerçek bir özgürlüğe sahiptir. Ancak belirli kişiler, aynı safdillikle, her

şeyi matematikleştirdiklerini iddia ediyor. Spesifik olarak, en teknik, en yetenekli ve acil olan propaganda en fazla oyu alır. Benim açımdan bu iki pozisyondan ikisi de kendi başına demokrasiyi çarpıtmaz. Demokrasiyi çarpıtan, propaganda tekniklerinin o çoğalması, baskı oluşturma tekniklerinin o gelişimidir. İki rakip propaganda aygıtının bir diğerini iptal ettiği doğru değildir. Daha doğrusu, siyasi olarak doğru olabilir ama psikolojik olarak yanlıştır.

Gerçek mesele, sinir sistemine etki eden ve yeni yöntemlerin keşfiyle artık bilincini sorgulayıp rahatsız eden, aklı üzerinde çalışan ve tepkilerini kötüleştiren, onun kadar yetenekli bir dizi propagandanın kuşattığı bireyin psikolojik durumudur. Birey, artık, bir gerilim ve aşırı heyecan iklimi dışında yaşayamaz. Artık gülümseyen, şüpheci bir seyirci olamaz o. Gerçekten "angajedir", ama kendi düşünce ve eylemlerine hakim olamaz olduğu içindir ki gayri ihtiyari angajedir. Teknikler, organizatörlere, onu oyunun içine nasıl *zorlayacaklarını* öğretmiştir. Muhakeme gücünden mahrum bırakılmıştır. Birey önceden "sabitlenmemişse" rasgele bocalar durur; kendi muhakeme gücüne değil, büyük sayıların yasasına uyarak. Propagandanın yoğun bir şekilde kullanımı, yurttaşın ayırt etme yetisini yokeder. Gerçek bir demokratik rejimde her şey sağduyulu tercihe ve hür iradeye dayanır. Fakat, propaganda tekniklerinin çoğalması tam da demokratik rejimlerde olmaktadır. Bir tek propaganda makinesinin, yani devletinkinin, varolduğu yerde bireyleri doğrudan şekillendirir, rekabet olmadığı için de gerçekten yoğun olamaz. Demokrasi denen rejimlerde rakiplere üstün gelmek amacıyla propaganda giderek yoğun *olmalıdır.* Propaganda bu şekilde giderek hilelerle dolu hale gelir.

Yani teknik, bir demokrasinin işleyişini hemencecik sarsar. Kamuoyunu sadece bir istikamete yönlendirir, çünkü bir teknik aristokrasi tarafından yönlendirilen bir devletin emrindeki araçlar genellikle partilerin emrindekilerden daha güçlüdür. Tekniğin bizatihi varlığı, bu nedenle ciddi bir sorun oluşturur.

Fakat her siyasal sistem için bir başka sorun daha ortaya çıkmaktadır; o da mevcut makinelerin değişen çeşitleridir ki bu da geleneksel stratejik ve taktik askeri anlayışların düzeninin bozulmasına yol açar. Savaş sanatına dair büyük teorileri ve stratejik doktrinleri sıralamak, orduları felsefi ilkeler

uyarıca düzenlemek filan elbette mümkün. Ancak bir faktör her şeyi hep altüst eder; o da makinedir. Makine aslında modern stratejiyi belirlemiştir. Hitler, bunu anladığı içindir ki belirli başarıyı yakalamıştır. Teknik meselesi basit bir ifadeyle şöyle konulabilir: belli bir makine sözkonusu olunca, en etkin biçimde nasıl kullanılabilir? Lojistikle, irtibatla ve silahların koordinasyonuyla ilgili hangi eylemler gerçekleştirilmelidir? Makineden optimum yararlanmak için hangi plan oluşturulmalıdır? Bunun gibi şeyler. Örneğin, tank, 1939-1943 arasında muharebeyi belirledi. Bugünse uçaklar, güdümlü füzeler ve kıtalar arası roketler büyük önem taşıyor. Fakat tekniğin stratejiye etkisinin ötesinde değişen savaş makineleri *siyasal tercihi zorlar*. ABD, 1949'daki bir Kongre raporunda, tekniğin hizla ilerlemesi nedeniyle tam bir silahlanma için (her türden sayısız aracıyla bir kara ordusu, artı bir donanma ve hava gücü için) artık para ödeyemediğini kabul etmiştir. 1946'nın askeri uçakları daha 1949'da güncelliğini yitirmişti. Hiçbir zaman hizmete giremeyecek, kısa sürede de modası geçecek olan makinelerin imalatına binlerle devam etmek imkansızdı. Bir siyasal tercih yapılmak zorundaydı.

Benzer şekilde İngiltere de, çok önemli olduğu düşünülen benzersiz bir ordu türü kurmaya kendini adamak amacıyla prototiplerinin çoğunu terk etti. Zorunlu siyasal tercih gerçeği, askeri görevlerin Atlantik Paktı'nın bir sonucu olarak kıta Avrupa'sı, ABD ve İngiltere arasında dağıtılmasıyla da teyid edilmektedir. Yeni gelişmelerle, söylendiği şekilde dağıtılan bir askeri tekniğin yükünü destekleyecek yeni finansman yolları bulmak gerekmiştir. Bu bize genelde tekniklerin karşılıklı bağımlılığını, özelde de tekniklerin askeri kavramlara ve bu yolla da siyasal tercihe etkisini hatırlatmaktadır. Bu bağlamda, son konferanslarından birinde Bevan'ın acı sözlerini hatırlayalım: "Modern muharebe teknikleri demokrasiyi mahvetmiştir". Bu tam da bizim işaret ettiğimiz şeydir.

Benzetme yoluyla mantık yürütelim. Askeri makinelerin stratejiyi şekillendirmesi gibi, organizasyon teknikleri ve diğer teknikler de modern devletin yapısını şekillendirmektedir. Farklı yayın sistemleri ile hava ulaşım ağlarının bir dünya devletini kaçınılmazlaştırdığını söylerken Wiener boşuna konuşmuyordu.

Teknik, sorunu, verili bir devletin daha adil olup olmadığını değil, tekniklerin daha verimli kullanılmasına imkan tanıyıp tanımadığı açısından koyar. Artık siyasal gerçeklik ile manevi teori ve icaplar arasında sıkışmış değildir devlet. Siyasal gerçeklik ile teknik araçlar arasında sıkışmaktadır. Mesele, devletin emrindeki tekniklerin uygulanmasına en elverişli devlet biçimini bulmaktır. Kuşkusuz, belirli bir doktrini tercih etmek, verili bir tekniğe olumsuz bakmak serbesttir. Teknik araçlardan faydalanmak yerine belli bir adalet türünü hayata geçirmenin rüyasını görmek serbesttir. Ancak 1940'da Fransız ordusunun katlanmak zorunda kaldığı cezalandırma gibi kaçınılmaz bir şeyi de beklemelidir. Generallerimizin doktrinleri ve askeri anlayışları vardı, ama makinenin etkisini ihmal ettiler. Gelişmenin ileri karakollarında kendini öldürtmenin kahramanca bir örneği deniyordu bunun için. Teknik verimlilikle yüzyüze kalan devlet bu verimliliğe serbestçe egemenlik verme hakkını yalnızca kendine borçludur. "İyi yöntemler iyi yapılar doğurur" diyor Ardant.

Bu faktörler, parlamenter demokrasiyi mahkum ediyor. Ki parlamenter demokrasinin sırtında, teknik gelişmeyi engelleyen hayli fazla yük var: karar almaya müdahil çok sayıda kişi, demokratik mekanizmaların hantallığı ve yavaşlığı, bir temsili meclisin siyasal tekniği uygulamadaki acizliği, idarenin hizmetindeki teknisyenlerin istikrarına karşılık parlamento personelindeki sık değişmeler vesaire. Bu faktörlerin sonucu olarak, teknik gelişme genellikle devleti işgal eder. Devlet de bu gelişmeye ayak uyduracak biçimleri alma, kurumları benimsemeye zorlanır. Fransız parlamento hayatında "komisyonların" önemi zaten biliniyor. Bu komisyonların elden çıkmış oldukları da söylenebilir. Birleşik Amerika'da lobiciler sistemi (Kongre koridorlarını arşınlayan adamlar grubu), yasama organıyla teknik organ arasındaki ilişkiyi sağlar. Tüm büyük Amerikan şirketleri ve teknik gruplarının, Washington'da görevli temsilcileri vardır. Bu temsilciler, temsil ettikleri grupların çıkarlarını (illa kapitalist anlamda çıkar değildir bunlar) yasama organında takip etmekle görevlidir. Sistem, ABD'de son derece yasaldır ve politikacılarla (gerçekten giderek kopmuş kişilerdir bunlar) hayatın teknik koşulları arasında bir miktar bağlantının bulunmasına imkan tanır. Bu kurumlar, çok zayıf adaptasyon biçimlerini

temsil etmektedir. Modern devletin eninde sonunda *topyekün* adaptasyona mecbur kalacağı kesindir. Topyekün adaptasyon, Hitler devletini yaratan devrimde olduğu gibi bir devrimle ortaya çıkabilir. Ancak öyle olabilir ki anayasa en ufak bir değişiklik geçirmeyebilir, tüm sorun siyasal güçlerin ortadan kaldırılmasına, tamamen formel, görüntüden ibaret kalmalarına indirgenebilir. Demokrasilerimizin girmiş olduğu güzergahın bu olduğu sonucu kaçınılmaz biçimde çıkıyor.

Fakat devlet teknik icaplara kendini tamamen adapte eder, devasa bir makineden ibaret hale gelirse, hâlâ bir devlet olarak görülebilecek midir? Her şeyden önce belirtelim ki mesele, hiçbir şekilde bir teknolojik devlet teorisini öngörmüyor. Bugün siyasal alandaki işler, en küçük bir teorinin faydası olmadan gerçekleşiyor. Klasik anlamda bir devlet meselesi sözkonusu değildir artık. Devlete dair laf eden çoğunluğun (bunlar ister felsefeciler, ister ilahiyatçılar, reklamcılar, siyasetçiler veya anaysa hukuku profesörleri olsun) başka türlü düşünmesi gülünç bir hatadır. Onlar, 19. yüzyıl devletine ya da Napolyon devletine uygun düşen koşul ve biçimlere göre devletten bahsediyorlar. Bugünse durum radikal biçimde farklıdır.

Siyasal iktidar artık tam olarak klasik bir devlet değildir; giderek de daha az öyle olacaktır. Karar alma için önemli ölçüde indirgenmiş bir organizmasıyla bir organizasyonlar karışımıdır siyasal iktidar. (İndirgenmiştir çünkü tekniklerin karşılıklı etkileşiminde karar almanın çok az yeri vardır). Durum, makineyi gözetlemekten ve çalışma düzeninde kaldığından emin olmaktan başka bir şey yapmayan bireyin bir otomatik makine tarafından ortadan kaldırılmasına benzetilebilir. Siyasal iktidar, asgari karar almayla işleyen herhangi bir iyi ayarlanmış organizasyon gibidir. Böyle bir organizasyon katı değildir, kendini güncel sorunlara nasıl adapte edeceğini bilir. Henüz bu durumda olmadığımızı kabul ediyoruz, ama hızla yaklaşıyoruz.[2] Lenin'in sosyalist

2. Burada, "askeri durumları değerlendiren ve en iyi eylemi belirleyen makineleri" ele almayacağız. Bu makineler fanteziden ibaret değildir. Amerikan matematikçilerinin elitlerinden olan Wiener, Shannon ve Morgenstern, böyle bir makine üzerinde çalışıyor, ondan "çok yakında" diye söz ediyorlar. Hatta Wiener, bunun siyasal durumları da değerlendirecek bir makineye yol açacağını düşünüyor. Sibernetik araçlar, devlet siyasetini insanın satranç oynaması gibi yerine getirmesini sağlayacaktır. Eğer bu mucize imkan gerçekleşirse, bunun devlet açısından sonuçlarını hiç öngöremeyiz. Bu nedenle hipotezi ele almayacağız.

dünya için öngördüğü durum budur. Ona göre "devlet, nüfus sayımı yapmaya ve istatistiklere indirgenecektir". Lenin, devletin gelecekteki rolünü mecburiyetten özet bir şekilde vermişti. Organizasyon teknikleri 1920'de henüz gelişmemişti. Fakat onun çıkardığı sonuç, modası geçmiş cumhuriyetçi maskenin gerisinde bugün gözlemlediğimiz şeydir. Önemli görünen, Lenin'in öngördüğü devletin ve modern organizasyonların işaret ettiği saf teknolojik devletin aslında aynı şey olduklarıdır.

Böyle bir devletin sosyalist olduğu tartışılabilir. Teknik devlet olduğu (bir teori olması amaçlanmayan bir ifadedir bu) ise tartışılamaz. Şu an için teknik sentez, geleneksel anlamda devletin hepten ortadan kaldırılması sonucunu doğurabilir. Toplumun içinde varolduğu çerçeve, geleneksel devlet olmaksızın pekala varlığını sürdürebilir, hatta daha iyi duruma gelebilir. Teknoloji devleti, doğrudan doğruya modern devlete tekabül etmektedir, çünkü teknik olarak yapılandırılmış, verimliliğe, düzene ve sürate tapan insanların ta ruhunda bulunmaktadır. Geleneksel devlet, bambaşka nitelikteki kaybolan güçlere tekabül etmektedir.

Teknik ve Siyasal Doktrinler. Devletin yapısı, tekniğin değiştirdiği tek şey değildir. Siyasal doktrinler de değiştirilmektedir.

Her şeyden önce, aynı şeyin hem siyasal doktrinler hem de siyasal yapılar için geçerli olduğunu, bazılarının teknik kullanıma müsait bazılarınınsa olmadığını görüyoruz. Genellikle yeni doktrinler de (hepsini birden "Stalinist" damgasıyla damgalamanın aptalca olacağı halk demokrasileri doktrinleri gibi) benimsenmektedir. "Özgürlük düşmanlarına özgürlük yok"; "sadece işçi yurttaştır"; "devlet özgürlüğün teminatıdır; devlet ne kadar güçlü olursa o derece fazla özgürlük elde edilir". Bu sloganlar, yaygınlaşmakta olan bir fikri temsil ediyor. Doktrinel unsurlar tam olarak devlet tekniklerinin gelişimine rastlıyor. Doktrin toplumsal durumu aynen ifade eder, bu yüzden de hayatidir. Çok sayıda vatandaş doktrine inanır. Genellikle etkin bir uygulama gösterir, yayılma eğilimi taşıyan bir güçtür. Diğer yandan, geleneksel demokrasinin doktrinleri –insan hakları, soyut yurttaş anlayışı, oy kullanmada eşitlik, iktidar ile özgürlük arasındaki çatışma- modern toplumsal gerçekliğe

uyarlanmamaktadır. Bu nedenle, bu doktrinlerin hızlı sertleşme ve eskimelerine tanık oluyoruz. Bunları savunmak da gün be gün zorlaşıyor. Bir ölçüde teorik bir konsept olan bireysel özgürlüğe inanan Amerikalılar dışında muhtemelen kamuoyu da artık bunları tutmuyor. Fakat bir bütün olarak demokratik halklar, geleneklere, kesin doktrinlerden daha bağlıdır. Demokratik doktrin, her halükarda teknik gelişmeye ayak uyduramamaktadır, ki onu yeni fetihler yapacak güçten mahrum bırakan bir gelişmedir bu.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi gibi belgeler, tekniklerle çevrelenmiş bir insanlığa bir anlam ifade etmiyor. İnsanoğlunun teknikler karşısındaki durumunu (artık varolmayan kimi güçler karşısındakini değil) incelemek bizim sorumluluğumuzdadır. Özel teşebbüsler tarafından (1948'de grevler meselesinde işçilerin tavrının gösterdiği gibi) ve bizzat devlet tarafından (haklar bildirgesinin doğrudan bir ihlali olan savaş suçlarına dair 15 Eylül 1948 tarihli yasa örneğinde olduğu gibi) ceza görmeden ihlal edilebilecek bildirgeler hiç kimseye heyecan vermez.

Teknik, geleneksel demokratik doktrinleri eskitti. Normal bir durum olarak görülmeli bu, zira hiçbir siyasal doktrin ebedi değildir. Durumlar değiştiğinde doktrinler de değişmelidir. Tekniğin etkisiyle olsun veya başka türlü olsun gelişme gereklidir. Fakat bir gerçek yeni görünmüyor: sözkonusu olan basit bir doktrin değişimi değildir; siyasal doktrininin temelde farklı bir rol oynaması istenmektedir. 19. yüzyılda siyasal doktrin güçlü biçimde belirleyici, oluşturucuydu. Gerek tüm bir idealist ve romantik hareketle gerekse gelişmeye inançla uyumluydu bu. İnsanlar fikirlerin her şeye kadir olduğuna inanıyordu ve kendilerine adil görünen doktrinleri faaliyete geçirmeye hazırdı. Doktrinel dürtüler, 1789 Devrimi'nde birincil önemde rol oynadı. Doktrininin olmaması yüzünden 1. Napolyon gözden düşmüştü. 3. Napolyon'un üstesinden gelmeye çalıştığı bir eksiklikti bu. Cumhuriyetler, hatta monarşiler bile en fazla adil görünen doktrini uygulamak istiyordu. İçeriği ne olursa olsun siyasal doktrin başarılması gereken bir amaç koymaktaydı. Akla (tarihe değil) ve felsefeye dayalı en iyi yönetim biçimini temsil ediyordu. Mesele, ideali gerçekleştirmekti. Doktrin eylemin kriteriydi. Eylemin iyi veya kötü yapılmasından ziyade doktrin açı-

sından geçerli olup olmadığını belirleyen şeydi. Marks bile bu düşüncedeydi. Ona göre de doktrin amacı ve eylem kriterini temsil ediyordu. Açıkça, doktrin siyasal hayata hakim oluyordu. Basit bir kendini beğenme değil, realiteydi.

Teknik gelişmenin devlet hayatına sokulmasıyla birlikte durum tamamen farklı hale gelir. Doktrin yalnızca açıklayıcı ve haklı göstericidir. Artık amacı temsil etmez; amaç, tekniklerin özerk çalışması tarafından tanımlanır. Artık eylemin kriteri değildir. Eylemin yegane kriteri, tekniğin doğru bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını bilmeyi içerir, ki bunu da hiçbir siyasal teori söyleyemez bize. Yaklaşık 1914'ten bu yana bu şekilde işler. Devlet kendi uygun tekniklerinin işlemesi tarafından teknik icaplar temelinde kendi yönetim doktrinini oluşturmaya zorlanır. Bu icaplar eylemi tekniklerin imkan verdiği şekilde zorlar. Siyasal teori, eylemi ideolojik ve pratik boyutuyla (sık sık da saf teknik dürtülerine işaret etmeksizin) açıklamak için devreye girer. Son olarak, siyasal doktrin, eylemi meşrulaştırmak ve ideallere, moral ilkelere uygunluğunu göstermek üzere müdahale eder. Şimdinin insanı meşrulaştırma için epey bir ihtiyaç hissediyor. Yönetiminin sadece verimli değil, adil olduğuna kani olmayı istiyor. Ne yazık ki verimlilik bir gerçek, adaletse bir slogandır.

Bugünün siyasal doktrininin, devleti ve onun eylemlerini meşrulaştırmak için rasyonelleştirici bir mekanizma ve resmi gazetecilerle devlet adamlarının giriştikleri tehlikeli entelektüel akrobasinin kaynağı olduğu sonucuna varıyoruz. Kimi zaman bu bayların uğraşısı, tamamen adaletsiz eylemi demokratik ilkelerle bağdaştırmaktır. Bunun güzel bir örneği, Yatla anlaşmalarının bir sonucu olarak 1944'te İngilizlerin Yunanistan'a müdahalesiydi. Bu müdahale, Batı tipi bir demokrasi kurma bahanesiyle bir halk hareketinin (ELAS ve EAM'ın temsil ettiği) bastırılmasıyla sonuçlandı. Kimi zamansa bu adamların amacı, tamamen pragmatik bir eylemi meşrulaştırmak amacıyla bir hukuk doktrini oluşturmaktır. Bu rasyonelleştirme türünün şaheseri, "vesayet" teorisiydi. Hukuki olarak bu teori son derece iyi oluşturulmuştu, ancak uygulaması Birleşik Amerika'yı kaçınılmaz şekilde Japon adalarını işgale yöneltirken Sovyetler Birliği'ni ise herhangi bir düşman kolonisini işgal etmekten menediyordu. Bu "teorinin" istikameti açıkça görülüyor: "İnsanlığa

karşı suçlar" hakkındaki tüm teoriler de aynı niteliktedir. Soykırım suçlaması, aslında mağlupları savaş suçluları olarak lanetleme ihtiyacının hukuki gerekçesidir.

1958 Fransız Anayasası bu eğilimin bir başka örneğidir. Fiili bir durumu meşrulaştırmak üzere yapılmıştır bu anayasa. Ancak komünistler, bu türün gerçek virtüözleridir. Marksist doktrinin tüm kemiklerini ayıklamışlar, onu bir yönteme indirgemişlerdir. Bu bir kere başarılınca doktrinle eylem arasında bir çelişki mümkün değildir. Sözgelimi, tüm halkların gelişmesinde "ulusal aşama"nın gerekliliği yönündeki Sovyet doktrinini (Afrika'ya Sovyet müdahalesini meşrulaştırmaya yönelik bir doktrin) düşünün. Tüm Sovyet eylemleri yöntemlerinin bir sonucudur. Aynı zamanda bir doktrin de olan yöntem de eylemi meşrulaştırmaya yarıyor.

O halde tek gerçek sorun, yönetimin doğru uygulanması sayesinde eylemin etkin olup olmadığını bilmektir. Sorun bu şekilde tamamen teknikleşir. Sıradan demokratik yöntemlerde doktrin ve yöntemin birliği, kendini kötü vicdan olarak gösteren tüm çelişkileri ortadan kaldırır. Bugünlerde, meşrulaştırmanın da sağlanabilmesi için yönteme sadakat gösterilmesi yeterlidir. Tüm teknikler gibi bu sadakat de sonuçlarla sınanmaktadır. Kuşkusuz, zaten doktrine inananların gözünde bir meşrulaştırmadır bu. Siyasal doktrinin eylemi objektif bir şekilde meşrulaştıracağını düşünmek bir yanılgıdır. Düşman, bu "meşrulaştırmaya" gerçekte hiç inanmaz -her ne kadar, kendisi de bunu kullandığı için pekala kabul edebilirse de.

Siyasal doktrinin rolünün bu dönüşümü, bugünün siyasal teorilerinin aşırı kibrini gösteriyor. Tüm sorunları çözmek için yeni bir dünya yapısı veya tüm ihtiyaçları tatmin edecek bir yeni siyasal rejim öneren Max Glass veya Röpke gibi teorisyenleri gördüğümüzde bu safdillik (kelimenin etimolojik anlamında) karşısında şaşkına dönüyoruz. Bu siyasi safdiller, hep, teorilerin eğitici bir gücü olduğunu, ilkeleri en iyi kitlelerin kendilerinin uygulayabileceğini ve ideal doktrinleri amaçlara dönüşeceklerini varsayarlar. Açık gerçek odur ki bu tür düşünceler aşılmış, geride kalmıştır.

Doktrinlerin rolü siyasal teknik tarafından mükemmel bir şekilde sabitlenmiş olup başka hiçbir şey tarih veya teknikle

başedemeyeceği için siyasal doktrinlerin yakın gelecekte rol değiştireceklerini varsaymaya mahal yoktur. Öngörülerinin beyhudeliği yüzünden siyasal teorisyenlerimiz ciddiye alınamaz. Siyasal düzeyde temel olayları bile nasıl göreceğini bilmeyen ya da gazetede okuduğunu temel nitelikte sayan birini nasıl ciddiye alabiliriz ki?

Pek çok açıdan siyasal doktrinin bu dönüşümü belki de çok yeni değil. Yeni olan, 18. ve 19. yüzyıllarda doktrine sarfedilen dikkatti. Bu dönemden önce siyasal teorilerin bugün yaptıkları gibi meşrulaştırıcı rolü oynadıklarında kuşku yok. Yani, tüm bir Roma hukuku aygıtı emirlerinde olan 4. Philip'in danışmanları, bunu, sırf krallarının eylemlerine meşruluk görüntüsü kazandırmak için kullandılar. Aynı şey Richelieu ve kralların ilahi hakları teorisi için de geçerlidir. (Machiavelli'yi kasten söylemiyorum çünkü onun teorileri hiçbir zaman uygulanmadı). Gerçekte, bugün tanık olduğumuz acımasız geri dönüş aslında uzun bir geleneğe geri dönüştür. Güç güçtür, fakat hiç değilse bir adalet görüntüsü olmaksızın uygulanamaz. Doktrin, bu nedenle, iktidara bu adalet görüntüsünü kazandırmakla görevlendirilmiştir. Tekrar edelim ki bu hep böyle olmamıştır. Ancak şimdilerde iktidar teknik olduğu için bu entelektüel yapılar, meşrulaştırma sağlamanın ötesinde bir faydaya sahip değildir.

Totaliter Devlet. Son olarak; teknik, devletin totaliterleşmesine, vatandaşların hayatını tamamen absorbe etmeye neden olmaktadır. Bunun, tekniklerin devletin elinde toplanmasının sonucunda meydana geldiğini belirtmiş bulunuyoruz. Teknikler karşılıklı olarak doğurulurlar, bu nedenle birbirlerine bağlıdırlar ve tüm eylemlerimizi sıkıca kuşatan bir sistem oluştururlar. Devlet bu teknikler ağının bir tek kısmına bile sahip olduğunda bilinçli veya bilinçsiz olarak kendini yavaş yavaş tüm meseleyi ve yöntemi kendine çeker. Devlet azimli bir şekilde liberal ve demokratik olduğunda bile, totaliter olmaktan kendini alamaz. Ya ABD'de olduğu gibi doğrudan doğruya ya da aracı kişiler yoluyla totaliter olur. Fakat, farklılıklara rağmen tüm bu sistemler nihayetinde aynı kapıya çıkarlar. Bu gerçekleri tekrar etmeyeceğim, çünkü bunları yeterince vurguladığımı düşünüyorum.

Teknik, totalitarizmi bir başka elverişlilikten dolayı da doğu-

rur; o da eylem biçimidir. Basit bir örneği, topyekün savaş örneğini ele alalım. Bir topyekün savaş teorisi olmuştur. Sonuçta da bazılarında biraz istek ve tercih sözkonusu olmuştur. Ancak tekniklerin eylemi bugünlerde savaşı mecburen topyekün yapmaktadır. Üç yüz milde dokuz mil hata yapan V2 silahları ve roketleri gibi güdümlü füzelerin kullanımı, bunların büyük çoğunluğunun sivil nüfus üzerine düşeceğini varsaymaktaydı. Aynı şey, kıtalararası balistik füze için de geçerlidir. Bir ICBM, çok önemli alanlarda tüm hayatı yok etme kapasitesine sahiptir. Otomatik dönüş mekanizmaları, uçaksavar füzelerinin uçuşuna büyük bir kesinlik kazandırabilir. Ancak hedefler birbirlerinin yakınına toplanmış kara nesneleri olduğunda amacın kesinliğinin bir anlamı yoktur. Bombardıman uçaklarının oluşumu havada izole edilmekte ve onlara ateşlenen bir füze de illa ki askeri bir hedefi vurmaktadır. Fakat karada durum böyle değildir.

Otuz mil yarı çapındaki bir alandaki her şeyi yok edebilen hidrojen bombası örneğinde durum daha belirgindir. Mümkün olan tüm tedbirlere rağmen hidrojen bombası sivilleri ve askeri olmayan hedefleri vurur. Burada topyekün yapmaya karar verip vermeme meselesi sözkonusu değildir. Sınırlamak isteseniz bile, araçları totaliter olduğu için savaş totaldir. Aynı şey sivil teknikler için de geçerlidir. Bunların etkilerini sınırlamaya matuf bir arzu olsa bile artık sınırlamak mümkün değildir. Filmlere sansür uygulamak bazen onların konusunu sınırlayabilir, konformist bir ton veya ahlaki bir içerik kazandırabilir. Oysa özüne, yani filmlerin birey üzerinde bıraktığı şiddetli etki yoluyla bireyin ruhsal değişimine dokunmaz. Sonunda hissettiği duygu bireyin psikolojik kasılımını değiştirir, genellikle onu bir kitlenin parçası yapar. Bu etkiler, mümkün olan düzeltme araçlarının alanı dışında kalır. Daha doğru bir ifadeyle, yeni düzeltme araçları icat edilecektir. Mesela psikanalizi deneyebilir ya da haftalık performans sayısını sınırlayabilirsiniz. Fakat bu tedbirler insan ruhuna yeni bir tecavüz veya özgürlüğe yeni bir kısıtlama demektir.

Devlet tekniğinin her unsurunu da ele almak, zorlandığında her tekniğin totaliterizme yol açtığını göstermek mümkündür. Jacques Driencourt, farkında olmadan bunu propaganda açısından; Ernst Kohn-Bramstedt de polis teknikleri için yapmış-

tır. Driencourt, propagandanın demokrasiyle bağdaştığını göstermeye çalışıyor, ama demokratik yönetimin propagandayı kendi ilkeleri dışındaki nedenlerle kurumlarına entegre etme mecburiyetinde kaldığını parantez içinde kabul ediyor. Demokrasinin totaliterizmle aynı uygulamaları, insan vicdanının aynı zedelenmesini ve konformizmin aynı teşvikini yapmaya zorlandığını kabul ediyor. Aslında o, bizatihi propagandanın totaliter olduğunu ortaya koyuyor. Propagandanın bir tekel değilse de demokratik olduğunu öne sürerken de kitabının başında kanıtladığı şeyi, yani propagandanın hep tekele yöneldiğini unutuveriyor. Gerçek şu ki devlet tam ve teknik bir propaganda sistemi kullandığında kaçınılmaz biçimde totaliterleşir. Driencourt, hayretle şunu kaydeder: "En liberal olmakla övünen ülke [yani ABD], düşünceyi yönlendirme tekniğinin totaliter uygulamalara en yakın olduğu ülkedir. Aynı zamanda, gruplar halinde yaşamaya alışmış insanların manevi temas noktalarını kurmayı uzmanlara en fazla bıraktıkları ülkedir".

Polis gücüne gelince, teknikleştiğinde polis gücünün devlette öncü konuma yükseldiğine, yalnızca bir destek kurum değil temel bir kuruma dönüştüğüne dikkat çekmek gerekir. Kendini "devletin özü" şeklinde ortaya koyar. Tüm yasalardan muaf ve tam bir özerkliği elde eden bir gizemli varlık gibi görünür. Hamel'in dediği gibi, polis gücü, "hiçbir tarife sığmayan ve devlet egemenliğinin sınırlamaları dışında kalan irrasyonel çekirdektir". Aslında, her şeyi kontrol eden açık bir totaliterlik de varolabilir. Çünkü, tekniklerin basit kullanımı ekonomide yaptığı gibi totaliter bir devlet yapısı doğurur.

Neden böyledir bu? Teknik bir kitle aracı olduğu için. Tekniği yalnızca kategoriler çerçevesinde düşünebilirsiniz. Teknikte birey için yer yoktur. Kişisel olanın teknik için bir anlamı yoktur. Teoride her bireyin özgün (özel) olduğunu elbette reddedemeyiz. Bireyin özgünlüğünü candan kabul ediyoruz. Fakat organizasyon ve eylem kuralları örneğinde bu özgünlüğü dikkate alamıyoruz. Özenle saklı tutulmalıdır; özgün olan sübjektif olanla özdeş olup kendini göstermesine imkan tanınmaz. Görünebilirse de bunu teknik yoluyla yapmak durumundadır; teknikte de özel olan yoktur. Teknik yöntemler bu yüzden bireyden soyutlanır, insan kitlelerinde ve kitlesel olgularda yaygın özel-

likler arar. Bu ortak özellikler olmaksızın ne istatistik, ne büyük sayılar yasası ne de Gaussiyen eğrisi, gerçekten hiçbir örgütlenme mümkün olmaz. Bireyden soyutlanma, kuşkusuz yalnızca akıl yürütme kolaylığı için biçimsel bir yöntem olma amacını taşımaktadır. Fakat biçimsel olan son derece reel olmuştur. İnsanı her taraftan kısıtlayan dünyayı doğurmuştur. O dünya ki insana, görünüşte sadece akıl yürütme kolaylığı için dışlanan alana bir çıkış imkanı bırakmamaktadır. Özel olanın somut biçimde canlandırılabileceği bir biçim artık yoktur, çünkü biçim tekniğin alanı olmuştur. Psikoteknik biçimindeki teknik, bireyi ele geçirmeye yani kalitatif olanı kantitatif olana dönüştürmeye çabalar. İki çözümün dışında başka çözüm tanımaz: kalitatif olanın dönüşümü ya da imhası. Tam bu çözümlerden birincisi nedeniyledir ki teknik totaliterdir. Devlet teknikleştiğinde o da totaliterleşir. Başka bir seçeneği yoktur.

Totaliter devlet sözü, kaçınılmaz biçimde klişeler ve ateşli görüşleri çağrıştırır. Fakat bunlar, tarihsel hatırlatma olmaktan öteye bir anlam ifade etmezler. Burada tartıştığımız totaliter devlet, önündeki her şeye azap çektiren, şeklini bozan, kıran merhametsiz ve ölçüsüz şey veya silahlı kabadayıların ve hiziplerin savaş alanı, bir zindan yeri ve keyfilik hükümranlığı değildir. Bu şeyler elbette vardı; ama totaliter devletin gerçek karakteristiklerini değil, gelip geçici özelliklerini temsil ediyorlardı. Hatta, gayri insaniliğinde devletin insani boyutları oldukları bile söylenebilir. İşkence ve aşırılık, bunları bastırılmış bir iktidar ihtiyacını açığa çıkarmanın bir aracı olarak kullanan kişilerin eylemleridir. Bu bizi burada ilgilendirmiyor. Tamamen teknik ve totaliter devletin gerçek yüzünü ifade etmiyor. Böyle bir devlette faydasız hiçbir şey yoktur. İşkence yoktur; işkence, ruhsal enerjinin boşuna tüketilmesidir, ki bu da kurtarılabilir kaynakları faydalı sonuçlar üretmeden tahrip eder. Sistematik biçimde organize edilen bir kıtlık yoktur; daha ziyade, işgücünü iyi koşullarda tutmak için olan acil ihtiyacın kabul edilmesi söz konusudur. Keyfi olan bir şey yoktur, zira keyfilik, her şeyin "bir mantığının" (nihai değil, mekanik bir mantığının) bulunduğu tekniğin tam zıddını temsil ediyor. İrrasyonellik var gözükebilir; ama sadece teknikten hiç bir şey anlamayan kimse için. Radyoyu bilmeyen bir adama duymasa da etrafında müzik olduğu-

nu söylemeye çalışmak gibi bir şey bu.

Totaliter devletin illa da totaliter teorileri yoktur; ne de mutlaka bunları ister. Aksine, totaliter doktrinler dediğimiz şeyler, teknik devletin açık hattını "ırk", "kan", "proletarya" gibi istisnai unsurlarla doldurur. Teknik devlet, sırf belli teknik araçları kullandığı için teknik devlettir. Ancak demokrasiler ile totaliter devlet denenler arasında büyük bir fark vardır. Hepsi aynı yolu izliyor, ama diktatöryal devletler tekniği kullanma imkanlarının bilincine varmıştır. Bunlardan ne gibi avantajlar çıkarılabileceğini biliyor, bilinçli istiyorlar. Onlara göre, kural, araçları hiçbir tahdit olmadan kullanmaktır. Diğer yandan demokratik devletler, bu bilinci elde edememişler, sonuçta da gelişmelerine ket vurulmuştur. Geleneğe, ilkelere, hukuki tasdiklere, kamusal ve özel bir maneviyat görüntüsünün sürdürülmesine dair kuruntular; bunların hepsi demokratik devlette hâlâ varlığını sürdürmektedir. İnsana dair kuruntuların da demokratik devletlerde varolduğunu söylemek belki çok ileri gitmek olur. Demokratik devlet, her şeyden önce çok özel bir insan tipiyle uğraşmaktadır; o da seçmendir.

Tüm bu kuruntular, her halükarda, güçten veya realiteden yoksundur. Şifahi sis perdesinden ibarettirler ve gerekli olduğu her zaman da demokrasiler bunları dikkate almazlar. Bu dış görünüş, artık bir gerçek topluluğa hiçbir şekilde tekabül etmiyor artık. Yalnızca bir topluluğun işaretlerini temsil ediyor. Bununla birlikte, böyle demek ne kadar içerikten yoksun olursa olsun, demokratik yaşamda hâlâ büyük bir öneme sahiptir; özellikle de demokratik yönetimleri, başka birtakım gerekçeler olmadan kendilerini teknik çizgisinde ortaya koymaktan önlemeye yaraması açısından. Burada, başka her yerdekinden daha fazla, gerekçeye ihtiyaç vardır. Böyleyken bile, demokrasiler hiç kimsenin gidermeye muvaffak olamadığı bir kötü yönetim bilincine sahiptir. Devlet, sadece teknik icapların önemli olduğunu teyid eden belirleyici adımı atmamıştır. Bu nedenle de iki şeyi yapmakta başarısız olmuştur: (tekniği kullanarak devletin neleri başarabileceğine dair) bilinç kazanma ve (engel olmak için acil hiçbir moral neden olmadığına karar vermek suretiyle) çılgınca yaşamak. Bu nedenle, bugün için demokratik devlet verili bir tekniği her kullandığında kendini meşrulaştırmaya,

önerilen tedbirin gerekliliğini tartışmaya ve her şeyi sorgulamaya yeniden başlamalıdır. Uzun vadede teslim olmak zorunda kalacaktır ama şu an için kuruntuları buna bir mani teşkil etmektedir –tekniklerin fiili uygulamasında değilse bile (bu her halükarda imkansızdır). Demokratik devleti bir karara varmaya zorlamak için her zaman için bir "mevcut tehlike", diktatöryal devletle doğrudan bir rekabet (ki burada eylem bir hayat memat meselesine dönüşür) olmalıdır.

Diktatörlüğün üstünlüğü tamamen teknikleri yoğun kullanmasından kaynaklanır. Demokrasinin bu meselede bir seçeneği yoktur. Ya tekniklerden düşmanlarının yaptığı gibi yararlanır ya da yokolup gider. Bu önermenin birinci kısmının üstün geleceği yeterince açıktır. Bu nedenle, savaşlar demokratik toplumlarda belirli tekniklerin kullanımında müthiş ilerlemeler doğurur. Bu teknikleri sırf savaş hali yüzünden kullandıklarını vurgulamakta demokrasiler elbette dikkatlidir. Fakat her zaman için şu veya bu türden savaşlar vardır. Savaş hazırlıkları, soğuk savaş, sıcak savaş, yeni soğuk savaş vesaire. Gerçekten, soğuk savaş, tekniklerin kullanımında demokrasileri diktatörlükleri taklide zorlamada sıcak savaş kadar etkilidir. Örneğin, Fransız ordusunun subayları, düşmanın bunları kullanmasına karşılık vermek üzere psikolojik faaliyete ve yıkıcı savaşa girişmeye mecbur kalmışlardır. Bir diktatörlüğün bir demokrasi tarafından teknik açıdan taklit edilişinin güzel bir örneğidir bu.

Buraya kadar, demokratik devleti diktatöryal devletle karşılaştırdık. Ancak diktatörlüklerin gösterdiği değişik biçimler arasında bir ayrım gözetmedik. Bu devletlerin izlediği ve komünizm ve faşizmde ifadesini bulan iki ana çizgi vardır. Bu ikisinin çok benzer olup olmadıkları sorusu sorulabilir. Yüzeysel ve burjuva bakışlı bir inceleme, bugünün belirli yoğun gerçekleri temelinde buna olumlu cevap verecektir. Örneğin, her ikisinde de toplama kampları, devasa polis aygıtları, işkence, yiyecek karneleri, iktisadi ve diğer çeşit planlama, seçimler yerine plebisitler, sınırsız yetkiler kullanan tek bir kişi filan olduğu kaydedilebilir. Bu, benzer biçimler yumağının parçasıdır. Sonuçta da rejimler benzerdir. Yine de aydınlar ikisinin böyle hemencecik yutulmasına itiraz edeceklerdir. Derin anlamda aradaki farklar gerçektir.

Yöntemlere rağmen komünizmde insanın kurtuluşuna şüp-

he kaldırmaz bir istek vardır. Yoksulluktan muzdarip milyonlarca insanın gerçek desteğine sahiptir; sonuçta da faşizmin asla sahip olmadığı bir insani boyutu vardır. Taraftarlarını çok farklı gruplardan toplar. Bir yanda gerçek proletaryadan, bir yandan "Lümpen proletaryadan", yani pozitif değeri olmayan bir alt proletaryadan. Komünizm, sahte manevi değerleri onaylamama veya uluslararası kapitalizmle pakt yapmama dürüstlüğünü göstermemektedir. Bunun yanında, Nazizmin anti-Semitik olduğu gerçeğinin Hıristiyanlar için özel bir önemi var –Karl Barth'ın altını çizdiği bir noktadır bu. Kısa dönemlerle anti-Semitik olabilirse de komünizm buna işaret etmiyor.

Oysa daha yakından bakıldığında ikisi arasında bir benzerlik görüyoruz. O da tekniklere yönelik benzer tavırdır. Bu ilişki kimilerine biraz zayıf görünebilir, ama kökenlerini tekniğe borçlu olan ve faşizm ve komünizmin temsil ettiği her iki hareketin de özüdür bu. Komünizm, belli tekniklerin gelişmesi bizatihi onların gelişimine imkan veren toplumu tehlikeye attığında ortaya çıkar. Komünist diyalektik, teknik gelişmenin önce bir toplumu ortaya çıkarışı, ardından o toplumun ekonomik ve siyasal biçimlerini aşmasını, nihayetinde de kaçınılmaz sonunu kışkırtmasını açıklamak üzere ortaya çıkar. Marksizm, bu olaylar silsilesini tam bir doktrinde düzene koyar. Modern dünyayı anlamak için bir anahtar sunar; aynı zamanda da kendi kaderini tekniğinkine bağlar. Bu bağlamda, Lenin'in sosyalizm ve elektrifikasyon hakkındaki ifadelerini hatırlayın. Aslında Marksizm, teknik gelişmenin bir yan tesirinden, yani insanla tekniğin ıstıraplı bir izdivacından başka bir şey değildir. Ne ondan ne de ondan vazgeçilebiliyor. Adeta, diyalektik uzlaşma yönünde bir girişimdir. Marksizm.

Faşizmin teknikle ilişkisi aynen böyledir. Gerek faşizmin gerekse komünizmin, insanoğlunun tekniklerine adaptasyonu için Marks'tan türeyen tahminler olduğunu söylemek abartılı sayılmaz. Marksizmin daha dar kapsamlı devlet ve teknik meselesine odaklanan o boyutunu temsil ediyorlar. Oysa Marksizmin kendisi, toplum ve teknik sorununun bütünlüğünü kapsayan daha geniş bir teoridir. Ancak, Marksizme karşı olmaktan çok uzak olan Nazizm, onu tamamlar, teyid eder. Sayısız adaptasyon sorununa çözüm sağlar. Hitler'in yöntemleri doğrudan

doğruya Lenin'in emirlerinden kaynaklanır. Buna karşılık Stalin de tekniğe ilişkin belirli dersleri Nazilerden öğrenmiştir.

İşin temeline inersek, iki düşman kardeşte de aynı teknikten elde edilecek güçten endişe duyma olgusunu ve aynı hedefin hevesle kovalanışını görüyoruz. Gelfler ve Ghibellineler, hangi tarafın dünya üstünlüğüne sahip olacağına karar vermek için acımasızca savaştılar. Fakat hedefleri aynıydı: devletin egemenliğinin sınırları olmadan mümkün olan en fazla güce sahip olması. Feodal anarşinin bitkin düşürdüğü herkesin dünyevi umudu buydu. Diktatöryal devletin amacı etkin olmaktır. Tekniğin yasalarına teslim olur, zira bilir ki ondan azami verimi ancak serbest hareket imkanı tanımakla elde edebilir. Hangi teknik olursa olsun (insani veya fizikisel, ekonomik veya eğitimle ilgili) devlet tüm mevcut teknik araçları seferber eder. Bu, kendiliğinden, şans eseri gerçekleşir. Fakat diktatöryal devletlerde isteğe bağlıdır, hesap edilir, incelenir; bu yüzden de süreç daha hızla cereyan eder. Tüm devlet biçimlerinin varmak istediği hedeftir bu. Komünistler, teknik gelişmenin proletaryanın gelişmesi demek olduğunu bilir. Naziler bilir ki kendileri devlet gücünün araçlarıdırlar. Bir kimsenin bu gücün sınırlanmasına imkan vereceğini tahayyül edemez.

Nazizm hedeflerine ideolojik bir kisve kazandırdı, ama bu kisve nafileydi çünkü bir propaganda aracı değildi ve çok hızlı yayılmaktaydı. Komünizm, devletle tekniği birleştirmesinde çok daha sağduyulu, bu anlamda insancıl çıktı. Bu açıdan gerçeğe daha yakın, ortalama insanın bilinci için de daha az sarsıcıydı. Hitlerizm, insanların yüzünde patlayan temel barbarlığa neden oldu. Behemoth, bu gerçek yüzü gösterdi. Hayallerinin bir kısmının hâlâ peşinde olan ve kendinde hiç değilse bir özgürlük biçimi tutmak isteyen 1930'ların insanı için dehşet vericiydi bu yüz. Nazizm burada korkunç bir hata yaptı. Komünistler de bunu istismar etmeyi çok iyi biliyordu. Ancak, hem Nazizm hem de komünizm, insanoğlunun ihtiyaçları mağlup etmek için yarattığı araçların topyekün kullanımı yönünde çalışmaktaydı.

Hukuk Tekniği

Adaletin işlevi, adalet iddiaları ile hukuk tekniğinin iddiaları

arasında sonu gelmez bir büyük tartışmayı alevler. Hukuk tekniği, diğer tekniklerden her şekilde daha az özgüveni olan bir tekniktir, çünkü adalet fikrini başka unsurlara dönüştürmek imkansızdır. Filozofların söylediklerine rağmen, adalet yakalanabilecek veya tayin edilebilecek bir şey değildir. Eğer (otomatizmin veya eşitlikçiliğin değil de) gerçek adaletin peşinde olursanız, hangi sonuca ulaşacağınızı bilemezsiniz. Adaletin bir fonksiyonu olarak oluşturulan bir hukuk, içinde, hukukçuyu mahcup düşürecek kestirilemez bir şey barındırır. Bundan başka, adalet, devletin hizmetinde değildir. Devleti yargılama hakkına sahip olduğu iddiasını bile taşır. Adaletin bir fonksiyonu olarak oluşturulan hukuk, devleti atlatır. Devlet ne hukuku yaratabilir ne de değiştirebilir. Devlet bu duruma elbette az bir gücü oluncaya veya henüz tümüyle öz bilince ulaşmamış oluncaya kadar; veya hukukçuları tamamen teknik rasyonalistler ve etkin sonuçlara tabi olmadığı ölçüde onay verir. Bu koşullar altında teknik, istediğini otomatik olarak elde edemediği gerçeğini çaresiz kabul eden bir hizmetçi rolünü oynar.

Adalet arayışı ile bir doğal hukuk döneminde gelişen hukuk tekniği arasında belirli bir denge kurulur.[3] Hukuk tekniğinin bir yeri vardır ama pek çok açıda kolay tarif edilmeyen bir yerdir bu. Hukuk tekniğinin rolünün gerçekten çok farklı tanımları vardır. Saleille'e göre hukuk tekniği, hukuki konseptlerin düzenlenmesini, kuralların indirgenmesini, tutarlı bir sisteme dönüştürür. Bu durum, hukuk tekniğini, hayli teorik bir kavrama, esasen entelektüel bir işleme indirger. Aynı şey, hukuk tekniğinin, hukukun insanlar tarafından kendiliğinden oluşturulmasıyla değil de hukukçuların bilimsel tasarımıyla ilgili olduğu şeklindeki Savigny'nin tezi için de geçerlidir. Kuşkusuz yanlış değildir bu, ama Savigny daha ziyade hukuk tekniğinin sonuçlarına atıfta bulunuyor. Hukuk tekniği geliştiğinde hukukun spontane oluşumunun gerilediği ve öldüğü; hukukun halka dayalı kaynağının öğrenilen hukuk tarafından temizlendiği, bunun da hukukçuya serbest bir el kazandırdığı doğrudur. Fakat bu durumda, Savigny, hukuk tekniği amacını değil, hukuk tekniğinin bir boyutunu tarif etmektedir. Hukuk tekniğine hukuk metinlerini pratiğe adapte etme rolünü veren Kohler gerçeğe da-

3. Bu konuda benim, *Fondement théologique du droit* adlı çalışmama bkz.

ha bir yaklaşmaktadır. Aralarında bireysel farklar olsa da hukuk tekniği meselesini incelemiş olan büyük yazarlara (Gèny, dabin, Haesaert, Perrot) rehberlik eden de Kohler'in kavramıdır.

Bu bağlamda, hukuk tekniği, hukuki kararlar yoluyla gerçekliği bir araçlar çerçevesine oturtmaktan ve bu kararları etkili kılmaktan oluşur. Öyleyse, siyasal işlev ile hukuk tekniğinin birbirini tamamlayıcı oldukları pekala öne sürülebilir. Siyasal işlev, kuralların özünü yani ulaşılacak hedefleri, hukukun hayata geçireceği siyasal veya sosyal ideali sağlamayı içerir. Yasaları sayesinde devlet de siyasal hedefe erişmenin yol ve yöntemlerini gösterir. Bunu yaparken de gerçeğe yeterli ölçüde yaklaşır. Yine de gerçekle doğrudan doğruya boğuşmadan yapar bunu. Hukukun emir ve kararlarına biçim kazandırmak hukukçuların görevidir -sadece onları sistematikleştirerek değil, uygulamak suretiyle de. Hukuki biçim, basit bir şifahi, zahiri bir mesele değildir; bir şeyi gerçekleştirme aracıdır. Hukuk tekniğini "iradenin hukuk düzlemine girmesini sağlayarak iradenin ulaşmaya çalıştığı hedefi sağlama amacını güden işlem yöntemi" şeklinde tanımlayan Perrot'nun işaret ettiğinden daha büyük bir kapsama sahiptir.

Ancak, sosyal ve ekonomik gerçekliğin tüm hukuki ifadesini dışta bırakan teknik ile irade arasındaki bu özel ilişki, çok çok sınırlıdır. Hukuk tekniği, bir adaptasyon tekniğinden ibaret değildir. Daha ziyade, bütünlüğü içinde hukukun meydana getirilmesidir. O halde hukuk tekniğinin büyük görevi, hukukun lafta kalmaması için siyasal işlevin geliştirdiği unsurları düzenlemektir. Bu da tüm bir kanıtlar yığınını, sivil ve cezai yaptırımları, garantileri, kısacası hukukun hedeflerinin gerçekleşmesini sağlamak üzere oluşturulan ayrıntılı mekanizmayı alır. Bana öyle geliyor ki, "içinde varoldukları sosyal sistemde hukuk kişilerinin hukuki davranışı benimsemesine neden olan araçlar toplamı", gerekli görülen aktif veya pasif davranış şeklindeki ifadesiyle bu hukuk tekniğini mükemmel bir şekilde tarif ediyor. Bu nedenle, gerçekten bir itaat meselesidir bu. Hukuk tekniğinin hedeflediği sonuç da aslında budur.

Hukuk teknisyeni açısından tüm hukuk etkinliğe bağlıdır. Uygulaması olmayan bir hukuktan söz edilemez. Uygulanmayan hukuk, hukuk değildir. Kurala uyma, hukukun varoluşu-

nun temel koşuludur. Hukuki soyutlama gerçek değildir. Tüm teknik aygıtın (hukuki biçimlerin ifadesi, yasaların yayınlanması, hukuk bilimi veya doktrindeki uygulamalar, gönüllü veya cebri uygulama) bir tek amacı vardır; o da hukukun uygulanmasıdır. Bu kompleks de tam olarak genel anlamda teknik kavramına, yani yapay bir etkinlik arayışına denk düşer. Bu tanımda etkinlik saf haliyle ele alınmaktadır. Etkinlik olmadan da hukukun varolmadığını kabul etmeye mecburuz. *Yapay* kavramı da aynı şekilde kullanılmaktadır. Hukuka artık kendiliğinden uyulmamaktadır; kökeninde hukuku oluşturan popüler bilinç de bu sisteme spontane ve doğal olarak bağlanmamaktadır. Hukukun uygulanması, artık halkın ona bağlanmasından değil, beceri ve akıl yoluyla davranışı kurala ayarlayan mekanizmalar kompleksinden doğmaktadır.

O halde, hukukun bu teknik oluşumu gereklidir ve boyutunu iki işlem yoluyla kazanır:

1) Birinci işlem sayesinde hukuk unsuru asıl hukuktan ayrılır. Hukuk unsurunun (ki temel olarak organizasyona dönüşür) görevi artık adaleti gerçekleştirmek veya hiçbir şekilde hukuk yaratmak değildir.Yasaları uygulamakla görevlidir. Bu rol son derece mekanik olabilir. Bir filozof ya da adalet duygusu taşıyan bir insan gerektirmez. Gerekli olan, tekniğin ilkelerini, yorumlama kurallarını, yasal terminolojiyi ve sonuç çıkarmayı ve çözümler bulmayı bilen iyi bir teknisyendir. Hukukun somuttan ayrılması, teknikleşme yönünde büyük bir adımdır. Hukuk unsuru, belirli pratik sorunlarla görevlidir, ama, söylediğimiz gibi, hukuk yapımıyla değil. Ayrıntıda teknik olmak durumundadır çünkü adalet meselesi artık onun kaygılarından biri değildir. Uygulamakla mükellef olduğu kuralların yargıcı olmak zorunda değildir.

2) Ayrılmış hukuk unsuru, tamamen teknikleştirildiği ölçüde daha fazla etkinlik kazanır. "Hukuki durumların sınırsız çeşitliliğini sınırlı sayıda kavramsal çerçeveyle sınırlandırmak suretiyle hukuk mantığını tehlikeli bir ampirizmden" ayırmak mümkün olur. Temel hukuki kurumlar bu şekilde basitlik ve titizlik kazanır, çünkü onlara mantıksal temellerini sağlayan tekniklere daha fazla dayalıdırlar. Bu mantıksal temel, yasal çerçevenin belli bir sertleşmesi ve hukuki iradenin belli bir katılığı

tarafından telafi edilir. Ayrıca, tekniklerin işgali yüzünden hukuk faktörü somut problemlerden ayrı olarak varolursa devlet kontrolü altına girer.

Bunun yanında bir başka sorun daha vardır. O da ebedi mesele, adalet meselesidir. Adalet, artık, bireysel sorunlar karşısında pratik bir gereklilik olarak algılanmıyor. Daha ziyade, sırf bir fikir, soyut bir kavram olarak algılanıyor. Bu durumda da onu hepten ıskartaya çıkarmak basitleşir. Böyleyken bile hukuk adamları belirli kuruntulara sahipler ve vicdanları yaralamadan da adaleti hukuktan tamamen atamamaktadır. Fakat, sözkonusu güçlükler yüzünden, yani işlemin belirsizliği ve bunun gerektirdiği öngörülemezlik nedeniyle sürdürebilmek mümkün değildir. Tek kelimeyle, hukuk tekniği, bürokrasinin artık adaletin ağırlığını kaldıramayacağına işaret etmektedir.

Ancak bu durumda, hukuka, başka ve daha yeni bir anlam nasıl verilecektir? Belirli bir devlet kontrolü ve hukuk gelişimi aşamasına ulaşmış olan tüm toplumların bu soruna aynı çözümü bulmuş olmaları dikkate değer bir gerçektir. Mısır'da, İ.S. dördüncü yüzyılda Roma'da, 15. yüzyıl Fransası'nda ve 20. yüzyıl Batı medeniyetinin tümünde düzen ve güvenlik kavramı, hukuk tekniği yeterince geliştiğinde amaç ve hukukun temeli olarak adalet kavramının yerini almıştır.

Bu durumda reçete, "düzensizliktense adaletsizlik daha iyidir" haline gelmektedir. Düzen ve güvenlik kavramları, en azından, imkansız adalet kavramı kadar kolaylıkla tekniğe indirgenmektedir. Düzeni başarabilmek için tam olarak hangi tedbirlerin alınması gerektiğini bilirsiniz. Düzenin tarifi değişebilir, ama araçlar hep aynıdır. Yasal güvenliğin koşullarını bilirsiniz. Bu araçlar adaletsizliğe işaret ediyor olmalarına rağmen, adalet kavramının değişen karakteri ışığında itiraz etmek imkansızdır. Hukuk tekniği ne derece açık olursa, hukuk da o derece düzen getirici olur. Üstelik bu, devletin ana hedeflerinden biridir. Bu nedenle, hukuk ve polis özdeşleşir, çünkü hukuk artık devletin bir aracı olmaktan ibarettir. Hukuk tekniği böyle bir bedel pahasına gelişir, sonuç doğurur. Bugün için bu olguyu tüm zindeliğiyle inceleyebilecek durumdayız.

En fazla, yasalardaki muhtemel bir tutarsızlık (düzen gereği devleti buna zorlayabilir), hukukçuların vicdanını yaralayabilir.

Fakat artık adalette bir hukuk temeli olmadığı için yasal tutarsızlığın uzun vadeli etkileri olamaz veya hukuk tekniğini tehlikeye atamaz. Tarif ettiğim sistemlilik, modern hukuk olgusunun karmaşıklığının gerisinde hep görülür. Bu koşullar altında teknik ve insani unsurlar arasındaki geleneksel denge hemen kaybolur. Etkinlik olmadan hukukun olmadığını teyid ederken aslında adalet ve inanın etkinliğe zımnen feda edilişini ilan ediyoruz. Bu dengenin yokluğuyla, kapılar daha fazla teknik işgale sonuna kadar açıktır. Bu sonuca (hukukun teknik tarafından ele geçirilmesine), Fransızlardan daha az kök salmış bir hukuk anlayışına sahip uluslar arasında tanık oluyoruz.

Şimdiye kadar, hukuk tekniğinden hukuk dünyasının hâlâ kabul edilebilir bir parçası olarak bahsettim. Teknisyene dönüşmüş olmasına rağmen hukukçu, tekniğin "saf" bir duruma ulaşmasını önleyen bir genel çizgiyi izlemiştir. Ancak saf teknik zihniyet -tekniğin kendisi- hukuk dünyasına bir kere nüfuz edince, kökleri artık hukukta değil fen bilimlerinde hatta belki de biyolojide olan hukuk tekniği, toplumsal hayatta belirli ciddi çalkantılar doğurur. Teknisyen, F. Jünger'e göre, hukuk bir teknik normlar kompleksi olsun diye hem doğal hukuk ekolünü hem de tarihsel okulu reddeder. Vicdanın talepleri ve de toplumun talepleri (geleneksel dili kullanmak gerekirse), normatif tekniğe tabi hale gelir. Hukukun uygulanmasını sağlamak için halkın hukuka bağlılığını temin etmek veya yasal araçlarla sınırlı kalmak artık gerekli sayılmıyor. Tekniğin son derece basit oluşu, hukuk mekanizmaları bütününü (hukuku garanti etme ve aşırı güç kullanımı olmadan uyulmasını sağlama amacındaki mekanizmalar) anlamsızlaştırmıştır. Ceza ve hacizler gibi araçlardan oluşan tüm bir aygıt artık anlamsızdır. Böyle bir inceliğe artık ihtiyaç yoktur. Bağlılık ve uyma, hukuk dışı araçlar (polis, çoğu kere bunlar içindeki en zararsızıdır) tarafından sağlanır.

Bugün için geleneksel durumu aşma sürecindeyiz. Yani, hukuk, adalet yerine düzeni sağlamaktadır. Hans Kelsen, bu gelişmenin zirvesini temsil etmektedir. Bu durum, Nazizmin kimi yasal biçimlerinde de ifade edilmiştir. Naziler, bir insan davranışı biliminin, pek çok yasal kuralı ekarte etmeyi mümkün kılacağını kabul ediyordu. Eğer yönetilecek insanlar "ikna edilebilirse", eğer kurala uymanın kendi çıkarlarına olduğu yeterin-

ce güçlü araçlarla onlara anlatılırsa o kural giderek faydasızlaşırdı. Örgütlü insan çevresi için yeterince işlevsel, gerçekçi ve tutarlı bir model kurulursa (ki organizasyon tekniği böyle bir planı çabucak oluşturabilir), idari aygıtın önemli bir kısmı gereksizleşir. Bu şekilde toplum hukuki biçimlerin giderek boşalmasına ve sonuçta da jandarma gücünü gereksizleştiren insani tekniklerin kazanılmasına doğru yönlendirir.

Hukukun teknikleşmesinin bir başka sonucu da, tüm pratik amaçlar bakımından, siyasal teknik ile hukuk tekniği ayrımının ortadan kaybolmasıdır. Hukukun öznesi ve nesnesi artık sosyal ihtiyaçlar olmayıp, teknik ihtiyaçlardır. Teknisyen, bu şekilde ilerlemeyi onaylar; hukukun gerçek meselesi, teknisyenin nesnesi haline gelir. Böyle bir durumu arzu etmek için iyi sebepleri vardır. Tuhaf prosedür yöntemlerinin yükü yoktur artık üzerinde. Toplumsal gereklilikleri ve ekonomik durumu anlayabildiği, hesaplarında da bunları dikkate alabildiği içindir ki vardığı hükümler tamamen rasyonelleşir. Fakat, teknisyenin sadece bu gereklilikleri hukuka transfer ettiği düşünülmemelidir. Teknisyen, her şeyden önce bunları etraflıca değerlendirir. Bu gereklilikler esasen ona ve tekniğine tabidir.

Bu durum, yasaların sayısındaki muazzam artışı açıklamaktadır. Teknisyen, analiz edip tahmin yapar. Belirsizliklere tahammül edemez; düzeni bozan herhangi bir girişimi hoş göremez. Bu iki özellik, yasaların çokluğunu açıklar. Geçmişte bu çokluk etkisizliğe bağlanıyordu. Bir yasanın tekrar tekrar yürürlüğe konulması veya yasaların bu derece çoğalması, yasaların denetim dışına çıkmakta olduğu gerçeğini vurguluyordu. Yasaların çokluğu bugün yine başka bir şeydir. Bir teknisyenin doğru olduğuna inandığı bir şeyin yasalaştırılması gerekir. Ancak onun vardığı sonuçlar, sadece ayrıntıları ilgilendirir. Onun analitik ruhu, onu, katı biçimde lokalize hakikatleri algılama, anlama ve onaylamaya yöneltir. Bu şekilde sınırlanan gerçekler de hukukun özneleri olur. Her bir gerçek için bir yasa olmalıdır. Bu nedenle de yasal aygıtın belirsiz bir şekilde çoğalması söz konusudur.

Yasaların modern dönemdeki çoğalması da, hukuk teknisyeninin bir doktrin hukukuna, bir "konseptler" hukukuna yönelik tam antipatisiyle açıklanabilir. Sadece ilkeler koyan ve ge-

nel prosedür çizgilerini belirleyen bir hukuk sistemi, yargıca, yaşayan hukukun oluşturulmasını emanet eder. Böyle bir durum, her şeyden önce keyfilikten, kişisellikten ve rastlantılardan korkan teknisyen için hoş görülebilir değildir. Teknisyen, şansın büyük düşmanıdır. O, kişisel unsuru desteklenemez bulur. Bu nedenle, yargıcı ya da idareciyi daha katı bir şebeke içine hapsetmeyi, yasal reçetelerle daha fazla sınırlamayı tavsiye eder. Öyle ki yurttaş, tam olarak nereye gittiğini, hangi sonuçların beklediğini anlasın.

O halde hukuk, her olasılığı öngörmelidir ki insanlar onun işleyişini bozamasın. Hukukun geleneksel gelişimi, yargıçlar ile düzenbazlar arasındaki bir tür rekabeti içeriyordu. Fakat tekniğin gelişimiyle birlikte durum artık böyle değildir. Toplum, hukuk dışı araçlar kanalıyla halkın hukuka uymasını sağlamaya başlıyor. Şimdi toplumun gerçek sorunu, yargıcından en aşağıdaki hapishane gardiyanına kadar hukuku sadece çarpıtmak için uygulayanların faaliyetlerini sınırlamaktır. Bu nedenle en küçük ayrıntı, hukukun büyüklüğüne bırakılmalıdır. Bir kere hukuk, örgütlü bir toplumu ilgilendirir. Örneğin şahıs hukuku, artık, teknik olarak organize olmuş kişiler hukukudur. Gayrimenkul hukuku bile, tekniğin getirmiş olduğu değişikliklerden derinlemesine etkilenmiştir. Bir kere daha görüyoruz ki tüm teknik veriler, birbirini doğrulamakta, güçlendirmektedir.

Sonuçlara gelince; iki tane sonuca indirgenebileceğine inanıyorum: Hukuk, devletin yalnızca bir aracına dönüşür; sonunda da ortadan kaybolur hukuk. Bu ifadelerden ilki, genel bir hukuk teorisiyle hiçbir şekilde bağlantılı değildir. Hukukun özünün devletin iradesine indirgendiğini söylemiyorum. Kendimi gerçeklerin gözlemlenmesiyle sınırlıyorum. Hukuk teknikleştiğinde teknik yöntemler temelinde formüle edilmelidir. Bir merkezden bir "emir" ileri sürmek gerekir. Teknik hukuk, devletle yakın bir ilişki ima eder. Hukuk da ne kadar teknikleşirse, bu ilişkinin de teknik içeriğinin dışında başka bir içeriği kalmaz. Devletin de eşzamanlı olarak teknikleştiği gerçeği bu yöndeki hareketi güçlendirmektedir. Bu uyumlu gelişme, hukukun ifadesinin saf bir idari ilerlemeyle fiili bir özdeşleşmesiyle sonuçlanır. Hukukun fiili ifadesinden çok boyutlarının üstünlüğünü onaylamak elbette her zaman mümkündür. Gerçekten tamamen kopukturlar. Ka-

tı idari metinler ve teknik mantığın kendine özgü dönüşünün oluşturduğu bir muazzam küme tarafından koparılırlar gerçeklikten. Hukuk, halen devletin bir işidir. Kendini ne zaman ifade ederse, devlet hukuku yapar. Devletin faaliyetini düzenleyecek normlar yoktur artık. Devlet, kendisini yargılayan manevi kuralları ortadan kaldırmış, kendisine kılavuzluk eden yasal kuralları eritmiştir. Devlet kendisinin hukukudur, kendi iradesi dışında da bir hukuk tanımaz. Teknik bu şekilde hukukla devlet arasındaki vazgeçilmez diyalogu koparınca, kavramın en teolojik anlamında devleti bir tanrıya, kendi iradesi dışında bir şeye boyun eğmeyen, kendisininki dışında bir yargılama kabul etmeyen bir güce dönüştürür. Devletin bu tanrıvari iradesi modern insan için tekniğin en kesin ifadesidir.

İkinci olarak, yukarıda tarif edilen yasaların artışında hukukun ortadan kaybolmasına tanık olmaktayız. Bu çözülme, iki şeyde (hukukun amacını ve alanını kaybetmesinde) görülmektedir. Birinci noktayla bağlantılı olarak, sevsek de sevmesek de hukuk adalete bağımlıdır. Gelişigüzel bir iddia değildir bu. Aksine, tüm entelektüel işkence tarzlarına tabi bir adalet de düşünmüyorum. Hukuk adaletten koparılınca, ibresi olmayan pusulaya döner. Bizzat adaletin yerini düzenin alması, her ne kadar hukuku teknikleştirme açısından faydalı olabilirse de, bu kopuşa katkıda bulunan faktörlerden biri haline gelir. Düzen ne anlama gelmektedir? Aslında, etkinlik ile aynı şeydir düzen. Hukuk, düzeni sağlamalıdır. Düzen, devletin iradesinin uygulanmasıdır. Etkinliğin kendisi düzendir. Bir kere daha, araçların amaçlara genel dönüşümünü görüyoruz. Hukuk bu şekilde hiçbir amacı ve anlamı olmayan bir faaliyete dönüşür. Etkinliğin hatırına etkindir; bireysel yasalar da sadece etkin olmak açısından değerlendirilir. Tüm bir işlevsel hukuk teorisi, bununla uyumludur. Her insanın toplumda bir işlevi olduğu, hukukun onun bu işlevi yerine getirecek araçları vermek için varolduğu fikri, soyutlanmış bir adaleti temsil etmektedir. Fikir yeni değildir. Orta çağ hukukunun tümüne hakim olmuştur. Yeni olan (ve işlev fikrinin anlamını hepten değiştirme sürecinde olan), işlev ile teknik arasındaki ilişkidir. Artık, insanın işlevlerinin kesinliği problemini gündeme getirmiyor hukuk. İnsanın işlevlerini adaletle ilişkili olarak koordine etmiyor. O işlev tekni-

ğe bağlanır bağlanmaz, kendi başına geçerli hale gelir. Bir kere teknikleşince, herkesin işlevi, teknikte anlamını ve geçerliliğini bulur. Uygun sonuçları ve istikameti pek de önemli değildir. Hukuk, yalnızca bireysel işlevlerin organize edicisi haline gelmiştir. Bu nedenle de, daha kapsamlı sosyal ilişkiler ve bağlantılar biliminin bir parçasını oluşturur.

Bu gelişme, bugün gayri menkul hukuk ve borçlar hukuku gibi alanlarda açıkça görülmektedir. Benzer şekilde, hukukun çözülmesine de katkıda bulunmaktadır. Geleneksel olarak, hukukun kolayca tarif edilebilecek (örneğin geçmişteki ve şimdiki farklı hukuk sistemlerini karşılaştırmak suretiyle) spesifik bir alanı bulunmaktaydı. Hukuk alanı hep aynı kaldı. Ancak bugün sınırlar genişledi. Neyin hukuk neyin olmadığını ayırt etmek artık mümkün değil. Tekniğin sosyal alana her uygulaması, hukuk alanının bir parçası olur. Bunun açık bir örneği, planlama meselesidir. Bugün gerçek hukuk alanı, planlama alanıdır. Planlamanın etkilediği her şey, hukuka dönüştürülmelidir. Hukuk alanı bu nedenle bundan böyle özne veya amaç tarafından değil, yöntem tarafından tanımlanmaktadır.

Bu geçiş, tekniğin zaferi anlamına gelmektedir. Hukuk ve adaletin meşguliyeti artık tekniğin ölçüsü değildir. Hukukun derdi, tüm erişilebilir alanlara yeni araçlar uygulamaktır. Hukukun bizatihi varlığı bu şekilde çözülmektedir. Kendi başına hukuk, sadece terminolojiyi ifade eder hale gelmiştir. Bugün hukuku hakir görenler, hiç değilse yanlış izlenimler tarafından aldatılmamaktadır. Yine de, bu şekilde soyulmaya rıza göstermekle insan, en yüce görevlerinden birini inkar etmektedir.

Tekniğe Dair Yankılar

Teknik hareket tarafından dönüştürülen sadece devlet değildir. Devletle tekniğin karşılaşmasının daha belirginleştiği son otuz küsur yılda teknik her zaman olduğunda daha hızlı gelişti; sadece kendi iç mantığına göre değil, aynı zamanda devletin gücü ve desteğiyle de. Özel ve kamu tekniklerinin avantajları, adeta birbirlerinin güçlüklerini ortadan kaldıracak şekilde birbirlerini tamamlamışlardır. Örneğin, devletin tekniğinin yöneldiği hareketsizlik, özel tekniklerin (özel teknik

devlet tekniğine dönüştüğünde bile bireylerde kalan girişim) faaliyetlerince telafi edilmektedir.

Ancak devletin tekniği ele geçirmesi, tekniğin tanıdık gelen büyülü cazibesinin çoğunu da dağıtmıştır. İnsanoğlu, teknik hakkındaki hayallerini, ona hayranlığını giderek kaybediyor. Bir özgürlük aracı yaratmadığının, yeni bir zincir yumağı yarattığının farkına varıyor. Devlet teknik araçları kullandığında bu apaçık ortaya çıkar. Ancak insan, bu yeni durumun gerçekliğine hâlâ inanmak istemiyor. Kötü teknik kullanım ve doktrinlerin ötesinde, devletle tekniğin bu kesişmesinin sonuçlarını reddediyor. Fakat bu reddediş, bir aşırı basitleştirmenin sonucudur. Değişmiş olan tekniğin kendisidir. Bu muzaffer çağın başlangıcında bir hukuk adamı bundan bihaberdi. Yine de insanoğlu, tekniğin değiştiğini görmekte, ama son ümitlerini de kaybetme korkusundan bunu yakından incelemeyi reddetmektedir.

Kontrolsüz Teknik. Halihazırda tekniğe bir karşıt denge yoktur. Dengeli bir toplumda her yeni kültürel eğilim, her yeni dürtü, toplumun ilk savunma hattı olarak iş gören belli sayıda engelle karşılaşır. Bu, ne genelde muhafazakar ve devrimci güçlerin etkileşimin sonucudur ne de özelde üretim araçlarıyla tüketim organlarının etkileşiminin sonucudur. Daha ziyade, her yeni faktörün kültürel çerçeveye entegre edilmesi gerektiği ve bu sürecin belli bir zaman süresi gerektirdiği basit gerçeğinden (çünkü iki etkileşen unsurun modifiye edilmesini gerektirdiğinden) kaynaklanmaktadır. Yeni faktör kültürel kompleks için başlangıçta hiç açık değildir. Bir yanda bir tür seleksiyon süreci, diğer yanda da giderek hafifleyen bir direnç söz konusudur. Bir dizi farklı güç bu sınırlayıcı rolü oynar. Bunlardan dördünü ele alacağım.

Birincisi ahlaktır. Her medeniyet, *ahlak* (morality) kavramının ya Fransız ya da Anglo-Sakson anlamının kapsadığı kesin tavırlara sahiptir. Bunlar, bilinçli ve düşünülmüş olabilir; ya da bilinçsiz ve spontane olabilir. Neyin iyi neyin kötü olduğunu belirler, sonuçta da verili bir yeniliği kabul veya reddederler. Ahlakın yanında, kamuoyu, mutlaka iyi ve kötüyle ilgili olmayan çok daha irrasyonel tepkiler kümesinden oluşur. Hâlâ pek de iyi anlaşılamayan nedenlerle, kamuoyu, verili bir dürtünün et-

kisi altında belirli bir yöne sevkedilebilir ya da tesir edilemez kalmaya devam eder. Elbette ki, kamuoyu, ahlak ile yeni bir faktör arasındaki etkileşimde önemlidir. Ahlakı ortadan kaldırabilir veya onu hakim kılabilir.

Üçüncü bir sınırlayıcı faktör, hem sosyal morfolojiyi hem de ekonomik veya hukuki yapıyı kapsayan toplumsal yapıdır. Toplumsal yapı, ne zaman ki yeni kuvvetler onu değiştirme tehdidinde bulunursa şiddetli tepki gösterir. (Bu, tesadüftür ki, Marksizmin koruduğu dört faktörden sadece biridir). Sistemler veya fikirler, artık tek faal faktörler değildir. Ekonomik ilişkiler veya sosyolojik faktörler, istikrarının sağlam olduğu düşünülen bir durumun dengesini bile bozabilir.

Son olarak, bir toplumun özel savunma organı olan ve tüm bozucu tüm güçlere karşı emrindeki her araçla tepki veren devlet vardır.

Şimdi, teknik açısından bu faktörlerle ilgili olarak bugün hangi konumda olduğumuzu sorabiliriz. Ahlak meselesini bir kenara bırakıp kamuoyuyla ilgilenelim. Kamuoyu, tamamen tekniğe yöneliktir. Yalnızca teknik olgusu modern insanı ilgilendirmektedir. Makine, kendini, ortalama insanın da avamın da kalbinin ve beyninin hakimi yapmıştır. Kitlelere ne heyecan verir? Performans verir. Sporda performans olsun (belirli bir spor tekniğinin sonucu), ekonomik performans olsun (Sovyetler Birliği'ndeki gibi) gerçekte aynı şeydirler. Teknik, performans tekniğidir. Önemli olan daha yükseğe, daha hızlı gitmektir. Performansın amacı az bir anlam taşır. Hareket kendi başına yeterlidir. Modern insan sadece rakamlarla düşünebilir. Rakamlar ne kadar büyük olursa, onun tatmini de o derece fazla olur. Tekniğin sürmeye zorladığı hayatın sebep olduğu o baskıları telafi etmek amacıyla tekniğin ona tanıdığı şahane kaçış mekanizmasının ötesinde bir şey aramaz. Bu süreçte bir hiçliğe indirgenir. Montaj hattındaki bir işçi değilse bile, onun özerklik payı ve bireysel girişim giderek küçülür. Kendisi dışında ve ona empoze edilen, her şeyi yiyip bitiren bir gerçeklik tarafından düşüncede ve eylemde sınırlanır, baskı altına alınır. Bundan böyle hiçbir kişisel güç sergilemesine imkan tanınmaz. Bu durumda, birdenbire öğrenir ki fabrikasının ürettiği uçak saatte 700 mil hızla uç-

muştur. Bastırılmış tüm gücü, bu hızla uçuşa geçer. Kendisinde bastırılmış her şeyi bu rekor hızda deşarj eder. Avamla birleşmek için bir adım daha atmıştır, zira iradesini iktidara dönüştüren bir performans tarafından hareket ettirilen şey, bir bütün olarak avamdır. Her modern insan, iktidar arzusunu kendinin oluşturmadığı rekorlarda ifade eder.

Kamuoyu, iki boyutlu bir unsur olması bakımından daha bir önem taşır. Bir kere, modern insanın gerçeğin gücüne kolektif bir tapınması söz konusudur. Bu, her teknikte sergilenmekte, tekniğin muazzam ilerlemesine modern insanın topyekün adanmışlığında kendini göstermektedir. Bu hayranlık pasif olmayıp hakikaten mistiktir. İnsanoğlu kendini ona feda etmekte, onun arayışında kendini kaybetmektedir. Bu anlamda, kolektif iktidar aracı olan devlette ve onun kanalıyla kendilerini gerçekleştiren insanlardan söz ederken Mussolini haklıydı. Bilim şehitleri, hava kuvvetleri şehitleri veya atom reaktörü şehitleri, kitlelerin onlara verdiği saygılı itaati gördüğümüzde, bize en derin tapınma hissini vermektedir. ABD'nin eski Ticaret Bakanı Henry Wallace, "tekniğe inancım var" diyordu. Onun inancı, gerçekten insanların kalplerinde yaşamaktadır. Tekniğin kötülüğe sebep olduğu kendisine söylendiğinde insan utanır. Bir tekniğin meydana getirdiği felaketler, yine başka bir teknik tarafından iyiliğe çevrilecektir. Bu, toplumun normal davranışıdır.

İkinci olarak, teknik sorunların tek ciddi sorun olduğu kanaati söz konusudur. İnsanların filozoflara eğlenceli bakışı, metafizik ve teolojik sorunlara ilgisizlik ("Bizans" kavgaları), bir teknik çağda yaşadığımız ve eğitimin de buna uygun olması inancından kaynaklanan beşeri bilimlerin reddi, hemen pratik olanı arayış (ki tarihin faydasız olduğunu, hiçbir pratik amaca hizmet etmediğini ima eder); tüm bunlar, toplumsal hiyerarşiyi işgal eden ve tüm sosyal sınıflar için özdeş olan o "makul" kanaatin göstergesidir. "Yalnızca teknik, boş laf değildir". Pozitiftir, gerçek başarılar doğurur.

Kamuoyu bu iki yolla, yani mistik ve rasyonel yolla, tamamen tekniğe doğru yönlendirilir. Şimdilerde bir başka teknik, herhangi bir verili sorun hakkında kamuoyunu şekillendirmektedir. Bu teknik hiçbir zaman tam olarak kullanılmamıştır,

çünkü bu olmadan da kamuoyu tekniğe yeterince yöneliktir. Ancak ani bir değişikliğin olması ve kamuoyunun tekniğe karşı dönmesi durumunda propaganda makinesini lehte bir ortamı yeniden yaratmak için harekete geçmiş görürüz, aksi taktirde tüm yapı tehlikede olacaktır.

Üçüncü sınırlayıcı güce (toplumsal yapı) gelince, mesele, dünyamızın toplumsal yapısının teknik gelişme için bir fren rolü oynayıp oynamadığıdır. Buna cevap olarak, gelişmenin, yalnızca sosyal morfoloji lehinde olduğu için hızlı olduğunu göstermiş bulunuyorum. Bu gerçek pek değişmemiştir. Şu anda da tekniklerin toplumsal yapıya nüfuz edişine tanık oluyoruz. Modern dünya hayatına daha büyük ölçüde ekonomi hakim olmakta; ekonomiye de giderek teknik hakim olmaktadır. İçinde yaşadığımız maddi dünyanın tümü bu teknik temele dayanmaktadır. (Teknik araçların kullanımı duracak olsaydı ne olurdu meselesi, bilim kurgu yazarlarının yaygın bir konusudur). Benzer şekilde, analizimiz bizi, teknik verili bir toplumda ilerledikçe o toplumda genelde kendisini doğuran toplumsal yapıyı yeniden ürettiğini kabul etmemize yolaçtı.

Sosyolojik bakış açısından 19. yüzyılın bireyci, atomize toplumu, teknik gelişmenin lehindeydi. Bugün toplumun sağa sola dağılmış parçalarının adeta yeniden oluşumuna tanık oluyoruz. Topluluklar ve birlikler her yerde gelişiyor. İnsanlar, devletten bağımsız yeni çerçevelerin oluşmasından ziyadesiyle memnun görünüyor. Bugünün toplumsal katılaşması, 19. yüzyılın akışkanlığıyla keskin bir çelişki oluşturuyor. O halde bu olgu, tekniklere etkin bir muhalefeti mi temsil ediyor? Cevap olumsuz olmalı. Bu yeni sosyolojik biçimleri ayrıntılı olarak incelersek, hepsini tekniklerin fonksiyonu olarak örgütlenmiş buluruz. Sanayi birliklerini incelememize pek gerek yok, fakat ama aynı şey tüm diğer yirminci yüzyıl birlikleri için geçerlidir. Bunlar, amaçları kolayca anlaşılabilir olan spor ya da kültür birlikleri olabilir (Dickson). Bunlar, hayat ile karakteristik ilişkilerini ekonomi yoluyla (ki bu da teknik tarafından şekillendirilir) kuran işçi sendikaları olabilir. Amacı, insana bir yandan normal bir hayat imkanı verirken bir yandan da teknikleri kullanan *Kibbutizm* gibi topluluklar olabilir. Her tür modern toplumda tekniklerin egemenliği söz konusudur. Bu toplumların

sosyal morfolojisi, geleneksel toplumlarınkinden gerçekten radikal biçimde ayrılır. Geleneksel toplumlar, insan ihtiyaçları ve içgüdüleri merkezliydi (örneğin ailede, klanda ve derebeylikte). Diğer yandan modern toplumlar, teknik gereksinimler merkezlidir; bunun sonucu olarak da elbette insani bağlılık merkezlidir. Modern toplumlarda insan, diğer insanlarla ilişkili değil, teknikle ilişkili olarak konumlanmıştır. Bu nedenle, bu toplumların sosyolojik yapıları tamamen değişmiştir. Artık, spesifik değerleri ve yönelişleri olan herhangi bir özerk kolektivite veya grup yoktur. Modern kolektiviteler ve gruplar, tekniğin ötesinde bir varlığa sahip değillerdir. Zamanımızın büyük eğiliminin temsilcisidirler.

Bireyci toplumdan kolektivist topluma geçişte, o halde her ikisi de tekniğin lehinde olan iki gelişim aşaması vardır; toplumun tekniğe iki farklı bakışı değil. Buradan hareketle, kolektivist toplum, aşırı teknik gelişme içinden doğmanın haricinde kurulamaz, hatta düşünülemez. Komünal bir toplum için doğru olmayabilir bu (bugün varolan toplumlar belirgin biçimde tekniğe bağımlı olmasına rağmen); fakat bu türden toplumlara doğru seyrediyor gibi görünmüyoruz. Bu nedenle, hangi açıdan görülürse görülsün, toplumsal yapılarımızın şeksiz şüphesiz tekniğin lehinde olduğu, ona bir fren işlevi pek görmeyeceği sonucuna varmalıyız. Bu durumda, tekniğin freni olma ihtimali olan bir tek devlet kalıyor geriye. Ancak, gördük ki, teknik lehindeki yönlendirici rolünü terk ederek, devlet bu işlevinden vazgeçmiştir. Gerçekten, 19. yüzyıldan beri geleneksel olarak yenilikçi güçler üzerinde sınırlayıcı rol oynamış her sosyal unsur, teknik sözkonusu olduğunda alaşağı edilmiştir. *Tersyüz edilmiştir* demek daha iyi bir ifade olabilir. Eskiden engel olan faktörler, bugün tekniğin güçlü yardımcıları olmuştur (Bunu görmek için kamuoyunu ve ekonominin genişlemesini düşünmemiz yeter). Teknik, bu nedenle, ilerlemesinin önünde bir engel veya frenle karşılaşması mümkün değildir. Dilediği gibi ilerleyebilir, çünkü kendi güçleri dışında (ki bitmez tükenmez görünüyor) başka sınırlayıcı güçle karşılaşmamaktadır.

Sınırları olmayan bir teknik kendi başına endişe verici değildir. Toplumumuza idealist gözlüklerimiz olmadan baktığımızda en fazla endişe veren şey, tekniğin karakterinin *onu bizzat in-*

sandan bağımsız kılması görünür. Bunu derken, makinenin insanın yerini alma eğiliminde olduğunu kastetmiyoruz. O gerçek zaten çok iyi biliniyor. Önemli olan, pratik açıdan insanın, tekniğe etki yapacak eylem doğuracak araçlara artık sahip olmadığıdır. İnsan, tekniği sınırlayamaz, hatta yönlendiremez. İnsan tekniği hep yeniden icat ettiği için toplum tekniği kesin kontrol altında tutmaktadır görüşünü iddia edenleri çok iyi biliyorum. Ancak bu iddialar laftan ibarettir. Gerçek şu ki, insan tekniğe boyun eğdirecek araçlara artık sahip değildir. Teknik, entelektüel ya da bazılarının söylediği gibi manevi bir olgu değildir. Her şeyden önce sosyolojik bir olgudur. Bu olguya çözüm bulmak veya değiştirmek için, *ona sosyolojik nitelikli* fren ve engeller koymalısınız. Ancak bu araçlarla insan teknik üzerinde tesir edebilecek eylem doğurabilir. Ancak sosyolojik karakter taşıyan her şeyin karakteri teknik tarafından değiştirildi. Bu yüzden, tekniği sınırlayacak sosyolojik karakterde hiçbir şey yoktur, çünkü toplumdaki her şey onun hizmetkarıdır. Teknik özü itibariyle insanoğlundan bağımsızdır. Teknik karşısında kendini çıplak ve savunmasız bulur insan kendini. Modern insan, bir tek mantıklı çıkış yolu olduğunu sezer: teslim olmak ve tekniğin aksi takdirde kendisine bolca ihsan edeceği şeylerden edebildiği kadar istifade etmek. Ona muhalif bir kafa yapısına sahipse, kendisini gerçekten yalnız bulur.

Tekniklerin çevrelediği modern insanın tabiatın ortasındaki tarih öncesi insanla aynı durumda olduğu söylenmiştir. Yalnızca bir mecazdır bu. Bir mecazın olabileceği kadar kesinse de daha ileri götürülemez. Her iki çevre de hayat verir, ama her ikisi de onu ciddi tehlikeye atar. Her ikisi de dehşete düşürücü güçleri, insanın içinde katılımcı olduğu ama ona karşı kapalı olan dünyaları temsil eder. Zafer sarhoşluğu içerisinde, yarattığı şeyin kendisi olma imkanını ondan aldığını algılayamamıştır. Kendi hane halkı içinde kendini bir hiç olarak bulan varlıklı, zengin bir insan gibidir. İnsanın son korumacısı devlet, yabancı güçlerle bir uğurda birlikte mücadele etmiştir.

Modern Tekniklerin Gelişiminde Devletin Rolü. Teknikler açısından devlet birinci derecede önem taşır. Daha yakınlara kadar farklı tekniklerin birbirleriyle ilişkisiz olduklarını belirt-

tik. Bu ilişkisizlik devlet teknikleri için doğruydu, çünkü yereldiler ve alanları bitişik değildi. Özel teknikler için geçerliydi, çünkü faydalı olsa da aynı zamanda anarşik olan, üstelik de uzmanlaşmanın egemenliğindeki oldukça koordinasyonsuz faaliyetin bir sonucuydu.

Devlet eyleminin teknikler üzerindeki temel etkisi tüm bir kompleksi koordine etmektir. Devlet, birleştirme gücüne sahiptir, zira devlet en mükemmel haliyle toplumdaki planlamacı güçtür. Burada devlet gerçek rolünü, yani koordine etme, ayarlama ve toplumsal güçleri dengeleme rolünü oynar. O ana dek ilişkisiz teknikleri bir araya getirmek suretiyle (sözgelimi ekonomi ve propaganda tekniklerini) tekniklerle ilgili bu rolü yarım yüzyıl boyunca oynamıştır. Onları, bu işlevden sorumlu organizmalar kurarak (örneğin, bakanlıklar arasında basit ilişki organlarıyla) ilişkilendirir. Tüm bir teknikler kompleksini bir plana entegre eder. Planlamanın kendisi iyi uygulanmış tekniklerin sonucudur ve ulusal düzeyde geçerli planlar kurma konumunda olan da devlettir. Şimdilerde, kıta ölçeğinde planlar görmeye başlıyoruz; sadece beş yıllık planları değil, fakat Marshall Planı'nı ve azgelişmiş ülkelere yardım planlarını.

Bu işlemler yalnızca planlama çerçevesinde düzenlenir, kendi tam yerlerini bulur. Devlet, onları organik olarak düzenleyen beyin olmaktan ziyade, ayrı tekniklerin birbirlerini karşılamasını ve hareketlerini koordine etmesini sağlayan ilişki aygıtı olarak görünmekte. Bunun somut adımlarını her daim görüyoruz. Demiryolu ve otomobil trafiğinin koordinasyonunda, çelik, motorlu araçlar ve uçak üretiminin koordinasyonunda, tıp mesleği ile sosyal güvenliğin koordinasyonunda, dış ve sömürge ticaretinin koordinasyonunda, ve tüm ticaretin finansla koordinasyonunda filan.

Farklı sektörler ne derece ilişkili olursa bir sektördeki bir buluş diğerlerinde yankı bulur. Ve iletim organlarını (adeta dişli ve vitesleri) meydana getirmek de o derece gerekli olur. Yalnızca sözkonusu olgu global bir olgu olduğu için değil ama aynı zamanda teknisyenlerin kendisi uzmanlar oldukları içindir ki özel teşebbüs için imkansız bir görevdir bu. Sadece devlet vazgeçilmez olan bu uzmanlıkları birleştirme görevini üstlenebilir. Devlet, insanlarda ve tekniklerde mevcut kaynakları yaklaşık olarak bilir, hâlâ

emekleme aşamasındaki koordinatör işlevini üstlenir. Bir teknik sektördeki buluşlar diğerleri için de faydalı olduğundan koordinatör rolü daha da önemli olmaya mahkumdur.

Örneğin, bir sinema filmi üretimi için gerekli tekniklerin çeşitliliğini ele alalım. Finansal, edebi ve sinematografik teknikler vardır. Makyaj teknikleri, ışık ve ses teknikleri gibi ikincil teknikler vardır. Senaryo tekniği gibi tamamen yeni teknikler de vardır. Karmaşık olsa da bu sinema teknikleri bir tek insanın beyni tarafından kavranabilir; bu nedenle de hâlâ tek adam yönetimi örnekleri vardır. Fakat, koordine edilmeye ciddi meydan okuyan daha karmaşık teknik kümelerini ulusal düzeyde koordine etme görevinin boyutunu düşünün. Bu durumlarda, adı ne olursa olsun organizatörün, müdürün veya koordinatörün rolü, devletin o rolü üstlenmesiyle orantılı olarak daha gerekliléşir. Üstelik, yalnızca devlet bunu yerine getirebilir. Bu durum şimdiden bir gerçektir. İzole teknik uzmanlıkları birleştirmekle şimdiden meşgul devlet. Bireysel uzmanlık disiplinleri (mesela, biyolog, mühendis, sosyolog ve psikologunkiler), fizikoteknikler ve endüstri ilişkileri gibi yeni teknik türleri oluşturmak üzere birleştiriliyor. Fakat bu yeni bireysel disiplinler daha organik bir şekilde de birleştiriliyor –fizik ve siyaset gibi insani teknikler denenlerin propagandada birleştirilmeleri gibi.

Farklı teknikleri koordine etmenin yanı sıra, devlet, maddi araçları, bir bireyin sağlayabileceğinin çok ötesinde sağlar. Daha yarım asır önce bir veya birkaç özel şahsın kaynakları içerisinde olan Kuzey Kutbu'na geziler, artık özel bazda mümkün değildir. Eskiden tüm gerekli olan, bir bot, yük kızakları, köpekler gibi Eskimo teçhizatı ve her şeyden önce cesaret idi. Bugünse karmaşık mekanik teçhizat gerekli: uçaklar (soğuk hava ve buz üstüne iniş için özel donanımlı), paletli kamyonlar, telsiz ve telsiz telefonlar, prefabrik evler vs. Tehlikeyi azaltacak her mümkün araç, meçhul toprakları keşfetme rüyası görenlerin emrindedir. Eski gelenekleri canlandırmak (hayatınızı riske etmekle) elbette mümkündür. Fakat yeni araçları niye reddedeceksiniz ki? Hayatınızı neden tehlikeye atacaksınız ki? Kurusıkı atmak elbette ki akıllıca değil. Optimal sonuçları en az tehlikeyle elde etmek için azami araçları kullanmalıyız. Ancak, gerekli olan devasa aygıtı harekete geçirecek araçlara hiçbir özel

şahıs sahip değildir. Araçlar devlet tarafında talep edilmelidir. Sadece devlet sınırsız nakit kaynaklarını ve bireylere yasak finansman tekniklerini bulabilecek durumdadır. Aynı şey, denizaltı keşifleri için de geçerlidir. Sırf amatörce olan alanı bırakıp yasal veya olmayan bir çalışma statüsünü vermek istersek, masrafları karşılamak ve idari sorunları çözmek için devletin desteğini kazanmak gerekir.

Fakat sübvansiyonlar karşılığında devlet de bir şey talep eder. Devlet, bir bireyin spor olsun diye veya namı yürüsün diye Kuzey Kutbu'na gitmesini önemsemez. Somut *teknik* sonuçlar ister. Bilimsel araştırma amaçları için ve faydalanmayı umduğu belli hakları elde etmek (maden kaynakları ve havacılık gibi) için yardım sağlar. Devlet ile birey arasında sözleşmenin mümkün olabileceği tek durum budur. Devletin bilimsel araştırmayı yaymaya çalışması yeni değildir. 18. yüzyılda devlet mucitlere ödüller verirdi ve bu ödüller belirli seyrüsefer yöntemlerinin (kronometre, matematik tablolar vs.) bulunuşuyla çok ilgisi vardı. Bu dönemden sonra devlet ilgisini kaybetmiş gibiydi. Ama son otuz yılda teknologları ve mucitleri ödüllendirmeye yeniden başladı. Bunun çok örneği vardır. Çünkü, her zaman olduğundan daha fazla, sadece modern devlet tekniğin insana sunduğunu çalıştırabilecek araçlara sahiptir. Zirai makinelerden, otomatik harman makinelerinden ve biçerdöverlerden bahsetmek yeterli. Fransa'da bu makineler görece küçük boyutta olmalarına rağmen, böyleyken bile, ortalama bireysel çiftçinin kaynaklarının satın alabileceğinin çok ötesindedir. Bir aracı gereklidir – ya makineleri çiftçilere kiralayan bir kapitalist ya da makineleri satın alan çiftçi kooperatifleri. Bununla birlikte, bunlardan her ikisi de gerekli sermayeyi yatırmakta tereddüt etmektedir, çünkü büyük ölçekli çiftlik makineleri yılın ancak küçük bir kısmında kullanılmakta, zamanın çoğunda atıl kalmaktadır. (Bu makineler, bu nedenle, teknik açıdan geri sayılmalıdır). Uçaklar giderek tohum ekmede, yağmur bulutu oluşturmada, kimyasal maddeleri dağıtmada filan kullanılıyor. Ama bu teknikler, köylü kooperatiflerinin kaynaklarını aşmaktadır.

Bu durumu çözmenin ancak iki yolu vardır. Biri, toprağı, geniş alanları son teknik gelişmelerle işleyecek olan kapitalist şirketler lehinde istimlak etmektir. Diğeri de, çiftçileri, emrinde

devletin sağladığı araçlar olan kolektif devlet çiftliklerinde birleştirmektir. İki seçenek arasında bir tercih hâlâ mümkündür. Fakat neredeyse kesin olarak denge devlet çiftlikleri lehine dönecektir. Teknik gelişme tam olarak ancak devlet kolektifleri sayesinde gerçekleştirilebilir, teknik araçlar da teknik gerileme korkusu olmaksızın kullanılabilir.

Devlet, tekniğe, başka hiçbir kurumun sunamayacağı gelişme imkanlarını sunar. Araştırmacılara araştırmalarını kolaylaştıracak, sonuçta da tekniği kolaylaştıracak araçları verir. Dünyanın başka bölgelerindeki bilimsel araştırma sonuçlarını bilim adamlarına ancak devlet sağlayabilecek durumdadır. Devlet, daha az önemli başka kurumların kullanmasının mümkün olmadığı bilgi tekniklerini kullanabilir. Gerekli yeni araçları her ülkeden alabilir. Yabancı bilim adamlarını bile parayı bastırarak kendi laboratuarlarına sokar (Alman bilim adamlarının muzaffer Müttefikler arasında "dağıtılması" örneğindeki gibi onları yarı kölelik derecesine bile sokabilir). Yalnızca devlet elzem bilimsel teçhizatı satın alabilir, bunun yanında da bilim adamına kendi otoritesinin paha biçilmez desteğini verebilir.

Teknik, belirttiğim gibi, uygulanmadığı takdirde bir değere sahip değildir. Ancak uygulamasında belli somut zorluklarla, özellikle de bireylerde karşılaşır. Kamuoyuna ilişkin onlara söylediklerimle hiçbir şekilde çelişmez bu. Kamuoyu, tamamen ve kararlı biçimde teknik gelişme lehindedir. Fakat adeta retrospektif anlamda lehindedir. Teknik gelişme, bizim *halihazırda* bildiğimiz şeydir. Ancak fiili durumlarda, örneğin kimi yeni buluşlar durumunda halkın tepkisi pek de basit değildir. Eğer bir buluş halkı doğrudan ilgilendirmiyorsa, tepkisi, süpersonik uçak örneğinde olduğu gibi genellikle hararetlidir. Fakat eğer halk doğrudan etkileniyorsa, buluş doğrudan ona uygulanabiliyorsa bu hararet belirgin bir şekilde azalır. Öyle olacaktır, çünkü bizzat teknisyenler arasında hep görüş ayrılığı vardır. Bu noktada devlet müdahale eder. Geçmiş zamanlarda ilahiyatçılar arasındaki kavgaları çözdüğü gibi devlet, teknisyen ve bilim adamlarının kavgalarını da sayısız defa çözmüştür. Calmette ve Guérin'in tüberküloz aşısı etrafında dönen çekişmeyi ve de şimdi Fransa'da zorunlu olan "çok valanslı aşılama" ile ilgili kimi bilim adamlarının çekin-

celerini hatırlayın. Bu durumlarda neyin yapılacağına tek başına devlet karar verdi. Ayrıca, devlet, görüşünü kendi otoritesiyle örttü, ki bu otorite kısa bir süre sonra teknisyenin otoritesi oldu. Gerekli durumlarda otorite zorla kabul ettirildi. Karmaşık bir sistem gelişti. Aşılanmamış bir çocuk okula kabul edilmiyor; okula gitmeyen çocuk da aile yardımlarına hak kazanamıyor. Bu şekilde devlet, bireylerin teknik gelişmeye itirazlarının üstesinden geliyor. Friedmann diyor ki: "Fiziko-teknisyenlerin önemli görevinin devlet otoritesine bırakılmamış olduğu bir toplumda onun konumu belirsizdir, tavsiyeleri de sahip olmaları gereken ağırlığa her zaman sahip değildir". Devamla, devlet otoritesinin tekniğin özel kişilerin kontrolünden kurtardığını söylüyor. Devlet otoritesi sayesinde teknik artık özel çıkarların hizmetinde değildir. Bu da devlete gerçek özgürlük olmasa bile en azından ek bir tatmin verir. Devletin tekniğe kazandırdığı otorite, onun gelişiminde bir faktöre dönüşür. Bu devletin kendisinin de teknikleştiğini, aklına estiği gibi hareket etmediğini de unutmamak gerekir.

Tekniğin Hizmetindeki Kurumlar. O halde devlet, tekniğin taleplerini karşılayacak organlar yapmaya koyulmaktadır. Bu noktada da bir dizi ihtimal ortaya çıkmaktadır. Fransa'da oluşturulan sistem, belirli bir ademi merkezileştirmeyi içerir. CNRS (Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) hayli özerktir. Fakat bir yanlış anlamayı telafi etmek gerekir. Merkez'in ismi *bilimsel* kelimesini taşıyor, ama işi başka her şeyden önce teknik niteliklidir. Ancak, Merkez'i kuran ve çalışmasının bayraktarlığını yapan kişiler iki kavramı çok yakından ilişkilendiriyor. Louis de Broglie ile Frédérick Joliot-Curie'nin söylediklerine bakalım: "Millet yoksul olmasına rağmen Fransa'nın meselesi bilimsel ve teknik araştırmaları sürdürmek değildir. Tam da millet yoksul olduğu içindir ki, onu geliştirme meselesidir". Bu ifade, şans eseri, milletin teknisyenlerce sömürülmesine dair benim vardığım sonucu teyid ediyor. Bilimsel araştırma yoksul bir toplumda meşrudur, çünkü ülkenin kaynaklarının daha tam kullanımına imkan veren belli teknikleri doğurmaktadır.

Bu, bilimsel çalışmaların gerçek anlamına ışık tutmaktadır, Bilim, her geçen gün teknik uygulama arayışına tabi hale geliy-

or. CNRS laboratuarlarına bağlı, benim de şahsen tanışıklığım olan çok sayıda bilim adamı, kurumun sonuçlarla meşguliyetini ve teknik araştırmalara vurgusunu bana teyid etmiştir. CNRS, ne ilgisiz ve objektif bir araştırma kuruluşudur ne de tamamen kültürel bir varlıktır. Bilimsel ile teknik olanın birliği yolunda atılmış bir adımdır. Ancak, Fransız devletinin bu birlikten ne beklendiğini hâlâ anlamadığını da kabul etmeliyiz.

Politikacılar teknisyenlere güvenmez. Aralarında CNRS konusunda cereyan eden küçük savaş, tarif ettiğim rekabetin bir diğer örneğidir. Bilimsel Araştırma Müsteşarlığı'nın başkanı Biquard, CNRS'nin neden Milli Eğitim Bakanlığı'nda bağımsız kalması gerektiği gerektiğini söylüyor: "CNRS'nin görevleri (eleman toplama, eğitme, teçhizat, koordinasyon, organizasyon ve yönetim), bilimsel araştırma için uygun bir idarenin, bilim adamlarının en önemli rolü oynadıkları bir idarenin varlığını haklı gösterecek ağırlıktadır". Bu alıntı iki şeyi ortaya koyuyor. Biri, bu devlet organının teknikle bağlantılı olarak tam da belirtmiş olduğumuz işlevleri, yani koordinasyon, organizasyon ve yönetim işlevlerini yerine getirdiğidir. İkincisi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın temsil ettiği politikacıların hilafına bu organda teknisyenler temel rolü oynaması gerektiğidir.

Fakat CNRS'in kurulması elbetteki sadece bir ilk adımdır. Bir bağlılığı temsil etmektedir; burada durmak da imkansızdır. Demokratik devletin, açıkça, teknikleri geliştirme görevini yerine getiremeyeceği ortaya çıkmıştır. CNRS de otoriter bir devlette sahip olabileceği prestij ve araçlara sahip değildir. Otoriter bir devletle karşılaştırıldığında, CNRS, faaliyet ve araştırmalarında görece özgürdür elbette. Her ne kadar genel yönelim buluşların tekniğe uygulanması şeklindeyse de belli imkanlar (tesadüf ki giderek sınırlıdır bunlar) hâlâ, ilke olarak hemen uygulamaya dönüşemeyecek saf araştırma için insanlara kalmaktadır. Araştırmalarda iyi bilinen tahmin edilemezlik marjı bu şekilde korunmaktadır. Hangi buluşların uygulanabilir olduğu önceden asla bilinemez. Araştırma kördür; el yordamıyla ve yanlış yapılan binlerce deney aracılığıyla ilerler. Bir deney bir çığır açar, muazzam bir teknik gelişme sağlar. Ama sonuç doğurmayan binlerce deney yine de gereklidir. Bunu kabul ediyoruz. Fakat –ki bu önemli bir noktadır– teknik gereksinim,

bu anlamda bilime tamamen karşıdır, çünkü teknik bilimin hantallığını ve yavaş temposunu hoş görmez.

Hemen uygulanabilirlik gereğini inceledik. Burada devlet düzeyinde tekrar karşımıza çıkıyor. Devlet, özel kapitalistlerden daha ilgisiz değildir, ama farklı bir şekilde ilgilidir. Devlet kamu çıkarını temsil ettiği iddiasındadır. Bu yüzden de, kamu gelirlerini ancak getirisi olacak şekilde dağıtan bir "iyi müdür" görevindedir. Devlet tarafında ilgisiz faaliyet düşünülemez. Bu tür faaliyetlerin imkansız olmaması gerektiği söylenebilir; ama gerçekte imkansızdır. Ne bireyler ne kamuoyu ne de devletin yapısı, saf bilimsel araştırmanın temsil edeceği türden kültürün kabulüne yönelik değildir. Devlet, bilimsel olan her şeyin "normal" gelişme seyrine girmesini ister. Sadece kamu çıkarı için değil; aynı zamanda iktidar isteği açısından da. Bu iktidar isteğinin teknikte olağanüstü bir ifade aracı bulduğunu daha önce belirtmiştik. Devlet, tekniğin sözünü tutmasını ve devletin etkin bir hizmetkarı olmasını bekler. Bu iktidar arzusuyla doğrudan ilgili olmayan her şey değersiz görünür. Aynen finansörlerin çıkarlarını para kazancında aramaları gibi, devlet de çıkarını iktidarda arar. Her iki durumda da motivasyon ilgisiz değildir. Teknik buluşlar kazanç sağlamalıdır. Kapitalistler de devlet de araştırmalardaki gecikmelerden, apriori olarak "hiçbir yere varmayan" deneylerden ve hangi araştırmanın getirisi olacağını hangisinin olmayacağını önceden bilmeden saf araştırmaya girişen bilim adamının "belirsizliğinden" sabırsızlığa düşer. Ayrıca, eğilim, devletin meşru kaygılarından yakın pratik uygulaması olmayan tüm bilimleri (tarih, felsefe, gramer gibi) kaldırma yönündedir. Pratik uygulamalara müsait bilimlerin durumunda bu uygulama için hemen bir talep vardır. Bilim için istenen bir durum değildir bu elbette. Fakat, bilimin embesillerin işi olduğu sanılmamalıdır.

Devlet, kesin bir görevi bilimsel araştırmaya vermekle işe başlar. Belli acil sorunlara (örneğin, bir makinenin parçasını, bir uçak için jet motoru üretmek için hızlı bir yöntem gibi) çözüm bulması gerektiği için direktifler verir. Bu direktifler, mümkün olan en kısa sürede sorunu çözmek için tüm kaynakları seferber edecek gerçek emirlerdir. Demokratik bir sistemde devletin taleplerini yerine getiremeyen bilim adamına, mali des-

teğin askıya alınması dışında bir yaptırım yoktur. Ancak bir diktatörlük rejimi, bilim adamlarının uymaları için daha ileri adımlar atar. Kişisel girişime yine de geniş bir alan bırakmasına rağmen, bu noktada giderek daha spesifik olma eğilimi taşır. Bu durum, hem ABD'de hem de Sovyetler Birliği'nde farklı şekillerde kendini gösterir. Sovyetler Birliği'nde Bilimler Akademisi, araştırmaları yöneten, bilimsel faaliyetlerin icra edileceği çerçeveleri çizen devlet organı görünüyor. Akademi, "teknisyenler ordusunun genel kurmayı"nı temsil ediyor. 1935'te kesinliğe kavuşturulan tüzüğünün 2. maddesi Akademi'yi "teorik ve uygulamalı bilimlerin geliştirilmesi" göreviyle görevlendiriyordu. Ancak Sovyet Akademisi tarafından yönetilen teknik bilimler teorik bilimleri durmadan geçtiler. Akademi, araştırmanın istikametini planlar, kurumlara hedefler tayin eder. Akademi'nin girişimiyle yüksek teknisyenlerin eğitimine hız verilmiştir. 1960'da Sovyetler Birliği tüm sınıflardan 7.500.000 teknisyene sahip olduğu iddiasındaydı. Akademi, toplam 2000'den fazla araştırmacı çalıştıran yirmiden fazla uygulamalı bilim araştırma enstitüsünü yönetiyor. Akademi'nin enstitülerinden biri (Enformasyon Enstitüsü), tüm dünyanın teknik yayınlarını karşılaştırarak incelemekle görevlidir. Sadece bu iş için 2000 ful time personel istihdam ediliyor. Tüm bunlar gösteriyor ki Akademi teknik faaliyetlerde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bütün olarak sistem çok az anlaşılmaktadır. Nazi sisteminden daha az otoriter olduğu görülüyor. Fakat, Lysenko meselesinde Komünist Parti'nin girişimiyle devletin kararını unutmamalıyız. Burada iki karşıt biogenetik teoriyle karşı karşıya olan devlet, pek de bilimsel olmayan nedenlerle Lysenko'nun teorisinin doğru olduğuna karar vererek derhal uygulanmasını emretti.

Temel işlevi yeni bilimsel unsurları koordine etmek olan Gosplan (Sovyet Planlama Teşkilatı), Akademi ile yakından bağlantılıdır. Gosplan, Akademi tarafından teknik buluşlar hakkında bilgilendirilir, ekonomik ve istatistik tekniklerine dair tüm verilerin bulunduğu merkezi bir dosya tutar. Bu şekilde, bilimsel araştırmanın sistematik ve rasyonel bir değerlendirmesi mümkündür. Bunun sonucu da bizzat plana entegre edilir. Koordinasyon bürolarının eski bölge ofislerinin yerini aldığı

1946 reformunda, işlevi bilimsel araştırmaları planlamak olan bir teknik büro kuruldu. Şimdilerde bu araştırmalar genel plan çerçevesinde ve devletin ihtiyaçlarına göre yönetilmekte, bütün, bireysel teknikler açısından değerlendirilmektedir. Teknik büro, büyük miktarlarda mali kredi dağıtmak suretiyle araştırmaları kanalize eder. Örneğin, 1949'da bilimsel araştırmaya yaklaşık 10 milyar ruble ayırmıştır ki bu rakam bütçelenmiş tüm sanayi yatırımlarının yüzde 20'sine eşittir.

Birleşik Amerika'da bilimsel araştırmaların örgütlenmesi hâlâ tamamlanmış olmaktan uzaktır. Prensipte, düşünülebilecek tüm alanlarda araştırma yapan özel kuruluşlar vardır. Siyasal araştırmalar yapan çeşitli komiteler, sosyal araştırmalar yapan komiteler gibi. Bunun yanında, istatistik toplayıp değerlendiren, kamuoyunu ölçen, politikayı inceleyen kurumlar da vardır. Çoğu ya özel sanayi tarafından ya da devlet tarafından kurulan, sonra da üniversitelere bağlanan bu varlıklar arasında her geçen güç daha yakın ilişkiler kurulmaktadır. (Bu kuruluşların yüzde yetmişi büyük şirketlerce kurulmuştur). Bilgi ihtiyacı olan kamu hizmetlerinin bu araştırma merkezlerine müracaat etmesi mutat bir yoldur. Araştırma kuruluşlarıyla kamu hizmetleri arasındaki ilişkileri yönetmek üzere uzman bürolar da kurulmuştur. Bu bürolar tüm alanlarda –tarımda, sanayide vesaire- talepler almakta ve araştırmayı yönlendirmektedir. Sonuçta da buluşlar için bir transmisyon aracı işlevi görmekte, teknik adaptasyon imkanlarını incelemektedir. Bu durumda, uygun idareler, pratik uygulamayla yükümlü sanayicilerle sözleşme yapacak konumdadır.

Bu türden teknik işlemler, devletin teknik araştırmaları daha fazla finanse etmesine paralel olarak gün be gün daha gerekli olmaktadır. Devlet, sözgelimi üniversitelerin mali araçlarını aşan araştırmaları finanse etmeye mecbur kalmaktadır. Bu yüzden bu kurumlara doğrudan bir ilgisi vardır devletin. Bu nedenle, böylece açığa çıkarılan imkanları kullanmazlık etmez. Tüm bunlar, devlet, sanayi ve teknik araştırma merkezleri arasında normalde olacağından daha özgür bir hareket anlamına gelir. Bunun yanında, Amerikan devleti kendi araştırma hizmetlerini de örgütlemiştir. Nüfus Bürosu, örneğin, 15'ten fazla istatistik araştırma merkezini kapsamaktadır. 1923'ten

2943'e kadar varolmuş olan Ulusal Kaynak Planlama Kurulu, bir başka benzer kuruluştu. Bugün çok daha uzmanlaşmış kurumlar vardır. En kapsamlıları Atom Enerjisi Komisyonu'dur. Devlet laboratuarlara sahiptir ve hammadde ve teçhizat sağlar, fakat Komisyon'un fiili işi üniversiteler ve özel sanayi tarafından icra edilir. The Associated Universities, Inc., Brookhaven Ulusal Laboratuarları'nı; Union Carbide, Oak Ridge'i; California Üniversitesi, Los Alamos'u; ve General Electric de Hanford'daki merkezi işletmektedir.

Son olarak, ABD'nin, değişik kurumların yaptığı araştırmaların koordinasyonuna ciddi bir ihtiyacı olduğu da söylenebilir. Bu işlem için iki kuruluş uygun görünüyor: Kamu Hizmeti İdaresi ve Devlet Araştırma Kuruluşu. Yeri gelince bu kuruluşların çalışmaları, halihazırda yürütülmekte olan bir projenin gerçekleştirilmesiyle sonuçlanacaktır. O proje, teknik hedeflere yönelik bir bilimsel araştırma merkezinin, bir Federal Araştırma Kurulu'nun oluşturulmasıdır.

Prensip olarak, bilimin bağımsız olması hâlâ mümkündür. Fakat kaydetmemiz gerekir ki, devlet, araştırmaları için en iyi bilim adamlarını toplar (ABD'de bilim adamları, düşük maaşlı üniversite profesörleri düşünülünce devlette çalışmaya heveslidir). Devletin ağır talepleri ışığında bu bilim adamlarının başka bir şey yapacak pek zamanları kalmaz. Devlet de bunlardan durmadan artan sayıda istihdam ediyor. Üstelik, şirketlerin araştırmalara ayırdığı fonların büyük bir kısmı da teknik araştırmalara gidiyor. Sadece %4'ü temel bilimsel araştırmaya gidiyor. 1947 Steelman raporundan ve Eisntein'in belirli açıklamalarından sonra bilimsel araştırmaları teşvik etmek kaçınılmaz göründüğünde devlete müracaat edildi ve devlet 1951'de Ulusal Bilim Vakfı'nı kurdu. Sputnik sonrasında yeni bir rapor (Waterman raporu), devlet müdahalesi için yeni bir çağrıda bulundu. Devlet de Başkan'a bir bilim ve teknoloji danışmanı görevi, bir Ulusal Güvenlik Komitesi vs. ihdas ederek cevap verdi. Bu olaylar, gün geçtikçe artan bir müdahale ima eder. Birleşik Amerika ile Sovyetler arasındaki bilimsel ve teknik rekabet, ABD'de siyasal gücün merkezileşmesini ve büyümesini kaçınılmaz biçimde sağlamalıdır. Bu nedenle, bağımsız araştırmaların hayatta kalabilmesi imkansız görünüyor. *Zweckwissenchaft*

(Nazilerin hemen uyguladığı "pratik veya hedefli bilim") gibi bir sistem giderek işi üstlenecektir. Burada artık serbestçe araştırma sözkonusu değildir. Devlet tüm teknisyenleri ve bilim adamlarını seferber eder, tümüne sınırlı bir teknik hedef dayatır. Onları daha fazla uzmanlaşmaya zorlar, kendisi de uzmanların gerisindeki emredici güç olarak kalır. Kendi çıkarına olmadığını düşündüğü tüm araştırmaları yasaklar, sadece faydası olan araştırmaları destekler. Her şey, hizmet ve fayda fikrine tabi kılınır. Sonuçlar önceden bilinir. Bilim ancak araçları sağlar.

Zweckwissenchaft'de tekniğin gelişmesi en tepe noktasına, bilimin aleyhine, ulaşır. Toplumsal olarak önemli olan, devlet tarafından istenenlerin dışındaki tüm araştırmaların yasaklanmasıdır. Fakat devlet ile tekniğin buluşması ışığında durum pek de farklı olamazdı. Genel olarak, sistemin kötü sonuçlar doğurduğu söylenemez. Bir örnek vermek gerekirse, Nazilerin radar alanındaki araştırmaları bastırmalarından bunun tersi bir iddia üretmek mümkün değildir. Nazi yönetimi kısa radyo dalgaları üzerine araştırmaları yasakladı, çünkü bu araştırmaların bir geleceğinin olmadığını, uygulanamayacağını düşünüyordu. Ancak İngiltere'nin bu alandaki "hür" araştırmaları radarın bulunmasına yolaçtı, Nazilerin *Zweckwissenchaft*'ı için ciddi bir darbe oldu. Savaş için ciddi sonuçları olan bir darbeydi bu. Öte yandan Nazilerin "yönettiği" araştırmalar etkileyici sonuçlar doğurdu. Tanklar, V1 ve V2 füzeleri ve ağır deniz bombaları örneğinde, cerrahi, optik ve kimya alanlarında (organizasyon veya tarım yöntemleri bir yana) *Zweckwissenchaft* hızlı ve etkili sonuçlar doğurmuş görünüyor. Savaştan sonra da ABD ve Sovyetler Birliği bu buluşları alarak istifade etti.

Ders bitmemiştir. Bizler de bu anlayışa doğru ilerliyoruz. Bugünkü tüm ışıltılarına rağmen uzun vadede tahripkar bir anlayış olabilir bu. Şimdiye kadar söylediklerimizden, gelecek onyıllarda tekniğin daha güçleneceği, süratinin devlet sayesinde artacağı gönül rahatlığıyla söylenebilir. Giderek iç içe geçen devlet ile teknik, modern dünyadaki en önemli güçler haline geliyorlar. Görünürde yıkılmaz, total bir medeniyet kurma amaçlarında birbirlerine destek oluyorlar.

5. BÖLÜM

İNSANİ TEKNİKLER

İNSANİ TEKNİKLER

Kendini en son gösteren teknikler, doğrudan insanla ilgili tekniklerdir. Bugün büyük keşiflerin ve büyük umutların konusudur bu teknikler. "Onlar her şeyi kurtaracak" sözünü herйerde duyuyoruz. Bu teknikleri incelemeden önce, neden ortaya çıktıklarına bir bakalım.

Gereklilikler

İnsani Gerilim. İnsanoğlundan hiçbir zaman bu kadar çok şey istenmemiştir. Tarihin akışı içerisinde şans eseri bazı insanlar çok ezilmişler, ölümcül tehlikelere maruz kalmışlardır. Fakat bu insanlar köle veya savaşçılardı. Bir bütün olarak insan ırkı hiçbir zaman, korkunç teknik mekanizmaya entegre edilişinin bir sonucu olarak günlük çabalarında bugün harcadığı kadar çaba harcamak zorunda kalmamıştır. Bu teknik mekanizma, beyaz veya mavi yakalı milyonlarca işçinin sürekli, koruyucu ve yoğun emeği bir tekerleği döndürmeyi imkansızlaştıran, farklılaşmamış ama karmaşık bir mekanizmadır. İnsanın çalışma temposu, geleneksel, atalardan kalma bir tempo değildir. Amacı da insanın gururla ürettiği elişi, içinde kendini düşündüğü ve tanıdığı elişi değildir.

Bugünkü çalışma koşullarıyla geçmiştekiler arasındaki farktan söz etmeyeceğim. Bugünün çalışmasının nasıl bir yandan daha az yorucu ve kısa süreli olduğu; bir yandan da saate bağlı amaçsız, faydasız ve duyarsız bir iş olduğu; emeği geleneksel

olarak iş diye adlandırılan şeyle artık hiçbir ortak yönü kalmayan işçinin derinlemesine hissettiği, kızdığı bir tuhaflık olduğu hakkında zaten pek çok kişi yazdı. Bugün bu köylülük için bile geçerlidir. Ancak önemli olan, işin bir anlama eskisinden daha çetin olması değil, insanda değişik nitelikler gerektirmesidir. Eskiden insanda varolmaya işaret ederken şimdi yokluğu ima etmektedir. Bu yokluk, aktif, kritik ve etkindir. Tüm insanı angaje eder, insanın bu yokluğun gerekliliğine indirgendiğini ve bunun sonuçları için yaratıldığını varsayar.

İnsan tarihte ilk kez çok sayıda geleneksel olmayan yollarla bu derece etkilenmiştir. Olayların sürüklediği insan periyodik aralıklarla savaşa itilmiştir. Fakat bugünün savaşı topyekün savaştır -benzersiz, inanılmaz bir olgu. Tüm insanların sorumluluğudur, endişesidir savaş. Herkesi aynı yaşam biçimine tabi kılar, herkesi başka herkesle aynı düzleme koyar, herkesi aynı ölümle tehdit eder. Savaşın yükü altında insanlar, duyulmamış eza ve cefa çeker. Şimdi savaş, gürültü, hareket, araçların kocamanlığı, makinelerin kesinliği açısından insanın tahammül gücünün ötesindedir. İnsanın kendisi de basit bir nesneye, öldürülecek bir nesneye dönüşmüştür; kişisel eyleme dökemediği sürekli bir paniğin esiri olmuştur. Savaş, insanı, insanın destekleme gücünün ötesinde bir sinir gerginliğine, ruhi bir baskıya ve hayvani teslimiyete maruz bırakmıştır. Fakat, makineyle haşır neşir ve ona bağlı olan insan, tüm bunları destekleyecek bir yol bulur. Hayranlık duyulacak bir makinedir kendisi! Ancak bu süreçte, her an kırılabilecek bir çelik kablo gibi, direncinin sınırları sonuna kadar zorlanmıştır.

Savaş koşulları yine de anormal ve istisnai olabilir. Bununla birlikte, dört veya beş yıllık savaş bile insan hayatında önemlidir. Savaş koşulları sonunda insanın neredeyse günlük haline dönüşür. Zira, "anormal" ve "istisnai" şeyler, bir ölçüde daha az yoğunlukla her günün akışında düzenli olarak yeniden üretilir. İnsanoğlu, günlük işlerini bilek gücüyle yapmak üzere yaratılmıştır. Ama bugün görüyoruz ki sinek kağıdı üzerindeki bir sinek gibi sekiz saat boyunca hareketsiz, bir masada oturmaktadır. Onbeş dakikalık hareket, sekiz saatlik bir hareketsizliği telafi edemez. İnsanoğlu tabiatın güzel havasını teneffüs etmek üzere yaratılmıştır, ama teneffüs ettiği şey, asit

ve kömür katranlarından oluşan kötü bir bileşimdir. Yaşayan bir çevre için yaratılmıştır, ama taş, beton, asfalt, cam, demir ve çelikten oluşan bir ay dünyasında yaşamaktadır. Temiz, göz kamaştırıcı taş cepheler arasında ağaçların boynu bükük, benzi soluk. Atların kaderini paylaşan kedi ve köpekler yavaş yavaş kentlerden kayboluyor. Sadece sıçanlar ve insanlar, ölü bir dünyanın sakinleri olmaya devam ediyor. Hareket alanı olan odalarda yaşamak, uzak mesafelere bakmak, küçük olsa da tarlalara açılan odalarda yaşamak üzere yaratılmıştır insan. Bir de şimdi görün. Nüfus artışının dayattığı kurallar ve mimari gerekliliklerin kuşattığı insan, şehrin sokaklarının anonim dünyasına açılan daracık mekanlarda yaşıyor.

Yalnızca işçi sınıfı değil her insan bu zor durumdadır ve bu konuda yapılacak bir şey de yoktur. Bir zamanlar anormal olan şey şimdi olağan, standart hale gelmiştir. Bu durumda bile insanoğlunun bu tuhaf yeni ortamda içi rahat değildir; ondan istenen gerilim de hayatına ve varlığına yüklenmektedir. Kaçmak ister; rüyaların tuzağına düşer. Uymaya çalışır; örgütlerin hayatına düşer. Kendini uyumsuz görür; hastalık hastası olur. Fakat yeni teknoloji toplumu, bu insani tepkileri kestirebilecek basiret ve yeteneğe sahiptir. Her türden tekniklerin yardımıyla ve gerçekten insanın çevresindeki şeyleri değiştirerek değil insanın kendisine yönelik eylemler yaparak önceden katlanılamaz olan şeyleri katlanılabilir yapabilmiştir teknoloji toplumu. Psikolojiye giderek daha fazla müracaat edilmektedir. Moralin ne derece önemli olduğunu herkes bilmektedir! Morali sağlam olduğu müddetçe en çetin ve en insanlık dışı yaşama koşullarına katlanabilir insanoğlu. Sayısız psikolojik örnek ve deney bunu teyid etmektedir.

Tekniğin insandan azamisini istediği bir dünyada, her zaman sağlam ve gergin bir irade dışında bu azamilik elde edilemez, sürdürülemez, (bazen istenildiği gibi de) geride bırakılamaz. İnsan, tabiatı gereği böyle bir iradeye sahip değildir. Böyle yüce bir duruma tabi olarak hiçbir şekilde hazır değildir. Buna doğal olarak sahip olsa bile coşkunluk ancak birkaç dakika sürer. Ama yine de sürdürülmelidir. Bireyin savaşa (ya da barışa) azamisini vermesini ve tekniğin kendisini zorladığı berbat yaşam koşullarının sonucu olan bitkinlik ve şevksizliğe diren-

mesini sağlayacak psikolojik koşullar oluşturulmalıdır.

1914 yılı başında kısa bir savaş bekleniyordu. Askerlerin moralinin uzun bir savaşa dayanamayacağı söyleniyordu. Aynı kehanet, 1941'de Almanya'nın topyekün bombalanmasının başlangıcında yapıldı. Böyle bir savaşa insanoğlunun uzun süre dayanamayacağı söyleniyordu. 1917'de, Rus Devrimi'ne eşlik eden sefaletin kısa sürede komünizmin çöküşünü getireceği ilan ediliyordu. Bu tahminlerin hiçbiri doğru çıkmadı. Moral, tek başına moral, insanın sağlamlığını muhafaza etti. Bağlandıkları tarafa bağlı olarak insanlar Hitler'e, ülkelerine ve komünizme inancı yücelttiler. Fakat bir *inanç* meselesi değildi bu. Katlanılmaz olanı katlanılabilir yapmaya matuf son derece etkin bir moral aşılama meselesiydi gerçekten. Yoğun Müttefik bombardımanı ile yoğun Alman propagandası arasında, Alman propagandası galip çıktı. Amerikalıların Stratejik Bombalama Servisi, tüm bombalamalara rağmen 1944'e kadar sanayi üretiminde kayda değer bir azalma olmadığını ve Alman işçilerin eskisi gibi şevkle çalıştıklarını kabul etmeye mecbur kalmıştı.

Buna karşılık, psikolojik motivasyonun yokluğunda sanayi üretimi derhal düşer. İnsan, kıtlığa, sıkıntıya ve en anormal koşullara dayanabilir. Psikolojik olarak sağlam olduğu müddetçe yoğun ve kalıcı çaba sarfedebilir. Toplumumuz, insanı, her zaman kırılma noktasına yakın olduğu bir konuma yerleştirir, ondan da aynı çabayı ister. Kırılmaması veya geride kalmaması için (tam da teknik gelişmenin menettiği şeydir bu), kendisinde olmayan ruhi güçlerle donatılmalıdır. Ruhi güçler bu nedenle başa bir yerden gelmek durumundadır. Bu, "kendini durduran" montaj hattı sistemi örneğindeki gibi bazen çok basit bir iştir. Yorgunluktan veya memnuniyetsizlikten işçilerden biri işlemlerini bitiren diğerlerinin gerisinde kaldığında üretim hattı durur, diğer işçiler de durmaya mecbur olur. Friedmann'a göre, "geri kalan işçi görür ki meslektaşlarını kazanabilecekleri ücrete mani olmaktadır. Onlara karşı suçluluk duyar. Bu duygu, yorgunluk veya memnuniyetsizliğe rağmen onu fiilen kolektif tempoya geri dönmeye zorlayan bir psikolojik dürtü görevi görür". Bu psikolojik dürtüler çok sayıdadır, çoğu kere de yaşam koşullarının kendiliğinden ürünleridir. İdeolojiler iyi bir örnektir. Burada siyasal ideolojilere değil, *Reader's Digest*'te bulunabilecek

çok daha sınırlı türden ideolojiler kompleksine işaret ediyorum.

O halde teknik kendi ideolojisini getirmektedir.Ve her teknik gerçekleştirme de kendi ideolojik gerekçelerini doğurmaktadır. Wengert'in Tennesee Vadisi Otoritesi (TVA) hakkındaki son incelemesi bu olguyu ayrıntılı olarak ele alıyor. TVA başlangıçta hidroelektriği geliştirme ve tehlikeli selleri önleme amacı taşıyan tamamen teknik bir programdı. Program uygulandı ve üretilen enerji civar bölgelerde hakkıyla dağıtıldı. Bir kısım insanlar hakkında ne derse desin faydalı bir girişim olduğu görüldü. Başlangıçta TVA'nın kültürel yansımaları yoktu. Fakat programın somut sonuçlar doğurması öncesinde bile mitos gelişmeye başladı ve TVA bugün ABD'de bölgeselciliğin simgesi haline geldi. Ona çeşitli faaliyetlerin koordinasyon ve entegrasyonu işlevi; doğal kaynakların metodik gelişmesinde bir rol; kamu ve özel federal ve yerel kurumları etkileyen bir ademi merkezileşme görevi; ve hatta bir eğitim görevi verilmiştir. "Yürüyüşe geçen demokrasi" türünden söylemleri duymaktayız. Fakat bu mitostaki hiçbir şey gerçeklere işaret etmemektedir. Somut, teknik ve hakiki gerçeklerden başlayan şey bir ideolojik yapılar dizisidir. Ancak bu gerçekler hiçbir şekilde bu türden yapılar ima etmez. Bu türden mitos yapıları, politikacıların, ekonomistler ve sosyologların çoğu kere sorumlu olduğu ahlaki anlatımlarda yatmaktadır. Basın ve radyo bu hikayeleri alıp popülerleştirir. Durmadan kafasına sokulan problemlere çözüm bulamamasından hep tedirgin olan halk, çözüm gibi görünen şeye sarılır, destek olur.

Bu noktada bir ideoloji doğar ve demokratik ülkelerde, kamuoyuna dönüşür. Halkın bunu benimsemesinden sonra bu mitos temelinde başka teknik düzenler planlanır. Sonuçta, TVA'nın hiçbir şekilde ima etmediği ideolojilerin bir fonksiyonu olarak, Missouri Nehri için benzer programlar önerildi. Fakat benzerlik sadece görünüşteydi. Sembollerin bu toptan üretiminden teknik değil, insan sorumludur. Belki de, insan ile tekniğin temasının bunu mecburen doğurduğunu söylemek gerçeğe yakın olur. Bu kadar çok çaba ve bilginin, bu kadar göz kamaştırıcı sonucun yalnızca maddi etkiler doğurmasına halkın inanması gerçekten imkansızdır. Büyük bir barajın elektriğin dışında bir şey üretmediğine doğrusu insanlar inanmaz. Fran-

sa'daki baraj mitosu, kitle insanının kendi büyük çalışmalarına taptığı, kendisini bunlara sadece maddi bir değer atfedecek duruma getirmediği gerçeğinden kaynaklanıyor. Ayrıca, bu çalışmalarda büyük fedakarlıkların sözkonusu olmasından dolayı fedakarlıkları meşrulaştırmak gerekir. (Propagandayı incelerken bu gerçeğe geri döneceğim). Kısacası, insan, kendi çalışmasını meşrulaştırmak ve onunla meşrulaştırılmak için kendisine rasyonel ve teknik nitelikli bir din yaratır. TVA mekanizması, bu sürece şahane bir örnek sunmaktadır.

Bu nedenle psikolojik araçlar yoluyla insandan son çabasını çıkarmak ve aynı zamanda yeni toplumun onu menettiği dezavantajlara dayanmaya zorlamak mümkündür. Bu, psikolojik tekniklerin ilk amacıdır. Teknik olarak tek önemli şey üründür, üretimdir. Tekniğin yasasıdır bu. Bu ürün ancak ruhuyla bedeniyle insanın topyekün seferber edilmesiyle elde edilebilir. Ve, tüm insani ruhi güçlerin kullanımını gerektirir. Bu düşüncelerden sonra, sıkça atıfta bulunulan "Üretimi artırma çabası, insanın tüm dengesi tehlikeye düştüğünde durmalıdır" ifadesini kabul edemeyiz. Eğer bu denge stabil veya statik olmuş olsaydı bu ifade kabul edilebilirdi. Ancak, tamamen yapay araçlarla giderek keyfi olarak oluşturmak mümkünken denge ne anlama gelmcktedir? Psikolojik araçlar tüm sınırları geri çekmeyi mümkün kılarken limitler ne anlam ifade eder? Sabit bir yapı insan için artık yok. Kendisinden hiç üretemeyeceği şeyi biz insandan alıyoruz. Makine, insana, kendisinden beklenen maddi taleplere uymasına imkan tanır; psikolojik manipülasyon da bunu manevi olarak mümkün kılar. Tüm tekniklerin birbirleriyle ilişkilerinden doğan insan ruhunun manipülasyonu, yukarıda verilen ifadenin saçmalığını ortaya koyar. Tüm insanın dengesi mi? Teknik toplum, insanı, bir asır öncekinden çok farklı bir bütün olarak yeniden yaratma yeteneğine sahiptir. (Kullanılan kriterlere göre) "dengeyi" daha yüksek veya daha düşük noktalarda kurabilir. Her halükarda, teknik çağ öncesinde sürdürülenden farklı seviyede bir denge kurabilir.

Çevre ve Mekanın Değiştirilmesi. Teknik, insanoğlunun en derin dünyalarına nüfuz etmiştir. Makine, sadece yeni bir insani ortam yaratma eğilimi taşımakla kalmıyor, aynı zamanda in-

sanın tam özünü değiştirme eğilimi taşıyor. İçinde yaşadığı çevre artık onun çevresi değildir. Sanki dünya yeniymiş gibi, onun için yaratılmadığı bir evrene kendini adapte etmelidir. Saate altı kilometre gitmek üzere yaratılmıştır; o ise bin kilometre gitmektedir. Aç olduğu zaman yemek, uykusu geldiğinde uyumak üzere yaratılmıştır. Bunun yerine bir saate uymaktadır. Yaşayan şeylerle temasta olmak üzere yaratılmasına rağmen, bir taş dünyasında yaşamaktadır. Belli bir gerekli bütünlük ile yaratılmıştır; ama modern dünyanın tüm güçlerince parçalanmaktadır.

Makinenin, insanı değiştirdiği kadar onu zenginleştirdiği de kabul edilmektedir. Makinenin duyuları ve organları, insanın duyuları ve organlarının güçlerini artırmış, yeni bir ortama dalmasına, meçhul görünümlerle, özgürlüklerle ve köleliklerle tanıştırmıştır. İnsan, yavaş yavaş fiziksel kısıtlamalardan kurtarılmıştır ama daha beteri soyut kısıtlamaların kölesidir. Aracılar sayesinde hareket etmektedir, bunun sonucunda da realiteyle temasını kaybetmiştir. İlgilenen okuyucu, işçinin malzemesinden ayrılması üzerine Friedmann'ın harika çalışmasına bakabilir. İşçi olarak insan, hayatın ve çevrenin temel unsuruyla, yaptığını şeyi yaptığı temel malzemeyle temasını kaybetmiştir. Artık ahşabı, demiri veya yünü bilmiyor. Yalnızca teknikle haşır neşir. Bir usta olma kapasitesi, onun malzeme bilgisinin yerini almıştır. Bu gelişme, henüz ölçülemeyecek derin zihinsel ve ruhsal dönüşümler meydana getirmiştir.

Malzemelere ilişkin bilimsel bilgiye sahip insanlar ancak araştırma enstitülerinde bulunuyor. Fakat bu malzemeleri hiç kullanmıyor, görmüyorlar; sadece özelliklerinin soyut bilgisine sahip oluyorlar. Malzemeleri bitmiş bir mal üretmek için fiilen kullanan kişiler, artık malzemeleri bilmiyorlar. Birinci elden bildikleri tek nesne olan makineyi kullanarak mühendislik özelliklerini izliyorlar. Yine de insanın makineye adapte olduğu söylenemez. Azami hızdaki süpersonik uçak pilotu bir anlamda tümüyle makinesiyle özdeşleşir. Ancak bir tüpler ve kanallar ağında kımıldayamaz hale gelmiş pilot, sağırdır, kördür, güçsüzdür. Duyularının yerini onu olan bitenden haberdar eden kadranlar almıştır. Örneğin, kaskının içinde, yaklaşmakta olan bir oksijen azalmasını duyularının onu uyarabileceğinden önce uyaran bir elektronik cihaz vardır. Anormal

koşullar içinde "yaşadığını" söyleyebiliriz. Ama bu koşullara gerçekten insani bir anlamda adapte olduğunu söyleyemeyiz. Bu durum istisnai de değildir.

İnsanoğlu bu dönüşümle sadece hayatının önemli bir kısmını kapsayan işte karşılaşmıyor. Bir bütün olarak çevresi (çevresini, geçimini, hayat alanını ve alışkanlıklarını oluşturan herşey) değiştirilmektedir. Makine, insanla en yakından ilintili ne varsa (ev, mobilya, yiyecek) dönüştürmüştür. Yaşadığı yer, aşırı işbölümü ve ev işlerinin organizasyonu yoluyla bir fabrika gibi giderek makineleşiyor. Catherine Esther Beecher'in[1] ev içi işlev hakkındaki analizi, başlangıçta tuhaf gelse de, pek çok insanın 19. yüzyılda ev işlerinin sistematikleşmesine bir ölçüde sıcak bakmasına neden oldu. Ancak 1930'lardan bu yana mutfak kısmının sistematik organizasyonu tamamen kabul edilmiştir –üç çalışma "merkezi" (hazırlık, pişirme ve bulaşık yıkama) ve pişirme hareketlerinin "taylorizasyonuyla" birlikte. Teknik titizlik, koordine edilmeyen, düşünülmemiş ve bireysel alanlara nüfuz etmiş ve hareket, adımlar, zaman ve yorgunluktan kurtulmayla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda, ev kadınını bir laboratuara, eskisinden bin kat daha fazla şey isteyen bir köleliği temsil eden sürekli bir düzenli hareketler ağına mahkum etmiştir. Bu noktada ısrar etmenin yararı yoktur. Fransa bu dönüşümün eşiğindedir. ABD'de bu dönüşüm şimdiden daha ileri bir durumdadır. En yüzeysel gözlemciler bile, ev işlerinin makine tarafından bu dönüştürülüşünün tamamen farklı bir yaşam biçimi doğurduğunu görebilmektedir. Kadın ve çocuklar artık geleneksel işlevlerini yerine getirmiyorlar. Koca ile karı arasında ve ebeveyn ile çocuk arasında yeni bir ilişki var. "Kalp" artık bir anlam taşımıyor; aile ilişkilerinin sabırla kurulmasının bir gerekçesi yok. Farklı bir zihniyet durumu, doğal olarak radikal biçimde farklı bir duruma işaret tekabül ediyor. Fakat hangi zihniyet durumu? Şimdiye kadar bunu kimse bilmiyor gibi. İnsanın ilk tepkisi sadece "hiçbir zihniyet durumu" demek oluyor.

Makine, ev mefruşatını çok ileri derecede değiştirmektedir. İlgilenen okuyucu, Siegfried Giedion'un sadece ev mefruşatının değişimini değil aynı zamanda evin tüm yapısının değişimini ta-

1. Bayan Beecher (1800-78), yoğun olarak kadının eğitilmesi konusunda yazılar yazdı. O, kadının ev içi işlevinin en önemlisi olduğunu düşünüyordu; bu nedenle de kadının oy kullanmasına karşı çıkıyordu. (Çev.)

rif eden çalışmasına bakabilir. Giedion'un vardığı sonuç, makineleşme "eve zulmetmektedir" şeklindedir. Mobilya ve ev elbette kitle üretiminin icaplarına uymalıdır. Evin iç mekanlarının mekanizasyonu nedeniyle her ikisi de değişim geçirmelidir. Bir ev, sakinlerinin rahatlığından daha çok sayıdaki mekanik alete yer bulmak açısından düşünülmelidir.

Özel hayatın bir başka alanında, makineleşmenin örneğin çeşitli yeni koruma ve depolama yöntemleri yoluyla yiyecekler üzerindeki çok geniş etkileri söz konusudur. Tahıl ürünlerinden üretilenden çok farklı yapıda bir kimyasal maddeye dönüşmüş olan ekmekten bahsetmiştim. Sylvester Graham'ın *Treatise on Bread* (Ekmek Üzerine Bir İnceleme) adlı çalışmasıyla başlayarak bir dizi inceleme, ekmeğin organik yapısının makine tarafından ve kimya bilimi tarafından ne derece değiştirildiğini ortaya koymuştur. Sonuçta, adeta "bilinçsiz bir tepkiyle tüketiciler, sevdikleri ekmek türünü tam da kitle üretiminin taleplerine denk düşen ekmek türüne uydurdular". Makineleşme, ekmeğin kadim özelliğini değiştirdi ve onu değersiz bir moda malzemesine dönüştürdü. Bu ifade bir estetik yargı ya da özlem dolu bir romantizm değil, daha ziyade, kesin teknik incelemelerin sonucudur; teknisyenlerin ortaya koyduğu bir teknik gerçektir. Bizatihi bu durum, bu ifadenin bir değer yargısı olmamasını öngörür. Bir gerçeği kaydediyoruz; atalarımızın o eski kepekli ekmeğine duyulan bir nostaljiyi değil. Şarabın Coca-Cola önündeki gerilemesiyle aynı mahiyette bir gerçektir bu. Kadim "şarap medeniyeti"nin pabucu, bir sanayi ürününün sonucu olarak dama atılıyor.

En yakındaki, en mütevazı ve en kişisel maddi çevrenin değiştirilmiş olması gibi, hayatın daha geniş ve daha soyut unsurları da değişime uğramıştır. Çalışma, dinlenme ve yemek; zaman, mekan ve hareket, artık geleneksel biçimlerle bir bağlantıya sahip değil. Yeni ulaşım biçimleriyle beraber artık mesafenin olmadığı yaygın şekilde söylenir. İnsan, gerçekten uzayı mağlup etmiştir. Tüm yerküreyi gezebilir insan. Başka ırkların insanlarıyla buluşur. Kozmopolitleşir ve bir dünya vatandaşına dönüşür. Kendi iradesi ve ideallerinden ziyade, mekanik bir gerçek olan kolay ulaşım sayesinde mümkün olmaktadır bu.

Ancak yalnızca küçük bir azınlık insan havayollarını kullan-

makta, dünya ile ilişkiye girmekte, alabildiğine uzayıp giden mekanı görebilmektedir. Ezici çoğunluk için her ne kadar mekan geleneksel kalmadıysa da tersi yönde bir gelişim göstermiştir. Dünya nüfusu çok kısa bir süre içerisinde on katına çıkmıştır. Bilhassa Fransa'nın nüfusu, bir buçuk yüzyılda nerdeyse üçe katlanmıştır. Eskiden sahip olduğumuz kişi başına yer miktarının sadece üçte biri demek oluyor aslında bu. Tek başına dağlar, bomboş deniz sahilleri yok artık. Sükunet artık mümkün değil. Mekan öyle bir ödül ki insanlar heryerde birbirleriyle mücadele ediyor. Dinlendirici sükunet bir yana, adeta bir hapishane hücresinde veya fabrika tezgahında gibi olmanın ötesinde yaşamak için yeterli bir mekana işaret eden normal bir sükunet bile artık yok. Geleneksel olarak yaşamak ve çalışmak açık mekanlar demekti; bir insanı dostlarından ayıran sahipsiz toprak demekti. Ama artık bunun mümkün olması imkansız.

İnsanoğlu hep geniş ufukları tanımıştır. Şehir sakinlerinin bile uçsuz bucaksız ovalarla, dağlarla, denizlerle doğrudan bağlantısı vardı. Orta Çağ şehrini kuşatan surların ötesi açık kırsaldı. Şehir surlarına ulaşmak için vatandaş en fazla beşyüz metre yürümek zorundaydı. Surların ötesindeki uzay, güzel ve özgür bir şekilde birdenbire uzanıp gidiyordu insanın önünde. Bugünse insanoğlu sadece sınırlı ufukları ve azaltılmış boyutları biliyor. Sadece hareket alanı değil görüş alanı da daralmakta. Şu paradoks, zamanımızın karakteristiğidir:. İnsanlar tarafından mekanın soyut olarak fethedildikçe, insanın yeri sınırlanmaktadır. *Lebensraum*'un (hayat alanı) bu küçülmesinin tekniklerden dolaylı (nüfus artışı yoluyla) veya doğrudan (kentsel ve endüstriyel toplanma yoluyla) kaynaklandığını vurgulamaya bile gerek yok.

Zaman ve Hareketin Değişmesi. Hemen hemen aynı şekilde teknik, insanın zamanını da değişikliğe uğratmıştır. Daha yakınlara kadar insanın zamanı ölçmeden pekala yapabilmesi, asla düşünmediğimiz bir şeydir. Düşünmeyişimiz de teknik tarafından ne derece etkilendiğimizi gösterir. Eskiden zamanı ölçecek hangi araçlar vardıysa zenginlere aitti ve 14. yüzyıla kadar gerçek zaman veya hayat üzerine bir etkisi olmadı. O zamana dek, saati yaklaşık olarak çan veya zillerle gösterecek dere-

cede olmayan mekanik saat vardı. Saat kulesi, kendini yüzyılın sonuna doğru gösterdi. O zamana kadar zaman, hayatın ihtiyaçları ve olaylar tarafından belirlenmekteydi. En fazla, hayat beşinci yüzyıldan beri kilise çanlarınca ölçülmekteydi. Fakat bu düzenleme psikolojik ve biyolojik bir tempoyu izliyordu. İnsana rehberlik eden zaman tabiatın zamanına uyuyordu. Maddiydi, somuttu. Saatlere, dakikalara ve saniyelerle bölündüğünde soyutlaştı -muhtemelen 14. yüzyılın sonlarına doğru. Kesin bölümlemeleriyle bu mekanik saat türü yavaş yavaş makinelerle birlikte insan hayatına nüfuz etti. İlk özel saatler 18. yüzyılda göründü. O andan itibaren, hayatın ve tabiatın geleneksel ritimlerinden ayrılan soyut bir ölçüydü zaman. Sırf nicelik haline geldi. Fakat hayat zamandan ayrılamaz olduğu için hayat da *yeni kılavuz ilkeye teslim olmak zorunda kaldı. Bundan böyle* hayatın kendisi makineyle ölçülür oldu; organik işlevleri mekaniklere tabi oldu. Yemek yemek, çalışmak ve uyumak makinenin emrine göreydi. Organik dizilerin ölçüsü olmuş olan zaman parçalanmış, ayrılmıştı. İnsan hayatı bir bütün olmaktan çıktı, aynı birey tarafından yapılıyor olmanın dışında bir bağlantısı olmayan bir faaliyetler kümesine dönüştü.[2] Mekanik soyutlama ve katılık, varolmanın tüm yapısına işledi. "Soyut zaman, yeni bir ortam, yeni bir varoluş çerçevesi oldu". İnsanoğlu bugün hayatın özünden ayrılmıştır. Zamanı *yaşamak* yerine, zaman tarafından bölünmüş parçalanmıştır. Saati kültürümüzün en önemli makinesi saymakla Lewis Mumford haklıdır. Eylem hızı ve insanın günlük hayatındaki faaliyetleri etkileyen koordinasyonu sayesinde saatin modern gelişme ve verimliliği mümkün kıldığını söylerken de haklıdır. Tüm çalışma organizasyonu ve

2. Enrico Castelli'nin incelemesi (*Le Temps harcelant*), gözlemlerimizi psikolojik alana uzatıyor. Castelli, teknik dünya insanının nasıl geçmişi ve geleceği olmadan yaşadığını, zaman anlayışının kaybının hukuk ve dili anlamsızlaştırdığını ortaya koyuyor. Ona göre modern insan, tekniğin dili anlam ve değerinden mahrum bıraktığı bir evrende yaşamaktadır. Eğer bu anlatım abartılı geliyorsa, asıl gerçeği görmek için sizi Castelli'nin kitabına yönlendirmek isterim.
Kitap, tekniğin hayatın ritmi için vazgeçilmez olan dinlenmeyi fiilen bastırdığı (tekniğin modern insanın emrine koyduğu araçların gelişmesinin bir sonucu olarak) gerçeğini vurgulamaktadır. İstek ile isteğin tatmini arasında, gerçek tercih ve inceleme için gerekli olan süre artık yoktur. Düşünme için, tercih yapmak veya kendisini uyarlamak için, derlenip toparlanmak için artık bir süre yoktur. Hayatın kuralı şudur: Derhal yapılacak. Hayat, evrenin ani değişimlerinden oluşan bir yarış pistine döndü.

hareketin incelenmesi saate dayanmaktadır.

Zaman ve mekanla birlikte tekniğin derinlemesine değiştirdiği hayatın üçüncü bir genel, maddi olmayan unsuru daha vardır; ki o da harekettir. Burada da aynı süreci görüyoruz. Hareket, hayatın spontane ifadesidir, görünen biçimidir. Canlı herşey, kendi davranışlarını, yönelimlerini, hareket ve ritimlerini kendisi seçer. Dışarıdan bakıldığında, belki de, bir canlının hareketlerinden daha kişisel başka bir şey yoktur. Sadece bireysel şeylerin hareketleri vardır..

Ancak teknik meseleyi çok farklı ele alır. Gilbreth'in ustalığı, bir bireyin fikirlerini analiz etmeyi ve böylece onları soyutlaştırmayı kapsıyordu. Artık hareket halinde bir varlık yoktu, bir nokta vardı. Bir hareketler dizisi değil, soyut zaman ve mekanda bir eğri, bir yörünge vardı. İnsan faaliyetlerinin birbirlerine belli benzerlikleri olduğu ve bunları ahenkli̇leştirmekle hareketlerine dair kesin yasalara ulaşmanın mümkün olduğu doğrudur. Ayrıca, hareket halindeki her insani yetenek, herkeste ortak olan bir temel ilkeler kompleksine dayanır. Bu nedenle, sadece bunları yöneten yasaları değil, kesin yörüngelerini de belirtmek mümkündür. Bu, önce hareketin soyutlanmasını, sonra da analizini varsayar. Hareket, biçimi fevkalade görünsün diye ayrı boyutlara ayrılır. Bu analizin yakın sonucu, hareketin kişisel ve içsel hayattan tamamen ayrı düşmesidir. Teknik analiz, insan eylemlerinin etkin nedenine yoğunlaşır ve insan kişiliğini ifade eden her şeyi ikincil olarak eler. Eylem, onu yapan kişinin gerçek bir işlevi değildir artık. Tek kriteri haline gelen soyut ve ideal sembollerin bir işlevidir.

Kendimizi bilimsel incelemeyle sınırladığımız müddetçe hareketi analiz etmeye yönelik bu girişimler tümüyle kabul edilebilir. Fakat somut gerçeklik sözkonusu olduğunda bu girişimler nafile sayılmalıdır. Bununla birlikte, bu analizler çok geçmeden zorlayıcı güçlerini gösterdi ve giderek artan ölçüde işçilerin pratik hareketlerinin değiştirilmesine uygulandı. Sanayide bu hareketlerin düzenlenmesi meselesi iyi bilindiğinden benim burada anlatmama gerek yok. Fakat bu tür düzenleme, kol emeği alanı dışında zemin kazanıyor. Teknolojik toplumumuzun tüm makineleri, artan bir şekilde, Gilbreth'in yörüngelerinde tanımladığı mükemmel hareketleri varsayar. Makinelerimiz ne kadar

hızlı işlerse, o derece mükemmel olmalıdırlar. Onları keyfi olarak kullanma lüksüne de o derece az sahip oluruz. Evlerimizdeki makineler için olduğu kadar sokakta gördüğümüz makineler için de doğrudur bu. Hareketlerimiz, makinelerin yaklaştığı kadar mükemmelliğe yaklaşmalı, sayıca da artmalıdır. Hareketlerimiz, artık kendi kişiliklerimizi ifade etmek durumunda değildir. Modern hızın hareketi soyutlaştırdığını, sırf insani olduğu için kusurlu hareketleri artık hoş görmediğini anlamak için Paris'in bir sokağındaki şaşkın, panik içindeki yaşlı insanlara şöyle bir bakmak yeterlidir.

Bu dönüşümlerin insanoğlu üzerindeki nihai etkilerini henüz bilmiyoruz. Bunları incelemeye daha yeni başladık. Çevresindeki her unsurun şiddetle sarsılması insanda tam olarak neyi değiştirmektedir? Bilemiyoruz. Fakat şiddetli değişimlerin yaşandığını biliyoruz ve nevrozların gelişiminde ve çağdaş edebiyatın bize tanıttığı yeni davranışlarda bunları önceden seziyoruz. Kendisi olmaktan çıkan modern insan, sadece endişeli olduğu zaman değil mutlu olduğu zaman da bu olgulara tanıklık etmektedir. Son on yılda, tekniğin kendisi için yarattığı ortama psikolojik, ahlaki ve hatta biyolojik açıdan insanın gerçek bir şekilde adapte olma kapasitesinin bulunmadığını gösteren bilimsel araştırmalar çoğalmaktadır. Sanayi işinin getirdiği zihinsel ıstıraplar ciddi incelemelere tabi tutulmuştur. Fakat başka türlü makinelerle (örneğin otomobiller, televizyon) veya genel olarak teknisyenin hayatıyla temas göründüğü kadarıyla aynı etkileri doğurmaktadır. *Semaines médicales de Paris*'in kasım 1960 sayısı, dünyanın her yanından 4000 doktorun sağladığı bilgilere dayanarak, modern şehir hayatının getirdiği ve *urbanitis* diye adlandırılabilecek çok karmaşık bir yeni hastalığın bir incelemesini sunuyor.

Kimi araştırmacılar daha şimdiden insanın çevresine daha iyi uyum sağlaması meselesine dalmış durumdalar. Örneğin, insana "makineyi asimile etme", makinenin derslerini asimile etme veya makinenin insanın bir parçası olmasının araçlarını verme gereğiyle ilgileniyorlar. Böyle bir asimilasyon olmadan makineyi aşmanın veya yeni bir toplum biçimine ulaşmanın imkansız olduğu genel kabul görmektedir. Asimilasyon, insanı konu alan ve beşeri bilimler denen bilimlerin temel hedefidir.

Bundan başka, bir tür amortisör takmak suretiyle insanı korumak da gerekir. Tekniklerin saldırısına karşı ancak bir başka teknik etkili koruma sağlayabilmektedir. Bu koruma, beşeri bilimlerin ikinci amacıdır. Beşeri bilimlerin yardımıyla makineyi aşmak suretiyle gerçek bir insani medeniyet kurma umudunun makul olup olmadığını daha sonra ele alacağız. Bu noktada, yeni insani tekniklerin oluşturulması için hem gerekçe hem de talep olarak sunulanın tam da bu hastalığa teşhis koyma ve tedavi etme ihtiyacı olduğunu belirtmekle yetinelim.

Kitle Toplumumun Yaratılması. İnsani tekniklerin uygulandığı üçüncü bir alan vardır. Yeni ortamına uyum sağlamaya çalışan insan için yeni bir dengesizlik nedenidir bu alan. Çağdaş toplumun bir kitle toplumu olmakta olduğunu söylemek herkesçe bilinen bir gerçektir. "Kitleselleşme süreci", "kitlelerin yükselişi", derinlemesine incelenmiş, anlaşılmıştır. Ancak daha az anlaşılan gerçek, şimdinin insanının yeni toplum biçimine kendiliğinden adapte olmadığıdır. Önceki toplumlar karakterlerini büyük ölçüde içindeki insanlardan alıyordu. Teknik veya ekonomik koşullar belirli sosyolojik yapılar dayatıyordu, ama insan bu yapılarla temelde mutabıktı ve toplumun aldığı biçim bireyin psikolojisini yansıtıyordu. Artık doğru değildir bu. Kitleselleşme süreci, bugünün insanı tabiatı gereği kitle insanı olduğu için değil teknik nedenlerle cereyan etmektedir. İnsan, kendisine empoze edilen yeni çerçevede bir kitle insanına dönmektedir, çünkü uzun vadede çevresinden ayrı kalamaz. İnsanın bir kitle toplumuna adaptasyonu, henüz başarılmış bir gerçek değildir. Psikanalitik sosyoloji alanındaki son araştırmalar da insan ile kolektif toplum arasında hâlâ varolan mesafeyi (dengesizleştirme nedeni olan bir mesafedir bu) gözler önüne sermiştir. Her toplumun, normalin ölçüsünü temsil eden normları vardır. Bu normlar niteliğini değiştirdiğinde bunu dengede bir bozulma ve bu değişimlere ayak uyduramayan insanlar için de nevroz takip eder. Medeniyetimizin normlarının "insani" olmayan nedenlerle değişmiş olduğunda kuşku yok. Cereyan eden değişimler için insanın bir isteği yoktu; ne de bunlar yönünde bilinçli olarak çalıştılar. Modern toplumun normları üzerinde dolaylı etkiler iş görmüş; ve bu normlar da insanlar olan bite-

nin farkında olmaksızın dönüşmüştür.

Bu denge bozulmasını Karen Horney'in analizi, yerinde gibi geliyor bana. Horney'e göre medeniyetimiz, hâlâ, kardeşlik ilişkilerinde en yüksek değeri kuran laikleştirilmiş bir Hıristiyan ideolojisine işaret etmektedir. Fakat dünyamızın yapıları ve onun gerçek normları tamamen tersini temsil etmektedir. Bugün dünyanın temel kuralı ekonomik, politik ve sınıfsal rekabettir. Ve bu rekabet sosyal ve insani ilişkiler olan arkadaşlık ve sekse uzanır. Geleneksel onaylama ile yeni kriter arasındaki dengesizlik, çağımızın ve nevrozumuzun karakteristiği olan endişe ve güvensizlik iklimini doğurmuştur. Bu dengesizlik, tam da, bireyci toplum ile kitle toplumu arasındaki ayrıma işaret etmektedir.

İnsan, kolektif ortamda kendini evinde hissetmez. Bu, kendi aralarında pek çok açıdan değişiklik gösteren toplumlar için geçerlidir. Afrika'nın ilkel sosyolojik kolektivizmi için, Avrupa'nın bireyselci medeniyeti için ve ABD'deki daha yüksek türdeki kolektif adaptasyon için geçerlidir. Tüm bu toplumlarda herkes belli bir keyifsizlik tarafından etkilenmektedir. Sosyolojik yapıların değişimi, çok hızlı bir tempoda gerçekleşiyor ve herkesi etkiliyor. Devlet de tüm yurttaşlardan acil kolektif çaba istiyor. Bireye tüm yeni kriterleri özümseyecek yeterli bir süre asla verilmiyor.

Ayrıca, kitleselleşme süreci, bir topluluğa benzeyen ne varsa kaybolması anlamına geliyor. Amerikalı psikologların çoğunluğu, insani sosyal ilişkilerin birey için öneminde ısrar ediyor. Jerome Scott ve R.P. Lynton'ın dediği gibi "Her insan, duygusal ve entelektüel tatmin ister (ki sadece bu bir topluluğa aidiyetini sağlar)". Bu gereksinim bastırıldığında da nevrozlar ortaya çıkar. Kimi uzmanlar, en takıntılı nevrozların sosyal adaptasyonda başarısızlıktan ve topluluk ilişkilerinin (ki, Roethlisberger'in belirttiği gibi, teknik ilişkiler topluluk ilişkilerine tabidir) bastırılmasından kaynaklandığını bile öne sürüyor.

Bu yeni sosyolojik kitlesel yapı ve onun yeni medeniyet kriteri hem kaçınılmaz hem de reddedilemez görünüyor. Kaçınılmazdırlar, çünkü insanı aşan ekonomik güçler ile ekonomik kaygılarca dayatılmaktadırlar. Düşünce, doktrin, söylem ve iradenin sonucu değildirler. Sırf gerçeğin bir durumu olarak ora-

dadırlar. Tüm sosyal reformlar, *tüm toplumsal değişimler*, tümüyle ütopik olmadıkları sürece *tamamen gerçeğin bu durumu içerisinde yeralır*. Toplumsal değişim hakikaten gerçekçi olduğu zaman bu durumu içtenlikle kabul eder, kanıtlar ve kullanır. Birey için geriye sadece iki imkan kalmaktadır: ya neyse o olarak kalır; ki bu durumda giderek uyumsuzlaşır, sinir hastası olur, verimsizleşir, hayatını idame ettirme imkanlarını kaybeder, yetenekleri ne olursa olsun sonunda toplumsal çöp yığınına atılır. Ya da onun dünyasına dönüşecek yeni sosyolojik organizmaya kendini adapte eder, kitle toplumu dışında yaşayamaz olur. (Sonra da mağara adamından pek ayırt edilemez olur). Fakat kitle insanı olmak da muazzam bir ruhi değişim çabasını gerektirir. İnsanı nesne olarak alan ve insani teknikler denen tekniklerin amacı, ona bu değişimde yardımcı olmak, en çabuk yolu bulmasına yardım etmek, korkularını hafifletmek ve kalbiyle beynini yeniden şekillendirmektir.

Bu konudaki teorik çalışmalardan çok teknik çalışmalara baktığımızda tasarım büyük bir açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Claude Munson, pragmatik bir Amerikan bakışıyla, "pratikte tüm yurttaşlar çabucak etkisi altına girecek şekilde çevrenin güçlendirilmesi meselesidir bu" diyor. Entegrasyon imkansız çıkarsa bu durumda bireyi bir toplumsal çevreden koparıp adaptasyonun mümkün olduğu bir başkasına koymak gerekir. İnsanın kaderine rehberlik edenlerin çok istediği şahane denge haline bireyin ulaşabilmesi için (bu durumda birey öylesine adapte olmuştur ki kendi kişisel sıkıntıları kolektif yapınınkilerden farklı değildir) bir şekilde imkan sağlanmalıdır. Birey, artık grupta bir insan değil, grubun bir üyesidir. Kitleye katılımın bireyi kötü durumlardan kurtarması, onları dağıtması güzel bir şeydir. Bir kere, bizatihi kitleselleşme sürecinin kendisi insanın ruhi sıkıntılarının kökeniydi!

Bu adaptasyonun bir başka boyutu, bireyin teknik araçlara uyumudur. Sahip olduğumuz araçlar, aslında, gerek maddi eylem alanında gerekse psikolojik eylem alanında kitle araçlarıdır. Eğer şimdi insan üzerine bir etki yapmak istersek bunu yapmak sadece kitlesel medya yoluyla ve insan bir kitle insanı olduğu ölçüde mümkündür. Bu gerçeğe kitlesel eğitim ve propaganda yöntemlerine atıfla yeniden döneceğim. Bunların her ikisi de,

kitle bireyini, ancak onu daha fazla "kitleselleştirerek" hareket ettirebilir. Birey ile kolektivitenin kendiliğinden olmayan birliği, toplumumuzda aldıkları özel sosyolojik biçimde tekniklerin gelişimi için gerekli koşullardan biridir. Bu birlik, göreceğimiz gibi, insana adanmış tekniklerin en kayda değer sonuçlarındandır. Bu bağlamda, "kolektifleştirme" veya "insani yol gösterme"den bahsetmek bir basitleştirmedir. İnsan türünün bu tam değişimi, bir kolektivist teori tarafından veya birisinin iktidar isteği tarafından meydana getirilmiştir. Sebep çok daha derindir. Hem insani hem de gayri insanidir. Gayri insanidir, çünkü şeyler ve durumlarca belirlenmektedir. İnsanidir, çünkü istinasız *her* modern insanın kalbinin arzusuna cevap vermektedir.

Vazgeçilmez insani tekniklerin üçlü temelini inceledik: bugünün toplumunun insandan istediği süper insani talepler, insan çevresinin tamamen değişmesi ve sosyolojik değiştirilmesi. Evreniyle temel bir uyumsuzluk içindeki insan mecburen onunla uyumlulaştırılmalıdır.

İnsani Teknikler. Bu yeni dünyada insanın durumunu yeniden düşünmek böylece elzem olmuştur. Fakat düşünmek tümüyle yetersiz görünüyordu; harekete geçmek gerekiyordu. Teknikler üzerinde hareket imkansız görünüyordu. Bu nedenle soru şuna döndü: Bizatihi insan üzerine harekete geçmek mümkün değil midir? Direnmesine yardımcı olmak? Belki onu korumak, onu kesinlikle eğitmek? Beşeri bilim uygulamaları, bu düşünce ekseninde gerçekleştirildi. Günümüzde insani teknikler, yalnız sıkıntının kuşattığı insana büyük umutlar vermektedir. Daha yakınlarda, farklı bilimsel disiplinlerin geniş bir araştırması *The Sciences of Man Reestablish His Supremacy* (Beşeri Bilimler İnsanın Üstünlüğünü Yeniden Kuruyor) başlığı altında yayınlandı. Kendi buluşlarının korkuttuğu ve bunların ortaya çıkardığı güçlere artık hükmedemez olan insan kendi büyüklüğünü beşeri bilimlere yeniden kurdurtacaktır. Georges Friedmann, Alan Sargent, Jean Fourastié, Georges Weill, Chombart de Lowe, J. Guéron ve diğerlerinin araştırmasındaki umudun temelleri üç unsura indirgenebilir:

Birincisi insanın kurtarılmasıdır. Genel olarak teknik tarafından değil, insani teknikler aracılığıyla kurtarılmasıdır. İnsanın

içinden olduğu kadar dışından da gelişen bir kurtarmadır bu. Beşeri bilimlerin yardımıyla insan *teknokrasinin* kendisinden kurtarılacaktır. Teknik kölelikle çarpışacaktır. Chombart de Lowe'e göre bu alandaki araştırmalar tamamen yansız olmalı, yakın uygulama kaygısından uzak olmalıdır. Teknikler insana daha aklı başında ve dengeli bir hayat sunabilecek ve doğadan veya başkalarının eylemlerinden kaynaklansın onu maddi kısıtlamalardan kurtarabilecek konumdadır. Artık kıtlık tehlikesi içinde olmadığı ve çalışmaktan biraz keyif aldığı zaman insan daha özgürdür. Teknik büyük ölçüde bu özgürlüğün temelidir. Buna ilaveten, insani teknikler içteki insanı arındırır, özgürleştirir. Bu, örneğin, psikanalizin büyük tasarımıdır. Özgürleştirilen ve kendine döndürülen insan, hayata ve modern dünyanın onun karşısına koyduğu güçlüklere çok daha iyi adapte olacaktır.

İkinci unsur daha az basmakalıptır. Tekniklerin dünyası, onu eleştirenlerin ve teknokratlarının kendilerinin düşündüğü soyut ve mekanik dünya değildir artık. İnsan tarafından uysallaştırılmadığı zaman tekniğin pek az bir değer ifade ettiğini bir süredir görmüş bulunuyoruz. O halde hümanizm, onurlu yerine konulmuştur. İnsan doğasının derinliklerine karşı hareket etmek, irrasyonel hareket etmektir. Bu, büyük ölçüde, yalnızca sözel ve ideolojik hümanizmi temsil eder. Modern buluşlarda hakikaten hümanist boyutlar olmuş olabilir, fakat çoğunlukla esasen teknik nitelikli olmuşlardır. Bir aptalın uyguladığı iyi bir metot iyi sonuçlar doğurmaz. Garazla, iğrenmeyle, kızgınlıkla dolu veya teknikten nefret eden bir insanın kullandığı bir teknik de pek etkin olmayacaktır. Araştırmalar bu yüzden iki istikamet almıştır. İnsanın çıkarlarıyla tekniği uyumlulaştırmaya, sonuçta da tekniği esnekleştirmeye odaklanmıştır. İnsanın teknik tarafından ezilmekten ve böylece tekniğe bir engel oluşturmaktan korumak amacıyla insan doğasını da dikkate almaya çalışmıştır. İnsan ile teknik arasındaki mesafeyi kapatmak için bu her iki cephede de bilgimizi ve tekniklerimizi artırmaya büyük çaba sarfedilmiştir. İnsanoğlunun iddiaları, tekniklerin gelişiminde bu şekilde kendini çok daha fazla hissettirir oldu. "Tekniklerin insanileştirilmesi" olarak bilinir bu. İnsanın yalnızca bir teknik nesne sayılmaması, karmaşık bir süreçte bir katılımcı olması gerekiyor. Onun yorgunluğu, zevkleri, asabiyeti ve düşünceleri

özenle dikkate alınır. Emirlere tepkileri, fobileri ve gelirleri dikkate alınır. Tüm bunlar, tedirgin olanları umutla doldurur. İnsanlar ciddiye alındığı andan itibaren, bir teknik hümanizmin yaratılmakta oluşuna tanıklık ettiklerini düşünürler.

Umudun üçüncü unsuru, bu insani tekniklerin, tekniğin ani ve sarsıcı eylemleri tarafından parçalanan insanoğlunun bütünlüğünü yeniden kurma eğilimi taşımış olduğu gerçeğidir. İnsani tekniklerin büyük amacı, insanı tüm tekniklerin merkezi yapmaktır. Modern dünyanın teknik güçleri tarafından her istikametten çekilmiştir ve artık en azından bireysel düzeyde bütünlüğünü korumaya muktedir değildir. Ancak bu kaybolan bütünlük, teknik tarafından soyut bilim düzeyinde yeniden kurulabilir. Tekniğin tekniğe karşı koyabileceğinde ve soyut olarak insanın bu şekilde bütünlüğüne kavuşturulabileceğinde kuşku yok. Bu nedenle, bir insan anlayışı merkezli ve insani tekniklerce harekete geçirilen bir grup teknik oluşturulacaktır.

Dördüncü bir fevkalade güzel bir unsur daha vardır: bir "Süpermen" yaratma ihtimali. Yarın ortaya çıkamayacaktır o. Ancak ciddi biyologlar şimdiden yakın gelecekte kimyasal şekillendirme imkanlarından, daha uzun dönemde de eşeyli üreme, eşeysiz üreme ve embriyo şekillenmesinden bahsediyorlar. Burada bu teorilere dalmanın bir faydası yok. Sadece uzak ihtimaller bunlar. Ancak, içinde yaşadığı teknik dünyanın ortalama insana yönelttiği başka türlü çözülemez tüm sorunların çözümü umudunu çok sayıda entelektüelin süpermenin meydana getirilmesinde gördüğünü göstermesi açısından önemlidir. Elbette, benim sözünü ettiğim süpermenin Amerikan çizgi roman karakteri Süperman ile bir alakası yok. Burada mesele insanın gücü değildir. Manevi hayatı bir yana, onun entelektüel ve ruhsal yaşamıdır. Bu umutlarda gerçeklik payının olmadığını söylemek yanlış olur. Bu kehanetler büyük ölçüde haklıdır. Teknik bilgi, bize, insan gerçeğine dair yeni anlayışlar sunmaktadır, onun birleşmesine de hizmet edebilir.

Özetlediğim unsurlardan en önemlisi hiç kuşku yok ki ikincisidir. İnsan hayatının teknik aygıtla ilgili somut ayrıntıları insani düzlemde dikkate alınmalıdır. Yorgunluk faktörü önemlidir. Bireyin çalışması yorgunluğu azaltacak şekilde planlanmalıdır. Makineleri yaparken işleten için rahatsız edici ve tehlikeli

durumlardan kaçınmak ve ücretli çalışanın ortamını onun için vazgeçilmez olan zevk, ışık, özgürlük ve dostane duyguları verecek şekilde değiştirmek çok önemlidir. İşçinin yaşadığı yere, ev kadınının mutfağının rahatlığına, çocukların odalarının aydınlığına, kısacası hepsinin avantajına olan her faktöre eğilmek iyi bir şeydir. Aksine kim inanabilir ya da gecekondular veya işçilerin zayiat vermesini kim isteyebilir ki?

Ancak belli bir yanlış anlaşılmadan da kaçınılmalıdır. *Hümanizm* sözcüğü, çoğu kere, tarif ettiğim durumla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Hümanizm aslında belirli bir insan anlayışıdır. Şaşırtıcı bir anlayıştır da. İnsanın sosyolojik dünyasını önemseyip iç dünyasını küçümseyen, maddi hayatını önemseyip manevi ve entelektüel hayatını küçümseyen bir anlayıştır. Bu tavır, bilinçli materyalistler için kabul edilebilir. Ama durmadan maneviyatlarından bahseden bilinçsiz materyalistler için bunu kabul edemiyorum. Manevi gelişmenin maddi gelişmeyi takip edeceği görüşü, ancak ikiyüzlülük olarak görülebilir. Ayrıca, bu gelişmeye öncülük eden her zaman gönüllü ve bilinçli bir hümanizm olmamıştır. Gerçek nedeni ararsak, tekrar tekrar teknik sistemde "çizginin dışında bir şey" olduğunu duyarız. Bir teknisyen için desteklenemez bir durumdur bu. Bir çare bulunmalıdır? Çizgi dışında olan nedir? Yüzeysel analize göre, gerektiği gibi olmayan insandır. Bu durumda teknisyen problemi olağan şekilde ele alır. O zamana kadar tüm zorlukları halletmesini sağlamış bir yöntemi vardır; burada da onu kullanır. Fakat insanı yalnızca tekniğin bir öznesi olarak görür, insan tekniğin uygun işlevine müdahale etme derecesine göre ele alır. Teknik, temel etkinliğini, maddi davranışı üzerine büyük etki yapabilecek bir duygusal ve ahlaki hayatı olduğu sonucuna varırken ve bu faktörler hakkında kendi amaçları temelinde bir şeyler yapmayı önerdiğinde ortaya koymaktadır. Teknikler için bu faktörler, insani ve sübjektiftir. Fakat bunlara uygulanacak, rasyonelleştirecek ve çizgiye geri getirecek araçlar bulunabilirse, bunların teknik sakıncaları olmak durumda değildir. Elbette, bu haliyle insan önemli değildir.

Teknik meselesi halledilince profesyonel hümanistler duruma bakar ve "hümanist" olarak adlandırır. Bu yöntem, insanın durumuyla ilgilenen aydınlar sınıfına, ahlakçılara ve felsefecile-

re uygun düşmektedir. Felsefecilerin "Bakın insanla ne kadar ilgileniyoruz" demelerinden veya onların hayranlarının "Nihayet, fikirlerle oynamakla sınırlı kalmayan, gerçeklere nüfuz eden bir hümanizm" şeklinde tasdik etmelerinden daha doğal bir şey olamaz. Maalesef, bu hümanizm çığlıklarının hep teknisyenlerin müdahalesinden *sonra* geldiği tarihsel bir gerçektir. Gerçek bir hümanizm için *önce* gelmeliydi. Rasyonelleştirme denen geleneksel psikolojik manevradan başka bir şey değildir bu.

1947'den bu yana aynı hümanist rasyonelleştirmeye yerkürenin kendisiyle alakalı olarak tanık olduk. Örneğin ABD'de, büyük ölçekli tarım yöntemleri acımasız biçimde uygulandı. Hümanistler, kutsal toprağın bu çiğnenişinden, tabiata bu saygısızlıktan dehşete düştüler. Ama teknik insanlar, tarımsal verimlilikte düzenli bir düşüş gözleninceye kadar hiç telaşa kapılmadı. Teknik araştırmalar göstermiştir ki, yerküre, toprak kötü işlendiğinde biten belli iz unsurlar içermektedir. Hindistan tarımını enine boyuna inceleyen çalışmasında Sir Albert Howard'ın bulduğu bu gerçek, hayvani ve bitkisel ("organik") gübrelerin tüm yapay gübrelerden üstün olduğu ve yerkürenin rezervlerini tüketmemenin elzem olduğu sonucuna yolaçmıştır. Şu ana kadar hiç kimse iz unsurlarını yapay olarak ikame etmenin bir yolunu bulamamıştır. Teknisyenler, gübre kullanımında daha dikkatli olunmasını, makine kullanımında orta yolun izlenmesini, kısacası toprağa "saygı" önerdiler. Tüm doğa severler de buna çok sevindiler. Fakat burada yerküreye bir gerçek saygı söz konusumuydu? Hiç değil. Önemli olan, tarımsal hasılaydı.

Şu itiraz dile getirilebilir: "Sonuç insana veya tabiata saygıysa gerçek nedenlerin ne olduğu kimi ilgilendirir? Eğer teknik fazlalık bize doğruyu gösteriyorsa, tüm imkanlarla teknikleri geliştirelim. Eğer insan onu anlayan bir teknik tarafından etkili biçimde korunmalıysa, onun felsefelerinin tümünün asla yapmayacağından daha iyi korunacağından emin olabiliriz". Bu bir kandırmacadır. Bugünün tekniği insana saygı gösterebilir, çünkü böyle yapmak çıkarınadır ve normal gelişme seyrinin bir parçasıdır. Ancak bunun gelecekte de böyle olacağı kesin değil. Gereklilikten ve derin ve kalıcı nedenlerle tekniğin prensipte gücünü insana tabi kılması durumunda belli bir kesinlik derecesine varabiliriz. Aksi takdirde, tamamen tersine dönüş her za-

man mümkündür. Yarın, insanı vahşice kullanmak, kımıldayamaz duruma getirmek, ezmek, tekniğin çıkarına olabilir. Şu an için seyredeceği istikametin bu olmadığına dair hiçbir garantimiz yok. Tersine, etrafımızda, insana saygı kadar onu küçümsemenin işaretlerini de görüyoruz. Teknik, birini ötekiyle ayrım gözetmeksizin karıştırır. Takip ettiği tek yasa, kendi özerk gelişimidir. Bu nedenle, bir teknik hümanizmden bahsetmek imkansız geliyor bana.

Değerlendirme

Daha başlangıçta belirtelim ki tekniği incelemekteyiz. Uzun bir süre, insan davranışının sanat alanına dahil olduğu düşünülüyordu. Freudiyen psikanalizin bir sanat olduğu pekala söylenebilir de. İçgüdülere, sezgisel ve mantıklı bilgiye ve kişisel ilişkilere dayanan davranış; kalbi ve aklı etkileme araçlarının kendiliğinden gelişimi; insanın davranışlarına içten katılımı; tüm bunlar sanatın özellikleridir. Büyük liderlerin, büyük öğretmenlerin ve ajitatörlerin hepsi sanatçı olmuştur. Ancak sanat ve sanatçılık artık yeterli gelmiyor. Tekniklerin ortaya çıkardığı sorunlara çözümler bulmalıyız; bu çözümleri de ancak teknik araçlar yoluyla bulabiliriz.

İnsanı eyleme geçirme araçları aşağıdaki üç kritere cevap vermelidir: (1) Genellik: Her insana hayatın her alanında ulaşılmalıdır, çünkü herkes söz konusudur. Bireysel eylem önemsizdir. (2) Objektiflik: Eylem, bizzat toplumun bir fonksiyonu olduğu için, bireyin gelip geçici ve sübjektif eylemlerine bağımlı olamaz. (3) Araçları, onları herkes tarafından kullanılabilir yapmak için kullanan bireyden bağımsızlaştırılmalıdır. Tek başına bu kriter, sanattan tekniğe geçişi ima eder. (3) Süreklilik. İnsana teknik meydan okuma tüm hayatını ilgilendirdiğinden ruhi eylem varlığının başlangıcından sonuna kadar ara vermeden uygulanmalıdır.

Büyük veya güçlünün lokai müdahalesine bundan böyle güvenilemez. Düzensiz bir tempodaki eylemler de yetersizdir; düzenli ve tekdüze olmalıdır. Pratik uygulamaya geçiş çarçabuk yapılmak zorunda olduğu için bilimden sözetmek pek mümkün değildir. Mesele, en etkili araçları bulmaktır. Bu nedenle, "beşe-

ri bilimlere" inanan kimselerin benimsediği yüce üsluba rağmen tüm kompleksi *teknik* olarak adlandırmaya mecbur kalıyorsunuz. Propagandayla ilgili olarak "insan davranışı mekanizmalarını anlamak onları dilediğiniz gibi yönetme imkanını gerektirir" ve "kanıtlanabilir yasalara göre hesaplama, tahmin yürütme ve eylem mümkündür" derken Serge Tchakhotin, insan tekniklerini doğru bir şekilde tarif ediyor.

Üç gerçek, sanattan tekniğe geçiş eylemi realitesini ortaya koyuyor. Birincisi, insani teknikleri kullanan teknisyenlerde ortak olan zihniyet durumudur. Bu teknisyenler, keyfi biçimde sadece faydalı görünen bilimsel verileri seçiyor, kullanılamayan verileri ise hoş görüyorlar. Örneğin, psikoloji ve psikanalizde mesleki rehberler ve propagandacılar kesin bir tercih yaparlar. "Halkla ilişkiler" denen pratik psikoloji alanında (Örneğin Dale Varnegie veya Claude Munson'ın uyguladığı gibi) teorik ve soyut psikolojiden belli bir kuşku hakimdir. Belirli kaçınılmaz basitleştirmeler de yapılır. Munson'a göre, "Moral artırma mekanizması, mekanikteki bir problemden ne basittir ne de daha az teknik niteliktedir. Her ikisi de hedefin açıkça anlaşılmasını, bir metodik uygulama planının geliştirilmesini, işbirliği yapan tüm faktörleri bilmeyi, işlemlerin yönlendirilmesi ve sağlamasının yapılmasıyla görevli merkezi bir kurum, yöntemlerin derinlemesine bir incelemesini v.s. gerektirir". Munson ayrıca, her teknisyenin yer ayırması gereken "olağanüstü bir kestirilemezliğe" de dikkat çekiyor. "Belirli bir durum için çözümü önceden belirtmeden, hiç değilse çözümün kesin genel ilkelerin uygulanabileceği belirli bir türe gireceğini bilirsiniz". Munson'ın kastettiği, tüm farklı bilinçli ikna biçimlerini içeren bir programdır; teknik kesinliği ve esnekliği olan bir program.

Sanattan tekniğe geçişin ikinci bir özelliği matematiğin yaygın kullanımıdır. Biyometri, fizyometri, sosyometri ve sibernetik, bu teknikleri yaratmanın baş aracıları haline gelmiştir. Kantitatif olmayan yasa ve gözlemlerden gerçek bir eylem sistemi kurmanın mümkün olduğunu düşünmenin bir yanılgı olduğu söyleniyor. Bu, psikolojik teknikler için geleneksel bir engeldi. Örneğin, gerçek bir propaganda tekniği oluşturmak için ilk teşebbüs edildiğinde, eksiksiz bir bilim olan biyoloji temel alındı. Daha sonra, kamuoyu yoklamaları ve istatistik gibi başka

eksiksiz bilimlere müracaat edildi. Bu ve başka insani tekniklerde gelişme ancak beşeri bilimler matematiğin kesinliğine ulaştığında gerçekleşti. Yalnızca metrik yöntemler analiz edebilir, etkili tahminler yapabilir. Farklı türde siyasal rejimlerde farklı türde teknisyenlerce uygulanan metrik yöntemlerin aynı sonuçları doğurması ilginç ve çarpıcı bir şeydir. Bu da tekniğin özelliğidir. Bu anlamda Paul H. Maucorps'un bir ifadesini önemli buluyorum. Amerikan sosyometrisinden bahsederken Maucorps, "Bu sosyometrinin, Stakhanovizm ile aynı sonuçlara ulaştığını görmek ilginç" diyor. Rubinstein, aynı gözlemi Sovyet bakış açısından yapıyor.

Sanattan tekniğe geçişteki üçüncü karakteristik unsur, teknik-deneysel zihniyetin ortaya çıkışıdır. İnsani teknikleri deneysel olarak test etmenin zorluğu kabul edilmektedir. İki nedenle böyledir bu. Bu teknikler, deneyci tarafından serbestçe manipüle edilemez. Bundan başka, insan toplumu karmaşık bir bütün oluşturur; bu yüzden, teknik deney için gerekli iki koşulu, yani olguların izole edilmesini ve unsurların analizini elde etmek çok zordur. Bununla birlikte, totaliter devletlerin tehlikeli ve fazla aceleci yöntemlerine başvurmadan insani tekniklerdeki deneyciler özellikle iyi bir deney alanı bulmuşlardır: ordu. Ordu, fevkalade lehte bir ortamdır, çünkü asker mutat çerçevesinden uzaktadır. Toplumsal bağları zayıflatılmış, geleneksel kişiliğinden sıyrılmıştır. Daha sonra tamamen yeni sosyal bağlar kurar. Ortaya çıkan kolektivite başından itibaren incelenebilir, tali ve karmaşıklaştırıcı etkilerden yalıtılabilir. Böyle bir kolektivite, ayrıca, incelenmeye elverişlidir; gün be gün kolayca gözlemlenebilir. Her insanın kişiliği tamamen farklıdır, zira yeni üniformayla birlikte yeni bir psikoloji benimser.

Ordu üzerine deneyler ikili bir amaca hizmet eder. Birincisi, askerler eylemlerinde doğrudan etkilenirler ve etkiyi sivil hayata taşırlar. Sivil hayattaki davranışları tahmin edilebilir niteliktedir ve kendileri de kolayca manipüle edilecektir. Sivil nüfus, bu nedenle, giderek sıkılaşan bağlarla toplumun geri kalanına bağlı olan ordu aracılığıyla etkilenebilir. İkinci olarak, askerler üzerinde yapılan deneylerle elde edilen bilginin dolaylı bir önemi var. Bu bilgi, tür olarak orduya benzer olsalar bile deney için pek elverişli olmayan başka daha kompleks

ortamlarda uygulanabilir. Akla gelen örnekler iş organizasyonlarıdır, özellikle de büyük sanayi tesisleri. Orduda etkin olduğu görülen yöntemler, fabrikaya uygulanır. Bu süreçte de insan ilişkilerini basitleştirme ve bu tekniklerin uygulandığı sanayi kolektivitelerini askeriyeye göre modelleme yönünde kaçınılmaz bir eğilim vardır. Bu dolaylı eylem, ancak yavaşça hissedilir. Fakat liberal ülkelerde bile sürekli artan işçi yer değiştirmeleri gösteriyor ki, istemeyerek de olsa insan teknikleri biçimindeki teknik giderek üstünlük kazanıyor.

İnsani teknikler öylesine çoktur ki gereği gibi tarif etmeye yönelik her çaba bütün bir kütüphane gerektirecektir. Bunları sıralamaya yönelik bir çaba bile, bir tutarlılık ve yoğunluk kaybına yolaçacaktır. Yalnız bir birey olarak insana yönelik teknikler vardır; sosyal bir varlık olarak insana yönelik teknikler vardır. Bir kısmı insanın aklını bir kısmı da bedenini ilgilendirir. Diğerleri iradesine dokunur. Daha başkaları da maddenin ruha dönüştüğü, ruhun da maddeye hayat verdiği yere dokunur. Teknikler çocuğa, insana ve cenine hitap eder. Gerçekte oldukları gibi bir sistem içinde düzene sokulmalıdırlar. Böyle bir sistemde aynı teknik, farklı amaçlar için farklı seviyelerde temsil edilir. Örneğin, psikanalitik teknik propaganda mekanizmalarına, modern okula ve mesleki rehberliğe girer. Ancak burada, temel konuları ve sorunun ilkelerini mümkün olduğunca kısa bir şekilde tarif edeceğim. Derinlemesine ve ayrıntılarıyla incelemek faydasızdır. Özet bir tarif yeterli olacaktır.

Eğitim Tekniği. 1950 yılında Fransa'da yetişkin olan hepimiz, öğretmenlerin düşman, cezalandırmanın sürekli bir korku olduğu kasvetli okullara dair canlı hatıralarımızı muhafaza ediyorduk. Dar, demirli pencereler, kasvetli kahverengi duvarlar, canı sıkılmış öğrenci nesillerinin oyduğu rahatsız edici sıralar. Ekşi süt kokusu, kirli önlükler ve burunları sümüklü çocuklar, genç bir öğretmenin asla unutamayacağı bir izlenim bırakıyordu. İllüstrasyonları olmayan kitapları, ezberden öğrenilen anlaşılmaz dersleri, disiplin ve can sıkıntısını iyi hatırlıyoruz. Erkek öğretmenlerden sağlıklı bir korkumuz vardı. Oyunlarımızı da ona göre oynardık. Okul arkadaşlarımızın bir kısmından da korkardık, özellikle de arkamızda oturan ve kendilerine karşı

savunmasız olduklarımızdan. Zayıfların hemen bir araya geldikleri gelişmemiş bir siyasal yapıdaki gibi, öğrenciler zayıf ve güçlü olarak bölünmüşlerdi. Çalışmalar, notlar ve yerler açısından amansız bir rekabet vardı. Kategoriler o zaman basitti. Çalışmak bir yük, okul bir düşman bir dünya, duvarları dışındaki asıl toplum da aynı görünüyordu. Üstün olanların hepsi düşmandılar. Sadece sınıfı geçmek isteyen çaresizler de vardı. Okul hayatının sunduğu tür başarıdan kurtulacak güçte sağlam karakterliler de vardı. Geri kalanların hepsi, tabiatlarına göre ya siniktiler ya da asi. Bunlar, ilerici eğitim dediğimiz bir dizi tekniğin yaygınlaştırılmasıyla aniden devrilen okul yaşamının kadim ve tanıdık kategorileriydi.

İlerici eğitim, amaç olarak çocuğun "mutluluğunu" almaktadır. Parlak sınıf odalarını, öğretmenleri anlamayı ve zevk alınan çalışmayı gerektirir. Eğitim formülleri iyi bilinmektedir: okuldaki çocuk "rahat" olmalı ve keyif almalı; "dengeli bir ortamda" bulunmalı; "komplekslerinden" kurtulmalı; ve "oynarken öğrenmeli". Tüm bunlar mükemmelen geçerli bir programı ifade etmektedir. Mezuniyeti elde etmek için çocukların kafalarını tıka basa doldurmayı ve diğer faaliyetlerin aleyhine beyinlerini ansiklopedik bilgilerle aşırı doldurmayı bırakmamız gerektiği noktasında bu program, Montaigne'in meşhur sözünden çıkarılan güleryüzlü bilimin unsurlarını taşıyor. Eğitim, fiziksel, manüel, ruhsal ve entelektüel tüm yetenekleri dengeli bir şekilde geliştirmeye çalışmalıdır. Entelektüel yetenekte, ezbere öğrenme yerine kişisel gözlem ve akıl yürütmeyi vurgulamaya çalışmalıdır. Üstelik, tüm sürecin mümkün olan asgari zor kullanımıyla gerçekleşmesi gerekiyor. Çocuğun kişiliğine saygı duymak ve öğretimi azami ölçüde bireyselleştirmek gerekir. Öğretim, toplam eğitimin bir parçasıdır ve sadece akla hitap etmez. Socrates'in *maieutic*'ine[3] dayanan öğretim yöntemi, çocuğun kendisini nesnelerin özelliklerini keşfedecek duruma getirmeyi veya kendisinin gözlemlediği gerçeklerden başlayarak bunların gerisindeki ilkeleri öğretmeyi kapsamaktadır. Ancak bu eğitim yöntemi oldukça rafine, ayrıntılı ve titiz bir tekniktir. Bunu uygulayabilmek için gerçekten çok iyi bir pedagog olması gereken teknisyenin kendisinden de en

---

3. *Maieutic* (Yunanca "ebe" anlamına gelen kelimeden): Socrates tarafından kendi öğretme yöntemine uygulanan bir kavram. Onun yöntemi, zaten mevcut olup da aklın girintilerinde gizli olanı açık bilince getirmeyi amaçlıyordu. (Çev.)

fazla şey ister. Kendisini neredeyse fiilen uygulayan bir mekanik teknik değildir. Aynı şey, tartışacağımız insani tekniklerin çoğunluğu için de geçerlidir. Teknisyenin kişiliği çok büyük önem taşır, özellikle de bu teknikler gelişim aşamasında oldukları için.

Açıkçası, bu şekilde eğitilen bir çocuk, çok daha dengeli olacak, kendi kişiliğini daha iyi geliştirebilecek bir konumda olacaktır. Bu programın Fransa'da ne kadar yetersiz uygulanmış olduğunu, sonuçlarının da ne derece yavan olduğunu kaydetmek esası değiştirmez. Örneğin, onbeş öğrenciden fazla olmayan sınıflarda görevlendirmek üzere yeterli vasıflı öğretmen bulmak bir sorun olmuştur. Yeni yöntemleri değişmeden kalan çok eski sınav programlarına uydurmakta zorluklar yaşanmıştır. Bu, elbette, sistemin etkisini azaltmakta, çocuğa aşırı yük getirmektedir. Okulun yeri ve donanımına dair zorluklar da vardır. Fakat bu engeller, bana tali önemde görünüyor. Olayların normal seyrinde kaybolacak geçici adaptasyon sorunlarıdır bunlar. "Normalleşmiş" bir toplumda yeni okul tek mümkün sistemdir. Sistemin sunmak durumunda olduğu eğitimin önemi anlaşıldığında da yönteminin uygulanmasını sağlamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmayacaktır. Hitler rejiminin ve komünistlerin eğitin adına fedakarlıklarını hatırlayın. Yeni eğitim, her modern siyasal sistemin ve bir bütün olarak tekniğin sürükleyici ilkesidir.

Burada, yeni yöntemin ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan birine geliyoruz. Çocuğun kişilik gelişimidir bu. Sorun, çocuğu mümkün olan en iyi duruma koymak ve onu bekleyen görevlere optimum bir şekilde hazırlamaktır. Madam Montessori'nin UNESCO'da yaptığı bir konuşmadan alınan şu ifadedeki gibi, heryerde duyduğumuz ifadelerdir bunlar:

Çocuğun sosyal bilincini uyandırmalıyız. Bunun karmaşık bir eğitim sorunu olduğunu biliyorum, ama adam olacak çocuk hayatı ve onun ihtiyaçlarını, tüm varlığın temel mantığını, mutluluk arayışını anlayabilmelidir... İnsanlığın iyiliği için tam olarak ne yapması ne yapmaması gerektiğini bilmelidir... Bu hedeflere ulaşmak için çocuğu, uluslar arası uyuşmanın mana ve gereğini anlamaya hazırlamalıyız. Barışın organizasyonu, siyasetten çok eğitime geçmektedir. Barışı pratik olarak sağlamak için, sadece bir ulusu değil yeryüzündeki tüm insanları etkile-

yen insani bir eğitim (*psikopedagoji*) tasarlamalıyız... Eğitim, mevcut durumu doğru biçimde yargılamalarında yol gösteren gerçek bir beşeri bilim olmalıdır.

Mümkün olan en iyi durumlarda, liberal ve demokratik bir insan, devlet ve toplum anlayışı içerisinde psikopedagojik tekniğin sonunu açık yüreklilikle işaret etmesi açısından bu ifade gerçekten olağanüstü geliyor bana. (Madam Montessori, bir liberaldir ve liberal ülkeler için konuşmaktadır). Madam Montessori'nin açıklamalarını örnek olsun diye aldım. Fakat, bu tekniğin amacını son birkaç yılda yayınlanan çok sayıdaki diğer pedagojik çalışmada inceleyebilirsiniz. Her şeyden önce bu tekniğin, bu araçlara ve uygulama alanına tek sahip olan devlet tarafından uygulanması gerektiğini görüyoruz. Ancak psikopedagojik tekniğin titizlikle uygulanması, özel öğretimin (dolayısıyla geleneksel bir serbestinin) sonu demektir.

İkinci olarak, bu teknik "pantokrator"dur.[4] Tüm insanlar için uygulanmalıdır. Tekniğin yöntemlerine göre eğitilmemiş bir adam kalırsa, onun yeni bir Hitler olması tehlikesi vardır. Tüm çocuklar katılmaya ve tüm ebeveynler işbirliği yapmaya zorlanmadıkça teknik yerine getirilemez. Bunun istisnası olamaz. Yalnızca bir azınlığın uymak üzere eğitilmesi durumunda bu teknik amaçladığı sorunların çözümünden hiçbirini çözemez. Madam Montessori'nin açıklaması bu nedenle ne bir mecaz ne de abartmadır. İstisnasız tüm insanlara ulaşılmalıdır. Yine tekniğin agresif karakterini görüyoruz. Madam Montessori, çocuğun bu tekniğe uygun özgürlük döngüsüne girebilmesi için "çocuğu okul ve ailenin esaretinden kurtarmak gerektiği" gerçeğine vurgu yapmaktadır. Ancak bu özgürlük, çocuğun faaliyetlerinin derinlemesine ve ayrıntılı bir incelemesini, ruhi hayatının tamamen şekillenmesini ve zamanının bir kronometreyle mükemmel bir şekilde düzenlenmesini, kısacası onu keyifli bir esarete alıştırmayı içerir. Bu tekniğin en önemli boyutu, kendisine doğru mecburi yöneliştir. Sosyal bir amaca yönelik sosyal bir güçtür.

Ancak çocuğun eğitimi sadece soyut bir sosyal amaca yönelik değildir. Somut olarak, çocuk bir sosyal bilinç geliştirmeli, hayatın anlamının insanlığın iyiliği olduğunu anlamalı ve tüm uluslar arasında bir uyum gereğini kavramalıdır. Bu

4. *Pantocrator*: "her şeye kadir" anlamında Yunanca bir sözcük. Yehova'ya, Tanrıya ve Bizans imparatorlarına yönelik sarfedilen övücü bir söz. (Çev.)

fikirler, düşündüğümüzden daha belirgindir. İnsanlığın iyiliği, sözgelimi, felsefecilerin gösterdiği belirsiz kavram değildir. En fazla, siyasal rejimle bir ölçüde değişir. Bu değişkenlik bile giderek daha az telaffuz ediliyor. *Life* dergisini *Soviet News* ile karşılaştırın; "insanlığın iyiliğinin" ABD'de ve Sovyetler Birliği'nde neredeyse aynı kavramlarla anlaşıldığını göreceksiniz. Fark, esas olarak, bunu sağlamakla görevli insanlarda yatmaktadır. Her iki örnekte de, sosyal iyi birkaç somut ve kesin faktöre indirgenebilir. Sonuçta, buna uygun eğitim tekniği tamamen kesin bir istikamet alır. Sosyal konformizm çocuğa verilmeli; toplumuna uyumlulaştırılmalı; toplumun gelişimi yavaşlatmamalıdır. Çocuğun toplumsal bünyeye entegrasyonu, en az sürüşmeyle sağlanmalıdır.

Çocuğun iddia edildiği gibi kurtuluşunun tekniği, istense bile farklı yönlendirilemez. Teknik, çocuğun genişlemesine, kişiliğinin gelişmesine ve mutluluğuna, sonuçta da dengesine imkan tanır. Topluma muhalefet, sosyal adaptasyon eksikliği, ruhi dengenin kaybına yol açan ciddi kişilik sorunları doğurur. Çocuğun eğitimindeki en önemli faktörlerden biri o halde sosyal adaptasyondur. Bu, eğitimin amaçları hakkındaki tüm gösterişli laflara rağmen, kendisi içinde ve kendisi için eğitilen çocuk değil, toplumda ve toplum için çocuktur anlamına geliyor. Üstelik toplum da tam adalet ve doğruluk taşıyan ideal bir toplum değil, varolan biçimiyle toplumdur.

Bir toplum giderek totaliterleşirse ("toplum" diyorum, "devlet" değil), daha fazla adaptasyon sorunları yaratır, yurttaşlarından aynı derecede konformist olmalarını ister. Sonuçta bu teknik, çok çok gerekli olur. İnsanı daha dengeli ve "daha mutlu" yaptığına hiç kuşkum yok. Tehlikesi de var. İnsanları, normalde mutsuz yapacak bir ortamda mutlu yapmaktadır. Eğer insanlar üzerinde çalışılmamış, şekillendirilmemiş ve tam da o ortam için biçimlendirilmemiş olsalardı, onları yapardı. Hümanizmin zirvesi gibi görünen aslında insanın teslimiyetinin zirvesidir. Çocuklar, tam da toplumun onların olmasını istediği şekilde eğitilmektedir. Toplumun onlar için belirlediği aynı sosyal amaçlar için mücadele etmelerini sağlayan sosyal bilinçleri olmalıdır. Açıktır ki, modern gençlik yeni psikopedagojik teknikle eğitildiğinde pek çok sosyal ve siyasal güçlükler ortadan kal-

kacaktır. Bu sonu gelmez adaptasyon sürecini yaşamış bireylerle her tür yönetim veya sosyal dönüşüm biçimi mümkün hale gelir. Yeni insani tekniklerin anahtar kavramı, bu nedenle, *adaptasyon*dur. Bu tekniklerin her birini ayrı ayrı ele aldığımızda bu kavrama tekrar tekrar döneceğiz.

Yeni pedagojik yöntemler, tam da modern teknik toplumun eğitime verdiği rolle uyumludur. Liselerin devlete ve ekonomiye yönetici yetiştirmesi gerektiği şeklindeki Napolyonik anlayış, ki sosyal ihtiyaçlar ve eğilimlerle uyumludur, dünya çapında bir yaygınlık kazanmıştır. Bu anlayışa göre eğitimin artık hümanist bir amacı veya kendi başına bir değeri yoktur. Bir tek hedefi vardır o da teknisyenler yaratmaktır. *Combat* gazetesi tarafından 1950 yılında yapılan bir araştırma, *Yüksek Öğrenimin Sanayinin İhtiyaçlarıyla Bir İlişkisi Yok* başlığıyla yayınlandı. 1952'de *Le Monde* tarafından yapılan bir araştırma, "çok fazla yarı-entelektüel var, yeterince teknisyen yok" ifadesiyle başlıyordu. Bu örnekleri çoğaltmanın faydası yok. Herkesin bu konudaki duygularını yansıttığı için örneklerin sayısı çoktur. Eğitim, hayatta faydalı olmalıdır. Bugünün hayatı tekniktir. Öyleyse, her şeyden önce eğitim teknik olmalıdır. Bu, bir uğraşı veya meslek bulmaya çalışan bir kişi için bu çok iyidir. Ancak topluma bir bütün olarak baktığımızda da aynı eğilimi görüyoruz. Teknik bir kere daha birey ile toplumun uzlaşmasını sağlamıştır.

Fransa'da bile eğitim üretici teknisyenlerin uzmanlık hedefine, sonuçta da yalnızca bir teknik grubun üyeleri olarak faydalı bireylerin yaratılmasına yönelik olmaya başlıyor. Tabi, mevcut fayda kriteri, yani teknik grubun yapısına, ihtiyaçlarına uyan bireyler bazında. Entelijansiya, bu grup için kritik bir işlevi yerine getirme anlamında bile bir model, bir bilinç veya hayat verici bir aydınlar olmayacaktır. Tekniğin araçlarının köleleri, yani tasavvur edilebilir en konformistler olacaklardır. Louis Couffignal'in belirttiği gibi, insan beyni, makinenin çok daha ileri beynine uydurulmalıdır. Eğitim de insanın aydınlanmasında artık öngörülemez ve heyecan verici bir macera olmayacak, daha çok uyumluluğa bir hazırlık ve teknik dünyada faydalı hangi alet edevat faydalıysa ona çıraklık olacaktır.

Çalışma Tekniği. Yeni yöntemlerle eğitilmiş insanları emri-

mizde bulacağımız günlerin hâlâ çok uzağındayız. Olgunlaşmalarından önce en erken bir yarım asır daha geçmesi gerekecek. Bu süre, onları organize etmek için gereklidir. Fransa'da, onları genelleştirmek için iki onyıl beklememiz, bu şekilde eğitilen tüm kuşakta sonuçların belirginleşmesi için de iki onyıl daha beklememiz gerekir. Değişim temposu belki ABD'de ve Sovyetler Birliği'nde daha hızlı, Avrupa'nın geri kalanında daha yavaş olacak. Bu arada, toplum işlemeye devam etmelidir. Ara dönemde bir başka güçlü adaptasyon sistemi yürürlüğe konulacak: çalışma teknikleri kompleksi. Bu teknik kompleks, mesleki rehberliği, işgücünün organizasyonunu, çalışma fizyolojisini filan kapsamaktadır. Burada da gelişmenin belirli bir "hümanizm" istikametinde olduğu iddiasını görüyoruz.

Çalışma teknikleri makinenin dünyasıyla başladı ve insana çok az bir saygı gösterdi. Makineler icat edilip monte edildi, etrafına binalar konduruldu, içerisine insanlar konuldu. Elli yıl süreyle bu prosedür tamamen gelişigüzeldi. Daha sonra farkedildi ki, belirli kuralları işçiye uygulatmakla verimliliği artırılabilirdi. Sonuç, Amerikalı Frederick Winslow Taylor ile Henry Ford'un adlarıyla özdeş sistemdi. Georges Friedmann'ın belirttiği gibi, bu iki isim, üretimin icapları ile makinenin azami kullanımını dikkate almanın dışında bir şey yapmadılar. Üretim hatlarıyla, görevlerin belirsiz alt bölümlere ayrılmasıyla vs. bu faktörlerin gerektirdiği esareti dikkate almadılar.

Belki de haklı olarak şu itiraz gelecektir: Bu sistem tedricen değiştirilmiş ve sonunda da azami kullanım meselesinden çok optimum sonuçlarla ilgilenir hale getirilmiştir. İşçi yorgunluğu (hakkında hâlâ yeterince bilmediğimiz bir konudur bu) yoğun araştırma konusu oldu. İnsan faktörünün önemi anlaşıldı. Hatta, bunun yeterli olmadığı, insanın en önemli faktör değil, pek çok faktör arasında hâlâ bir faktör olduğu da kabul edilmeye başlandı. Bütün insanın önemini tanımak, işi insana uydurmak ve işçinin psikolojik dengesini dikkate almak gerekli oldu. Tüm bunların gerisindeki itici gücün, insan psikolojisinin doğrudan verimlilik üzerine tepki verdiğinin kabulü olduğunu söylemeye gerek yok. İşçi hasmane bir ortamda ve kendi çıkarlarına aykırı bir ekonomik sistemde bulunduğunu düşünürse, aynı şevk ve yetenekle çalışmayacaktır. Friedmann'a

göre tüm bunlar, bir bütün olarak ekonomik rejim meselesini gündeme getiriyordu. Ekonomik gelişme kendi başına, üretici olarak işçinin teknik gelişmeden faydalanmasını sağlayacak yeterli bir eğilim değildir -bir tüketici olarak bundan çok faydalanmış olmasına rağmen. İşgücünün koşullarındaki tümüyle maddi dönüşümler yetersizdir. Başlangıçta gerekli olduklarında kuşku yok ama fizyolojik adaptasyon tek uyum türü değildir. Hijyen ve güvenlik gerçekten artırılmalıdır. En iyi konum seçilmelidir. İşçileri daha ritmik ve söz dinler yapmak için müzik bile kullanılabilir. Ama bu yeterli değildir. Gerçek sorun psikolojiktir. İşçi, işin sistematik ve verimli olması için değişmez sıralarla yerine getirilmesi gereken basmakalıp prosedürlerle karşı karşıyadır. Sıkılır, yavaşlatılır, psikolojik olarak sınırlanır. Onda yansıyan düşünce uyandırmak, tüm fabrika hayatına katılmasını sağlamak gerekir. Bir çıkar topluluğunu hissetmesi sağlanmalıdır. Emeğinin toplumsal bir anlamı olduğu fikri verilmelidir ona. Kısacası, içinde çalıştığı işletmeye entegre edilmelidir. Bu entegrasyon değişik ülkelerde değişik biçimler alacaktır. Bata'nınki[5] gibi bir imalat yapısı biçimini alabilir ya da sosyal, sportif veya eğitimsel düzenlemeleri içerebilir. Entegrasyon, finans veya yönetime işçi katılımını ya da uç durumlarda "halkla ilişkiler" veya "insan mühendisliği" gibi tam bir sistemin uygulamasını gerektirebilir. Burada çok değişken mekanizmalarına girmeden, pek çok entegrasyon tekniğinden bir kısmını belirtmekle yetinelim.

Bu çizgide birtakım mükemmel sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, makineyi insana adapte etme ve insanın makineye üstünlüğünü ortaya koyma eğilimi, saygın bir araştırma yığını ortaya çıkardı. Daha yakın zamanlara kadar çok az makine araçları tasarıcısı ve üreticisi bunları kullanacak işçileri pek düşünmüyordu. Makinelerin işçiler akılda tutularak üretilme gereği, insanın kalkış noktası olarak alınması, çok önemli bir gelişmeydi. Fakat bu istikamette ne kadar ilerlenirse sorun da o derece karmaşıklaşır. Makine üreticileri ve tasarımcıları başlangıçta fiziksel yorgunluğun ortadan kaldırılmasıyla ilgileniyorlardı. Bunda başarılı olduktan sonra zihinsel yorgunluğun şimdi bir sorun olduğunu görüyorlar. İş makineleri, maddi açıdan işçiye

5. Thomas Bata (1876-1932), Zlin'deki ayakkabı fabrikalarını bir bağımsız "stüdyolar" federasyonuna dönüştüren Çek sanayici. (Çev.)

hayli adapte olmuş durumda. Ayakta durmaktan, duyulara aşırı yüklenmekten ve fazla mesai çalışma ihtiyacından kaynaklanan yorgunluğun tedricen ortadan kaldırılmasıyla fiziksel çaba büyük ölçüde azaltılmıştır. Fakat fiziksel çabanın azaltılması, zihinsel yoğunlaşma, düşünce dikkati ve hareketlerde simetrisizlik gibi çarçabuk zihinsel bitkinlik doğuran faktörlerden kaynaklanan yorgunluğa yolaçmıştır. İnsan için tasarlanan ve ona iyi uyum sağlayan makinelerin daha hızlı bir kötüleşmeye ve işletenlerin daha hızla yaşlanmasına yol açacağı elbette beklenmiyordu. Gerçekten, işçi verimliliği dört yıl geçtikten sonra belirgin biçimde düşer ve genellikle de yirmi iki yaşında belirginleşir. İş makineleri kullanan bir işçinin optimum yaşı onaltı ile yirmi iki arasındadır. Şimdi bu son gerçek, bizzat makinenin kendisinin, temposundan vs. gelmektedir. İnsan meselesi, çözülmek yerine yoğunlaşmıştır. Hatta çözülemez görünüyor. Bu çabalarda gözlenen insana yönelik kaygının gelişme sayılması gerektiği düşünülür. Aynı şey, kütüphaneler kurmak veya kişisel sorunlarını çözmesine yardımcı olmak suretiyle teknisyenin işçinin kişiliğine gösterdiği ilgi ve ona kendini geliştirme araçları sağlama çabaları için de geçerlidir. Fakat daha ileri bir değerlendirmede, bu çabalar ve bu ilgi, soyut bir idealin parçası değilmidir? Bunlar gerçekte neyi ifade ediyor? Makinenin insana adaptasyonu konusunun büyük teorisyeni Leon Walther, bu adaptasyonun amacının "asgari insan enerjisiyle azami verimlilik" olduğunu belirtiyor. Fakat böyle bir amaç, hem insana hem de makineye ilişkin olarak verimliliğin önceliğini temsil etmektedir. Daha büyük kaygı, insanı daha verimli yapmaktır. Olağanüstü üretiminin, üretimdeki avantajların birey için avantajlara dönüşmekte olduğu görülür.

İşçi kütüphanelerini oluşturanların başında gelenlerden biri bu kütüphaneleri yönetmesi gereken "pratik fayda" kavramını tanımlamıştır. Kitaplar, "nihai manevi getirileri" temelinde seçilecektir. Eğer bir kitap işçiye patronların doğrudan kontrolünden kaçmayı sağlarsa, "ancak ele alınan konunun yönetimim dolaylı kontrol kullanmasına imkan tanıması ölçüsünde kitaba izin verilmelidir". Bu şartlarla bir kitap çok değerli bir yardımcı olabilir, zira kişisel ilgi uyandırmakta, inisiyatif kaynağı işlevi görmekte ve merak gidermektedir. Ancak işçinin bilmesi gere-

kenden haberdar olmaması, yönetimin de onun için seçme "görevi" olması koşuluyla.

Aklımıza gelmişken, "Bu fikirler kapitalist mi komünist mi?" diye sorulabilir. Bu soruya çok açık bir cevap verebilecek herkes gerçekten bir uzman olur, çünkü aynı anlayışlar bir sistemde ve öteki sistemde olduğu sıklıkla meydana gelir. Teorileri temsil etmez bu anlayışlar ama tekniğin işçinin tam entegrasyonunu gerektirdiği gerçeğinin doğrudan bir ifadesidirler. İşçinin kitap okumasının yavaşlamaya, isyana veya ilgi merkezinin değişmesine yol açacağı kabul edilemez. Rejim ne olursa olsun bu tür şeyler düşünülemez. Kültür tekniğe uymalı, verimliliği teşvik etmelidir. Bu alandaki sansür, bu nedenle, kötü bir şey sayılmamalı, objektif tekniğin kaçınılmaz koşulu sayılmalıdır. Aynı şey, Freidmann'ın bahsettiği, sürpriz bir şekilde "rehberler" kadrosunun oluşturulması için de geçerlidir. Modern çalışma koşullarının psikolojik sıkıntıları kışkırttığı belirli sanayi tesislerinde gözlemlendikten sonra, işçilerin sıkıntıları ve hoşnutsuzluklarına "emniyet supabı" olarak psikologlar tutuldu. İşçiler duygularını bu "rehberlere", yönetime bir şey söylememeleri koşuluyla ifade edebilirler. Fakat rehberler aslında hiçbir şeye rehberlik etmezler. Onların faaliyetlerinin, ruha pozitif bir çare bulmayla uzaktan yakından alakası yok. Böyle bir görev, işçi nezdinde en azından derin değişimler ihtimalini, yeni yönelişleri ve bilinç uyanmasını varsayar, ki bunların hepsi hayli tehlikelidir. Rehberler, şirket için bağlayıcı olabilecek somut değişimleri incelemekle de ilgili değildir. Tek görevleri şikayetlerin dillendirilmesi ve bunları dinlemektir. Derdi olanın açıldıktan sonra rahatladığı malum. Belirli psikolojik sıkıntıların sırf sessiz kalındığı için provoke edildiği, isyanların gizlilikte beslendiği gözlemlenmiştir. İnsanları konuşturmak onlara iyilik yapar, isyanı ezer. İşçilerin sorunlarını kendi aralarında konuşmalarına izin vermek tehlikelidir. Dürüst bir şirket görevlisi, bir psikolojik teknisyenin şahsında bir emniyet supabı vermek, sıkıntılarını açıktan dillendirmelerine imkan vermekten daha akıllıcadır. Sovyet dergisi *Korokodil*'in siyasal düzeyde oynadığı rolü bu "rehberler", endüstriyel düzeyde oynarlar. Bunların hiçbirinde bir insani ilgi bulmak zordur. Buradaki kaygı esas olarak teknik gelişmedir. Tekniğin

ortaya çıkardığı insani sıkıntıları hafifletmek ikinci derecededir. Michel Grozier, bunun "insan mühendisliği" denen teknik için de geçerli olduğunu öne sürüyor.

Bu durum, bizi hiçbir şekilde sübjektif görünmeyen sonuçlara zorlayan başka disiplinlerde de, örneğin sosyolojide de, vardır. Sosyal araştırmalar, sosyolojik olanın insani olana üstünlüğünü kurar. Bu araştırmalar, sadece insanın psikolojisi ve fizyolojisiyle değil, toplumsal bünyeyle ilişkisiyle de ilgilidir. Burada önemli mesele, insanı gerçekten toplumsal gruba ait yapmaktır. Mesele, sosyalist ekonomi için de kapitalist ekonomi için de aynıdır. Bir kapitalist ekonomi için çözüm belki daha fizible olabilir, ama her ikisi de insanı ikna etme, onun sadakatini kazanma sorunuyla karşı karşıyadır. Bu, bir başka insani tekniği doğurur, ki buna daha sonra değineceğim. Bu noktada bunun amaçlarını ele alalım.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1931 tarihli raporunda "sadece üretimi değil, aynı zamanda işveren-işçi ilişkilerini de rasyonelleştirmek gerekir" ifadesini okuyoruz. ILO, 1941'de "ancak sanayi tekniği insana ilgiyi geliştirmede başarılı olduğu zamandır ki Amerikan kapitalizmi işçilerin, tüketicilerin, hisse sahiplerinin ve bireysel ve kolektif olarak halkın güvenini kazanacaktır" düşüncesini öne sürüyordu. Friedmann'ın belirttiği gibi, psikotekniğin, endüstri ilişkilerinin ve insani tekniklerin icadı öncesi ve sonrasında işgücünün bilimsel organizasyonunun amacı "asgari *çaba ve malzeme kaybıyla azami* getiriyi sağlamaktır. Ancak çaba ve malzemeler, işgücünün bilimsel organizasyonunun görüntüsünü yavaş yavaş dönüştürecek şekilde karmaşıklaşmakta, rafineleşmektedir". Endüstriyel çerçevede yeniden yaratılmakta olan insan ilişkileri sistemi, yaratıcılarına göre, bir endüstriyel model temelinde oluşturulmaktadır. Bu açıdan W.E.Moore'un incelemesi önemlidir. Moore'a göre, insan ilişkileri üretim döngüsüyle uğraşan bireylerin işlevlerine uygun olmalıdır. Moore, aşağıdaki dört özelliği insan ilişkilerine atfetmektedir:

Birincisi, insan ilişkileri mesleki rollerinin talepleriyle sınırlı tutulmalıdır. Derin fikirleri, eğilimleri ve meşguliyetleri içeren derin ilişkilere dönüşmemelidir. Endüstriyel temponun bir parçası olan bireyler *insani kalmalıdır, insani ilişkileri sürdürmeli-*

dir, ama sadece teknik faaliyetle ilgili olanlarını.

İkinci olarak, insan ilişkileri evrensel olmalıdır. "Eldeki işle bağlantılı olmayan önceki sosyal ilişkilerden veya başka gruplara önceden üyelikten bağımsız olarak nüfusun rasgele bir grubunun üyelerinin tatmin edebileceği kriterlere dayanmalıdırlar". Bir başka deyişle, insan ilişkileri teknik dışı bir temele sahip olmamalıdır. Bireyin önceki ortamı, çok az önem taşır. Önceki tercih ve eğilimleri de öyle. Teknik, başka her şeyi telafi eder. Bu nedenle, teknik "evrensellikten" bahsetmek makuldür. İnsanlar arasındaki bağdır teknik. Hem objektiftir hem de kesin belirlenmiş değildir. Hiçbir bahane veya bireysel ayrılıkları kabul etmeyerek kişisel kusurları kapatır.

İnsan ilişkilerinin üçüncü özelliği rasyonelliktir. İnsan ilişkileri, bir bütün olarak organizmanın gereği gibi çalışması için elzemdir. Organizma katı bir şekilde rasyoneldir; ona entegre edilen ilişkiler de rasyonel bir temelde düşünülmelidir. Duyguların veya duygusallığın mekanizmayı bozmasına izin verilmemelidir. Duygu meselesi, örneğin "kitleye ait mikrososyolojik analizdeki" gibi ele alındığı zaman, grubun veya daha objektif dengenin kapsamlı rasyonelliğinin bir işlevi olarak değerlendirilir.

Dördüncü olarak, gayri şahsi olmalıdır; sübjektif tercih ve kişisel temelinde değil, optimum geçerlilikleri temelinde kurulmalıdır. Elbette, teknisyenleri etkilediği ölçüde sübjektif tercih ve kişisel nedenler de ele alınmalıdır. Ama kendiliğinden geçerli olmak durumundan kurtarılırlar; durum içinde yalnıza bir unsurdurlar.

Scott ve Lynton, 1953'te yaptıkları oldukça çok yönlü bir çalışmada, Moore'un analizini teyid ediyor. Onlara göre, toplumuzun dönüştüğü ve her tür topluluğu yıkan teknik komplekste, insanın teknik bir evrende insan ilişkilerini sürdürmedeki doğal beceriksizliğini telafi etmek gerekir. Bu, yalnızca insan için değil, aynı zamanda, insan ilişkileri teknik olarak büyük işletmelerin gelişiminde elzem olduğu için de yapılmalıdır. Bu nedenle, bu işletmelerdeki grupları, sorumlu olan ama aynı zamanda ortak hedef olan verimliliğe hizmet için yeterince yönlendirilmiş grupları organize etmek gerekir. Daha sonra da insan ilişkileri kurulabilsin diye, doğal koşulları yapay olarak yeniden üretmek gerekir. Örneğin, işletmeye, spontane bir organizasyo-

nu yeniden üreten bir idari yapı kazandırılabilir.

Bireyi teknik ortama uydurmak, köleliğini kabule zorlamak, grubuyla ilişkilerini "normalleştirerek" mutluluğunu buldurmak ve o gruba daha fazla entegre etmek üzere geliştirilen ve insan ilişkileri denen teknik, teknikleştirilmiş bir ortamda hayatın kışkırttığı çatışmalardan kaçınılacaksa insana sağlanması gereken üçkağıtçılık ve hilelerden özellikler taşır. Bir çare olarak pek anlam ifade etmez, ama teknik güçlenmenin bir belirtisi olarak önemlidir. Bu kişisel ilişkilerin de teknikler olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tekniklere bir karşı ağırlık olmadıklarını, insan faaliyetlerinin en kişisel ve yakın alanı olan insanın başka insanlarla ilişkilerinde tekniğin uygulanmasını sağladıklarını da söyleyebiliriz. Bu kişisel ilişkiler, insani durumun katılıklarını hafifletirler, ama ancak insanı bunlara daha tam olarak teslime zorlayarak. Hem insan hayatını hem de makinenin çalışmasını kolaylaştırırlar, insani spontaneliği teknisyenlerin matematik hesaplamalarına tabi kılarak üretimi geliştirirler. Kısacası bir tür yağlayıcı maddedirler; ama insanın bir değer, kişilik ve otantiklik duygusu keşfetmesine yarayacak bir araç pek değildirler. Tam tersine, bireyin daha iyi bir şey hevesini kurutan bir yanılgıdırlar. Kuşkusuz insan, insan ilişkileri teknikleri̇nce daha rahatlaştırılmaktadır. Ancak bu teknikler insanı tümüyle angaryayı kabul etmeye zorlamaya yöneliktir. Makine ile verimlilik sürücü koltuğunda oturmaktadır.

İnsan ilişkileri tekniğine ilişkin tüm söylediklerim sosyalist bir toplum için de kapitalist bir toplum için de aynı şekilde geçerlidir. "Sosyalist rekabet", insanları daha sıkı çalışmaya zorlayan psikolojik bir araçtan ibarettir. İnsanı büyük ölçekli işletmelere entegre etme çabaları kapitalizmle sınırlı değildir. Evrensel geçerliliği olan teknik araştırmalardan kaynaklanmaktadır. En fazla söylenebilecek olan, kapitalizmde psikolojik tekniklerin bireyi özel teşebbüse entegre etme meselesine yoğunlaştığıdır. Sosyalizmde bunlar daha geneldir.

Bunlardan hiçbiri insanın kötü niyetinden veya bir sistemden kaynaklanmıyor; daha ziyade endüstriyel mekanizasyon sorunlarına cevap vermek için başka tekniklerin arandığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bir yanda mekanik teknikler ile öte yandan da organizasyonel ve psikolojik teknikler arasında

bir karşıtlık yoktur. Bu nedenle, ikincisi birincisini dengelemektedir. Böyle bir ilişki geçerlidir; ancak yalnızca daha geniş teknik olgusu içinde, insanların teknik kompleks tarafından verimlilik amacıyla nesneler olarak belirlendiği evrensel plan içinde. Bu yüzden, başka pek çok bağlamda gözlemlediğim gibi, insanın hayatta kalmasına, hatta mutlu olmasına imkan veren araçlar, onu, tüm gerçek hümanizmden bağımsız olan teknik idealine başka teknikler kadar belki de onlardan daha fazla tabi kılmaktadır. Makine ile organizasyonun bağlantılı büyümesi bu noktayı kanıtlar.. Çalışmanın organizasyonu, psikolojik araştırma, makinenin insana açık adaptasyonu, aslında mekanik olanın büyümesine imkan tanımaktadır. Büyüme ne kadar fazla olursa toplum da o derece fazla karşıt önlemler almayı gerektirir. Fakat karşıt önlemlerin kendisi teknik nitelikli olduğu için mekanik alanının bir kısır döngüde daha fazla gelişmesine imkan verir. Hümanist çarelerin makinenin mahzurlarını gerçekten hafifleteceğine inanmak, makineyi bir statik gerçek olarak düşünmektir. Hiç mi hiç öyle değildir. Makinenin gelişimi önerilen hümanist çarelere bağlıdır ve bunlar da her yeni mekanik gelişme tarafından çaptan düşürülür.

Son bir gerçeği daha belirtmek istiyorum. Hassas bir noktaya işaret ediyor bu gerçek. Bu kadar kısa bir değerlendirme de kimilerini şoke edebilir. İşçi sendikaları, kapitalizmin insanlık dışı karakterine ve işçileri sömürmesine karşı büyük bir insani protesto olarak kendilerini gösterdi. Ancak tüm ülkelerde işçi sendikacılığı başlangıçtaki niteliğini tamamen yitirdi, tümüyle teknik bir organizasyona dönüştü. Sendikacılığı ister devlet organı olarak Sovyet biçiminde isterse üretimin bir yardımcısı olarak Amerikan biçiminde inceliyor olalım, bu reddedilemez görünüyor. Her iki durumda da sendikacılık artık bir mücadeleci güç değil, daha ziyade teknik bir idaredir. Şu an için sendikacılık Fransa ve İtalya'da hâlâ bir mücadeleci güçtür, fakat öylesine gayri şahsi ve organize biçimdedir ki sonuç ortadadır.

Sonuç, bir kere daha teknik nitelikte görünüyor. İşçi gün be gün "organize edilebilir" hale geliyor. Giderek mecburileşen, giderek etkinleşen işçi örgütlerine yakalanmaktadır. Sendikalar alışmakta, hatta ihtiyaç hissetmektedir. Ayrıca, kişilik ile iş arasındaki modern ayrım da teşkilata teslimiyet lehindedir. İşçi,

kendi teşkilatına katkıda bulunmakla sistemin geniş çerçevesini değiştirebileceğine, kendi sıkıntılarını hafifletebileceğine kolayca inandırılmaktadır. Kaydolduğu teşkilatın kendisinin teknik organizmalar kompleksinin bir parçası olduğunun farkında değildir. Burada sözkonusu olan, kelimenin Marksist anlamında, bir oyundur. Sendikacılığın asıl işlevi teknik gelişmeyi desteklemektir. Sendikacılığın amacı, kapitalist kazanç fikrinden bağımsız objektif endüstriyel organizasyon yoluyla işçilerin koşulların derin bir dönüşümüdür. Örgütlenmemiş işgücünü desteklenemez görür. Bu, makinenin yükünü henüz hayatlarında ve işlerinde hissetmemiş bağımsız işçilere yönelik tavrı için de geçerlidir. Sendikacılığın, her ikisi de teknik anlamda fabrika ve sendikadan oluşan ikili çerçeve dışında bir işçi anlayışı yoktur. İşçiler örgütlendiğinde insan hayatının tüm biçimlerinin örgütlenmesini gerektiren teknik gelişme yasasına uymaktadırlar. Bu, bir kere sağlam bir şekilde kurulunca sendikaların kolaylıkla toplam sosyal örgütlenmeye geçişini de açıklar. Sendikalar belirli kişilere ve ekonomik eğilimlere karşıt bir güç oluşturur, ama temel yapılar açısından artık devrimci bir güç değillerdir. Tersine, bu yapıların bir parçası olmuşlardır. İşçi, özgürce örgütlendiğini, kişiliğini ifade ettiğini düşünmektedir. Fakat bunu yaparken, işindeki mekanik unsur nedeniyle tabi olduğu teknik icaplara teslim olmaktadır.

Sendikaların eğitim açısından değerini veya işçinin hayatının gelişmesine yaptıkları katkıyı reddetmeyi aklımdan bile geçirmiyorum. Yalnızca, farklı bir düzlemde, sendikacılık ile teknik gelişmenin ne derece eşzamanlı geliştiğini, teknik icaplarla yakın ilişkisinin ne durumda olduğunu yansıtmaya çalıştım. Sendikası kanalıyla işçi, kendi tekniğe esaretini yoğunlaştırmakta, tekniklerin organizasyon güçlerini artırmakta, sendikacılığın aslında kurtarmayı ümit etmiş olduğu o aynı harekete kendi entegrasyonunu tamamlamaktadır.

Mesleki Rehberlik. İşteki insanlar üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin sözgelimi rasyonelleştirilmiş sanayi emeğine adaptasyona fazla veya az yatkın oluşlarına göre bir dizi kategoride farklılaşmalarına yolaçtı. Kimi işçiler montaj hattı üretimine kendilerini kolayca adapte ederken bir kısmı ise

sinirlenmektedir. Bu durum, adapte olabilirlik açısından çeşitli insan kategorileri arasında bir ayrım yapma meselesini ortaya çıkarmaktadır.

Yeni bir teknik olan mesleki rehberlik çözümdür burada. Bu teknik, her kişinin mesleki yeteneğini ortaya çıkarabilme ve onu en uygun mesleğe, doğal olarak en uyumlu olacağı, en iyi işi en fazla zevk alarak yapacağı mesleğe yöneltme iddiası taşımaktadır. Ne yazık ki, Pierre Naville'in konuyla ilgili birinci sınıf çalışması bu tekniğin iddialarının teknik realiteyle tam bir uyumluluk içinde olmadığını göstermiştir. Tamamen Marksist olan bu argümanın birinci kısmını ele almak istemiyorum. Ona göre, doğal yetenek yoktur; dolayısıyla mesleki rehberliğin bunları keşfetmesi mümkün değildir. Bu nokta, Marksist olmayanlar için elbette tartışılabilir. Naville'in argümanının ikinci kısmı birincisinden bağımsızdır ve kendi kendine yeterlidir. Neville'in çalışmasına dönmezden önce, test etmenin değerini reddetmemiz diye bir şey sözkonusu değil. Bir bütün olarak testler, güvenilir ve değerli bilgiler doğurur. Fakat testin değerini doğru biçimde hesap edebilmek için yerini belirlememiz gerekir. Modern dünyada teknikler birbirinden ayrılamazlar. Sonuçta da mesleki rehberlik tekniği, diğer tüm teknikler kompleksine, örneğin siyasal ve ekonomik teknikler sistemine entegre edilmelidir.

Naville, yetkinlikle gösteriyor ki, mesleki rehberlik dediğimiz şey, kapitalist ekonomik tekniklerin icaplarına cevap vermektedir. Teknik, adeta şans eseri, incelenen bireylerde tam da kapitalist ekonominin ihtiyaçları için gerekli yetenekleri "keşfeder". Bu nedenle, Fransa'da 1932'den 1937'ye dek işsizlik döneminde mesleki rehberlik sistemi, mekanik, tekstil işleri gibi aşırı yığılma olan mesleklerden gençleri sistematik biçimde çevirdi. 1937'den 1939'a kadar olan dönem, metalürjinin gelişimine tanıklık etti. Mesleki rehberlik de metalurjistin mesleğini "keşfetti". 1940'ta çok sayıda tarımsal mesleği çevirmekteydi. Mesleki rehberliğin kapitalistin ya da hükümetin geçici hevesi olduğu anlamı çıkarılmamalıdır bundan. Ne de mesleki rehberliğin özensiz bir teknik olduğu düşünülmelidir. Sadece, insan potansiyelinde büyük bir esneklik olduğu, mesleki rehberliğin diğer tekniklerin önerileriyle bu potansiyeli değiştirdiği anlamına gelmektedir.

Mesleki rehberliğin kendini diğer tekniklerden izole etme yolunu seçmesi durumda ne olacağını bir düşünün. Örneğin, ilk ve tek olarak bireyin yeteneğini dikkate aldığını düşünün. Sonuç, Otto Neuraryh'ın abuk sabuk sistemi olur, ki mesleki rehberliğin özel ilgisinin bireye yeteneklerine göre en iyi işi bulmak olduğunda ısrar ederseniz bu sistem yine de tek mantıklı sistemdir. Neurath, bireyin mesleki rehberliğin sezdiği yeteneklerine dayanan üç ila beş yıl süreli bir tür plan öngörüyor. Ekonomi bu yetenekler üzerine kurulacaktır. Eğer mesleki rehberlik hiç makineci bulamazsa makine dükkanları durdurulacaktır. Varsayalım ki hiç öğretmen bulamadı, okullar kapatılmak zorunda kalacaktır. Öte yandan, birkaç yıl sonra mesleki rehberliğin bir makineci arzı keşfetmesi durumunda, kapatılan makine dükkanları yeniden açılacaktır. Ekonomi alanında kaosun hakim olacağını söylemeye bile gerek yok. Ancak, gerçekten özellikle bireyin üstünlüğüyle ilgileniyor olsaydık böyle bir sistem tek mantıklı sistem olurdu. Gerçekte yalnızca bireyin yeteneklerini dikkate almak isteseydik, ekonomik sistemi bu yeteneklere göre biçimlendirmek zorunda kalırdık. Böyle bir sistemin aşikar imkansızlığı, bireyin üstünlüğü kuralını uygulamanın anlamsızlığını ve mesleki rehberliğin diğer tekniklerden izole edilemeyeceğini gösteriyor.

Diğer yandan Naville, mesleki rehberliği mümkün olduğunca teknik komplekse entegre etmek istiyor. Bunun yalnızca sosyalizmde mümkün olduğunu söylüyor. Örnek olarak, mesleki rehberliğin özündeki yeteneklerden çok adaptasyon potansiyelini bulmaya çalıştığı Sovyetler Birliği'ni alıyor. Temel olarak, Sovyetler, bireyin önceden belirlenmiş kaderini değil, adapte olabilirliğini keşfetmenin gereğine inanır. O halde mesleki rehberliğin bireyi, eğitim yoluyla, planlanan insan gücü gereklerine uydurma görevi var. Mesleki rehberlik bu şekilde planlama tekniğine tabi kılınır. Örneğin, bir beş yıllık plan o dönem için belli sayıda madenci gerektirebilir. Bu durumda mesleki rehberliğin görevi, 12-13 yalındakiler arasından bu işleve adapte olabilecekleri bulmaktır. Bu özel mesleğe ve adayların ruhsal, mekanik ve psikolojik adapte olabilirliğine odaklanmış genel eğitimin iki katı bir işlemi derhal gerçekleştirir. Plan bu şekilde gerekli insan gücünü elde eder. Bi-

reysel adaylar istenen işgücüne etkili biçimde uyarlanır, çünkü yeterince erken yaşta toplanmışlar ve kesin bir istikamette eğitilmişlerdir. Burada vurgu yine adaptasyon yoluyla bireyin mutluluğunu sağlamaktır. Mesleğiyle uyumlulaştırıldığında bireyin mutlu olacağı varsayılmaktadır.

Sovyetlerin mesleki rehberliği anlayışı, yakınlarda Amerika'da ortaya çıkan belirli eğilimlerle benzerlik taşımaktadır. Teknik eğitim ve mesleki rehberlik konusunda UNESCO'ya hazırladığı bir raporda Margaret Mead şöyle yazmıştı: "Eğitim toplumun yalnızca bugünkü ihtiyaçlarına değil, yarınkilerine de cevap vermek zorunda olduğu için mesleki yapıların gelişimini sürekli ve mümkün olduğunca önceden tahmin edebilmek gerekir". Bunun tek anlamı, öngörülen teknik gelişmenin bir fonksiyonu olarak bireyin eğitilmesi, gelecekteki işine önceden uyum sağlaması gerektiğidir. Mayo'nun analizleri ile Lynton'un UNESCO'ya raporunda, teknik dünyasında toplulukların hayatta kalmasının koşullarına ilişkin benzer ifadelere rastlıyoruz. Tüm bu durumlarda mesele, bireyin teknik dünyaya ("belli eylem biçimleri ve spontane organizasyon biçimlerinin yeniden üretimi" derecesinde bile) titizlikle adaptasyonudur. Tekniğin hayata nüfuz edişini bundan daha iyi anlatabilmek zor.

Naville'in mesleki rehberlik versiyonunun insan potansiyelini sınırladığı düşünülmemelidir. Tem tersine, çocuğun adaptasyon imkanlarını artırmayı amaçlamaktadır. Bu teknik yoluyla, Naville'e göre, "belirli yeni elde edilen alışkanlıklar kendini gösterecektir. Birey, bunlar sayesinde toplumsal çabanın tüm sürekliliğine katılabilecektir... Bireyin ihtiyaçları, ekonomik ortamın kendisine vasiyet ettiği yeni bir alışkanlıklar sistemine entegre edilecektir... Adaptasyon, bundan böyle doğal bir şey olmayacak, görevin karmaşıklığına bağlı olarak uzun veya kısa süreli çabalar pahasına elde edilecektir".

Bu bağlamda, "mesleki rehberliğin her rasyonel ihtiyacın temel tatminine imkan sağlayacağından" eminiz. Bu ifadenin doğru olduğuna kaniyim. Bu şekilde eğitilmiş birey tatmin olacaktır. Fakat mesleki rehberliğin insanlığın hizmetinde olduğunu göstermeye çalışmak en uyduruk hayaldir. Böyle bir tezi savunabilmek için yığınla yerleşmiş fikir, ortaya konulamaz formül gerekir. Bu önceden varsayımlar şunlardır: (1) Birey ken-

disini bir sosyalist sistemde bulduğu an kompleksleri kaybolur. (2) Bir kurum sosyalist bir sisteme entegre edildiği an niteliği değişir. (3) İhtiyaçları tatmin edildiği an birey mutlu olur. (4) Toplumsal ahenk gerçekleştirildiği an, o ahenkli sisteme entegre edilen herkes insani misyonunun farkına varır. (5) Kapitalizmden uzaklaştığı an, birey özgürdür. Bu saçmalıklar, gerçekleri görmekten veya realiteyle yüzleşmekten kaçınmaktan başka bir şey değildir. Gerçekler yeterince açıktır. Kimi diğer tekniklerden ayrı olarak mesleki rehberlik faydasızdır. Kendi gerçek bağlamına oturtulduğunda insanı ekonomik tekniğin icaplarına tabi kılmanın bir aracına dönüşür. Yeteneklerin ortaya çıkarılması görevi mesleki rehberliğe atfedildiğinde bile -örneğin Antoine Mass'ın "personel mekanografi"ndaki gibi- yine de ciddi bir yetenek değerlendirmesi sözkonusudur, seçimler de bunlara göre yapılır.

Bir kere daha, insanı özgürlüğünden ve sorumluluğundan mahrum bırakan bir adaptasyon mekanizmasıyla yüz yüzeyiz. Bu mekanizma, insanı bir "şey" yapmakta, bir başka teknik açısından en fazla istenildiği, yani en verimli olduğu yere koyar. Mesleki rehberlik ile "yeni okul" arasında bir tür buluşma yaşandığını da belirtebiliriz. Mesleki rehberlik Fransa'da mecburi değildir. Hatta henüz bir teknik olarak varolmadığı da *söylenebilir.* Ancak trend açıktır. Rehberlik edilen çocuk sayısı 1944'te 60.000'den 1950'de 250.000' çıktı. Ebeveynlerin ortalama %75'inin mesleki rehberin tavsiyelerini izlemiştir. (Gerçek rakam, az bir yükselişle 1944'teki %73'ten 1950'de %78'e çıktı). Rehberliğin rehberlik edilenler üzerindeki uzun vadeli etkilerine gelince, ya rehberin haklı olduğunu ya da rehberlik edilen çocuğun bir mesele giriştikten sonra başarıyla tamamlanmış bir gerçekle karşı karşıya kaldığını belirtmek yeterlidir. Pratik açıdan, geri çekilme sözkonusu değildir. Gerçekten, geri çekilme nadiren istenen bir şeydir. Büyüme oranı düşünüldüğünde mesleki rehberliğin mecburi olmaması gerçeği aslında pek az anlam ifade eder.

Yönetim kendisi de bir analize tabi tutulmalıdır. Şu an kullanılan testler çok tehlikeli olmamasına rağmen mesleki rehberliğin amacı, bireyi tamamen kayda geçirmektir (tabi ki kendi iyiliği için). Rehberliği uygulayanların da yaygın psikoteknik test-

lerden uzun süre hoşnut olacakları da düşük bir ihtimaldir. Daha ileri gitmek, duygusal eğilimlere dair sistematik incelemeler yapmak, çocuğun içgüdüsel eğilimlerini keşfetmek ve çocuğun ruhsal ve moral oluşumundaki temel unsurları incelemek isteyeceklerdir. TAT ("Tematik İdrak Testi") denen türden testler şimdiden bu amacı taşıyor. Biraz dobra bir ifadeyle söylemek gerekirse, mesleki rehberlik gencin totaliteryen bir şekilde ele geçirilmesidir. Fakat böyle bir ele geçirme sistemin mantığında bulunduğundan önlenebileceğini pek sanmıyorum. İlgili okuyucuyu, sistemin William Hollingsworth Whyte'ın *The Organization Man* (Organizasyon İnsanı) adlı çalışmasında yeralan mükemmel eleştirisine yöneltmekle yetineceğim.

Propaganda. Burada, incelediğimiz ötekilerden daha karmaşık, farklı nitelikte teknikleri içerdiği için kısmen hiyerarşik kısmen sentetik yeni bir insan tekniği sistemiyle karşı karşıyayız. Bu sistemi tarif edecek bir kavramımız bile yok. *Propaganda* kavramı çok sınırlı, ama gerçeğe en yakın olanı.[6] Kavram, devlet faaliyetini, aynı zamanda kamuoyu üzerinde yoğun faaliyeti varsayar. Ancak burada ele aldığımız kapsamlı olgu, özel faaliyetin yanı sıra bireyselleşmiş faaliyeti de içerir.

Temel değerlendirme, bu yeni insan tekniği sistemini doğuran iki farklı teknik kategorilerinin birliğidir. Birincisi, çok fazla sayıda kişiyle doğrudan iletişim imkanı sunan, aynı zamanda her bir bireye grup içinde de hitap eden bir mekanik teknikler kompleksidir (temel olarak radyo, basın ve filmler). Bu teknikler olağanüstü bir ikna gücüne ve çok önemli bir ruhsal ve entelektüel baskı yaratma gücüne sahiptir. İkinci kategori, insan ruhiyatına dair kesin bilgiye erişim imkanı veren bir psikolojik -hatta psikanalitik- teknikler kompleksinden oluşur. Bu nedenle de sonuçlarına duyulan büyük güvenle motive edilebilir.

Yaklaşık olarak kesin bir sonucu ortaya çıkarabilmek için bir dizi teknik ortak bir yaklaşıma getirilmiştir. Öngörülen imajın neredeyse yanılmadan istenen refleksi yaratacağı önceden bilinmektedir. Ele alınan teknik olgusu iki kategoriyi ayrılmaz bir bütünde birleştirir. Bunun neden ve nasıl ortaya çıktığı, in-

---

6. Burada en kısa özeti sunuyorum. İlgilenen okuyucu, yakında İngilizce de yayınlanacak olan kitabım *Propagandes*'e (1962) bakabilir.

sanın bunu isteyip istemediği sorusu gündeme gelir. Eğer basın tamamen dizi hikayelere, radyo da müziğe adanmış olsaydı, psikanalitik yöntemleri devreye sokmak gerekmeyebilirdi. Fakat bu bile kesin değildir. Görünümde karikatürlerden daha masum ne olabilir ki? Bu "komikliklerin" okuyucu üzerindeki derin etkisi gösterilebilir. Sosyolojik açıdan faydaları da öyle. Aynı şekilde, bir Amerikan müzikal komedi filminden daha az zararlı ne olabilir ki? Bununla birlikte, hepimiz bunların ekonomik öneminin çok iyi farkındayız.

Ancak radyo veya basın tamamen eğlenceye ayrılmış olsaydı bile şu sorun olacaktı: bu teknikler hangi temelde sınırlanabilir veya sınırlanmalıdır? Başka alanlara, sözgelimi siyasete uygulanabildikleri an uygulandılar. Saf bir şekilde, en azından başlangıçta faydasına dair hiç kimsenin açık bir fikri olmaksızın uygulandılar. Siyaset alanına girer girmez, sadece eğitmeye değil aynı zamanda ikna etmeye de yaramaları gerektiği anlaşıldı. Tamamen objektif bilgi diye bir şey yoktur. Tekniğin objektif kalmamasının insanın hatası olduğu şeklinde itiraz etmek, insan olmanın insanın hatası olduğunu söylemekle aynı şeydir. Kullanıma sunuldukları andan itibaren bu teknikler, mümkün olduğunca verimli şekilde çalışmak zorundaydı. İnsanı anlamaya yarayan tekniklerin de sisteme dahil edilmesi gerektiği anlamına geliyordu bu.

Totaliter devlet, çoğu kere, tekniklerin birleşmesini ortaya çıkarmakla suçlanır. Monnerot'un görüşüdür bu. Gerçek şu ki özel kapitalizm bu birleşmeyi gerçekten başlatmıştır; kapitalizmde koşullar başka yerlerdekinden daha elverişliydi. Reklam, propagandanın kendisinden çok önce, verimlilik kavramını bu alana tanıttı. Mesele, çok sayıda insanı –hepsi "ortalama" insan sayılıyordu- belirli bir basit eylemi yapmaya mesela verili bir nesneyi satın almaya ikna etmekti. Sınırlı argümanlarla ve birkaç kelimeyle ikna edici olmak gerekiyordu. Reklamcılıktaki koşullar, mekanik ve psikolojik araçların birleşmesi için mesela 20. yüzyılın başlangıcındaki siyasi koşullardan daha elverişliydi. O zamanlar siyasi ikna çabaları sadece elitlere yönelikti. Çok sayıda siyasi ve doktriner argüman varken, ancak birkaç tane propaganda aracı vardı. Siyasetteki propagandist atalet, ortaya çıkan sonuçtu. Siyasi iknanın amacı tamamen entelektüel ikna

iken reklamdaki amaç refleks eylemi doğurmaktı. Mekanik teknikleri psikolojik teknik yoluyla eldeki çok etkili araçlarla ilk tamamlayanlar büyük ticari şirketlerdi. 1910 yılına gelindiğinde bu birleşme başarılmış bir gerçekti. Bir tür beceriksiz siyasi propaganda ilkin Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılmaya başlandı. Psikolojik yasaları dikkate almadığı için çoğu kere tümden yetersiz bir saçmalıktı. Fakat Rus Devrimi ve sonra da Hitlerizmle birlikte bilimselleşti. Bugün istisnasız tüm devletler, iki teknik kompleksin birliğinden ortaya çıkanlan siyasi propaganda sistemini kullanmaktadır.

O halde, propaganda tekniklerinin aldığı temel yönler hangileridir? Belirlenmiş refleksler sistemi yaygın olarak kullanılmıştır. Bu refleksleri ölçme ve hasıl etme tekniği hayli geliştirilmiştir. Siyasal doktrinlerin programlara, programların sloganlara, sloganların resimlere (doğrudan refleks uyandırıcı resimlere) indirgenmesi, incelemeye tabi tutulmuştur. Belirlenmiş refleksler yaratmak için sistematik çabalar mümkündür. Ya eğitim yoluyla (örneğin Nazizm veya Komünizm yönetiminde) ya da mevcut spontane refleksler yoluyla (örneğin, savaş propagandasında Amerikalılarca erotik reflekslerin kullanılması) bunlar mümkündür. Totaliter devletlerin propaganda mekanizmaları Tchakotin tarafından ayrıntılı biçimde incelenmiştir. ABD'deki propaganda teknikleri çok daha az vurgulanmıştır. Fakat bu demek değildir ki büyük çaplı propaganda olayları burada yoktur. Örneğin, belirli refleksler yaratmak suretiyle Amerikan halkını savaşa katılmaya zorlamak ve üzerlerine savaş psikolojisi bırakmak gerekli olmuştur. İki okyanus tarafından korunan Amerikalılar, savaşta olduklarını "hissetmediler". Onlar için savaş, canlı bir gerçeklik değildi ve öyle yapılmak zorundaydı. Anlaşılacağı üzere, savaş duygusu ve savaşa sivil katılım, ancak muazzam bir reklam baskısıyla ve insan ruhiyatı üzerinde topyekün bir propagandayla sağlanabilirdi. Meşgul tutma tekniği denen tekniği kullanmak, kendi başına kalmasına imkan vermeden vatandaşı ara vermeden propagandaya tabi tutmak gerekliydi. Vatandaş sokakta posterlerle, hoparlörlerle, törenlerle, toplantılarla karşı karşıyadır. İşte el ilanlarıyla ve "endüstriyel seferberlikle"; eğlencesinde filmlerle ve teatral propagandayla; evde gazete ve radyo propagandasıyla yüz yüzedir. Tüm bu

araçlar bir noktada birleşir. Birey üzerinde hepsi yanı tür eylemi uygular. Öylesine güçlüdürler ki birey bunların bilinçli olarak farkına olmaktan çıkar.

Bu sonuncusu en önemli olandır. Propaganda, yardım veya gıda kadar doğal olmalıdır. Psikolojik ket vurma ve mümkün olan en az şokla ilerlemelidir. Birey daha sonra tüm dürüstlüğüyle propaganda diye bir şey yoktur diyebilecektir. Oysa gerçekte, birey propaganda tarafından öylesine kuşatılmıştır ki fiilen gerçeği göremez. İnsan ile propagandanın tabiatları öylesine iç içe geçmiştir ki herşey tercihe veya serbest iradeye değil, reflekse ve mitosa dayanır. Aynı fikirler, aynı imajlar, aynı söylentiler kompleksinin uzun ve uyutucu tekrarı, insanı tabiatının propaganda tarafından asimilasyonu için hazırlar. Bunun yanında, nefret ve kızgınlık gibi insani duygular kullanılır. Yöntem, her şeyi açık seçik ima edecek derece saplantılı değildir ve bu duyguların verili bir düşmana ortaklaşa kilitlenmesine bağlıdır. Burada müthiş bir saçmalığa, duyguların tamamen otomatik gelişimine tanık oluyoruz. Kızgınlıkları istismar etmek için çok basit bir "kullanma talimatları" setiyle donanmış bireyi kendi yoluna göndermek yeterlidir. Daha sonraları, bireysel kişiliğin kızgınlıklarının gücü temelinde seçilmiş "sabit nokta" etrafında yeniden oluşturulduğunu görürüz. Örneğin varsayalım ki düşman, bireyin tüm bahtsızlığının ve çilesinin sorumlusu olarak gösterilmiş olsun. (Burjuvazi bu rolü komünistler için oynar; Yahudiler de Naziler için oynadı). Bu görüşler ileri sürüldükten sonra insanlar arasında bir insani kızgınlık artışı vardır. Bir koyun sürüsü gibi, devreye giren ve kızgınlıkları nedeniyle kendi kendilerine küplere binmelerine neden olan bir başka içgüdüye uyarak aslında istenildiğinden çok daha hızla koşarlar. Bu durumlarda neden hiç "kriminal" olmadığını da bu açıklamaktadır. Pogromlara nadiren yetkililerce emredilir. Bunları ortaya çıkarmak için halkın kızgınlığını manipüle etmek yeter.

Her bireyde potansiyel olarak varolan kendini haklı çıkarma isteği de kullanılabilir. Bu istek bir günah keçisi ihtiyacını kapsar, ancak bireyler kişisel günah keçileri bulmakta zorlanırlar. Propaganda, onlara kolektif bir günah keçisi sunar. Kötülüğü ve günahı ona devredebilirler; bu şekilde de haklı çıkmış, doğ-

rulanmış, arınmış hissederler. Bu tür propagandanın etkili olduğu tüm ülkelerde suç azalır. Maneviyat yükselişe geçer. Öldürmek için artık kendimize düşmanlar yaratmak zorunda değiliz. Bizim için propaganda tarafından hazır yapılmış, öldürmesi hukuki düşmanlarımız var. Bir burjuvayı öldürmenin suç olmadığı apaçık meydandadır. Dahası, günah keçilerinin devreye sokulması, çatışmanın bundan böyle sosyal veya siyasal düzlemde değil iyi ve kötünün manevi düzlemindedir. Günah keçisi aracını kullanırken propaganda insanları kötülüğü düşmana savmaya yöneltir. Burada düşman kötülüğün genel cisimleşmesi olurken kızgınlığın kullanılmasında düşman belanın sebebi olarak görülür. Bu cisimleşme, nefretin rasyonel bir temeli olmadığını, tamamen bilinçaltı mekanizmalardan kaynaklandığını gösterir. Bu, Hitler'in *Mein Kampf*daki şu şaşırtıcı ifadesini açıklar: "İnsanlara söylemek gerekir ki, en değişken düşmanlar aynı kategoriye aittir; kendi partizan kitlemize mücadelenin bir tek düşmana karşı yapıldığı görünsün diye tüm düşmanları bir araya toplanmalıdır. Bu, partizanların haklarına olan inancını güçlendirir, onlara saldıranlara olan kızgınlıklarını artırır". Eğer adam adama çarpışmadan, kişisel çatışma nedenlerinden sözediyor olsaydı Hitler'in ifadesi tamamen irrasyonel olurdu. Fakat propagandanın işlemeye başladığı andan itibaren gerçeklik duygusu kaybolur, dürtüler karışır, karşıtlar özdeşleşir, suçlamalar etkileşime girer. Bunların tümü de, bilinçaltı etkilerin işleyişini artırır. Aşağı yukarı kafa karışıklığından kötü olarak kızgınlık duyulan herşey, resmi düşmana havale edilir. Propagandanın etkisiyle bir bilinçaltı transferi gerçekleşir. Fakat suçluluk duygularının kendisine geçişine neden olan psikanalizcinin yerine bu transferi genelleştirilmiş düşmana yaptıran bir propaganda makinesi vardır. Teknik böylece, hepsi "kesinlikle iyi" kişilerle (kolektif olarak haklı olan, siyasi sosyal ve tarihi erdemi temsil eden) hiçbir değer ve erdem taşımayan ve hepsi "kesinlikle kötü" kişiler arasında bir ayrışma yaratır. Bu olgu, 1914 "Hukuk ve Medeniyet Savaşı" ile ulusal düzeyde zayıf bir şekilde kendini gösterdi, fakat tam kolektif transfer doğurmak için çok zayıftı. Bugün daha başarılıyız, ama iyi ile kötü arasındaki ayrım çizgisi, sosyal ve siyasal olduğundan daha az ulusaldır.

Propaganda daha küçük ölçekte Oedipus kompleksi denen şeyi ve "baba" ile ilgili duygularımızı da manipüle eder. Bu teknikler hâlâ durmuş vaziyette, ama yakın gelecekte etkili olmaları hayli mümkündür. Propaganda amaçlı manipülasyonlar her yönetim biçimin altında ve tüm toplumsal kesimlerde gerçekleşir. Psikolojik olarak yıkıcı bir evrende yaşadığımız söylenebilir. Yine de modern insanın, bu olgunun boyutlarına ilişkin açık bir fikri yok. Tecrübe, bu olguyu ona gösteremez. Dışarıdan içeriye bakıyor olmak durumundadır. Fransa'daki bizler, propagandanın hâlâ etkisiz olduğu bir ülkede yaşıyor olmaktan şanslıyız. Buna ilaveten, 1938 öncesi Berlin Uygulamalı Psikoloji Enstitüsü ve çeşitli Amerikan enstitüleri ve araştırma komitelerinin[7] belirttiği "sosyal psikanaliz" tekniğiyle de aşina oluyoruz. "En iyi yolu" bulmaya çalışan tüm propaganda teknisyenlerinin, tarif ettiğim büyük bilinçaltı motiflerinin değerini açıkça ifade ettiklerini söylemeye bile gerek yok. Bu propaganda manipülasyonlarının ne gibi sonuçların olacağını merak etmek normaldir. Gerçek sonuçlar fark edilebilir değildir, çünkü mekanizmalar çok kısa bir süredir çalışmaktadır. Sonuçlar nihayet ortaya çıktığında elbette yine de onları tanıyamayacağız. Öyle absorbe edilmiş, manipüle edilmiş, kayıtsızlaştırılmış olacağız ki bu konuda objektif bilgi imkansızlaşacak. Bir zamanlar insanların ne olduğuna dair bir fikrimiz bile olmayacak.

Ancak propagandanın kimi etkileri şimdiden açıktır:

(1) Eleştiri yeteneği, kolektif tutkuların yaratılmasıyla bastırılmıştır. İyi bilenen "karşılıklı öneri" olgusu kolektif tutkuyu bireysel tutkudan çok farklı bir güç yapmıştır. Bireysel tutkunun kendisinin eleştiri yeteneğine düşman olduğunu biliyoruz, ancak eleştiri ile tutku arasında bir denge kurulabilirse eleştiri yeteneği *yine de kullanılabilir*. Tekniğin *yarattığı* kolektif tutkuda (ki bizatihi teknik kimi zaman bunun amacıdır) bireyin entelektüel organizasyonuna has olan eleştiri yeteneği dışta tutulur. Monnerot'un açıkça söylediği gibi, "Kolektif eleştiri yeteneği diye bir şey yoktur". Tekniğin insana kolektif olarak etkimesinden dolayı onun kışkırttığı ve herkeste bulunan tutkular güçlenir. Eleştiri yeteneğinin bastırılması (doğruyu yanlıştan, bireyseli

7. Örneğin, İnsani Gelişme Komitesi (Şikago); Kamuoyu Araştırma Enstitüsü (Princeton); Heller Komitesi (Kaliforniya) gibi.

kolektiften, eylemi sözden, gerçeği istatistikten vs. ayırt etmede insanın artan kapasitesizliği) propagandanın teknik gücünün en açık sonuçlarından biridir. İnsan aklı, kendi bilinçaltının propaganda tarafından manipüle edilmesine direnemez.

(2) İyi bir toplumsal bilinç, eleştiri yeteneğinin bastırılmasıyla kendini gösterir. Teknik herkese meşruluk sağlar, tüm insanlara eylemlerinin adil, iyi ve hakikatin ruhuna uygun olduğu kanaatini verir. Bu kanaat güçlüdür, çünkü kolektif olarak paylaşılmaktadır. Birey aynı kanaati işçi arkadaşlarında, komşularında da bulur, radyo gibi araçların zımni paylaşımı kanalıyla onda kendini güçlenmiş hisseder. Propaganda tekniğinin kullanıldığı ülkelerde nevrozların yanısıra suçlarda da bir azalış sözkonusudur. Nazilerin ve Amerikalıların savaş zamanı istatistiklerine inanabiliriz, zira bunlar bildiğimiz başka her şeyle çok iyi uyuşmaktadır. Buna karşılık, ne zaman ki herhangi bir nedenle propaganda iyi bir kolektif sosyal bilinç telkin edemezse, bireysel tatmin duygusunun ani ve acımasız bir düşüşü sözkonusudur; bireysel moral de keskin bir şekilde düşer. Bu, başka şeyler yanında, ABD'de 1945 sonrasındaki olağanüstü artışı açıklar. Almanlar arasında benzer bir durumun başka açıklamaları olabilir, ama Nazi propaganda makinesindeki ani durmanın, Almanların savaş sonrası nevrozunda önemli bir rol oynadığı düşüncesindeyim. ABD'de problem öylesine ciddi olmuştur ki son birkaç yılda psikanalitik terapinin dramatik gelişmesine yolaçmıştır. Gerçekte bu gelişme, kolektif tekniğin terk etmiş olduğu faaliyetin bireysel düzeyde yeniden başlamasını temsil etmektedir. İyi bir kolektif sosyal bilinç geliştirildiği zaman birey bir uyuşturucuya müptela olur gibi müptela olur. Amerikalılar bireysel psikanalizin daha maliyetli, daha etkisiz (bireyi entegre edemediği için) ve daha zor olduğunu fark ettiklerinde de bir kolektif psikoterapiye döneceklerdir.

(3) Propaganda tekniği, ayrıca, yeni bir "kutsal" alanı yaratır. Monnerot'un deyişiyle, "Tüm bir olaylar, varlıklar ve fikirler kategorisi eleştiri dışında iken, dünyevi alana karşılık kutsal bir alan oluşturur". Propaganda mekanizmalarının derin etkileri sonucunda yeni bir yasak alanı insan kalbinde yaratılır, ancak ilkel toplumların tabularının aksine buna yüzeysel olarak neden olunur. Propaganda olduğu zaman belli meseleleri artık de-

ğerlendiremeyiz, hatta tartışamayız. Tekniğin organize ettiği bir dizi koruyucu refleks derhal müdahale eder.

Özetlemek gerekirse; eleştiri yeteneğinin bastırılması, iyi bir sosyal bilincin oluşması ve bir kutsal alanının yaratılması, hepsi tek bir tezahürün, psikanalitik kitle tekniklerinin uygulamasının ilk ve en açık sonucunun boyutlarıdır. Tesadüftür ki, bizim analizimiz, modern sosyologların sıkça analiz ettiği bir sosyal olguyu, "kitlelerin yaratılmasını" teyid etmektedir. Bu üç unsur kitlelere yeni bir boyut katmaktadır. Kitleler bu şekilde, doğal olarak sahip olmadıkları bir iç tutarlılık kazanır. Birleştirici bir ruhiyat ortaya çıkmıştır.

Propaganda tekniklerinin uygulanmasının ikinci bir sonucu, bir tür kitlelerin manipüle edilebilirliğinin oluşturulmasıdır. Monnerot, bir kere daha tekrar etmeye değer bir tanım sunuyor. Ona göre propaganda tekniğinin "amacı, kitleler arasında belirli *eğilimlerin* yaratılması ve verili bir anda stratejik olarak ne elverişliyse yapmak için özel bir kolaylık oluşturulmasıdır. Siyasi koşullar değiştikçe başarılı eğilimleri aralıklarla toplamak gerekir ". Olağanüstü bir fikirdir bu. Belli propaganda tekniklerinin kullanımının amacı, verili bir formüle hemen ve belirsiz bir şekilde sarılmayı gerektirmek değil, daha ziyade, uzun vadede bireyin bir tür hiçliğini ortaya çıkarmaktır. Ruhu üzerinde oynanan, doğal eğilimleri boşaltılan ve tamamen gruba asimile edilen birey her şeye hazırdır. Propagandanın esas gereği, rasyonel, sağlam temelli veya güçlü olmaktan çok, özellikle önerilere açık ve kolayca harekete geçirilebilir bireyler meydana getirmektir.

İki propaganda kategorisi ayırt edilmelidir. Birincisi, hedeflerinde bir sürekli nitelik oluşturmaya çabalar ve sürekli güçlendirilmek durumundadır. Amacı, büyülemek ve merak uyandırmak suretiyle kitleleri "elde edilebilir" yapmaktır. İkinci kategori, hedeflerinde bir tür geçici düşünmeden hareket etme halinin yaratılmasını içerir. Basit baskıyla işler ve çoğu kere çelişiklidir (çünkü çelişkili kitle hareketleri bazen gereklidir). Kuşkusuz bu ayrım ancak propaganda tekniğinin popüler fazlalıklarla tamamen birleşmesinden ve ahali için vazgeçilmezleştikten sonra etkili olabilir. Bu aşamaya, örneğin Almanya'da 1942'de ancak on yıllık bir ruhi

manipülasyondan sonra ulaşılabildi. Aynı sonuç, kitlelerin parti çizgisinin dalgalanmalarına göre şekillendirilmiş olan Sovyetler Birliği'nde elde edilmiş görünüyor.

Teknik propaganda manipülasyonlarının üçüncü bir sonucu, yurttaşlarının zihninde gerçeğin tamamen yeniden yapılanmasını temsil eden soyut bir evrenin oluşturulmasıdır. Yeni evren, radyo propagandası üzerine usta araştırmacı Armand Robin'in harika ifadesiyle sözel bir evrendir. İnsanlar, eşyanın, olayların ve inanların gerçeği yansıtmayabilen ama gerçeklikten daha doğru olan imajlarını oluştururlar. Bu imajlar, dünyanın çoğunda böyle olduğu üzere, "uydurma" olan haber konularına dayanır. Amaçları, bilgilendirmekten ziyade biçimlendirmektir. Haberlerde sahtecilik Sovyet radyosu tarafından sistematik biçimde uygulanmaktadır, ama bu yol daha az derecede tüm ülkelerde bulunmaktadır. Bir fotoğrafla muğlak bir manşetin yan yana getirildiği gazetelerdeki "masum" sahtecilik hepimizin malumu. Örneğin, bir gemi tersanesi, demokrasilerde, Sovyetler Birliği'nde veya başka yerlerde kayıtsızca bir fabrika olarak tarif edilebiliyor. Bu tür şeyler, yapmacık bir evren yönündeki ilk adımı teşkil eder. Bugünün psikolojisindeki önemli bir unsuru, bir halüsinasyonlar dünyasında gerçeğin kayboluşunu da gösterir. İnsan, bilimsel olarak yönlendirilen ve giderek direnilmezleşen gerçek dürtülerle hareket etmeye götürülür. Gerçek bir dünyada kendini feda etmesi sağlanacaktır, ama kendisi için oluşturulan sözel evren uğruna. Bu karmaşanın derinliğini kavramaya çalışmalıyız. İnsanoğlunun emrinde muazzam araçlar var; gerçek dünyayı etkiler, ondan etkilenir. Ama bir rüyada hareket eder. Ama gerçekte elde etmeye çalıştıklarından farklı amaçlar (propagandanın efsunlu büyüsünün onun için önerdiklerinin) peşinde koşar. Ulaşması beklenen hedefler, yalnız ama yalnız kitle bilinçaltının manipülatörlerince bilinir.

Bu noktada okuyucu, analizimizin başkaları için geçerli olabileceği, kendisi için geçerli olmadı itirazını yükseltebilir. Fakat düzenli biçimde radyo dinliyorsa, gazete okuyorsa, sinemaya gidiyorsa, bu açıklama ona uyar. Propagandanın esası insan bilinçaltını etkilemek fakat onu tam özgürlük yanılsamasıyla bırakmak olduğu için bunun farkına varmaz. Bir başka açıdan, bazı ülkelerin -örneğin genelde demokrasilerin

özelde de ABD'nin- bu manipülatif araçları kullanmadığı şeklinde itiraz edilebilir.[8] Fakat burada belirli ayrımlar yapılmalıdır. Kimi demokrasiler, sırf buna güçleri yetmediği için propaganda tekniklerini kullanmaz. Bir kısmı ise, ABD gibi, belli sınırlı dönemlerde ve yalnızca belli alanlarda sadece sınırlı ölçüde kullanır. Ancak bu sınırlamalar, demokratik tereddütlere atfedilemez. Bu demokrasiler propaganda tekniklerini kullanmak için açıkçası henüz acil ihtiyaç hissetmiyorlar. Şimdiki küresel mücadele yoğunlaştıkça ve şu veya bu ulusun dünya hegemonyası kaçınılmazlaştıkça propagandanın demokrasilerce kullanımı da kaçınılmazlaşacaktır. Verimlilik taraftarları, propaganda kadar etkili bir aracın kullanımı önünde geri çekilmeyecektir. Kültürlerinin genel anlamına uyduğu ve artık kimsenin "insani" duygularını sarsmadığı için daha bir öyle olacaktır. Kitleler propaganda tekniklerine bir kere alıştıktan sonra da geri dönüş imkansızdır.

Propaganda, sosyolojik nitelikli iki sonucu daha aktif biçimde gerektirir. Bunlar belli olduklarından kısaca özetlenebilir. Birincisi, iş tekniklerini ele alırken görmüş olduğumuz gibi, kendini işçinin manevi gelişmesinin durmasında gösteren psikolojik faktör vardır. Friedmann, olumlu bir ortamda yani olumlu bir ekonomik sistemde işçinin bu durdurmayı yaşamayacağına inanıyor. Aklında, iddiasına göre en elverişli çalışma ortamı olan sosyalist rejim var. Böyle bir ortamda sınırlamalar olmadan çalışan işçi olgunlaşabilir. Fakat açıktır ki propaganda araçlarıyla bilinçaltı eğilimlerinin sosyalist manipülasyonu, koşulların gerçek modifikasyonuyla aynı sonuçları doğurur. Örneğin, verimliliğe yoğunlaşan Sovyetler Birliği'ndeki sosyal harekette işçileri sürükleyen ekonomik gerçekler değil, sosyalist propaganda, tamamen sözel bir evrenin yaratılmasıdır. Propagandanın etkisine girmişlerse işçiler aynen kapitalizmde olduğu gibi tepki verir. Amerika Birleşik Devletleri'nde savaş yıllarında geçici bir temelde olan da budur. ABD'de propaganda tekniğinin işleyişini kolaylaştıran daimi bir faktör de sözkonusudur. O da, hızla gelişen olağanüstü halkla ilişkiler mekanizmasıdır. Tüm ekonomik ve insani ilişkilere uygulanan bir propaganda tekniğidir bu.

---

8. Ellul: *Propagandes* (1962)

Siyasal alandaki ikinci bir sonuç, demokrasinin değer yitirmesidir. Burada, daha önce ele almış olduğumuz ama anlatması zor bir fikre geri döneceğim. Aşağı yukarı hepimiz, propagandayı, bir fikir veya sistemin savunusu olarak görürüz. Bu yüzden de demokrasiler için bir zararı olamayacağını hep duyarız. Bir kere, karşıt ve hatta çelişkili fikirleri sürdürmek için propagandayı kullanan çok sayıda parti var. Vatandaş aralarında hür bir tercih yapar. Böylesine yanlış bir düşünce, propagandaya ilişkin korkunç bir temel anlayıştan kaynaklanmaktadır. Propagandanın bir fikrin savunusu olmayıp kitlenin bilinçaltının manipülasyonu olduğunu açıkça göstermiştim. Propagandanın çelişkilerinde bulunan umutlar şuna çıkar: vatandaş, suratına bir tokat bir komşusundan yer. Bereket versin ki bu tokat, bir başka komşusunun attığı diğer bir tokatla telafi edilir. Eğer propaganda siyasal teorilerin aralarında vatandaşın akıllıca seçim yapabileceği sakin bir sergilemesi olmuş olsaydı, çelişkiler faydalı olur, vatandaşı hür bir insan olarak bırakırdı. Fakat propagandacının kitleler üzerine eyleme geçmenin maddi araçlarına ve insan ruhunun gizli kıvrımlarına dair bilgilere sahip olduğu an bu imkansızdır. Bir siyasal teoriyi savunan insan varsayım gereği ona inanmaktadır. Kişisel çıkarından değil inandığı için hareket eden bir politikacıyı örnek veriyorum. Bu politikacı, kendi inanışını mümkün olan en iyi şekilde sunmaya, en fazla sayıda vatandaşının sadakatini elde etmeye gerçekten çabalayacaktır. Bunu yapmak için de en etkin araçları kullanacaktır. Yani, herhangi bir totaliter gibi, kitlelere propaganda bağlamında tecavüz edecektir. On siyasi parti tarafından on kere yapılmış da olsa tecavüz tecavüzdür. Dış görünümü değiştirmek özü değiştirmez. Örneğin, Nazilerin geçit törenlerini, kasvetli ve fanatik "kan ve toprak" törenlerini düşünün. ABD'de bunun büyük ölçüde muadili, azıcık giydirilmiş kızların sözkonusu olduğu törenlerdir. Tümüyle bir mizaç meselesidir bu. Ruhi amaç aynıdır. Demokrasi içinse yıkıcıdır.

Siyasal partilerin işleyişinde teknik araçların büyük ölçekte kullanımı büyük mali kaynakları gerektirir. Bu durum tüm küçük partileri genellikle tamamen ortadan kaldırmakta veya geri planda beleşçi rolüne indirgemektedir. Siyasal propaganda mücadelesi ne kadar yoğun olursa (ve yürütülmesi ne kadar mali-

yetli olursa), demokrasiyi iki blok arasındaki karşıtlığa indirgeme eğilimi o derece artar. Bir vatandaş orijinal, geçerli ve gerçek bir siyasal fikre sahip olabilir. Bu fikrin diğer yurttaşlarda bir başarı şansı da olabilir. Fakat onu ülke çapında geliştirecek milyonlara sahip değilse, önemi yoktur. Propaganda bir insanın bir başkasına doğrudan konuşmasını kapsadığı zaman Amerikan demokrasisi artık gençlik çağında değildir. Demokrasinin değer kaybında propagandanın etkileri insanlar üzerinde ve de partiler üzerinde görülür. Çelişkili propaganda akımlarına teslim olmaya zorlanan birey, sadece değişik doktrinler arasında tercih yapma özgürlüğünü koruyamamakla kalmaz, siyasal işlemden tamamen elimine edilir. Kelimenin tam anlamıyla o artık yoktur; bu durum, propagandanın çelişkisiyle orantılı olarak gerçekleşir. Birey bir sosyolojik gruba entegre edilir, grubun oy kullandığı gibi oy kullanır.

Bu noktada önemli bir sonuca ulaşıyoruz: Propaganda bir teknik olduğu ölçüde kendi kişisel kimliğine, kendi özgünlüğüne sahiptir. Fakat, değiştirilemez bir sabit hedefe doğru ilerler. Bir tekniği amaçlarına göre iyi veya kötü olarak ayırt etmek beyhude bir çabadır. Bir diktatörün lehine işliyor olsun, bir demokrasinin lehine işliyor olsun teknik aynı silahları kullanır, bireye etki eder, onun bilinçaltını özdeş şekillerde manipüle eder ve sonuçta tam olarak aynı insan tipinin oluşmasına yolaçar. İster vatandaşların % 99'u oylarını bir diktatöre veya bir demokrasideki değişik partilere versin, farklı rejimlerin siyasal yapıları formel olarak değişiklik göstersin veya göstermesin, her iki rejimin de nihayetinde kendisine bağlı olduğu iyi yoğrulmuş vatandaş, tekniğin işleyişi sayesinde giderek her ikisinde de ayırt edilemez hale gelir. Sorun sadece politik değildir. Hayatın her alanında rastlıyoruz buna. Fakat iki düzlem arasında ayrım gözetmeliyiz: resmi görüş ve kişisel karar. Propaganda yoluyla, bir insana öldürmeme veya alkol içmemeyi öğretebiliriz. Ya da öldürmeyi veya afyon içmeyi öğretebiliriz. Objektif sonuç her ki durumda da farklıdır. Sosyolojik açıdan, diktatörlükle demokrasi arasında bir dünya fark olduğu kabul edilmektedir. Fakat her ikisinde de ahlak meselesi bastırılmaktadır. Birey, belirli koşullanmış reflekslere uymaya alıştırılan bir hayvandan ibarettir. Gerçekten, diktatörlükle demokrasi arasında kamu sağ-

lığı veya istatistikler düzleminde bir fark olabilir. Fakat ahlaki düzlemde demokrasinin amaçlarını propaganda yoluyla elde ettiği bir temel kimlik vardır. Tekniğin insani etkileri, uygulandıkları ideolojik amaçtan bağımsızdır.

Eğlence. Eğlence ve dikkat dağıtma teknikleri, ele almış olduğumuz diğer insani tekniklerden farklıdır. Maddi açıdan bu teknikler propaganda teknikleriyle (filmler, radyo, gazete, daha az ölçüde de kitaplar ve sesli kayıtlar) benzeşir. Ancak bu araçların hiyerarşisi aynı değildir. Örneğin, sinema birinci yeri işgal eder ve radyodan daha önemli bir rol oynar. Buna karşılık, propaganda hiyerarşisinde radyo tercih aracıdır.

Burada da bilinçaltının kullanımı tekniklerini görüyoruz, ama çok daha az baskıyla kullanılırlar. Ayrıca, bu bilinçaltı tekniklerinin erişimi ve alanı farklıdır. Eğlence dikkat dağıtmaya, propaganda yol göstermeye çalışır. Ancak temel fark, kendiliğindenlikle ilgilidir. Propaganda tekniği hesaplı kitaplıdır; oysa eğlence tekniği spontane ve tasarlanmış değildir. İlki, organize edenin kararının sonucudur; ikincisiyse kitlenin ihtiyacının sonucu. İşten ve dönen sıradan insanı düşünün. Çok büyük ihtimalle gününü tamamen hijyenik bir ortamda geçirmiştir; ortamını dengelemek ve yorgunluğunu hafifletmek için de herşey yapılmıştır. İşten ayrıldığında vaktini doldurmaktan duyduğu memnuniyeti, verimsiz, anlaşılmaz ve gerçek verimli bir iş olmaktan uzak bir işten duyduğu tatminsizlikle karışır. Evde "kendisini yeniden bulur". Fakat neyi bulur? Bir hayalet bulur. Düşünecek olsa, düşünceleri onu dehşete düşürür. Kişisel alınyazısı ancak ölümle gerçekleşir. Fakat tefekkür, onun için ergenlik maceralarıyla ölümü arasında herhangi bir şey olmadığını, kendisinin bir karar verdiği veya bir değişimi başlattığı bir nokta olmadığını söyler ona. Değişimler, onu bir gün savunan bir gün dışlayan organize teknik toplumun özel ayrıcalığıdır. Bir günden diğerine bir fark yoktur. Yine de hayat hiç sakin değildi, çünkü gazeteler ve haber bültenleri günün sonunda onu kuşatıyor, güvensiz bir dünya imajını ona kabul ettiriyordu. Sıcak veya soğuk savaş değildiyse, ona hayatının rizikoluluğunu anlatacak her türden kaza vardı. Bu rizikoluluk ile işin değiştirilemez kararlılığı arasında kalan insanın yeri yurdu yoktur, bir

yere ait değildir. Ona bir şey olsun veya olmasın her iki durumda da kendi kaderinin yazarı değildir.

Teknik toplumun insanı kendi hayaletiyle karşılaşmak istemez. Kazalar ile teknik mutlakiyet uçları arasında parçalanmaya kızar. Her şeyin berbat gitmesinden korkar. İşlerin kötü gitmesini kabul edebilir ama ancak hayatın bir anlamının olması ve tercih yapabilmesi, örneğin ölmeyi seçebilmesi koşuluyla. Fakat hiçbir şeyin anlamı olmayınca, hiçbir şey özgür tercihin sonucu olmayınca, son berbatlık, kötü bir adaletsizliktir. Teknik medeniyet, hâlâ dokunulmamış tek insani gerçeklik olan ölümü durdurmamakla büyük bir hata etmiştir. İnsan, geleceğe dair hâlâ berrak anlara sahiptir. Propaganda teknikleri hayatın bir anlamı kaldığına onu tamamen inandıramamıştır. Fakat eğlence teknikleri devreye girmiş, ona en azından ölümün varlığından nasıl kaçılacağını öğretmiştir. Durumuna kendisini uydurmak için inanca veya zor bir çileciliğe artık ihtiyacı yoktur. Filmler ve televizyon, onu doğruca yapay bir cennete götürür. Kendi hayaletiyle karşılaşmaktansa, kendisini yansıtabileceği ve istediği gibi yaşamasını sağlayacak film hayaletleri arar. Bir iki saat süreyle kendisi olmaktan çıkar, kişiliği çözülür, anonim seyirci kitlesinde kaybolur. Film, onu güldürür, ağlatır, meraklandırır, sevdirir. Başroldeki kadınla yatağa girer, kötü adamı öldürür, hayatın tuhaflıklarına hükmeder. Kısacası, bir kahraman olur. Hayatın birdenbire anlamı vardır.

Sinema, bir entelektüel mekanizma gerektiriyor, insana bir anlama dokunmuyor, yargıya ulaşmasına imkan tanıyordu. "Gerçekliği" sayesinde sinema filmi seyirciyi öylesine bütünleştirir ki baskısına direnebilmek için görülmemiş bir manevi güç veya psikolojik eğitim gerekir. Seyirciler sinemaya bir kaçış olarak, sonuçta da baskılarına teslim olmak üzere giderler. Unutmayı bulurlar, unutmada da işte veya evde bulamadıkları tatlı özgürlüğü bulurlar. Ekranda, gerçekte asla yaşayamayacakları bir hayatı yaşarlar. Rüya ve umudun, kıtlık ve zulüm zamanlarında geleneksel kaçış araçları olduğu söylenebilir. Fakat bugün umut yoktur; rüya da şu veya bu "gerçeklikten" özgürce kaçmayı seçen bir bireyin kişisel eylemi değildir artık. Kendilerine bir yudum hayat, özgürlük ve ebediyet bulmaya çalışan milyonlarca insan kitlesi olgusudur. Kabuğundan mahrum bı-

rakılan bir salyangoz gibi özünden koparılan insan, hareketli resimlere göre kalıp verilmiş plastik malzemeden ibarettir.

Geçmişin rüyaları ve umutlarıyla bugünküler arasında devasa bir fark vardır. Eskiden, "işlerin değişeceği" inancıyla umut, geleceği aydınlatan bir fenerdi. Rüyalar, uçuşu temsil ediyordu; *ama insanın kendisine uçuşu. Ancak sinema filmlerinde* gelecek sözkonusu değil. Film şeridinde, değişmek zorunda olan zaten değişmiştir. Sinema rüyalarının uçuşunun da iç hayatla bir ilgisi yoktur. Sadece dışsal olanı ilgilendirir. İnsanlar sinemayı terk ettiklerinde, derinliklerde tecrübe ettikleri ihtimallerle doludurlar. İç dünyalarına ilişkin dozlarını almışlardır. Sorunları da dönüşüm geçirmiştir. Şimdi filmin ortaya koyduğu sorunlardır onlar. Ve, tüm bilinç alanlarını işgal eden bu sinematik problemlerin hem tüm sıkıntıları uçuracak kadar güçlü hem de dert etmeye değmeyecek kadar gerçek dışı oldukları şeklindeki çelişkili gelebilecek mutlu izlenime sahiptirler. Filmlere duyulan modern tutku, kaçış isteğiyle tamamen açıklanmaktadır. Aynen iş temposunun veya devlet otoritesinin manevi sadakat ve sonuçta propaganda gerektirmesi gibi, teknik rejimi altındaki insani durum da dikkat dağıtıcı tekniklerin sunduğu kaçış anlayışını gerektirir. Zehiri damıtırken panzehiri sağlayan bir organizasyona hayretle bakmaktan başka bir şey yapamazsınız.

Tüm kişisel çıkarları teknik mekanizma tarafından boşaltılan insan bazen kendisini evde bulur. Ne hakkında konuşacaktır? İnsanda hiç eksik olmayan bir tek sohbet konusu olmuştur, o da hayatın sıkıntılarıdır. Korku, acı, umutsuzluk veya tutku değil. Bunların hepsi, insanın bilinç altında bastırılmıştır. Fakat her zaman, cana yakın bir şekilde, sıkıntı verici şeylerden, bağlarına düşen dolulardan, küflerden, bozuk makinelerden, başbelası prostattan filan bahseder. Artık teknik müdahale ediyor, her şeyi tamir ediyor, her şeyin iyi veya yeterli şekilde çalıştığı bir dünya yaratıyor. Kimi küçük sıkıntılar sürse bile, kişi bunlardan bahsetme ihtiyacı duymaz, sessizliği dolduran etkili araçlara, aile hayatının imkansızlaştığını görenler için müthiş bir sığınak olan radyo ve televizyona döner. Jean Laloup ve Jean Nelis, radyo ve televizyonun aileyi yeniden oluşturduğunu söylerken tuhaf bir iyimserlik gösteriyor. Televizyon,

kuşkusuz, maddi yeniden birleşmeyi kolaylaştırıyor. Onun sayesinde çocuklar artık akşamları dışarı çıkmıyor. Aile üyeleri gerçekten maddi olarak mevcuttur; ancak televizyon cihazına odaklanmış vaziyette birbirlerinin farkında değildirler. Birbirlerine katlanamazlarsa veya söyleyecek bir şeyleri yoksa radyo ve televizyon (harici ilişkileri yeniden kurarak ve sürtüşmeden kaçınarak) bunları kolaylaştırır. Bu teknik araçlar sayesinde bir ailenin üyeleri için birbirleriyle ilgili yapacak bir şeyleri olmak zorunda değil artık. Hatta, aile ilişkilerinin imkansız olduğu gerçeğinin bile farkında olmaları gerekmiyor. Karar vermek de gerekmiyor. Evli bir çiftin televizyonun çınlayan boşluğunda birbirleriyle hiç buluşmadan uzun süre birlikte yaşamaları mümkündür. Bu da tuhaf bir kaçış aracıdır; kendisinden değil de başkalarından kaçış aracıdır. İnsanın her akşam taktığı modern maskedir. Ne yazık ki eski maskenin erdemlerini (şeytani ve ilahi) taşımayan bir maskedir bu.

Radyo meselesiyle ilgili en incelemelerden biri olan Roger Veillé'in çalışması, kulağın insandaki büyük "kusur" olduğunu hatırlatıyor bize. Kulak sayesinde insan "sonsuz mekanların sessizliğini" algılar; onun büyük huzursuzluğunun çıkış noktasıdır kulak. Gözün aksine, gizem ve reddetmeyi çağrıştırır. Acı ve merak merkezidir. Radyo da bu açığı kapatır, eğlendirmek suretiyle insanı sessizliğe ve gizeme karşı korur. Program yapımcıları tüm bunları bilir, programlarını da bu kaçışın bir işlevi olarak yapar; kaba ticari dürtülerden veya Makyavelizmden değil (kimilerinin düşündüğü gibi). Çünkü kendileri insanın durumu niteliğindedir ve acılarına karşı koruma isterler. O halde radyo, günlük sosyal gerçeklikle görevinin dağıtacağı rüyalar arasında açık bir ayrılmaya yolaçar. Veillé'in sözlerini kullanmak gerekirse, "kurtarıcı eğlencelerden" biridir radyo. Ahlaki huzuru ele alan, aile hayatının, sosyal baskıların ve modern yaşamın sıkıntılarının trajedilerini telafi etmekle görevli bir kamusal hizmettir. Bugünün şehirlerinin gayri insaniliklerini telafi etmelidir radyo. İnsanoğlunun gerçek dostluklar kuramadığı veya derin deneyimler yaşayamadığı bir ortamda radyo, ona gerçeklik görüntüsü, tanışlık ve insani yakınlık sağlamalı, onu cezbetmeli, rahatlatmalıdır. "Radyo, aidiyet illüzyonunu verdiği kimseleri sadece işitsel imajlara tedricen alıştırıp alıştıramaya-

bileceğini; hatta konuşan kimselerin yokluğuna onları alıştırıp alıştıramayacağını" sorgularken Veillê haklıdır. Ne yazık ki Veillé'in sorusuna verilecek cevap açıktır. İnsanın tecridinin mukayese edilebilir başka bir aracı yoktur. Radyo, hatta radyondan daha fazla televizyon, bireyi tek başına olduğu yankılanan bir teknik evrene kapatmaktadır. Komşuları hakkında zaten yeterince az şey biliyordu; şimdiyse onunla dostları arasındaki ayrım daha genişlemiştir. İnsan makineleri dinlemeye, onlarla konuşmaya alışmıştır; telefonlarla ve diktafonlarla olduğu gibi. Yüz yüze karşılaşmalar, diyaloglar yok artık. Sayesinde sessizliğin acısından ve komşularının rahatsız etmesinden kaçtığı daimi monologuyla insan tekniğin kucağında (ki insanın yalnızlığını kuşatır, aynı zamanda tüm oyunlarıyla onu rahatlatır) bir sığınak bulur. Cazibe gücü ve görsel-işitsel nüfuz gücü nedeniyle televizyon, belki de kişiliği ve insan ilişkilerini en fazla tahrip eden araçtır. İnsanın aradığı şeyin, topyekün bir dikkat dağıtma, kendisini ve sorunlarını tamamen unutma, eşzamanlı olarak da bilincinin her zaman hazır ve nazır teknik eğlenceyle birleşmesi olduğu görülüyor.

Eğlence alanında, tekniğin bir teknoloji toplumunda insanın ihtiyaçlarına cevap verdiği bir aşamadayız. Ancak mevcut teknik araçları kullanıp kullanmama konusunda hâlâ özgür oldukları bir toplumda. "Kaçış istiyorsan buyur dene" diyor teknik. Ancak modern insan, teknik duruma her ne pahasına olursa olsun meydan okumama ihtiyacını öğrenmeye ve teknik araçların bu ihtiyacı karşılamak için varolduğunu kabul etmeye başlıyor. Örneğin, İngiltere'de Butlin'in olağanüstü başarılı tatil kamplarını alalım. Butlin, bir kere titizlik isteyen ve aşırı derecede kişilikten arındıran bir dünyada çoğu insanın tercih ettiği tatilin gerçek bir boşluk olması, özgürlük izlenimi veren ama bireyin kendisiyle maddi olarak bile yüzyüze gelememesini sağlayan daha büyük bir kişilikten arındıran bir boşluk olması gerçeğini yakaladı. Bu hedefe varmak için Butlin, 1938'de "aile tatil kamplarını" düzenledi. Tatilci, her günün farklı (sürekli yenilik ve değişiklik izlenimi vererek) olması için akıllıca düzenlenen katı bir takvimle kalabalık bir ortamda yaşar. Oyunlar, şarkılar, tiyatro, yemekler, "eğlence", sabah saat yediden gece yarısına dek hızlı bir tempoda birbiri peşisıra gelir.

"Önemli olan hiç kimsenin bir an bile olsa kendisine bırakılmamasıdır" diyor Butlin. Herşey bir şenlik havası içinde ve "uzman" olan oyun liderlerinin yönetiminde cereyan eder. Mutlu olduğuna insanı inandırmak için eldeki tüm araçlar kullanılır. Her bir kamp dört bin kişi alabildiğinden tatilci için kalabalık bir ortamda iki hafta süren tatilini geçirecek düzenlemeler yapma zorluğu pek yoktur. Tüm bu olay, bilinçsiz hale gelmek için tasarlanmış titiz bir işlemdir ve bizatihi Butlin tarafından ayrıntısıyla tarif edilen bir teknikle yürütülür. Butlin açık açık konuşuyor. Ona göre mesele, müşterilerinin sistematik biçimde bilinçlerini kaybetmelerini sağlamaktır. Eskisi gibi siyasi nedenlerle değil, sırf eğlence saikleriyle. Bir tür Pascaliyen eğlencenin emrine verilmiş bir teknik sözkonusu burada. Tam olarak aynı değil, çünkü ebediyetle yüzyüze olan bir kimsenin çıkmazından kaçması meselesinden çok, bu hayatta insan ile durumu arasındaki çatışmadan kaçınma meselesidir. İki eylem arasında aracılık yapmaktan ziyade (ki çoğu insan yapamaz bunu), teknik bir dünyada hayatın açık, ezici tuhaflığı üzerinde aracılık etme meselesidir. Ortalama insan kaçınılmaz olarak bunun bilincindedir. Bu nedenle bilincini her ne pahasına olursa olsun karartmalıdır. Bunda da, öyle görünüyor ki, teknik bir toplumun gereksinimleriyle asli bir uyum içindedir. Tezimiz, Butlin'in kamplarının müthiş başarısıyla kanıtlanmıştır. 1947'de 400.000 kişi bu kamplarda tatil yaptı. Bu sayı düzenli olarak artış göstermektedir. Unutmayın ki bu rakamlar, bu türden şeylere tabiatı gereği soğuk duran İngilizleri temsil ediyor.

Bu, teknik eğlencelerin teknik topluma ve sosyolojik işlevlerine bütünüyle adaptasyonunu göstermektedir. Filmleri bir eğitim sanatına ve bir eğitim aracına dönüştürmek ne kadar da aldatıcıdır. Sanat filmleri ile felsefi ve politik içerikli filmler, açıkçası sinemaya giden halkın isteklerini karşılamıyor. Filmlerin yine de halkı "eğitmenin" bir aracı olduğu elbette meşru biçimde savunulabilir. Fakat burada belirli bir kafa karışıklığına karşı uyanık olmalıyız. İzleyicinin zevkinin, anlayışının eğitilmesi gerçekleşir *ama ancak yeri gelmişken gerçekleşir. Bilincinin* karartılması en önemlisidir; sanat ve bilim de buna katkıda bulunabilir. Film, ancak, sanatı sosyolojik olarak gerekli, teknik açıdan da mümkün bir girişimin hizmetine koyduğu takdirde ba-

şarılı olabilir. Yalnızca sanat (ve kendini bilim olarak gösteren beyin yıkama) insanı gerçeklikten koparmanın yeni aracına dönüşür. Durum böyle olmasaydı, halk, Orson Welles'in ilk filmleri gibi filmleri benimsemezdi.

Tarif ettiğim türden spontane ve organize eğlence mekanizmaları, ancak propaganda tekniği gelişmediği ölçüde faydalıdır. Propaganda geliştikçe eğlenceyi yokeder. Ya eğlencenin görünümünü etkili bir propaganda aracına dönüştürür ya da daha sonraki bir aşamada insani adaptasyon amaçları için kullanılır. Bu sonuncusu, İsveç veya Rusya radyosunun "eğlenceyle", yalanlarla ve uyutucu şeylerle dolu bir sosyal yapı kurmakla ilgilenmediği, çünkü bu devletlerin yurttaşlarının "özgürleştirildiği" ve kimsenin "günlük mecburiyetlerin bıktırıcı devamlılığını artık hissetmediği" şeklindeki Veillé'in teziyle hemfikir olmayı imkansızlaştırıyor. Veillé'in bu gerçek içinde sosyalizmin faydalı etkilerini zımnen görme eğilimi taşıdığı da kaydedilebilir. Oysa tarif ettiği durum, İsveçlilerin tüm insanlar içinde en "entegre" ve uyumlu insanlar olduğu gerçeğinden kaynaklanıyor. Kendilerini organizasyonda mümkün olduğunca yabancılaştırdılar ki kişilik ile teknik arasındaki bir çatışmanın artık farkında olmasınlar, bu nedenle de yapay bir cennete ihtiyaçları olmasın. Ruslar örneğinde propaganda eğlenceyi zekice absorbe ederek onun yerini almıştır. Devletinin günlük propagandasına (dünyada en gelişmiş olanı) maruz bırakılan Rus vatandaşı, merak nedir bilmez. Fakat bu durumda, aynı şey Hitler'in Almanyası için de geçerlidir.

Spor. İnsanın yine eğlenebileceği ama burada da tekniğin tüm boşlukları doldurduğu son bir alan daha vardır. Spordan bahsediyorum. Spor, büyük şehirlerin organizasyonu tarafından şekillendirilmiştir. Şehir hayatının dışında sporun bizzat icadı düşünülemez. Kır "sporu" şehir sporunun basit bir taklidinden başka bir şey değildir ve spor diye bildiğimiz şeyin özelliklerinden hiçbirini taşımaz.

Spor terimleri İngilizcedir. Avrupa kıtası ulusları İngiliz sanayileşmesinin etkisi altına girdiğinde kıtaya sokulmuştur. Sanayinin ağırlık merkezi Birleşik Amerika'ya geçtiğinde Amerikan spor biçimleri egemen olmaya başladı. Sovyetler Birliği sanayi-

leşmeye başladığında sporu geliştirmeye başladı. Orta Avrupa'da sporu örgütlemiş tek ülke Çekoslovakya, sanayileşmiş tek ülkeydi. Spor sanayiye bağlıdır çünkü sanayi hayatına karşı bir tepkiyi ifade eder. Gerçekte en iyi atletler işçi kesimi mahallelerinden çıkar. Köylüler, ormancılar filan proletaryadan daha enerjik olabilirler ama aynı derecede iyi atlet değildirler. Kısmen bunun nedeni, makinenin spor için gerekli kas yapısını geliştirmesidir. Köylünün kas yapısından çok farklıdır bu. Makine işi eylemlerin ve reflekslerin hız ve kesinliğini de geliştirir.

Spor ayrıca teknik dünyasıyla da ilişkilidir çünkü sporun kendisi bir tekniktir. Yunan atletleriyle Romalı atletler arasındaki muazzam kontrast malumdur. Yunanlılar için beden eğitimi, insan bedeninin biçim ve kuvvetini serbestçe ve ahenkli biçimde geliştirme ahlakıydı. Romalılar içinse, lejyonerlerin verimliliğini artırma tekniğiydi. Romalıların anlayışı bugün egemendir. Bir balıkçı, denizci, yüzücü, bisikletçi ile spor olarak balık tutan, denize açılan, yüzen, bisiklete binen insanlar arasındaki farkı herkes bilir. Sonuncular teknisyendirler. Jünger'in dediği gibi, "faaliyetlerinin mekanik tarafını mükemmeliyete taşıma eğilimindedirler". Eylemlerin bu mekanizasyonu, spor malzemelerinin mekanizasyonuyla (kronometreler, start makineleri filan) birlikte olur. Zamanın bu kesin ölçümünde, kasa dayalı hareketlerin mükemmel eğitiminde ve "rekor" ilkesinde sanayi yaşamının gerekli unsurlarının sporda tekrar edilişini görüyoruz.

İnsanoğlu burada da bir tür makineye dönüşür. Makine kontrolündeki hareketleri bir teknik olur. Bu teknik medeniyet bu mekanizasyondan kazançlı çıkar. Sporun kendisine dayattığı disiplin sayesinde birey de sadece tabi olduğu çeşitli zorlamalardan rahatlama görmekle kalmaz, farkında olmadan kendisini yeni zorlamalar için eğitir. Bildik bir süreç tekrarlanır: gerçek oyun ve eğlence, havayla suyla temas, doğaçlama ve kendiliğindenlik, hepsi kaybolur. Bu değerler, verimlilik, rekorlar ve katı kurallar uğruna kaybolur. Spor eğitimi kişiyi, bedenini kullanmaktan ve kazanmaktan kaba bir haz almanın dışında bir şey bilmeyen bir aygıt parçası yapar. Ancak en önemli şey birkaç uzmanın eğitilmesi değil, sporculuk zihniyetinin kitlelere yayılmasıdır. İzleyici sporlarının sırf pasifliğine şiddetli bir tepki an-

lamına geldiği ölçüde iyi bir şeydir bu. Fakat olağan sonuç, giderek daha fazla masumun sinsi bir tekniğe entegrasyonudur.

Spor yapmanın yolaçtığı totaliter kafa yapısından bahsetmeye bile gerek yok. Önemli olan "ekip ruhudur" filan diye işitip duruyoruz. Teknikleşmiş sporun ilkin en konformist ülke olan ABD'de geliştiğini, daha sonraysa diktatörlüklerce, faşistler, Naziler ve komünistlerce, gayet tabi ki, totaliter rejimlerin ayrılmaz bir unsuru olarak vazgeçilmez ölçüde geliştirildiğini kaydetmekte yarar var. Kitle insanının oluşturulmasında spor gerekli bir unsurdur. Yerine göre, disipline edici bir faktördür. Bu işlevini de iki şekilde yapar. Kesinlikle totaliter ve teknik kültürle örtüşür. "Yeni" ülkelerde tekniğin yorumu ve sporun uygulaması görülüyor. Otoriter devletler, yurttaşlarını konformistlere ve kitle insanına dönüştürmede teknikleşmiş sporu sonuna dek etkin biçimde kullanır. Spor kelimesini hiç duymamış ülkelerde şampiyonlar yetiştirmeleri, komünist devletlerin övündükleri şeylerden biridir. Totaliter toplumun bir etkisidir bu ama onun eylem biçimlerinden birini de temsil eder. Akla gelebilecek her açıdan spor, teknik ruhun bir uzantısıdır. Mekanizmaları kişinin derinlerdeki hayatına erişir, tekniğin bir fonksiyonu olarak (ahenk, haz veya manevi bir iyiliğin gerçekleşmesi gibi tekniğe yabancı kimi geleneksel hedefin bir fonksiyonu olarak değil) bedeni ve hareketlerini dönüştürür. Başka şeylerde olduğu gibi sporda da faydasız bir şeyin varolmasına imkan tanınmaz. Herşey faydalı olmalı, teknik açıklamalar üretmelidir. Spor, bir sapma olmadan, asıl işini bitirdikten sonra işçiye rahatlama ve kafa dağıtma imkanı sağlayan mekanik geleneği sürdürür. Öyle ki hiçbir zaman şu veya bu teknikten bağımsız olmasın. Teknik toplumun vatandaşı, büroda veya fabrikada karşılaştığı ruhu, ölçütleri, ahlakı, eylemleri ve hedefleri, kısacası tüm teknik yasa ve görenekleri aynen sporda da bulur.

Tıp. Teknik, esas katkısını cerrahi ve tıpta yapar. Bu teknik biçimleri kısaca değerlendireceğim. Bir kere bunlar benim yetkinlik alanımdan çok uzaktalar; ikincisi bu teknikler, aşina oldukları ölçüde belirsizdirler.

Bu teknikleri nasıl sınıflandırabiliriz? *Esprit* dergisinde yayınlanan bir rapor şöyle diyor: "Psikolojik korelasyonlara dair bilgilerimiz sayesinde, insanoğlunun iç enerjilerini değiştirebile-

cek bir konumda olduğumuzu iddia etmek mümkündür". Bu değişiklikler şu araçlarla elde edilebilir: (1) vitamin ve benzerlerini içeren uygun beslenme rejimleri; (2) beze salgılamalarının durdurulması –örneğin, anti sosyal ve aşırı saldırgan tepkileri kontrol etmek için hadım etme veya kısırlaştırma; (3) sözgelimi vücut enerjisini, erkekliği, kadınlığı veya analık içgüdülerini artırmak için hormonların enjekte edilmesi veya nakli; (4) metabolizmayı değiştirecek uzun süreli sentetik tedavi; (5) beyin içi iletişimin sinir yollarına cerrahi müdahale.

Yukarıdakilere tüm bir "polis ilaçlarını" da (kimi uyuşturucular bu adla popülerleşti) eklemeliyiz. Doğruyu ortaya çıkarmayan sözüm ona "doğruluk serumları"nın kötü bir şöhreti var; hâlâ da sınırlı bir mesleki kullanımı var. Bu nedenle, örneğin bir soysum pentotalin tıbbi nedenler dışında kullanıldığı son derece az gerçek olay olduğunda ısrar etmeliyiz. Sovyetler Birliği ve uydularındaki davalıların kendilerini suçladıkları mahkeme kayıtları bile ihtiyatla karşılanmalıdır. Doğruluk serumlarının gerçekten kullanıldıklarının kesin bir kanıtı yoktur. Aksine inanmak için de iyi teknik nedenler vardır. Her halükarda, elimizdeki türden kanıtlara dayanarak hiçbir olumlu sonuç çıkarılamaz. Açık olan şu ki, basın tarafından temsil edildikleri biçimiyle bu varsayılan teknikler, muazzam bir kamuoyu tepkisi uyandırmakta, araştırmalara yol açmaktadır. Doğruluk serumlarına halkın inanmasının ana nedeni, muhtemelen anti komünizmin getirdiği bir moral kızgınlık ve çılgınlıktır. Öyle ki gerçek durumu bilimsel açıdan analiz etmek giderek zorlaşır. Ancak, insanoğlunu etkili biçimde değiştirmenin mümkün olduğu da reddedilemez. Ama bu değiştirmenin nasıl meydana geldiği, bu teknik müdahaleden tam olarak neyin beklenebileceği hâlâ belirsizdir. Benim açımdan bu tıbbi müdahale tekniklerinin ancak tali bir önemi var. Esaslı bir müdahale olduklarını reddetmiyorum. İnsanı maddi olarak değiştiriyorlar, çok kişiyi etkileyen değişiklikler yapıyorlar. Manevi olarak bu müdahaleler vahim bir meseledir. Fakat mesele her şeyden önce ölüm cezasının ortaya çıkardığından pek de farklı değildir.

Tıp tekniğine gelince, uygulamasından ne açıdan korkulmalı, ne açıdan ümitvar olunmalıdır? Ve başka hangi teknikle bu teknik ilişkilendirilecektir? Cevap: sadece devletle. Korkmamız

gereken şeyi de bu gösteriyor. Teknik araçların devlet tarafından kullanılmaya başlandığında (bunları keyfi ve her şeye kadir şekilde kullandığında) tehlikeli olmaya başladıkları evrensel olarak anlaşılmıştır. Birey bir dizi tekniği sistematikleştirmeye giriştiğinde nadiren sağlam bir yapı yaratır. Dünyamızın teknik çerçevesi doğal olarak birbirine bağlıdır. Gelişigüzel insani kararlarla değil. Ona sağlamlığını veren de budur. Bu tıp tekniklerinin uygulama alanı mecburen çok sınırlı olacaktır, çünkü sadece, devlet tarafından açıkça düşman veya istenmeyen adam ilan edilen kişilere uygulanacaktır. Bu teknikler esasen ancak devletin planlarına hizmet eder -kalan son özgür insanın ruhunu kırmak için, eşkiyi yoketmek, sansasyonel itiraflar veya sahte bir duruşmadaki açıklamalar elde etmek için olsun. Nihai analizde devletin insanın değerini düşürdüğü görülen yöntemleri genelleştirmede bir çıkarı olamayacağından bu planlar sınırlı olmalıdır. Devlet tam tersine, tam bir moral, entelektüel ve fiziksel zindeliğe sahip güçlü insanlara ihtiyaç duyar. Ancak bu insanlar devlete en iyi hizmet verebilir. Devlete lazım olan, tüm varlıkları entegre edecek teknik araçlardır. Bu araçlar da gerçekliğe dönüşme noktasındadır. Teknik devlet, malzemesinin kötüleşmesine bir taraf olmayacaktır. Ancak zaten faydasız (kolay işlenemez veya zayıf olduğu için) malzeme açısından devlet bu tekniklerden birini kullanmaya sürüklenebilir. Devletin bu teknikleri kullanmayabileceği, kesinlikle ihtimal dışı değildir. Fakat devlet, hedeflerine ulaşmak için daha pek çok araca sahiptir. Elinde toplama kampları ve ölüm cezası bulunduğundan, daha karmaşık araçlar bulmaya pek yönelmeyecektir -belki istisnai propaganda durumları hariç. Halkın da her şeye rağmen sadece daha az kötü bir şeyden bu derece korkmasına gerek yoktur kuşkusuz.

Cerrahi ve tıbbi müdahalenin devlet açısından bir başka kusura daha vardır. Genelleştirilemezler, sonuçta da özel durumlar hariç belirsizdirler. Her yeni durum devletin özel bir karar almasını gerektirir. Bu teknikler, polis gibi devlet organlarının özerk düzenliliği ile işleyemez. Gerçekten, uygulamayı sınırlamak gerekir, zira genel halkın cahil tutulması gerekir. Vatandaşlar bu tekniklerin kullanımını kabul etmekten uzaktır; öğrendikleri takdirde hemen uyanacaklardır. Devlete kar-

şı bir halk tepkisi tehlikesi, bir anlık bile olsa, bunların kullanımından devletin elde edebileceği sınırlı avantajlara göre çok büyük riskler içeriyor. Bu nedenle, tıp teknikleri, insani teknikler bünyesi içinde önemli bir kısım gibi görünmüyor. Cerrahinin beyin yapısını tahrip etmek yerine onu değiştirebildiği, bu şekilde de pozitif bir kişiliği yeniden kurabildiği bir zamanı öngörmek elbette mümkün. Fakat hâlâ spekülatiftir bu. İnancım odur ki, belki tümüyle tıp alanı hariç, burada pratik uygulama şansı azdır. Cerrahi müdahale, görece uzak bir geleceğe bırakılmalıdır. Psiko-sosyolojinin ve sosyal psikanalizin muazzam gelişimini –her ikisi de kitlesel ölçekte uygulanmaktadır halen- dikkate aldığımızda da devletin bunlarla insan kişiliğinde cerrahi müdahaleyle elde edebilmeyi umduğundan her şeyi elde edebileceği açıktır. Cerrahi müdahale ancak "pekiştirici" etkiler doğurabilir. Devlet tarafından gerekleştirildiğinde böyle bir müdahale tüm moral çekincelerimizi ve devletin insan kişiliğini küçümseyişini eleştirmememizi teyid ederken buna değip değmeyeceğini sorabiliriz.

Bu tekniklerin genel etkisi, bunlara fazla bir ağırlık atfetme imkanı vermiyor bize. Biraz endişeye sebep olan gerçek önemleri, bunların bir "saptırmaca" olmalarıdır. Etkileyici olduklarından, halk korkuyla bunlara meyleder; genel olarak teknikten yaygın korkusunu bunlarla billurlaştırır. Fakat, bu açıdan korkularının yersiz olduğunu halka kanıtlamak görece kolaydır. Cezbedici yüzeyselliklere şaşmaz bir yöneliş gösterdiği ve mantıksız korkuyla yanlış güvenlik arasında gidip geldiği için tekniğin gerçek sorununu göremeyen halk, modern toplum meselesinin kalbine asla nüfuz edemez.

Yankılar

Teknikler, İnsanlar ve İnsan. İnsanın tekniklerce uzun kuşatılmışlığı burada biter. Yönlendiren, uygulayan veya yeni istikametlere sokan herhangi bir insan veya grubun bir komplo veya planının sonucu değildir bu. Teknik olgusu gayri şahsidir; istikametinde ilerlerken de insana yönelik olduğunu gördük. Tercih ettiği yerleri araştırırken de insanın kendisini buluyoruz. Bu insan, aynadaki insan değildir. Kapı komşumuz veya sokak-

taki insan da değildir. Kendi temposunda ilerleyen teknik, onları yeniden oluşturabilmek için nesnelerini tahlil eder. İnsanın durumunda, onu tahlil etmiştir ve şimdiye kadar bilinmeyen bir varlıkta senteze ulaştırmıştır.

Teknik, sokakta gördüğümüz insan üzerinde hiç çalışmaz. Nazizmin büyük skandalı, kendi tekniklerini Otto Schultz'a (mesleğini icra etmiş ve hayatını yüzlerce komşusu önünde yaşamıştı) uygulamaktaki yakışıksızlığıydı. Ailesinin feryatları eşliğinde zorla sürüklenerek anestezi olmadan ameliyat edildi. Struthof'un doktorları, kinizmleri ve kabalıkları nedeniyle utanılacak durumdaydı. İnsan duygularını bu denli küçümsemek, Nazilerin çarpıcı bir gafıydı. Biz daha iyisini yapıyoruz. Ağrısız ameliyat yapıyoruz. İnsan ceninin gelişim süreçlerini göstermek için ardı ardına ameliyatlar yapsak bile, bu işlemler "gönüllüler" üzerinde yapılır, hiç kimse de pek şikayet etmez. Tekniklerimizin hiçbiri canlılara uygulandığı iddiasında değildir.

Her şeyden önce bilimsel olduğu içindir ki teknik büyük uzmanlaşma yasasına uyar. Ancak uzmanlaştığı zaman etkili olabilir. İnsan örneğinde etkili olmanın çifte anlamı vardır. Tekniğin protesto rüzgarları estirmeden uygulanabilmesi demektir. Ve de, bu uzmanlaşmanın bilimsel boyutunu (ki en önemlisidir) ihmal etmemesi gerektiği anlamına gelir. Teknikler, görece sınırlı sayıdaki olayda uygulanmak üzere tasarlanırlar. Sonuçta da genel uygulama öngörülemez. Her insani tekniğin sınırlı bir hareket alanı vardır; hiçbiri insanın tamamını kapsamaz. Gördüğümüz gibi, psikolojik teknikler, eğitim teknikleri ve daha pek çokları vardır. Bunlardan her biri tek ama bir tek ihtiyaca cevap verir. Bunlardan biri uygulanırsa, bireyin şu veya bu özel alanına gerçekten tecavüz eder, ama en büyük kısım özel kalmaya devam eder. Bu nedenle protesto etmek için hiç açık sebep yoktur. Bu görece gayri şahsi teknik işlem, en rahatsız edici, dramatik ve ezici tekniklerin birdenbire insanın üzerine çöktüğü bir toplama kampları dünyasına insanı acımasızca atan işlemden çok çok farklıdır.

Nazizmin bir başka hatası, tekniklerini, terör (dehşet) uyandıracak şeytani bir maskeye büründürmesiydi. Terörün kullanımı da bir teknik olduğu için Naziler, bunu, diğer tüm tekniklerinin değişmez partneri yaptılar, dünyanın geri kalanını lüzumsuz

aşırılıklarla sarstılar. Biz daha iyisini yapıyoruz. Tekniği, cerrahın aseptik maskesiyle örtüyoruz. Duygularını açığa vurmamak, eskisinin olduğu gibi, yeni tanrının da bir özelliğidir. Tek bir teknik ile onun sınırlı bir alana gözetimli uygulaması, ayrışmanın başlangıç noktasıdır. Hiçbir teknisyen, insanları kolektif veya bireysel olarak tekniğe teslim ettiğini söylemez. İnsan cenini üzerinde deneyler yapan biyogenetik uzmanı veya izleyicisini mümkün olduğunca fazla etkilemeye çalışan bir film yönetmeni, insanı etkilediği iddiasında değildir. Birey bir dizi bağımsız parçaya bölünür. İki tekniğin aynı boyulara veya derinliğe sahip olması sözkonusu değildir. Ne de herhangi bir teknikler kombinasyonu (örneğin propaganda ile mesleki rehberlik) insanın herhangi bir parçasına karşılık gelir. Sonuç, her tekniğin kendi masumiyetini öne sürebilmesidir. Öyleyse, insan tekine nerede ve kimin tarafından saldırılmaktadır? Hiçbir yerde, hiç kimse tarafından. Tekniğin ve teknisyenin cevabı budur. Nasıl olup da yeni teknik okulun uygulanması yoluyla insana saldırıldığının iddia edildiğini öfkeyle soruyorlar. Onlara göre, suçlamanın kendisi bile, anlayış yokluğunu ve art niyetli değilse bile yanlış önyargıların varlığını gösteriyor. Aslında, ayrı olarak alınan her teknisyen, insanlığa karşı saldırgan planlarla ilgisi olmadığını öne sürebilir. Annenin rızasıyla cenin üzerinde çalışan bir biyolog, annenin hayatına veya onuruna tecavüz etmekle suçlanamaz. Sonuçta, hiçbir teknisyen tekniğini insanın tamamına uygulamadığı için, sorumluluktan sıyrılabilir, insanın dokunulmadan kaldığını ilan edebilir. Teknisyenin işlemlerine dair daha geniş bir bakış, sonuçta tamamen şüphe giderici ve yüceltici bir tablo sunar. Yaşayan ufacık bir zerrecik üzerine çalışan her teknisyen (insan denemeyecek kadar küçük bir zerrecik), daha yüce bir varlık (İnsan) adına çalışmakta olduğunu öne sürebilir. Teknisyenler çok karmaşık varlıklar değillerdir. Gerçekte, onları giderek asimile eden teknikleri kadar basittirler. Tüm insanlar teknisyen olduklarında tüm ahlaki sorunların çözüleceğini düşünürken komünistler kuşkusuz haklıdır.

Dönemleri analiz etmek ve 20. yüzyılda etkin olan tüm mitosları keşfetmek eğer "aydınlarımızın" işlerinin önemli bir parçasıysa, mitosların derinlerde ve yaygın olduklarını bu görev gösterecektir. Eleştiri yeteneklerini teknisyenlerin mitoslarına çevir-

diklerinde de çok da derinlemesine araştırma ihtiyacı hissetmeyecekler. Teknisyenin mitosu, İnsan'dan başka bir şey değildir –sen veya ben değil, soyut bir varlık. Teknisyen şöyle der: "İnsanın mutluluğu için mücadele ediyoruz. Mükemmel bir İnsan yaratmaya çabalıyoruz. Tabiatın güçlerini tam güvenle emrine koyuyoruz ki şimdinin sorunlarının üstesinden gelebilsin". Diğer modern mitoslar –örneğin, "ilerleme" mitosu veya "proletarya" mitosu- teknisyen için kendi meşruiyetini bulduğu soyut varlık İnsan mitosundan ölçülemez derecede daha az gerçektir. Ayrıca bu mitos, aşamayacağı bir şemayı da temsil eder; zira küçük bir ideolojisi ve az bir felsefesi vardır. Derhal sonuç doğurduğu için gönül rahatlığıyla uyguladığı yöntemlerini anlar. Teknisyen sonuçlar bekler ama gerçek maksatlar değil, sadece sonuçlardır bunlar. Sonra da bilinmeyene dalış yapar, her şeyin açıklamasını bulur ve tüm muhtemel itirazlara cevap verir: İnsan mitosu. Teknisyen ya mitosa hiç inanmaz ya da sadece yüzeysel olarak inanır. Mitos onun için hazır ve rahat bir inanışı, tüm eleştirilere cevabı temsil eder. Bir meşrulaştırmadır ama pek de bilinçli bir meşrulaştırma değil. Teknisyen gerçekten kendisini meşrulaştırmalıdır? Hiçbir şekilde suçlu hissetmez. İyi niyeti, mükemmel sonuçlarının yadsınamaması kadar açıktır. Hayır, teknisyenin meşrulaştırmaya hiç ihtiyacı yoktur. Bilincine en ufak bir kuşku girecek olsa, cevabı tereddütlü olduğu kadar açık olur: Kendisi için çalıştığım İnsan; İnsanlıktır, Türlerdir, Proletaryadır, Irktır, yaratık İnsandır, ebedi İnsandır, hatta *Sensin*. Komünist terimlerle ifade edilsin ya da liberal terimlerle ifade edilsin tüm teknik sistemler nihai analizde bu soyutlamaya geri döner. Tüm teknisyenler de öyle. Teknisyenler, her halükarda, sevdikleri soyutlamanın ne olduğu veya bu teknikle teknik arasındaki ilişkinin ne olduğunu kendilerine sormaya yetecek entelektüel meraka sahip değiller. Entelektüel merakın burada pek değeri de yok. Soyutlama (İnsan), Marksist anlamda bir yan tesirdir sadece. Teknik gelişmenin doğal bir ürünü.

O halde ajite olmak niye? Bir yanda, her biri ancak kısmi eylemler yapan, bu nedenle de insanın toplam varoluşuna hiçbir tehlike arzetmeyen çeşitli teknikler var. Diğer yanda ise bir mitos ("İnsan") var. Bu mitos bir anlama onu tanrılaştırmakta ve tekniğin insana tabi olduğunu teyid etmektedir. Daha ne iste-

yebiliriz ki? Ancak bir önemli nokta teknisyenlerin dikkatinden kaçmıştır. O da teknik kesişme olgusudur. Monnerot, siyasal totaliterizmi, ulusal tarihlerin çokluğu ile siyasal sistemlerin çokluğunun kesişmesi olarak tanımlamıştır. Burada bizi ilgilendiren, tekniklerin değil sistemlerin veya teknikler kompleksinin çokluğunun insanla kesişmesidir. Sonuç operasyonel bir totaliterizmdir. İnsanın hiçbir parçası bu tekniklerden özgür ve bağımsız değildir artık. Bu kesişme sinema projektörlerinin kesişmesine benzemektedir. Her biri spesifik bir renge, yoğunluğa ve yöne sahiptir; ama her biri işlevini ancak diğerleriyle birlikte yerine getirebilir. Etki, bireysel projektörler bazında tahmin edilemez, ancak aydınlatılan nesne bazında tahmin edilebilir. İnsan tekniklerinde de durum böyledir. Çok sayıda teknik insanda kesişir, her bir teknisyen de gönül rahatlığıyla kendi tekniğinin nesnesinin bütünlüğüne dokunmadığını öne sürebilir. Fakat teknisyenin görüşünün önemi yoktur; mesele *onun* tekniğiyle ilgili olduğu için tüm tekniklerin kesişmesi önem taşır. Herhangi bir insani tekniği tek başına ele almakla, onun insani nesnesinin değişmeden kalıp kalmadığını belirlemek imkansızdır. Mesele, ancak insanı kriter olarak kullanmakla, ancak teknik sistemlerin bu keşimse noktasına bakmakla çözülebilir. Bu nedenledir ki, insana uygulanmış olan çeşitli teknik komplekslerin bir ön sıralamasını vermek durumunda kaldım.

Şimdi sırada iki ilave açıklama var. Birincisi, tekrar tekrar söylediğim gibi, teknik kesişme bir teknisyenin veya teknisyenler grubunun iradesiyle doğmamıştır. Hiçbir teknisyen, teknik orkestranın şefi değildir. Kesişme tamamen kendiliğinden bir olgudur, tekniğin gelişmesinde normal bir şemayı temsil eder. Teknisyenler mekanizmanın bilincinde değildirler, hatta kimi zaman onaylamazlar bile. Bazı aydınlar, kesişme gerçeğine ilişkin belli belirsiz bir bilince sahiptir ve genellikle iyimser olarak teknik hareketin tüm insana yönelik olduğunu kabul ederler. Kimi teknisyenler, bir dizi tekniği birleştirmek için gerçekten çalışıyor. Sibernetik ve psikosomatik tıp bunun güzel örnekleridir; aynı zamanda da teknik kesişme gerçeğini teyid ederler. 20. yüzyılın ortasında bu olgunun bilincine varmaya başlıyoruz.

Tam da teknik uzmanlaşma gerçeği nedeniyle, halihazırda varolan teknikleri kullanmak zordur. Oldukça uzmanlaşmış tek-

niklerimiz, bulmacanın parçalarını birleştirebilmek için daha çok engel aşmalıdır. İlgili teknik işlemler bir arada pek uyum göstermiyor gibi. Ancak yeni bir organizasyon tekniğiyle farklı parçaları bir bütünde toplamak mümkün olabilecektir. Bununla birlikte, en sonunda bu başarıldığında insani teknikler çok hızlı gelişecektir. Kişiyi etkilemenin henüz gelişmemiş, tanınmamış potansiyelleri ortaya çıkacaktır. Şu an için bu imkanlar, henüz emekleme dönemlerindeki totaliter rejimlerin gölgesinde belli belirsiz seçilebilmektedir. Teknisyenlerimizin çeşitli teknikleri teorik olarak senteze tabi tutarken, sentetik bir birliğin fiilen varolduğu, insanın da bunun nesnesi olduğu unutulmamalıdır.

İkinci açıklamamız, vermeye yatkın olabileceğimiz belli hükümlerle ilgilidir. Tekniğin insana etkilerini tartışırken aceleci ve yüzeysel genellemelerden kaçınmalıyız. Fazla ajite olmamalı, insan doğasının parçalara ayrıldığını savunmamalıyız. Mistik bir kelime dağarcığı kullanmaktan sakınmalıyız. İnsanın ne olduğunu iyi anlamıyoruz. Bildiğimiz hiçbir şey de insanın karakterini kutsal, bir kısmını devrolunamaz ve kişisel ilan edişimizi yahut da yüce bir değeri olduğunu öne sürüşümüzü haklı göstermez. Bu değer varolabilir, ama tanımlamaya, tabiatlarını veya yerlerini kesinleştirmeye çalıştığımız an bizi atlatır. Bu yüce değer saldırı altında mıdır? Teknik mekanizmalarca kuşatılan bireyi gözlemlediğimizde, gerçekten olumlu cevap verme eğilimindeyiz. Fakat durumu somut olarak analiz ettiğimizde saldırının geçtiği yeri, hatta neyin saldırıya uğradığını bulamayız. Bunun için bir başka referans sistemi, apriori olan ve bilimsel olmayan bir insan anlayışı gerekir. Fakat bu durumda, tekniklerin insana etkilerinden bahsederken aldığımız değişik tepkilere şaşırmamalıyız. Diğer yandan, meselenin önemsiz olduğunu söylememeliyiz. "Öyleyse saldırı altında olan nedir?" diye sormak yanıltıcı olur. İnsani açıdan değerli olan hiçbir şeyin tekniğin gelişimiyle tehlikeye düşürülmediğini göstermek amacıyla insan ruhunun kısımlarını analitik olarak sıralamak (en güncel yöntemlerin belirlediği şekilde) da aldatıcıdır. Zira, insanda analizlerimizin ve bilimsel aygıtın kavrayamadığı bir şey olup olmadığını asla bilemeyiz. Hepimiz, materyalistler bile, varolduğundan eminiz. Hareketsiz ve görülmeyen eksende olduğu için başka herşey bağımlıdır.

Fakat eğer teknik insani olan her şeyin içine işlemesi ulaşılmaz merkeze ulaşmadığı müddetçe önemsizdir diyemeyiz. Bu düalizm imkansızdır, çünkü bu "merkez" soyut değildir, somut biçimde dışa vurmuştur. Eğer insan olma niteliği buna bağlıysa, eğer bu nitelik tekniğin insan bedeni ve ruhunu hırpalamasıyla değiştirilirse, gerekli olanın sağ salim kaldığını söylemeye hakkımız olmaz. Tam tersine, "kişi" denen şeyin tehlikeli biçimde zayıflatıldığına dair yığınla kanıt var. Benzer şekilde, insanda ele geçirilebilecek olan şeyin kendisinin pek çok etkinin, pek çok soysal akımın ve kolektif alışkanlığın sonucu, bu nedenle tekniğin etkisinden korkmanın anlamsız olduğunu söylemek de bir kaçıştır.

İnsanın kendi başına bir şey olduğu, çevresinden bağımsız bir özünün olduğu fikrini savunan pek fazla kişinin kaldığına inanmıyorum. Fakat, böyle bir görüşü savunan felsefi düalistlerin gösterdiği kayıtsızlık ile teknik dalkavukların gösterdiği kayıtsızlık arasında büyük bir orta yol vardır. İki çekince yeterlidir. Birincisi, bireyin verili bir etkiye konu oluşu gerçeği, onu bir başka etkiye teslim etme sebebi değildir. İkincisi, bireyselci bir toplumsal grubun kendiliğinden ve hafif zorlayıcı etkisi ile tekniklerin hesaplı, kesin ve etkili nüfuzu arasında bir fark vardır. Fakat burada banal, yüzeysel açıklamalara yol açan dinsel ve bilimsel önyargıların insafına terkedilmiş durumdayız. Tekniğin insani etkilerini tartışırken lehte veya aleyhte yargılar belirtmekten kaçınmak, gazetecilik klişelerinden uzak durmak için elimden geleni yaptım. Amacım, insanoğlunda yapılmakta olan değişikliklerden çok aşağı yukarı tamamlanmış olan teknik tecavüzün belirtilerini araştırmaktır.

Her insani tekniğin diğer tüm tekniklerle ilişkili olduğunu da unutmayalım. İnsani teknikleri diğerlerinden yalıtma çabalarına karşı uyanık olalım. İnsani tekniklerin diğer tekniklerin benimsenmeyen sonuçlarını telafi etmesi gerektiğini söylerken, değişik teknik alanlarını keyfi biçimde izole ediyoruz. İnsani teknikler, ekonomik, politik ve mekanik tekniklere yakından bağımlıdır; yalnızca kökenleri ve potansiyelleri dolayısıyla değil, daha çok uygulanmaların gerekliliği dolayısıyla. Ekonomi ve mekanik, insani tekniklerin mutlaka ait olacakları bir çerçeve, bir ortam oluşturur. Bağlamı baskı altında tutmak, kuşkusuz

bu teknikleri tahlil etmeyi ve rahatlatıcı sonuçları çıkarmayı kolaylaştırır. Fakat sonuçlar da tamamen güvenilemez nitelikte-dir. İnsan bireyinin ekonomik koşullara tabi olması ve mekanik koşulların keşfedilen araçların insan üzerinde kullanılmasına izin vermesi dışında insani tekniklerin bir varlıkları sözkonusu değildir. Bu insani tekniklerin teknik bağlamını ihmal etmek, bir rüyalar aleminde yaşamaktır. Bunu kabul etmek, gerçek dünyadaki insani tekniklerin (özgürlüğün her zaman mümkün olduğu felsefi soyutlamalar dünyasında değil) ekonomik, politik ve mekanik tekniklerce belirlendiğini algılamak demektir. Yalnızca başkalarıyla ilişkili olarak varolabildikleri için insani teknikler asla "dominant" değillerdir. Saf bir durumda izole edilemezler. Araçları, eğilimleri ve sonuçları bu diğerleriyle ilişkili olarak yorumlanmalıdır. Eğer insani teknikler diğerleriyle bir şekilde bir çatışmaya girecek olsa, kaçınılmaz biçimde kaybedeceklerdir, zira gerçek bir özü muhafaza edemeyeceklerdir. Ekonomik icapların -sözgelimi ekonomik verimliliğin- tersine gittikleri ölçüde uygulanmalarının koşullarını yok edeceklerdir. Sürekli verimlilik olmaksızın, uygulanmaları için gerekli insan, para ve zaman gelmeyecektir. İnsani teknikler bu nedenle teknik sistemin bir parçası olmaya mecburdur. Kimi yazarlarca çıkarılan güven tesis edici sonuçlar, az bir inandırıcılık taşıyor gibi. O halde açık mesele şu görünüyor: Eğer tekniğin belli yankılarını insanda görebilirsek, bu yankılar insanın teknik kuşatılmışlığının derecesini ölçmemizi nasıl sağlar?

İnsan: Bir makine. İnsana dair teknik bilgiler giderek gelişmekte. Bu bilgi onu kurtarır mı? İnsanın geleneksel, kendiliğinden faaliyetleri, şimdi tüm boyutlarıyla (amaçlar, biçimler, süreler, miktarlar, sonuçlar) inceleniyor. Bu eylemlerin ve duyguların bütünlüğü daha sonra sistematize ediliyor, şematize ediliyor. Tek tanınabilir "normal" olan bir insan tipi yaratılıyor. Sargent'in deyişiyle, "Teknik, bana, iş, yiyecek, ev, eğitim vs'yi ne ilgilendiriyorsa onlarda hayat normlarını sağlayacaktır".

Bireyin bu tipe mutlak şekilde uyma mecburiyeti olmadığı da elbette anlaşılmalıdır. İsterse, bu tipi adam yerine koymayabilir. Fakat bu durumda da, ikisi ne zaman rekabete girerse, o tip karşısında kendisini aşağı bir konumda hissedecektir. İnsa-

ni tekniklerimiz bu yüzden insan davranışının tamamen belirlenmesiyle sonuçlanmalıdır. İnsanı, "insan-makine" kompleksinde, geleceğin formülünde asimile etmelidir. İnsanla makinenin izdivacından gerçekten yeni bir varlık ortaya çıkar. Çoğu yazarlar, kendilerinin ortaya çıkardıklarını söyledikleri, modern toplumun makineyi insana uydurma eğiliminde ısrar ediyor. Bu adaptasyon kuşkusuz vardır ve büyük bir gelişmedir. Fakat kendi mukabilini de, yani insanın makineye tam adaptasyonunu da gerektirir. Bu sonuncu, uzak bir geleceğin meselesi değildir. İnsanın doğası şimdiden modifiye edilmiştir. Teknik, mekanik aygıtı zaten adapte olmuş bir bireye uydurmaktadır. Bu adaptasyon giderek daha kolaylaşıyor; insani teknikler koordine ettiklerinde kendiliğinden bile gerçekleşiyor.

Bu konuda bildik bir olay da işçilerin işlerine "sabitlenmesi"dir. Araştırmalar gösteriyor ki, bir işçi montaj hattında çalışmaya başladığında sık sık belli bir kırıklık yaşar. Açıkçası böyle bir çalışma için biçimlendirilmemiştir; montaj hattı işçileri sık sık ayrılmaya yönelir veya yer değiştirmek ister. Çok asabileşirler, derin bir endişe sergilerler. Fakat geçimini kazanmak, durmadan tehdit eden işsizlikten kurtulmak için işlerine devam etmelidirler. Buldukları çalışma koşullarına kendilerini uydurmaya çalışmalıdırlar. "Sabitlenirler". Sorgulandıklarında, memnun olduklarını söyler, değişiklik istemezler. Değişiklik fikri bile aslında gerçek korkuya sebep olabilir. Bu araştırmaların sonuçları, tüm çalışanların mutlu olduğunu gösterir şekilde yorumlanıyor. Ancak tamamen farklı bir yorum da mümkün. Yani, sürekli olarak gayri şahsi emek harcanması, işçinin topyekün kişiliğinden ayrılmasıdır yorumu. İşçi, işi tarafından şekillendirilmiş, kullanılmış, mekanize ve asimile edilmiştir. Kısmi psikolojik araştırmalar, işçilerin inisiyatif ve sorumluluktan mahrum bırakıldığını gösteriyor. Tembelleşinceye kadar "adapte" edilmişlerdir, hiçbir alanda risk alamazlar. Bu bulgular belki tüm işçiler için geçerli değil, ama şimdiki eğilimi gösteriyor. Üstelik, kolayca anlaşılabilir niteliktedirler. Neden işçilerin süpermen olmalarını istemeliyiz ki? Teknik toplumdaki herkes gibi içiler de bir değişim korkusu kazandılar; onlara maliyeti yüksek olan işlerine ihtiyaç duyarlar. Onların durumu, propagandaya tepkiyle başlayan, giderek kendini ona terkeden, onun ta-

rafından manipüle edilerek sonu getirilen ve artık bu yardımcı kişilikten kurtulamayan adamın durumuna benzer.

Yakın zamanlara kadar, verili bir makineye işçinin adaptasyonunun, uzman işçinin çok sayıda değişik makineye adapte edilebileceği anlamında aşırı uzmanlaşmayı temsil etmediğini göstermek mümkündü. Bu açıklama, bugün geçtiğimiz dönem için de belki hâlâ geçerlidir. Ancak makine daha muazzamlaştıkça ve titizlik gerektirdikçe (ki makine kavramına, *organizasyonu* da katıyorum) insan-makine kompleksi daha çözülemezleşir. Hipermodern uçak pilotlarının bir başka makine tipine, hatta aynı tipten bir başka makineye geçerken yaşadıkları zorluk iyi bilinir. Bu son nokta, bireyin teknik tarafından geri dönülmez biçimde şekillendirilişinin güzel bir örneğidir. Tekniğin gelişmesinde insani faktörler ne derece dikkate alınırsa, insanın kendisi de gelişmenin o derece parçası olur. Belki tabi bir rolde değil, geri dönülmez ve çözülemez şekilde eşit bir rolde. Ancak bu eşitlik, en lehte yorumlasak bile, pek de insanın kurtuluşu anlamına gelmez. İnsanoğlu, meselelerin teknik düzeninden hiç kaçamaz olur. Marksist anlamda toplumsal üst yapının ekonomik altyapıyla sahip olduğu ilişkinin aynısı, insan ile tekniğin birbirleriyle ilişkisinde sözkonusudur. Teknikleşmiş insan, teknik altyapıya ilişkin olarak, kelimenin tam anlamıyla artık yoktur.

Teori daha da ileri götürülerek, insan-makine kompleksinde insanın bir anlama belirli felsefelerde ruhun bedenle ilişkisindeki rolü oynadığı söylenebilir. Ancak, J.M. Lahy'nin uzun zaman önce "Bu insan, kendi yaşayan varlığının bilincine varmak için giderek daha az zamanı olmayacak mıdır?" diye sorarken söylediği gibi, bunun tersi daha doğru gibi. Kuşkusuz, insan makineyi yönlendirmeye devam edecektir, ama ancak kendi bireyselliği pahasına.

İnsanın adapte edilebilirliği yine benim tezime karşı bir itiraz olarak öne sürülebilir. Geçmişte çok sayıda yeni duruma ve aynı derecede derin değişimler anlamına gelen çok farklı koşullara adapte olduğu için, insan teknik bağlama neden adapte olamasın ki? Bedel ödemeden uzun süre yeni koşulları mesele etmedikten sonra, kişisel hayatını şimdi niye feda etsin ki? Teknik adaptasyon kuşkusuz yeni bir insan tipi doğuracaktır, ama

bu tip neden lanetlenmelidir ki? Son birkaç yılda hayli revaçta olan teoriye benim cevabım, insanın gerçekten olağanüstü bir adaptasyon kapasitesine sahip olduğu ama bu kapasitenin çok değişik sonuçlar doğurduğudur. Bazı Tierra del Fuego yerlileri, Cape Horn'daki hayata uyum göstermede başarılı oldu. Ancak, bunların çok arzu edilir bir insan tipini temsil ettikleri kolay kolay söylenemez. Genel bir insan adaptasyonu olduğuna hiç kuşkum yok, ama somut olarak insanı ilgilendiren şeylerde sonuçlarının mükemmelliğinden pek emin değilim. Bir imaj ve soyutlama olarak varolmanın dışında bir varlığı olmayan ideal İnsan'dan çok daha fazla gerçekten varolan gerçek insana ilgi duyduğumu da eklemem lazım.

İdeal İnsan, her tür büyüklüğü teskin edici soyutlamalarla hafifleten bir kaçıştır. Nazilerin bu ideale ilişkin imha kamplarında (milyonlarca önemsiz numuneyi yoketmiştir bu kamplar) neler yaptıklarını hatırlamalıyız. İçinde yaşadığımız evrensel toplama kampında bu erdemli ideale ilişkin aynı hatayı yapmaktan kaçınmalıyız. Önemli olan İnsanın adapte olabilirliği değil, insanların adapte olabilirliğidir. Çözümü, Türlerin ölümsüz ruhunda değil, belki ölümsüz olan kendi bireysel ruhlarımızın korunmasında bulacağız. Kendi kişisel adapte olabilirliğimiz sınırlıdır. Bildiğimiz insanların hiçbir şekilde yaşayamayacağı koşullar vardır. Örneğin, ilave işkenceler olmadığı zaman bile toplama kamplarında yaşayamazlar. Gerçekten varolmaya devam edebilecekleri koşullar vardır, ama onları özellikle insan yapan her şeyin kaybıyla. Bu bağlamda, hayvan düzeyine dehşet derecede yakın (hatta hayatın kimi boyutlarında hayvandan daha aşağıdaki) belirli kabileleri aklımıza getirelim. Yalnızca Nazi işkence aygıtını ya da savaş zamanında ordu saflarında sıradan insanların yaşadığı aşağılanmayı düşünmemiz yeterli. Bu örneklerin ışığında, insan-makine kompleksinde ne gibi bir adaptasyonun olacağını sorabiliriz. Psiko-teknisyenler, herkes için adaptasyonun mümkün olmadığını kabul ediyorlar. Tamamen teknikleşmiş bir dünyada hiç yeri olmayacak bütün insan kategorileri olacaktır, çünkü genel adaptasyon gerekecektir. Adapte olabilecekler öylesine titizlikle adapte edilecekler ki komplekste hiçbir oyun mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte, insanla mankenin tam birleşmesinin adaptasyonu acısız

yapma avantajı olacaktır. Bu süreçte hayatta kalan bireylerin teknik etkinliğini de yeniden sağlayacaktır.

Şimdiye kadar adaptasyon maddi etkileşimin ürünü olmuştur; bunun gerektirdiği gevşeklik, elverişsizlik ve aşırılıkla beraber. Ancak gelecekteki adaptasyon, "biyokrasi" denen katı bir sisteme göre hesap edilecektir. Bu sistemden kaçış imkansız olacaktır, zira insana dair yoğun bir bilimsel anlayışla tasarlanacaktır. Bireyin bundan böyle bilince ve erdeme ihtiyacı olmayacaktır; manevi ve zihni donanımları biyokratın kararlarına bağlı olacaktır. Şu an için bu yeni insanın nasıl bir şey olacağına dair az bir anlayışımız var. Varlığıyla teknisyen bize bir ipucu sunuyor, ama kesin olmayan bir ipucudur bu. Teknisyen hâlâ kendiliğindenlik unsurlarını koruyor. Ancak, bu yeni insanın ortalama modern insana göre ne kazanacağını, ne kaybedeceğini sezebilecek durumdayız.

İnsanın Çözülmesi. (Çok önemli, bir anlama sonuncusunun tersi olan) ikinci bir unsur, tekniğin ortaya çıkardığı insani çözülmedir. İnsani tekniklerimizin amacı, görünüşte, insanoğlunun kaybolan bütünlüğünü yeniden sağlamaktır. Ancak sağlanan bütünlük, ideal İnsanın soyut bütünlüğüdür. Oysa, tekniklerin somut uygulaması insanı parçalara ayırır. Modern çalışma yöntemlerinin bir özelliği olarak, insan aklı ile eylemin ayrılmalarını ele aldık. Aynı eğilim, "vardiya" çalışmasında da görülmekte. Modern çalışmada insanın hiçbir şey başarmadığı kuşkusuz anlaşılıyor. En iyi halde, çalışma gününün "ölü zamanında" tarafsız bir işlev görüyor. Sekiz saatlik boş vakitte kendi kişiliğini yaşamalıdır, o da yaşarsa.

Bu eğilim, hoşnut işçiler biçiminde "iyi sonuçlar" verir. Fakat bir başka anlamda, son derece tehlikelidir. İşçinin kendi kişiliğini işe katmasına imkan vererek sanayi işini ilginç kılmak imkansızdır. Öyle tümüyle bilinçsizleştirilmeli, mekanize edilmeli ki kendisini öne sürmenin rüyasını bile görmemeli. Teknik mesele, hareketlerini, hiç kişisel niteliği kalmayacak şekilde otomatikleştirmektir. Genelde, "İşçi, mesleğinin görevleriyle sürekli meşgul olmaktan kurtarılmalıdır" diyoruz. Ancak, bedeni belli mekanik faaliyetler yaparken işçinin işiyle alakasız şeyleri düşünmesi hayal etmesi iyi bir şeydir demek, teknik toplumu-

muzun genellikle ortaya çıkardığı ve muhtemelen en büyük insani felaket olan akıl ile eylem arasındaki psikolojik ayrılığı onaylamaktır. Bu şekilde, herşey söylendikten sonra, bilinçten daha yüce olan ideal durumun, rüya görülen bir uyku hali olduğunu kabul etmiş oluyoruz.

Çalışmanın "tarafsız" olduğu tezini kabullenmek, kırılmayı kabullenmektir. Gerçekten, kişi, kendisine büyük zarar vermeden işinden "yok" olamaz. İş, hayatın bir ifadesidir. Bireyin kişiliğini boş vaktinin gidişatında ifade ettiğini, kendisini burada geliştirdiğini öne sürmek (insanın boş vaktinden neler beklenebileceğini görmüş bulunuyoruz), insan kişiliğinin yarısının bastırılmasını kabul etmektir. Tarih, insanın işte geliştiğini, kişiliğini tasdik ettiğini gösteriyor. Spora ve kumara aşırı değer atfedenler temelsizdir. Eğlencenin toplumun burjuva kesimlerine ne yaptığına bir bakmak yeter.

Modern sanayi toplumu organizasyonunun insanları "mutlu" yapması mümkündür. Zihinsel faaliyetin fiziksel eylemden ayrılması muhtemelen yorgunlukta azalmayla sonuçlanır, çünkü artık katılmaya ve karar almaya gerek yoktur artık. Yine de bu durumu onaylamak veya norm olarak yerleştirmek arzu edilir değildir. Böyle yapmak, kaçınılmaz biçimde insan kişiliğini zayıflatmaktır. İnsan kişiliğini zayıflatmadan parçalamak imkansızdır. Belirli bir dengesizlikten bu araçlarla kaçınılabilir. Fakat yaratıcı gücün kaybının feci psikolojik sonuçları vardır. İnsan artık işinden sorumlu olmayınca ve işinde önemli bir yeri olmayınca, moralman büyük bir öfke duyar. Teknik toplumun teknik organizasyonu, saldırganlığa ve hayal kırıklığına doğru belirli eğilimlerin (Freudiyen olmayan anlamda) önünü alabilir. Ancak işin yokedilmesi ve eğlenceyle telafi edilmesi, insan altı bir düzleme göndermek suretiyle çatışmaları çözer.

Pek çok modern insanın boş vakitlerinde dinlenme umudunu anlamak zor. Bu umut yaygındır yine de. Örneğin, boş zamanlarında işçinin kişisel bir hayat sürebileceğini, toplumun üzerine yüklediği kısıtlamalardan kaçabileceğini, ruhi dengesini yeniden kazanabileceğini savunan Hıristiyan işverenlerin[9] kalkış noktasıdır bu anlayış. Bireyin belli imkanlara ve öz-gelişime sahip olabilmesi için çalışma saatlerinin mümkün oldu-

9. Bkz. *Rapport sur le travail au Counseil Ecuménique* (1948).

ğunca azaltılmasını savunan sosyalistlerin de tavrı budur. Friedmann'ın belirttiği gibi, iş teknisyenlerinin de tavrı budur. Leon Walther'in kimi denemelerine ilişkin yorum yaparken şöyle diyor Friedmann: "Çalışmanın sınırlı sürelerle olacağı, sanayi işlemlerinin otomatikleştiği, dikkat gerektirmeyen parça başı işlerin de müzik ve konuşmalarla sevimlileştirildiği bir toplum geleceği tasavvur etmeliyiz... Kısaca, kültürün tümüyle boş zamanla özdeşleşeceği bir toplum. Gideren potansiyellerle dolu, giderek aktif bir boş zamanda, hümanistik tecrübenin gerekçesi bulunacaktır".

Friedmann burada sanayi işini pozitifleştirmenin imkansızlığını öne sürüyor. Ancak, Friedmann'ın insanoğlunun kişiliğini sadece boş zamanın iyileştirilmesinde geliştirebileceği önermesiyle hemfikir olacak olsak, çalışmanın kişiliği, memnuniyeti veya mutluluğu gerçekleştirmenin bir unsur oluşunu reddetmiş oluruz. Yeterince kötü bir şeydir bu. Ama, umudumuzu boş zamana bağlamanın gerçekten idealizmde sığınak bulduğunu düşününce durum daha bir ciddileşiyor. Eğer boş zaman gerçek bir boşluk, çevrenin güçlerinden bir kopuş ve kişiliğin gelişmesi için kendiliğinden kullanılıyor olmuş olsaydı boş zamanın değeri tezi geçerli olabilirdi. Oysa bu koşulların hiçbiri doğru değildir.

Her şeyden önce, toplumla bir kopuşu temsil eden bir boşluk olmak yerine boş zaman, fiilen teknik telafi ve entegrasyon mekanizmalarıyla doludur. Boş bir varlık değildir. İçinde kararların olgunlaşabileceği bir insani boşluk türü değildir. Boş vakit mekanize bir vakittir ve insanın sıradan işindekilerden farklı olsa da işgal edici, titizlik isteyen, insanı işinden daha fazla serbest bırakmayan teknikler tarafından kullanılır. İkinci koşula gelince, kendi başına bırakılan bireyin kendini kişiliğinin gelişimine veya manevi ve kültürel hayata adaması hiç sözkonusu değildir. Sürekli bu idealizme kapılıyoruz. Oysa modern insanın kendisi boş zamanlarına teknik bir biçim vermeye çalışır ve insani yaratıcılık alanına girmeye karşı isyan eder. Gençliğinden beri ve mesleki faaliyetinde gevşemeden "adapte olmuştur". Eğer kişinin kendi serbest vaktini akıllıca düzene koyması gerekiyorsa, eğer bu zamanı nasıl "insan" olunacağını öğrenmekle geçirmeye mecbursa, tatillerin ve boş zamanların değeri

nedir ki? Bu yeni propaganda çerçevesinin neresinde kişilik oluşumun, tercihin, kişisel tecrübenin ve yaratıcı faaliyete kendiliğinden katılmanın önemli aşkın unsurlarına yer vardır? Boş vaktin kolektif, eğitici kullanımında ne veya kim ona rehber olacaktır? İşveren mi? İdare mi? İşçi sendikaları mı? Bu soruyu sormak bile saçmalığının kabulüdür. Ya insanın boş zamanının kendi işini yargılamasına imkan verilirse? "Gelişmiş", dahası "gerçek kişi" olurken aptal mekanize işine kazan kaldırırsa ne olur? Ya da dört saatlik mecburi hizmetini hoşgörülemez bir alçalma olarak görürse? Tasavvur edilemeyecek birşeydir bu.

İnsan kişiliğinin eğitiminin teknik medeniyetin postülalarına uymaktan başka çaresi olmadığı sonucuna varıyoruz. İnsanın boş zamanı bu kültürün diğer unsurlarını güçlendirmeli ki zayıf ayarlanmış yetiştirme riski olmasın. Eğlence tekniklerinin aldığı yön budur. Boş zamanın insanın yaşamasını sağlayacağı riskini almak, tarif edegeldiğim çözülmeyi onaylamak, insanı hayatın bir kısmından temelli koparmaktır. Tarihsel olarak, kendilerini boş zamanlarında gerçekleştirmek hep mümkün olmuştur. Kişi, gerek işte gerekse boş zamanda kendi ifadesini bulmuştur. İkisi karşılıklı bir ilişki içinde bulunur ve insanın iki törensel boyutunu ifade eder. Boş zamanın gerek işin gerekse boş zamanın işlevlerinin yerini almasını ya da tüm hayatı üstlenmesini beklemek idealistçedir. Asgari bir şart, otomatik işin çok sınırlı bir süreyle, belki günde üç veya dört saat olması olabilir. Ama çalışma saatlerinde böyle bir indirim hâlâ çok uzaklarda. Bunun iki üç kuşak içerisinde gerçekleşeceğinden emin olabilsek bile, insanoğlunun kendiliğinden yaratıcılık gücü o zamana dek onarılmaz bir tahribata uğrayabilecek derecede dönüşüme uğramayacak mıdır? Buna olumsuz cevap vermek son derece idealistçe olur. Ondört saat süreyle teknikten ve mecburiyetten arınmış bir boş zamanı olan kişinin kendiliğinden kişiliğini ifade eden işler üreteceğine inanmak da katmerli idealizmdir.

Bahçe işleri veya evde ufak tefek şeylerle uğraşmak gibi hobileri olan insanlar vardır. Ancak bu insanların hiçbirşey yapmayanlara oranı nedir? Acı gerçek şu ki, insanın kişiliği mekanizasyon yoluyla neredeyse tamamen çözülmüştür. Tüm bunlar bir kere daha, umutları bir tek sektöre bağlamanın ne kadar yanıltıcı olduğunu gösteriyor. Ciddi tahliller bu umutları

boşa çıkarıyor. Modern işgücünün doğasını anlamış olan iş organizatörlerinin boş zamanın doğasını anlayamadıkları sonucuna varmalıyız. Eğer boş zamanın başka türlü olup olamayacağı sorulursa, cevap olabileceğidir. Aynı şekilde çalışma koşulları da. Devlet ve insan doğası da. Ancak tüm bu koşullara girersek, cennet de dünyada bir yer bulabilir.

Bilinçsizlerin Zaferi. Kaçış her zaman mümkündür. Gerçekten kendiliğinden seçilen bir çözümdür kaçış (üstelik, kişinin teknik tarafından kuşatılışının bir başka boyutunu daha temsil etmektedir). Eğer gerçekten bir kurtuluş olamıyorsa, birey yanılsamaya ve bilinçsizliğe kaçar. Modern insan (teorisyenlerden bahsetmiyorum), teknik dünyadan korkusunu bastırır ve kendisini eylemle veya daha iyisi eylem yanılsamasıyla mesteder. Zamanımızın en hakiki insanlarından biri olan Georges Navel, teknik bir dünyada bile gerçek özgürlüğün mümkün oluşunun yaşayan bir tanığıdır. Ancak Navel, gayret göstermede, çilecilikte ve uzlaşmayı reddetmekte bu özgürlük için korkunç bir bedel ödemek zorunda kaldı. Ve, dünyanın tatsızlığına çare bulmanın bir aracı olarak "siyasal katılımı" tavsiye etmesinin de gösterdiği gibi, Navel bile eylem yanılsamasından tamamen azade değildir.

Faaliyet programı, toplantıları ve üyeliğiyle parti siyasetiyle uğraşan kişi, denge bozukluğu sorunlarının çözümünü burada pekala bulabilir. Gerçekten, parti ne kadar çok şey isterse, çözüm de o derece etkili olur. Çok zaman önce komünizm, demokrasilerin faaliyetini hoşgörülemez bir aldatmaca ve "gerçek dışılığa kaçış" olarak kınıyordu. Onlar için demokratik politik "eylem" tümüyle faydasızdır. Marks'ın doğru olduğuna inandığım demokrasi analizinin ayrıntılarına girmeyeceğim. Ancak Marks'ın demokratik siyasal eyleme dair söylediği herşey, komünist siyaset için de geçerli geliyor bana. Hangi renkten olursa olsun kendini siyasal faaliyetin içine atan kişi, bir şey başarmakta olduğu izlenimini memnuniyetle edinmekte, haklılık ve tatmin hissetmektedir. Fakat acı gerçek şu ki, gerçek sorunu kesin bir şekilde bypass etmekte, bastırmaktadır. Doğal ve kolay anlaşılabilir olan bu tür telafi etme, yine de sadece insani çözülme ve yeni bir yabancılaşmayla sonuçlanır. Siyasal faali-

yetin detaylı bir incelemesi, bizi bir kez daha aynı noktaya götürür. Siyasal faaliyet insanın teknik ortamda varolmasını sağlar. Yine de gerilemedir bu ve bilinçsizliğe genel geçişin bir sonucudur. Ancak çalışma için doğrudur bu; aslında insan hayatının tüm unsurları için geçerlidir. İnsanların hepsi, teknik tarafından kuşatıldıkları ve bastırıldıkları ölçüde, bilincin alt eşiğine geçme eğilimi taşır. Bilinçdışı, bu yüzden, insan hayatının seyrinde çok daha önemli bir rol oynama eğilimindedir.

Her teknik, her şeyden önce her insani teknik, bilinçdışına temel bir hitap eder. Aynı zamanda, bilinçdışının eylem alanı belirttiğim baskılar sayesinde genişletilir. Psikanalistlerin "büyük rüyalar" dediği şeylerde teknik unsurların görülmeye başlaması hayli önemlidir. Belirli tipik rüyaların geleneksel figürleri –en uzak insani dönemlere kadar giden figürler- teknik araçlarca gösterilmeye başlıyor. Bastide, belli Kızılderili kabilelerinin rüyalarında otomobilin görülmesini kaydediyor. Burada önemli nokta, teknik bir icadın geleneksel sembollerin yerini almasıdır. Bir otomobilin bozulması, seksüel düzensizliğin sembolü gibi görünüyor. Bilinçdışının bu mekanik tesiri, insani olan hiçbirşeyin tekniğin etkisinden muaf olmadığını gösteriyor.

Sanatta teknik etkiye işaret edilmiştir. Gerçekten, bilinçdışını tamı tamına bilinçdışının makine tarafından etkilendiği kadar ifade eder. Sanatçı, insan ile toplumun dalgalanmalarını kaydeden bir sismograftır aslında. Kübistler ve soyut sanat ekolleri (şiirde, dadaizmde, düşçülükte olduğu gibi) bu derin gerçekliğin boyutlarıdır. Çok farklı biçimlerle, Chririco, Léger ve Marcel Duchamp, bazen bilinçli bazen bilinçsizce makine ile insanın izdivacını gösteriyorlar bize. Ne kadar rasyonelseler de, mekanik dünyanın tuhaflığını ve bir çılgınlık estetiği olmadığı müddetçe teknik harekete dayalı bir estetiğin imkansızlığını da gösteriyorlar. Modern sanat ve şiirin büyük bir kısmı bilinçsiz olarak bizi çılgınlık istikametine sürüklüyor. Modern insan için başka yol yoktur gerçekten. Makine sadece çılgınlığa erişemez. Diğer her "sanat" biçimi tekniğe indirgenebilir. Sovyetlerin faydacı sanatını hatırlayın. Zamanımızın sanatçıları tek alternatifi çılgınlık ve teknik olan insanlar için gerçek bir estetiğin imkansız olduğu gerçeğinin en etkileyici tanıklarıdır. Geçmiş medeniyetlerin nadiren gördüğü sanatsal

yeniliğin güçlerinin varlığına rağmen böyledir bu.

Modern sanat, daha eski biçim estetiği karşısında hareket estetiğiyle ilgili olduğu sürece, sürenin grafik temsile entegrasyonuyla, Miro, Picasso ve Klee'nin "eşzamanlılığıyla" ilgilendiği müddetçe, gelişmeye muktedir bir sanat dünyası hâlâ mümkündü. Fakat şimdinin sanatçısı hâlâ makinenin dürtüsüne hükmedebilir ve temsil edebilir olmasına rağmen, ancak özünden koparılmış bir insana yeri olan bir dünyada tamamen işgal edilmiştir, güçsüzdür. İnsanları tekniğin pençesinden kurtarmak, belli yaşama imkanlarını insana geri vermek isteyenlerce yürütülen onurlu mücadeleye gereken saygıyı göstermeliyiz. Onların çalışma ve boş zaman üzerine araştırmalarını eleştirdiysem, *amaçlarına itiraz ettiğim, yanılsamalarına, idealizmlerine* güvenmediğim için eleştirdim.

Tekniğin bilinçdışına nüfuz edişini dikkate alırsak, tersini de yani onu güçlendirmek ve daha eksiksiz yapmak için bu nüfuz edişin diğer tekniklerce kullanılmasını da ele almalıyız. Propagandanın bilinçaltının teknik araçlarla manipülasyonuna dayandığını belirttim. Hedefi güvensizlik hissine dayalı bir "nörotik kompleksin" kurulması olan hipermodern polis yöntemleri de öyle. Teknik dünyamız bu duyguları kendiliğinden yaratmakla kalmaz, teknik nedenlerle ve insan üzerindeki eylemleriyle o teknik dünyanın yapılarını güçlendiren teknik araçlarla bunları önceden tasarlayarak bu yöntemleri geliştirir. Kayda değer bir ifadede Robert Ley, "Hâlâ özel bir birey olarak kalabilen tek kişi uykudaki kişidir" diyor. Bu sözler, münhasıran Nazi rejimi için söylenmiş sayılabilir. Ama onunla sınırlı değildir. Tüm insanların acımasızca teknikleşmiş dünyaya entegrasyonuyla ilgilidir. Bununla birlikte, Ley'in vecizesi, tekniğin rüyalara bile işlediğini gördüğümüz için tamamen kesin de değildir. Bu olgu, her bireyin düşünce ve duygularının yakasına yapışan "süper ego" bağlamında Freudiyen bir yorumlamaya da tabi tutulmuştur. Kolektif zorunluluk ile kitlesel asimilasyondan oluşan bu süper ego kavramı, "kitle insanı" etrafında odaklanan bir dizi gözleme götürür bizi.

Kitle İnsanı. Modern toplum bir kitle toplumuna doğru seyrediyor, fakat insanoğlu bu yeni biçime hâlâ tamamen adapte

olmuş değil. İnsani tekniklerin amacı insanı savunmaktır. İlk savunma hattı da yaşabilecek durumda olmasıdır. Eğer bu teknikleri onu 20. yüzyıl bireyselciliğinde (ki bu da ideal bir durum değildir) güçlendirirse, bir yanda toplumun maddi yapıları, toplumsal kurumlar ve üretim güçleri, öbür yandan da insanın kişisel eğilimleri arasındaki çatışmayı artırırlar sadece. Tekniğin insanın bireyselliğini gerçekten savunabileceğini öngörür bu. Ancak böyle bir aksama teknik açıdan imkansızdır, çünkü insan için desteklenemez düzensizlikler gerektirecektir. Bu nedenle, insani teknikler, insanı kitleye adapte ettirmelidir. Bu teknikler, ayrıca, kendilerine bağımlı oldukları diğer maddi tekniklerle uyuşmamaya devam eder. İnsanı kitle insanı yapmaya, o zamana dek normal insanlık tipi sayılan şeye bir son vermeye katkıda bulunmalıdır. Ortaya çıkacak tip ve kaybolacak tip, gelecekteki bir çalışmanın konusu olacaktır. Şimdilik insani tekniklerimizin kitle insanını yaratacak somut eğilimlerini yerleştirmek yeterlidir.

Maddi teknikler genellikle, büyük ölçüde gayri ihtiyari bir süreçle kolektif bir biçim doğurur. Fakat kimi zaman gönüllüdür. Teknik verilerle mutabık olan teknisyen bir kolektiviteyi daha yüksek bir biçim olarak değerlendirebilir. Örneğin, psikolojik kolektivizasyon alanında hem gayri ihtiyari hem de gönüllü eylem gözlemlenir. Bu gayri ihtiyari ve bir anlama otomatik adaptasyonu ortaya çıkaran araçları göstermiştim –mesela eğlence konusunu ele alırken. Gayri ihtiyari psikolojik kolektivizasyonun bir başka çarpıcı örneğine daha değineceğim. O da reklamcılıktır. Reklamın temel amacı, belirli bir yaşam biçiminin oluşturulmasıdır. Burada bireyi rasyonel olarak ikna etmek, ona belli bir yaşam anlayışını yerleştirmekten çok daha az önemlidir. Reklamcı tarafından satışa sunulan nesne, doğal olarak, bu yaşam biçiminin gerçekleşmesi için vazgeçilmez niteliktedir. Artık, reklamı yapılan nesnelerin hepsi aynı teknik gelişmenin sonucudur ve kültürel açıdan hepsi özdeş türdendir. Bu yüzden, bu nesnelerin vazgeçilmez olduğunu kanıtlamaya çalışan reklamlar, aynı dünya, gelişme ve insan –kısaca hayat- anlayışına gönderme yapar. Bir kere daha, tüm yerel ve tesadüfi farklılıklara tamamen kayıtız bir olguyla karşı karşıyayız. Gerçekten, Amerikan, Sovyet ve Nazi reklamları ilham kay-

naklarında birbirine benzer. Tüm yüzeysel doktrin farklılıklarına rağmen aynı hayat anlayışını ifade ederler. Sovyetler Birliği, teknik reklam sistemini açıkça uzunca bir dönem şiddetle reddetmenin ardından daha sonraları vazgeçilmez buldu.

Etkili olması gereken yoğun bir psikolojik araştırmaya dayanan reklam, teknik yaşam biçimini "yutturabilir". Verili bir malı alan herkes bu yaşam biçimine katılır. Reklamın zorlayıcı gücüne kapılmakla da gayri ihtiyari ve bilinçsiz olarak reklamın psikolojik çerçevesine girer. Reklamcılığın büyük amaçlarından biri de ihtiyaç yaratmaktır. Fakat bu, ancak bu araçların insanın kabul ettiği hayat idealine denk düşmesiyle mümkün olur. Reklamın sunduğu yaşam biçimi, insanın belirli kolay ve basit eğilimlerine işaret etmesi ve hayatı biçimlendirip bilgilendirecek hiçbir manevi değerin olmadığı bir hayatı göstermesi açısından çok daha zorlayıcı hale gelir. İnsanlar reklamın yarattığı ihtiyaçlara tepki verdiğinde, reklamın hayat idealine uyuyorlar. Bu durum, örneğin hijyen ve kokteyllerin hızla gelişimini açıklıyor. Reklamın icadından önce hiç kimse sırf temizlik uğruna temiz olma ihtiyacını hissetmiyordu. Reklamda kullanılan modellerin (örneğin İnek Elsie'nin) ideal bir tipi temsil ettikleri ve ideallikleri ölçüsünde ikna edici oldukları açıktır. Bunun gibi reklamların dayandığı insani eğilimler, son derece basit olabilir, ama yine de büyük ölçüde modern hayatımızın seviyesini temsil eder. Reklam, hep istediğimiz ideali bize sunar –o ideal de kesinlikle kahramanca bir yaşam biçimi değildir.

Reklam, psikolojik kolektivizasyon yaratma görevini, bireyi teknik dünyasıyla tanıştırmak amacıyla belli insani eğilimleri harekete geçirmek suretiyle yapar. Reklam, bu eğilimleri ideale, mutlak sınıra da taşır. Diğer tüm insani eğilimleri önemsemeyerek başarır bunu. Sözgelimi herkese kendi beden sağlığıyla ilgilidir; ama ona süpermeni bir gösterin, süpermen olmak onun hedefi olur. Buna ilaveten, reklam, o zamana dek bıktırıcı bir şekilde gerçekleştirilmeme eğilimi taşıyan maddi arzuları gerçekleştirme araçlarını da sunar insana. Bu üç yolla, psikolojik kolektivizm vücuda getirilir. Reklam herkesi, en azından ezici çoğunluğu etkilemelidir. Hedefi, kitleleri satın almaya ikna etmektir. Bu nedenle reklamı genel psikolojik yasalara dayandırmak gerekir. Bu yasalar da daha sonra reklam tarafından tek

yanlı olarak geliştirilmelidir. Kaçınılmaz sonuç, kitle insanının yaratılmasıdır. En değişken ürünlerinin reklamları yoğun olduğu için yeni bir insan tipi -kesin ve genel- kendini gösterir. İnsanların açıkça reklamın idealiyle özdeşleşme eğilimi taşıdığı Amerika'yı incelemek suretiyle bu yeni insan tipi hakkında genel bir izlenime sahip olabiliriz. Amerika'da reklam genel bir popüler kabul görmüştür; Amerikan yaşam biçimi de reklam tarafından biçimlendirilir.

Kitle insanının yaratılmasına yol açan gayri ihtiyari psikolojik faaliyetin yanı sıra aynı hedefe varmada kullanılabilecek belirli bilinçli araçlar da vardır. Bu bağlamdaki *bilinçli* nitelemesini yanlış anlamamalıyız. Tercih derecesi çok küçüktür. Süreç etkin biçimde maddi teknikler ile onların ortaya çıkardığı inançlarca belirlenir. Bununla birlikte, bilinçli yapılan bu eylem psikolojik kolektivizasyona yönelik olup, reklam tekniklerinin aksine doğrudan bir etki uygular. İkili bir temeli ve ikili bir yönelişi vardır; ve bir sonraki bölümde tartışacağım grup entegrasyonu ve bütünlüğü kavramlarına odaklanır.

Şu ana kadar insani teknikleri tartışırken insanın mutluluğunu veya hiç değilse dengesini gözeterek ancak onun adaptasyon ihtiyacını ele aldık. Burada da bir rol oynuyor bu. Örneğin, toplumumuzda bireyin sükuneti ancak bilinçli bir sürü halinde yaşayabileceği gösterilebilir. Bu durum, sadece "birlikten kuvvet doğar" ve "kişinin kendi kaderini kitle içinde unutması" meselesini içermekle kalmaz, aynı zamanda, toplumsal tehlikelere yeterli çözümleri uygulamadaki açık ihtiyacın kabulünü de içerir. Bizim kültürümüzde grubuna uyum gösteremeyen kişi yeterince direnç gösteremez. Örneğin, Lewin'in anti-Semitizmle ilgili çalışmaları, kolektif psikolojileriyle Siyonist grupların, baskılara, bireyci bir zihniyeti korumuş örgütlenmemiş Yahudilerden daha iyi katlanabildiklerini gösteriyor.

Kişiye hayatta kalma ve hatta mutlu olma şansı veren bu tür bir bilinçli psikolojik adaptasyonun yararlı etkiler doğuracağı yadsınamaz. Çok fazla kişisel sorumluluk kaybetmesine rağmen, birey, karşılığında, grubun öteki üyeleriyle ilişkilerinde bir işbirliği ruhu ve belli bir özsaygı kazanır. Bunlar belirgin biçimde kolektivist erdemlerdir, ama ihmal edilemezler. Kitle in-

sanının kolektivitesinde kişiye belli bir insan onuru sağlarlar. İnsani tekniklerin "hümanistik" eğilimleri üzerinde ısrar etmeme ve insanın mutlu olmak üzere adapte edilmesi gerektiği önermesiyle başlayarak bu tekniklerin gerekliliğini ve diğer tüm tekniklerle karşılıklı etkileşimlerini göstermeye çalışmama rağmen benim tavrım kararlı biçimde iyimser olmuştur. Teknik uygulamaların ve teknisyenlerin niyetlerinin insanın iyiliğine duyulan bir kaygıya bağlı kılındığını varsaydım. İnsani tekniklerin arka planını araştırdığımda da en lehte konumdan, yani bütüncül hümanizmin (ki insani tekniklerin temeli olduğu iddia edilir) konumundan yola çıkarak ilerledim.

Ancak daha zorlayıcı gerçekler var. Psikolojik kolektivizasyona doğru eğilimin amacı insanın refahı değildir. O da insanı kullanmak için tasarlanmıştır. Bugünün dünyasında psikolojik kolektivizasyon, teknik eylemin mutlaka aranılan şartıdır. Munson diyor ki : "Askerlerin moralini yükseltmekle onların verimliliklerini artırmaya, mecburi itaatin yerine hevesli öz disiplini geçirmeye, iradelerini ve dikkatlerini harekete geçirmeye çalışıyoruz. Kısacası, başarının peşindeyiz". Munson burada bize bu çeşit psikolojik eylemin anahtarını sunuyor: İnsan, sınırlamayla değil de rızayla hareket ettiği zaman verimlilik artar. O halde mesele, kendi serbest iradesiyle vermeyeceği için bireyin derinlik psikolojisi yoluyla yapay olarak elde etmektir. Fakat rıza gösterme kararı kendiliğinden bir görünüm almalıdır. "İyi niyetten" bahseden tüm laflara rağmen insana birlikte yaşayacağı bir ideal veya inanç kazandırmaktan bahseden herkes, tekniğin yükselişine katkıda bulunuyor. "İdeal", amacı insanın teknik kültür çerçevesinde yaratılan desteklenemez bir durumu desteklemesini sağlamak olan bir teknik araç vasıtasıyla ideal olmaktadır. Bu tavır, hümanistik davranışın antitezi değildir. İkisi iç içe geçmiştir, ayırmaya çalışmak tamamen yapay bir çabadır.

Teknik ortamdaki insan faaliyeti bu ortama karşılık gelmeli ve kolektif olmalıdır. Belirlenmiş refleks düzenine ait olmalıdır. Tam insani disiplin teknik gerekliliğe cevap vermelidir. Teknik ortam da tüm insanları ilgilendirir; bir avuç insanı değil, toplumun bütünü böyle şekillenecektir. Refleks kolektif bir refleks olmalıdır. Munson'un dediği gibi, "Barış zamanında moral yük-

seltme, birlikler arasında, onları savaş zamanının *her psikolojik heyecanına* açık yapan o zihinsel *alma eğilimini* yaratma amacını taşır". Ve bu "alma eğilimi", teknik kültürdeki öteki her insani gruba da, özellikle de işçi kitlelerine aşılanmalıdır.

Psikolojik şekillendirme kolektiviteyi öngörür, çünkü insan kitleleri telkinlere bireylerden daha açıktır. Telkin de, gördüğümüz gibi, psikolojik alandaki en önemli silahlardan biridir. Tekniğin empoze ettiği manevi kategorilerden kaynaklanır ve ancak kitleler tek bir kafa yapısına sahipse ve karşıt akımların biçimlenmesine izin verilmezse mümkündür. Psikolojik verimliliğin koşulları, önce grup entegrasyonu, sonra da grup ittifakıdır. (Daha büyük bir ölçekte belirli bir çeşitliliğin olmayacağı anlamına gelmiyor bu). Yerine getirilecek kesin bir işlevi olan belirli bir gruptan -örneğin bir siyasi partiden, ordudan ve sanayi tesisinden- bahsediyorum. Psikolojik yöntemlerin amacı, anormal bireyleri ve parçalanma eğilimlerini nötralize etmek ya da elemektir. Eşzamanlı olarak, kolektivizasyon eğilimi, muhtemel bir ihtilaf virüsüne karşı çevreye "bağışıklık kazandırmak" için güçlendirilir. Maddi tekniklerle yakın işbirliği içindeki psikolojik teknikler nihayet bütünlüğü oluşturmada başarılı olduklarında, mümkün olan tüm çeşitlilik ortadan kalkmış ve insan ırkı, bir tam ve irrasyonel dayanışma blokuna dönüşmüş olacaktır.

Tam Entegrasyon

Yakın zamana dek teknik dünyasıyla ilişkisinde insanı bölünmüş olarak düşünmeye zorlanırdık. İnsanın bir kısmı hepten bir canavara teslim edilir, dışsal ve içsel kurallara tabi kılınırdı. Ancak diğer kısmını (iç dünyası, aile hayatı, ruhi hayatı) insan kendisi için saklayabilirdi. Bu bölünmeden sıkıntı duyuyordu, ama yine de çok önemli bir özgürlüğü de koruyordu. (Çok fazlasına sahip olmakta ısrar ettiğinde de, orantılı bir sosyal adaptasyon yokluğunun sıkıntısını çektiği söyleniyordu). İnsan kişiliğinin pek çok başka boyutu, teknik topluma açılmıştır. Bugün de hemen hemen tüm insan ırkı bu tedrici kişilik kırılmasını yaşıyor. Geçmişle olan duygusal ve entelektüel bağlarıyla ortalama insan, ciddi şekilde muzdariptir. Kendi iç hayatını tamamen reddederek kendilerini mem-

nuniyetle ve pişmanlık duymadan tümüyle teknikleşmiş bir varoluş biçimine atan insan sayısı azdır. Böyle insanlar varolabilir, ama muhtemelen "neşeli robot" henüz doğmamıştır.

Bu gerilimin, bu ikiye bölünmenin giderek katlanması zor ve psikologlara, sosyologlara ve öğretmenlere, yani genel olarak psiko-teknisyenlere etkilerinde bile gün geçtikçe zararlı olmakta olduğunu defalarca belirttim. İnsanın kaybolan bütünlüğünü geri getirmek, teknik gelişmelerin ayırdıklarını bir araya toplamak istiyorlar. Ancak onlara, bunu başarmanın tek yolu malum oluyor, o da teknik araçları kullanmaktır. Beşeri bilimler teknik araçların uygulanması olduğundan, bu, insan kişiliğinin hâlâ serbest olan ve onları teknik düzene zorlayan ("entegre eden") unsurlarını biraraya toplamayı gerektirir. Hâlâ özel hayat olarak kalan ne varsa, kişisel kanaatten kaynaklandıkları için kendileri de yatıştırılamaz olan görünmez tekniklerle hizaya getirilmelidir. Yeniden entegrasyon, kişinin açık eylemlerinin yansıra gizli manevi eylemlerini de içerir. Eğlenceler, dostluk, sanat –*hepsi* yeni entegrasyona zorlanmalıdır. Bu yeni entegrasyon sayesinde artık hiç sosyal uyumsuzluklar veya nevrozlar olmayacaktır. İnsan, bir ütünün buharı altındaki pantolon gibi, pürüzsüzleştirilecektir.

İnsan kişiliğini yeniden toplamanın bir başka yolu yoktur. İnsanoğlu tamamen, her şeye gücü yeten bir tekniğe tabi kılınmalıdır. Tüm eylem ve düşünceleri de insani tekniklerin nesnesi olmalıdır. İnsanın kaybolan bütünlüğünün teknik restorasyonuyla çok ilgilenen kişiler (kuşkusuz "iyi niyetli" insanlardır), işlerin bu şekilde gelişmesini kesinlikle istememişlerdir. Onların hatası, daha ziyade, hakiki alternatifleri görememiş olmakta yatıyor. Vicdan sahibi psikolog, insanın acı çekmesine sempatiyle bakabilmesine rağmen, soruna alternatif çözümleri dikkate almaz bile. Ona göre teknik, teknik bir çözümü dikte eder. Bu çözüm de gerçekten insana bütünlüğünü geri kazandırır, ama ancak insanın başlangıçta kendisinin topyekün parçalanmasını ortaya çıkaran sürece tam entegrasyonu sayesinde. Psikolog bu parçalanmayı –ve de medeniyetin nevrozlarını- emici sürecin tamamlanmamış olmasının belirtisi olarak görür. Öyleyse, bütünlüğü yeniden başarmak, süreci tamamlamak demektir.

Teknik Anestezi. İnsanı makineden kurtarmak üzere tasarlanmış bir tekniğin uygulanmasının onu makineye daha acı bir şekilde bağlı kılması tuhaf görünüyor. Fakat teknik zihniyeti düşününce paradoks kolayca çözülüyor. Makineye ve onun kaprislerine maruz bir işçiyi düşünün. Makinenin temposunu izlemeli, onun atık ürünlerini solumalıdır. Aynı zamanda yorgunluk ve can sıkıntısıyla da mücadele etmelidir. Kısacası, iki kişinin işini yapmalıdır. Verimlilik uzmanı gelerek, her şeyi mekanik reflekslere dönüştürmek suretiyle eylemleri otomatikleştirmek ve enerji tasarruf etmek amacıyla prosedürler koyar. Ancak psikolog bunlara tümden karşı çıkar. Verimlilik uzmanının tasarladığı işçinin makineye tam teslimiyetini desteklenemez bulur, onu kurtarmayı önerir. Bu övgüye değer hedefe varmak için psikolog da kendi insan psikolojisi yasalarıyla –sözgelimi işçi yorgunluğuna ilişkin yasalar gibi- bir insani davranış bilimi geliştirir. Sadece işçinin fabrikadaki eylemlerinin değil tüm hayatının bir programını çıkarır. İnsanoğlu kendini daha da geniş bir teknik çerçeveyle kaplı bir sonda bulur. Kuşkusuz bu çerçeve hayatı kolaylaştırır, asgari bir çabayla yaşamasını sağlar, ama ancak kurallarına harfiyen uyması koşuluyla. Örnek basittir, ancak hayatın her insani faaliyet alanında, psikoteknisyenin insanı "kurtarmakla" görevli saydığı her yerde bulunabilir. Gelişmenin bedeli açıktır ki kurtuluş aracına daha bir şiddetle bağlanmaktır. İşçi, mahvedici acı için ağrı kesici ilaç verilen hastanın durumundadır. İlaç onda bağımlılık yapar; bu bağımlılık hasta "iyileştirildikten" sonra da devam eder. Aynı şekilde, bir totaliter propaganda yaylım ateşine tabi tutulan bir ulus da, ateş kesildikten sonra da kolay kolay ve doğal bir şekilde kendine gelemez; çünkü ruhsal travma çok derindir. Böyle aşılanmış "fikirlerden" insanları kurtarmanın yegane yolu, en azından birincisi kadar yoğun bir başka propaganda kampanyasıdır. Ancak yeni propaganda da özgürlüklerinin bir kısmını daha öldürmekten başka bir şey yapmaz.

Kafasına estiği gibi hareket eden, keyfi tutuklamalar yapan baskıcı, acımasız bir polis gücünü düşünün. Hiçbir vatandaşın huzuru yoktur. Bununla birlikte, bu hastalık için şu ana kadar tasarlanmış tek çözüm, hipermodern dosya sisteminin kurulması olmuştur. Her vatandaşın tüm hayatı, coğrafi olarak, biy-

olojik ve ekonomik olarak kayda geçirilir. Polis her an ne yapacağını tam olarak bilir. Bu polis sisteminin artık kamuoyu bilinci için kaba, açıkça baskıcı ve her şeye muktedir olmasına gerek yoktur. Ancak hayatın tümüne öylesine işler ki, ortalama insan anlayamaz. Ne kazanılmıştır? Kabul edildiği üzere, insanın artık işte endişeli olmasına, sürekli kuşku altında yaşamasına yahut "işkenceye" tabi tutulmaktan korkmasına gerek yoktur. Totaliter devletlerin polis yöntemlerinin şimdiye kadar ayrılmaz bir parçası olmuş olan korku salma, artık geçmişte kalmıştır ya da yakında kalacaktır. Cerrado Alvaro'nun mükemmel ifadesiyle "şehir üzerine korku salmak", sadece bir geçiş aşamasıdır. Bu aşamada polis görünmez olabilir, ama geri planda gizlidir. Büyük, gizemli binaların büyük ses geçirmez büyük bodrumlarındaki gizli infazları duyarsınız. Polis tekniğinin daha gelişmiş bir aşamasında bu dağınık korku salma bile daha dağınıklaşır. Polis, sadece "iyi yurttaşları" korumak için vardır. Artık baskınlar yapmazlar; baskınlarla ilgili esrarlı bir şey de yoktur. Bu nedenle de baskıcı oldukları düşünülmez. Polisin çalışması "bilimselleşmiştir". Dolapları her yurttaşın dosyasıyla doludur. Polis, "aranan" herkesi her an yakalayabilecek durumdadır. Bu durum, yakalama gereğini büyük ölçüde ortadan kaldırır. Hiç kimse polisten kaçamaz, kaybolamaz. Fakat bu durumu da hiç kimse istemez ki. Elektronik bir dosya özellikle korkunç değildir.

Burada "insanileştirme" tekniklerinin özü sözkonusu. Yani, öteki tekniklerin yarattığı dezavantajları belirsizleştirmek. Teknisyenin görevi, makine teknikleri ile insani teknikleri, mükemmel bir şekilde işleyen makineyle yüzyüze olan kişinin bile insani girişime veya kaçış isteğine artık sahip olmayacağı bir mükemmeliyet derecesinde geliştirmektir. Basit bir makinede yapışkan bir dişli veya fazla ısınmış bir kol, makinenin varlığını canı sıkılmış kullanıcısının dikkatini gerektirir. Makinenin varlığı hissedilmeyecek şekilde çalışması için bir yağlama sistemine ihtiyaç vardır. Makineyi unutabilmek, teknik mükemmeliyetin idealidir. "İnsan-makine" kompleksinde sürtüşme, insanoğluyla organizasyon arasındaki çarpışmadan doğar. Bu sürtüşme bir dizi biçim alabilir. Birtakım açık mekanik başarısızlıklar, bireysel girişimi irrite edebilir. Kişi, makineyi,

otomatizm kurallarında öngörülmeyen bir tarzda çalıştırmakta ısrar edebilir. O halde mesele iki boyutludur. Bir yanda mekanik teknikleri mükemmelleştirmek; diğer yandan da, sürtüşmenin insani kaynaklarının önüne geçmek için belirli insani teknikleri geliştirip dayatmak. Latil'in belirttiği gibi, herhangi bir dışsal müdahale olmaksızın işleyen kendinden kılavuzlu teknikler mümkündür. Özerk, hafızası olan ve gelecekteki olayları tahmin eden makineler tarafından ortaya koyulmuştur. Havadan daha ağır makinelerin mümkünlüğünü apriori olarak reddeden türden şüpheciler, bununla, hayalden başka birşey değil diye alay edeceklerdir. Bu makinelerin henüz mükemmelleştirilmedikleri doğrudur, fakat bu yöndeki bir yakınlaşma bile bizim argümanınız için yeterlidir.

Teknik toplum, "insan-makine" kompleksine geliştirmeli ya da topyekün çöküş riskini almalıdır. Bir başka çıkış yolu varmıdır? Olduğundan eminim. Ne yazık ki, ne bilim adamlarının ne de teknisyenlerin bir başka çözümün bir parçasını istemediklerini de kaydetmek zorundayım. Ben de soyutlamalarla değil gerçeklerle çalıştığımdan, teknik zorlukların teknik çözümler gerektirdiği şeklindeki kaçınılmaz gerçeği kabul ediyorum. İnsanla tekniğin karşılaşmasının kışkırttığı tüm zorluklar teknik niteliktedir; bu nedenle de hiç kimse teknik dışı çözümler uygulamayı aklından geçirmez. İnsanlar bunlara güvenmez. A. Sargent, ortak görüşü çok iyi ifade ediyor:

Deneysel bilimin (tekniğin) insanlara temel zorluklarını çözebilme imkanını kuşkusuz verdiği bir dönemde insanlık hâlâ metafizik ve dogmatik bir zihniyetin temsilcisidir. Biyolojinin bizim kurtuluşumuz olabileceği bir konumdayken hâlâ yarıya kadar skolastisizmin içindeyiz... Dogmatizmimiz yaramazlıklarını göstermiştir... Bu nedenle, metafiziğe dayalı sistemlerin cazibelerine direnmek ve anlayabileceğimiz bizi ilgilendiren bir realiteye uyanmak kaçınılmazdır... Hayat bilimleri, belli bilgi ve eylem araçlarını biraraya getirir. İlhamlarını soyut kavramlardan alan tüm doktrinler, insan dünyasını organize etmedeki temel yetersizliklerini şimdiden gösterdiler. Biyokrasi, yani hayatın temel yasaları uyarınca organizasyon, arkaik kültürlerden kalma çeşitli metafizik anlayış ve sistemlerin hâlâ insan hayatını yozlaştırdığı bir dönemde tek kurtuluş

yolumuzu temsil ediyor.

Sargent'in tavrı açık. Durumumuzda feci olan, felsefelerin, siyasal doktrinlerin ve dinin hayatta kalmasıdır. (Yeri gelmişken, bunlara kuvvetle inanamıyorum). Tekniğe gelince, yakın felaketler konusunda tamamen masumdurlar. Abartılara rağmen, metin açıktır: İnsani tekniklerin geliştirilmesinin dışında bir başka çözüm, bir başka umut mümkün değildir. Başka her çözüm, ya etkisizdir ya da zararlıdır. Sargent'in tavrı, teknisyenlerin çoğunluğunun tavrının da göstergesidir. Bizi bekleyen geleceğin ne olduğunu incelemiş bulunuyoruz.

İçgüdülerin ve Ruhsal Unsurların Entegrasyonu. Şimdi de, insani teknikleri doğrudan ilgilendirmedikleri için değil, fakat sonuçlarının belirli bir kısmı dolayısıyla belki de idrak etmesi en zor teknik olguları ele alacağız.

İnsanoğlunun muktedir olduğu teknik gelişmelere manevi direnişin olağanüstü gücünü kabul etmek istemedikleri veya kabul edemedikleri için şüphecilerin teknik toplumun doğasını anlayamadıkları şeklinde bir itiraz sık sık dile getirilir. İnsani özgürlüğün, şüphecilerin kapalı ilan ettikleri bir dünyada her yerde kendini ortaya koyduğu söyleniyor. Bunun kanıtı olarak edebi ve müzikal biçimler büyülü şeyler gibi yardıma çağrılır. Soyut resim, sürrealizm, caz; "erotizm" gibi etikal biçimler ile "angajman siyaseti"nin insani özgürlüğün üstünlüğünün ve toplumdaki iradenin tezahürleri olduğu söylenir. Elbette hiç kimse, bu olguların şu anın teknik niteliğiyle yakından ilgili olduğunu reddetmiyor. Mesele, nasıl yorumlanacaklarıdır. İnsanın, gücü henüz bilinmeyen bir ruhi güce sahip olduğu doğrudur. Tutku ve şiddet patlamalarına muktedirdir insan. Cinsellik, maneviyat ve hissiyat kapasitesi şeklinde özetlenebilecek olan hayati enerji kaynakları zayıflatılmış görünmüyor.

Ancak bu güçlerin kendilerini ileri sürdükleri her seferinde tekniğin kendilerini çevrelediği, yerelleştirdiği bir demir halkaya fırlatılırlar. Bundan başka, teknik, insana saldırır, zindelik kaynaklarını zayıflatır, gizemini alır. Belli insani tekniklerin amaçlarından birinin insanı gizeminden mahrum bırakmak olduğunu gördük. İnsan da, tekniğin saldırısına içgüdüsel ve ruhi olarak tepki vermelidir, veriyor da. Henry Miller acı fer-

yadını modern dünyaya haykırdığı zaman temel erotizmi yoluyla insanın en ilkel içgüdülerine hitap ediyor. Amerikan zencisi hâlâ bir köleyken, caz, umutsuzluktan ve zincirlerden kurtuluş demekti. Ancak, erotizm ve cazın teknik saldırganlığa amaçlı bir tepki oldukları tartışılabilir. Bu meseleleri, tümüyle sözel bir idealizme hitap ederek çözemeyiz.

Caz, günümüzün en otantik insani protestolarından biridir. Kökenine bir inelim cazın. Zenciler umutsuzca köleleştirilmişlerdi. Zorla çalıştırılmalarının, cezalandırılmalarının, nefretlerinin ve bastırılmış isyanlarının hikayesi sıkça anlatıldı. Santo Domingo'nun korkunç siyah imparatoru artık bir rüyadan öte bir şey değildi. Uçtaki zenciler şarkıları keşfetti. Onların inanç ihtiyaçlarına da cevap veriyordu. Müzik onlar için bir kere o anın umutsuzluğunu ve Tanrı'da kurtuluş umudunu temsil ediyordu. Çılgınlıkta zirveye ulaşması, kurtuluşu getirdi, ama sadece afyon ve alkolün diğerleri için getirdiği gibi. Marks'ın 19. yüzyıl dininin Avrupa kitlelerinin afyonu olduğu şeklindeki meşhur sözü, zenci kölelerin cazına aynen uygulanabilir. Cazda gerek bir sanat biçimi yarattılar. Fakat onunla birlikte özgürlüğün tüm kapılarını da kapattılar. Caz, zencileri köleliklerine daha bir hapsetti. Somurtkan bir keyif aldılar ondan. Bu köle müziğinin modern dünyanın müziğine dönüşmesi oldukça önemlidir.

Tüm içgüdüler (seks, tabiata, anıtlara ve denize tutku, sosyal ve siyasal eylem tutkusu) bugün her zaman olduğundan daha dizginsiz görünüyor. Bu güçlerin bu derece açık ve otoriter oldukları çok fazla tarihsel dönem olmuş olamaz. Ne değerleri olursa olsun bunları reddetmek istemediğimi tekrarlayayım. Şehirde yaşayanlar için kırsala gitmek iyidir. Belirgin bir erotizmin geleneksel katı ahlakı yıkması da iyidir. Sürrealizm gibi hareketler sayesinde şiirin bir kez daha anlamlı hale gelmesi de öyle. Ancak en derin insani tutukları ifade eden bu olgular, aynı zamanda tümüyle zararsız hale de gelmişlerdir. Hiçbir şeyi sorgulamıyor, kimseyi korkutmuyor. Behemoth[10] rahat edebilir. Ne Henry Miller'in erotizmi ne de André Breton'un sürrealizmi insanı tüketmekten alıkoyabilir. Bu

10. Behemoth (İbranicede *majestenin* çoğulu): Organize edilen, yüceltilen ve harekete geçirilen maddeye işaret eder.

hareketler saf formülasyonlardır, saf ifadelerdir. Meşhur "saf sürrealist hareketi" hiç kimse yapabilmiş değildir. Miller'in etiğindeki ve Boris Vian'ın ve diğerlerinin romanlarındaki kendine özgü devrime gelince, normal bir insan için bunların tüm anlamı, geneleve davetten başka bir şey değildir, ki hiçbir zaman devrimci nitelikte veya özgürlüğün kendini öne sürmesi olarak sayılmamış birşeydir bu. Gerilemekte olan bir orta sınıf ahlakına saldırmanın bir zararı yoktur. Takibatların, tutuklamaların ve mahkemelerin "siyah" yazarlara yöneltilmiş olduğu doğrudur. Fakat ben, bu küçük skandalların birlikte getirdiği muntazam faydalara işaret etmek istiyorum. Yazarkasaya şen şakrak şarkı söyleten bir eylemin devrimci değerine inanmakta bir şekilde güçlük çekiyorum.

Benzer bir nedenle, "angajman siyaseti" yozlaştırılmakta. Monolitik siyasal partiler, fosilleşmiş sıradan kimselerden (kendilerini taşıyan araba süratle gittiği için, özel herhangi bir faaliyet gösterdikleri veya özgürlüğe bir darbe vurdukları pek düşünülmeyen kimselerden) ve oy ve para peşinde koşan parti aydınlarıyla yöneticilerinden oluşur. Adeta, bir Milli Piyango talihlisine şehit gözüyle bakılması gibi bir şey bu.

Bir de modern doğa tutkusu var. Geyik peşinde olanlar borsacılar değilse, düzenli biçimde ve kendilerine söylendiği şekilde dışarıda kamp yapan beyinsiz konformistler güruhudur. Hiçbir şekilde bir girişim veya eksantriklik yoktur. Kısacası, insan doğasının yüce güçleri eğlence uğruna harekete geçirilmekte. Eskiden kentin savaşçılarını silaha çağıran katedral kulesindeki büyük çan, yabancı turistleri eğlendirmek için çalınmakta. Bu noktada, bahsede geldiğimiz sosyal güçleri derinlemesine analiz etmeyeceğim.[11] Uyandırılan güçler ile son ürünlerin berbat sıradanlığı arasındaki, örneğin André Breton'un iddialarıyla ortaya çıkan sonuçlar arasındaki kontrastı göstermek yeterlidir. En derin insani tutkuları olanlar, pek çok farklı nedenden kaynaklanıyor. Bizi burada tek ilgilendiren, bu manevi hareketlerin tümüyle teknik dünyayla sınırlı olduğu gerçeğidir. Burada, ikinci bölümde derinlemesine tarif edilen olgunun, tekniğin bugünkü toplumun bütünlüğünü kuşattığı olgusunun

11. Bu merkezi sorunları, "Conformism de notre temps" başlıklı bir dizi makalede (*Réforme*, 1949) inceledim.

bir başka örneği sözkonusudur. Şişedeki bir sinek gibi yakalanmıştır insan. Kültür, özgürlük ve yaratıcı çabaya yönelik girişimleri, tekniğin dosya dolabında başlıklardan başka bir şeye dönüşmemiştir.

Nihai Çözüm. Yerinde bir soru ortaya atılmakta: İnsanın maneviyata dönük çabalarını teknik neye dönüştürmüştür? Bu sorunun bir cevabı, tekniğin eylem tekeline sahip oluşudur. Teknik araç tarafından aracılık edilen ve sansürden geçirilenler hariç hiçbir insani faaliyet mümkün değildir. Teknik toplumun büyük yasasıdır bu. Düşünce veya irade, ancak ifade biçimlerinde teknikten ödünç almak suretiyle gerçekleştirilebilir. En basit bir girişimin bile orijinal ve bağımsız bir varlığı olamaz.

Farzedin ki devrimci bir kitap yazacağız. Yayınlanacaksa, kitap yayıncılığının teknik organizasyonu çerçevesine girmelidir. Hakim bir kapitalist teknik kültürde, kitap ancak bir kazanç sağlayacaksa yayınlanabilir. Bu nedenle, birtakım insanlara hitap etmeli, onun için de satılacağı halkın gerçek tabularına saldırmaktan kaçınmalıdır. Burjuva yayıncı Lenin'i yayınlamayacaktır. Devrimci yayınevi de Paul Bouget'i yayınlamayacaktır. Zamanımızın gerçek dinine, yani teknoloji toplumunun başat güçlerine saldıran bir kitabı ise kimse yayınlamayacaktır. Yazılarını yayınlatmaya çalışan her yazar, potansiyel yayıncılarca ortaya konulan belli çizgilere uymak durumundadır. Konusunda ve formatında bunlara uymayan bir yazının şansı yoktur. Teknik yayıncılık organizasyonundaki en temel düzeydeki durum budur. Bir adım ilerde de adı "yeniden yaz"a çıkmış sisteme rastlıyoruz.

Eğer yayıncılık sistemi devlet mülkiyetindeyse, devrimci literatürün yayını dikkate bile alınmaz. Tüm bunlar, görünürde düşüncenin yayılması için devreye sokulan teknik güçlerin pratikte kuşa çevirmeye yolaçtığı anlamına geliyor. Aynı şey, özel kapitalizm veya devlet kontrolü altındaki radyo/TV yayıncılığı için de geçerlidir. Kapitalizmin yayıncılık özgürlüğüyle eşanlamlı olduğunu[12] veya devletin buna sahip olmasının insanileşmek anlamına geldiğini öne sürenlere katılmaya imkan yok.

---

12. M. Veillé'in bu noktaya ilişkin analizi ikna edicidir. Bkz. *La Radio et les hommes* (Paris: Editions de Minuit; 1951).

Elbette ki, pornografi, ateşleyici devrimci manifestolar, yeni ekonomik ve siyasi doktrinler de dahil her şeyi yazabilir, öğretebiliriz. Fakat bunlardan herhangi biri genel toplumsal düzeni (bu düzen kendini dünyanın her ülkesinde ilgili halkların ezici çoğunluğunun desteğiyle kurmaktadır) çökertmede gerçek bir etki gösterir göstermez, derhal teknik iletişim kanallarından dışlanırlar. Crozier'in haklı olarak belirttiği gibi, "Aydının zor bir hayatı vardır. Ancak iletişim kurarak yaşar, ama onlar olmadan yaşayamayacağı araçlardan yoksun bırakılmıştır". Aydın, çeşitli tekniklerin taleplerine tabi basit bir sözcüye dönüşmüştür. Wiener'e göre, entelektüel hayatın modern dünyada tedricen temizlenmesinin nedeni budur. Wiener'in deyişiyle, bugünkü iletişim yöntemleri çok geleneksel olduğu için belirleyici bir değeri olmayanın dışındaki tüm entelektüel faaliyeti dışlamaktadır.

Aynı şekilde teknik, gelişmeye başlayan tabiat sevgisini de kontrol etmektedir. Bir kamp gezisindeki yalnız şehirli, teknik kaderinden bir an için kaçar. Fakat, yalnız kampçının kalabalığı artırdığını, kırsal bölgeleri dolup taşırdığını, ormanları ateşe verdiğini ve başka belalara sebep olduğunu düşünün. Ya "para ödeyen" misafirleri rahatsız ederse ya da özel mülkiyete veya avlanma bölgelerine tecavüz ederse? Bu durumda kamu çıkarı vardır, teknik müdahale eder; çok sayıda insanın sözkonusu olduğu yerlerde şaşmaz şekilde yaptığı gibi. (Tersine, teknik, çok sayıda insan sözkonusu değilse, hiçbir şeyin olmadığı bir kültür yaratmakta). Müdahale bu durumda bir idari polis tekniği biçimini alır. Kuralları olan mecburi kamp alanları kurulur. Kampçı ruhsat taşımaya zorlanır; sabık serbest bireysel karar eylemi tümüyle teknik bir mesele haline gelir.

Bir kişi siyasal eylemle uğraştığında uygun bir teknik mekanizma harekete geçirilir. Bir kitle olgusu olarak hariç siyasal eylem artık mümkün değildir, "uğraşmak" da bir kolektiviteye katılımı varsayar. "Siyaset oynayacak" araçları emrinde bulunduracak derecede müreffeh olan bir tek kolektivitedir. Tekniğin nitelikten ziyade niceliğe öncelik verdiği bir dünyada sadece bir kolektivite kendini hissettirebilir. İnorganik bir kitle yetersiz olacağından, kolektivite optimal biçimde (bunun bütünlük, disiplin ve taktik esneklik yolunda ima ettiği her şey-

le) organize edilmelidir. Bunlar, teknik organizasyonun teknik alanıdır. Doğruca, monolitik siyasal partilerin –ki sadece bunlar başarıyı umut edebilirler- oluşumuna yolaçtığı bir gerçektir teknik organizasyon. Teknik bir kere daha kendi tunç yasasını bireysel kalbin cömert çabalarına dikte eder.

Mümkün olduğunca farklı alanlardan seçilen bu kısa örnekler, bugünkü her insani girişimin kendini ifade edebilmesi için teknik araçları kullanması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu teknik araçlar, girişimi fiilen "sansürler". Bir kere, teknik ifadeye elverişli olmayan şeyleri taramadan geçirir. Girişim, teknik toplum için hiçbir önem taşımayan hepten özel bir mesele olarak kalır. İkinci olarak, teknik araçlar katı bir konformizmi zorlar. Girişim, en düşük ortak paydaya indirgenir; fiilen kuşa çevrilir. Teknik sansür ile bireyin iddia edilen "anarşik manevi girişimlerinin karşılıklı etkileşimi, otomatik olarak, teknik toplumun büyük yasasını formüle ederken Dr. Goebbels'in arzu ettiği durumu doğurur: "Toplumsal düzeni değiştirecek hiçbir şey yapmadığın müddetçe, kurtuluşunu bildiğin şekilde aramakta serbestsin". İstisnasız tüm teknisyenler bu özdeyişle hemfikirdir. Tabi ki toplumsal düzenin her yerde esasen özdeş olduğu kabul edilmektedir. Demokrasiden komünizme ve faşizme değişiklikler, sadece yüzeysel bir olguyu ifade etmektedir.

İnsanın maneviyat arayışını tekniğin nasıl dönüştürdüğü sorumuza ilişkin ikinci bir cevap, coşkulu dürtülerin ve insan ruhu olgusunun mukadderatının incelenmesini içerir. Coşku olgusunun toplumun teknikleşmesiyle orantılı olarak çoğaldığını görmek zor değil. Modern toplumda önemli bir rol oynar bu coşkular, ama onlara genelde verilen rolü değil. Nedenler olarak değil, etkiler olarak işlev görürler. Örneğin, komünizm ve faşizmin, daha sonra kendi halkları üzerine empoze ettikleri tüm bir örtüden bir mistiklik yarattığına; büyük bir rüzgar torbasını patlatmak suretiyle dünyayı bununla "ayarttıklarına" inanmak çocukça birşeydir. Öte yandan, Rusların ruhunun ve Almanların ruhunun doğal olarak bu sistemlere "yatkın" olduklarını söylemek kolaydır. Bu durumda, İtalyan –şimdi de Yugoslav ve Çin- ruhunun da benzer şekilde yatkın olduğunu savunmak zorunda kalırız. Mitos, psikolojik bir temeli öngörür. Yani, insanların sistemlere, bu sistemler de insanlardaki "doğru" bir

şeye tepki verdiği için bağlandığını öngörür. Fakat bu doğruluk çok özgün değildir, çünkü çok farklı insan tipleri buna bağlanmaktadır. Ayrıca, mistik sistemler diktatöryal rejimlerin keyfi oluşumları değildir. Ne de güçlü olanın delice iktidar arzusunun sonucudur. Hiçbir "popüler hareket onları ortaya çıkaramaz"; gereklilikler, insanın kendiliğinden mistik kapasitesini çok aşar. Bildiğimiz toplumun ortaya çıkışının gerçek nedeni, mistik veya ruhsal değil, teknik niteliktedir.

Bununla birlikte, açık amaçları tekniğin azami kullanılması olan toplumlarda coşku olgusuna rastlandığı da bir gerçektir. Coşkunluk (vecd hali, kendinden geçme), burada, bir neden olarak değil, teknik toplumun bir sonucu olarak meydana gelmektedir. Daha spesifik olarak, toplumun teknik seviyesinden ziyade. teknik toplumun temposunun artışının bir fonksiyonudur. Uzun bir süre, tekniğin ahenkli bir toplum, dengeli, mutlu ve spesifik problemleri olmayan bir toplum doğuracağına inanılıyordu. Bu toplum, kendini, dertsiz bir ticaret ideolojisine dayalı bir kolay üretim ve tüketim hayatına teslim edecekti. Bu burjuva sükuneti modeli, tam olarak teknolojinin takıntılarına denk düşer gibiydi. En iyisi rahatlıktı, ideal tip de kapitalist İsviçre veya sosyalist İsveç'ti. Teknik açıdan en ileri toplumların aniden savaşa ve karşılıklı tahribata sürüklenmeleri, burjuvazi için şiddetli bir uyanıştı. Bir sapma mıydı? Pek değil. Tekniğin rahatlık değil güç demek olduğu unutulmuştu. Burjuva ülkeler teknik sistemlerini, bu sistemler düzenli büyüme imkanlarını tamamen kullanıncaya dek rahat bir tempoda geliştirmişlerdi. Daha sonra, hızlanan temposuyla teknoloji işi üstlendi. Küçük uluslar yetişemiyorlardı. Büyük teknik ülkeler de gevşek tempolarını ister istemez terk etmek ve kendilerini teknik toplumun gerçek temposuna uydurmak zorundaydı. Sonuç, aheste burjuva mentalitesi ile bizim *savaş* adını verdiğimiz tekniğin patlayıcı temposu arasındaki o orantısızlıktır. Bu coşkunluğun bir yan ürünü belirli bir mistikliktir. Nazi veya komünist mitosuyla tam da aynı özellikleri sergileyen Amerikan mitosu doğmuştu. Ancak, hâlâ spontane bir aşamada bulunması bakımından farklıdır bu. Henüz teknik olarak organize edilmiş, kullanılmış veya geliştirilmiş değildir.

Ülkenin gerçek teknik seviyesi ne olursa olsun, teknik hızlan-

ma kendini gösterir göstermez, mistik de kendini gösterir. Teknik bakımdan geri ülkeler bile, modern teknikleri benimsemeye karar verir vermez bunu yaşarlar. Yeni olan ne varsa alıp kendi sistemlerine kattıklarında Nazi ve komünist toplumlar da öyle. İsviçre veya Fransa gibi kendilerini teknik hızlanmaya teslim edemeyen veya etmeyen daha gevşek toplumsal gruplar, bu olguları göstermiyor.[13] Teknik organizasyonunda bir gelişme seviyesine ulaşmış bir ulus, bazen bu gelişmeyi hoşgörülemez bulur. Böyle bir faktör, muhtemelen İsveç'te Aralık 1956'da baş gösteren şaşırtıcı "amacı olmayan savaşkanlık" coşkusunun nedeniydi. Çok mükemmel bir evrende insanoğlu, insan doğasının en derin dürtülerini açığa çıkarmanın uygun bir yoluna sahip değildir. Bu örtük güçler hep vardır ve mükemmel teknik sınırlamalar henüz tam olarak başarılamadığı ölçüde ortaya çıkma eğilimindedir.

Bu gözlemler, Roger Caillois'in sosyal mekanizma ne derece sınırlayıcı ise ilgili coşkunluk olgusunun da o derece abartılı olacağı şeklindeki açıklamasını teyid ediyor. Teknik tarafından bir topluma empoze edilen sınırlamalar, dini enerjinin açığa çıkarılabileceği yolları azaltıyor. Teknik olmayan bir toplumda ruhi enerjinin kanalize edilebileceği pek çok yol vardır. Fakat teknik bir toplumda sadece bir yol vardır. Teknik sınırlamalar diğer tüm ikincil hedefleri ortadan kaldırır. İnsani ruhi enerjiler yoğunlaşır, hiç "sızma" da yoktur. Sonuç, eşine rastlanmayan yoğunlukta ve sürede coşkunluk olgusudur. Bugünün teknik toplumunda, geleneksel olarak karşıt olan sihirli ve mistik eğilimlerin hepsi karşılıklı olarak teknik tarafından tatmin edilmekte, böylece de bir yapılmaktadır. Teknik, sahip olma ve egemen olmaya yönelik mistik isteği tamamen tatmin eder. Makineler çok daha iyi neticeler verirken manevi güçleri çağrıştırmak gereksizdir. Ancak teknik, aynı zamanda mistik olguları de teşvik eder, geliştirir. Sözgelimi bireyin bir ideolojiyle özdeşleşmesi için gerekli olan öze kaçınılmaz yabancılaşmayı teşvik eder. İnsan ister bir baba figürüyle isterse bir soyutlamayla özdeşlesin bu özdeşleşme, istisnai bir karizmatik niteliğin kabulü tarafından teşvik edilmektedir. Teknik topluma entegre olan bu nitelik, önce sahip olmadığı zorlayıcı bir yoğunluğu toplumdan

13. Fransa, 1958'den beri hem teknik gelişmenin yeniden doğuşunu hem de milliyetçi bir mistiği tecrübe etmiştir.

alır. Mekanik bir karaktere de bürünür. Teknik tarafından organize edilen, merkezileştirilen ve yaygınlaştırılan coşkunluk olgusu, ancak bu ilişkiye yürütebilecek bir mekanize karizmayla ilgili olabilir. Bu karizmatik donanım, geleneksel olarak kahramanların özelliği olmuştur. Bugünse öyle donatılanlar, "emeğin kahramanlarıdır".

Bu coşkunluk olgularının büyük ölçüde en fazla teknikleşmiş toplumlarda gelişmiş olmasının hiç de tesadüf olmadığını belirtmeliyiz. Bu olguların artmaya devam edeceği de beklenmelidir. Bu durum, insanlığın yeni dininin tekniğe tabi olmasından başka bir şeye işaret etmez. Önceleri teknik ile dinin birbirlerine zıt olduklarına, tamamen iki farklı dönemi temsil ettiklerine inanılırdı. Tümüyle materyalist bir toplumun gelişmesiyle birlikte bir yanda makine ile ekonomi arasında, diğer yanda da din, sanat ve kültürün ideal alanı arasında bir mücadelenin kaçınılmaz olduğu savunuluyordu. Fakat böyle son derece basit bit anlayışı artık savunamayız. Coşku, tekniğin dünyasına tabidir ve onun hizmetindedir. En önemli seviyede teknik, insanın anarşik ve anti sosyal dürtülerini topluma entegre eder. Bu dürtüler etkilerini ve yayılmalarını tamamen devreye sokulan teknik araçlar sayesinde elde eder. Teknik araçlar olmaksızın tamamen etkisiz kalacak olan insan ruhunun coşku olgusu, tüm dünyada kullanılmaktadır.

Coşku olgusunu etkileyen teknik araçlar, belirli cesur ifade yeniliklerini teşvik eder. Örneğin, sinemanın olağanüstü sanatsal yeniliğini düşünün. Ancak, teknik gerçeğinin fiilen sanat ve düşüncenin toplumsal çerçevede topyekün içerilmesini (ne kadar devrimci olurlarsa olsunlar) gerektirdiği hatırlanmalıdır. İnsani dürtüler, iyi tanımlanmış sınırlar içinde tutulur ve propagandanın, kazanç peşinde koşmanın, sözleşme yükümlülüklerinin vs. konusu olurlar. Teknik aygıtın muazzam boyutu, "ödülü" (kapitalist dünyada para, komünist dünyada güç ve yetkiyi) kaçınılmaz olarak temel kaygı haline getiriyor. Bununla birlikte, bir araç olarak teknik coşkulu tepkilerini daha önce hiç mümkün olmadığı şekilde ifade etmesi için bireyi teşvik ve temin eder. Kendi kültürünün, hatta nefretinin eleştirisini ifade edebilir. En çılgın çözümleri teklif etmesine imkan tanınır. Buradaki büyük kural, bir toplumu

yapmak için her şeyin gerekli olduğu, hatta teknik toplumu oluşturmak için isyanın bile gerekli olduğudur. Bunun abartma olmadığına inanıyorum. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde resmi olarak Sovyet siyasal sistemi ve idaresinin eleştirine ayrılmış bir dergi olan *Krokodil*'de bilinçli şekilde organize edilir. Eleştirinin dile getirilmesine izin verilir, çünkü bastırılması çok daha feci olur. Ancak hiçbir ciddi sonucunun olmaması, ya da daha iyi bir ifadeyle, devletin gücü için hiçbir ciddi sonuç olmaması koşuluyla izin verilir. Aslında teknik aygıt, bunu, en şiddetli insani coşkuyu kendi içinde sınırlayarak ve okuyucu yurttaşların manevi ihtiyaçlarını tehlike olmadan ve kendisi için küçük bir maliyetle tatmin ederek sağlar. Okuyucunun herhangi bir yazarın taraftarı olmasının bir tehlikesi olduğu varsayılmamalıdır. Sartre, okuyucularının olduğundan, ama halkının olmadığından şikayet eder. Bunun için belli karmaşık nedenler verir; bunların bir kısmı doğru bile olabilir. Fakat, yayıncılığın teknik koşullarının mutlaka böyle bir sonucu gerektireceğini görmüyor ya da görmek istemiyor. Sartre, elbette ki yalnız değil. Şikayetleri uzun bir geleneği yansıtıyor. Kültürü lükse dönüştüren teknik, pek çok kültür biçimini okuyucunun emrine koyar, ki hiç biri diğerinden daha önemli değildir. Müşteri, dilediği çiçeğe konan kelebeğe dönüşür. Sartre, Fransız yazarlarının onbinde birini temsil eder ve yirmi bin okuyucuya ulaşır. Fena değil. Fakat bu şartlarda gerçek bir okuyucu topluluğuna sahip olmak zordur. Teknik, yazar ile okuyucuları arasında bir perde koyar. Sihirli şişeden minyatür havai fişekler çıkar, isyan değil. Matbu malzemeler sağanağı içinden birkaç sayfa, bir kelebeği asla devrimci yapmayacaktır.

Tekniğin neden olduğu düşünce ve eylemin tamamen ayrılması, başka alanlarda görünen ve tartışmış olduğumuz bir olguyu yeni bir görünümde meydana getirir. En iyi fikirlerin bile manevi etkinlikten yoksun olması olgusudur bu. Bu, fikirlerin teknik çerçeveye asimile edilmesinden başka bir şey değildir. Bu asimilasyon, fikirleri maddi olarak etkinleştirirken manevi olarak değersizleştirir. Fikirlerin halk üzerinde kayda değer bir etkisi olmadığı anlamına gelmiyor bu. Büyük etkileri vardır, ama yaratıcılarının istediği etkiler değil. Bir plastik bomba gibi

topluma sokulan Henry Miller'in erotik barut fıçısı, cinsel hayatı engellenmiş, çalışma koşullarına, evine ve siyasal hayata öfkeli bir okuyucu bulur. Onda bir isyana susamışlık yaratmıştır bu durum. Susamışlığının Miller tarafından güçlü bir şekilde ve çok iyi ifade edildiğini görür. Pornografi unsuru, hayallerini açar ve bastırılmış ihtiyaçlarını tatmin eden bir erotik çılgınlığa sürükler. Ancak, bir insani isyana itmek şöyle dursun, Miller'ıın kitabı, potansiyel devrimciyi hayal ederek tatmin eder. Aynen cinsel eylemin cinsel arzuyu dindirmesi ya da cazın zencilerin acı özgürlük arzusunu yatıştırması gibi. Cazın evrenselleştiğini belirtmiştik. Nedeni açık: etraflarındaki demir zincirler daha bir sıkılaşırken seslerinin kışkırttığı bir özgürlük yanılsamasıyla tatmin olan insanların müziğidir. Aynı mekanizma, *Krokodil* okuyucusu üzerinde de çalışmaktadır. Hoşnutsuzluğunun kendisinin yapabileceğinden daha iyi ifade edildiğini gören okuyucu, en azından bir süre için hayali olarak resmi bir isyanla tatmin olur, eleştirmeyi bırakır...Fakat o süre geçtikten sonra da geleceke sayıyı almış olacaktır.

Tekniğin sonucu olarak bu hayali çareler yerel değil evrensel olgulardır. Teknik az sayıdaki insanın isyanını dağıtır, böylece de milyonların isyan ihtiyacını yatıştırır. Aynı şey, en temel insani dürtülerdeki hayal kırıklığına duyulan tepki olarak yüzyılın başından beri ortaya çıkan tüm "hareketler" için söylenebilir. Fakat sürrealizm, gençlik pansiyonları, devrimci siyasal partiler, anarşizm gibi toplumsal hareketlerin bu yüzden başarısız olduğu öne sürülebilir mi? Özgürlük ve adaletin koşullarını yeniden yaratma veya insana gerçek bir cinsel veya entelektüel hayatı keşfetmeyi sağlama şeklindeki amaçlarını yerine getirememeleri bakımından başarısız olmuşlardır. Ancak bir başka açıdan tümüyle başarılı olmuşlardır. Sosyolojik entegrasyon işlevini yerine getirmişlerdir. Teknik araçlar öylesine önemli, başarması ve yönetmesi öylesine zordur ki, onlara eğer bir grup, bir hareket veya kuruluş varsa sahip olmak daha kolaydır. Böyle hareketler hakiki dürtülere, geçerli duygulara dayanır ve birkaç kişiye aksi taktirde kendilerine kapalı olacak ifade biçimlerine erişim imkanı sağlar. Ancak asli işlevleri, milyonlarca başka inansın sahip ol-

duğu bu dürtü ve duyguları teknik topluma entegre edecek hayali aracılar olarak hareket etmektir. Sosyolojik karakterleri burada yatar. Belirli derin coşku, içgüdü ve dürtüler aksi taktirde teknik toplumun yetkisinden ve kurtulur, ona bir tehdide dönüşür. Bugünün varoluşçuluğu, yenilenmiş bir Marquis de Sade veya küçük pornografik dergiler biçimindeki gibi hareketler, teknik bir *çevre* için sosyolojik bir gerekliliktir. Temel insani dürtüler karmaşık toplumsal sonuçları bakımından kestirilemezler. Fakat onları entegre ve kontrol eden "hareketler" sayesinde teknik topluma zarar verecek güçleri yoktur, bu nedenle de entegral bir parça oluştururlar. Bu hareketler, iyi tanımlanmış ama tamamen gayri ihtiyari bir fonksiyon icar eder. Çalışmaları irade ve arzudan bağımsız cereyan eder. Etkilerini hiç kimse de önceden hesap etmiş değildir. André Breton ve Henry Miller, bunların üstlendikleri sosyolojik işlev açısından masumdur. Onlara ancak, teknik toplumda bu hareketlerin konum ve işlevlerine ilişkin açıklık yokluğu nedeniyle sitem edebilirsiniz.

Tüm devrimci hareketler, gerçek şeyin hicvedilmesidir. Ama, perde gerisindeki Makyavelistlerin faaliyetlerine atfedilmemelidir bu. Bu olgu, insani tekniklerle temel insani içgüdüleri ifade etmeye çalışan sosyal hareketlerin etkileşiminde doğal bir görünüm sergiliyor. Bu tahlilimiz, pasifizm, komünizm ve barış ve toplumsal adaleti temin etmeyi amaçlayan çeşit çeşit hareketler için de tekrarlanabilir. Hepsi aynı kalıba girer, aynı işlevi icra ederler. İnsani isyanı ifade ettikleri için bazıları diğerlerinden daha hakiki ve "doğrudur". Saldırgan içgüdülerin dişlerini çekmede, onları teknik topluma entegre etmede daha başarılıdır. (Dinlerden bahsetmediysem, artık isyanı ifade etmedikleri içindir. Dinler, uzun zamandan beri entelektüel ve sosyolojik biçimlerinde entegrasyonu yaşamışlardır).

İçgüdülerin ve manevi unsurların da bu insani teknikler marifetiyle nihayet entegrasyonuyla teknik toplumun yapısı tamamlanacaktır. Evrensel bir toplama kampı olmayacak bu yapı, çünkü hiçbir vahşet suçu olmayacak. Herşey düzenli olacağı için anlamsız görünmeyecek; insani tutkunun lekeleri kromun parıltısı içinde kaybolacaktır. Kaybedecek veya

kazanacak daha başka bir şeyimiz olmayacak. En derin içgüdülerimiz ve en gizli tutkularımız, tahlil edilecek, yayınlanacak, kullanılacak. Kalbimizin hep istediği şeylerle ödüllendirileceğiz. Toplumun teknik gereklilikteki büyük lüksü de, faydasız isyanın ve boyun eğen bir gülümsemenin primini bağışlamak olacaktır.

— o —

6. BÖLÜM

GELECEĞE BAKIŞ

GELECEĞE BAKIŞ

Monolitik teknik dünyayı (ki böyle bir nitelik kazanmaktadır) incelememizi tamamlamış bulunuyoruz. Bu dünyanın kontrol edilebileceği veya ona kılavuzluk edilebileceği iddiasında bulunmak beyhudedir. Gerçekten, insan ırkı kafası karışmış vaziyette yeni ve tanıdık gelmeyen bir evrende yaşamakta olduğunu sonunda anlamaya başlıyor. Yeni düzeninin insan ile doğa arasında bir tampon olması amaçlanmıştı. Maalesef öyle bir özerk gelişim gösterdi ki insan doğal çevresiyle tüm temasını kaybetti. Sadece gerek canlılar dünyasıyla gerekse maddeyle ilişkilerini sınırlayan organize teknik aracılığıyla bu teması kurabilecek durumdadır. Yapay oluşumuna kapatılan insan bir "çıkış" olmadığını görür; binlerce yıldır uyumlu olduğu kadim çevreyi tekrar bulmak için teknolojinin kabuğunu kıramayacağını da görür.

Yeni çevre, organik veya inorganik maddenin yasaları olmayan kendi özgün yasalarına sahiptir. İnsan hâlâ bu yasalardan bihaberdir. Bununla birlikte, yeni bir gerekliliğin eskisinin yerini almakta olduğu kesinlikle kendini göstermeye başlıyor. Eski baskılara karşı zafer kazanıldığından gurur duymak kolaydır, ama ya o zafer hayatlarımıza hakim olmaya başlayan teknik toplumun yapay gereklilik güçlerine daha büyük bir teslimiyet pahasına kazanılmışsa?

Şehirlerimizde gece veya gündüz, sıcak veya soğuk yok artık. Fakat, aşırı nüfus, basın ve televizyona kölelik ve bir hedefsizlik var. Tüm insanlar kendileri için dışsal ve de amaçlar için dış-

sal araçlarca sınırlandırılır. Bize doğal mecburiyetten kaçma imkanı veren teknik mekanizma ne kadar gelişirse yapay teknik icaplara o derece tabi oluruz. (İnsanın açlığa karşı zaferini bu tarzda açıklamıştım). Tekniğin yapay gerekliliği, doğal gereklilikten çok daha az korkutucu olmak açısından daha az şiddetli değildir. Teknik toplumun gelişimini komünistler diyalektik süreç yoluyla otomatik olarak özgürlüğe yol açan bir tarihsel çerçeveye oturturken; Bergson gibi hümanistler ya da Mounier gibi Katolikler, insanın ek bir ruh sayesinde teknik "araçlar" üzerinde kontrolü yeniden kazanması gerektiğini öne sürerken, hepsi de teknik olgudan bihaberliklerini ve gerçekle ne yazık ki hiç ilgisi olmayan bir idealizmi sergiliyorlar.

Bu sırf laf kalabalığının yanı sıra, teknisyenlerin kendisi tarafında, teknik gelişmenin geleceğini kontrol etmek için bir de gerçek çaba olmuştur. Buradaki ilke, sıkça karşılaştığımız eski bir ilkedir: "Teknik bir sorun teknik bir çözüm gerektirir". Şu an için, teknisyenlerin çözüm olarak önerdikleri iki tür yeni teknik vardır. Birinci çözüm, insan ile yeni teknik çevresi arasında aracılık yapabilecek yeni teknik araçların yaratılmasına dayanır. Örneğin Robert Jungk, insanın teknik çağın taleplerine tamamen uyumlu olmayışı gerçeğiyle bağlantılı olarak, "Varolan temel maddeden yıldızlar arası bir insan yaratmak mümkün değildir; yardımcı teknik araçlar ve aygıtlar, insanın yetersizliklerini telafi etmelidir" diyor. Bu türden yardımcı araçların en iyi ve en çarpıcı örneği, kesinlikle şu ana kadar uygulananlardan çok farklı bir kategoriye ait olan ve "düşünen makineler" denen kompleks tarafından sağlanıyor. Fakat, önceleri araçlar olup şimdiyse çevreye dönüşen şey üzerinde insanın egemenliğine imkan tanımak amacıyla tasarlanan tüm araçlar toplamı, ikinci derece tekniklerdir, daha fazla değil. Pierre de Latil, bu ikinci derece makinelerin bir kısmının mükemmel bir karakterizasyonunu sunuyor:

"Makinede bir kesinlik fikri kendini gösterir. Bazen yaşayan varlıklarda hayatın kendisinde doğuştan varolan bir anlayışa atfedilen bir fikirdir bu. Kesinlik, makineye yapay olarak yerleştirilmiştir, onu düzenler. Etkinin kendisinin dengeyi bozmaması için kimi faktörlerin değişmesi veya takviye edilmesini gerektiren bir etkidir bu.... Hatalar, insani analiz, bilgi, hatta kuşku-

lanma olmadan düzeltilir. Hatanın kendisi hatayı düzeltir. Öngörülen rotadan bir sapma, otomatik pilota sapmayı düzletme imkanı sunar... Makine için, hayvanlar için olduğu gibi, hatalar yararlıdır. Doğru yolu belirler".

İkinci çözüm, teknik çağda insan toplumu için yeni bir amaç keşfetme (ya da yeniden keşfetme) çabası etrafında döner. Bir buçuk asır önce yeterince açık olan teknolojinin amaçları, giderek göz önünden kayboldu. Sanki amaçları bir soyutlamaya dönüştürülmüş veya zımnileştirilmiş gibi, insanlık, tüm meşakkatlerinin nedenini unutmuş görünüyor. Ya da komünist toplum örneğindeki gibi, sanki amaçları, belirsiz bir tarihin kesin olmayan geleceğine bırakılmış gibi. Bizzat emrimizdeki araçların büyüklüğünün bir sonucu olarak, bugün herşey sanki amaçlar kaybolmuş gibi gerçekleşiyor gibi.

Araçların çoğalmasının amaçların kaybolmasını getirdiğini düşünerek, bir amaç veya hedefi yeniden keşfetmekle meşgul hale gelmiş bulunuyoruz. İyi niyet taşıyan kimi iyimserler, teknik hareketin tabi olduğu yeni bir hümanizmi yeniden keşfettiklerini öne sürüyor. Bu hümanizmin yönelişi komünist veya gayri komünist olabilir, ancak bunun pek bir farkı yok. Her iki durumda da teknik gelişmeyi etkileme şansı hiçbir şekilde olmayan safiyane bir umuttur bu. Daha ileri gittikçe, tekniklerimizin amacı daha bir ortadan kaybolur. Eski olmayan bir dönemde yakın amaç olarak görünen şeyler bile -artan hayat standartları, hijyen, rahatlık- artık o özelliği göstermiyor gibi. Muhtemelen insan yeni koşullara sonu gelmez adaptasyonunu kabul edilemez bulduğu için. Pek çok durumda, gerçekten, rahatlık ve hijyenik kolaylıkları, onları tatmin etmede gerekli araçların tekelini elinde bulunduran gelişen teknolojiye feda etmeye zorlar insanı. Uç örnekler, Los Alamos'ta çölün ortasında deneylerinin tehlikesi yüzünden izole edilen bilim adamlarınca sağlanmakta. Ya da Jungk tarafından çarpıcı bir şekilde tarif edilen tarzda deney kamplarının elverişsizliğinde yaşamaya zorlanan müstakbel astronotlar tarafından sağlanmakta.

Ancak iyimser teknisyen yüreğini kaybedecek bir adam değildir. Eğer amaç ve hedefler gerekiyorsa, bir kesinlik içinde bulacaktır onları. Bu kesinlik tam da teknik olarak kurulabilir ve hesaplanabilir olduğu için teknik gelişme üzerine empoze edile-

bilir. Araçlar ile ona tabi amaçlar arasında bir ortak ölçünün olması gerektiği açıktır. Gerekli çözüm, o halde, amaçlara yönelik teknik bir inceleme olmalıdır. Ve ancak bu amaç ve araçların sistematikleşmesini getirebilir bu. Sorun, bireysel ve sosyal gereklilikleri teknik olarak tahlil etme sorununa, insan ihtiyaçlarının değişmezliğini sayısal ve mekanik olarak inceleme sorununa dönüşür. Amaçları tam olarak bilmenin, amaçlara hükmetmek için bir şart olduğu sonucu çıkar bundan. Fakat, Jacques Aventur'un gösterdiği gibi, bu bilgi ancak teknik bilgi olabilir. Ne yazık ki, sırf teorik hümanizm reçetesi, tüm diğerleri gibi beyhudedir.

"Biyolojik gerçekliğinde insan, ihtiyaçları sınıflamak için tek referans noktası olarak kalmalıdır" diyor Aventur. Onun bu sözü, insan psikolojisi ve sosyolojisini kapsayacak şekilde genişletilmelidir, zira bunlar da matematik hesaplamalara indirgenmiştir. Teknoloji, sezgilerle ve "edebiyatla" bağdaşamaz. Mutlaka matematiksel kılıflar giymelidir. İnsan hayatında matematiksel değerlendirmeye yatkın olmayan herşey dışlanmalı (çünkü teknik için mümkün bir amaç değildir) ve rüyalar alemine bırakılmalıdır. Burada derin bir mutasyonun savunulmakta olduğunu göremeyecek kadar kör olan kimdir? En sonunda tekniklerin hedefi olabilsin diye insanoğlunun yeniden parçalanması ve tamamen yeniden yapılanışı. Matematik unsur hariç tüm unsurları dışlayarak, insan, kendi oluşturduğu araçlar için gerçekten uygundur. Geleneksel olarak onun özünü oluşturan her şeyden de tamamen arındırılmıştır. İnsan, saf bir görünüm kazanır; dışsal şekilleri olan bir kaleydoskopa, korkunç derecede somut bir ortamda bir soyutlamaya dönüşür.

2000 Yılına Bakış. Paris merkezli haftalık *L'Express*, 1960 yılında, Amerikalı ve Rus bilim adamlarının 2000 yılında toplum hakkında yazdıkları yazılardan alıntılardan bir dizi yayınladı. Bu vizyonlar bilim kurgu yazarlarının, sansasyonel gazetecilerin tamamen edebi ilgisi oldukları sürece, bunlara gülüp geçmek mümkündü. Şimdilerde, Nobel Ödülü sahiplerinden, Moskova'daki Bilimler Akademisi üyelerinden ve nitelikleri su götürmez nice bilimsel şahsiyetten benzer çalışmalar görüyoruz. Bu beylerin vizyonları bilim kurguyu gölgede bırakır. 2000

yılına kadar aya yolculuk olağan birşey olacak. İnsanlı yapay uydulara yolculuk da öyle. Tüm yiyecekler tamamen sentetik olacak. Dünya nüfusu dört kat artmış olacak, ama istikrara kavuşmuş olacak. Deniz suyu ile sıradan kayalar, gerekli tüm metalleri sağlayacak. Kıtlığın yanısıra hastalık da ortadan kaldırılmış olacak? Evrensel hijyenik teftiş ve kontrol olacak. Enerji üretimi sorunları tamamen çözülecek. Tekrar etmek gerekir ki, ciddi bilim adamları, şimdiye kadar sadece felsefi ütopyalarda görülen bu tahminlerin kaynağıdır.

En olağanüstü tahminler, eğitim yöntemlerinin dönüşümü ve insani üreme meselesiyle ilgilidir. Bilgi, "elektronik bankalarda" toplanacak, kodlanmış elektronik mesajlar yoluyla doğrudan insanın sinir sistemine aktarılacak. Yığınla lüzumsuz bilgiyi okumaya, öğrenmeye ihtiyaç olmayacak artık. Herşey, zamanın ihtiyaçlarına göre alınacak, kaydedilecek. Dikkat veya çabaya gerek kalmayacak. Gerekli olan bilinçten geçmeksizin makineden beyne doğrudan geçecektir. Genetik alanında doğal üreme yasaklanacak. Dengeli bir nüfus gerekli olacak ve en yüksek insan tiplerinden oluşacak. Yapay dölleme kullanılacak. Bu, Muller'e göre, "ideal erkek ve ideal kadını temsil eden kişilerden alınan yumurtacık ve spermin tüpte döllendirilmesine ve taşıyıcı bir rahme yerleştirilmesine imkan tanıyacaktır. İlgili üreme hücreleri, tercihen uzun süre önce ölmüş kişilerinki olacaktır. Ki, hayatlarına dair tüm kişisel önyargılardan uzak gerçek bir perspektif görülebilsin. Bu hücreler hücre bankalarından alınacak ve insanlığın en değerli genetik mirasını temsil edecektir... Yöntem evrensel olarak uygulanmak zorunda olacaktır. Bir tek ülken insanları bunu zekice ve yoğun bir şekilde uygulayacak olsa, ... pratik olarak çabucak yenilmez bir üstünlük seviyesine ulaşacaklardır... ".Huxley'in asla hayal edemediği bir gelecektir bu.

Belki de şaşkına dönmek, şoke olmak yerine biraz düşünmemiz lazım. Geleceğin bilimsel harikalarıyla karşılaşıldığında kimsenin asla sormadığı soru, geçici dönemi ilgilendiriyor. Örneğin, kısa bir süre sonra akutlaşacak olan otomasyon sorunlarını ele alalım. Sosyal, politik, manevi ve insani açıdan nasıl bir yolunu bulup da o noktaya varacağız? Devasa ekonomik sorunlar, mesela işsizlik, nasıl çözülecek? Ve Miller'in biraz daha

uzak ütopyasında, insanlığı çocukları doğal olarak yapmaktan kaçınmaya nasıl zorlayacağız? Sürekli ve titiz hijyen kontrollerine teslim olmaya nasıl zorlayacağız? İnsan, geleneksel beslenme biçimlerinin radikal bir dönüşümüne nasıl ikna edilecek? Geçimini tarımdan sağlayan ve önünüzdeki kırk yılın vaat edilen ultra hızlı değişiminde toprağı ekip biçenler olarak lüzumsuzlaşacak olan bir buçuk milyar insanı nasıl ve nereye koyacağız? Bu kadar sayıdaki insanı yeryüzünde paniğe kapılmadan, özellikle de işaret edilen nüfusun dörde katlanması gerçekleşirse nasıl dağıtacağız? Dengeli bir geçici anlaşma sağlamak amacıyla dış uzayın kontrol ve kullanımını nasıl ele alacağız? Ulusal sınırları nasıl ortadan kaldıracağız? (Son ikincisi zorunluluk olacaktır). Başka "nasıl"lar daha var, ama bir şekilde formülün dışında bırakılabilir. Kömür ve elektriğin endüstriyel kullanımın teşvik ettiği ciddi ama görece küçük sorunlar üzerinde düşündüğümüzde, yüz elli yıl sonra bu sorunların tatmin edici şekilde hâlâ çözülemediğini düşününce, önümüzdeki kırk yılın belirsiz şekilde daha kompleks "nasıllarına" çözüm olup olmadığını sormaya hakkımız var. Aslında, bunların çözümü için bir tane ve tek araç var, o da tekniğe tam boyutlarını verirken yanı zamanda eşzamanlı zorlukları da çözmeyi sağlayan dünya çapında bir totaliter diktatörlüktür. Bilim adamlarının ve teknolojiye tapanların bu çözüme bel bağlamamayı tercih etmelerini ve onun yerine kasvetli ve ilginçlikten uzak geçici dönem boyunca çevik atılımlar yapmayı ve birdenbire altın çağa konmayı tercih etmelerini anlamak zor değil. Geçiş dönemini tamamlamakta başarılı olup olamayacağımızı veya istenen kan ve acının bu altın çağ için çok ağır bir bedel olup olmadığını kendi kendimize sorabiliriz.

Altın çağın kendisine katı ve romantik olmayan bir bakış yaptığımızda, bu bilim adamlarının inanılmaz saflığıyla şaşkına döneriz. Örneğin, insanın duygularını, arzularını, düşüncelerini diledikleri gibi şekillendirebileceklerini, yeniden şekillendirebileceklerini ve bilimsel olarak, belirli etkin ve önceden kurulu kolektif kararlara varabileceklerini söylüyorlar. Belirli kolektif arzuları yaratabileceklerini, bireyler toplamı içinden belli homojen sosyal birimler oluşturabileceklerini, insanların çocuklarını büyütmelerini yasaklayabileceklerini, hatta hiç

çocuk sahibi olmamaya ikna edebileceklerini iddia ediyorlar. Aynı zamanda, özgürlüğün zaferini sağlamaktan ve her ne pahasına olursa olsun diktatörlükten kaçınma gereğinden bahsediyorlar.[1] Burada sözkonusu olan çelişkiyi ve de önerdikleri şeyin, geçiş dönemi sonrasında bile, aslında diktatörlüklerin en âlâsı olduğunu anlayamaz görünüyorlar. Buna karşılık Hitler'inki değersiz bir meseleydi. Yani, kabaralı çizmelerin diktatörlüğü değil de deney tüplerinin diktatörlüğü olmak, onu daha az bir diktatörlük yapmaz.

Bilginlerimiz altın çağlarını bilimle uzaktan yakından alakası olmayan bir tarzda karakterize ederken, en küçük politikacının bile kalbini ferahlatacak bir yavanlık sergiliyorlar. Birkaç örnek verelim. "İnsanın doğasını daha asil, daha güzel ve daha ahenkli kılmak". Bu ne demek Allah aşkına? Hangi kriterleri, hangi içeriği öneriyorlar? Korkarım çoğu cevap verebilecek durumda değil. "Barış, özgürlük ve aklın zaferini temin etmek". Gerisinde özü olmayan güzel sözler bunlar. "Kültürel geri kalmayı ortadan kaldırmak". Hangi kültür? Akıllarındaki kültür de bu katı toplumsal organizasyonda yaşayabilecek midir? "Dış uzayı fethetmek". Hangi amaç için? Uzayın fethi, hiç düşünme gerektirmeyen kendi başına bir amaçtır.

Uzmanlık alanlarından uzaklaştıklarında bilim adamlarımızın içi boş basmakalıp sözler dışında başka bir şeye muktedir olmadıkları sonucuna ister istemez varıyoruz. Tanrı'dan, devletten, barıştan ve hayatın anlamından bahsettiğinde Einstein'ın biriktirdiği sıradanlıklar koleksiyonu hatırlatıyor bu durum. Olağanüstü bir matematik dehası olan Einstein'ın bir Pascal olmadığı açık. Siyasi ve insani gerçekliğe dair bir şey bilmiyordu. Aslında, matematik alanının dışında hiçbirşey. Uzmanlık alanı dışındaki konulara ilişkin Einstein'ın söylediklerinin banallığı, kendi alanındaki kadar hayrete düşürücüdür. Bir kimsenin tüm yeteneklerinin belirli bir alanda uzmanlıkta kullanılmasının, adeta genelde sorunların ele alınışını zayıflattığı görülüyor. Genel kültüre yatkın görünen J. Robert Oppenheimer bile bu hükmün dışında değildir. Örneğin, onun sosyal ve politik açıklamaları, sokaktaki adamınkilerin ötesine pek geçmez. Ve, *L'Express* tarafından aktarılan bilim adamlarının

1. Buradaki ve aşağıdaki göndermeler, gerçek metinlerden alınmıştır.

fikirleri, Einstein veya Oppenheimer'in seviyesinde bile değil. Fiyakalarına rağmen aslında ortalamanın üzerine çıkamıyorlar. Görüşleri, 19. yüzyıldan devralınan müphem genellemelerdir ve bilimsel değerlerimiz düşüncesinin en uzak sınırlarını temsil ettikleri gerçeği de, gelişmenin duraklamasının veya zihinsel bir tutulmanın göstergesi olsa gerek. Bilhassa rahatsız eden husus, kullandıkları muazzam yetki ile kritik yetenekleri (ki sıfır sayılmalıdır) arasındaki uçurumdur. Yetkiyi iyi kullanmak, belirli eleştiri, ayrımcılık, hüküm verme ve tercih yeteneklerini gerektirir. Açıkça bu yetenekleri olmayan adamlara güven duymak imkansız. Bununla birlikte, insanın serüveninin anlamından tamamen bihaber sihirbazların yetkisindeki bir "altın çağ" ile yüzyüze kalmak da kaderimiz görünüyor. Üstün insanın tohumunu muhafaza etmekten bahsederlerken, kimin yargıç olmasını kastediyorlar? Maalesef, yargıç makamında kendilerinin oturuyor olmasını önerdikleri açık. Bir Rimbaud'u veya Nietszche'yi döl olarak saymaları pek ihtimal dahilinde değil. Onlar için en uygun görünen genetik mutasyonları koruyacaklarını veya şu veya bu özellikleri üretmek için aynı mikrop hücrelerini değiştirmeyi önerdiklerini ilan ettiklerinde ve biz de, uzmanlıklarının sınırları dışında bilim adamlarının sıradanlıklarını düşündüğümüzde, neyi en "uygun" sayacakları düşüncesi bizi sadece ürpertecektir.

Bizim akil adamlarımızın hiçbiri, mucizelerinin tümünün sonu meselesini hiç gündeme getirmez. "Neden" kararlı biçimde geçiştirilir. Çağdaşlarımızın aklına gelecek cevap, "mutluluk uğruna" olacaktır. Ne yazık ki, artık bundan bahsetmek sözkonusu değil. Sinir sistemi hastalıklarındaki en bilinen uzmanlarımızdan biri şöyle diyor: "Daha temel nitelikte sakinleştiricilerde yapmış olduğumuz gibi, insanın duygularını, arzularını ve düşüncelerini değiştirebileceğiz". Uzmanımıza göre, herhangi bir gerçek temel olmaksızın, bir mutluluk inancı veya izlenimi üretmek mümkün olacaktır. Altın çağdaki insanımız, bu nedenle, en kötü sıkıntılar içinde "mutluluğu" yakalayabilecektir. Sinir sistemlerimizi basitçe manipüle ederek mutlu olabiliyorsak eğer, bu durumda bize olağanüstü rahatlık, hijyen, bilgi ve beslenme vaat ediyorsunuz? Teknik maceraya atfedebileceğimiz son zayıf saik de bu şekilde bizzat tekniğin

varlığı yoluyla kaybolup gider. Ancak, saiklere ilişkin sorular yöneltmenin ne yararı olacaktır? Ve hangi sebeple? Tüm bunlar, teknik gelişme karşısında duraklayan sefil entelektüelin işi olmalı. Bilim adamlarının davranışı, her ne ise, açıktır. Teknik, teknik olduğu için vardır. Altın çağ, öyle olacağı için olacaktır. Başka her cevap lüzumsuzdur.

— o —

KAYNAKÇA

Ailleret, Charles: L'Art de la guerre et de la technique. Paaris: Chrles-

Lavauzelle; 1949-1950

American Marketing Society: The Technique of Marketing Research (prepared by the Commitee on Marketing Research Technique of the American Marketing Society, Ferdinand C. Wheeler, Chairman). New York: McGraw-Hill Book Company; 1937.

Angelepoulos, Angelos: *L'Atome unira-t-il le monde?Aspects economiques sociaux, politiques*. Paris: R. Pichon and R. Durand-Auzias;1956.

Planisme et progres social. Paris: librarie Generale de Droit et de Jurisprudence;1949-1950

Aragon, Luis: *L'Homme communiste*. Paris: Gallimard; 1946-1953 2 volumes.

Ardant, Gabriel: *Technique de l'etat de la productivite du secteur public*.

Paris: Presses Universitaires de France; 1953

Aron, Raymond: *La Societe industrielle et la guerre*. Paris: Plon; 1959.

Le Grand Schisme, Paris: Gallimard; 1948

Les Guerres en chaines. Paris: Gallimard; 1951

Aventur, Jacques *Sante collective et science economique. Les approches de la comptabilite humaine* (typed thesis). Bordeaux; 1954

Bisssette, Gaston *les Mervilles de la medecine*. Editeurs Français Reunis:1949-1950

Baker, John Randal: *Science and the Planned State*. New York: The Macmillan Company;1945

Blandier Georges, ed: *Le"Tiers monde,"sous-développement et développement*. Paris: Presses Universtaires de France;1956. Revised edition, 1961.

"Ou'lethnologie retrouvé l'unité de l'homme. "Esprit, No.166(April 1950), pp. 596-612

Bardet,Gaston:.... Demain, c'est l'an 2000! Paris: Plon;1952.

:*Le Nouvel urbanisme*, Paris: Vincent, Freal; 1948
:*Mission de l'urbanisme*. Paris: Editions ouvriéres:1949
Bastide, Roger: *Socioloige et pyschanalyse*. Paris: Presses Universtaires de France;1950
Beaglehole, Ernest: "Evaluation Techniques for Induced Technological Change." *International Social Science Bulletin*, Vol. VII, No. 3 (1955). pp. 376;-86.
Beard, Miriam: A *History of the business Man*. New York: The Macmillan Company;1938.
Beecher, Catherine Esther, and Harriet Beecher Stowe: *The American Woman's Home: or, Principles of Domestic Science; Being a Guide to the Formation and Maintenance of Economical, Heathful. Beautiful, and Christian Homes*. New York: J. B. Ford and Company;1869.
Beecher, Catherine Esther: A *Treatise on Domestic Economy, for the Use of Young Ladies at Home, and at school*. Boston: Marsh. Capen, Lyon and Webb;1841
Bendix, Reinhard: "Bureaucracy: the Problem and its Setting." *American Sociological Review*, Vol.12 (October 1947), pp. 493-507.
Berdyayev, Nikolai Alexandrovich: *Chritianisme et la réalité Sociale*, Paris: Editions "Je sers"; 1934:
Christianity and Class War. New York: Sheed and Ward;1933.
De l'Esprit bourgeois. Neuchatel:Delachaux et Niestlé; 1949.
The Bourgeois Mind, and other Essays. London: Sheed and Ward; 1934.
Bernanos, georges: *La France contre les robots*. Paris: R. Laffont; 1947
La liberté,pour quoi faire? Paris: Gallimard;1953.
Bernard Luther Lee: "İnvention and Social Progress. "*American Journal of Sociology*, Vol. 19 (July 1923), pp. 1-33.
Bertrand, André: "Les techniquea du travail gouvermementale en Grande- Bretagne" *Revue internationale d'histo-rie politique et constitutionelle*. N.S nos.1-2 (January-June 1951),pp,62-76.
Bettelheim, Charles. *Les Problemes Théoriques et prati-*

ques de la planification. Paris: Presses Universitaires de france;1946.

Traité d'économie politique,l'économie soviétique. Paris: Sirey; 1949-1950

Biot, René: *Offensives bioloqigues contre la personne* Paris. Editions Spens; 1950

Bloch, Marc: "Les Techniques, l'historie et la vie. Note sur un grand Probléme d'infulences. *"Annales d'hisorie économique et sociale,* Vol. 8, No. 42 (November 1936),p.513ff.

Bogdanov, Alexander Alexandrovic: *Allgemeine Organisationslehre, Tekto Logie.* Berlin: Organisation-Verlagsgesellschaft;1926.

Bornecque, Eduard : "Police et armée dans les états modernes." *Revue de Déefense nationole* (August 1947) pp.198-211.

Bouthoul, Gaston: *La Guerre.* Paris: Presses Universitaires de France;1953.

Les Guerres; éléments de Polémologie. Paris: Payot; 1951.

Braibant, Guy: *La Planification en Tchécoslovaqiue.* Paris: A. Colin;1948.

Brinkmann, Donald: *Mensch und Technik,* Grundzüge einer philosophie Der Technik: Bern: A.Franke;1945.

Brittain, Robert E: Let *There Be Bread.* New York: Simon and Schuster;1952.

Brodsky, Michel: *Prodiction et économie industrielles,*Vol.14. Librarie Générale de Droit et de Jurisprudence; 1952

Bryson, Lyman: "Notes on a Theory of Advice." *Political Science Quaterly,* Vol. 66 (September 1951),pp.321-39

Buisson, Albert, et al.: *L' Experimentation humaine en médicine.* P.Lethiel Leux;1952.

Burnham, James: *The Managerial Revolution* New York: The Jhon Day Company ;1941

The Struggle for the world. New York: The John Day Company; 1947.

Bush, George Pollock, and Lowell M. HAttery, eds.: *Scientific Research:* Its

Administretion and Organization.Washington:American University Pres;1950.

Caillois, Roger: *L'homme et la sacré*. Paris: Presses Universitaires de France; 1939. (Translated as *Man and the sacred* Glenceo Illinois: Free Pres of Glencoe;1960)

Quatre essais de sociologie contemporaine. Paris: O. Perrin;1951

Carr, Sir Cecil T.: *"Mechanics of Law-Making." Current Legal Problems*, Vol. 4 (1951),pp.122-36

Castelli, Enrico: *ıl Tempo esaurito*. Roma: Bussola;1947.

Castro, Josué de: *Géographie de la Faim: la Faim au Brésil*. Paris: Editions Ouveriéres;1951.

Géopolitique de la Faim.Paris:Editions Ouvriéres;1952

Charbonneau, B.: *L'Etat*. Privately printed at Mézéres;1952

Chevalier, Jean: *Organization*. Paris: Dunod; 1957.

Clark; Colin: *The Economics of 1950*. London: Macmillan and Co.:1942.

Combe; Paul: *Niveau de vie et progrés technique en France*,1860-1939.

Paris: Presses Universtaires de ,France;1956.

Corte, Marcel de: *Essai sur la fin d'une civilisation*. Paris: Librairie de Médicis;1949.

Incarnation de *I'homme. Psyscologie des moeurs contemporaines*. Paris: Librarie de Médicis;1946.

Philosophie des moeurs contemporaines. Brussels: Editions Univer sitaires,1944.

Condenhove-Kalergi, Richard Nicolaus: *Revolutiion durch Technik*. Vienna: Paneurapa Verlag: 1932.

Couffignal, Louis: *Les mchines a penser*. Paris: Edutions-de Minuit;1952.

Courtine, Robert: *L'Assassin est a votre table*. La Pensée Moderne;1956.

Crozier, Michel: "La Civilisation technique." *Les Temps modernes*, No.76 (February 1952),p.1497 ff.

"Human Engineering." *Les Temps modernes*. No. 69 (july 1951),p.44 ff.

Dahrendorf, Ralf: *Sozialstruktur des Betriebssoziologie. Wiesbaden:* T. Gabler; 1959.

Dandieu, Arnaud and Robert Aron: *La Révolution néces-*

saire. Paris: B.Gras Set; 1933

Le Cancer américan. Paris: Reider; 1931.

Deffontaines, Pierrre: *Géographie et religions.* Paris: Gallimard; 1948.

De Lion, André: *L'Etat et les entreprises publiques.* Paris: Sirey;1958.

Dickson,W.J., and Fritz JEules Roethlisberger: *Management and the Worker.* Cambridge, Mass.: Harvard university Pres;1939

Diebold, John: Autamation,The Advent of the Automatic Factory.New York: Van Nostrand;1952.

Diehls Herman: *Antike Technik.* Leipzig: B.G. Treubner; 1924.

Driencourt,Jacques: *Le Proagandes, nouvelle force politique.* Paris: A.Colin; 1950.

Duboin, Jacques: *La Grande reléve des hommes par la machine.* Paris: Les Editions Nouvelles ;1932.

Dubreuil, Hyacinthe: *Nouveaux standarts; les sources de la productivité et De la joie.* Paris: B.Grasset;1931.

Robots or men? A French Workman's Experience in America Industry. New York: Harper and Brother;1930.

Ducassé Pierre: *Historie des techniques.* Paris: Presses Universitaires de France;1945.

Les Techniques et le Philosophe. Paris: Presses Universitaires de France;1958.

Duchet, Rêne: *Bilan de la civilisation technicienne, anéantissement ou pro Motion de l'homme.* Toulouse: Private-Didier;1955.

Dumont, René: *L'Economie agricole dans le monde.* Paris: Dalloz;1953.

Duplessy, Lucien *La Machine ou l'homme.* Paris: Colombe; 1947.

Dupriez, Léon Hugo: "L'Intensité du progrés technique." *Des mouvements Économiques genéraux.* louvain: Institut des recherches économiques Et sociales,Université de Louvain;1947.

Einstein, Albert: *The World as I See It.* New York: Covici Friede ;1934.

Eliade, Mircea: *Traité d' historie des religions.* Paris: Payot;1949.

Ellul, Jacques: *Présence au monde moderne.* Geneva: Roulet;1948.

Espinas, Alfred Victor: *Les Orgines de la technologie.* Paris: F.Alcan;1897.

Faber, Maurice: "La Technocratie a-t-elle une mission;?" *Economie et Humanisme,* No.88 (November-December 1954),p.22.

Faucheux, J.: *LaDéceniralition industrielle.* Berger-Levrault;1959.

Feely James K., Jr.: "Analysis of Administrative Purpose." *American Political Science Review,* Vol. 45 (December 1951)pp.1069-80.

Félice, Philippe de: *Foules en délire, extases collectives.* Paris: A. Michel;1947.

Ferrero, Guglielmo: *La Fin des aventures.* Paris: Les Editions Rieder;1931.

Pouvoir; les gênies invisible de la cité. Paris: Plan; 1943. (Translated as The Principlesof Power; the Great Political Crisesof History. New York: G. P. Putnam's Sons; 1942.)

Ford Henry: *My Life and Work.* Garden City, N. Y: Doubleday, page and Company; 1923.

Fouarstié, Jean: *La Civilasition de 1960.* Paris: Presses Universitaires de France;1947

Le Grand espoir deXX' Siecle; Progrés Technique, progrés économique, progrés social. Paris: Presses Universitaires de France;1949.

Machinisme et bien-etre, niveau de vieet genre de vie en France de 1700 a nos jours. Paris: Editions de Minuit; 1951 and 1962. (Translated *as the Causes of Wealth.* Glenceo, III.: Free pres; 1960.

Fourastié, Jean. *Révolotion a l'Ouest.* Paris: Presses Universitaires de France;1957.

Freyer, Hans. *Theorie des gegenvartigen Zeitalters.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Ansalt;1955.

Fried, J. H. E.: "The Social and Economic Role of Technicans." *Inter National Labour Review;* 1947.

"Social and Economic Role of Engineers and Technicans." *International Labour Review,* Vol. 55 (June 1947), pp. 512-37.

Friedmann, Georges: *La Crise du progrés.* Paris: Gallimard; 1936.

Le Travail en miettes, spécialisation et loisirs. Paris: Gallimard; 1956. (Translated as *The Anotomy of Work; Labor. Leisureand theImplications of Automation.* New York: Free Pres of Glen coe;1962.)

Ou va le travil humain? Paris: Gallimard; 1950.

Problémes humains du machinisme industriel. Paris: Gallimard;, 1946.

Friedvald, Eugéne-Marie: *L'humanité doit choisir.* Calmann-Lévy; 1949-1950.

Frisch,Alfred,et la.: *Civilisation du travail;? Civilasition du loisir?* A. Fayard; 1956.

Uné Réponse au défi de l'histoire. Desclée de Brouwer;1954,

Gchkel, Serge: *Le Méchanisme des finances soviétiques.* Paris: Payot; 1946,

Galtier-Boissiere,Jean,and René Lefebvre: *Histoire de la presse.* Le Crapouillet:1934.

Gehlen, Arnold: *Die Sele im technische Zeitalter.* Hamburg: Rowohlt; 1957.

George, Pierre: *La ville. Le fait urbain a travers de monde.* Paris: Presses Universitaires de France,1952.

Giedion, Siegfried: *Mechanization Takes Command* New York: Oxford University Pres;1948.

Gİllouin, Réne: *Man's Hangman Is Man.* Mundelein, III.: Island Pres: 1957.

Girardeau, Emile Ferdinand Engéne: *Le Progrés technique et la personnalité Humanie.* Paris: Plon: 1955.

Glass. Max: *L'Europe invincible.* Editions monde Nouveau; 1948.

Glaiver, Jean-Fraçois: *Décentralisation et progrés technique.* Paris: Flammarion;1954.

Goldstein, Julius: *Dİe Technik.* Frankfurt am Main: Rütten & Loening;1912.

Goodman, Leonard Landon: *Man and Automation.* Har-

mondsworth,England Penguin Books; 1837.

Graham, Sylvester *A. Treatise on Bread and Bread-Making*. Boston: Light and Stearns ;1837

Gravier, Jean François. *Paris et la désert francais; décentralisation, equipement, Population*, Paris: Le Portulan;1947.

Gross, Feliks: "Some Social Consequences of Automic Discovery." American,

Sociological Review, Vol.15 (February 1950),pp.43-50 and Vol.16 (February 1951),pp.100-2.

Guitton, Henri: "Stagnation et croissance économiques." *Revue d'économie politique*, Vol. LXI (January-February 1951), pp. 5-40.

Gurvitch,Georges,ed .: *Industralisation et technocratie*, Paris: A. Colin; 1949.

Haberler, Gottfried: *The Theory of International Trade with Its Application to Commercial Policy*. London: W. Hodge;1956.

Haesaert, Jean-Polydore *Theorie générale du droit*. Paris: Sirey; 1949-1950.

Hartmann, Georges: *Le Patronat Les salariés, l'Etat face a l'automation*. Paris: Société Français du Livre;1957.

Hayek, Friedrich August von: *La Route de la servitude.* Paris: Librairie de Médicis;1945.

Heissenberg, Werner: *Philosophic Problems of Nuclear Science*. London: Faber and Faber:1952.

Herskovits, Melville J.: "Motivation and Culture Pattern in Technological Change." *International Social Science Bulletin*,Vol.VI,No.3(1954), pp. 388-400.

Hicks, John Richard: *Value and Capital*. Oxford: The Clarendon Pres;1939.

Horney, Karen: *The Neurotic Personality*. New York: W. W. Norton & ComPany; 1937.

Huxley, Aldous: *Ends and Means*. New York: Harper and Brothers; 1937.

I.N.S.E.E. (Institut national de la statistique et des études économiques): *Les Comptabilités nationales le monde*. Paris: Presses Uninersitaires de France; 1952.

Jaffe, Abram J.: "Technological Innovations and the Changing Socioeconomic Stucture." *Scientific Monthly*, Vol. 67 (August 1948),pp. 93-102.

James Emile *Historie de la prénsee économique au XX's.* Paris: Presses Universitaires de France; 1955

Jaspers, Karl: *Man in the Modern Age.* New York: Henry Holt and Company; 1933.

Jung, Carl Gustav: *Modern Man in Search of a Soul.* New York: Harcourt, Brace;1956.

Jünger, F.: *Die Perfektion der Technik.* Frankfurt: Klostermann;1949.

Maschine und Eigentum. Frankfurt: Klostermann;1949.

Jungk, Robert: *Die Zukunfk hat schon begonnen; Amerikas Allmacht und Ohnmacht.* Stuttgart: Scherz and Goverts;1952. (Translated as *Tomorrow ıs Already Here; Scenes from a Man-Made World.* London: R. Hart-Davis;1954.)

Karpinski, V.: *La Structure sociale et politique de l'U.R.S.S.* Editions Sociales; 1952.

Keynes, John Maynard: *The General Theory of Employment, Interest and Money.* New York: Harcourt, Brace and Company; 1936.

King, Robert Waldo. "Whither the Technological Stater?" *Political Science Quarterly*, Vol. 65 (March 1950),pp.55-67.

Kohn-Bramstedt, Ernst: *Dictatorship and Political Police: the technique of Control by Fear.* London: K. Paul, Trench, Trubner; 1945.

Lafeuillade, Jean: *Les Grandes lois de l'organization. Le XVIII' siécle. L'évolution militaire organique.* Paris: Charles-Lavauzelle & Cie.; 1937.

Lajugie, Joseph: "La Concentration économique." *Tratié d'économie politique.* Paris: Dalloz; 1951 and 1953.

Laloup, Jean and jean Nélis: *Hommes et machines; initation a l'humanisme technique.* Castermann;1953.

Landowska, wanda: *Le Travil en musique.* Paris: Plon; 1949-50.

Laski, Harold Joseph: "Bureaucracy." *Encyclopedia of the social Sciences.* New york: The Macmillan Company, Vol. III (1951), pp. 70-74.

Reflections on the Revolution of our Time. New York: The Viking Pres;1943.

Lasserre, Georges. *Socialiser dans la liberté; vocation de l'Europe.* Paris: A. Michel;1949.

Latil, Pierre de: *La Penseé artificielle; introdiction a la cybernétique.* Paris: Gallimard; 1953.

Laufenburger, Henry: *L'ıntervention de l'Etat en matiére économique.* Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence,1938.

L'Economie allemagne a l'éprueve de la guerres. Paris: Librarie de Médicis;1940.

Lauga, Pierre: *Le Révolution urbaine, ou L'Architecture au Secours de L'économie politique.* Paris: Editions "*je sers*": 1946.

Laviossa Zambiotti, Pia: *Orgini e diffusione della civilta.* Milano: Marzorati; 1947.

Lefebvre des Noöettes, Richard: *La Force motrice animale a Travers les ages.* Paris: Berger-Levrault;1924.

Lenin,V. I.: *Selected Works. Moscow:* Foreign Languages Publishing Hause; 1946-1947.

Lerich, Léon: *La Police Scientifique.* Paris: Presses universitaires de France; 1949.

Leroi-Gourhan, Andreé: *Milieu et techniques. Evolution et techniques.* A. Michel; 1945.

Lescure, Jean: *Etude sociale comparée des régimes de liberté et des régimes autoritaires.* Domat-monchrestien; 1940.

Lilienthal, David *Ely: TVA: Democracy on the March.* New York: Harper & Brothers;1944.

Litt, Theodor: *Technisches Denken und menschliche Bildung.* Heidelberg: *Quelle* & Meyer;1957.

Lombroso-Ferrero, Gina: La *Rançon du machinisme.* Paris: Payot;1931.

(Translated *as the Tragedies of Progress.* New York: E. P. Dutton;1931.)

McKellar, Peter: "Responsibilitiy for the Nazi Policy of Extermination." *Journal Of Social Psychology*, Vol. 34 (November 1951), pp.153-63.

Maclaurin, William Rubert: "*Process of Technological ın-*

novation; the Launching of a New Scent for Industry." *American Economic Review.* Vol. 40 (march 1950). pp. 90-112.

Malaparte, C.: *Technique du coup d'Etat.* Paris: B. Grasset;1932.

Mantaux, Paul: *La Révolutıon industrielle au XVIII'siécle.* Société Nouvelle De Librarie; 1906.

Marchal, André: *Méthode scietifique et science économique* Paris: Libraire de Medicis;1952 and 1955.

Economie politique et technique statistique. Paris: Librarie Générale de Droıt et de Jurisprudence; 1948.

Malio, Louis: *Le Cercle infernal.* Paris: Flammarion; 1951.

Martinet, Gilles: *"Le Dépérissement de l'etat." La Revue internationale,* Vol. 6, No. 25-26 (January June 1951),pp. 20-26.

Mas, Antonie: *L'Introdıctıon du machinisme dans le travil administratif. Ses Aspects technique, économique et social.* Paris: Dunod;1949-1950.

Maucorps, Paul H.: *Psychologie des mouvement sociaux.* Paris: Presses Universitaires de France;1950.

Mauss, Marcel: *Sociologie et anthropologie.* Paris: Presses Universitaires de France; 1948-1950.

Mérigot, Jean: *"Autour de l'Hommo oeconomicus."* Economie contemporaine (March-June 1949),p.6 ff.

Mey, Abraham: "Les Transformations de la comptabilité publique." *International Review of Administrative Siciences,* Vol, XVII (1951),pp. 479-92.

Mises, Ludwing von: La Bureaucratie. Paris: Librarie de Médicis; 1946.

(*Translated as Bureaucracy.* New Haven, Conn.: Yale University Pres;1944.)

Monnerot, Jules: *Sociologue du communisme.* Paris: Gallimard; 1949-1950.

La Guerre en quıstıon. Paris: Gallimard; 1952.

Morazé, Charles: *La France bourgeoıs,* XVIII'-XX' *Siecles.* Paris: A. Colin: 1946.

Essai sur la civilasition d'Occident .Paris:A.Colin;1949-1950."

Mossé, Robert: "Le Domaine et la nature de la *connaisance économique."*

La Revue des Sciences Economiques, Vol. 24, No. 77 (March 1949), p. 3 ff.

Le Keynisme devant le socialisme. "*La revue Socialiste*, Vol.II, No. 33 (January 1950),p.13ff.

Mounier, Emmanuel: *La petite peur du XX' siécle.* Editions du Seuil;1948.

Manifeste au service du personnalisme. F. Aubier; 1936.

Mumford, Lewis: *The Culture of Cities.* New York: Harcourt. Brace and Company; 1938.

Technics and civilazition. New York: Harcourt, Brace and Company: 1934.

Munson, Claude: *Le Maniement des hommes.* Paris: Flammarion,1950.

Nevel, Georges: *Travaux. Delemain et Boutelleau;* 1945.

Naville, Pierre. *La Vie de Travail et ses problemés.* Paris: A. Colin; 1954.

"Théorie de l'orientation professionnelle." *Nouvelle Revue Française* ;1945.

Nef, John Ulric: *La Route de la Guerre totale.* Paris: A. Colin,1949-1950.

Newmark, Maxim ed.: *ıllustrated Technical* Dictionary. New York: The Philisophical Library; 1944.

O.E.C.E. (Organisation Européenne de Cooperation économique): *Comptabilité industrielle et productivé et.Le role de la comptabilitéin dustrielle aux U.S.A.* Paris: Presses universtaires de France;1952.

Ogburn, William F., and M. F. Nimkoff: *Technology and the Changing Family.* Boston: Houghton Mifflin; 1955.

.eds.: *Technology and International Relations.* Chicago: University of Chicago Pres;1949.

"Technology and sociology." Social Forces, Vol. 17, No. 1, p. 1-8.

Oppenheimer, J. Robert: *The Open Mind.* New Yrk: Simon and Schuster; 1955.

Ortega y Gassset, José: *The Rvolt of the Masses.* New York: W. W. Norton; 1957.

Palmade, Guy: *La Psychotechnique.* Paris: Presses Universitaires de France;1955.

Pareto, Vilfredo: *The Mind and Society; a Treatise on General Sociology.* New York: Harcourt, Brace & Co.; 1935.

Park, R. E.: "Culture and Cultural Trends." *American Socological Society Publications,* Vol. 19 (1925), pp. 24-36.

Pasermadjian, Hrant: *Le Gouvernement des grandes Organisations.* Paris: Presses Universitaires de france;1955.

Passet, René: *Problémes économiques de l'automation.* Domat-Montchrestien; 1957.

Paton, Herbert James: *The Modern Predicament; a Study in the Philosophy Of Rligion.* New York: The Macmillan Company,1955.

Perroux, Fraçois: *Science de l'homme et Science économique.* Paris: Librarie De Médicis;1943.

La Technique du capitalisme. Lesfauiries; 1939.

Persian, Walter: *"Religiös-politische Krisis des Buddhismus." Europa Archiv,* Vol. 6, No. 23 (December 5, 1951), pp.4539-48.

Pimlott, John Alfred Ralph: *Public Relation and American Democracy.* Princeton: Princeton University Pres;1951.

Pollock, Frédérick: *L'Automation.* Editions de Minuit; 1957.

Rathenau, Walter: *Was wird werden.* Berlin: G. Fisher; 1920.

Reiwald, P.: *De l'Esprit des masses. Traité de psychologie collective.* Neuchatel: Delachaux et Niestlé; 1949-1950.

Rice, Staurs Arthur, and Joseph W. Keppel: *"Strategic Intelligence and the Publication of Statics." American Political Science Review,* Vol. 45 (Dcember 1951),pp.1058-68

Ripert, Georges: *Aspects juridigues du capitalisme moderne.* Librarie Générale de Droit et de Jurisprudence; 1946.

Le Déclin du droit. Etudes sur la législation contemporaine. Librarie Générale du Droit et de Jurisprudence;1949-1950.

Robin, Armand: *La Fausse parole.* Editions de Minuit; 1953.

Rodgers, Cleveland: *American Planning; Past, Present, Future.* New York: Harper & Brothers;1947.

Roethlisberger, Fritz Fules: *Management ad Morale.*

Cambridge, Mass: Harvard University Pres;1941.

Rolin, Jean: *Drogues de Police.* Paris:Plon;1949-1950.

Romains, Jules: *Le Probléme numéro un.* Paris: Plon; 1947.

Rosenberg, Alfred: *Der Mythus des 20. Jahrhunderts.* München: Hoheneichen Verlag; 1932.

Rossi, Amilcare: *Crise française, crise mondiale. Physiologie due parti communiste.* Société d'Editions Littéraires Françaises; 1949-1950.

Rousiers, Paul: *Les Grandes industries modernes.* Paris: A. colin; 1924-1925.

Rousset, David: *L'Univers concentrationnaire.* Editions du Pavois; 1946.

Russell, Bertrrand: *Impact of science on Society.* New York: Simon and Schuster; 1953.

Samuelson, Paul: *Economics, an Introductory Analysis.* New York: McGraw Hill Book Co.; 1961.

Sauvy, Alfred: *Bien-étre et population.* Editions Sociales Française; 1945.

Schelsky, helmut: *Die sozialen Folgen der Automaisierung.* Düsseldorf, Köln: Diederichs; 1957.

Schuhl, Pierrre-Maxime: *Machinisme et philosophie.* Paris: F: Alcan;1938.

Schumacher, Fritz: *Der "Fluch"der Technik.* Hamburg: Boysen & Maasch; 1933.

Scott, J. F., and R. F. Lynton: *The Community Factor in Modern technology.* UNESCO Tensions and Technology Series No.1,1952.

Sheldon Oliver, et la.: *Factory Organization.* London: Pitman & Sons;1928.

Siegfried, André: *Aspects du xx'siecle.* Machette,1955.

"L'Age administratif." *La Revue litteratue historie, arts et sciences des deux mondes,* No.9 (My 1,1951),pp.3-12.

Simonet, Roger: *Les Derniers progrés de la physique.* Callmann-levy; 1948-1950.

Sluckin, W.: *Minds and machines.* Baltimore. Penguin Bppks; 1960.

Smith, J. M., and T. E. Chester: "The Distrubition of

Power in the National İzed Industries." *British Journal of Sociology,* Vol. 2(December 1951),pp.275-92.

Sombart, Werner: *Der moderne Kapitalismus.* munich: Duncker & Humblot;1924.

L'Apogée du capitalisme. Paris: Payot; 1932.

Sorre, Maximilien: *Les Fondements de la Géographie humaine.* Les Fondements techniques. Paris: A. Colin; 1949-1950.

Spangler, Oswald: *The Decline of the West.* New York: Alfred A. Knopf; 1957.

Man and Technics. New York. Alfred A. Knopf; 1932.

Tton, Réne, ed.: *Historie générale des sciences.* Paris: Presses Universitaires de France;1958.

Tchakhotin, Serge: *Organisation rotionnelle de la recherce Scientifique.* Paris: Hermann et Cie.: 1938.

Le Viol des foules par la propagande. Paris: Gallimard; 1939.

(*Translated as The Rape of the Masses.* London:G.Routledge & Sons; 1940.)

Toynbee, Arnold: *Civilization on Trail.* New York: Oxford University Pres; 1948.

UNESCO: *Cultural Patterns and Tecnical Change,* a manual edited by Margaret Mead. 1953.

UNESCO: *Education in a Technological society; a Preliminary ınternational Survey of the Nature and Efficacy of Technical Education.1952.*

Valois, Georges: *Technique de la révolition syndicale.* Paris: Edition "Liberté"; 1935.

Veblen, Thorstein: *The Theory of Business Enterprise.* New York.: Charles Scribner's Sons; 1932.

Veillé, Roger: *La Radio et les hommes.* Paris:Editions de minuit;1952.

Vierendeel, Arthur: *Esquisse d'une histore de la technique.* Brussels: Vromaat; 1921.

Vincent, André L. A., and René Froment. *Le Progrés technique en France Dupuis cent ans.* Imprimerie nationale ;1944.

Initiation a la conjoncture économique. Paris: Presses

Universitaires de France; 1947.

Vogt, William: *Road to Survival.* New York: W. Sloane Associates, 1948.

Waffenschmidt, Walter Georg: *Wirtschaftsmechanik.* Stuttgart: W. Kohlhammer; 1957.

Walther, Léon: *La psychologie du travail. Travail industriel.* Geneva: Edition du Mont-Blanc; 1947.

Weil, Simoine:. *Le Condition ouviére.* Paris: Gallimard; 1951.

Will, Georges: *Le journal. Orgines, évolution et de la Presse périodique.* La Renaissance du Livre; 1934.

Weiner, Norbert: *Cybernetics.* New York: M. I. T. Press; 1961.

The Human Use of Human Beings. Boston: Houghton Mifflin, 1950.

Wengert, Norman: "TVA-Symbol and Reality." *Journal of Politics,* Vol. 13 (August 1951), pp. 369-92.

Weyl ,Alfred Richard: *Guided Missiles.* London: Temple Pres; 1949.

Whyte, William Hollingsworth: *The Organization Man.* New York: Simon and Schuster; 1956.

Williams, Gertrude: *The Price of Social Security.* London: K. Paul,Trench, Trubner & Co.; 1944.

Yugow, A.: "Economic Statistics in the U.S.S.R." *The Review of Economic Sttistics.* Vol. XXIX, No. 4 (November 1947),pp. 242-6